

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

IV

1950

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

Uredniški odbor:
dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, dr. Jože Kastelic, dr. Josip Korošec,
dr. Milko Kos, dr. Fran Zwitter.

Odgovorni urednik:
dr. Bogo Grafenauer

16. VII. 1951

Zalaga Državna založba Slovenije v Ljubljani.
Tiskala Tiskarna »Ljudske pravice« v Ljubljani.

KAZALO CONTENTS — ОГЛАВЛЕНИЕ

Josip Korošec, Arheologija in nekatere njene naloge Archaeology and some of its Tasks (22) Археология и некоторые ее задачи.	5
Bogo Grafenauer, Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov Quelques problèmes relatifs à l'époque de l'immigration des Slaves du Sud (124) Несколько вопросов из эпохи поселения южных славян.	23
Franjo Vaš, Mali grad v Ptuj Castrum minus Poetovionense (150) Малый замок в Птуе.	127

Zapiski:

Short articles — Записки

Bogo Grafenauer, Novejša literatura o Samu in njeni problemi Les problèmes soulevés par quelques ouvrages récents sur Samo (168) Новейшая литература о Само и ее проблемы.	151
Jože Šorn, Donesek k kmečkim uporom v letih 1705 in 1713 Remarque sur les soulèvements de paysans en 1705 et 1713 (182) Вклад в историю крестьянских восстаний в 1705 и 1713 г.г.	169
Dragotin Lončar, K Prijateljevi Kulturni in politični zgodovini Slovencev 1848—1895 En marge de l'ouvrage de Prijatelj »Histoire culturelle et politique des Slovenes de 1848 a 1893« (194) Примечания к культурной и политической истории словенцев И. Прия- теля.	183

Zgodovinske ustanove:

Historical Institutions — Учреждения по изучению истории

Jože Kastelic, Narodni muzej v Ljubljani in njegovi problemi National Museum of Ljubljana and its Problems Народный музей в Любляне и его вопросы.	195
--	-----

Zborovanja in društveno življenje

Meetings and life of the Society — Собрания и деятельность общества

Leopold Petauer, VI. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Celju in Laškem. Od 2. do 4. aprila 1950 The 6th Meeting of Slovene Historians at Celje and Laško. April 2—4, 1950. VI. конгресс словенских историков в Целье и Лашко. Апрель 2—4, 1950.	208
---	-----

Josip Korošec, Prvo posvetovanje jugoslovanskih arheologov	212
The first Conference of Yugoslav Archaeologists	
Первое совещание югославских археологов.	
Fran Zwitter, Prva konferenca historikov Srbije	216
The first Conference of Historians of Serbia	
Первая конференция историков Сербии.	
Bogo Grafenauer, Tajniško poročilo za leto 1949	217
The Secretary's Report for the Year 1949	
Отчет секретаря за 1949 год.	

In memoriam:

Fran Zwitter, France Kidrič	219
Jože Šorn, Vladislav Fabjančič	220

Knjižna poročila in bibliografija:

Book Reports and Bibliography — Сообщения о книгах и библиография

Paul Reinecke, Der Negauer Helmfund (Stane Gabrovce)	223
Jože Kastelic-Božo Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu (Josip Korošec)	226
Paola Korošec, Slovanske najdbe zgodnjega srednjega veka na Panorami v	
Pluju (Josip Korošec)	231
Angelos Baš-Branko Marušič, Stari Slovani v zgodovini (Bogo Grafenauer)	234
Dr. Josip Mal, Kontinuiteta slovenske karantanske kneževine (Bogo Gra-	
fenauer)	237
Dr. Dragoslav Janković, Istorija države i prava naroda FNRJ. I (Bogo Gra-	
fenauer)	241
Hans Pirchegger-Otto Dungern, Urkundenbuch des Herzogtumes Steiermark	
(Ljudmil Hauptmann)	245
Dr. Hermann Wiesflecker, Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol,	
Pfalzgrafen in Kärnten, I. Band: 975—1217 (Milko Kos)	248
Albert Kos, Družbeni nazor slovenskih protestantov (Ferdo Gestrin)	252
F. Petre, Rod in mladost Ivana Cankarja (Ferdo Gestrin)	256
Istorijski arhiv Komunističke Partije Jugoslavije, tom II (Ivan Krefc)	258
Dr. Ivan Ribar, Politički zapisi, I—II (Ivan Krefc)	261
Metod Mikuž, Iz Dolomitov na Rog (France Škerl)	263
Edvard Kocbek, Tovarišija (France Škerl)	264
Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija I—V, 1946—1950 (Gregor	
Čremošnik)	269
Heimatatlas der Steiermark, Izd. Historischer Verein für Steiermark, Graz	
1946/49 (Ljudmil Hauptmann)	276
France Škerlj, Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945	
do 1949	278
Bibliography of the Slovene Struggle for National Liberty 1945—1949	
Библиография НОБ словенцев 1945—49 г.г.	

Josip Korošec

Arheologija in nekatere njene naloge

V zvezi s posvetovanjem jugoslovanskih arheologov v Niški Banji maja 1950 se je pojavila vrsta aktualnih problemov ob arheološkem delu v Jugoslaviji. Na drugi strani pa naletimo včasih pri nearheologih na napačna pojmovanja o arheologiji in njenih nalogah. Zato bom tu podal nekoliko misli in svoje gledišče o nekaterih vprašanih arheologije in o njenem razmerju do drugih družbenozgodovinskih ved.

Arheologija je družbenozgodovinska veda, ki raziskuje in osvetljuje posamezne faze in momente ekonomskega, kulturnega in družbenega razvoja na temelju materialnih ostalin. V tem je pa zajeta tudi že njena glavna naloga, ki jo v okviru ostalih družbenih ved mora vršiti, ravno tako pa je s tem naznačen tudi način njenega dela.

Često se pojem arheologije in njenih nalog napačno tolmači, česar je kriva v glavnem nepoučenost. Tudi starejše definicije, n. pr. »arheologija je znanost o starinah«, ali »arheologija je znanost, ki odkriva spomenike preteklosti«, ali »arheologija je znanost o preteklosti« itd., so delno pripomogle k njenemu napačnemu tolmačenju. Res pa je, da se tudi v teh definicijah skriva del tega, kar je naloga arheologije, ali bolje del tega, kar služi arheologiji pri raziskovanju. Ni pa v teh definicijah zajet niti celoten odgovor na vprašanje, kaj je arheologija, niti kaj je njena glavna naloga. Dolžnost arheologije je, da ugotavlja ekonomski, kulturni in družbeni razvoj tako posameznih etničnih celin, posameznih rodovnih skupin in celega človeškega rodu od njegovih prvih začetkov pa vse do tedaj, ko arheološka metoda dela ni več potrebna ter prepušča nadaljnje delo drugim vedam, kakor so zgodovina, umetnostna zgodovina, etnologija itd. Temelj njenega raziskovanja pa so materialne kulturne ostaline. S pojmom materialne kulturne ostaline pojmuje v arheologiji sploh vse ostaline od najnavadnejših izdelkov in njihovih odpadkov za vsakdanjo rabo, raznih živalskih osteoloških ostalin, osteoloških človeških ostalin, botaničnih ostalin do ostalin arhitekture in spomenikov visoke umetniške vrednosti. Na ta način lahko rečemo, da so za arheologa materialne kulturne ostaline vsi izdelki in njihovi odpadki, ki jih je za seboj zapustil človek, in tudi vse, kar je bilo s človekom v neposredni zvezi za njegovo rabo. Pri terenskih raziskovanjih in izkopavanjih se uporabljata tudi dva glavna termina za plasti, od katerih je eden kulturna plast, drugi pa sterilna plast. Pri prvi je mišljena tista plast, ki vsebuje kulturne materialne ostaline, pri drugi pa tista, kjer teh ostalin ni, četudi so tu lahko ostaline druge vrste, ki so pomembne za druge vede, kakor je geologija, paleontolo-

gija itd. Ker pa te ostaline niso prišle v stik s človekom, za arheologijo v ožjem smislu nimajo nikakršnega pomena.

Da bi arheologija mogla podati pravo sliko družbenega, ekonomskega in kulturnega razvoja, je primorana raziskovati po svojih metodah dela in svoje izsledke, kolikor je to mogoče, komparirati z izsledki drugih sorodnih ved. Njena izhodna točka so vedno materialne ostaline, ker samo na ta način so možni pravilni zaključki, ki bodo neodvisni od zaključkov drugih ved. Na ta način bomo dobili tudi v arheologiji zaključke, ki jih je ugotovila po svojih, t. j. drugih metodah dela n. pr. že zgodovina ali neka druga veda (etnologija itd.), posebno za kasnejša obdobja. S tem pa dobi zgodovina poleg pisanih virov tudi še nov vir, sloneč na materialni podlagi. Seveda dobimo tako često tudi nasprotno zaključke, ki se ne skladajo z že obstoječimi. V takih primerih je zato potrebna revizija tako prvih kakor drugih zaključkov. Arheologija mora upoštevati točnost podanega gradiva, njegovo množino itd., pri čemer se tudi pokaže, ali je ta primer splošen ali pa le osamljen pojav, kar da temu viru zopet večjo ali manjšo verodostojnost. Zgodovina s svoje strani pa mora presoditi verodostojnost svojega pisanega vira, pri čemer mora upoštevati, da so posebno starejši viri pisani dokaj individualno, ali pa tudi, da so jih posamezni zgodovinarji individualno tolmačili. Kot primer naj navedem le splošno mnenje, ki je do nedavnega prevladovalo v zgodovini, da namreč Slovani niso imeli nikakršne kulture, kar pa danes arheologija s svojimi materialnimi dokazi pobija. Nekateri zgodovinarji sicer še danes vztrajajo pri svojem nekdanjem mnenju, podcenjujoč arheološke dokaze, a precenjujoč pisane vire, n. pr. Prokopija in dr. Pri končnih zaključkih je pa arheologija primorana upoštevati in uporabiti kot zgodovinskodružbena veda tudi zgodovinske metode dela za rekonstrukcijo življenja in družbenega, ekonomskega ter kulturnega stanja. Posebno pride to v poštev pri obdobjih, ki jih arheologija brez pomoči zgodovine ne more sama po sebi pojasniti.

Često se je že postavilo vprašanje, ali je arheologija samostojna veda ali pa le del neke družbenozgodovinske vede. Vzrok teh vprašanj je, da je nekaterim arheologija le veda, ki druge vede samo izpopolnjuje, oziroma veda, ki ima nalogo, da odkriva to, kar je tem vedam še neznano. Resnica je, da arheologija to tudi dela. Vendar so pa njene metode dela zelo različne od metod dela teh drugih ved, pa naj bo to etnologija, zgodovina ali pa umetnostna zgodovina. Vse te vede so tudi arheologiji pomožne vede ravno tako, kakor je arheologija njim pomožna veda. Z drugimi besedami: arheologija jih s svojimi materialnimi dokazi izpopolnjuje, kakor jo tudi one izpopolnjujejo bodisi z viri (zgodovina), s komparativnim, še živečim gradivom (etnologija primitivcev) in z raznimi stilnimi posebnostmi in razvojem umetnosti (umetnostna zgodovina). Arheologija je že zaradi svojih prijemov v svojem delu enakopravna ostalim vedam ter po svojih metodah dela povsem samostojna. Od vseh družbenozgodovinskih ved se metode dela v arheologiji najbolj približujejo posameznim prirodznanstvenim metodam dela. Vzrok tega pa je to, da spomeniki in gradivo v širšem pomenu besede niso več živi, t. j. niso več danes uporabljani in tudi nimajo danes več še živečega komparativnega gradiva. Poleg tega pa arheološko gradivo tudi ni več vidno, oziroma leži pod površino zemlje.

Res je, da se je še danes ohranilo precejšnje število primerov arheoloških spomenikov, ki so še danes vidni, toda tu gre v glavnem le za monumentalno arhitekturo (n. pr. atenska nekropola), sem in tja pa tudi za kak primer plastike ali nagrobnika. Toda tudi ti primeri niso več živi, niso več v uporabi, v najboljšem primeru so v sekundarni uporabi (Dioklecianova palača v Splitu itd.), tako da so za tolmačenje potrebni zopet arheološki prijemi. Tako je arheologija primorana uporabljati metode raziskovanja, ki jih uporabljajo tudi paleontologija, paleozoologija itd. Kot primer vzemimo eno vejo arheologije — prazgodovino človeka, paleolit. Ta veda je primorana za svoje raziskovanje pritegniti tudi geologijo in paleontologijo. Brez ugotovitve geoloških plasti pri paleolitu ni možna kronologija itd. Brez paleontologije ni v paleolitu mogoče ugotoviti kronologije, a tudi ne ekonomike v širšem pomenu besede, ki se tedaj omejuje le še na lov in zbiranje plodov. Kulturne človeške ostaline, kakorkoli so tu zanimive in pomembne, pa imajo skoraj le sekundaren pomen. Le v zvezi z vsemi ostalimi momenti jih lahko pravilno tolmačimo. Tako nam v resnici v paleolitu geologija, paleontologija in paleoantropologija služijo kot temelj za tolmačenje bivanja in razvoja človeka in njegove kulture.

Podobno kot s paleolitom je tudi z ostalimi arheološkimi vejami. Res je, da te nimajo toliko zveze z geologijo kakor paleolit, ker se njihove kulturne ostaline nahajajo v plasteh, ki so za geologijo povsem recentne. Tudi paleontologija ne prihaja tu v poštev, ker je rastlinstvo in živalstvo doseglo že razvojno stopnjo, ki je sorodna našemu času. Pač pa so v arheologiji mlajših obdobjih od neolita dalje pomembne nekatere druge prirodnoznanse vede, kakor so paleozoologija, paleobotanika, paleoantropologija itd. Samo s pomočjo teh ved lahko arheologija rešuje posamezna vprašanja. Edino s pomočjo paleozoologije in paleobotanike nam je mogoče ugotoviti pravo sliko ekonomskega stanja posamezne etnične ali pa kulturne skupine. Poljedelsko orodje nam sicer priča, da se je ta ali ona naselbina bavila s poljedelstvom, toda samo paleobotanika more ugotoviti, kaj so pridelovali. Sestavni del arheoloških najdb so tudi osteološki živalski ostanki, a samo paleozoologija nam more točno ločiti domače od lovnih živali. Samo paleozoologija bo dalje mogla ugotoviti čas, kdaj je človek udomačil posamezne vrste živali itd. Paleoantropologija pa daje podatke o človekovem fizičnem razvoju. Danes ali jutri bo podprla tudi z antropološkimi dokazi točnost domnev o posameznih migracijah, ali pa jih bo ovrgla. Ravno tako bo pomembna tudi pri vprašanju o formiranju posameznih etničnih skupin oziroma o njihovi etnogenezi. Tudi pri sožitju dveh etničnih skupin, ki se po arheološkem, t. j. kulturno-materialnem gradivu ne moreta ločiti, bo morala pomagati antropologija. Kot primer naj navedem le t. i. keszthelysko kulturno skupino oz. avaro-slovansko kulturo, katere grobne ostaline bo mogoče pravilno opredeliti le s pomočjo antropologije, kakor bo mogoče le z njeno pomočjo ugotoviti del, ki ga je vsaka od teh etničnih skupin prispevala k tej kulturi. Vendar pa je tudi geologija, skupaj z mineralogijo, pomembna v arheologiji kasnejših obdobjih. Le s pomočjo teh dveh je možno ugotavljati posamezne rudnike v širšem pomenu besede, t. j. od kod so črpali potrebni material za izdelovanje posameznega orodja. Ne majhnega pomena sta pa ti vedi tudi pri vprašanju trgovskih stikov.

Vzemimo kot primer, da se na posameznih lokalitetah neolitske periode v Podonavju nahaja obsidian. Geologija je ugotovila, da imamo ta obsidian oziroma da je njegov izvor na izviru Tise v gorovju Bükk. Tako smo dobili dva važna činitelja, od katerih je eden ugotovitev kraja, kjer so črpali obsidian že zdavnaj v predzgodovini, drugi pa, da je področje gornje Tise bilo v trgovskih stikih celo s srednjim Podonavjem bodisi posredno ali pa neposredno. Podobno je pa tudi z drugim gradivom, kakor je steatit, jadeit, orientalni alabaster itd., katerega izdelki so česti v predzgodovinskih lokalitetah, da o raznih rudah ne govorim.

Vsaka od teh ved, kakor geologija, paleozoologija itd., je samostojna veda, vendar se jih arheologija poslužuje le kot pomožnih ved, ker ji pomagajo pri posameznih vprašanjih, ki so z arheologijo v ozkih stikih in brez katerih bi bila arheologija nepopolna. Človekovih izdelkov ne smemo tolmačiti le z estetske strani in temu podobno, temveč ravno tako (po njih uporabi, pridobivanju materiala za njihovo izdelavo, po načinu izdelave in tudi po vsem, kar je s tem v zvezi, tako da na tej podlagi dalje lahko razjasnimo ekonomiko, družbeno stanje, duhovno življenje itd., z eno besedo celotni razvoj neke kulturne skupine oziroma človeškega rodu.

Omenil sem že, da so posamezne druge družbenozgodovinske vede tudi le pomožne vede arheologije, ker ji včasih nudijo posamezne podatke pri reševanju raznih problemov, oziroma izpopolnjujejo marsikake njene praznine. Ravno tako pa tudi arheologija zopet te vede izpopolnjuje. Zato je dokaj težka neka ostra medsebojna delitev. Najlažja je pač še delitev med arheologijo in med zgodovino, pa tudi to samo glede prijemov in metodološkega dela. Za zgodovino so arheološki rezultati le nov materialni vir. Zgodovina pa včasih tudi arheologiji dragocene, čeprav pogosto še pomanjkljive podatke v svojih pisanih virih. Omenil sem tudi že, da so v starejših obdobjih pisani viri zelo pogosto individualni, ko osvetljujejo posamezne politične, a tudi kulturnozgodovinske in družbene momente. Težišče arheologije leži pa predvsem na osvetljevanju kulturnozgodovinskih in družbenih momentov, medtem ko so politični, kolikor sploh prihajajo v poštev, le podrejeni. Poleg tega pa nimamo v arheologiji v teh vprašanjih nikdar individualnih pojavov, kvečjemu jih je možno individualno tolmačiti. Arheologija je zgodovini dragocena pomoč celo v kasnejših, recimo srednjeveških vprašanjih. Marsikaka vprašanja je že in bo še mogla razsvetliti samo arheologija s svojimi metodami dela. Tako je razmerje arheologije do zgodovine in obratno povsem jasno, čeprav končno obe težita k istemu cilju.

Dokaj težje je po mnenju nekaterih ugotoviti razmerje med arheologijo in umetnostno zgodovino in obratno. Delitev bi naj bila tu težja. Vendar pa to ni tako. Nekateri menijo, da se umetnostna zgodovina bavi le s še živimi spomeniki, umetniškimi objekti arhitekture in likovne umetnosti. Mislím, da je to naziranje popolnoma napačno. Naloga zgodovine likovne umetnosti je, da ugotavlja estetsko vrednost umetniških objektov vseh časov, oziroma umetnostna zgodovina sploh ugotavlja razvoj duhovne kulture, podane v likovni umetnosti in arhitekturi od njenih začetkov do danes. Ravno tako napačno pa je tudi naziranje, da ni naloga arheologije ugotavljanje estetske vrednosti posameznih arheoloških umetnostnih objektov,

temveč samo ugotavljanje tehnološkega postopka pri njih izdelavi. Glede tega pa moramo zopet upoštevati, da je umetnostna zgodovina v posameznih periodah celo pododdelek arheologije. Tak primer je n. pr. z umetnostno zgodovino antike, tak primer je z asirološko, egiptološko in drugimi umetnostnimi zgodovinami. Tu morata arheologija in umetnostna zgodovina družno sodelovati, kar je tudi popolnoma razumljivo. Na ta način je razmerje umetnostne zgodovine do arheologije in obratno podano že samo po sebi. Iz časov pa, kjer imamo še danes živeče spomenike in kjer arheologija s svojimi metodami dela ni več potrebna, padajo ti spomeniki izključno v področje umetnostne zgodovine. Tu umetnostna zgodovina ugotavlja ne le estetsko vrednost, temveč ravno tako tudi tehnološke postopke itd. Seveda so pa lahko tudi v teh periodah potrebni arheološki prijemi, posebno ako so spomeniki danes že uničeni. Ti arheološki prijemi pa leže v glavnem le na odkrivanju teh spomenikov, medtem ko bo ostalo reševala zopet le umetnostna zgodovina, kolikor so namreč to spomeniki monumentalne in umetniške vrednosti. Predmeti in objekti, kakor so navadne stavbe, gospodarska poslopja, razno obrtniško orodje, keramika za vsakdanjo uporabo itd., spadajo pa tudi dalje v krog arheološkega raziskovanja. Ali je zato možna neka konkretna delitev med eno in drugo vedo? Nekateri so skušali to vprašanje rešiti kar s postavljanjem letnic. Tako naj bi meja med eno in drugo vedo ležala v vzhodnih delih naše države nekako v XVII. stoletju. Vendar tega vprašanja ni možno rešiti s postavljanjem letnic in sploh z neko časovno delitvijo. Delitev je mogoča samo materialno. Umetnostna zgodovina, ki se po svoji funkciji bavi le z duhovno kulturo, izraženo v likovni umetnosti in arhitekturi, ima nalogo, da s svojimi metodami dela obravnava umetnostnozgodovinske objekte vseh časov. Arheologija pa, ki proučuje tako materialno kakor duhovno kulturo, preneha povsod tam, kjer se nahajajo še živi spomeniki. Ker imata monumentalna arhitektura in likovna umetnost sami po sebi daljše življenje, je razumljivo, da so se umetnostnozgodovinski objekti ohranili tudi dalj časa in da imamo danes še žive spomenike iz zelo zgodnjih period naše ere (romanika, gotika, bizantinska umetnost). Tu so ohranjeni tako arhitektonski spomeniki kakor likovna umetnost (freske, plastika itd.). Logično je zato, da bodo taki spomeniki spadali prvenstveno v področje umetnostne zgodovine. Antični in še starejši spomeniki, ki so danes že mrtvi, pa pridejo zopet prvenstveno v področje arheologije in ta jih nekako pripravlja za nadaljnjo uporabo umetnostni zgodovini v širšem pomenu besede kakor tudi drugim vedam. Čeprav v kasnejših periodah prevzema umetnostna zgodovina umetnostnozgodovinske objekte v svoje področje in se arheologija z njimi ne bavi, ni s tem naloga arheologije za to obdobje končana. Kakor sem že omenil, je njena dolžnost, da tudi dalje raziskuje in obravnava tiste objekte in predmete, ki so gospodarskoekonomskega in kulturnozgodovinskega pomena ter ne pridejo v področje umetnostne zgodovine. V nujnih primerih mora arheologija pomagati celo pri reševanju nujnih družbenozgodovinskih problemov iz najbližje preteklosti, a zato ne sega v področje niti umetnostne zgodovine niti kakke druge družbenozgodovinske vede. Ravno tako pa umetnostna zgodovina pri raziskovanju duhovne kulture, izražene v likovni umetnosti, niti najmanj ne omejuje

arheologije, ko raziskuje antične umetniške spomenike, predzgodovinsko plastiko in ornamentiko in paleolitsko umetnost. Naloge arheologije in umetnostne zgodovine so načrtane s samim ciljem, ki ga vsaka od teh ved hoče doseči, ravno tako kakor delno tudi s samo metodo raziskovanja. Delitev med eno in drugo zato ni težka. Nikakor pa ne moremo predpisovati ne eni ne drugi, kaj sme delati in česa ne. Neka časovna delitev med arheologijo in umetnostno zgodovino je popolnoma zgrešena. To bi pomenilo, da umetnostna zgodovina ne sme raziskovati nikakih starejših objektov, kakor tudi, da arheologija ne sme več raziskovati obdobj, ki so v področju umetnostne zgodovine. Najbolje je, da pustimo umetnostni zgodovini to, kar je zvezano z umetnostno zgodovino, arheologiji pa to, kar je arheološko. Na ta način se ne bodo dogajale anomalije, da se bo n. pr. še danes živeča gotika s freskami, arhitekturo, plastiko, slikarstvom itd., ravno tako kakor še danes živeča romantika ali pa bizantinska umetnost ter pod njenim vplivom stoječa srednjeveška srbska in makedonska arhitektura in likovna umetnost vsiljevala arheologiji, medtem ko bi naj se umetnostna zgodovina zadovoljevala šele z barokom in z novejšimi strujami. Navadno se take zahteve postavljajo zato, ker mnogi ne vedo, kaj je umetnostna zgodovina in kaj so njene naloge, kakor na drugi strani ne poznajo arheologije in njenih nalog. Končno bi s pravico tudi lahko vprašali, zakaj se ne bi potegnila neka meja oziroma neka časovna delitev med zgodovino in arheologijo. Saj sta obe družbenozgodovinski vеди, ki težita k skupnemu cilju. Zakaj se ne bi postavila n. pr. meja za naše kraje nekako v VI. stoletju pred n. e., ko imamo že pisane vire. Zgodovina se ne bi smela baviti s starejšimi obdobji, arheologija pa ne z antiko. Seveda bi potem zgodovina bila primorana, da prevzame arheološke metode dela in se tako sprevrže v arheologijo, medtem ko bi morala arheologija popolnoma samostojno ustvarjati zgodovino starejših period. V resnici pa se ena in druga veda le medsebojno izpopolnjujeta, kakor se izpopolnjujeta tudi arheologija in umetnostna zgodovina, ker pač arheologija posega povsod tja, kjer odpovedo drugi bodisi pisani ali tudi kakki materialni viri.

Pomožna arheološka veda je tudi etnologija, predvsem etnologija primitivcev, ki včasih nudi dragoceno komparativno, še živeče gradivo. Nasprotno je pa zopet tudi za etnologijo arheologija pomožna veda in jo lahko smatramo za etnologijo preteklosti. Tako imamo tudi tu načrtano jasno razmerje ene vede do druge.

Seveda pa uporabljaja arheologija kot pomožne tudi še druge vede, tako geografijo, lingvistiko itd. Često prihajajo take vede v poštev šele pri končni sintezi ali pa pri posameznih specialnih problemih. Kot primer naj navedem, da mora arheologija glede prihoda Ilirov na Balkan oziroma pri njihovi etnogenezi upoštevati ravno tako tudi lingvistične zaključke, potem ko je sama zbrala dovolj dokazov na materialni bazi. Nasprotno bo pa tudi lingvistika morala upoštevati arheološke materialne dokaze pri reševanju svojih problemov. Ravno tako je lingvistika pomembna za arheologijo tudi pri epigrafiki, ki je posebna veja v sklopu arheologije.

Z napredovanjem raziskovanja in z bogatenjem materialnega gradiva in raznih problemov je bilo nujno deliti tudi arheologijo v posamezne oddelke. Delitev je izvedena tako teritorialno kakor časovno. Toda v taki

delitvi ni neke šablone in je tudi ne moremo postaviti, ker je vsaka taka delitev odvisna od mnogoterih činiteljev. Časovno bi od ostale arheologije bila ločena arheologija paleolita, ki pa poleg tega že zaradi svojih pomožnih ved uporablja tudi čisto svoje posebne metode dela. Poleg tega se pa deli arheologija tudi še teritorialno, časovno pa tudi še na razne pododdelke. Teritorialno se arheologija deli tudi v kasnejših periodah, n. pr. na hetitologijo, asiologijo, egiptologijo, klasično arheologijo, slovansko arheologijo itd., kjer vsak tak oddelek obsega pokrajine, ki predstavljajo ali širšo nekdanjo etnično ali državno celoto pa tudi vplive in import iz teh dežel v sosedne pokrajine. Toda tudi v teh primerih se arheologija zaradi lažjega proučevanja deli na posamezna obdobja ali pa tudi na posamezne veje. Predvsem ima vsaka od teh pokrajin tudi svojo predzgodovino ali protozgodovino, t. j. čas pred pojavom pisanih virov. Dalje je n. pr. klasična arheologija razdeljena na grško in rimsko, prva zopet na arhaično, klasično in helenistično periodo itd. Poleg tega pa so tudi še posamezne veje, kakor umetnostna zgodovina antike, epigrafika, numizmatika in dr. Tudi predzgodovina se deli tako teritorialno kakor časovno, teritorialno na posamezne pokrajine oziroma na pokrajine, kjer se razprostira posamezna etnična ali jezikovna skupina, časovno pa glede na družbeni razvoj, ki je vezan na posamezne ekonomske momente. Vsa predzgodovina se pri nas deli na štiri glavne odseke: na neolitsko periodo, bronasto periodo, periodo starejšega železa (halštatt) in periodo mlajšega železa (laten). Ta periodizacija je izvršena po ustaljeni evropski periodizaciji na temelju posameznih gospodarskih momentov oziroma po novih gospodarskih pridobitvah. Niso pa te periode trajale enako dolgo in niso nastale istočasno po vsej Evropi. To omenjam le zato, ker mnogi mislijo, da je možno pri nas v arheologiji posamezne periode časovno strogo omejiti, kar naj bi nekako ustrezalo periodizaciji, ki jo vrše nekateri zgodovinarji. Ni izključeno, da bo takla periodizacija nekoč možna, vendar pa danes pri raziskovanju še nikakor ni sprejemljiva. Delitev arheologije, toda ne njena stroga periodizacija, je le internega pomena in je v glavnem potrebna zaradi specializacije in reševanja bolj specialnih vprašanj. Konkretno naj omenim tu le nekaj primerov. Ko je Balkan prišel v rimski imperij, se misli, da se na Balkanu začelja antična civilizacija, kar je tudi popolnoma točno. Ni se pa postavilo vprašanje, kje se začelja ta civilizacija: ali povsod ali samo v posameznih pokrajinah, mestih itd. Vendar pa vemo, da obstajajo ilirska plemena tudi še dalje. Kakšna je pa bila njihova kultura tedaj, ko imamo na nekaterih krajih že antično civilizacijo? Res je, da je danes še ne moremo diferencirati. Antična oziroma to, kar razumemo kot »provincionalno antično«, gotovo ni bila. Ta je osredotočena ob antičnih komunikacijah in strateških točkah ter antičnih mestih oziroma naselbinah v naših krajih. Ako tudi upoštevamo, da je bil del Ilirov v suženjskem razmerju do novih gospodarjev, del v kazenskih oddelkih, del v avksiliarnih četah, to vendar niso bili še vsi Iliri. S tem pa se nam postavlja nova vprašanja, katerih eno je tudi življenje in stanje domačega ilirskega prebivalstva za rimske nadvlade. Arheologija antike bo to dokaj težko reševala brez povezavé z zgodnejšo ilirsko materialno kulturo. Drugi primer: s prihodom Kelto v naše kraje, z njihovimi prodori proti jugu imamo

tudi zgodovinske, pisane vire. Kelti pa tu kot nosilci svoje lastne kulture prihajajo v dotiko z domačo ilirsko kulturo. S tem nastajajo zanimivi momenti. Mešanje teh dveh kulturno-materialnih elementov rodi novo materialno kulturo, kakor je bilo n. pr. pri Japodih, ki je delno verjetno tudi rezultat etničnega mešanja. Vendar se pa ta kultura pojavlja le na relativno omejenem ozemlju, ne pa povsod. Drugod je pa čistih latenskih elementov tudi relativno manj, kakor bi jih pričakovali. S tem se pa zopet postavlja vprašanje, kakšna je bila in ostala oziroma kako se je razvijala ilirska domača kultura, ki je po danes znanih elementih imela prvotno vse odlike t. i. halštatske periode. V posameznih teritorialnih področjih je bilo že mogoče ugotoviti neke mlajše forme, ki kažejo naravni razvoj ilirske kulture, toda za sedaj še ne povsod. Ker pa to ni latenska kultura ali civilizacija, je tudi ni mogoče periodizirati v laten, čeprav časovno v resnici njej ustreza. Tretji primer: po zgodovinski periodizaciji poznamo začetek in konec selitve narodov. Toda arheologija stoji pred drugo nalogo, namreč, kako material selitve narodov striktno ločiti od kasne antične in provincialne civilizacije, kar pa danes še ni mogoče. Poznamo gradivo, katerega nosilci so bili Jazigi, Gepidi, Langobardi, Ostrogoti itd. Ne smemo pa pozabiti, da mnoge predmete, identične gornjim etničnim skupinam, najdemo tudi na kasnoantičnih grobiščih in na grobiščih, ki ne pripadajo nobeni od teh etničnih skupin, čeprav jim sami predmeti lahko tudi pripadajo. To so za sedaj vprašanja, ki jih bo treba šele rešiti, ker poprej ni mogoče izvesti materialne periodizacije. Naj omenim samo še en primer. Materialne ostaline, ki pripadajo Slovanom X. in XI. stoletja, so povsem jasne. Toda takoj, ko preidemo na starejša obdobja, recimo v VIII. stoletje, imamo t. i. keszthelysko ali avaro-slovansko kulturo, ki je danes nikakor še ne moremo pravilno etnično opredeliti. Čeprav vemo, da so bili tako izdelovalci kakor nosilci teh ostalin v veliki meri tudi Slovani, so bili njeni nosilci obenem tudi Avari. Dalje je v kasnoantični ostalini mnogo elementov, ki so povsem sorodni slovanski materialni kulturi. S pravico se pa postavlja vprašanje, komu pripadajo te ostaline, kasni oziroma postantilki, selitvi narodov, ali pa imajo pri njih svoj delež tudi Slovani. To so danes še problemi, ki čakajo na razjasnitev. Zato je tudi vsaka periodizacija arheološkega materiala za sedaj še prezgodnja. Slovanske kulture ne moremo proučevati brez kulturnega materiala selitve narodov in provincialnorimske kulture v naših krajih. Provincialnorimske kulture oziroma civilizacije ni mogoče proučevati brez latenske in ilirske kulture itd. Vedno je prva povezana z drugo ali pa z večjim številom drugih. Res je, da govorimo tudi arheologi o slovanski kulturi, o antični civilizaciji itd., toda s tem nikakor ne mislimo, da nam vsaka od teh period nudi že sama po sebi dovolj opore in da jo lahko smatramo kot zaokroženo celoto. Dobo pred sužnjeposestniško ureditvijo, ki je nastala kot posledica ekonomskih vzrokov, imenuje zgodovina dobo vojaške demokracije. Seveda velja to tudi za arheologijo, ako gledamo nanjo z zgodovinskega gledišča. Vendar pa z gledišča same arheologije, ki je vezana na delo ob materialu, danes tega ni mogoče storiti, ker točne meje ne moremo še postaviti. Nekje je bil razvoj hitrejši, drugod zopet počasnejši. Danes govorimo o sužnjeposestniški ureditvi Rima, kasneje tudi o kolonatu, ki obstoji tudi na Balkanu

v času rimske okupacije. Posamezne province, n. pr. Dalmacija, so pod rimsko nadvlado bolj trpele kakor pa druge, kar je bilo odvisno seveda tudi od ekonomskih momentov, n. pr. od rudarstva. Toda v kakšni družbeni ureditvi so živeli svobodni Iliri tudi še v novi eri? V sužnjeposestniški nikakor. Pri njih je tudi še dalje stara, t. i. vojaška demokracija. S tem pa dobimo maenkrat družbeno ureditveno kontinuiteto s selitvijo narodov in kasneje s Slovani. Na ta način je sužnjeposestniška ureditev bila v naših krajih nekaj tujega, teritorialno vezana in le posledica tuje okupacije.

V nekaterih deželah skušajo posamezni znanstveniki danes reševati arheološke probleme z novimi metodami, ki niso več arheološke, temveč zgodovinske. Priznati moramo, da se te nove metode šele preizkušajo. V glavnem slone nove metode na tolmačenju posameznih pojavov z razvojno zakonitostjo. Zato v mnogih primerih posamezni znanstveniki, nearheologi, arheološka tipološka raziskovanja odklanjajo. Pri tem pa obstoji upravičena nevarnost, da se bo razvojna zakonitost generalizirala oziroma uporabljala pri vseh kulturnih skupinah istočasno in da se ne bodo upoštevale niti krajevne posebnosti niti konservativnost itd. Obstoji pa tudi nevarnost, da se ne bi izdelala neka šablona, v katero bi se kratko malo uvrščale predzgodovinske kulturne skupine. Ker se pa danes te nove metode šele preizkušajo in še niso izpopolnjene, zasledujejo za sedaj le najbolj splošen kulturnozgodovinsko in ekonomsko-socialni razvoj, ki obsega samo glavne faze, često tudi komaj v okviru kakkega tisočletja. Izpopolniti te nove metode dela bo pa mogla sčasoma samo arheologija. Zato se mi zdi neupravičeno odklanjati arheološko raziskovanje po njegovih metodah dela, ker le to more nuditi vpogled v vse detajle kulturnega in ekonomskega življenja posameznih kulturnih skupin in lokalitet. Omenim lahko tudi še to, da se nove metode preizkušajo v deželah z visoko arheološko tradicijo, kjer so arheološka raziskavanja že v veliki meri napredovala, čeprav še zdaleč niso dokončana (pogosto niti za posamezna krajša obdobja). Vendar bo pa spričo obilice arheološkega gradiva vsaj sumaričen rezultat kolikor toliko mogoč. Vendar se tudi tam kljub temu intenzivno nadaljuje čisto arheološko raziskovanje v želji, da arheologija sama pokaže celoten razvoj v tej zgodovinski problematiki. V Jugoslaviji, ki je arheološko sploh še neraziskana, je pa tem bolj želiti, da se izvrše vsaj najnujnejša arheološka raziskovanja kot začetna dela za kasnejše sintetične zaključke.

Da bi arheologija mogla zadostiti svojim nalogam, se poslužuje pri svojem raziskovanju poleg pomožnih ved tudi svojih metod dela, ki so vezane zgolj na material. V glavnem jih moremo razdeliti že po samem vrstnem redu na izkopavanje, tipološko in komparativno raziskovanje ter rekonstrukcijo. Ker arheološko gradivo v glavnem ni vidno in se ne nahaja na površini zemlje, je ena od najpomembnejših metod arheološkega raziskovanja znanstveno izkopavanje. Često postavljajo napačne ali vsaj delno napačne definicije, po katerih naj bi arheologija kot družbeno-zgodovinska veda »iskala« z izkopavanjem spomenike materialne kulture. V resnici pa jih ne išče, temveč le raziskuje. Namen znanstvenih izkopavanj je, da bi dobili znanstveno dokumentacijo pri postavljeni problematiki. Predzgodovinske nekropole ne raziskujemo oziroma izkopavamo zato, da

bi kaj našli, ker ima pri izkopavanjih objekt le sekundaren pomen in sekundarno vrednost, temveč zato, da bi ugotovili kult mrtvih, način pokopavanja tiste kulturne skupine, razmerje tega pokopavanja do druge kulturne skupine na isti, višji ali nižji razvojni stopnji, gledanje te kulturne skupine na posmrtno življenje, uporabo raznega nakita, nošnje obleke itd. Depoja prav tako ne raziskujemo, da bi zbrali predmete in odnesli v muzej, temveč zato, da bi predmete raziskali s tehnične strani izdelave, da bi ugotovili višino obrtništva, trgovske zveze itd. Ravno tako raziskujemo z izkopavanjem naselbino, da bi dala odgovor na celo vrsto vprašanj ekonomskega, socialnega, družbenega in kulturnega značaja. Nesporno, da je pomembno tudi ostalo gradivo, obsegajoče keramične izdelke, orodje, orožje, nakit itd., vendar pa ti predmeti lahko nudijo pravilno sliko šele v zvezi z vsemi gornjimi momenti, nikdar pa ne sami po sebi. Tudi izkopavanja, ki niso nudila nikakršnih materialnih rezultatov, so za arheologijo vedno pozitivna.

Način znanstvenih izkopavanj je dokaj različen. O tem bi lahko zelo obširno pisali. Nimam namena, da bi razčlenjeval vse mogoče sisteme, ki jih uporabljamo ob tej ali oni priliki. Zaradi evidence vseh predmetov in momentov, ki se pojavljajo pri izkopavanjih, je danes najbolj priporočljiv mrežasti sistem, kjer je cela ploskev raziskovanja razdeljena v obliki mreže v večje ali manjše kvadrate. V ta sistem spada tudi t. i. sistem blokov, ki ga v novejšem času nekateri prav radi uporabljajo tudi pri nas, pač s to razliko, da se vsak kvadrat raziskuje sam zase (od tod tudi njegovo ime), kar ima včasih svoje dobre, prav pogosto pa tudi slabe lastnosti. Večjo elastičnost nudi navadni mrežasti sistem, ker lahko zajame poljubno površino, obenem je pa mogoče vršiti tudi stratigrafska raziskovanja, t. j. raziskovanja po kulturnih plasteh, ker na omejenem prostoru kulturnih plasti ne moremo slediti in smo primorani uporabljati samo absolutno globino vsake najdbe. V sistemu blokov dalje ni možno ugotavljati niti prirodnih jam niti jam za odpadke itd., ki so vse sestavni del kulturne plasti. Mrežasti sistem v zvezi s stratigrafijo je pravzaprav osnovni način izkopavanja vseh predzgodovinskih lokalitet, ne glede na njihov karakter. V arheološko naprednejših deželah je danes sploh zabranjeno raziskovati površino, ki bi obsegala manj kakor 300 m². To je pa mogoče izvršiti le z mrežastim sistemom v zvezi s stratigrafijo. Seveda pa tudi ta sistem, razen same mreže, često odpove, posebno pri antičnih arhitektonskih objektih kakor tudi pri drugih objektih, ki jih je treba ohraniti in situ. Zato lahko rečemo, da nekega vnaprej določenega pravila ni. Raziskovalec-arheolog mora pri terenskih delih obvladati pač vse sisteme in načine dela, jih uporabljati in tudi menjati z največjo elastičnostjo tako, kakor to zahtevajo dani momenti, ki se pogosto vsak trenutek menjajo. Nikdar pa ne sme izgubiti iz vida glavnih nalog, t. j. evidence vsakega posameznega predmeta in evidence vseh ostalih momentov, ki jih najlaže zajame z mrežo. Ta evidenca, skupaj z risanimi plani, s profili, z beležkami itd., bo dala možnost kasnejše rekonstrukcije celih izkopavanj, kar bo zopet omogočilo popravek eventualnih napačnih zaključkov. Omenim naj le še, da pred izkopavanji zelo radi sondiramo teren, prvič za ugotovitev lokalitete kot take, dalje za ugotovitev debeline kulturnih plasti, za ugotovitev kulturne

periode itd. Vendar je pa pri sondiranju nujno treba paziti, da ne poškodujemo pomembnejših objektov ali jih celo ne uničimo. Zato sondirajmo le tam, kjer je to nujno potrebno in še tam z največjo pazljivostjo, n. pr. da ugotovimo obstoj lokalitete. Ni pa dopustno n. pr. sondiranje pri gomili, da bi ugotovili grob, ravno tako tudi ne sondiranje že znanih antičnih lokalitet, kjer lahko uničimo tlak, mozaik, del freske itd. Tudi sondiranje predzgodovinske naselbine uniči včasih ognjišča, peči, poškoduje stavbe itd.

Pri raziskovanju arheološkega gradiva, zbranega pri raznih izkopavanjih, kakor tudi pri pojasnjevanju raznih pojavov se arheologija poslužuje t. i. tipologije. Mnogi sicer trdijo, da je raziskovanje s pomočjo tipologije in komparacije odveč. Vendar ni tako. Napačno je le ustvarjati zaključke le ob sami tipologiji, ako imamo tudi še druge podatke, pa jih ne upoštevamo. Res je tudi, da nam tipologija in komparacija že sami nudita dragoceno pomoč pri marsikaterih vprašanjih, toda ne vedno in povsod. Na drugi strani je pa zopet res, da moremo zelo pogosto reševati tudi druge probleme le s tipologijo, čeprav vemo, da niso rešljivi le tipološko. No, končno spada to v ožjo obdelavo arheološkega gradiva in v njeno problematiko. Samo tipologija nam edina skupaj s stratigrafijo more nuditi konkretno oporo za kronologijo, tako relativno kakor absolutno. Samo tipologija nam more razjasniti vprašanje trgovskih stikov, vprašanje obrtništva, vprašanje etnične pripadnosti itd. Zato tipološko raziskovanje ni nepotrebno, temveč nujno potrebno, za nas pa še toliko bolj, ker tipološka raziskovanja zaradi slabo raziskanega ozemlja spadajo v začetna dela, ki jih tako ali tako moramo izvršiti. Vendar pa moram tu omeniti, da ima tudi tipološko raziskovanje svoje meje, ki se ne smejo prekoračiti. Tako je n. pr. nedopustno iskati in povezovati tipološke posebnosti, ki so ali teritorialno ali pa časovno oddaljene. Tipologijo lahko uporabimo v okviru ene lokalitete, ene kulture, celo ene pokrajine, kjer je nekoliko raznih, toda istočasnih kultur. Samo pri zasledovanju trgovskih stikov lahko v zvezi z drugimi momenti uporabimo tipologijo v drugih obmejnih in sosednih, toda istočasnih kulturah. Poleg tega je še več področij, kjer je tipološka obdelava mogoča in dopustna (n. pr. razprostranjenost posamezne forme itd.), vendar pa ne sme preiti meje in se ji tudi ne sme brez kritičnega gledanja pripisovati nek poseben pomen. Težnja arheologije v deželah z visoko arheološko tradicijo leži danes v reševanju notranjih problemov posameznih kulturnih skupin posameznih lokalitet le bolj na stratigrafski bazi, ker so tipološka raziskovanja dala že veliko uvodnih del, ki jih sedaj morejo kontrolirati.

Včasih žele nekateri od arheologije tudi nekoliko prenaogle končne rezultate. Kot primer navajajo, da so debele knjige napisane o fibulah s čisto tipološkega gledišča, ki nam ne nudijo nikakršnih rezultatov. Vendar so pa, recimo, v takih knjigah razporejene fibule raznih in tudi istih oblik v nekake lestvice, ki naj bi na eni strani pokazale vse nianse v njih oblikah, na drugi pa razprostranjenost posameznih oblik oziroma tipov. Ko laik čita tako študijo, se res često sprašuje, čemu vse to. A vendar so vsa ta dela nujno potrebna, da bo končno mogoče podati tudi odgovor na danes še nerešljiva vprašanja. S takim delom dobimo namreč pregledno sliko celotnega danes zbranega gradiva te vrste, pa tudi pregled njegove geo-

grafske razprostranjenosti in vse razvojne stopnje v raznih krajih. Ob današnjem pomanjkanju gradiva je možno delati in zbirati gradivo samo na ta način. Da bi pa dobili n. pr. sliko o obrtništvu te ali one periode, je potrebno zelo mnogo identičnega gradiva, v našem primeru fibul, na omejenem prostoru, ki bi že s svojo množino omogočile študij serij, ki so bile izdelane v istem, identičnem, sorodnem ali samo podobnem kalupu. To bi nam pa zopet pokazalo, katere fibule je izdelal isti delavec, isti obrtnik oziroma ista delavnica, kakšno je bilo njeno delovno področje, ali je delala samo za bližnjo ali tudi za daljno okolico ali celo za daljni eksport. Na takšna vprašanja pa danes še ne moremo odgovoriti. Seveda pa pred par desetletji tako rekoč niti še slutili nismo možnosti takega ugotavljanja. Šele z razvojem arheologije, s povečevanjem gradiva in z detajlnim tipološkim delom so se pokazale tudi te za sedaj še perspektivne možnosti. Zgrešeno je pa tudi naziranje tistih, ki žele dobiti komičen rezultat na temelju enega samega objekta, pa naj bo to posamezen predmet ali naselbina ali grobišče. Tudi taki objekti ne morejo dati zadovoljivega odgovora na vsa vprašanja. O nekem slikarju, da ne govorim o smeri ali šoli, tudi ne moremo govoriti le ob eni sami skici v beležnici ali ob eni sami sliki. Zgodovina tudi ni pisana samo po enem viru ali eni sami beležki. Ne vem, kako naj gradbenik sezida hišo samo z eno opeko. S tem pa želim le poudariti, da je mogoče soliden zaključek podati tedaj, ko imamo že toliko in toliko ugotovljenih činiteljev, v našem primeru toliko in toliko raziskanih naselbin in grobišč. Naglica v znanosti ni bila nikdar na mestu in je vedno privedla do neuspeha. Ne mislim prigovarjati arheologom, ki se često brezuspešno branijo pred preostrimi napadi, temveč tistim, ki včasih žele vplivati na arheološka dogmanja ali na način raziskovanja, na terminologijo itd. Tako se je nedavno precej časa razpravljalo o tem, ali so Rimljani poznali pluzno poljedelstvo ali ne. Za arheologa je bila stvar jasna in brez problematike. Toda nekateri drugi so menili, da Rimljani niso poznali pluznega poljedelstva in da plug, ki ni železen, ni plug. Seveda bo jutri nekdo lahko trdil, da je edino traktorski plug plug in da drugi ne spadajo v to kategorijo. Nekdo drug je zopet zameril arheologom, da uporabljajo za materialne ostaline neke določene skupine lokalitet istega časa, iste družbene stopnje in tudi iste jezikovne enotnosti naziv kultura, češ da za tem izrazom ne vidimo človeka kot nosilca teh materialnih ostalin. Ravno tako pa obstajajo tudi pripombe k poimenovanju kultur po neki tipični formi ali tipični ornamentiki v tej kulturni skupini (n. pr. kultura zvončaste čaše, Glockenbecherkultur, The Bell Beaker culture, kultura zvoncovitých poharů, la culture de vases campaniformes, ali kultura trakaste keramike, kultura keramiky paskové, Bandkeramische Kultur itd.). Taka poimenovanja obstajajo poleg poimenovanj kultur po neki lokaliteti (vinčanska, butnirska, halštatska itd.) ali po pokrajini (potiška, slavonska itd.) ali zopet po obliki in načinu naselbin, grobišč (gradiščanska kultura, kultura žarnih grobišč itd.). Z izrazom »kultura« razumemo v arheologiji celotno, tako materialno kakor duhovno kulturo, t. j. vse ostaline neke skupine, ki so vezane tako na ekonomsko-gospodarske kakor na družbene momente. V novejšem času nekateri arheologi (Böhüm) predlagajo, naj izraz kultura uporabljamo le za tiste stopnje, kjer imamo dokaz o lastnem no-

tranjem razvoju posameznih elementov kot izrazu individualnosti nekega plemena oziroma kot ekvivalentu jezikovne individualnosti. Tam pa, kjer se združuje vedno se povečavajoče število kulturnih in gospodarskih elementov in kjer kultura ni več izraz plemenske individualnosti, temveč dokaz širjenja gospodarstva in kulturnega niveliranja, naj bi se namesto izraza »kultura« uporabil izraz »civilizacija«. Predhodne stopnje med prvo in drugo obliko se začenjajo že v bronastem času in končno preidejo v latensko civilizacijo. Prav tu pa je glavno težišče v terminologiji in pojmovanju oziroma tolmačenju širine izraza. Tudi pri izrazu »civilizacija« je n. pr. treba naglasiti, da civilizacija vsebuje tudi kulturo ne kot ekvivalent plemenske oziroma jezikovne skupnosti, temveč kot izraz duhovnega življenja, ki ga arheologija raziskuje istočasno z gospodarskim in družbenim stanjem. Razna poimenovanja, ki so jih kulture dobile ali po lokaliteti ali po nekem karakterističnem elementu, pa uporabljamo povsod tam, kjer ni mogoče njih nosilcev etnično opredeliti, a vendar predstavljajo neko jezikovno skupnost, kar je videti po materialnih ostalinah. Včasih pa takó ime zajema tudi nekoliko širše področje, obsegajoče v resnici več kulturnih skupin, ki imajo neko skupno potezo. Táko je n. pr. ime »kultura trakaste keramike«, ki druží celo vrsto neolitskih poljedelskih kultur jugovzhodne in celo srednje Evrope, ki vse uporabljajo neke sorodne ornamente. Ne mislim tu preiti v razpravljanje o pravilnosti in nepravilnosti take terminologije, ki ima svoje dobre lastnosti, pa tudi pomanjkljivosti. Mislim, da je popolnoma indiferentno, od kod imajo danes posamezne kulture in civilizacije svoja poimenovanja, ne glede na to, da se moramo vsaj nekoliko ravnati tudi po mednarodni terminologiji, ki je ustaljena, in to ne morda zaradi kakkega oportunitizma, temveč zaradi nujne potrebe. Poleg tega imamo pa danes v naši arheologiji veliko več aktualnejših problemov, ki jih je nujno treba rešiti, kakor pa menjati terminologijo, ki se bo počasi itak izmenjala z evolucijo same arheologije, ko bo zato podanih dovolj elementov (kot primer naj omenim, da je nekdanj »slavonska kultura« bila razbita na nekoliko imen, kakor vučedolska, Sarvaš, Zok, ljubljanska kultura). Z menjanjem imen v Jugoslaviji bi trenutno nastalo tudi precej komplikacij že zaradi tega, ker je arheološka znanost vsaj pri nas še kolikor toliko na začetku svojega razvoja, ali pa tudi, ker bi ne bilo mogoče dobiti prikladnih imen. Nekdo mi je predlagal, naj bi se vinčanska kultura (imenovana po lokaliteti Vinči), ki se razprostira v območju srednje Donave (v severni Srbiji, Vojvodini, v delu Slavonije) in spada v neolitske kulture z motičnim poljedelstvom, imenovala kratko poljedelska neolitska kultura srednjega Podonavja. Ako bi prevzeli to ime, kako naj bi pa potem imenovali tiško kulturo (imenovano po reki Tisi), Körös - kulturo (imenovano po reki Körös), starčevsko kulturo (imenovano po lokaliteti Starčevo), lengyelsko kulturo (imenovano po lokaliteti Lengyelu), ki se ravno tako razprostirajo po srednjem Podonavju in se z vinčansko često med seboj prepletajo ter spadajo, kakor vinčanska, v poljedelske neolitske kulture z motičnim poljedelstvom in celo v širšo skupino, t. i. kulturo trakaste keramike oziroma s trakasto keramiko. Sam najraje uporabljam izraz »kultura skupina« povsod tam, kjer je to mogoče, t. j. tam, kjer imamo diferenciacijo med posameznimi lokalitetami (n. pr. slavonska kultura v ožjem pomenu be-

sede in slavonska kulturna skupina v širšem pomenu besede, kamor spada tudi Ljubljansko barje). Mislim pa, da naj terminologija, ki jo danes uporabljamo arheologi, ostane tudi še dalje nespremenjena.

Pri arheoloških raziskovanjih je zelo pomembna tudi rekonstrukcija. Ne mislim tu na ožji pomen izraza, n. pr. na rekonstrukcijo neke posode ali nekega predmeta, (ki se ravno tako tu in tam mora izvršiti), temveč na rekonstrukcijo v širšem pomenu, s pomočjo katere dobimo jasno sliko družbenega, ekonomskega in kulturnega stanja. V takih primerih se mora arheolog lotiti rekonstrukcije posameznih detajlov, posameznih objektov in s tem v zvezi tudi celotnega življenja na neki naselbini. To je ena od najtežjih nalog arheologije, ki jo more uspešno izvršiti le, ako ima dovolj znanih elementov. Naj navedem idealen primer za rekonstrukcijo hiše v predzgodovini. Arheolog je odkril jame soh, ki so bile toliko in toliko oddaljene druga od druge. Prostor, ki ga te jame zapirajo, je pravokotne oblike. Na sredini tega prostora je bilo najdeno fragmentirano ognjišče. Tla se v tem pravokotnem prostoru na eni strani nekoliko vzdigujejo. Poleg tega so našli tudi nekoliko fragmentiranih posod na raznih krajih in omet hišnih sten. Jame soh dajo tločrt nekdanje hiše; po oddaljenosti ene jame od druge, po njih premeru pa zvemo obsežnost brun oziroma soh ter tako lahko ugotovimo, kjer so bila najverjetneje vrata. Glinasti omet kaže, kako so bile zgrajene stene med sohami, ali s polaganjem vodoravno ležečih brun ali prepletene z vejevjem in ometane z glino. Z razporedom pokonci stoječih brun in po obliki tločrta bo često mogoče ugotoviti tudi obliko strehe. Suponirana pa bo v tem primeru višina stavbe in kritje strehe. Po posameznih elementih bo mogoče ugotoviti tudi obliko ognjišča. Vzvišeni del prostora v hiši bo že glede na velikost, obliko itd. pričal morda za skupno ležišče, klop ali pa tudi za kaj drugega. Lega razbitih loncev v zvezi z razporeditvijo jam za sohe bo mogoče pokazala, ali so bile narejene posebne police ali so pa posode stale le na prečnih gredah itd. Tako je po teh elementih mogoče narediti dokaj verno rekonstrukcijo te stanovanjske hiše, ki pa ima kljub temu, da so take stanovanjske hiše redke, le še svoje pomanjkljivosti. Kje je n. pr. bila odprtina za odvod dima, ali so v ta namen zadostovala vrata, kje so bile eventualne odprtine za svetlobo, ali so v teh prostorih prebivale tudi živali in katere, ali je tu prebivala ena ali več rodbin itd.? Toda to je rekonstrukcija le enega objekta. Še težja je rekonstrukcija cele naselbine ali pa cele kulture, posebno danes, ko še ne razpolagamo z dovolj velikim številom posameznih podatkov. Isto je tudi z rekonstrukcijo trgovskih poti, rekonstrukcijo poljedelstva na posameznih naselbinah, rekonstrukcijo dova, ribolova, obrtništva itd.

Poleg čisto znanstvene naloge ima arheologija tudi še drugo pomembno, vzgojno nalogo. Tej je možno ustreči na dva načina: s popularnim tiskom, z razstavljanjem gradiva in z ustrezno razlago. Prvi in drugi način se v resnici med seboj izpopolnjujeta. Prvi podaja tematičen in sintetičen pregled, drugi pa ga ilustrira. Ker so muzeji znanstvene ustanove, ki prvenstveno varujejo znanstveno gradivo, je njihova naloga, da podajajo v svojih razstavnih prostorih tudi ilustracijo oziroma da z razstavljanjem gradiva vzgajajo. Možnosti razstavljanja sta pa tudi dve: ali naj bo zbirka sistematično urejena in razstavljena ali pa tematično. Vsaka ima svojo

dobro stran. Prva služi predvsem znanstvenim, druga le vzgojnim namenom. Tako se v resnici med seboj izpopolnjujeta. Znanstveno delo brez sistematično urejenih zbirk v muzejih ni mogoče, ravno tako pa ni mogoče vzgojno delo brez tematičnih zbirk. Ni pa tudi mogoče postavljati tematičnih zbirk brez sistematično urejenih zbirk in depojev, ker je mogoče le na temelju strogega znanstvenega dela urediti tematične zbirke. Načinov za ureditev tematičnih zbirk je več in jih ne mislim naštevati. Ker pa danes v naših muzejih predvsem primanjkuje prostorov, bi še najbolj služile tematične zbirke v omejenem prostoru, ki naj bi se od časa do časa menjale, ostale prostore pa naj bi uporabili za sistematične zbirke, vsaj za sedaj. S tem bi muzeji, ki nimajo dovolj prostora, le zadoščali vsem potrebam. Poudariti samo prvo ali drugo nalogo, bodisi znanstveno ali samo vzgojno, pomeni, da je tak muzej mrtev vsaj za eno nalogo. Muzej mora biti dostopen tako znanstveniku z vsemi svojimi zbirkami in depoji kakor neznanstveniku v ustreznih razstavnih prostorih.

Nastane pa tudi novo vprašanje: ali ne bi kazalo zaradi pomankanja prostorov v že obstoječih muzejih osnovati nove muzeje, ki bi temeljili že sami po sebi na tematiki, n. pr. muzej materialne kulture Slovanov, muzej rimske provincialne kulture v Sloveniji, muzej ilirske kulture itd. Problem nastaja, od kod naj bi taki muzeji črpali gradivo. Možno bi bilo, da bi iz obstoječih muzejev izločili gradivo za posamezne tematske muzeje, ki naj se nato množi s sistematičnim nadaljnjim raziskovanjem in zbiranjem na terenu, pri čemer bi vsak tak muzej raziskoval le tisto, kar mu ustreza. Posledica je zopet cela vrsta novih nerešljivih problemov. Prvič, danes nimamo znanstvenih kadrov, drugič ne vemo, kje vzeti nove prostore. Toda to so samo tehnični momenti. Še težje je pa vprašanje z znanstvenega gledišča. Ne glede na to, da je baza za razstavo v arheološkem muzeju — ali bi vsaj kolikor toliko morala biti — kontinuiteta v razvoju raznih kulturnih in časovnih epoh neke pokrajine v ožjem ali v širšem pomenu in da bodo taki muzeji tudi dalje morali obstajati, bi bilo vendar treba trgati, da bi zadovoljili tudi tematske muzeje, arheološko gradivo iste periode, iste kulture in celo iste lokalitete. Tako trganje oziroma taka delitev pa z znanstvenega gledišča in z gledišča muzeologije nikakor ni dopustna, ker mora gradivo ostati nedeljeno na enem mestu. Drugi moment prinaša sama delitev. Kako n. pr. deliti gradivo selitve narodov od kasnoantičnega gradiva? Kako n. pr. postaviti muzej provincialnoantične kulture oziroma civilizacije, ako istočasno ne postavimo tudi ustreznega predzgodovinskega gradiva, da objasnimo n. pr. samo latenske elemente v rimski provincialni kulturi? Na ta način bi prišli do še večjega trganja obstoječega gradiva in zbirk. Tretji moment, ki naj ga tu omenim, so znanstvena raziskovanja na terenu. Vzemimo muzej prazgodovine človeka (paleolit), ki bo pri svojem raziskovanju naletel na mlajše periode. Glede na postavljeno tematiko in strokovnjake ne bo smel in mogel raziskovati mlajše plasti ali jih bo pa preprosto uničil, ker ne spadajo v njegovo področje. Isti primer pa bi se zgodil tudi z vsemi drugimi tematskimi muzeji. Vzemimo samo muzej za antično arheologijo. Na antičnih lokalitetah so navadno tudi slovanske ostaline. Čeprav slovanska perioda ne spada v njegovo področje, bo vendar moral preiskati tudi to obdobje, a

gradivo, čeprav slovansko, bo šlo končno v njegov muzej. Toda lahko se zgodi, da bo pri svojih raziskovanjih ugotovil tudi še starejše predzgodovinske periode. Ker je pa delo na svojih objektih dokončal, bo preprosto zasul izkopani del. S tem bo eventualni predzgodovinski muzej, ko bo moral po planu ali zaradi problematike raziskovati to lokaliteto, ponovno moral vse odkopavati, rušiti in odstranjevati antiko in še to brez kontrole.

Vendar pa mora vsakdo priznati, da bi taki muzeji in zbirke kakor tudi muzeji in zbirke reprezentativnega pomena bili nujno potrebni. Toda vse je mogoče zadovoljivo rešiti brez delitve obstoječih muzejev in zbirk ter originalnega gradiva. Sedanji arheološki muzeji naj bi se razdelili na interne tematične oddelke, kakor je že primer v Sarajevu itd. Na ta način ostane gradivo pod isto streho in isto upravo, kjer je prenos predmeta iz enega prostora v drugega veliko lažji, kjer se napake lahko hitreje z menjavo popravljajo in kjer je tudi študij na tem gradivu mnogo lažji. Toda kljub temu se tudi izven arheoloških muzejev lahko ustanove tematične zbirke, sestavljene iz kopij vsega karakterističnega gradiva. Take kopije bodo služile obenem tako vzgojnim kakor reprezentativnim in študijskim namenom. Podobno postavitve s kopijami naj bi imel tudi, recimo, republiški in državni muzej za Jugoslavijo, ne glede na to, kje se bo nahajal. Nekdo mi je sicer omenil, da to ne gre, češ da bi tak državni muzej moral imeti najbolj karakteristične originalne predmete iz cele Jugoslavije, a tisti muzeji, ki bi naj dali gradivo, naj bi uporabili kopije. Tako mnenje je povsem napačno in pač posledica nepoučenosti v arheologiji in muzeologiji, pa tudi o nalogah arheologije kot družbenozgodovinske vede.

Danes se postavlja tudi vprašanje, v katerih muzejih naj bi hranili arheološki material, odkrit pri znanstvenem raziskovanju. Poleg arheoloških muzejev imamo tudi mestne in pokrajinske muzeje z arheološkimi zbirkami kot dopolnilo kulturnozgodovinskemu gradivu. Pri reševanju tega vprašanja je pa pomembna predvsem znanstvena naloga arheologije, za katero je materialno gradivo poleg planov, profilov, dnevnikov, fotografij, kartotek, inventarja itd. znanstvena dokumentacija. Zato mora zaradi znanstvenih momentov arheološko gradivo biti vedno tako pripravljeno, da nudi jasen vpogled v celotni kulturni material zaradi eventualne rekonstrukcije izkopavanj. Tako nastaja tudi osnovna zahteva, da se kulturni material ne sme trgati oziroma deliti s tem, da bi posamezne predmete odnašali v drug muzej ali pa celo v drugo pokrajino. Ta pojav je bil tipičen za nekdanje čase, ko je vladala pač želja, da se čimbolj izpopolnijo eni muzeji na račun drugih, manjših, toda ne zaradi znanstvenih momentov, temveč zaradi čisto zbirateljskih. Da je na ta način prišlo skoraj do neke vrste ropanja, je popolnoma razumljivo. Nesporno je, da taki muzeji z obilico raznovrstnega gradiva nudijo dragocene zbirke, toda zelo često brez najpotrebnejše znanstvene dokumentacije. Kje vse n. pr. ne najdemo grških antičnih predmetov? Celoplastika enega in istega grškega svetišča je razmetana po raznih muzejih, mislim pa, da je skoraj najmanj takega gradiva v Grčiji sami. Kdor bi danes potreboval originale zaradi kakšnega posebnega problema, bo moral obiskati pač vse muzeje na svetu, če bo hotel zadostiti vsem znanstvenim vprašanjem. Tudi marsikatero naše gradivo leži danes v Berlinu, na Dunaju, v Gradcu itd. Isto velja tudi za prazgodovino.

Kje vse danes ne leži dragoceno gradivo iz Sv. Lucije pri Tolminu! Da je danes študij takega gradiva nemogoč, je popolnoma razumljivo. S tem pa to gradivo izgubi za znanost tisti pomen, ki bi ga moralo imeti, ker pač ne more nuditi več tega, kar danes od arheološkega gradiva pričakujemo, t. j. rešitve raznih problemov družbenozgodovinskega pomena. Pogosto bi bilo brez pomena, da bi danes to gradivo vračali na mesto, kjer je bilo najdeno, ker nima nobene znanstvene dokumentacije, t. j. ni več mogoče z njim rekonstruirati nekdanjega stanja. Poleg tega bi se pa tudi vsak muzej branil odstopiti gradivo, ki ga ima v svojih zbirkah. Kot primer naj navedem samo ilirsko halštatsko nekropolo s Hajdine, ki je danes spravljena v treh muzejih (Maribor, Ptuj, Gradec, mogoče pa so posamezni predmeti tudi še drugod). To gradivo nima nikakršnih beležk, niti dnevnikov o izkopavanju, niti kakršnih koli drugih podatkov. Rekonstrukcija posameznih grobov ni mogoča. Edino, kar nam še ostaja, so razne tipološke posebnosti, ki pa niso vedno zanesljive. Zaradi tega mislim, da bi bilo danes brezpomembno združevati to gradivo v enem muzeju, temveč naj ostane tam, kjer je.

Preprost je tudi odgovor na vprašanje, kje naj se hrani arheološko gradivo, ker se ne sme deliti. Arheologija kakor muzeologija vztrajata danes na tem, da je vsak arheološki kulturni material vezan na teren, kjer je bil najden, ker le na ta način lahko nudi pravo sliko življenja in družbenega razvoja svoje okolice. Vsako drugo mesto je zanj nekaj tujega, nekaj, kar je iztrgano iz svoje materine zemlje in presajeno v tujo. Kakšen pomen bi n. pr. imelo gradivo iz Srbije ali Makedonije v Ljubljani, ki bi tu sploh ne bilo razumljivo. Praktično je zahtevo, da je material vezan na teren, kjer je bil najden, mogoče rešiti tako, da ga dodelimo najbližjemu muzeju, na katerega teritoriju se je izkopavalo. Seveda pa tu ne morejo priti v poštev tisti muzeji, ki nimajo ne depojev ne prostorov ne strokovnjakov ne ustreznih zbirk itd., t. j. tisti, ki ne bi mogli obvarovati gradiva propada in ga ne bi mogli pripraviti za razstavo in za nadaljnji študij. Seveda je s tem v zvezi tudi vprašanje, kateri muzej ima pravico do terenskega raziskovanja in izkopavanja. Muzej sam po sebi je znanstvena institucija, ki je z različnimi administrativnimi prijemi ne smemo omejevati v znanstvenem delovanju. Muzej, ki ima tudi arheološko razstavo in depoje, je tudi prvi čuvaj kulturnih ostalin preteklosti. Kot tak ima seveda tudi pravico do znanstvenega terenskega raziskovanja. Seveda pa mora biti v momentu, ko nima strokovnega kadra in možnosti, da obvaruje znanstveno gradivo, v tem svojem delovanju omejen, t. j. ne sme več raziskovati in izkopavati sam, brez strokovnega vodstva, ker nestrokovno cesebje ne bi smelo samo znanstveno raziskovati, razen če gre za nadzorstvo nad posameznimi gradbenimi deli, ki ostajajo včasih brez vsakega nadzorstva (kanalizacije, kopanje temeljev za stavbe, reguliranje rek in potokov, avtoceste itd.). Tu je pozvan pač vsak posameznik, da rešuje, kar se rešiti da.

Archaeology and some of its tasks.

(Résumé)

The conference of the Yugoslav archaeologists at Niška Banja in May 1950 gave rise to several actual problems concerning the archaeological work in Yugoslavia. I have tried to expose in this article some thoughts and views of mine on some archaeological problems and connections of archaeology with other historical social sciences.

Archaeology is a historical social science: investigating and examining, on evidence of material remains, particular phases and aspects of the economic, cultural and social development. Many differing definitions of the archaeology and its tasks are not comprehensive enough, or are even false. In order to present correct ideas of the social, economic and cultural evolution archaeology has to compare its own results with the results of other associated sciences.

Archaeology is a science branch by itself working with its own methods. Its auxiliaries are all the historical social sciences, e. g. history, ethnology, etc., but added to these also various natural sciences, e. g. palaeobotany, palaeozoology, palaeoanthropology, and similar. It is sure archaeology itself is also an auxiliary and complementary science for other historical social sciences.

Although archaeology and history pursue identical aims and plans, today a differentiation between the both is possible as to methodological and other handlings of both sciences. Someones think a division between archaeology and history of art is much more difficult, but that is not the case. As to its working methods archaeology must be taken into account wherever such work is necessary regardless of place and time, whilst history of art especially attends to esthetical valuation of productions of art, architectural, plastic and pictural, of all times and countries. However, those who are of opinion history of art must be applied but to living objects, are wrong, as well as those who think the task of archaeology consists but in statements of technical execution as to archaeological productions of art regardless of artistic values.

After all, the division of archaeology in particular branches — comprehending territorial and ethnical wholes as well as periods — has more or less been brought to an issue. However, a strict arrangement cannot yet be carried through.

There is also another false point of view, namely the opinion the task of archaeology consists only in going in search for monuments of material civilization. No, archaeology does not look for monuments only, it examines the situation of the finds, their depth and relation to other objects etc. The object itself has today in the archaeology more a second-rate importance. There are more ways of digging, but today the network system is prevailing. Boring should be omitted wherever and whenever possible.

Typological treating of materials, though many times giving out precious data, is no more sufficient by itself today. Only typology and stratigraphy together give a concrete support for chronology. It is sure where there are no stratigraphic data to be ascertained, typology by itself may clear up problems of commercial connexions, handicraft, ethnical belonging a. s. o.

Archaeological reconstruction of social, economical and cultural life is possible when the necessary elements are sufficient enough.

Besides its scientific task archaeology has also an educational one, especially taking in consideration shows and exhibitions of archaeological objects, arranged either systematically or thematically. Systematical collections are of particular use to scientific purposes, while thematical ones are more useful to education. Nevertheless, arrangement of thematical collections, too, requires rigorous and careful scientific work.

Bogo Grafenauer:

Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov

1. Uvod.

Osrednji problem, okrog katerega se suče sledeča razprava, je problem razmerja med Slovani in Obri. Že glede na značaj gradiva, ki ga imamo na razpolago o obojih, pa je seveda neizogibno, da izidemo pri obravnavi tega vprašanja iz mnogo širše problematike v zvezi z naseljevanjem južnih Slovanov v Vzhodnih Alpah in na Balkanu. Le preko vloge, ki so jo Slovani igrali poleg drugih ljudstev v času preseljevanja ljudstev v napadih na Bizanc in v kršenju oblasti Bizanca nad ozemljem, kjer so se naselili predniki današnjih južnoslovanskih narodov, moremo pristopiti h konkretnjšemu obravnavanju slovanskega razmerja do Obrov, ki so za takratnega zunanjega opazovalca zavzemali med napadalci na Bizanc vsekakor zelo vidno, če ne celo najvidnejšo vlogo. Že s tem načinom obravnave, ki jo narekuje zgodovinsko gradivo samo, je dana tudi struktura naslednje razprave, ki je zato ne bom posebej utemeljeval.

O malokaterem vprašanju iz naše zgodovine je bilo pisano toliko, kolikor o problemih, ki jih načenjamo v naslednjem razpravljanju. Saj so to najstarejše podrobnejše vesti o Slovanih, ki so bile mnogokrat obravnavane v historiografiji vseh slovanskih narodov, ne le v naši domači. Zaradi silovitih sprememb, ki nastopajo v zvezi z naselitvijo južnih Slovanov v Bizancu, so zanimale vse bizantologe, v svetovni historiografiji pa so v zvezi z njimi nastajali tudi ostri spori o nastanku modernega grškega naroda. Končno so imele te vesti tudi svoj velik pomen v starem psevdonastanvenem sporu, ali so Slovani po svoji naravi državotvorni ali ne.

Glede malokaterega vprašanja iz naše zgodovine pa so bile rešitve, ki jih je predlagala in jih še predlaga dosedanja historiografija, med seboj tako zelo različne, kakor o zgoraj nakazanih problemih. Prav spričo te needinosti moremo trditi, da je velik njihov del ostal odprt vse do danes. Kot primer moremo navesti odmev tega spora v naši domači historiografiji v razpravah Hauptmanna in Mala. Kakor je bilo na eni strani jasno, da je glede zunanje povezave med Slovani in Obri dosegel Hauptmann z izjemo nekaj neutemeljenih generalizacij rezultate, ki jim ni bilo moči ugovarjati in jih je Mal brez uspeha poskušal ovreči, tako pa je Malovo razpravljanje vendarle pokazalo z uspehom problematičnost Hauptmannovih dedukcij iz zunanje povezave na notranji način razmerja med Obri in Slovani, ki ga pa tudi Mal ni znal rešiti in se niti ni zavedal temeljne

važnosti tega vprašanja. Tako je problematika ostala nerazrešena. Ta položaj ni značilen le za našo historiografijo.

Proti svoji navadi sem se moral odreči zahtevi, da povežem postavitev problema s kratkim kritičnim pregledom dosedanje, zlasti še danes aktualne znanstvene literature o njem. Tak kritičen pretres bi namreč — zlasti pri nas zaradi kulturne politike stare Jugoslavije — moral posvetiti posebno pozornost tezam sovjetske historiografije o teh vprašanjih, ki jih pa poznamo večidel le po sumarnih rezultatih v raznih kompendijih ali poljudnejših znanstvenih delih, dočim večine podrobnejših razprav do l. 1945 v jugoslovanskih knjižnicah ni, tako da ne poznamo podrobne argumentacije za vrsto posameznih delno problematičnih tez. Spričo tega sem se odrekel, dasi ne rad, sistematičnemu kritičnemu pretresu in se omejil glede kritičnih pripomb na izvajanja o posameznih problemih v razpravi sami.

2. Naselitev južnih Slovanov na Balkanu in v Vzhodnih Alpah.

1. Kronološke meje. — Prvo vprašanje, ki ga je treba načeti v zvezi z vlogo Slovanov v začasnem razkroju bizantinske oblasti nad Balkanskim polotokom (konec 6. in v začetku 7. stoletja ter v zvezi s problemom razmerja med Slovani in Obri v tem času, zadeva že boje, v katerih so predniki južnih Slovanov osvojili novo domovino, in mesto teh bojev v krušenju bizantinske obrambe na mejah Balkanskega polotoka. Kakor bomo videli spodaj, bizantinski pisci v svojih poročilih glede teh vprašanj niso skopi. Njihovih poročil tudi slovansko in posebej jugoslovansko zgodovinopisje ni zanemarjalo.¹ Toda vse te zbirke in obdelave virov — razen tistih, ki so posvečene bizantinski in ne posebej slovanski problematiki v tej dobi. — imajo z redkimi izjemami² bistveno pomanj-

¹ Prim. zbirke virov Račkú F., *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, in *Monumenta speciantia historiam Slavorum meridionalium* VII, 1887; Kos F., *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I*, 1902; Stanojević S. — Čorović V., *Odabrani izvori za srpsku historiju I*, 1921; Mišulin A. V., *Drevnie slavjane v otrivkah pisatelej po VII v.*, *Vestnik drevnej istorii* 1941, št. 1; glavne obdelave v splošni slovanski historiografiji: Drinov M. S., *Zaselenie Balkanskogo poluostrova slavjanami*, 1873; Pogodin A. L., *Iz istorii slavjanskih peredviženij*, 1901; Niederle L., *Slovanske starožitnosti II, Púvod a počátky Slovanú jižních 1—2*, 1906—10; Jireček K., *Geschichte der Serben I*, 1911; Peňsker J., *The Expansion of the Slavs*, v *The Cambridge Medieval History II*, 1913; Mišulin A. V., *Drevnie slavjane v sudby vostočnorimskoj imperii*, *Vestnik drevnej istorii* 1939, št. 1; Grekov B. D., *Bor'ba Rusi za sozdanie svoego gosudarstva*, 1945; Deržavin N. S., *Slavjane v drevncsti*, 1945; istiž, *Istorija Bolgarii I*, 1945; Djakonov A., *Izvestija Ioanna Efesskogo o sirijskih hromik o slavjanah v VI—VII vekov*, *Vestnik drevnej istorii* 1946, št. 1; Tretjakov P. N., *Vostočno-slavjanskije plemena*, 1948; temeljna dela v jugoslovanski historiografiji: pri Srbih S. Stanojević, *Vizantija i Srbi I—II*, 1903—1906; pri Hrvatih Nodilo N., *Historija srednjeg vijeka II—III*, 1900—1905, in Šišić F., *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 1925; pri Slovencih Kos F., *Iz zgodovine Jugoslovanov v šestem stoletju po Kr.*, *Izvestja Muzej. dr. za Kranjsko* 8, 1898, in Hauptmann L., *Les Rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle*, *Byzantion IV* (1927—1928), 1929; pregled s stališča nemške znanosti: Schwarz E., *Die Frage der slavischen Landnahmezeit in Ostgermanien*, *Mitt. d. Instit. f. österr. Gesch.-forsch.* 43, 1929.

² Stanojević S., n. d.; Hauptmann L., n. d.

kljivost: upoštevajo namreč le ali vsaj v mnogo večji meri sporočila o slovanskih napadih. Ker se pa bizantinska meja nikakor ne maje v tem času le pod slovanskimi udarci, na drugi strani pa tudi ni mogoče tako strogo ločiti slovanskih od ostalih napadov, marveč predstavljajo vsi eno samo večjo celoto tako s stališča bizantinske obrambe kakor tudi po svojih domačih vzrokih in povezavi, daje tako nesorazmerno upoštevanje gradiva o Slovanih v celem procesu krušenja bizantinske oblasti nad Balkanskim polotokom, ki se zaključí z naselitvijo Slovanov, brez dvoma zgrešeno sliko.

Zaradi tega si homo najprej ogledali poročila o vseh navalih na Balkanski polotok, v kolikor je bil v bizantinskih rokah, od okrog 500 pa do 626 ne glede na narodnostno pripadnost napadalcev, in v tej široki zvezi ocenili pomen slovanskih napadov, poleg tega pa že tudi vsaj delno položaj napadajočih Slovanov v razmerju do drugih napadajočih ljudstev. Kronološke meje, ki sem jih vzel pri tej analizi virov, so utemeljene v zgodovinskem razvoju samem. Res se sicer meja vzhodne rimske države na spodnji Donavi zruši že nekajkrat pred l. 500: tako vpadajo v 3. stoletju preko nje ponovno Goti in druga plemena, konec 4. stoletja jo prehamijo Vizigoti na svojem begu pred Huni, proti sredi 5. stoletja Huni prehajajo to mejo, ropajo po Balkanu in po Priskovem poročilu njegov severni rob popolnoma opustošijo, v drugi polovici 5. stoletja pa so v Meziji naseljeni kot rimski federati Ostrogoti.³ Res je Balkan že do kraja 5. stoletja izredno mnogo trpel pod barbarskimi vpadi in ropanji in spada v tem pogledu nedvomno med najbolj prizadete pokrajine nekdanjega rimskega imperija.⁴ Toda ne glede na vse to se položaj okrog l. 500 vendarle znatno spremeni. Vse do tega časa so rimski in pozneje vzhodnorimski cesarji vsaj z delnim uspehom vzdrževali svojo suverenost nad vsem ozemljem do spodnje Donave. Germanska ljudstva, ki so se sicer res nepoklicana naselila na tem ozemlju, so se vendarle naseljevala v svojstvu federatov, tako da so jih mogli uporabljati celo kot branilce meje na Donavi. Bila so v notranjih zadevah sicer mnogokrat nadležna, zlasti kadar so si s pohodi po notranjosti države sama poskrbela za »plačilo« zaostale plače, na katero so bizantinski cesarji radi pozabili. Proti barbarskemu pritisku z druge strani Donave so se pa vendarle obnesla, tako da se Bizanci vse do konca 5. stoletja more zadovoljiti le z obrambo državnega ozemlja na Donavi. Ko pa ob odhodu Ostrogotov v Italijo (490) izgine zadnji barbarski branilec imperija ob spodnji Donavi, se na široko odpre pot novim barbarskim ljudstvom, ki so pritiskala za njimi. Že v začetku 6. stoletja njihovi napadi preko Donave toliko omajejo bizantinsko oblast nad Balkanskim polotokom, da je bilo treba misliti že posebej na obrambo glavnega mesta, Carigrada, z zgraditvijo »dolgega zidu«. Napadi se vrste skozi vse stoletje. Bizantinci sicer poskušajo vzdržati svojo oblast nad ozemljem do Donave in prenesti bojišče na levi breg te reke. Nekajkrat se jim za kratek čas to tudi posreči, vendarle pa ostanejo v širšem okviru to le brezuspešni poskusi. Balkanski polotok se v posameznih razdobjih spreminja v pravo »zemljo nikogar« med dvema frontama, po kateri se napadalci gibljejo prilično

³ Diehl Ch. — Marçais G., *Le Monde oriental de 395 a 1081*, v *Histoire générale, Histoire du Moyen Age*, III, 1944, str. 14—21.

⁴ Stanojević S., n. d., str. 120, 130—131.

brez skrbi, večkrat celo v prav malih skupinah in s svojimi družinami. Ta proces vidno napreduje v 6. stoletju, dokler se v prvih desetletjih 7. stoletja bizantinska obramba dokončno ne zlomi. Barbarska lavina se razlije preko vsega polotoka. Velik naskok na Carigrad sam v l. 626 pa se ponesreči in sproži, bolje povedano pospeši razkroj najmočnejšega napadalca na severni bizantinski meji — obrsko-slovanske plemenske zveže. Vendarle pa bizantinski cesarji, ko preidejo na Balkanu znova v protinapad, ne obnavljajo bizantinske oblasti nič več nad pretežno romansko-grškimi, marveč nad pretežno slovanskim Balkanskim polotokom. Sestava prebivalstva se je namreč na tem prostoru v zadnjem stoletju, zlasti pa v zadnjih desetletjih pred l. 626 znatno spremenila.

2. Zemljepisni položaj napadalcev. — Do srede 6. stoletja naštevajo viri med barbarskimi ljudstvi, ki pritiskajo preko spodnje Donave, predvsem tri: Bolgare, Ante in Slovene (Sklavene). Prvi predstavljajo plod spajanja različnih elementov zaradi precej daleč segajočih prerivanj v 5. stoletju. Po Priskovem poročilu⁵ so okrog 460 pritiskali Obri na Sabire v zahodni Sibiriji, ti pa so spet prisilili plemena Saragurov, Onogurov in Ogurov v severnokavkaški stepi, da so jim tu napravili prostor.⁶ Ta tri nomadska plemena so se umaknila sabirskemu pritisku v stepo severno-vzhodno od Črnega morja, kjer jih poslej srečujemo pod novimi imeni Utriguri, Onoguri in Kutriguri. Bizantinski pisci jih mnogokrat imenujejo tudi v različnimi starejšimi imeni, ki imajo v tej dobi že izrazito zbiralen značaj za različna nomadska plemena v bizantinski historiografiji (Kimerijci, Skiti, Huni). Šele čez daljši čas se uveljavi njihovo novo skupno ime, Bolgari. Onoguri in Utriguri so se naselili v stepi vzhodno od Dona in Azovskega morja, Kutriguri pa med Donom in Dnjeprom.⁷ Zahodni Bolgari (Kutriguri) so se združili z ostanki Hunov pod najmlajšim Atilovim sinom Ernakom.⁸ L. 482 se Bolgari prvič omenjajo kot bizantinski zavezniki v boju z Ostrogoti, a po odhodu Ostrogotov prav kmalu sami padejo po Bizancu.

O prebivališčih Antov in Slovenov v 6. stoletju poročata Prokopij in Jordanes. Prokopij pravi na enem mestu, da Sloveni in Anti »prebivajo onstran reke Donave ne daleč od njenega brega«,⁹ na drugem pa določneje, da »sami prebivajo na večjem delu drugega (sc. levega) brega Donave«. ¹⁰ Na tretjem mestu pove še, da »Anti prebivajo v neposredni sosesčini Slovenov«. ¹¹ Kako daleč proti severu segajo naselja enih in drugih, Prokopij ne pove nikjer naravnost. Vendarle pa je razvidno iz dveh opomb, ki jih napravi mimogrede, da težišče obojih ni bilo nepo-

⁵ Priskus, IV 30, ed. Dindorf (Historici graeci minores I), str. 341.

⁶ Prokopij, Bellum Persicum II 29.

⁷ Priskus, IV 30; Agathias, Historiarum V 11; Prokopij, Bell. Got. IV 4, 7—8; 5, 15—17. 23; Jordanes, Getica 5; Nicephori Opuscula historica, ed. de Boor, str. 33—36.

⁸ Marquardt J., Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, 1898, str. 72—77.

⁹ Prokopij, Bell. Got. I 27, 2; Kos F., Gradivo I, 27 (citatov, ki so navedeni v tem delu, praviloma ne navajam v originalnem tekstu).

¹⁰ Prokopij BG III 14, 30; Kos F., Gradivo I, 33.

¹¹ Prokopij, BG III 40, 5; Kos F., Gradivo I, 47.

sredno za Donavo, marveč v bolj oddaljenih pokrajinah. Zlasti jasno je to glede Antov, o katerih poroča potem, ko pravi, da prebivajo okrog Azovskega morja bolgarski Kutriguri: »nad njimi proti severu prebivajo neizmerna antska ljudstva«. ¹² Da so pa segali daleč proti severu tudi Sloveni, kaže Prokopijeva opomba v zvezi z opisom herulske poti iz srednjega Podonavja do spodnje Labe, da so Heruli »polagoma prehodili zemljo vseh slovenskih plemen«. ¹³ Da je bilo težišče Antov res prav severno od Črnega morja, ne pa nad Donavo, tudi še pozneje, potrjuje tudi Justinijanova ponudba sredi 6. stoletja (okr. l. 545), da jim da mesto Tyras (Akerman) ob ustju Dnjestra ¹⁴ z okolico, če hočejo varovati bizantinsko mejo pred bolgarskimi napadi. ¹⁵ Po teh fragmentarnih poročilih moremo torej sklepati, da se je ozemlje Slovenov raztezalo za Karpati (del stare Dakije je bil v rokah Gepidov, tako da ta pokrajina v tem času le delno prihaja v poštev za slovansko ozemlje) od spodnje Donave proti severozahodu, Anti pa so iz svojega središča nad Črnim morjem, kjer so prebivala njihova »neizmerna ljudstva«, segali do Črnega morja in spodnje Donave.

Popolnoma v skladu s temi okr. 550 zapisanimi Prokopijevimi podatki je v istem času zapisano, vendar na okrog pol stoletja starejših predlogah sloneče in precej določnejše Jordanesovo poročilo, ¹⁶ ki služi kot temelj pri vseh sodobnih kritičnih pretresih o položaju Slovenov in Antov pred začetkom njihovih napadov preko Donave: »Za njo (sc. Donavo) je Dakija, zavarovana z visokimi gorami v obliki venca, na katerih levi strani, ki se razprostira proti severu, je od izvira Visle naseljeno mnogoštevilno ljudstvo Venetov. Njihova imena se sedaj sicer menjujejo po različnih rodovih in krajih, vendar pa se predvsem imenujejo Sloveni in Anti. Sloveni prebivajo od mesta ‚Noviutinensis‘ in jezera, ki se imenuje ‚Mursianus‘ do Dnjestra in na severu do Visle. Ti imajo močvirja in gozdove namesto mest. Anti pa, ki so najhrabrejši med njimi, se razprostirajo na ovinku Črnega morja med Dnjestrom in Dnjeprom, kateri reki sta druga od druge oddaljeni za mnogo dni hoda. Ob obali oceana pa, kjer tri žrela popijejo vodovje reke Visle, prebivajo Vifn]di(varii), združeni iz raznih plemen«. ¹⁷ Razlaga, da se za Vidivarii skrivajo Vindi oz. ožji Veneti, ¹⁸ je

¹² Prokopij, BG IV 4, 9; Kos F., Gradivo I, 55.

¹³ Prokopij, BG II 15, 2; Kos F., Gradivo I, 7.

¹⁴ O lokalizaciji gl. Manojlovčič, Rad Jug. Ak. 187, 1911, str. 50.

¹⁵ Prokopij, BG III 14, 31–33; Kos F., Gradivo I, 33.

¹⁶ Jordanes, Getica*5; Kos F., Gradivo I, 52.

¹⁷ *Introrsus illi Dacia est, ad coronae speciem arduis Alpibus emunita, iuxta quorum sinistram latus, quod in Aquilonem vergit, ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia Venetharum natio populosa consedit. Quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter tamen Selaveni et Antes nominantur. Sclaveni a civitate Noviutense, et lacu, qui appellatur Mursiano, usque ad Danastram, et in Boream Viscla tenus commorantur. Hi paludes pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum, quae flumina multis mansionibus ab invicem absunt. Ad litus autem Oceanum, ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur, Vidivarii resident, ex diversis nationibus adgregati.*

¹⁸ Labuda G., Okres wśpólnoty stowiańskieij, Slavia antiua I, 1948, str. 183 do 185; — varii — ljudje, moške, prim. Baju-varii, Alamanii; to bi torej vsekakor mogla biti germanska oblika za Venete oz. Vinde — gl. poznejša imena Wenden, Windisch; Labuda G., Vidivarii Jordanesa, Slavia occidentalis 19, 1948, str. 63–81.

kaj verjetna spricho Jordanesovega sporočila na drugem mestu, da so se slovanska plemena razdelila v tri veje: »Ti namreč, ...rojeni iz istega rodu, so si nadeli tri imena, to je Veneti, Anti, Sloveni.«¹⁹ Dočim so druge Jordanesove lokalizacije jasne, pa sta bili opredelitvi mesta Noviu-tinensis in jezera Mursianus dolgo časa predmet spora, ki ga včasih zasledimo celo še danes,²⁰ zlasti v zvezi s problemom južnoslovanskega avtoktonizma. Končno pa se je vendar skoraj povsod uveljavilo mnenje, glede na takratni položaj pač edino mogoče, da gre za Noviodunum pri spodnji Donavi (pri današnjem kraju Isaccea v Romuniji) in za neko jezero v bližini Seretovega izliva v Donavo (ali lacus Moesianus — Mezijsko jezero, ali lacus Museanus, Musejsko jezero, imenovano tako po Seretovem pritolku Museus, danes Buzeu).²¹ Po teh podatkih, ki jih je Jordanes povzel že po Cassiodorovi izgubljeni zgodovini Gotov in ki označujejo po vsej priliki položaj v času, ko so Ostrogoti prebivali še v Meziji (torej v 80-ih letih 5. stoletja), so se torej Sloveni dotikali Donave šele v okollišu Seretovega izliva. Prokopijevi podatki pa pričajo, da so se do okr. 525 razširili ob Donavi navzgor do Karpatov. V istem času so se približali Donavi ob njenem izlivu tudi Anti iz svojih starih selišč, kjer jih po Cassiodorju pozna Jordanes (med Dnjeprom in Dnjestrom).

3. Prvi slovanski napadi preko Donave. — Ko smo si tako ogledali geografski položaj napadalcev, si moremo v kronološkem zaporedju ogledali njihove napade na Bizanc, ki je še v vsem 6. stoletju branil donavsko črto. Ves ta čas je v glavnem še vedno delila Donava strnjeno slovansko ozemlje na svojem levem bregu od bizantinskega, etnično seveda močno pisanega ozemlja na svojem desnem bregu. Na bizantinski strani so prebivali poleg greciziranega in romaniziranega tračanskega in deloma še neromaniziranega ilirskega prebivalstva ostanki raznih germanskih plemen, ki so se v prejšnjih stoletjih premikala preko Balkanskega polotoka proti zahodu, viri pa omenjajo tudi drobce Bolgarov. Prav gotovo moramo računati tudi z vedno močnejšim slovanskim elementom, sestavljenim iz drobcev, ki so ob napadih na Balkanski polotok v vedno večji meri ostajali na ozemlju južno od Donave.²²

Že l. 493 je padel v Traciji bizantinski poveljnik Julijan, zadet v nočnem boju s »skitskim železom«.²³ Ker se za Bolgare često uporablja tudi ime »Skiti« (tako pravi Prokopij v zvezi z ozemljem, na katerem prebivajo Bolgari, kar: »vsa ljudstva, ki so imela ono zemljo, se s skupnim

¹⁹ Jordanes, *Getica* 23, Nam hi... ab una stirpe exorti, tria nunc nomina ediderunt, ut est Venethi, Antes, Sclaveni; Kos F., *Gradivo* I, 51.

²⁰ Gl. Kętrzyński W., Co wiedzą o Słowianach pierwsi ich dziejopisarze, Prokopiusz i Jordanes, *Rozprawy Akad. um.*, Wyzd. hist.-filoz., Ser. II, 18, 1902, str. 181—199; Kos F., *Gradivo* I, 52 z opombami; Tretjakov P., n. d., str. 53, trdi še danes celo, da je bilo »ozero Mursija ... povidimomu, gdeto v verhovjah reky Dravy«, ko bi celo z Murso-Osijekom prišli le do izliva Drave v Donavo.

²¹ O tem gl. Hauptmann L., n. n. m., str. 138—141, kjer je vir podrobno analiziran.

²² Stanojević S., O južnim Slavenima u VI, VII i VIII veku, *Glas srpske akad.* 80, 1909, str. 124—128; o napadih do 559 gl. z delno napačno kronologijo zbrane navedbe vtrov v Müllenhoff K., *Deutsche Altertumskunde* II, 1936, str. 376—394.

²³ Marcellinus comes a. a. 493.

imenom imenujejo skitska²⁴), bi že ob tej priliki mogli računati z bolgarskim napadom preko Donave. Prav trdna pa taka domneva ni, kajti Marcellinus comes uporablja ime Skiti večkrat tudi za razna germanska plemena, posebej tudi za Gote.²⁵ Spričo tega moremo misliti tokrat tudi na boj s kakšnimi ostanki Gotov v Meziji, ali pa celo le na boj z upornimi prebivalci bizantinske pokrajine Skitije.²⁶

Tako se srečamo s prvim nedvomnim bolgarskim vpadom šele l. 499, ko so Bolgari (Bulgares) ropali po Traciji in razbili bizantinsko vojsko pri reki Zurti.²⁷ Že l. 502 so spet ropali po Traciji in Iliriku, ne da bi naleteli na kak bizantinski odpor.²⁸ Bizantinska vojska je bila namreč v tem času zapletena v borbe na vzhodni meji države. Zato pa so nekaj let pozneje (l. 505) sodelovali Bolgari na bizantinski strani kot zavezniki proti Mundu, ki je bil po nekaterih poročilih Got, po drugih Gepid, po tretjih spet hunskega porekla in ki se je v začetku 6. stoletja umaknil pred Gepidi v gornjo Mezijo. Tam je poskusil ustanoviti svojo posebno majhno državico ter je l. 505 ob Moravi premagal bizantinsko vojsko in z njimi zvezan oddelek Bolgarov pod poveljstvom Sabinijana mlajšega.²⁹ V zvezi s sunkom Teoderika v Srem l. 505, ki so ga Ostrogoti odvezli Gepidom, se je pridružil Gotom, a že okr. 530 je prešel od njih k Bizantincem in postal magister militum za Ilirik (t. j. za bizantinske pokrajine zahodno od črte Vidin ob Donavi-Mesta ob Egejskem morju — sem spadata obe Daciji, zgornja Mezija, Dardanija, Praevalitana in obe Makedoniji, v Ilirik v širšem smislu še grške pokrajine in Kreta; za ozemlje vzhodno od tod uporabljajo bizantinski pisci te dobe mnogokrat zbiralno ime Tracija).³⁰

Bolgarski napadi in poraz v boju z Mundom so morali vsekakor že v tej prvi dobi (499—505) zavzemati nevaren obseg. Ponovni bizantinski porazi na severni meji so prisilili cesarja Anastazija, da je začel graditi posebej za obrambo Carigrada in njegove bližnje okolice tako imenovani »dolgi zid« od Propontide pri Selymbriji do Črnega morja »zaradi pohodov ... Bolgarov in Skitov«, ki je bil dovršen l. 512.³¹ V resnici se je v tem času oblast Bizanca nad severnim robom Balkana že močno majalá. L. 513 se je namreč uprl Anastaziju v pokrajini Skitiji Vitalijan, sin Patricija, ki se je zvezal z Bolgari.³² L. 514 je z vojsko, ki naj bi jo po sporočilu vira zbral v treh dneh in naj bi štela 60.000 Romanov, Hunov in

²⁴ Prokopij, BG IV 5, 6: πάντα τὰ ἔθνη, ἀπερ τὰ ἐκείνη χωρία εἶχον, Σκυθικά μὲν ἐπὶ κοινῆς ὀνομάζετα.

²⁵ Marcellinus comes a. a. 379, 380, 406.

²⁶ Müllenhoff K., n. d., str. 383.

²⁷ Marcellinus comes a. a. 499.

²⁸ Marcellinus comes a. a. 502 (gens Bulgarorum); Theofanes, ed. de Boor I, str. 143: οἱ καλούμενοι Βούλγαροι.

²⁹ Marcellinus comes a. a. 505; Jordanes, Getica 58; Ennodius, Panegyricus dictus Teodorico 12; glede spora o poreklu gl. Radonić J., Glas srp. akad. 60, 1901, str. 210, Stanojević S., Vizantija i Srbi I, str. 222 do 223, 224.

³⁰ Račká F., Documenta, str. 219, op. 1.

³¹ Chronicon paschale I (Bonnski korpus — CB), str. 610 a. a. 512: τούτῳ τῷ ἔτει ἐκτίσθη τὸ μακρὸν τεῖχος τὸ λεγόμενον Ἀναστασιακόν; Zonaras CB, III str. 144: διὰ τὰς ἐφόδους τῶν τε Μυσῶν, ἤγγουν Βουλγάρων, καὶ τῶν Σκυθῶν.

³² Teofanes, ed. de Boor I, str. 157.

Bolgarov,³³ prodiral proti Carigradu, ujel Kirila, poveljnika čet v Traciji, in ga dal ubiti z »getskega nožem«.³⁴ Tudi l. 515 je znova prodrl v bližino Carigrada.³⁵ L. 517 pa so prišli, prejkone v zvezi s temi dogodki — »getske jezdec« in oropali velik del Ilirika (obe Makedoniji, Tesalijo vse do Termopil in Epir).³⁶ Vitalijana je Anastazij končno uničil z zvijačo: l. 519 ga je povabil k sebi in ga s častmi sprejel v Carigradu, a v sledečem letu ga je dal ubiti z njegovimi pristaši vred v njegovi hiši v tem mestu.³⁷

Vse do tega časa naštevajo viri med napadalci z ozemlja na levi strani Donave le Bolgare. Uporabljajo pa zanje različna imena: Skiti, Bolgari, Huni, Geti. Spričo dejstva, da so Bolgari na svoji poti proti spodnji Donavi vsekakor morali preko antskega in morda tudi slovenskega ozemlja, se v zvezi s temi napadi pojavlja vprašanje, ali niso uporabljena morda v zvezi z različno etnično sestavo napadalcev, t. j. ali niso morda že pri teh prvih bolgarskih napadih udeleženi tudi Slovenci in Anti. Vsekakor sta dve med temi imeni — Skiti in Geti — za bizantinske pisce te dobe in tudi za Marcellina comesa, pri katerem smo nanje naleteli, izraziti z biralnimi imeni, ki ne pomenita le nekega določenega ljudstva, marveč je njun pomen različen. Glede imena Skiti smo to že videli. Vendar je treba pripomniti, da v tej dobi (in tudi pozneje vse do ruskih napadov na Carigrad v 9. in 10. stoletju)³⁸ bizantinski pisce nikdar ne uporabljajo tega imena za Slovane, marveč le za Germane in mongolska nomadska ljudstva v jugovzhodni ukrajinski stepi. Drugače pa je z imenom Geti. Teofilakt Simokata izrecno trdi, da je to staro ime za barbore, s katerimi so se Bizantinci takrat borili,³⁹ to je za Slovane, in te tudi izrecno imenuje Gete, enako, kakor je to storil tudi že prej v svojem delu;⁴⁰ zato tudi uporablja kot sinonima »vojska proti Slovenom« in »getska vojna«.⁴¹ Seveda pa ta terminologija šele odpira možnost, ne pa da bi že sama dokazovala resnično udeležbo Slovenov pri teh bojih. Marcellinu comesu namreč to ime ni služilo le za označbo Slovenov, kakor pozneje Teofilaktu Simokati. Na eni strani označuje kot Geta Munda, ki gotovo ni bil Slovan, na drugi strani pa govori o getskih jezdecih, s čimer so spet gotovo mišljeni Bolgari, ne pa Slovani, kajti slovanska vojska v tem času ni poznala večjih konjeniških formacij. Prav ker vemo iz poročila Ivana Antiohijskega o Vitalijanovem uporú, da je Kirila ubil »med Huni zelo mogočni... Tarral«,⁴² je

³³ Marcellinus comes a. a. 514; Teofanes, ed. de Boor I, str. 160.

³⁴ Marcellinus comes, n. n. m., mox cultro Getico jugulavit.

³⁵ Marcellinus comes a. a. 515; Teofanes, n. n. m., str. 160, 161.

³⁶ Marcellinus comes a. a. 517: Getae equites; Zonaras (CB) II 140: τῶν Βουλγάρων.

³⁷ Marcellinus comes a. a. 519, 520.

³⁸ Tretjakov P., Antyirus', Sovjetskaja etnografija 1947, št. 4, str. 75.

³⁹ Teofilakt Simokata, VII 2, 5, ed. de Boor, str. 247: τοῦτο γὰρ τοῖς βαρβάροις τὸ πρᾶϊότερον ὄνομα.

⁴⁰ Teofilakt Simokata, III 4, 7 (str. 116): τὸ δὲ Γετικόν, ταῦτὸν δ' εἶπεῖν αἱ τῶν Σκλαυηῶν ἀγέλαι.

⁴¹ Teofilakt Simokata, VI 6, 14 (str. 232): κατὰ τῶν Σκλαυηῶν... πόλεμον, τὸν Γετικόν... πόλεμον.

⁴² Radonić J., Glas srp. akad. 60, 1901, str. 211.

Radonić dokazoval, da pomeni pri Marcellinu ime Geti le Bolgare in Hune.⁴³

Toda če je ob drugem bolgarskem sunku preko Donave (v l. 514—517) drugače kakor ob prvem (v l. 499—505) Marcellinus comes vendarle rabil za Bolgare drugo ime, je ne glede na Radonićevo mnenje prav lahko mogoča domneva, da je to storil zato, ker je bila celotna pomoč, ki jo je dobil Vitalijan z druge strani Donave, etnično drugačna, to je ne le hunsko-bolgarska, marveč tudi slovenska. Že Müllenhof in Pniower, ki sta prva domnevala tako, sta se oprla posebej na poročilo o dogodkih l. 514, ko je Vitalijan v kratkem času dobil v pomoč »velike množine Hunov in Bolgarov«, pa ne le v obliki konjenice, marveč tudi pehote. Na udeležbo Slovanov v teh bojnih kažeta torej dva momenta: hitrost, s katero je pomoč prišla, kaže, da so morali udeleženci bivati v bližini Donave, torej na slovenskem ozemlju; če bi bila pomoč le bolgarska, bi bila vojska le konjeniška, kajti pešcev niso imeli kje vzeti. Seveda pa ves razvoj upora vendarle kaže, da so bili stvarni Vitalijanovi pomagači Bolgari in ne Slovani. Slovani so se torej mogli upora udeležiti le kot bolgarski »zavezniki«. To bi bil obenem tudi prvi primer, da se uporablja — kakor pozneje v zvezi z Bolgari in Obri še večkrat — ime nomadskega s Slovani zvezanega ljudstva kot skupna označba tudi za Slovane, kar je seveda le izraz vojaškega težišča v te vrste plemenskih zvezah in nič več. Posebej velja poudariti, da so se prav v času prvih bolgarskih napadov Anti razširili od spodnjega Dnjestra do ustja Donave, torej ob poti bolgarskih napadalcev. Tudi to bi torej le kazalo na medsebojno zvezo. Vse to podpira proti Radoniću Stanojevićevo mnenje, »da pod imenom Geta u izvorima ovoga vremena treba razumeti mase varvara, sestavljene iz raznih varvarskih plemen: Slovena, Bugara, Huna i Germana, u najraznovrsnijim kombinacijama«,⁴⁴ katerih sestavo je spričo tega treba določiti konkretno za vsak primer. V drugem bolgarskem sunku (514—517) je vsekakor, kakor smo videli, udeležba Antov in Slovanov verjetna.

Do gotovosti nas pa take domneve, dasi so verjetne, ne pripeljejo. Vendar je pa v poznejših virih o drugih dogodkih še nekaj poročil, ki po svoje potrjujejo tako razlago virov. Če trdi Prokopij v zvezi z velikim slovenskim napadom l. 549/550, da Slovani »prej niso oblegali mest, niti se drznili boriti se na ravnem, sicer pa si ti barbari nikdar niso upali napasti zemlje Romejcev, niti jih ni nihče videl, da bi z vojsko prekoračili reko Donavo v vsem tem času, razen odkar zgoraj to pripovedujem«,⁴⁵ to je nekako od l. 533, ko se je po Prokopijevih poročilih, na katera se tu sklicuje, odprla bizantinska meja barbarskim napadom,⁴⁶ ali celo od 545, ko začelnja stvarno naštevati slovenske napade,⁴⁷ pa pravi na drugi strani, da so »Huni (sc. Bolgari) in Anti in Slovani« pred 530 Donavo »pogosto prekoračili in

⁴³ Radonić J., Ko su Geti u hronici Komesa Marcelina, n. n. m., str. 204—214.

⁴⁴ Stanojević S., Vizantija i Srbi I, str. 222—223.

⁴⁵ Prokopij, BG III 38, 7—8; Kos F., Gradivo I, 45.

⁴⁶ Prokopij, BG III 14, 5, ed. Haury II, str. 354 (Kos F., Gradivo I, 33).

⁴⁷ Prokopij, BG III 13, 24—25, str. 353 (Kos F., Gradivo I, 33).

Romejcem delali nezaslišane stvari⁴⁸ in pozneje tudi sam navaja tak napad Antov, ki se je sicer končal z neuspehom, že izza časa Justina I. (518 do 527): »Ko je vladal Justin, stric Germana, so Anti, najbližji sosedje Slovenov, prekoračili reko Ister in z veliko vojsko napadli zemljo Romejcev.«⁴⁹ V zvezi s temi starejšimi napadi pa srečamo zelo zanimiva poročila ob napadu iz l. 530. Tako poroča Marcellinus comes,⁵⁰ da je Mundo (Mundo Illyricianae utriusque militiae ductor) najprej premagal in napodil Gete v Iliriku (d u d u m Getis Illyricum discursantibus), kjer so se že dolgo mudili, nato pa v Traciji v boju pobil 500 Bolgarov (in Thraciam quoque advolans praedantes eam Bulgares). Ne glede na to, da časovno sovpadanje govori za zvezo obeh vpadov, bi ju mogli le na podlagi tega sporočila vendarle še za silo razlagati kot dva samostojna vpada brez medsebojne zveze. Uporaba raznih imen ob istem vpadu tokrat jasno govori proti Radoničevemu tolmačenju imena Geti in po moji sodbi ni mogoče zavrniti domneve, da so bili pri vpadu v Ilirik udeleženi tudi Sloveni, ki so po Prokopijevih vesteh v tej dobi že brez vsakega dvoma prihajali po plen preko Donave. Drugo sporočilo, ki se nam je o tem napadu ohranilo pri Malali, pa jasno dokazuje, da sta oba ta dva napada predstavljala dva dela večje celote. Ko namreč Malala pove, kako je Mundo prešel od Teodorika k Justinijanu in ga je ta postavil za poveljnika v Iliriku, nadaljuje: »In ko je prevzel pokrajino Ilirik, so jo napadli Huni (t. j. Bolgari) z veliko množico različnih barbarov; in vzdignil se je in šel nadnje in vse uničil; in poslal je (sc. Justinijanu) plen od njih in enega njihovega poveljnika; in nastal je mir v Traciji in odtlej je zgrabil strah barbarska ljudstva.«⁵¹ Malalovo sporočilo so doslej jemali navadno kot poročilo o posebnem, poznejšem vpadu Bolgarov preko Donave v l. 539, ker ga je Teophanes in za njim Cedren napačno vtaknil pod poznejši datum; Malala namreč govori o njem v zvezi z Mundom šele potem, ko omeni bolgarski vpad iz l. 538.⁵² Toda Malala ob tej priliki navaja v zvezi z Mundom vse dogodke od njegovega bega preko Donave dalje, datira pa napad z njegovo postavitvijo za poveljnika v Iliriku. Mundo pa je poveljnik v Iliriku že od 530 dalje, kakor nam kaže poročilo Marcellina comesa, ki smo ga navedli, pa tudi Prokopijevi sporočili o njegovi udeležbi v boju proti upornikom v Carigradu ob uporabi »nike« pozimi l. 532⁵³ in ob začetku vojske proti Gotom l. 535 o njegovem pohodu v Dalmacijo.⁵⁴ Nedvomno gre v Malalovem sporočilu torej za isto borbo, o kateri nam poroča comes Marcellinus. V l. 539 Malalovega podatka ne moremo postaviti tudi zato, ker takrat ne slišimo

⁴⁸ Prokopij, BG III 14, 2; Kos F., Gradivo I, 33.

⁴⁹ Prokopij, BG III 40, 5—6, ed. Haury II, str. 476 (Kos F., Gradivo I, 47; cesarjevo ime v rokopisih ni Ἰουστινιανός, marveč Ιουστινός).

⁵⁰ Marcellinus com. a. a. 530.

⁵¹ Malala, Chronographia (CB), str. 450—451: καὶ καταλαβόντος αὐτοῦ τῆν χώραν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἐπέβρισαν αὐτῷ Ὀῦνοι μετὰ πολλοῦ πλήθους διαφορῶν βαρβάρων καὶ ἐξελθὼν ὤρμησε κατ' αὐτῶν, καὶ πάντα κατανήλασε· καὶ ἐπεμψε πραιδαν ἐξ αὐτῶν καὶ ἓνα βῆγα αὐτῶν· καὶ ἐγένετο εἰρήνη ἐν τῇ Θράκῃ, καὶ ἐκ τούτου φόβος κατέτεχε τὰ βάρβαρα ἔθνη.

⁵² Teofanes, ed. de Boor, str. 218; Cedrenus (CB) I, str. 652.

⁵³ Prokopij, Bell. Pers. I 24.

⁵⁴ Prokopij, BG I 5.

prav nič o kakem strahu barbarov pred Bizantinci, saj so prav l. 540 Bolgari s pomočjo Slovenov namerili enega izmed svojih najhujših napadov preko Donave⁵⁵, pač pa so po l. 530 napadi na Balkanski polotok za nekaj let res prenehali. Marcellinovi Geti torej ob tej priliki v resnici predstavljajo združitev drugih barbarov z Bolgari pod bolgarskim vodstvom, pa tudi ime Bolgari v Traciji se torej uporablja res ne le za same Bolgare, marveč tudi za z njimi združene Slovene in Ante, kajti na kake druge bolgarske zaveznike pač ni misliti. Če končno Prokopij na podoben način kakor v delu o vojni z Goti⁵⁶ veže v večjo celoto prve napade preko Donave do l. 530 in povezuje bolgarske in slovenske napade tudi ob opisu Justinianovih utrjevalnih del ob Donavi in v svojem pamfletu »Skrivna zgodovina«,⁵⁷ vendarle ne more biti vse to le slučaj. Vse to kaže, da se začenjajo slovenski in antski vpadi na Balkan res v okrilju bolgarskih, da oboji nastopajo v prvem času večkrat tudi pod skupnim imenom z Bolgari, da so bili torej res Bolgari prvi slovenski in antski učitelji v borbi na odprtem polju, potrebni za osvajanje novega ozemlja na desnem bregu Donave.⁵⁸

4. Napadi preko Donave do prihoda Obrov. — Po tem razpravljanju, kdaj se začenjajo prvi slovanski napadi na Balkanski polotok in v kakšnem okviru, moremo spet dalje v pregledu konkretnih podatkov. Že v času Justinove vlade (518—527) so vpadli Anti preko Donave, a German, cesarjev nečak in poveljnik v Traciji, jih je tako premagal, da je ostal Slovenom še preko dve desetletji v slabem spominu.⁵⁹ Odkar pa je zavladal Justinijan (527—565), pa so začeli Bolgari, Sloveni in Anti s »pogostimi«, skoraj »vsakoletnimi« napadi preko Donave, kakor trdi Prokopij.⁶⁰ L. 530 so Bolgari s slovanskimi zavezniki vpadli v Ilirik in Tracijo, toda novi poveljnik Ilirika Mundo jih je popolnoma premagal. Justinijan je izrabil to priliko in poskrbel za trajnejšo obrambo meje na Donavi. Tja je namreč poslal Hilbudija, ga postavil za poveljnika v Traciji in mu izročil »stražo na reki Donavi z ukazom, da naj pazi, da nihče od barbarov ne bo prekoračil reke«. Hilbudij je tri leta (530—533) svojo nalogo res z uspehom vršil, v času njegovega poveljevanja so barbarski napadi prenehali.⁶¹ V ta čas spada prejkone tudi izgradnja okrog 80 kastelov in večjih utrdb ob Donavi, ki jih našteva Prokopij med Justinijanovimi gradbenimi deli,⁶² kajti od Hilbudijeve smrti pa do časa, ko je to Prokopijevo delo nastalo, je bila bizantinska meja na Donavi zrušena. Okrog 370 utrdb, ki jih našteva v notranjosti bizantinske države vse do Grčije, pa je nastalo po vsej priliki v poznejši dobi, v času napadov. Vsa ta utrjevalna

⁵⁵ Djakonov A., n. n. m., str. 21—23.

⁵⁶ Prokopij, BG III 14, 2, gl. op. 48.

⁵⁷ Prokopij, De aedific. IV 1, 4—5; Hist. arc. XVIII 20; Kos F., Gradivo I, 57, 62.

⁵⁸ Hauptmann L., n. n. m., str. 144—145; gl. tudi Staroslovenska in staroslovenska »svoboda«, Čas 17, 1923, str. 314—315.

⁵⁹ Prokopij, BG III 40, 5—6; gl. op. 49.

⁶⁰ Gl. op. 57.

⁶¹ Prokopij, BG III 14, 1—5; Kos F., Gradivo I, 33.

⁶² Prokopij, De aedific. IV 5—11, ed. Haury III/2, str. 124—149.

dela so bila opravljena na hitro, z uporabo starega gradbenega materiala, deloma so ostala nedokončana. Vse kaže, da je šlo za utrdbe, postavljene že v času nevarnosti in zato v veliki naglici.⁶³

L. 533 je Hilbudij na svojem pohodu preko Donave padel v slovensko zasedo in obenem z dobršnim delom svojih vojakov izgubil življenje. Meja je bila spet odprta za barbare, ki so »poslej po mili volji prehajali preko reke in zlahka napadali romejsko državo«.⁶⁴ Ne glede na obnovljene napade preko Donave pa vendarle srečamo v bizantinski vojski, ki se od l. 535 dalje bori v Italiji proti Ostrogotom, tudi bolgarske, slovenske in antske vojnike: tako sta pripeljala Martin in Valerijan l. 537 Belizarju v Italijo na pomoč 1600 konjenikov, »med katerimi je bilo največ Bolgarov in Slovenov in Antov«;⁶⁵ l. 539 pravi ob obleganju mesta Auxima Belizarjev poveljnik Valerijan, da »so namreč med njemu podrejenimi nekateri Sloveni«;⁶⁶ končno srečamo l. 546 v Italiji v bojih v Lukaniji nekaj večji (okrog 300 ljudi) antski oddelek.⁶⁷ Dočim gre v obeh prvih primerih očitno za oddelke najemnikov, ki so si jih Bizantinci dobili posamič in organizirali v vojaško formacijo, gre pri Antih po vsem videzu res za nekaj večjo skupino, ki pa je vendarle v bistvu še vedno najemniškega značaja: z Anti namreč razpolaga bizantinski poveljnik Ivan, ne kak antski poglavar. Udeležba Bolgarov, Slovenov in Antov v bizantinski vojski je torej po svojem značaju drugačna kakor na primer langobardska: tam namreč srečamo Langobarde v bizantinski vojski na podlagi sporazuma z langobardskim kraljem in združene pod posebnim langobardskim poveljnikom.

Že v prvih letih bizantinske vojne z Goti so Bizantinci osvojili Dalmacijo in tako združili v svojih rokah spet ves Balkanski polotok. L. 546 pa je Justinijan podelil za pomoč proti Ostrogotom Langobardom Panonijo in zgornje Posavje, tako da so mejili poslej na Bizantince od zgornjega Posavja pa vse do ustja Drave v Donavo. Gepidi pa so porabili zlom gotske moči, da so si znova pridobili Srem ter s tem prav tako podaljšali svojo mejo proti Bizancu.⁶⁸ Medsebojni spori in boji med obema tema dvema germanskima ljudstvom, pri katerih je odločala navadno bizantinska diplomacija in vojaška pomoč, eni ali drugi stranki, so pa hromili njihovo napadalno moč proti Bizancu, tako da ne predstavljata bizantinski posesti na Balkanu prevelike nevarnosti.

Drugačen pa je položaj ob meji na spodnji Donavi. Vse do ustalitve Obrov v srednjem Podonavju prihajajo od tod poglavitni napadi proti Bizancu. Ta položaj nam jasno kaže, da nikakor ne moremo računati z drugačno udeležbo bolgarskih, slovenskih in antskih vojniki v bizantinski vojski kot z ono, ki smo jo ugotovili. Že l. 535 so spet prišli v Mezijo Bolgari.⁶⁹ L. 538/539 (v 2. indikciji) so znova vdrli Bolgari v obdonavski po-

⁶³ Jireček K., Istorija Srba, prev. Radonić J., 1911, str. 53–54.

⁶⁴ Prokopij, BG III 14, 5; Kos F., Gradivo I, 33.

⁶⁵ Prokopij, BG I 27, 1–2; Kos F., Gradivo I, 22.

⁶⁶ Prokopij, BG II 26, 16–25; Kos F., Gradivo I, 27.

⁶⁷ Prokopij, BG III 22, 1–5; Kos F., Gradivo I, 35.

⁶⁸ Šišić F., n. d., str. 206; Schmidt L., Allgemeine Geschichte d. germanischen Völker, 1909, str. 90, 98, 131–132.

⁶⁹ Marcellini com. cont. a. a. 535: Bulgarorum.

krajini Skitijo in Mezijo.⁷⁰ Prvo njihovo vojsko so Bizantinci že skoraj pobili, pa jim je nova pomoč z druge strani Donave vendarle še prinesla zmago.⁷¹ L. 540 pa so Bolgari⁷² namerili proti Bizancu udarec prav v velikem obsegu. Ena vojska je vdrla do predmestij Carigrada, jih požgala in oropala, druga na traški Herzonez (neki njen oddelek jo je mahnil na rop celo preko morja v Azijo), tretja pa do Jonskega morja in v Tesalijo ter mimo Termopil v srednjo Grčijo. Po pravici torej pravi Prokopij, da so si v taki množini, kakor se dotlej še ni zgodilo, »ogledali vso Evropo«, to je evropski del bizantinske države. Po sporočilu Ivana Efeškega so ti boji trajali tri leta (538—540): «ne le eno leto, marveč tri leta eno za drugim». Djakonov sicer meni, da spadajo ti napadi v čas 540—542, toda po poročilu Ivana Efeškega, ki se nam je ohranilo v Psevdodionizijevi kroniki, predstavlja napad na Carigrad povsem jasno zaključek teh napadov, kar se sklada tudi z drugimi bizantinskimi viri. Za nas je pa pomembno predvsem dejstvo, da so se tudi tokrat udeležili bolgarskega napada tudi Sloveni; to sporočilo nam je vsaj glede zaključnega bolgarskega napada iz Ivana Efeškega ohranil Mihael Sirski: »Prišla je vojska Hunov in Slovenov in oblegala carsko mesto. Predrli so zunanji zid, oropali in požgali vsa predmestja, zajeli vse, ki so jih tam našli, in odšli.«⁷³

Kljub temu, da Prokopij v zvezi s svojimi pretiravanji v pamfletski Tajni zgodovini govori o skoraj vsakoletnih napadih Bolgarov, Slovenov in Antov na Bizanc od nastopa Justinijana dalje,⁷⁴ navaja v času po padcu Hilbudija — če izvzamemo omenjene bolgarske napade, pri katerih so sodelovali tudi Slovani — pa do 545, ko so se začeli večji slovanski napadi preko Donave, v celem le en sam, in sicer antski napad, ki ga je treba postaviti že tudi blizu l. 545.⁷⁵ Pa tudi glede tega napada je odprta možnost, da gre morda prav za sodelovanje Antov v velikem bolgarskem napadu l. 540, kajti Prokopij nam sporoča le, da so Anti v »onem času (sc. med 533 in 545) vpadli v dežele Tracije in ujeli ter zaslužnili tu mnogo Romejcev«. Pač pa je prišlo že pred tem antskim vpadom (med 533 in okr. 540) do spora in vojne med Sloveni in Anti, v kateri so prvi zmagali. Te razprtije je izrabil Justinijan in je ne glede na njihov napad ponudil Antom, da jim prepusti že davno porušeno in opustelo mesto Tyras (Akerman ob ustju Dnjestra) z okolico, poleg tega pa jim je obljubil »prijateljstvo z vso svojo silo in darovati jim velika bogastva«, če bodo »v bodoče vedno ovirali Bolgare, namenjene ropati bizantinsko državo«.⁷⁶ Zaključka pogajanj ne poznamo, ker je Narzes prijel antskega poslanca, ki se je pretvarjal in trdil, da je nekdanji bizantinski poveljnik Hilbudij.

⁷⁰ Malala, str. 437—438: *δύο στρατηγοὶ Ὀνόμων*; Teofanes, ed. de Boor, I, str. 217—218: *αἱ Βούλγαροι*.

⁷¹ Gl. tudi Cedrenus (CB), I, str. 651.

⁷² Prokopij, Bell. Pers. II 4, 4—11, ed. Haury I, str. 163—164: *στράτευμα Ὀννικόν*; Djakonov A., n. d., str. 21—22: podatki sirskih virov po izgubljeni predlogi Ivana Efeškega.

⁷³ Djakonov A., n. n. m., str. 22—23.

⁷⁴ Prokopij, Hist. arc., XI 11, XVIII 20—21, 25—27; Kos F., Gradivo I, 62.

⁷⁵ Prokopij, BG III 14, 11; Kos F., Gradivo I, 33.

⁷⁶ Prokopij, BG III 14, 7 in 31—36; Kos F., Gradivo I, 33.

Vsekakor meje na Donavi niso ta pogajanja (okr. 545) niti malo utrdila. Konec l. 545 je velika vojska Slovenov — to je prvi samostojni slovenski napad, zabeležen pri Prokopiju — prešla preko Donave in ropala po bizantinskem ozemlju, toda na povratku so jih Heruli, ki jih je prav tedaj pridobil Narzes za Bizanc in so se naselili v severni Traciji, razbili in jim odvzeli plen.⁷⁷ V letih 547—551 pa Sloveni napadajo res skoraj vsako leto. Prokopij, ki pri opisu teh napadov večkrat gotovo pretirava, sam pravi, da ne ve, zakaj so se začeli ti siloviti slovenski napadi, ali po dogovoru z ostrogotskim kraljem Totilo ali po lastnih slovenskih nagibih.⁷⁸ Zadovoljuje se le z opisom slovenskih vpadov. L. 547 so Sloveni vdrli v Ilirik in ga močno opleniili vse do Drača.⁷⁹ L. 549 so spet vdrli preko Donave, večkrat premagali bizantinsko vojsko; poleg drugega tudi izbrano bizantinsko konjenico iz Tzurula, opustošili ves Ilirik in Tracijo ter zavzeli poleg številnih kastelov tudi mesto Toper ob ustju Meste v Egejsko morje. Prokopijevo poročilo, da naj bi vse to opravilo le 3000 Slovenov, je prav gotovo napačno, saj je nemogoče, da bi približno 1500 Slovenov zavzelo utrjeno mesto, v katerem je bilo po istem poročilu poleg vojaške posadke okrog 15.000 moških, in vse te pobilo, ne glede na vse drugo, kar bi morali še opraviti.⁸⁰ L. 550 so Sloveni znova vdrli preko Donave, in sicer v taki množini kakor še nikdar dotlej. Namenjeni so bili osvojiti Solun. V strahu pred bizantinsko vojsko v Sofiji, ki ji je poveljeval German, pa so se raje odpravili po gorah v Dalmacijo. Po nenadni Germanovi smrti so prišle preko Donave še nove slovenske sile. Vsi Sloveni skupaj so prezmili na bizantinskem ozemlju, se razdelili v tri skupine in opustošili vso »Evropo«: en oddelek je odšel v Dalmacijo, drugi je prišel l. 551 v Tracijo prav do »dolgega zidu« pred Carigradom, potem ko je v bližini Hadrianopla premagal bizantinsko vojsko. O tretjem oddelku Prokopij molči.⁸¹ Morda ima Pniower prav, ko meni, da spada v zvezo s tem napadom tudi tisti, ki ga Prokopij opisuje pod l. 549 in ob katerem so Sloveni zavzeli Toper.⁸²

Kakor govori Prokopij v l. 538—540 le o Bolgarih, tako govori v l. 547 do 551 le o Slovenih kot o napadalcih na Balkanski polotok. Kakor pa smo tam ugotovili tudi sodelovanje Slovenov, tako moramo zaradi nekaterih momentov tudi ob teh velikih slovenskih napadih opozoriti na možnost in celo verjetnost, da so s Sloveni sodelovali tudi Bolgari. Zlasti uspešni boji z bizantinsko vojsko, posebej s konjenico iz Tzurula vzbujajo dvom, da bi bili Sloveni sami. Slovenski vojniki, kakor jih opisujeta Prokopij in tudi mnogo poznejši Psevdomaurikij, s katerim se glede svojega časa ujema tudi Ivan Efeški (o tem gl. spodaj, str. 52), bi bili proti bizantinskim oklopnikom v boju na odprtem polju pač mnogo na slabšem in precej brez moči: okrog 1500 Slovenov bizantinske konjeniške vojske brez dvoma ni moglo premagati. Bolgarsko sodelovanje bi prav to stran moglo pojasniti.

⁷⁷ Prokopij, BG III 13, 24—25; Kos F., Gradivo I, 33.

⁷⁸ Prokopij, BG III 40, 32—33; Kos F., Gradivo I, 47.

⁷⁹ Prokopij, BG III 29, 1—3; Kos F., Gradivo I, 40.

⁸⁰ Prokopij, BG III 38, 1—23; Kos F., Gradivo I, 45; kritičar: Müllenhoff K., n. d., str. 390—391.

⁸¹ Prokopij, BG III 40, 1—9. 10—11. 30—45; Kos F., Gradivo I, 47.

⁸² Müllenhoff K., n. d., str. 391—392.

Končno pa trčimo pri Prokopiju l. 551 na opis novih dveh vpadov preko Donave, prvega bolgarskega,⁸³ drugega slovenskega.⁸⁴ Vse pa kaže, da spet oba skupaj predstavljata le del večje celote. Oboje napadalce so namreč preko Donave prevažali Gepidi, ki so bolgarske Kutrigure sami najprej poklicali na pomoč proti Langobardom, ko pa se pričakovana gepidsko-langobardska vojna še ni pričela, so jih izvabili v napad proti Bizancu. V obeh primerih je šlo tudi za daljši, torej vsekakor istočasen napad, ki je bizantinsko ozemlje precej prizadejal: za Slovence Prokopij to izrečno pove, glede Bolgarov je pa isto razvidno iz navajanja dogodkov, pa tudi iz dejstva, da so se nekateri bolgarski oddelki mudili v okolici Plovdiva, Soluna in Carigrada še v začetku l. 552 in so za kratek čas celo zadržali Narzesa na njegovem pohodu v Italijo.⁸⁵ V zvezi z vsem tem je posebej pomembno, da se Justinijan ni trudil, da bi ustavil in spravil iz države oboje napadalce, vsakega posebej, marveč le bolgarske. Ker se je antska zapora iz l. 545, če je bila sploh ustvarjena, pokazala kot neučinkovita, je sedaj prvič sprožil domačo vojno med Kutriguri in Utriguri. Utrigure je namreč nagovoril k napadu nad Kutrigure, ki so bili na bizantinskem ozemlju. Zdi se, da je imel v resnici uspeh, pa ne le glede Bolgarov, ki jih je ta domača vojna v resnici prizadela, namreč tudi glede Slovanov, ki so svoj plen srečno pripeljali domov in si jih Bizantinci s svojo premalo številno vojsko po Prokopijevev poročilu niti napaсти niso upali. Kutriguri so bili zaposleni doma, tako da so se mogli Bizantinci v resnici za nekaj let oddahniti. Za nekaj let namreč ni bilo preko Donave Bolgarov, pa tudi Slovanov ne! Ta povezava je toliko bolj zanimiva, ker se ob prvem prihodnjem bolgarskem sunku preko Donave pojavijo obenem z njimi in pod njihovim vodstvom spet tudi Slovence.

V času, ko je po l. 552 na Donavi vladal mir, srečamo spet nekaj Slovanov v bizantinski vojski. Tako je bil Ant Dobrazezas l. 554 in 555 med bizantinskimi poveljniki v vojni s Perzijci (l. 555 kot poveljnik dela bizantinskega brodovja).⁸⁶ Seveda pa tega primera nikakor ni mogoče izrabljati že v dokaz posebne slovanske spretnosti v vojski, češ da je »mного vojaških specialistov izmed Slovanov služilo tedaj v bizantinski vojski«. ⁸⁷ Na eni strani namreč poznamo na tako visokem mestu v tem času le Dobrazeza, na drugi strani pa je ta živel tedaj že vsaj dvajset let v Bizancu in se je pač tudi tu, ne pa na slovanskih monoksilih naučil svojega znanja glede vojske in pomorstva. L. 556 se namreč med bizantinskimi poveljniki omenja že njegov sin z grškim imenom Leontios.⁸⁸ Kakor pa je na eni strani napačno tak primer uporabljati v dokaz za splošno slovansko domačo raven vojaškega znanja, pa na drugi strani dobro zavrača trditve o nesposobnosti Slovanov, da se temu vojaškemu znanju priuče. V bizantinski vojski so bili tudi drugi slovanski vojniki: tako nam Agatias poroča o

⁸³ Prokopij, BG IV 18, 12—25; 19, 1—22: Οὐγγῶν . . . τῶν Κουτρίγούρων.

⁸⁴ Prokopij, BG IV 25, 1—5; Kos F., Gradivo I, 50.

⁸⁵ Prokopij, BG IV, 21, 21.

⁸⁶ Agatias, III 6 in 21; Kos F., Gradivo I, 56.

⁸⁷ Grekov B. D., n. d., str. 19.

⁸⁸ Agatias IV 18, ed. Dindorf, str. 321.

Slovenu Svarunu, ki se je l. 556 odlikoval v boju kot odličen borec s kopjem.⁸⁹

Po krajšem odmoru, ki ga je bizantinska država uživala na svoji severni meji zaradi svojih spletk med različnimi bolgarskimi plemeni, so namerili l. 558⁹⁰ Bolgari v zvezi s Slovenci⁹¹ nov napad na Balkanski polotok. Prešli so zamrznjeno Donavo in so do avgusta plenili po bizantinski državi. Vojaški načrt napadalcev prilično ustreza načrtu iz l. 540, pa tudi smerem slovenskega napada iz let 550—551. Tudi tokrat se je namreč vojska razdelila na tri dele: prvi se je napotil v Grčijo, ki so jo oropali do Termopil, drugi na traški Herzonez, poveljni del vojske pa je šel pod Zaberganovim poveljstvom pred Carigrad.

Ne da bi naletela kjer koli na bizantinski odpor, je ta tretja bolgarska skupina (okr. 7000) opustošila najprej pokrajino do »dolgega zidu«. Zabergan »je opustošil polja in zavzel utrdbe«, ob čemer so si Bolgari »navlekli ogromen plen in nabrali množico sužnjev«, zlasti žensk. Ko pa so našli v »dolgem zidu« mesto, kjer so bile utrdbe zrušene, so ga na tistem mestu povsem odstranili: »in nikogar ni bilo, ki bi jih pri tem zadržal, niti ni bilo tam straž zidovja, niti obrambnih strojev in onih, ki jih znajo uporabljati, in celo niti pasjega laježa ni bilo slišati, ... kakor ga je na primer pri svinjskih hlevih in pastirjih«. Bizantinska vojska je bila namreč v popolnem razkroju. Ne le da je Carigrad prav pred tem hudo prizadela kuga, marveč je štela vsa bizantinska vojska, raztresena od Španije preko Afrike, Italije, Egipta in perzijske meje do Balkana le okrog 150.000 mož, pa še ta vojska je bila nezadovoljna in v neredu zaradi notranje dezorganizacije, predvsem zaradi oficirjev, ki so sami porabljali vojakom namenjeni denar. »Zaradi tega je bila obrambna črta v Trakiji in pokrajina pred samim glavnim mestom prazna in brez straže«, tako razlaga Agatija uspeh napadalcev. Le z zvijačo in skrajnim naporom je zmagal stari Belizar bolgarsko prednjo stražo in pripravil s tem Bolgare k umiku za »dolgi zid«, ki so ga nato Bizantinci urno popravili. Vendar pa so Bolgari ropali po državi vse do jeseni in zahtevali od Justinijana denar, kolikor ga je plačeval Utrigurom, grozeč, da bodo sicer pobili vse svoje ujetnike. Končno je Justinijan plačal za njihov odhod in za odpust ujetnikov zahtevani denar, tako da so se v avgustu Bolgari z ostalimi napadalci umaknili preko Donave.

Justinijan pa je obenem boljše poskrbel za varnost Bizanca, po istem vzorcu kakor že l. 552. Znova je naščuval Utrigure k vojski s Kutriguri.

⁸⁹ Agatias IV 20; Kos F., Gradivo I, 58.

⁹⁰ Agatias V 11—25, ed. Dindorf str. 364—392 postavlja napad v to leto in ga podrobno opisuje; v krajših omembah pri Malali (CB str. 490) in Teofanuu (ed. de Boor I str. 233—234) se napad napačno datira v l. 559; Kos F., Gradivo I, 69 (brez upoštevanja Agatije in zato pomanjkljivo).

⁹¹ Agatias govori le o bolgarskih Kotrigurih; iz njegovega opisa je popolnoma gotovo, da je bilo vodstvo vpada in vojaško poveljstvo gotovo v bolgarskih rokah, vpad je namreč vodil kotrigurski glavar Zabergan; vendar Malala in Teofanes oba govorita o Bolgarih in Slovanih — *οι Ούννοι και οι Σκλαβροι*, Cedren I str. 677—678, ki sledi Teofanesu, pa celo *Ούννοι οι και Σκλαβροι*, kar ustreza latinskemu enačenju obeh imen: Hunni qui et Sclavini dicuntur, Müllenhoff K., n. d., str. 389.

Res so jih pričakali že ob Donavi in jim odvzeli večino plena. S tem se je začela med obema plemenoma znova domača vojna, ki je za dolgo zlomila bolgarsko moč in spravila Bolgare celo pod tujo nadoblast. Prav v tem času se je namreč pojavilo ob Črnem morju novo mongolsko ljudstvo, ki je zelo močno poseglo tudi v slovanski razvoj, Obri. Bolgarskih napadov preko Donave je bilo z začetkom domače vojne med Bolgari konec. Spet pa je značilno, da s tem za dve desetletji prenehajo tudi poročila o slovanskih sunkih na Balkanski polotok preko Donave.

5. Prvi slovanski sunek v vzhodne Alpe. — V času, ko so predniki južnih Slovanov že vdirali na Balkan, je bilo jedro Panonske kotline še vedno v rokah germanskih ljudstev — Langobardov in Gepidov. Že v tem času — po l. 546, ko so se Langobardi umaknili v Panonijo južno od Donave in iz obdonavske doline zahodno od Dunajskega lesa — so pritiskali kljub vsemu zanikanju nemških historikov, ki gledajo le v Obrih tiste, ki so osvajali Slovanom nove pokrajine,⁹² preko Karpatov tudi Slovani, predniki čeških, moravskih in slovaških plemen. Prokopijevo poročilo o Ildegisu, članu langobardske kraljevske rodbine, ki je konec Vakove vlade, t. j. pred 539, zbežal pred Vakom k Slovanom, namreč dokazuje prisotnost Slovanov severno od Donave v Panonski kotlini, v soseščini Langobardov in Gepidov. Po tem poročilu se je namreč Ildegis po preselitvi Langobardov v Panonijo pod vodstvom Audoina v langobardsko-gepidski vojni l. 547 pridružil z mnogimi Slovani Gepidom, ko pa so Langobardi po zmagi nad Gepidi, ki so jo dosegli z bizantinsko pomočjo, zahtevali, naj jim ga Gepidi izroče, se je znova umaknil k Slovanom. Nato Prokopij nadaljuje: »Od tod je hotel iti k Totili in Gotom, imajoč s seboj vojske ne manj kakor 6000; ko je prišel v Benečijo, je naletel na neke Bizantince, ki jih je vodil Lazar, se z njimi spopadel in, ko jih je premagal, mnogo pobil. Vendar se ni združil z Goti, marveč se, ko je prekoračil reko Donavo, spet umaknil k Slovanom.«⁹³ Kje je Ildegisa vodila pot preko Donave, nad katero so bili Slovani? Vsekakor je po prejšnjem poročilu izključena možnost prehoda v območju Langobardov in Gepidov. Izključen je pa tudi prehod Donave od Železnih vrat navzdol, kajti v tem primeru bi moral Ildegis preiti vse področje bizantinskega Balkana in bi se z Bizantinci srečal pač že prej, ne šele v Italiji. Saj se je prav v tem času na severnem delu Balkanskega polotoka mudila bizantinska vojska, ki je pomagala Langobardom do zmage nad Gepidi.⁹⁴ Odprta ostane torej le še pot preko Donave zahodno od Dunaja skozi frankovski Norik, ki vodi naravnost v Benečijo kot prvo bizantinsko pokrajino. Za to pot govore tudi politične okoliščine: Franki namreč srujejo leta 548 široko koalicijo proti Bizantincem,⁹⁵ so pa tudi v nasprotju z Langobardi. Prav

⁹² Gl. značilne trditve pri Schwarzu (Mitteil. d. Instit. f. österr. Geschichtsforschung 43, 1929, str. 226) in Klebelu (Mitteil. d. Anthropol. Gesell. in Wien 69, 1939, str. 101—104, in v Siedlungsgeschichte des deutschen Südostens, 1940, str. 29—30).

⁹³ Prokopij, BG III 35; Kos F., Gradivo I, 42.

⁹⁴ Prokopij, BG III 34, ed. Haury II, str. 452—453.

⁹⁵ Agatias I 4; Kos F., Gradivo I, 44.

neuspeh Teodebertovega načrta oz. njegova smrt sta najverjetnejša vzroka za Ildegisov povratek proti severu kljub zmagi, ki jo je dosegel nad Lazarjem. Za vsem njegovim pohodom torej niso tičali toliko Goti, kolikor Franki.⁹⁷ Sosedstvo s Franki, Langobardi in Gepidi pa ustreza vsekakor le položaju severno od srednje Donave. S tem se sklada tudi dejstvo, da po l. 546 v tem prostoru ni nobenih langobardskih najdb več.⁹⁸ Sicer pa se je tudi Ildegis kmalu spet umaknil tudi od Slovanov: l. 553 se je zatekel v Bizanc, kjer je bil sprejet v palatinsko šolo, ko je pa tudi od Justinijana zahteval Audoin, da mu izroči tega člana prejšnje langobardske dinastije, je preko Tracije znova zbežal k Gepidom, kjer ga je smrt kmalu rešila Audoinovega preganjanja.⁹⁹

Slovani, ki so očitno v tem času prebivali že na nekdanjem langobardskem področju severno od Donave, pa niso le predniki zahodno-slovanskih ljudstev, marveč so se po vsem videzu naseljevali od tod tudi v Vzhodne Alpe. Nekaj svojskih potez slovenščine, ki jo vežejo z zahodno-slovanskimi jeziki, na eni strani, in nekaj posebnosti slovaščine, ki jo vežejo z južnoslovanskimi jeziki, na drugi strani, je že dolgo zbuvalo pozornost filologov in zgodovinarjev in dobivalo tudi najrazličnejše razlage, vse do domneve o močnih zahodnoslovanskih kolonizacijskih tokovih v Alpe severno od Drave in o slovaščini kot le čehiziranem južnoslovanskem jeziku.¹⁰⁰ Tako imamo pri Slovencih zahodnoslovansko obliko instrumentalna »ženo«, v osrednji slovaščini pa vzhodno- in južnoslovansko obliko »ženojo«; osrednja slovaščina se glede metateze tort > trat, ki se je v južni slovanščini izvršila nekako na meji 8. in 9. stoletja,¹⁰¹ z obliko — rat — izvaja iz ostalih zahodno- in vzhodnoevropskih jezikov in združuje z južnoslovanskimi. Obratno pa se vsa alpska slovenščina s skupino -dl-, katere pozni prehod v l smatra Ramovš¹⁰² za posebnost slovenskega jezikovnega razvoja, veže na zahodnoslovanske jezike in izvaja iz južnih in vzhodnih slovanskih. Dočim je posebnosti osrednje slovaščine mogoče razložiti že z dotokom južnoslovanskih beguncev pred Madžari v 9. stoletju, slovenskih posebnosti s takimi kolonizacijskimi tokovi na manjšem področju ni mogoče razložiti, ker zajemajo ves slovenski jezik. Te posebnosti zahtevajo torej mnogo širši stik z zahodno-slovansko. Ramovš rešuje vprašanje tega stika z domnevo, da je prvi kolonizacijski dotok Slovanov v Alpe prišel iz severa preko Donave, šele drugi pa od glavnega jedra južnega slovanstva v ravnini med Karpati in Črnim morjem ter v Dakiji. V Alpah sta se torej na širokem področju

⁹⁷ Gl. Hauptmann L., Byzantion IV, 1929, str. 145.

⁹⁸ Beninger E., Die Langobarden an der March und Donau, v Vorgesichte der deutschen Stämme, hg. Reinert H., II. Westgermanen, 1940, str. 855.

⁹⁹ Prokopij, BG IV 27, 1—28.

¹⁰⁰ Niederle L., Slovanske starožitnosti II/2, str. 354—357; Czambel S., Slovaci a ich reč, 1903; isti, Slovenska reč, 1906.

¹⁰¹ Ramovš F., Kratka zgodovina slovenskega jezika I, 1936, str. 23—26.

¹⁰² Ramovš F., Historična gramatika slovenskega jezika II, 1924, str. 191 do 207; Kratka zgodovina I, str. 47—50; isti, Donesek k slovenskim starožitnostim, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino 2, 1920, str. 100—109.

oba ta dva tokova srečala in pomešala, in to je našlo svoj odraz tudi v jezikovnem razvoju alpskih Slovanov.¹⁰³

Tak razvoj potrjuje še posebej tudi zgodnja naselitev alpskih Slovanov v območju sedanje Zgornje Avstrije. Več momentov namreč kaže, da je potekala slovanska kolonizacija ob Donavi nekoliko drugače kakor na ostalem slovenskem ozemlju v Vzhodnih Alpah. Prvi med temi momenti je že geografska razporeditev sledov slovenske in bavarske kolonizacije na področju Zgornje Avstrije,¹⁰⁴ katerih medsebojno razmerje se bistveno razlikuje v ozemlju vzhodno in zahodno od prirodne ločnice Hausruck-Donauebirge-Češki les, preko katere vežeta Traungausko in Bavarsko planoto le vrati ob Wöcklabrucku in Grieskirchenu. To prirodno zaporo so krepili vse do visokega srednjega veka še veliki gozdovi.¹⁰⁵ Zahodno od te zapore imamo — če izvajamo sledove številnih otkov starega romanskega in romaniziranega prebivalstva¹⁰⁶ — opravititi s strnjanim bavarskim etničnim ozemljem. Sicer najdemo v krajevnih imenih tudi v tej pokrajini slovanske sledove do Inna in še preko, »vendar niso slovanske naselbine tod posledica kolonizacije, izvedene od slovanske strani, marveč so to le kraji, kamor so Bavarci naseljevali nesvobodne Slovane (sc. alpske, pa tudi Čehe) kot gozdne in poljske delavce, po večini ujetnike iz vojn karolinške dobe.«¹⁰⁷ Vzhodno od te črte pa je drugače. V porečju rek Steyr in Traume južno od Donave in med rekama Mühl in Naarn, severno od Donave je ohranjenih okrog 300 slovanskih imen za kraje, potoke in gore. Na istem področju so tudi močni sledovi romanskih staroselcev, dočim kaže socialni položaj pozneje zelo številnih Bavarcev (»freie Leute«), da gre pri njih za koloniste na pretežno kronske zemlji, naseljene med 9. in 11. stoletjem,¹⁰⁸ ne pa morda za stare svobodnjake. Značilnejše od tega pa je, da predstavljata področji z močnimi slovanskimi sledovi dva otoka v odročnejšem ozemlju, ki ju deli od Grieskirchenskih vrat proti Anizi potekajoči klin strnjene bavarske kolonizacije, v katerem so slovanski sledovi zelo redki. Če dodamo še, da se vzdolž zgoraj omenjene prirodne zapore vrste posebno na gosto imena vrhov, gora in krajev, ki so sestavljena z besedo »Wind« in ki kažejo, da se je ob njej za Bavarce začela kompaktnjša dežela »Vindov«,¹⁰⁹ dalje da vzhodno od Hausrucka nimamo v Zgornji Avstriji zgodnesrednjeveških germanskih grobov,¹¹⁰

¹⁰³ Ramovš F., *Kratka zgodovina I*, str. 83—95.

¹⁰⁴ Strnadi, *Die Freien Leute im der Riedmark*, *Archiv f. österr. Gesch.* 104, 1915, str. 455—681; Schiffmann K., *Das Land ob der Enns*, 1922, str. 45 do 186 za Bavarce, 187—246 za Slovane; Hauptmann L., *Byzantion IV*, 1929, str. 162—165; Kos M., *Zgodovina Slovencev*, 1933, str. 46—47; Wiesner H., *Beiträge zur Geschichte des Dorfes und d. Dorfgemeinde in Österreich*, *Archiv f. vaterl. Gesch. u. Topogr.* 30, 1946, str. 19—23.

¹⁰⁵ Hauptmann L., n. m. m., str. 163—164.

¹⁰⁶ Schiffmann K., n. d., str. 1—44; Klebel E., *Siedlungsgeschichte...*, str. 17—23, 27—28.

¹⁰⁷ Kos M., n. d., str. 47.

¹⁰⁸ Klebel E., *Von den Edlingern in Kärnten*, *Archiv f. vaterl. Gesch. u. Topogr.* 28, 1942, str. 85—87.

¹⁰⁹ Kos M., n. d., str. 47.

¹¹⁰ Zeiss H., *Alamanische Gräber bei Insching*, *Germania* 11, 1923, str. 132—137; Klebel E., *Mitteil. d. Anthropol. Gesell. in Wien* 69, 1939, str. 80.

in končno, da Tasilova darovnica iz 777 kremsmünsterskemu samostanu s svojo najstarejšo omembo župana pri Slovanih (jopan, qui vocatur Physso)¹¹¹ dokazuje, da se tu Slovani niso naselili kot poedinci, marveč sklenjeno v svojih domačih rodovnih formacijah in torej svobodni (župan namreč v tem času nikakor še ne more pomeniti uradnika zemljiškega gospoda, kakor na podlagi poznejšega položaja meni na pr. Schiffmann)¹¹², je podoba precej jasna: Bavarci so se tu ob svojem prihodu zarili v ozemlje strnjene slovansko-romanske kolonizacije, ga najprej razcepili na dvojce, nato pa še prepregli s svojimi naselbinami. Tak značaj bavarske kolonizacije potrjujejo tudi značilne razlike krajevnih imen vzhodno in zahodno od omenjene prirodne pregrade. Dočim je v zahodnem področju 369 pristnih -ing imen in 254 -heim imen (oboje štejejo v najstarejšo kolonizacijsko plast, do 9. stoletja), je v vzhodnem področju prvih le 77 in drugih 50. Obratno pa je krajevnih imen v zvezi z -dorf v zahodnem področju 264, in imen v zvezi s krčenjem 516 (pričajo nam o kolonizacijski plasti od 9. stoletja dalje), v vzhodnem področju pa prvih 439 in drugih 792.¹¹³ Niti najmanjšega dokaza ni za domnevo, da bi vsa navedena dejstva govorila šele o drugi bavarski kolonizaciji (od 8. stoletja dalje), dočim bi s prvo do kraja pometli Obri in Slovenci v drugi polovici 6. stoletja. Če so se med Slovani ohranili številni Romani, bi se prav tako morali ohraniti tudi Bavarci. Argumentacijo, da bi moral »južnemu«, »severnemu«, enkrat samkrat (811) imenovanemu »zahodnemu« bavarskemu okraju, ki jih poleg številnih okrajev z drugačnimi imeni naštevajo viri, nujno odgovarjati tudi »vzhodni« okraj in da je ta nujno ležal prav v Spodnji Avstriji, ker je pač pozneje dobila ime Ostarrichi,¹¹⁴ dasi takega »vzhodnega« okraja viri sploh ne poznajo, pa sploh ni mogoče vzeti resno.

Tako moremo sprejeti kot dejstvo, da so Slovani na vzhodno področje Zgornje Avstrije prišli pred Bavarci. To pa se ni moglo zgoditi šele v času glavnega slovanskega kolonizacijskega vala v Vzhodne Alpe po letu 568, kajti Slovani se srečajo z Bavarci ob svojem napredovanju v Alpah že v zgornji Dravski dolini, torej globoko na jugu. Prva bavarska ekspanzija po osvoboditvi izpod Langobardov okrog 540 pa je bila namenjena seveda bližnjemu ozemlju Bavarske visoke planote.¹¹⁵ V ozemlju, ki leži tej pla-

¹¹¹ Kos F., Gradivo I, 256.

¹¹² Schiffmann K., n. d., 198, pa tudi 187 in 193, sklicujoč se na Dopsch A., Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenlawen, 1909, str. 42 in 49, kjer se obravnava položaj županov na podlagi stoletja poznejših virov.

¹¹³ Schiffmann K., n. d., str. 77—79, 87—89, 110—111, 128; prim. Wiesner H., n. n. m.

¹¹⁴ Klebel E., Mitteil. d. Anthropol. Gesell. in Wien 69, 1939, str. 83 in Siedlungsgeschichte ..., str. 28—29.

¹¹⁵ Hauptmann L., Byzantion IV, 1929, str. 165; glede različnih teorij o izvoru in prihodu Bavarcev prim.: Schmidt L., Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung, II. Die Westgermanen, 1, 1938², str. 194—199; Klebel E., Langobarden, Bajuwaren und Slawen, Mitteil. d. Anthropol. Gesell. in Wien 69, 1939, str. 73—99; isti, Siedlungsgeschichte ..., str. 24—29; Beninger E., Germanischer Grenzkampf in der Ostmark, 1939, str. 91—96; Preidel H., Die Markomannen und Bayern v Reinerth H., Vorgeschichte der deutschen Stämme, II. Westgermanen, 1940, str. 561, 632—634;

noti tako blizu kot vzhodna Zgornja Avstrija, so mogli Slovani prehiteti Bavarce pač le precej prej, preden se jim je po letu 568 odprla pot preko Panonije. Slovanski kolonizacijski tok se je moral obrniti sem neposredno po letu 546, ko so prestavili Langobardi svoje težišče k Blatnemu jezeru. Seveda pa moremo računati v tem času ob Donavi le s slovanskimi kolonisti iz Podkarpolja. Ta prvi slovanski kolonizacijski tok je zajel le najsevernejši rob poznejšega slovenskega ozemlja. Šele v drugi polovici 6. stoletja se je v zvezi z nastopom novega nomadskega ljudstva, Obrov, odprla Slovanom pot tudi v notranjost Vzhodnih Alp.

6. Prihod Obrov v srednje Podonavje. — S prihodom Obrov¹¹⁶ se začelja severno od bizantinske meje nov razvoj, ki je v kratkem začel prav izdatno vplivati tudi na razmere na Balkanskem polotoku. Mongolsko obrsko ljudstvo se je moralo sredi 6. stoletja umakniti iz centralne Azije, kjer je bilo od srede 4. stoletja združeno z različnimi drugimi nomadi v plemenski zvezi, ki je segala iz svojega središča v Pobjajkalju tudi na severno Kitajsko (Dzut—Dzuti ali Dziu—Dzieni kitajskih virov).¹¹⁷ Prav v zvezi z njenim razširjanjem so se že sredi 4. stoletja umaknili v Evropo Huni. Sredi 6. stoletja pa je iz neznanih vzrokov prišlo v obrsko-turški plemenski zvezi do razdora. Altajski zahodni Turki so v letu 552—555 zrušili obrsko prevlado. Del Obrov, vsega 20.000 vojniki, torej 2 tümena,¹¹⁸ je zbežal na zahod, spotoma si pridružil še Ujgure in prišel k Kaspiškemu morju k kavkaškimi Alanom. Po njihovem posredovanju so med decembrom 557 in marcem 558 poslali Obri k Justinijanu poslanstvo, ki mu je ponudilo obrsko zavezništvo, zaprosilo pa, da bi cesar odkazal Obrom primerno ozemlje za naselitev v okviru bizantinske države in denarno podporo.¹¹⁹ Cesar je dal Obrom le darove in denar, ozemlje pa jim je odrekel. Zato so Obri izkoristili položaj, ki je nastal v tem času ob Črnem morju z medsebojno vojno med bolgarskimi plemeni, in so odšli dalje proti zahodu. Podvrgli so si bolgarske Kutrigure in Utrigure in razdrobljene ostanke hunskih plemen (Hunugure, Sale, Sabire)¹²⁰ in tako

Schmidt L., Die Baiern und der Geographus Ravennas, Mitteil. d. Instit. f. österr. Geschichtsforsch. 54, 1941, str. 213—215; Zibermayr I., Noricum, Baiern und Österreich, 1944, str. 67—78. Problem bavarskega izvora je vse prej kakor jasen; zame so o splošnem načinu bavarskega prihoda in formiranju tega plemena (šele v novi domovini, kajti domneve o prihodu celega plemena natenkrat so naletele na resne ovire v arheološkem gradivu, še celo pa so nemogoče Zibermayrjeve domneve, da bi Bavarci prišli od Črnega morja) najverjetnejše Kleblöve domneve.

¹¹⁶ K temu odstavku prim. zlasti Hauptmann L., n. d., Byzantion IV, 1929; poleg tega Hauptmann L., Avari, Hrvatska enciklopedija II, 1941, str. 15—17, Šišić F., n. d., str. 212—235.

¹¹⁷ O tem, da so poznejši Obri predstavljali le del teh »nomadov«, kar pomeni kitajsko ime, prim. Barthold W., Histoire des Turcs d'Asie centrale, 1945, str. 19—21; Eberhard W., Chinas Geschichte, 1943, str. 169—170.

¹¹⁸ Menander, Fragmenta 18, ed. Dindorf (Hist. graec. min. II), str. 48.

¹¹⁹ Menander 4, str. 4; Ivan Efeški VI 24, Vjesnik Zem. ark. I 1899, str. 116; Djakonov A., n. n. m., str. 29; Malala (CB), str. 448; Teofanes, ed. de Boor, I, str. 232; gl. o starejši zgodovini Obrov tudi Teofilakt Simokata VII 7, 9—9, 12.

¹²⁰ Menander, 5, stran 5; Teofilakt Simokata VII 8, 3, ed. de Boor, str. 258.

na svojem begu pred Turki prišli na mejo slovanskih plemen. Morda je že sovražstvo med Anti in Bolgari izza 545 v zvezi z Justinijanovimi ponudbami in boji med Anti in Bolgari, v katerih so si Anti za nekaj časa morda pridobili celo nadoblast nad Bolgari,¹²¹ vplivalo na razmerje nove nomadske plemenske zveze pod obrskim vodstvom do Antov. Obri so začeli z roparskimi pohodi proti njim in ko so se Anti »žalostno razpršili in izgubili zaupanje sami vase«,¹²² so »v stiski zaradi vojnih napadov« izbrali Mezamera, Idarizovega sina in Kelagastovega brata, enega svojih voditeljev,¹²³ ki naj bi »odkupil od napadalcev neke domačega plemena«. ¹²⁴ Njegov ponosni in menda celo žaljivi nastop so izrabili Kutriguri in nagovorili Obre, da so ga verolomno ubili (okr. 560). V zvezi z obrskim pritiskom se je nedvomno začasno razkrojila antska plemenska zveza¹²⁵ in oslabilo antska moč, vsekakor pa Obri niso Antov podvrgli v kakršnikoli obliki stalne in urejene podložnosti; bilo jim je namreč le do tega, da bi »do sitega napadali sovražno deželo«,¹²⁶ in res nam Menander poroča le, da so »odslej bolj kakor prej pustošili zemljo Antov in niso opustili odganjati jih v sužnost, ropati in pleniti«. ¹²⁷ Ko so se Obri tako približali spodnji Donavi, so v letu 562 znova poslali k Justinijanu poslanstvo s prošnjo, da jim da ozemlje, kjer bi se naselili. Justinijan jim je ponudil ozemlje, kjer so nekdati živeli Heruli (v severozahodnem delu Srbije), Obri pa so to ponudbo odklonili, ker »so mislili, da nikakor ne morejo biti daleč od Skitije«, ¹²⁸ t. j. Dobrudže, ki je predstavljala zamje idealno mesto, ki bi jih na eni strani vezala s pokrajinami severno od Donave, kamor so med Ante hodili na rop in imeli prejkone tudi neke stike z vlaškimi Slovenci, na drugi strani pa bi bil njihovim pohodom odprt Balkanski polotok, od katerega jih ne bi več delila Donava. Prav zato, ker so Bizantinci izvedeli od enega med obrskimi poslanci, da žele priti Obri na južni breg Donave le zato, da bi si omogočili še ropanje po Balkanu, Justinijan ni dovolil Obrom, da bi se naselili ob spodnjem teku reke, marveč je dal prehode preko nje zavarovati. ¹²⁹ Ko je obrskemu kaganu Bajanu ta poskus izpodletel, se je obrnil severno od Karpatov proti zahodu. Napadel je frankovskega

¹²¹ Marquardt J., n. d., str. 77—80.

¹²² Menander 6, str. 5.

¹²³ οὗτος ὁ ἀνὴρ μεγίστην ἔσται περιβέβληται δούναμιν ἐν Ἄνταις.

¹²⁴ Menander 6, str. 5; Kos F., Gradivo I, 63.

¹²⁵ Menander 6: οἱ ἄρχοντες Ἄντων ἀθλίως διετέθησαν.

¹²⁶ ἀδεῶς ἐπιδραμισθεὶς τὴν ἄλλοτριαν.

¹²⁷ ἐξ ἐκείνου πλέον ἢ πρότερον ἔτεμνον τὴν γῆν τῶν Ἄντων καὶ οὐκ ἀνίησαν ἀνδραποδίζόμενοι καὶ ἄγοντες τε καὶ φέροντες; gl. o razumevanju tega teksta spor Hauptmann — Mal, 17, 1923, str. 193, 323—324; Hauptmann je prezrl, da se tudi sklepne besede nanašajo na τὴν γῆν τῶν Ἄντων tekst: Menander 6, stran 6.

¹²⁸ ἀλλ' ἐκεῖνοι Σκυθίας οὕτω φοντο δεῖν ἔσσεσθαι ἐκτός; na podlagi omembe Skitije na tem mestu mnogokrat napačno trdijo — tudi Šušić F., n. d., str. 213 — da so bili Obri tedaj v Dobrudži, t. j. v bizantinski pokrajini Skitiji; dejstvo, da brani Justinian v tem času prehode preko Donave proti Obrom in da jim ne dovoli prehoda preko nje, dokazuje, da je ta razlaga napačna, marveč da so se Obri za Dobrudžo šele potegovali; gl. Hauptmann L., n. d., stran 149.

¹²⁹ Menander 9, str. 7—9.

kralja Sigisberta (562), a ta ga je (menda ob Labi) premagal.¹³⁰ Dejstvo da je Sigisbert po zmagi poslal k Obrom poslanca in se z njimi pomiril (postea rex eorum amicitias cum eodem per legatos meruit) pa kaže, da obrski pojav v prostoru severno od Karpatov le ni bil popolnoma trenutnega značaja, marveč da so se Obri na nek način povezali s tamošnjimi Slovani. To je toliko bolj nujno, ker se težišče Obrov samih po tem neuspehu proti Frankom brez dvoma povrne spet nazaj nad spodnjo Donavo, kjer jim je Justinijan ne glede na slabo stanje bizantinskih financ in v veliko nevoljo bizantinskega senata¹³¹ dajal »vsakoletne darove«.¹³²

Ko pa je Justinijana zamenjal Justin II. (novembra 565), so Obri izgubili tudi to,¹³³ dasi so njihovi poslanci zahtevali darove zato, ker so ukrotili barbare, ki so pred njihovim prihodom ropali po Traciji, torej Bolgare in Slovence.¹³⁴ Ko so Obri doživeli pri novem bizantinskem cesarju popoln neuspeh, so se pod vplivom zastrašenih poslancev, ki jih je dal Justin za nekaj časa celo zapreti, napotili spet na zahod in »so vsi skupaj napadali deželo Frankov«.¹³⁵ Pa tudi ta drugi napad na Franke jim ni prinesel pravega uspeha.¹³⁶ Res so sicer Sigisberta premagali (565—6), a vendar so se morali spet umakniti proti vzhodu, nazaj na spodnjo Donavo. Leta 566 namreč spet srečamo njihovo poslanstvo pri Justinu, po neuspehu na vzhodu in zahodu vse pomirljivejše od prejšnjega: »Končno pa so poslali k njemu poslanca prijateljstva in pokorščine, in kar jim zapove, hočejo storiti«.¹³⁷

Štirikratno premikanje Obrov v Zakarpatju, dvakrat proti zahodu, dvakrat proti vzhodu, pa ni ostalo brez sledov med tamošnjimi slovanskimi plemeni. To je čas, v katerem so Obri razbili plemensko zvezo pod vodstvom Duljebov, o čemer so se ohranili sledovi pri Masudiju in pri Nestorju,¹³⁸ pa tudi zakarpatske Hrvate. Razkroja duljebske moči nikakor ne moremo enačiti s koncem antske plemenske zveze. Na eni strani kaže to že geografski položaj: dočim bivajo Duljebi na Bugu, govore viri o Antih med Dnjeprom in Dnjestrom in prav tam so tudi njihovi arheološki sle-

¹³⁰ Gregor Tourski, Hist. Franc. IV. 23; Pauli Diaconi Hist. Langob. II 10; k razlagi prim. Labuda G., Pierwsze państwo slowiańskie, 1949, str. 332—341, ki z ne prav trdno kritiko Pavla Diakona misli na boj ob Renu.

¹³¹ Ivan Efeški VI 24.

¹³² Menander 14, str. 33: τὰ συνήθη δώρα.

¹³³ Ivan Efeški VI 24; Menander 14, str. 33—36.

¹³⁴ Menander, str. 34: καὶ γὰρ πατέρα τὸν ὅν δώροις ἡμᾶς φιλοφρονούμενον ἀντιδωρούμεθα τῷ καὶ δυνάμει μὴ καταστρέχειν τὴν Ῥωμαϊκὴν, ἀλλὰ πλέον ἐνδείκνυσθαι τοὺς γὰρ ἐκ γειτόνων ἡμῖν βαρβάρους, τὴν θράκην αἰεὶ περικόπτοντας, ἠφανίσασμεν ἀθρόον, καὶ οὐδεὶς ὄπισθεν αὐτῶν περιλείπτει τὰ θρακικῶν ὄριάματα καταδραμούμενος· δεδίασι γὰρ τῶν Ἀβάρων τὴν δύναμιν φιλίως ἔχουσαν πρὸς τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν; gl. tudi Stein E., Studien zur Geschichte d. byzant. Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justinus II. u. Tiberius Constantinus, 1919, str. 4, 30—31.

¹³⁵ Menander 14, str. 36.

¹³⁶ Gregor Tourski, Hist. Franc. IV 29; Pauli Diaconi, Hist. Langob. II 10; Menander, 23, str. 56.

¹³⁷ Ivan Efeški VI 24.

¹³⁸ Masudi pri Marquardt J., Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, 1903, 101; tkzv. Nestorjeva kronika c. 9.

dovi.¹³⁹ Na drugi strani tudi Hauptmannovo dokazovanje enačbe Duljebi = Anti s paralelnim zgodovinskim razvojem v razmerju do Obrov ne dokazuje ničesar, ker zadeva preveč splošne poteze. Nedvomno je sreda 6. stoletja doba, v kateri se pri Slovanih rodovnoplemenski red toliko razkroji, da se začenjajo pri njih pojavljatičasne plemenske zveze, in sicer tako pri Antih, kakor pri vlaških Slovenih. Prav nič čudnega ni, če se je isti razvoj uveljavil tudi pri Duljebih. Da bi to pleme gospodovalo vsem Slovanom, je seveda pretiravanje poznega ljudskega izročila. Tudi da se vse te plemenske zveze začasno zrušijo v podobnih okoliščinah okrog 560 ni nič čudnega, kajti obrski pohodi so prizadeli pač vse v podobni obliki, dasi ne v popolnoma enaki meri. Vendar pa ta zgodovinski paralelizem ni popolen. Antska plemenska zveza se razkroji po vsem videzu okrog 560, vendar pa Anti ostanejo še dalje svobodni, dasi trpe pod obrskimi napadi; obnovi pa se proti koncu 6. stoletja in Anti 583 in 602 spet nastopajo kot bizantinski zavezniki; Obri dokončno razbijejo njihovo moč šele leta 602. Zrušitev duljebske plemenske zveze pa spada v čas obeh obrskih pohodov na zahod, torej med l. 562 in 566 in je po vsem videzu dokončna; tudi njihova povezava z Obri je po pripovedi v ruskem letopisu ohranjene tradicije močnejša in je dobila trajnejše oblike; zdi se, da je konec obrske oblasti nad Duljebi zvezan šele s koncem obrske sile v 8. stoletju.¹⁴⁰

Za časovno opredelitev razkroja duljebske zveze ni brez pomena ozka povezava široke disperzije Hrvatov in Duljebov-Volinjanov, ki sega po vsem prostoru zahodnih in južnih Slovanov od Baltika do Karantanije in Grčije. Tako srečamo Hrvate onstran Labe (Chruuati pri Halle 901, Churbate 1055, Grawat 1086 pri Saali; Korbetha ob Saali pri Weissenfelsu), pri čeških in moravskih Slovanih (večje hrvatsko pleme na severovzhodnem Češkem, Charwath pri Olomoucu), na Slovaškem (Chorváty, Chorvatice), pri Kašubih (Charvatynia v okr. Neustadt), pa tudi v Karantaniji (pagus Chrouuat severozahodno od Št. Vida ob Glini, hrvaški sledovi ob zgornji Muri, v bližini Lipnice) in v južnejšem slovenskem ozemlju (Hrvače pri Konjicah in Ribnici), v Makedoniji (Hrvati pri Bitolju) in v Grčiji (Harvati, Harvation v Atiki, Harvati pri Mikenah v Argolidi, Harvata v okr. Cania na Kreti).¹⁴¹ Vse to so sledovi Hrvatov poleg prvotne Hrvatske ob zgornji Visli v Zakarpatju in poleg Hrvatov ob zgornjem Jadranu, ki predstavljajo problem zase. Prav v pokrajinah, kjer so hrvatski sledovi najmočnejši, najdemo tudi sledove Duljebov-Volinjanov: ob Baltiku (Volinj), pri Čehih (pleme Dudlebi, kraj Dudlebice), v Karantaniji (comi-

¹³⁹ Rybakov B. A., Remeslo drevnej Rusi, 1948, str. 51; drugače sodi glede tega vprašanja Hauptmann L., Čas 17, 1923, str. 322—323; Grekov B. D., n. d., str. 21—29, se tudi nagiblje k tej enačbi, dasi ne povsem jasno.

¹⁴⁰ K temu prim. tudi Šimek E., Dúdlebi, Volyňané, Lučané, Češti Chorvate a Čehové, Slavia antiqua I, 1948, str. 349—366, pos. str. 350—352, ki dokazuje isto stališče.

¹⁴¹ Šafarik, Slovanske starožitnosti, 1837, str. 180, 394, 526, 663, 684, 707, 711, 789; Klaić V., Hrvati i Hrvatska I, Ime Hrvat u historiji slovenskih naroda, 1930²; Vasmer M., Die Slawen in Griechenland, Abhandl. d. Preuss. Akad. d. Wiss., phil. — hist. Kl., Jhg. 1941, No. 12, str. 123, 127, 175, 319; Hauptmann L., Die Herkunft der kärntner Edlinge, Vierteljahrschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch. 21, 1928, str. 266—269.

tatus Duleipa, Dulieb pri Spittalu ob zgornji Dravi, v sosledstvu Dulebzka: rečica in kraj med Vrbovcem in Rakovcem v križevaški županiji).¹⁴² Obe imeni nista »govoreči«, tako da ne moremo računati na samostojen nastanek pri raznih plemenih, marveč morajo biti njuni nosilci sprva gotovo v neki medsebojni zvezi. Povezava duljebske in hrvatske disperzije ne more biti slučaj, na drugi strani pa je seveda tudi izključeno, da bi mogla prava enkratna disperzija zajeti ves ta ogromni prostor, bodisi v obliki samostojnega premikanja teh plemen, bodisi v obliki njihovega nasilnega presajanja in drobljenja. Druga možnost je skrajno neverjetna tudi zato, ker so najintenzivnejši sledovi te disperzije v pokrajinah, kjer je bila obrska oblast šibkejša in kratkotrajnejša, deloma pa je sploh nikdar ni bilo. Zdi se mi, da je iz te zagate možna le ena sama rešitev: gre za disperzijo, ki je v svoji prvotni obliki nastala v času, ko je bil slovanski prostor še manjši. Drobcji, ki so se na tem manjšem prostoru pomešali z ostalimi slovanskimi plemeni, pa so se v dobi njihovega napredovanja na jug in zahod obenem z njim širili dalje. Za nastanek take prve disperzije po manjšem slovanskem prostoru pa je prav čas obrskih pohodov po Zakarpatju zadnja doba, kajti že nekaj let pozneje se začinjajo širiti Slovani v Alpe. Sledovi Duljebov med njimi pa kažejo, da so bili že sestavni del prvega slovanskega naselitvenega vala v Alpe.¹⁴³ Povezava hrvatske disperzije z duljebsko kaže na isti vzrok obeh, a za Duljebe ga nam je poznejša ljudska tradicija ohranila; to je posledica poraja po Obrih, zaradi katerega se je del prebivalstva pač pred Obri umaknil iz domovine.

S tem se moremo vrniti nazaj k Obrom. Iz njihovega mučnega položaja — po neuspehu na vzhodu in zahodu, ko se bližali proti Ukrajini njihovi nekdanji zmagovalci in gospodarji, zahodni Turki, katerih so se Obri še dolgo bali¹⁴⁴ — se je ponudila Obrom rešitev v zvezi razpletom langobardsko-gepidskega spora v srednjem Podonavju. Langobardi, ki so se hoteli iznebiti sovražnih Gepidov, so obljubili Obrom desetino svoje živine, polovico plena in prepustitev vsega gepidskega ozemlja, ki da jim bo nudilo najboljše izhodišče za borbo proti Bizantincem na Balkanu, če jim pomagajo proti Gepidom.¹⁴⁵ Bizanc je v zvezi z novo Justinovo politiko — osamosvojitvi se od barbarskih ljudstev glede varnosti severne bizantinske meje na Balkanskem polotoku — izkonistil ugodno priliko, da se je brez boja spet polastil Sirmija, zapore pred Dalmacijo in pred Moravsko dolino proti napadalcu, ki bi prebival severno od Donave.¹⁴⁶ Se celo več: Obri so

¹⁴² Pregled: Šidak J., Hrvatska enciklopedija 5, 1945, str. 423; podrobnje: Hauptmann L., Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende d. VI. Jhdt. bis z. Mitte d. IX. Mitteil. d. Instit. f. österr. Geschichtsforsch. 36, 1915, str. 234; Čas 17, 1923, str. 320—324; Mejna grofija Spodnjepanonska, Razprave Znanstv. dr. I, str. 328—330; Chroaten, Goten und Sarmaten, Germanoslavica 3, 1935, str. 336—339; Kelemen J., Nekaj o Dulebih na Slovenskem, Casopis za zgod. in narodop. 20, str. 147—149; prav tam, 21. 1926, str. 57—75.

¹⁴³ Poleg zgor. lit. prim. Ramovš F., Kratka zgodovina... I, str. 10—11,

¹⁴⁴ Menander 64; Marquardt J., n. d., str. 484; Mihael Siroki X 21; Teofilakt Simokata VII 7, 5; prim. tudi Hauptmann L., Byzantion IV, 1929, str. 148, 151.

¹⁴⁵ Menander 24—25, str. 56—58.

¹⁴⁶ Menander 25, str. 58; Evagrius, Hist. eccl. VI 12.

napadli Gepide z bizantinskim dovoljenjem. Kagan sam pravi: »in ko smo se namreč dali prepeljati (sc. preko Donave) v Skitijo (Dobrudžo), nismo prav nič uropali«. ¹⁴⁷ Mirno obnašanje obrske vojske, za katero zahteva nagrado od Bizantincev, priča da je šel na pohodu proti Gepidom gotovo po bizantinskem ozemlju. V zvezi s tem sta mu bila od Justina poslana tudi dva poslanca Vitalijan in Komita.

Obrom je šlo seveda, to kažejo že njihova pogajanja z Langobardi, v prvi vrsti za Srem, ki bi jim odprl vrata na Balkan, poleg tega pa je bil to tudi po njihovi poti južno od Donave njim najbližji del gepidske zemlje. Ko so videli, da so Bizantinci že pred njimi zavzeli Sirmij, so ga poskusili zavzeti od Bizantincev, a brez uspeha. ¹⁴⁸ Kagan je v svojem srdu poslal 10.000 bolgarskih Kutrigurov na rop v Dalmacijo, »sam pa je s svojim ljudstvom prekoračil Donavo in se naselil v deželo Gepidov«. ¹⁴⁹ Tudi pri Pavlu Diaconu ohranjeno langobarsko izročilo potrjuje pravilnost teh bizantinskih sporočil. Langobardi so namreč premagali Gepide v boju sami, brez obrske pomoči. Šele ko je bila gepidska vojska že zbrana — vsekakor na zahodni meji gepidskega področja — proti Langobardom, je prišlo od doma sporočilo, da so na drugem kraju vdrli v gepidsko ozemlje Obri. ¹⁵⁰ Ta slika se povsem sklada z ono, ki jo dajejo bizantinski viri. Vsaka od njiju pa je nezdružljiva z zelo razširjenim mnenjem, da so Obri prišli v Panonsko kotlino s severa, skozi Moravska vrata. Pot k Gepidom v jugovzhodni Panoniji bi jih namreč v tem primeru vodila naravnost preko langobarske Panonije, tako da bi bila njihova odsotnost v boju z Gepidi docela nerazumljiva.

Tako se je 566 ali 567 v zvezi z gepidskim porazom preneslo obrsko težišče v jugovzhodno Panonsko kotlino, severno od Singiduna in Sirmija. Poglavitni obrski načrt — zavzeti Sirmij in dobiti izhodišče za napade proti Bizancu — jim je zaenkrat vendarle izpodletel. Toda Langobardi so vedeli, da so dobili v vzhodni Panonski kotlini prav tako neprijetnega soseda, kakor so bili Gepidi. Zato so se — v prvi vrsti seveda ne zaradi obrske sosesčine, marveč zaradi tradicionalne vabljivosti Italije za barbare, ki se je izražala v vsej dobi preseljevanja ljudstev — kaj lahko odločili, ko je začelo vreti med italiskimi Romani, ki jih je po Narzesovi odstavitvi vedno bolj žuljila trda bizantinska finančna uprava. Spomladi leta 568 so odšli v Italijo in prepustili Obrom še Panonijo. ¹⁵¹ Že to, da so Obrom podložni »Gepidi, Bolgari in Sarmati« Langobardom pomagali pri njihovem vdoru v Italijo, priča, da se niso izselili iz Panonije že zaradi stvarnega obrskega

¹⁴⁷ Menander 27, str. 61: καὶ γὰρ ἐν τῇ Σκυθία περαιωθεὶς οὐδὲν ὀπιὸν ἐκομισάμεν; Hauptmann L., n. n. m., str. 152; prim. tudi Ivan Efeški VI 24: »Ker so bili mogočno ljudstvo in so se zlasti pomnožili in okrepili od mnogih severnih ljudstev, ki so si jih podredili in osvojili, so končno napadli na tem bregu velike reke, imenovane Donava, drugo mogočno ljudstvo Gepidov...« (Djakonov A., n. n. m., str. 30); Stein E., n. d. str. 7—9, o napadu na Sirmij zlasti 10—11.

¹⁴⁸ Menander 26, 27, str. 58—62; 31, str. 68.

¹⁴⁹ Menander 27, str. 62: αὐτὸς δὲ ξὺν πάσῃ τῇ κατ' αὐτὸν πληθούτι διεκδήσων τὸν Ἴστρον ἐς τὰ τῶν Ἰηπαίων διέτριβεν ὄρια.

¹⁵⁰ Pauli Diaconi Hist. Langob. I 27.

¹⁵¹ Pauli Diaconi Hist. Langob. II 6; Kos F., Gradivo I, 70.

pritiska proti zahodu.¹⁵² Isto kaže tudi razvoj obrskih odnosov do sosedov, kajti še nekaj desetletij traja, preden se Obri premaknejo proti zahodu in preden se njihovi napadi močneje začenejo usmerjati v isto smer. Le neka arheološka najdba grobišča, v katerem so pomešani moški s kestejskim okrasjem z ženskami z langobardskim,¹⁵³ morda kaže, da je na langobardski odhod že vplival tudi obrski pritisk.

7. Napadi na Bizanc v času bizantinsko-perzijske vojne do 591. — S premaknitvijo Langobardov iz Panonije sta se odprli Obrom dve možnosti napredovanja: že stara, proti Bizancu, in druga nova, da se obrnejo na zahod in osvoje po odhodu Langobardov leta 568 sam nase navezani notranji Norik ter da posežejo ob Donavi navzgor še dalje v srednjo Evropo, na frankovsko področje. Skoraj ves obrski pritisk pa je še dve desetletji usmerjen le proti Bizancu. Kakor bomo še videli, v tem času Slovani le polagoma napredujejo v Vzhodne Alpe.

Obri sami pritiskajo sprva predvsem proti Sirmiju, ki so ga Bizantinci ob propadu Gepidov izpulili iz barbarskih rok. Ponovno prihajajo v Bizanc obrska poslanstva, ki terjajo za Obre tako Sirmij, češ da je pripadal Gepidom, ki so jih Obri premagali, kakor tudi »vsakoletne darove«, ki so jih nekdanj prejemali bolgarski Kutriguri in Utriguri, češ da jim sedaj gospoduje Bajan.¹⁵⁴ Kagan je celo ponujal otroke obrskih velikašev kot talce zato, da ne bo napadel Bizanca, če dobi Sirmij, toda cesar, ki je postavil za poveljnika ob Donavi enega med svojimi najboljšimi vojskovodji, Tiberija,¹⁵⁵ je ponudbo odbil. Tiberij je moral začeti z vojsko in je Obre res premagal (okr. 570).¹⁵⁶ Tako so se morali Obri odreči svojim željam do ugodnejše prilike, ki je nastopila v zvezi z vojno med Bizancem in Perzijo (572—591), v kateri je moral Justin že konec 573 prositi za enoletno premirje zaradi bizantinskih porazov.¹⁵⁷ Obri so udarili preko razgaljene Donave, od koder je bila vojska pritegnjena na vzhodna bojišča, in so tako hudo premagali Tiberijevo vojsko, da je Tiberij sam prigovarjal cesarju, naj sprejme obrske zahteve in sklene mir.^{157a} Bizanc je moral

¹⁵² Pauli Diaconi Hist. Langob. II 26; Kos F., Gradivo I, 74; Hauptmann L., n. n. m., str. 153—154; drugače meni Stein E., n. d., str. 9—10.

¹⁵³ Werner J., Das langobardische Gräberfeld von Varpalota in Westungarn, še neobjavljen referat na III. mednar. kongresu prazgodovinskih in protozgodovinskih ved, 16. VIII. 1950 v Zürichu; po obvestilu tov. J. Kastelica.

¹⁵⁴ Menander 28, 29, 30, 33.

¹⁵⁵ Menander 29, str. 66.

¹⁵⁶ Menander 33, str. 69—70; Johannes Biclari. Chronic. a. a. 570; gl. Hauptmann L., n. n. m., str. 155; Stein E., n. d., str. 13.

¹⁵⁷ Diehl Ch.-Marçais G., n. d., str. 129; Stein E., n. d., str. 27—48.

^{157a} Konec 573 ali v začetku 574; Menander 34, str. 70; Evagrius V 11; Teofanes, ed. de Boor I, str. 246; gl. Hauptmann L., n. n. m., str. 155; ne glede na Teofanovo datiranje v l. 574 postavljajo glede na Menandrova poročila, kjer pa so ohranjeni le odlomki, ki niso datirani in med katerimi ni vedno gotova medsebojna zveza ohranjenega, ta bizantinski poraz mnogokrat v leta okr. 570—571 (tako Diehl Ch.-Marçais G., n. d., str. 131; Bréhier L., Vie et mort de Byzance, 1947, str. 40; Dölger F., Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565—1453 I, 1924, 21, str. 3); ovira za tako datiranje ni le Teofanov podatek, marveč zlasti dejstvo, da bi bila po takem porazu na zahodu skrajno neverjetna Justinova ošabnost v razmerju s Perziji, ki je izzvala vojsko na vzhodu; Stein E., n. d., str. 24—25, 46—48.

odstopiti Obrom Srem razen mesta Sirmija, Tiberij, ki je postal Justinov sovladar, ker je ta znorel, pa je sklenil z Obri mir in zavezništvo, zato pa jim plačeval letno po 80.000 zlatnikov.¹⁵⁸

Obri so se z uspehom začasno zadovoljili. Tako so mogli Bizantinci pritegniti donavsko vojsko na perzijsko bojišče, Obri pa so poskusili znova uveljaviti svojo nadoblast nad vlaškimi Sloveni, ki so se po odhodu Obrov v Panonsko kotlino osamosvojili in se spet združili v samostojni plemenski zvezi. Bajan je poslal k njihovemu knezu Dauriti in drugim plemenskim poglavarjem poslanca z zahtevo, da se pokore Obrom in jim plačujejo tribut.¹⁵⁹ Sloveni so obrsko zahtevo odbili in v prepiru, ki je nastal, pobili obrske poslanca. Njihovo stališče je bizantinski pisec zavil po svojem načinu v ponosni, mnogokrat navajani rek: »Daurita in z njim ostali glavarji so rekli: Kdo je torej tisti med ljudmi, ki ga je rodil svet in ga grejejo sončni žarki, da bi podvrgel našo silo; navajeni smo namreč, da gospodujemo tuji zemlji, ne pa da bi drugi naši. In zatrdno bomo taki, dokler bodo boji in meči.«¹⁶⁰ Spreminjati pa se je začelo tudi slovensko razmerje do Bizanca. Dočim smo še do srede 6. stoletja mogli zasledovati nekakšno povezanost slovenskih napadov z bolgarskimi in so po letu 558 dalj časa celo mirovali, začno sedaj napadati sami. Izrabili so pač ugodno priložnost, ko bizantinska meja na Donavi po letu 574 ni bila zavarovana. Kagan je namreč ob svojem napadu na Slovence leta 578 »mislil, da bo našel deželo polno bogastev. Kajti Sloveni so pogosto (plenili) bizantinsko ozemlje, njihovega ozemlja pa nikdar nobeno od vseh ljudstev.«¹⁶¹

Prav tak slovenski napad, pri katerem je vdrlo leta 577/578 — v četrtem letu Tiberijeve vlade — po Menandrovem sporočilu preko Donave okrog 100.000 Slovenov in »oplenilo Tracijo in mnogo drugega«, celo »Grčijo so opustošili«,¹⁶² ko so se kazale nevarnosti tudi na drugih straneh, »Tiberij pa nikakor ni imel sile, ki bi bila kos v boju le enemu delu sovražnikov, kaj šele vsem skupaj, in zares sam zase ni mogel iti proti sovražnikom, ker so bile sile Romejcev obrnjene proti vzhodnim sovražnikom« (sc. Perzijcem),¹⁶³ je sprožil tudi nov obrski poseg k Slovanom. Tiberij se je namreč obrnil do Bajana s prošnjo, da bi ukrotil Slovence z vojsko, in ko je Bajan delno zaradi starih računov s Sloveni in upanja na plen, delno zaradi cesarjeve prošnje pristal na pohod proti Slovenom, so Bizantinci njegovo vojsko, »baje okrog 60.000 konjenikov, oboroženih z oklepi«, prepeljali iz Panonije v bizantinski Ilirik, od koder je prišla po desnem bregu Donave v Dobrudžo. Tu so jo bizantinske ladje znova prepeljale čez reko. »Brž ko je prišel na drugi breg reke, je takoj zažgal slovenska naselja in opustošil polja, vse opleni in izropal, ne da bi se mu kadarkoli kdo izmed barbarov, pobeglih v goščavo in gozdne luknje, upal postaviti po

¹⁵⁸ Menander 34—35, str. 70; 43, str. 86—87; 48, str. 98—99; 63, str. 121; Evagrius V 11—12; Teofanes, ed. de Boor I, str. 277; Johannes Biclari a. a. 573, 574; Ivan Efeški III 5; Hauptmann L., n. n. m.

¹⁵⁹ Menander 48, str. 100; Kos F., Gradivo I, 82.

¹⁶⁰ Menander, n. n. m.; Kos F., n. n. m.

¹⁶¹ Menander, n. n. m.; Kos F., n. n. m.

¹⁶² Menander 47, 48, str. 98; Kos F., Gradivo I, 82; Stein E., n. d., str. 105.

¹⁶³ Menander 48, str. 98; Kos F., Gradivo I, 82.

robu v boju«. ¹⁶⁴ Ob tej priliki sicer ne izvemo ničesar o tem, da bi imel ta pohod kake trajnejše posledice za razmerje med Obri in Sloveni; glede na slovensko obnašanje se sprva zdi to celo izključeno. Pozneje pa vendarle izvemo, da so Sloveni takrat izročili veliko število ujetih Bizantincev, ¹⁶⁵ podvrgli se pa tudi obrski nadoblasti in celo obljubili plačevati vsako leto tribut. ¹⁶⁶ Toda zaenkrat so očitno klonili le pred obrsko vojsko, dokler je bila ta nad njimi. Po koncu vojske so se pa znova poskusili osamosvojiti. Hauptmann je sicer domneval zaradi tega, ker se v istem času obnove slovanski napadi proti Bizancu in obrski napadi proti Sirmiju (leta 579), da gre le za dve različni akciji pod obrskim vodstvom, posebej glede na poročilo Mihaela Sirskega ob zavzetju Anhiala. ¹⁶⁷ Pravilna je sicer Hauptmannova ugotovitev, da se izpopolnjujejo poročila Menandra, Ivana Efeškega, Mihaela Sirskega in Teofilakta Simokate o tej dobi med seboj. Toda prav ta poročila pokažejo, da se obrsko in slovensko razmerje do Bizanca do leta 583 med seboj razlikujeta in da nista povezana v celoto.

Ivan Efeški sicer pripoveduje, da so po Justinovi smrti (oktober 578) še močnejše kakor prej napadla bizantinsko državo »prokleta ljudstva Slovenov in onih z nakodranimi ali dolgimi lasmi, ki se imenujejo Obri«. ¹⁶⁸ Njegovo podrobnejše poročilo o teh dogodkih, ki sicer tudi na prvi pogled ne kaže v razmerju Slovenov do Obrov nikake spremembe, je pa prilično nejasno in zvezano z raznimi vprašanji: Potem ko pove, kako je obrski kagan dal zgraditi most preko Save, s katerim je nameraval pripraviti obleganje Sirmija, nadaljuje:

»Nemalo je vznemirjalo njega (sc. Tiberija) in vso državo to delo, ki je bilo v tretjem letu njegove vlade po Justinovi smrti, in on se je na vse načine trudil, da bi most podrli, pa tedaj ni mogel (tega storiti), in so mu oni gospodovali in ostali tam, pri čemer so zahtevali od cesarja: ali jim da on mesto Sirmij na tem bregu (sc. Donave), da bi se naselili v njem, ali se bodo oni vojskovali z njim in opustošili vso njegovo državo (*πολιτεία*). On pa se je odločno upri, da bi jim ga dal. In glej oni, ki so se zbrali, so čakali ugodnega časa, da bi začeli vojno. Oni so zgradili, govore, tudi drugi most, česar nikdar ni bilo, in to so storili oni, pripravljajoč hudobijo.

Poglavje 25: o ljudstvu Slovenov (esqlavine) in o opustošenju, katero so napravili v Traciji v tretjem letu vlade krotkega cesarja Tiberija. — (I.) V tretjem letu po smrti cesarja Justina in postavitvi za cesarja zmagovitega Tiberija je izvršilo napad prokleta ljudstvo Sloveni (esqlavine). Hitro so šli skozi vso Helado, pokrajine Soluma in vse Tracije in zavzeli mnoga mesta in utrdbe (qastros — castra). Opustošili in požigali so jih, ropali in gospodovali v pokrajini. Prebivali so v pokrajini svobodno in brez strahu,

¹⁶⁴ Menander 48, str. 99; Kos F., Gradivo I, 82.

¹⁶⁵ Menander 63, str. 122; Kos F., Gradivo I, 87.

¹⁶⁶ Menander, 63, str. 122—123; Kos F., Gradivo I, 87.

¹⁶⁷ Mihael Sirski, X 21; gl. pri Marquardt J., Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, 1903, str. 484; Hauptmann L., n. n. m., str. 156—159.

¹⁶⁸ Ivan Efeški III 25; Kos F., Gradivo I, 83 in Djakonov A., n. n. m., str. 27—28.

kakor bi bila njihova. (II.) To je trajalo štiri leta, in doslej, zato ker je bil cesar zaposlen s perzijsko vojno in je vse svoje vojske poslal na vzhod — zaradi tega so preplavili pokrajino, prebivali v njej in se v njej hitro razširili, dokler jih bog ne vrže ven.¹⁶⁹ Pustošili, požigali in ropali so celo do zunanjega zidu in so zajeli vse cesarske črede, mnogo tisoč (glav) in drug različen (plen). (III.) Glej in do tega dne, t. j. do leta 895 (t. j. 1. X. 583 do 30. IX. 584), ostajajo, žive in mimno prebivajo v pokrajinah Romejcev,¹⁷⁰ ljudje, ki se niso upali pokazati iz gostih gozdov in (prostorov) zaščiteneh z drevjem in niso vedeli, kaj je to orožje, razen dveh ali treh lonhidijev (*λογχιδια*), t. j. kopij.¹⁷¹

Začetek obeh dogodkov, ki jih opisuje Ivan Efeški na koncu 24. in v začetku 25. poglavja VI. knjige »cerkvene zgodovine«, gradnje mostu po Obrih in napada Slovenov preko Donave, je enako datiran in gotovo istočasen. Zgodila naj bi se oba v tretjem letu po Justinovi smrti (oktobra 578) oz. po postavitvi Tiberija za cesarja (novembra 578), torej leta 581. Tja ju tudi v resnici postavlja Djakonov v svoji razpravi o sporočilih Ivana Efeškega o Slovanih v VI. stoletju.¹⁷² Za prvi dogodek je prilično lahko dokazati, da je datiranje Ivana Efeškega pogrešno.¹⁷³ Po njegovem lastnem sporočilu spada ta dogodek pred začetek vojne med Obri in Bizantinci za Sirmij. Prav tako govori v svojem podrobnejšem poročilu o gradnji tega

¹⁶⁹ Zadnjih šest besed v tem stavku so prevajali na različne načine: Prvi prevajalec Payne Smith' (The Third Part of the Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus, 1860, str. 432), jih je prevajal »as far as God permits them«; Schönfelder J., čigar prevod se v znanstvenih delih največkrat uporablja, pa je prevedel prvi »bis Got sie (hinaus) warf« (l. 1862). Ze l. 1868 mu je Gutschmid ugovarjal (Literarisches Centralblatt 1868, str. 241), da »jih ni vrzel ven bog, marveč nemški prevajalec«. Res je Vasiljev A. (Slavjane v Grecii, Vizant. vremenn. 5, str. 409) prevzel Smithov prevod (»naskoljko Bog jim eto pozvoljal«), ki se mu je pridružil tudi Manojlovič (Vjesnik Zemalj. arhiva 3, 1901, str. 147—148). Med orientalisti pa je vendarle dobival Schönfelderjev prevod vedno širši pristanek: Marquardt je Hauptmannu (Byzantion IV 1929, str. 157) prestavil: »jusqu'à ce que Dieu les abattit«, Brooks E. W., ki je l. 1935 znova izdal Cerkevno kroniko Ivana Efeškega v Corpus scriptorum christianorum orientaliū, pa se je odločil za prevod »poka jih vybrosit bog« (gl. Djakonov A., n. n. m., str. 32, op. 4); le Djakonov A. (str. 32) še vedno vzdržuje prevod »poka dopuskaet ih bog«, in pravi, da »misli, da je tako treba razumeti besedo »rame«, da pa je Brooksov prevod »prav tako sprejemljiv«.

¹⁷⁰ Schönfelder J. M. je imel tu še dostavek: »ohne Sorge und Furcht, plündernd, mordend und brennend, sind reich geworden und besitzen Gold und Silber, Pferde-Heerden und viele Waffen und haben gelernt, Krieg zu führen, mehr als die Römer«, ki so ga mnogokrat citirali in ga še danes mnogokrat uporabljajo za karakterizacijo slovanskega vojaškega napredka v 6. stoletju. Brooks je v svoji izdaji to besedilo izločil iz te zveze (str. 327—8), pa tudi Djakonov ga v svojem prevodu izpušča (str. 32), čeprav usmenjenost njegove razprave izključuje možnost, da bi to storil, ako ne bi bil trdno uverjen o pravilnosti Brooksovega postopka. Ta stavek je z ostalim besedilom, zlasti z zaključkom, vse-kakor v nasprotju.

¹⁷¹ Ivan Efeški VI 24—25; gl. prevode: Schönfelder: Vjesnik Zemalj. arhiva I, 1899, str. 117—118, delno Kos F., Gradivo I, 88; Marquardt: Hauptmann L., Byzantion IV, 1929, str. 156—157; Djakonov A., n. n. m., str. 30, 32.

¹⁷² Djakonov A., n. n. m., str. 31—33.

¹⁷³ Hauptmann L., n. n. m., str. 158; Stein E., n. d., str. 105—106, 109—111.

mostu tudi Menander, ki pripoveduje celo, kako je še neposredno pred njegovo gradnjo šlo v Bizanc obrsko poslanstvo po običajno vsakoletno dajatev in kako so prišli obrski poslanci v Bizanc tudi med gradnjo mostu samega.¹⁷⁴ Vojna zastran Sirmija, ki se je končala ob koncu Tiberijeve oz. ob nastopu Maurikijeve vlade, torej konec poletja 582,¹⁷⁵ pa je trajala tri leta: kagan si je namreč v mirovni pogodbi izgovoril izplačilo treh letnih bizantinskih dajatev, ki jih zaradi vojne ni dobil.¹⁷⁶ Gradnja mostu preko Save spada torej brez vsakega dvoma v leto 579.

Prav tja pa spada tudi začetek slovenskega napada preko Donave. Napad, ki je trajal najkasneje do začetka jeseni 584 vsaj štiri leta, se ni mogel začeti šele v pomladi 581. Letnica, ugotovljena za začetek gradnje obrskega mostu, velja — to dokazuje povezanost obeh sporočil pri Ivanu Efeškem — pač tudi za slovenski napad. Spričo vsega tega je prav verjetna Hauptmannova domneva, da je v obeh primerih napačno napisano »v tretjem letu« namesto »v tretjem mesecu«, s čimer pridemo prav v začetek leta 579.¹⁷⁷ S tem v skladu je tudi zgoraj navedeno sporočilo Ivana Efeškega, da so povečani napadi Slovenov in Obrov proti Bizancu sledili neposredno Justinovi smrti in Tiberijevemu nastopu na prestol.

S tem pa problematika gornjega sporočila o slovanskem napadu še ni izčrpana. Na prvi pogled se zdi, da gre pri njem le za opis enega samega dolgotrajnega slovenskega napada, ki je trajal od 579 pa do 583/4. Djakonov je prepričan, da gre za nepretrgane in glede obsega povsem nezmanjšane napade v teku vsega tega razdobja, pa tudi Hauktmann meni, da gre pri Slovenih, ki so še »danes« v bizantinskih pokrajinah, le za ostanke onih, ki jih »bog vrže ven«.¹⁷⁸ Prvi pazljivi analizi vira pa se vendarle pokaže v tekstu razpoka, ki jo je slutil že Hauptmann. V prvem delu poročila (I) se opisuje vpad, kakor da je že končan in kot da je trajal štiri leta. V tem nas še potrdi opomba, da so bili Sloveni v bizantinskih pokrajinah, »dokler jih bog ne vrže ven« (II). Djakonov si sicer to frazo razlaga kot pričakovanje bodočega razvoja. Toda — poročila Teofilakta Simokata o teh letih vendarle dokazujejo, da je bilo velikega slovenskega napada konec pred letom 584. Mir med Obri in Bizantinci, sklenjen jeseni 582, namreč »ni trajal dalj kakor dve leti«.¹⁷⁹ Ko so Obri v času žetve leta 584 znova napadli, pa Singiduna ni čuvala niti močna vojaška posadka, niti ni bilo v mestu meščanov, zaposlenih v tem času s poljskimi deli, »ker je vladala v Traciji zaradi miru popolna brezskrbnost«.¹⁸⁰ Ne glede na mir z Obri bi bil tak položaj popolnoma nemogoč, če ne bi bilo v tem času že tudi konec velikega slovenskega napada, opisanega pri Ivanu Efeškem. Če je trajal

¹⁷⁴ Menander 63—64, str. 121—126.

¹⁷⁵ Menander 66, str. 129—131; Teofilakt Simokata I 3, 4—8, str. 44—45.

¹⁷⁶ Menander 66, str. 130.

¹⁷⁷ Hauptmann L., n. n. m., str. 158.

¹⁷⁸ Hauptmann L., n. n. m.

¹⁷⁹ Teofilakt Simokata I 3, 8, str. 45: *ὁ περαιτέρω δὲ διήρκεσαν τὸν ὄμο ἐνιαυτῶν αἱ σπονδαί.*

¹⁸⁰ Teofilakt Simokata I 4, 1: *διὰ τὸ ἐκ τῆς εἰρήνης βραθυμίαν πολλὴν ὑπερρχεσθαι τῆς θράκης.*

ta napad res štiri leta, se je moral tudi v resnici končati v prvi polovici leta 583. Kako torej, da sede slovenski napadalci, ki jih leta 583 »bog vrže ven«, v l. 584 še vedno brez skrbi in nemoteni v bizantinskih pokrajinah? Ali ne gre morda tu za dva različna napada, pri čemer je pri drugem v novih okoliščinah Slovenom prišla na pomoč nova podpora, ki je uničila učinek nedavne »božje pomoči« Bizancu?

Vzporejanje podatkov Ivana Efeškega z drugimi o Slovenih in Obrih nam razpoko, ki jo pri gornjem poročilu samo zaslutimo, docela jasno osvetli in dokaže. Leta 579 je prišel Bajan s svojo vojsko do Save med Singidunom in Sirmijem in začel s pomočjo bizantinskih obrtnikov, ki so mu delali pred tem palačo v njegovem ringu, graditi most preko reke, ki naj bi preprečil pomoč bizantinskega rečnega ladjevja Sirmiju. Vendar je to delal še z izgovorom, da bo šel znova nad Slovence. To je prisegel poveljniku bizantinskih čet v Singidunu, s takim sporočilom pa je poslal poslanca tudi k Tiberiju. Toda Tiberij je obrski pohod proti Slovenom odklonil.¹⁸¹ Že v tem času, ko bi Obrom koristili še mirni odnosi z Bizantinci, pa so vlaški Sloveni odprto vdrli preko Donave.¹⁸² Samostojnosti Slovenov v razmerju do Obrov in glede njihovega nastopa do Bizantincev pa ne dokazuje le ta razlika, marveč tudi, da niso hoteli plačati Obrom obljubljenega tributa, da so celo pridržali obrskega poslanca, ki je prišel ponj,¹⁸³ poslanca, ki se je vračal od cesarja z njegovim odklonilnim odgovorom, pa je na povratku nek slovenski oddelek, ki je plenil po bizantinskem ozemlju, ujel in celo ubil.¹⁸⁴

Ko so Obri v času, ko se je mudil njihov poslanec v Bizancu, dogradili most preko Save, so tudi oni spremenili svoj obraz. Odprto je zahteval nov poslanec, ki ga je kagan odposlal še, ko je bil prvi na poti, od bizantinskega cesarja izročitev Sirmija kot dediščine po Gepidih.¹⁸⁵ Ko je Tiberij tudi to zahtevo odbil, se je jeseni 579 začela vojna. Po triletnem obleganju (579 do 582) je končno prisilil glad meščane k predaji mesta, s čimer so si odkupili prost odhod, seveda brez vsakega premoženja.¹⁸⁶ Ker je požrl Tiberiju črnomorski vihar ladjo z darovi, s katerimi je menil pridobiti proti Obrom zahodne Turke, je bil prisiljen skleniti z Obri mir, se odreči Sirmiju in plačati za pretekla tri leta vojne običajno letno podporo po 80.000 solidov.¹⁸⁷ Ne glede na ta mir so Sloveni svoje napade proti Bizancu še nadaljevali vsaj v začetek prihodnjega leta. Ropali so po vsem Balkanu in ogrožali celo Carigrad, kjer so prišli do »dolgega zidu« in povzročili paniko v mestu.¹⁸⁸ V tem letu pa jih nenadno »bog vrže ven« (583).

¹⁸¹ Menander 63—64, str. 121—126; Ivan Efeški VI 24.

¹⁸² Ivan Efeški VI 25; Menander 64, str. 125 in 126.

¹⁸³ Menander 63, str. 122—123.

¹⁸⁴ Menander 64, str. 126; gl. tudi Stein E., n. d., str. 109.

¹⁸⁵ Menander 64, str. 126—128; Ivan Efeški VI 24.

¹⁸⁶ Menander 65, str. 128—131; Ivan Efeški VI 30, 32, Vjesnik Zem. ark. I, str. 119, 120; Šišić F., Priručnik izvora hrvatske historije 1/1, 1914, stran 116; podrobneje obravnava potek vojne Stein E., n. d., str. 109—113.

¹⁸⁷ Menander 66, str. 129—131; Teofilakt Simokata I 3, 4—8, str. 44—45.

¹⁸⁸ Mihael Sirski X 21, 8, Marquardt J., n. d., str. 483.

Kaj je mislil sirski škof, ko je to napisal? Mogoči sta dve različni razlagi, od katerih ima vsaka toliko verjetnosti, da se ne moremo odločiti med njima. Na eni strani kažejo namreč poznejši boji med Obri in Bizantinci, ki se začno leta 584, da so Obri med koncem leta 582 in začetkom teh novih pohodov vsekakor za nekaj časa uveljavili tudi v resnici svojo nadoblast nad vlaškimi Slovenci in jih vključili v obrsko-slovansko plemensko zvezo. Prav lahko mogoča je domneva, da je bilo to zvezano z obrskim pohodom preko Karpatov na Vlaško, ki je prisilil Slovence k povratku domov. To nenadno razprtijo med dvema napadalcema na Bizanc, ki je pretrgala napade, bi pobožni sirski škof prav lahko smatral za »božji dar« Bizancu. Tako bi pa mogel soditi tudi v zvezi z drugo možnostjo, dasi je ta že tudi v zvezi z bizantinsko diplomacijo, le da zaradi pomanjkljivih izvlečkov iz dela Ivana Efeškega, ki so se nam ohranili v poznejšem delu Mihaela Sirskega, ne moremo za trdno reči, ali spada njen uspeh že v leta 583 ali pa 584, ko so se že začeli novi, skupni slovensko-obrski napadi preko Donave. Tudi proti Slovenom so namreč Bizantinci posegli po podobnem sredstvu, kakor so ga menili porabiti leta 582 proti Obrom: nagoovorili so namreč Ante, da so napadli Sklavenijo (583 ali 584?), »jo oropali, odvedli njeno bogastvo in jo požgali«. ¹⁸⁹ Če spada ta napad v l. 583 — to je prav mogoče, ker govori Mihael Sirski ob tej priliki le o slovanskih napadalcih na Bizanc, ki da so prodrli do dolgega zidu — potem so bili Anti tisti, ki so prisilili Slovence k obrambi domovine in v zadnjih letih tja iz bizantinskih pokrajin navlečenega blaga. V tem primeru bi bilo kaj lahko mogoče, da so se Slovenci tudi sami povezali z Obri v širši plemenski zvezi. Če pa spada ta antski napad že v čas novega slovenskega napada na Bizanc, pa spada v leto 583 gotovo poseben obrski napad na Slovence, ki naj bi pripravil enoten nastop ljudstev severno od Donave v bodočem navalu na Balkanski polotok, ki so ga Obri tedaj že pripravljali. Najsi bo tako ali drugače, vsekakor pokažejo dogodki sledečih let, da so od 583 dalje nekaj časa tudi vlaški Slovenci spadali v okvir obrsko-slovanske plemenske zveze in pod obrsko vodstvo.

Od novega cesarja Maurikija, ki je jeseni 582 zamenjal Tiberija, je namreč kagan zahteval nove usluge, končno pa, da naj se letna dajatev Obrom zviša na 100.000 zlatnikov. To zadnjo zahtevo je Maurikij odbil in zato so Obri znova vpadli preko Donave (v času žetve 582), z njimi vred pa tudi vlaški Slovenci. Sporočilo Mihaela Sirskega, da je dežela teh Slovencev »na zahodu reke, ki se imenuje Donava (Donabis)« in da so Bizantinci proti njim pridobili Ante, ne pušča nobenega dvoma, da so se obrskega pohoda tokrat udeležili res vlaški, ne pa le panonski Slovenci. ¹⁹⁰ »Obri in druga slovanska ljudstva« — pod temi so mišljeni Slovenci, ki so zaradi antskega vpada »postali divji kakor lev proti plenu« — nastopajo v času Maurikija očitno kot enotni napadalci preko Donave. ¹⁹¹ Obri so iz Sirmija vdrli proti vzhodu, zavzeli Singidunum, ki je bil zaradi miru

¹⁸⁹ Marquardt J., n. n. m.

¹⁹⁰ Hauptmann L., n. n. m., str. 158; tekst Mihaela Sirskega: Marquardt J., n. n. m.; drugače, a gotovo napačno: Djakonov A., n. n. m., str. 34.

¹⁹¹ Ivan Efeški V 19; Kos F., Gradivo I, 91; Marquardt, n. n. m.

v Traciji po slovenskem umiku (583) brez posadke, pa tudi njegovo prebivalstvo je bilo zaradi žetve izven mesta, Viminacium in Auguste ob Donavi. Slovenci so pa znova vdrli do Carigrada, a tu jim je izpodletelo in »niso mogli vdreti in osvojiti glavnega mesta države«, zato so se obrnili nazaj proti Anhalu (ob Črnem morju), kamor so udarili tudi Obri. V zvezi s padcem tega mesta se nam je ohranilo sporočilo, ki kaže, da tokrat ne gre za dve samostojni akciji, marveč da so bili tudi slovenski napadalci pod kaganovim poveljstvom: ko so Slovenci zavzeli mesto, »so našli tam ono škrlatno obleko, ki jo je Anastazija, Tiberijeva žena, podarila kot votivni dar tamošnji cerkvi, ko je šla v kopališče. To je vzel kagan in jo oblekel, rekoč: „Če želi ali ne želi romejski cesar, glej, država mi je bila dana“.¹⁹² Ti obrsko-slovenski nastopi so bili tisti, zaradi katerih je Ivan Efeški l. 584 napisal, da so Slovenci v tem času spet na bizantinskih tleh, dasi so se že prej umaknili.

Ko so boji trajali tri mesece, je Maurikij poslal kaganu poslanca s prošnjo za mir pod starimi pogoji, ki jih je pa kagan zavrnil z grožnjo, da bo podrl »dolgi zid«.¹⁹³ Tako so l. 585 prišli znova bizantinski poslanca s ponudbo, da se poveča bizantinska »podpora« na 100.000 zlatnikov letno. Tedaj se je kagan spričo približevanja zahodnih Turkov, ki so baje nameravali napasti Sirmij, kaj hitro odločil in sklenil mir z Maurikijem.¹⁹⁴

Tokrat pa so Obri sklenili mir le navidez. »Po kratkem času... je obrsko pleme znova napadlo Bizantince, toda ne očito, marveč na zelo zavraten in zloben način. Poslalo je namreč ljudstvo Slovenov«.¹⁹⁵ Tudi pri tem napadu more biti, sicer namreč obrsko vodstvo napada ne bi bilo prav nič skrito, le za vlaške, ne pa za panonske Slovence, ki so sestavljali oddelke v obrski vojski sami.¹⁹⁶ Napad Slovenov je zajel »večino bizantinskega ozemlja«, prišli so spet do »dolgega zidu«, ki ga je pa Maurikij dal hitro zasesti s carigrajsko posadko. Komentiolos, postavljen za poveljnika, je nato Slovence premagal pri reki Erginiji, blizu Hadrianopolisa pa razbil še slovansko vojsko pod poveljstvom Ardagasta, ji odvezel plen in očistil Astiko (pokrajino med Hadrianopolisom in Filipopolisom) od napadalcev, ki jih je s tem potisnil preko Balkana na sever. Toda spomladi drugega leta (586) so v odgovor napadli spet Obri sami. Kagan je za svoj nastop porabil malenkosten povod, da se je namreč »Skit« Bookoloba spečal z neko njegovo ženo, nato pa skrivaj nagovoril k begu sedem podložnih Gepidov¹⁹⁷ in se umaknil v Bizanč. Že v prvem sunku je zavzela obrsko-slovenska vojska — da gre kljub Teofilaktovemu pripovedovanju le o Obrih za skupen obrsko-slovenski nastop, kaže že smer napada in še

¹⁹² Mihael Sirski X 21, Marquardt J., n. d., str. 483—484; Teofilakt Simokata I 4, 4, str. 47.

¹⁹³ Teofilakt Simokata I 4, 6—8, str. 47.

¹⁹⁴ Teofilakt Simokata I 6, str. 50—52; Mihael Sirski X 21, Marquardt J., n. d., str. 485.

¹⁹⁵ Teofilakt Simokata I 6, 6—7, 6; str. 52; Kos F., Gradivo I, 90.

¹⁹⁶ O možnosti napada plemen, ki so sicer pod vrhovno oblastjo, a vendarle uživajo precej samostojnosti, gl. za dobo zgodnje fevdalne države primere iz bizantinsko-gotske vojne pri Hauptmannu, Čas 17, 1923, str. 311, Byzantion IV, 1929, str. 158; za plemenske zveze velja to seveda še v večji meri.

¹⁹⁷ Teofilakt Simokata I 8, 4, str. 54.

posebej opis prvega obleganja Soluma, ki spada v to leto in ne v l. 597¹⁹⁸ — Mezijo in Skitijo med Donavo in Balkanom (torej na meji vlaških Slovenov) in zavzela tam vrsto mest (Ratiarijo, Bononijo, Akis, Dorostolon, Zaldapo, Panaso, Markianopolis in Tropejon).¹⁹⁹ Ta smer napada kaže, da je poročilo v *Miracula s. Demetrii* o njem docela resnično: ko je Maurikij odbil kaganove zahteve, tako poroča vir, »pokliče (sc. kagan) k sebi ves neverni in divji rod Slovenov, vse to ljudstvo mu je bilo namreč podložno, in je pomešal mednje nekaj barbarov drugega rodu in vsem skupaj ukazal, naj začno z vojsko«. ²⁰⁰ Napad na Solun v septembru je pa vendarle izpodletel, ne glede na oblegovalne stroje, ki so jih napadalci uporabljali in ne glede na njihovo veliko številčno premoč.

Spomladi 587 (ne 586, kakor misli Stanojevič,²⁰¹ kajti to se je zgodilo »v istem letu«, kakor razdelitev bizantinske vojske proti Perzijcem, ki spada v pomlad 587²⁰²) je Komentiolos, ki je bil že v prejšnjem letu postavljen za poveljnika bizantinskih čet, zbral vojsko v Anhialu, da bi od tod spet pridobil Bizancu pokrajine med Balkanom in Donavo, ki so v prejšnjem letu prišle v obrsko-slovenske roke in po katerih so se Obri gibali precej domače.²⁰³ Bizantinski pohod se je začel z uspehi. Prišli so do Tomija, Markianopolisa in Zaldape in nekajkrat premagali »barbare«. V odgovor na ta napad je prišel nov obrski sunek. Bizantinska vojska je bila delno uničena, delno potisnjena v balkanske gore, napadalci so pa spet vdrli v Tracijo, kjer so zavzeli najprej Apiarijo, nato pa »zelo veliko romejskih mest«; nekatera so se odkupila (Beroea), le redka pa so se mogla ubraniti (na pr. Diokletianopolis, Filipopolis in Hadrianopolis). Šele ob obleganju Hadrianopolisa so bili Obri spet poraženi, tako da so se umaknili iz južnih pokrajin. Ozemlja severno od Balkana Bizantinci po vsem videzu v tem času niso mogli osvojiti nazaj.²⁰⁴ Sloveni pa so tudi še v sledečem letu (588) znova vdrli v Tracijo in plenili po njej.²⁰⁵ V bistvu isti položaj je ostal na severni balkanski meji bizantinske države nespremenjen vse do konca vojne s Perziji, t. j. do l. 591.

8. Naselitev alpskih Slovanov. Po odhodu Langobardov v Italijo je nastal v Panoniji in Vzhodnih Alpah prostor brez političnega gospodarja, v katerega polagoma napredujejo novi prebivalci, Slovani. Pisani viri nam ne sporočajo neposredno točnih podatkov o slovanskem napredovanju. L. 568 so Langobardi odšli, l. 593/95 srečamo alpske Slovane že v boju z Bavarci v zahodni Karantaniji,²⁰⁶ okrog l. 600 pa silijo že

¹⁹⁸ Stanojevič S., *Vizantija i Srbii* II, str. 208; *Miracula s. Demetrii*, Migne J. P., *Patrologia graeca* 116, 1891, kol. 1283—1294; Kos F., *Gradivo I*, 120.

¹⁹⁹ Teofilakt Simokata I 8, str. 54—55.

²⁰⁰ Kos F., *Gradivo I*, 120.

²⁰¹ Stanojevič S., n. d. I, str. 187.

²⁰² Teofilakt Simokata II 10, 6—8, str. 89—90; gl. Pigulevskaja N. V., *Vizantija i Iran na rubeže VI i VII vekov*, 1946, str. 74.

²⁰³ Teofilakt Simokata II 10, 12—13, str. 90—91.

²⁰⁴ Teofilakt Simokata II 10—17, str. 90—105; Teofanes, ed. de Boor I, str. 257—259 k l. 587.

²⁰⁵ Teofilakt Simokata III 40, 7, str. 116—118; Evagrius VI 8.

²⁰⁶ Pauli Diaconi *Hist. Langob.*, IV 7, 10.

skozi »istrski dohod« v Italijo.²⁰⁷ V času med tema dvema skrajnima mejama so alpski Slovani zasedli svojo novo domovino. Njihovo selitev je pa vendar mogoče časovno nekoliko podrobneje zasledovati, če upoštevamo podatke o obstoju oz. propadu antičnih škofij v teh pokrajinah, o denarnih najdbah iz tega časa, o jezikovnem razvoju in končno seveda tudi o gibanju in težnjah Obrov v tem razdobju.

Najprej si oglejmo jezikovne podatke, kajti ti so le rezultat razvoja, sam na sebi časovno premalo določen; kljub temu pa morejo dati važne migljaje pri razumevanju ostalega, dovolj fragmentarnega gradiva. Pri tem se moramo vrniti k že zgoraj omenjeni konzonantni kupini -dl-, ki je pri južnoslovanskih jezikih že zamenjana z -l-, in k instrumentalu »ženo« namesto južnoslovanskega »ženojo«. Ker sta ta dva pojava slovenščine zvezana s kolonizacijskim dotokom iz Podkarpattja, nam namreč njune izoglose izražajo po vsej priliki tudi obseg ozemlja, ki ga je zajel podkarpatski kolonizacijski tok in katerega ne ali le v neznatni meri.²⁰⁸ Pri tem je praktično uporabna le izoglosa glasovne skupine -dl-, glede katere je Ramovš ugotovil, »da je imela prvotna slovenščina v onih alpskih krajih, ki so bili kasneje germanizirani, na sedanjem Slovenskem Štajerskem in Koroškem, po Reziji, slovenski Benečiji in po Goriškem že neasimilirano tl-dl«,²⁰⁹ »po vsem višinskem alpskem predelu; od vzhoda sem prodirajoča inovacija l za dl pa je zajemala čedalje globlje v ta pas.«²¹⁰ Dočim prvotno Ramovš ni pripisoval tem pojavom nikake važnosti za potek naselitve Alp po Slovanih,²¹¹ je že 1935 te dialektične razlike hipotetično razlagal prav s potekom naselitve: »Alpske Slovane je pripeljal v novo domovino oni dotok, ki se je iz zakarpatske praslovanske zemlje razlil čez zapadni del Karpatov in čez Donavo v Panonijo, od koder se je v drugi polovici 6. stoletja — po odhodu Langobardov v Italijo — pognal v Alpe in proti Krasu... Nekaj desetletij pozneje pa je proti zapadu prodirajoči tok balkanskih Slovanov gosteje obljudil vzhodne dele današnje Slovenije.«²¹² Leto pozneje mu je hipoteza dozorela v določno trditiv.²¹³ Pri slovenski poselitvi Alp imamo torej po teh jezikovnih plastnicah opraviti z dvema tokovoma: prvim od severovzhoda, ki je predele južno od Alp zajel nujno manj intenzivno, in močnejši tok od jugovzhoda, ki je pešal proti severozahodu, mogel pa je pognati starejši tok pred seboj proti zahodu (tako si razlagam na pr. pojav -dl- v Posočju).

Slovenska priselitev v Alpe je — o tem bomo še govorili — ozko povezana z Obri. Pojasnilo za prekretnico v priseljevanju Slovanov v Alpe, ki nam jo kaže jezikovni razvoj, smemo iskati v nekoliko bolj znani obrski zgodovini toliko prej, ker so Obri sedeli od l. 568 na poti, ki veže takratno jedro južnih Slovanov severno od spodnje Donave in v Daciji z Vzhodnimi

²⁰⁷ Kos F., Gradivo I, 181; Šišić F., Priručnik, str. 174.

²⁰⁸ Ramovš F., Historična gramatika VII, 1935, str. XVIII—XIX; isti, Kratka zgodovina I, str. 93—94.

²⁰⁹ Ramovš F., Historična gramatika II, str. 193—198.

²¹⁰ Ramovš F., Kratka zgodovina... I, str. 47—49.

²¹¹ Ramovš F., Časopis za sloven. jezik, književ. in zgodov. 2, 1920, str. 102—110; isti, Historična gramatika II, str. 198—207.

²¹² Ramovš F., Historična gramatika VII, str. XVII—XIX.

²¹³ Ramovš F., Kratka zgodovina I, str. 93.

Alpami. V prvih desetletjih po odhodu Langobardov v Italijo so Obri vzdrževali z njimi res prijateljske odnose. Poglavitna obrska pažnja in akcija sta bili v tem času posvečeni, kakor smo že videli, Bizancu. L. 567 jim je sicer izpodlelet poskus, da osvoje Sirmij, tudi napad na Balkanski polotok okr. l. 579 ni prinesel zaželjenih uspehov. Zato pa so l. 579 sprožili razdobje dokončne osvojitve Balkanskega polotoka po Slovanih. Prodiranje v Alpe je bilo v tem času le stranska akcija, omejena po vsej priliki na teritorij, na katerem Langobardi niso bili zainteresirani. To daje slutiti dejstvo, da iz tega časa nimamo nobenih poročil o pogodbah med Langobardi in Obri o miru, ki se pojavijo proti koncu 6. stoletja. L. 582 so Obri po triletnem obleganju zavzeli Sirmij, ki ima pomen ključne postojanke za masovni prehod južnih Slovanov proti zahodu.²¹⁴ Hauptmann in enako tudi Rus²¹⁵ sicer odlagata intenzivnejšo slovensko-obrsko akcijo proti zahodu do zadnjega desetletja 6. stoletja. Podrobnejši podatki pa kažejo, da moramo prav v padcu Sirmija gledati tisto preokretnico, od katere se začneja širša slovansko-obrška akcija v Vzhodnih Alpah, ki se ne umika niti pred prvimi lokalnimi oboroženimi spopadi z Langobardi.

Preidimo na njihovo analizo! Iz l. 579, torej iz istega časa, v katerem se začneja boj za Sirmij, izvira zapisnik sinode v Gradežu, ki naj bi potrdila pravice gradeškega patriarha.²¹⁶ Tekst je sicer poznejša potvorba, a podpisani so brez dvoma pristni, povzeti po nekem pristnem dokumentu.²¹⁷ Med 20 škofi, podpisanimi za patriarhom, najdemo tudi sledeča imena: Leonianus episcopus s. ecclesiae Tiborniensis, ... Joannes episcopus s. ecclesiae Celejanae, ... Patricius episcopus s. ecclesiae Emonensis, ... Aaron episcopus s. ecclesiae Avoricensis, ... Vigilius episcopus s. ecclesiae Scaravensis (Scaravaciensis). Zastopane so bile torej škofije v Teurniji, Celeji, Emoni, Aguntu, dočim smatra škofa Vigilija Egger²¹⁸ za »karavanškega« škofa v Juenni, hipoteza, ki je ni mogoče dokazati in je neverjetna: vsi ostali škofje z edino izjemo säbenskega (pri katerem je uporabljen tradicionalni uradni naslov pokrajine) so namreč imenovani po kraju, v katerem je bil sedež škofije. Med škofi s poznejšega slovenskega ozemlja manjkata dva: iz Poetovija in iz Virunuma. Pri sicer tako popolnem zastopstvu sufraganov to vsekakor preseneča. Opravičena je torej domneva, da sta ti dve škofiji že propadli. Kos, ki sodi pri tem še s stališča, da imamo pri poselitvi Alp opraviti le z eno slovansko naselitveno plastjo (razen v obdonavskem hodniku),²¹⁹ meni, da sta morali potemlakem propasti tudi že obe škofiji v Celeji in Emoni, »da emonski in celjski škof leta 579 nista več bivala pri svojih škofijskih sedežih, marveč kot begunca pred prodirajočimi Obri in Slovenci v Jadran-

²¹⁴ Hauptmann L., Byzantion 4, 1929, str. 154—161.

²¹⁵ Hauptmann L., n. n. m., str. 161, 167; Rus J., Johannes — zadnji škof panonske, a prvi istrske Emone, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 20, 1939, str. 166.

²¹⁶ Kos F., Gradivo I, 85.

²¹⁷ Kos M., K poročilom Pavla Diakona o Slovencih, Časopis za zgodov. in narodop. 26, 1931, str. 203.

²¹⁸ Egger R., Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Norikum, 1916, str. 138.

²¹⁹ Kos M., Zgodovina Slovencev, str. 23—24.

skem Primorju«. ²²⁰ Pri sunku, ki bi prišel od jugovzhoda ali vzhoda, bi bil tak sklep seveda mujen. Pri napredovanju od severovzhoda pa sta bila obratno prav Virunum in Poetovio prva na udaru. Kolonizacijska zveza med dolino Mure in Koroško preko Neumarkta ²²¹ pa tak potek prve slovanske doselitve na Koroško vsekakor dopušča. Ker na drugi strani med imenovanjem emonskega in celjskega škofa na eni, ostalih škofov, ki so gotovo še sedeli v svojih škofijah, na drugi strani, v dokumentu ni nobene razlike, menim, da moramo za ta čas še vedno dopuščati obstoj obeh mest in škofij. Prav to dejstvo vsebuje obenem potrdilo, da je prvi slovanski val v Alpe prihajal v resnici od severovzhoda, ne pa od jugovzhoda ali od vzhoda.

Povsem drugače pa je deset let pozneje. V opisu dogodkov v l. 587 do 590 v zvezi z istrskim sporom okrog krivoverstva »treh poglavij« se omenjata kot patriarhova podpornika tudi škofa »Patricius« in »Johannes« brez označbe kakršnekoli škofije ali pokrajine. ²²² Ker ne izvirata iz vrst nekdanjih istrskih škofov, sta to pač škofa iz Emone in Celeje. Dva momenta pa kažeta, da škofija ni le slučajno opuščena, marveč da sta se v tem času nahajala v resnici že kot begunca v patriarhovi okolici ali v Istri. Na eni strani manjka označba škofije razen pri njih in pri dveh istrskih škofih, ki sta bila — po istem poročilu — v resnici odstavljena od ljudstva — le še pri enem, Clarissimu iz Concordije. Na drugi strani, in to je važnejše, sta pa to edina škofa, ki se razen istrskih vne-mata za »istrsko« herezijo. J. Rus ²²³ sicer res domneva, da sta oba škofa sedela še tedaj v svojih škofijah. Pri tem pa izhaja iz napačne predpostavke, da je spisek škofov pri Pavlu Diakonu spisek udeležencev sinode v Maranu (589/590). Toda — sinoda je imela le 10 udeležencev, ob tej priliki pa je naštetih 17 škofov brez patriarha Severa. Očitno gre za starejši skupni zagovor krivoverstva, iz časa pred Severovim pridržanjem v Ravenni, torej najkasneje iz let 587—588. Poteg tega pa se opira Rus le še na domnevo, da je bil Johannes, ki ga sledimo pozneje v Sici-lijo, zadnji škof panonske in prvi istrske Emone (Novi grad). Zato bi moral seveda Patricij najprej še v panonski Emoni umreti in dobiti naslednika Johannes. V resnici je pa dokazal le verjetnost, da je bil Johannes škof v istrskem Novem gradu in da so tega ustanovili begunci iz Emone, pa nič več. Možen nam je namreč lep izhod, ki ne terjata takih zamotanih pogojev, pa je bolj v skladu z zgoraj navedenimi sezname škofov: da sta se namreč oba begunska škofa, emonski Patricij kot prvi in celjski Johannes kot njegov naslednik zvrstila v begunski škofiji.

Končno najdemo v prošnji beneških in recijskih škofov do bizantinskega cesarja Tiberija, da naj se glede »krivoverstva treh poglavij« odločitev začasno odloži (iz l. 591), omenjene škofije v Virunumu (Breonensis), Turniji (Tiburniensis) in Aguntu (Augustana), ²²⁴ »kot nekaj,

²²⁰ Kos M., Časopis za zgodov. in narodop. 26, 1931, str. 203, 206.

²²¹ Kos M., Zgodovina Slovencev, str. 43.

²²² Pauli Diaconi Hist. Langob. III 26; Kos M., Časopis za zgodov. in narodop. 26, 1931, str. 203—204.

²²³ Rus J., n. n. m., str. 160—166.

²²⁴ Glede lokalizacije Kos F., Gradivo I, 103, str. 125; Egger R., n. d., str. 12 sl., 61, 109, 136—137; Kos M., n. n. m., str. 206.

kar je nekdanj obstojalo, glede sedanjosti treh škofij nas pa pušča vir popolnoma v nejasnem.²²⁵ Njihove škofe med podpisniki iščemo zastonj. Tudi te škofije so torej okrog l. 590 že propadle. Ugovor, ki bi ga kdo utegnil navajati na podlagi Wopfnerjevega dokazovanja, da je ecclesia Breonensis škofija Säben, ki tedaj še stoji, ne pa Virunum,²²⁶ je prazen. Na Wopfnerjevo dokazovanje se namreč more opreti le tisti, kdor verjame, da so škofje v istem pismu za isto škofijo rabili različna imena (med podpisniki je namreč na prvem mestu Ingenuinus episcopus sanctae ecclesiae Saboniensis), v svojih uradnih aktih pa poleg tega uporabljali tudi še tretje ime (ecclesia Retiae secundae).

Propadanje škofij kaže torej sledečo podobo: pred letom 579 sta propadli škofiji v Virunumu in Poetoviu, pred 587 celjska in emonska, pred 591 teurnijska in aguntska. Pred 587 je torej treba po vsej priliki postaviti začetek novega slovanskega vala v Vzhodne Alpe, močnejšega od prvega in usmerjenega ob rekah navzgor, torej prihajajočega od jugovzhoda in vzhoda. V zvezo s tem valom spravljam tudi propad langobardske naselbine v Kranju po l. 580.²²⁷ O boju z Langobardi pripoveduje tudi padec Meglarij, kajti v ruševinah tega kastela so se našli ostanki langobardske vojaške blagajne, v kateri pa ni več langobardskih kovancev iz časa po l. 584—585.²²⁸ Po obrski osvojitvi Sirmija se je torej že obrnil v Alpe nov slovanski val, ki je v manj kot desetih letih zalil v bistvu vse poznejše slovensko ozemlje. Bavarci, ki prodirajo v zadnjem desetletju 6. stoletja ob Dravi navzdol, trčijo l. 593 v okoliših nekdanje Teurnije in Agunta²²⁹ že na Slovane. Ze med dogodki iz leta 592 pa nam Pavel Diakon poroča značilno vest: »V tem času je tudi kralj Agilulf napravil mir z Obri.«²³⁰ Na eni strani je to dokaz o nekkih sporih pred tem (padec Meglarij in Kranja!), na drugi strani pa ta pogodba kot prva v daljši seriji poznejših kaže, da se je resnični obrsko-slovanski teritorij vsekakor znatno primaknil k langobardskemu. Notranji Norik, ki je po koncu bizantinske oblasti v severni italjski ravnini živel še nekaj desetletij kot romanski otok sredi med barbarskimi ljudstvi samostojno življenje,²³¹ je bil sredi 9. desetletja 6. stoletja na jugu od Italije najprej odrezan, ob koncu tega stoletja pa je utonil v slovanskem morju.

Tako je v Vzhodnih Alpah nastal popolnoma nov položaj. Slovani so v dveh kolonizacijskih razdobjih v več velikih kolonizacijskih tokovih²³²

²²⁵ Kos M., n. n. m.

²²⁶ Wopfner H., Die Reise des Venantius Fortunatus, Schlern-Schriften 9, 1925, str. 402.

²²⁷ O tem podrobno razpravljam v delu Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, ki čaka na tisk.

²²⁸ Stefan F., Der Münzfund von Maglern-Thörl und die Frage der reduzierten Solidi, Numismatische Zeitschr. NF 30, 1937, str. 45, tab. IX; isti, Die germanische Landnahme in den Ostalpen bis zum Ausgang der Völkerwanderung, Joanneum 6, 1943, str. 100—101.

²²⁹ Glede časa gl. Kos M., Časopis za zgodov. in narodop. 26, 1931, str. 207—208.

²³⁰ Pauli Diaconi Hist. Langob. IV 4.

²³¹ Egger R., Teurnia, 1926², str. 8.

²³² Kos M., Zgodovina Slovencev, str. 32—48; isti, Geografski vestnik 8, 1932, str. 101—140; isti, Koroški zbornik, 1946, str. 43—75.

zagrnili področje Vzhodnih Alp do istrskega in tržaškega Krasa, Posočja, skoraj do izvira Drave, do Visokih Tur in reke Traune ter severno od Donave do reke Mühl. Odslej se na tem ozemlju iz novih prišlekov v stoletnem razvoju izoblikuje posebno slovensko ljudstvo.

9. Maurikijeva vojna proti Slovenom in Obrom. — Ko se je po koncu vojne s Perzijci obrnil Maurikij na Balkanski polotok in začel z napadom proti Slovenom in Obrom, se je položaj na severni bizantinski meji začel nekoliko spreminjati. Preden pa očrtamo dogodke same, se moramo dotakniti njihove kronologije. O bojih poročata dva bizantinska pisca, Teofilakt Simokata in Teofan, prvi brez točnih letnic, drugi pa sicer razporeja dogodke natančno po letih, toda ne kakor so se v resnici zgodili, marveč kakor se mu je pač zdelo, da bi bilo dobro razvrstiti Teofilaktove podatke po posameznih letnicah, da nobeno leto ne bi ostalo brez svojega dogodka.²³³

Dasi je spoznanje, da je Teofan glede kronologije teh bojev neuporaben, že staro, je vendarle zaradi svoje splošne dobre kakovosti in posebej zaradi luknje, ki jo kaže pri dosednji interpretaciji Teofilaktov opis bojev v letih 594—597/8, vplival pri zgodovinarjih glede razporeditve dogodkov prav do najnovejšega časa.²³⁴ Ta »luknja« pri Teofilaktu Simokati je povzročila, da je zadnji, ki je načeljal vprašanje kronologije teh bojev, G. Labuda,²³⁵ menil, da ima Teofilakt premalo dogodkov za ves čas od 591 do 602 in da je vprašanje njihove kronologije treba rešiti tako, da se prestavi začetek Maurikijeve vojske proti Obrom in Slovenom iz l. 591 v l. 595. Obenem z začetkom teh bojev poroča namreč Teofilakt²³⁶ o sončnem mrku, ta pa je bil viden v Bizancu tako l. 592 kakor l. 595. Teofilakt je torej po Labudinem mnenju vmesna leta po koncu perzijske vojne (591—594) enostavno izpustil, ker v njih ni bilo pomembnejših dogodkov. Že ta argumentacija ni srečna, ker take luknje pri Teofilaktu sicer ne najdemo nikjer, njegovo poročilo o pripravah za vojno proti Obrom, ki da so sledile neposredno koncu vojne s Perzijci, pa je vsekakor dovolj močan argument, da moramo od obeh sončnih mrkov zvezati z začetkom pohoda prvega in ne drugega, ki je sledil šele čez tri leta.

Nadaljnje dogodke razporeja Labuda pri tej svoji konstrukciji takole:

- 595 Maurikijev pohod, kaganov vpad in boji v Traciji;
- 596 Priskov pohod preko Donave proti vlaškim Slovenom;
- 597 Petrov pohod preko Donave proti vlaškim Slovenom;
- 598 boji za Singidunum, obrski vpad v Dalmacijo;
- jesen 598 — pomlad 600 18 mesecev miru;
- od pomladi do jeseni 600 boji pri Singidunu in ob Tisi;
- od jeseni 600—601 mir;
- 602 Petrov pohod proti vlaškim Slovenom.

²³³ Bury J. B., *The Cronology of Theofylactus Simocatta*, *The Engl. Hist. Rewiew* 3, 1888, str. 310—315; Hauptmann L., *Čas* 17, 1923, str. 315—317.

²³⁴ Prim. poleg v op. 1 navedenih del tudi Diehl Ch.-Marçais G., n. d., str. 133; Bréhier L., n. d., str. 44—45.

²³⁵ Labuda G., *Pierwsze państwo slowiańskie*, 1949, str. 341—349.

²³⁶ Teofilakt Simokata V 16, 5, str. 218.

To kronologijo poskuša podpreti še z dvema momentoma: Teofilakt poroča v zvezi s povratkom Maurikija z njegovega prvega pohoda proti Obrom, da sta v Carigrad prišla takrat poslanca frankovskega kralja Bosos in Betos (*Βόσος και Βέττος*). »Te je vladar tega ljudstva (po imenu Teodorik) ... poslal«,²³⁷ da bi po njih ponudil Maurikiju sodelovanje v boju z Obri. Teodorik je namreč sledil svojemu očetu Hildebertu šele l. 595.²³⁸ Poleg tega so bili po Labudovem mnenju Franki zainteresirani na takem zavezništvu proti Obrom šele od okrog 594/5 dalje, ko so začeli Obri in z njimi zvezani Slovani napadati Bavarce in Turingijce. S tem podpira domnevo, da so se boji začeli šele l. 595. Do novega argumenta prihaja še v zvezi z vložkom o dogodkih v Carigradu, ki sledi omembi, da je bil zaradi svojega poraza v boju s Slovani odstavljen Peter in za bizantinskega poveljnika ponovno postavljen Prisk. Po Labudovem mnenju bi se to moglo zgoditi ali jeseni 597 ali v zimi 598 (stvarno pride v poštev seveda le jesen 597, kajti Petrov poraz brez dvoma spada že v poletje tega leta). Teofilakt Simokata namreč nadaljuje *πρὸ τεττάρων τοίων τούτων ἐνιαυτῶν* je umrl carigrajski patriarh Ivan.²³⁹ Labuda prezre besedo *τούτων* in prevaja navedeni citat: »pred štirimi leti je torej ...«. Ker Teofanes k l. 6087 (l. IX. 594—31. VIII. 595) omenja že patriarha Kiriaka, ne več Ivana, meni Labuda, da je mogoče Ivan umreti že kmalu v začetku l. 6087 (594/5) in da so torej do zamenjave poveljnikov res pretekla že skoraj štiri leta, če sta bila zamenjana šele pred pomladanskim pohodom l. 598. Ta razlaga podatkov pa stoji na zelo slabih nogah. Ivanov prednik na patriarhovski stolici Eutijih je namreč umrl 6. apr. 582,²⁴⁰ Ivan pa je vladal 13 let in 5 mesecev,²⁴¹ torej do konca avgusta ali začetka septembra 595. Ker ga Teofan že v l. 6087 (594/5) zamenja s patriarhom Kiriakom (po svoji navadi, da vselej navaja v spiskih cerkvenih dostojanstvenikov le tiste, ki so vladali ob zaključku leta, ne glede na to, koliko časa so vladali v tem letu) je umrl pač v avgustu 595. Ker od jeseni 595 do jeseni 587 niso pretekla še štiri leta, je Labudovna razlaga navedenega citata nemogoča. Prevajati je treba: »ko je poprej to trajalo štiri leta«. »To« (*τούτων*) se more nanašati le na potek obrsko-bizantinske vojne. S tem se popolnoma sklada vsebina v opis vojne vloženege odstavka: Simokata ne govori o smrti patriarha Ivana le mimogrede, marveč tako, da je jasno, da je šele tedaj umrl. Opisuje namreč tudi njegov skromni način življenja, njegovo spokorniško zapuščino in celo, kaj se je z njo zgodilo!²⁴² V l. 595 torej ne spada začetek vojne, marveč že Petrov pohod proti Slovenom, v jesen 595 zamenjava Petra s Priskom, dotlej pa

²³⁷ Teofilakt Simokata VI 3, 6—7, str. 225: *τούτους ὁ τοῦ ἔθνους δυνάστης (ὄνομα δὲ Θεοδώριχος αὐτῷ) ... ἐξέπεμψε*.

²³⁸ Sklicuje se na Gebhardt, Handbuch d. deutschen Geschichte I, 1922, str. 150.

²³⁹ Teofilakt Simokata VII 6, 1, str. 254.

²⁴⁰ Teofanes, ed. de Boor I, str. 251.

²⁴¹ Nikefor, ed. de Boor, str. 118; *ἔτη γ' μῆνας ε'*; Teofanes v svojih omembah (I, str. 251, 252, 257, 261, 266, 267, 272) zaokrožuje dobo vladanja po svoji navadi le na 13 let.

²⁴² Teofilakt Simokata VII 6, 1—5, str. 254—255.

je vojna trajala že približno štiri leta. Spričo tega moramo odkloniti tudi Labudov argument glede frankovskega kralja. Tudi glede tega je skrajno neverjetno, da bi Teodorik, star le 11 let, ki je vladal v Burgundiji in z Obri sploh ni imel skupne meje, neposredno po svojem nastopu, ki so mu sledile še burne notranje borbe,²⁴³ pošiljal tako poslanstvo v Bizanc. Pač pa je njegov oče Hildebert dobro služil ob frankovsko-bizantinski zvezi proti Langobardom, na eni strani z bizantinsko podporo,²⁴⁴ na drugi z ropanjem po Italiji za svoj račun,²⁴⁵ vladal je pa tudi vsej frankovski državi in mejil tudi na Obre. Obri so se, kakor smo videli že zgoraj, vsaj okrog l. 590 že začeli obračati tudi proti zahodu (l. 592 mir z Langobardi, 593 prvi spopad Karantancev z Bavarci, o severnejših predelih nam manjka zgodovinskih virov). Edino s Hildebertom, ki je vladal do l. 595, se da v zadnjem desetletju 6. stoletja spraviti v zvezo Teofilaktovo sporočilo o poslanstvu — hotel je zaslužiti pač še v zvezi z vojno proti Obrom, ki so že pritiskali na meje frankovskega področja. Tekst v oklepaju *ἔνομα δὲ Θεοδοώριος αὐτῷ* je gotovo napačen, morda poznejša glosa, ki je zašla v tekst, morda tudi Teofilaktova napačna kombinacija, ko je pisal v 7. stoletju to zgodovino.

S tem moramo zavreči seveda celotno Labudovo kronologijo. Nevezdržna je že, ker stiska prva štiri leta vojne v tri leta, napačna pa je tudi pozneje. Ker je namreč kagan začel svoj napad na Tomi že v zimi 599/600,²⁴⁶ ni mogel mir trajati do pomladi 600, marveč le do jeseni 599. Ker pa je ta mir trajal nekaj več kakor poldrugo leto,²⁴⁷ spričo tega v vse leto 598 ni mogoče postaviti nobenih bojov.

Najbolj verno rekonstrukcijo kronologije Teofilakta Simokate je doslej podal Hauptmann:²⁴⁸

- »591 Mavrikijev pohod proti Obrom
- 592 Kaganov vpad
- 593 Priskov pohod proti vlaškimi Slovanom
- 594 Petrov pohod proti vlaškimi Slovanom
- 595 Boji za Singidun in v Dalmaciji
- 596—599 mir

²⁴³ T. k. z. v. Fredegarjeva Kronika IV 16—42, ed. Krusch v Monum. Germ. Hist., *Scriptores rerum Meroving.* II, 1888, str. 127—142; za nameček splošno sklepajo, da je Hildebert umrl šele konec leta 595: vsekakor je namreč sumljivo, da papež Gregor Veliki šele julija 596 piše njegovima sinovoma svoje prvo pismo kot kraljema; poleg tega pa se je 28. marca 595 šele začelo četrto leto Hildebertove vlade v Burgundiji, v katerem je umrl (*Quarto anno, post quod Childebertus regnum Guntramni acciperat, defunctus est: Fredegar IV 16*). V najboljšem primeru moremo dopuščati, da bi postal Teodorik kralj šele v poletju 595 (verjetneje šele proti koncu leta), tako da nikakor ne moremo računati z njegovimi poslanci v Bizancu že v pomladi, kar bi morali, če bi hoteli zvrstiti v l. 595 vse dogodke, ki jih postavlja vanj Labuda.

²⁴⁴ Dölger F., *Regesten*, 76—78, 83—85, str. 10 in 11.

²⁴⁵ Bréhier L., n. d., str. 42.

²⁴⁶ Teofilakt Simokata, VII 13, str. 267.

²⁴⁷ Teofilakt Simokata VII 12, 9, str. 266.

²⁴⁸ Hauptmann L., *Čas* 17, 1923, str. 315—316; za Labudo značilna poteza je, da kljub temu, da dela ne pozna, vendarle sodi o njem (i nie osiagnal on novych rezultatow), str. 342, op. 2.

- 599? Obrski pohodi: začetek
 600 kuga, mir, porazi
 601 Kaganove priprave ob kataraktih
 602 Kaganove priprave proti Antom«

Vendarle pa ima tudi Hauptmannova razporeditev dogodkov za posledico, da se mu nekaj več kakor poldruugo leto miru raztegne skoraj na štiri leta (596—599)! Še vedno torej ni izgubila praznina, nad katero je obupal že Bury²⁴⁹ in zaradi katere historiki kljub svojemu načelnemu nezaupanju v Teofanovo razporeditev teh bojev v praksi vendarle posegajo po njegovem datiranju.

Ta praznina se pa da vendarle zapreti, če upoštevamo vsa kronološka oporišča, ki nam jih mudi Teofilaktovo poročilo. Ta so sledeča: Maurikij je začel vojno proti Obrom po koncu vojne s Perzijci, in sicer v času, ko je bil sončni mrk,²⁵⁰ t. j. okr. 19. marca 592.²⁵¹ V času, ko je umrl patriarh Ivan, t. j. avgusta 595, je trajala vojna že približno štiri leta,²⁵² v l. 595 pa spada prvi Petrov pohod proti vlaškim Slovenom. V 19. letu Maurikijeve vlade (t. j. od 5. VIII. 600 do 4. VIII. 601) ni bilo nobenega boja na obrsko-bizantinski meji,²⁵³ v 20. letu pa je bil postavljen za poveljnika Peter,²⁵⁴ a njegov drugi pohod proti vlaškim Slovenom l. 602 je na zimo tega leta končal z uporom, zaradi katerega je bil v novembru Maurikij ubit in ga je na prestolu zamenjal voditelj upornikov, Foka.

Če upoštevamo ta oporišča, dobimo za začetek in konec vojne že jasno podobo:

- 592 Maurikijev pohod do Anhiala v obrambo proti Obrom²⁵⁵
 593 poletje-jesen kaganov vpad preko Donave²⁵⁶
 594 Priskov pohod proti vlaškim Slovenom²⁵⁷
 595 Petrov pohod proti vlaškim Slovenom²⁵⁸
 598-jeseni 599 poldruugo leto miru²⁵⁹
 599/600 zima: kagan oblega Tomi in pustoši bizantinsko ozemlje²⁶⁰
 600 kuga v obrski vojski, sklenitev miru; bizantinski napad in obrski porazi ob Tisi²⁶¹
 600 avgust-601 julij: leto brez vojnih dogodkov²⁶²

²⁴⁹ Bury J. B., n. n. m.

²⁵⁰ Teofilakt Simokata, V 16, 5, str. 218.

²⁵¹ Gl. Ensslin, Slaweneinfälle, RE d. klass. Altertumswiss. III A, 1927, kol. 702—3; Mauricius, prav tam XIV, 1930, kol. 2389; Baynes N. N., Cambridge Medieval History II², 1936, str. 280; Labuda G., n. d., str. 342—343.

²⁵² Teofilakt Simokata VII 6, 1, str. 254.

²⁵³ Teofilakt Simokata VIII 4, 9, str. 290.

²⁵⁴ Teofilakt Simokata VIII 4, 9, str. 290—291.

²⁵⁵ Teofilakt Simokata VI 1—3.

²⁵⁶ Teofilakt Simokata VI 3—6.

²⁵⁷ Teofilakt Simokata VI 6—11.

²⁵⁸ Teofilakt Simokata VII 1—5.

²⁵⁹ Teofilakt Simokata VII 12, 9.

²⁶⁰ Teofilakt Simokata VII 13—14.

²⁶¹ Teofilakt Simokata VII 15—VIII 4.

²⁶² Teofilakt Simokata VIII 4.

601 jesen: obrske priprave ob kataraktih²⁶³

602 Petrov drugi pohod proti vlaškim Slovenom, obrski pohod proti Antom, upor bizantinske vojske²⁶⁴

V odprtino, ki še zija, spada Priskov pohod k Donavi, ki se začne spomladi 596; osvojitve Singiduna po Obrih in zopetna osvojitve po Bizantincih; obrska napoved vojne, vdor v Dalmacijo in pustošenje po njej. Teofilakt nam sicer tudi tu ne daje točnih podatkov, koliko časa je trajalo eno, koliko časa drugo, a iz vsega zgornjega izvajanja je jasno, da gre za dogodke dveh, ne le enega leta. Odprtino je torej treba zapreti takole:

596 boji za Singidunum²⁶⁵

597 obrska napoved vojne in pustošenje po Dalmaciji²⁶⁶

Po tej ugotovitvi kronološkega zaporedja dogodkov moremo preiti k njegovemu nekoliko podrobnejšemu pretresu glede naše problematike. Spomladi 591 je sklenil Maurikij mir s Perzijo.²⁶⁷ Ko se je vojska vrnila v Evropo, se je namenil, da preide v ofenzivo proti Obrom, in sicer enako kakor nekdanj Komentiolos preko Anhiala.²⁶⁸ Spomladi l. 592 je res odrinil na pohod do Anhiala, do koder je prišel brez boja, nato pa se je vrnil v Carigrad.²⁶⁹ Edini zanimivi dogodek na tem pohodu je bilo srečanje s tremi slovanskimi vohuni-godci, ki so jih cesarjevi vojaki zajeli skoraj pred carigrajskimi vrati (v bližini Herakleje) in ki so pripovedovali, da so poslanci baltskih Slovanov h kaganu in da so temu po naročilu svojih plemen odrekli pomoč v boju z Bizantinci; o sebi so trdili, da ne poznajo železa, marveč le godala. Za slovanski način življenja je seveda njihovo pripovedovanje brez pomena, zato pa kaže ta primer način, kako so Obri in Sloveni pripravljali svoje napade preko Donave in Save.²⁷⁰

Kagan, ki je prejkone poslal te ogleduhe, je na Maurikijev pohod odgovoril s tem, da je na eni strani na zahodu sklenil mir z Langobardi,²⁷¹ na drugi pa z zahtevo, da mu bizantinski cesar poveča vsakoletno dajatev.²⁷² Ko pa je bila ta zahteva odbita, je začel l. 593 z vojno in »ukaže Slovenom napraviti množico čolnov, s katerimi bi brez težav prestopil Donavo«. ²⁷³ Ko so prebivalci Singiduna Slovanom te čolne požgali, so začeli »barbari« oblegati mesto, ki pa se je kaganu odkupilo. Obrska vojska se je utaborila pri Sirmiju, kagan pa je spet ukazal »množici Slovanov« pripraviti čolne za prebroditev Save. Po prehodu reke je obrska

²⁶³ Teofilakt Simokata VIII 4—5.

²⁶⁴ Teofilakt Simokata VIII 5—6.

²⁶⁵ Teofilakt Simokata VII 7—11.

²⁶⁶ Teofilakt Simokata VII 11—12.

²⁶⁷ Dölger F., Regesten, 104, str. 13; Teofilakt Simokata VI 15, 2, str. 216.

²⁶⁸ Teofilakt Simokata V 16, 1, str. 218.

²⁶⁹ Teofilakt Simokata V 16, VI 1—3, str. 218—226.

²⁷⁰ Teofilakt Simokata VI 2, 10—16, str. 223—224; Kos F., Gradivo I, 104.

²⁷¹ Pauli Diaconi Hist. Langob. IV 4.

²⁷² Teofilakt Simokata VI 3, 9, str. 225; Kos F., Gradivo I, 106.

²⁷³ Teofilakt Simokata VI 3, 9, str. 226; Kos F., Gradivo I, 106.

vojska vdrla proti vzhodu. Prisk, ki ga je postavil Maurikij za poveljnika, je nameraval braniti prehod preko Balkana in ob Anhialu proti jugu. Njegova vojska pa je bila premagana, kagan je z vojsko spet prišel do Herakleje in Tzuruluja pred »dolгим zidom«, kjer je oblegal v Dimotiki in Tzuruluju ostanke razbite bizantinske vojske in Priska. Teofilakt Simokata trdi, da se ga je končno posrečilo z zvijačo²⁷⁴ in majhnim Priskovim odkupom odpraviti domov.²⁷⁵

Ob poznejših dogodkih pa se pokaže, da so Obri ob tej priliki izsifili od Bizantincev mnogo več, kakor pa Teofilakt Simokata naravnost prizna. Ko je namreč Prisk l. 594 prišel z bizantinsko vojsko v Dorostolon ob spodnji Donavi, je prišel k njemu obrski poslanec, ki mu je očital, da je Prisk, ki je sam zastopal Bizanc pri sklepanju miru, prelomil mir in zavezništvo z Obri, ker je prišel z vojsko do Donave.²⁷⁶ Tudi Prisk ne zanika ob tej priliki obstoja zavezniške pogodbe z Obri, odgovarja le, da »se zbira vojska proti Slovenom, zavezništvo in mir z Obri pa ne končujejo vojne z Geti«. ²⁷⁷ Očitno je bil torej Prisk po cesarju pooblaščen, da sklene z Obri mir, ki je bil nato v resnici sklenjen. Priskova odkupnina, ki jo omenja Simokata,²⁷⁸ po vsem tem v resnici ni mogla biti nič drugega, kakor doplačilo k običajni vsakoletni bizantinski podpori Obrom.

Dogovor o miru in zavezništvu pa so Bizantinci po vsem sodeč tako zvito formulirali, da sta ga obe stranki razlagali vsaka po svoje. Kagan je očitno menil, da so Bizantinci priznali z njim vse njegove osvojitve, ne le njegovo vrhovno gospostvo nad vlaškimi Sloveni, marveč tudi nad ozemljem med Donavo in Balkanom. Preden je l. 597 znova napovedal vojno Bizantincem, jim je v zvezi s pohodom proti vlaškim Slovenom l. 594 očital, da so »sovražno vdrli na njegovo ozemlje, grešili proti njegovim podložnikom«, ²⁷⁹ ko pa je l. 596 prišel Prisk v Zgornje Nove (Ram v severni Srbiji) in nato pri Viminaciji na nek otok v Donavi, mu je kagan spet očital, da je prišel v tujo deželo, da pripada ta pokrajina Obrom, da je Donava za Bizantince sovražnikova reka, da vse to nasprotuje mirovni pogodbi.²⁸⁰ Bizantinci pa so obratno razlagali mir tako, da so jim priznali Obri stari obseg njihove države in da velja mir na sovražni strani le za ljudstva, ki so bila stvarno pod Obri nekako v času sklepanja miru po padcu Sirmija, ne pa za vlaške Slovene. Med obema pogodbenima strankama je torej vladal spor, kakršnih smo doživeli že nekaj v mednarodnem življenju od konca druge svetovne vojne.

Ne glede na svoj uspeh l. 593 pa so Obri v letih 594—596 na svoji bizantinski meji popolnoma popustili in prepustili pobudo Bizantincem, ki so po Maurikijevem ukazu prenesli boje na Donavo in v ozemlje severno od nje. Pravih vzrokov obrskega popuščanja nam viri neposredno

²⁷⁴ Maurikij naj bi namreč spravil zvijačno kaganu v roke pismo, navidez namenjeno Prisku, v katerem obljublja obleganemu Prisku hitro pomoč.

²⁷⁵ Teofilakt Simokata VI 4—5, str. 226—230.

²⁷⁶ Teofilakt Simokata VI 6, 7—8, str. 231.

²⁷⁷ Teofilakt Simokata VI 6, 14, str. 232; Kos F., Gradivo I, 108.

²⁷⁸ Teofilakt Simokata VI 5, 16, str. 230.

²⁷⁹ Teofilakt Simokata VI 11, 8 in 17, str. 243, 244—245.

²⁸⁰ Teofilakt Simokata VII 7, 4—5, str. 256; VII 10, 5, str. 263.

ne sporočajo. Poročila iz obrskega prostora samega za ta čas nimamo nobenega. Vsekakor se pa zdi, da so se Obri obrnili v tem času nekaj močnejše spet proti zahodu, morda prav pod vtisom, da so na vzhodu stvari z zmago l. 593 za nekaj časa spet urejene. Obnovili so se spet spori z Langobardi, ki o njih sicer ne vemo nič drugega, kakor da je okr. l. 596 kagan znova sklepal mir z Agilufom.²⁸¹ Prav okoliščine, v katerih pride do obnove tega miru — pred kaganovo napovedjo vojne Bizantincem l. 597 — kažejo, da je vsaj del vzrokov obrskega popuščanja na vzhodu gotovo njihova zaposlenost na zahodu, zlasti ker smo mogli podobno zvezo ugotoviti že tudi l. 592/593. Bojišče proti Langobardom poleg tega ni edino zadrževalo Obrov na zahodu. L. 593 napadejo Bavarci Slovane v zgornji dravski dolini in l. 595 morajo slednjim priti na pomoč Obri, da zmagovito odbijejo nov bavarski napad;²⁸² okrog l. 595 so poleg tega Obri vdrli tudi v frankovsko Turingijo, kjer so se zapletli v težke boje s Franki.²⁸³ Kolikor vemo, jih je dokončno zaključil šele mir, sklenjen okrog l. 602.²⁸⁴ Poročila o bizantinskih napadih na posamezna slovenska plemena na Vlaškem, kjer so sosedje napad na drugega le opazovali, ne da bi mu priskočili na pomoč, kažejo poleg tega, da spada prav v ta čas nekak upad glede povezovanja slovenskih plemen v večjo plemensko zvezo in s tem nedvomno tudi upad v njihovi povezanosti z Obri. Zaradi pomanjkanja virov nerešljivo pa je vprašanje, ali ni ta pojav pri vlaških Slovenih povezan morda s tako oslavitvijo medsebojne povezanosti pri Obrih samih; ugotoviti moramo le, da je kaganovo omejevanje na diplomatske proteste — včasih je na mnogo manjše bizantinske pohode odgovoril s silovitimi sunki proti jugu in jugovzhodu — kljub obrski zaposlenosti na zahodu le težko razlagati brez domneve, da sovpada začetek bizantinskih pohodov tudi s kakimi notranjimi obrskimi razprtijami, kakršne moremo zaslediti l. 602 ob pohodu proti oddaljenim Antom, ko je večji obrski oddelek nameraval preiti k Bizantincem,²⁸⁵ ali kakršne so za daljšo dobo zlomile obrsko moč okr. l. 630.²⁸⁶

Prisk je namreč ne glede na kaganove proteste prekoračil Donavo in izrabil odsotnost vojske plemena, ki mu je načeljeval Ardagast, ki je odšla na tuje na rop; iznenada je ponoči napadel Ardagasta. Ta je sicer ubežal po nepristopnih krajih, Sloveni pa se niso kaj prida branili, temveč so se enako razbežali, tako da so Bizantinci do dobra opustošili ozemlje tega plemena (med Donavo in Jalomito na Vlaškem).²⁸⁷ Ujete Slovane je poslal Prisk obenem s plenom v Carigrad, a po poti so se uprli. Večji del se jim je tudi res posrečilo ubežati in celo plen je rešila bizantinskemu spremstvu le nepričakovana pomoč tam potujočih vojaških oddel-

²⁸¹ Pauli Diaconi Hist. Langob. IV 12; Kos F., Gradivo I, 117.

²⁸² Pauli Diaconi Hist. Langob. IV 7, 10; Kos F., Gradivo I, 112, 116; Kos M., Časopis za zgodov. in narodop. 26, 1931, str. 207—209.

²⁸³ Pauli Diaconi Hist. Langob. IV 11; bella gravissima cum Francis gesserunt.

²⁸⁴ Pauli Diaconi Hist. Langob. IV 24; Kos F., Gradivo I, 138.

²⁸⁵ Teofilakt Simokata VIII 5, 13, str. 293; Kos F., Gradivo I, 137.

²⁸⁶ Tkzv. Fredegar IV 72; Kos F., Gradivo I, 164.

²⁸⁷ Teofilakt Simokata VI 7, 1—5, str. 232—233; Kos F., Gradivo I, 108.

kov.²⁸⁸ Prisk je svoj pohod nadaljeval preko Jalomite, kjer je naletel na oddelek ogleduhov sledečega plemenskega poglavarja (*ὄγγα*) Mužoka, čigar gradišče je bilo oddaljeno okrog 160 km in je torej moralo ležati nekje v bližini jugovzhodnega zavoja Karpatov. Presenečeni Sloveni so se poskusili rešiti z begom v bližnje močvirje in gozdove.²⁸⁹ Nek Gepid, ki je bil med njimi, pa jih je izdal in spravil v bizantinske roke, nato pa pomagal Prisku še pri napadu na Mužoka. Najprej je dobil od Mužoka čolne, s katerimi naj bi se rešili Ardagastovi rojaki, nato pa spravil čolne in njihove veslače v roke bizantinske zasede, pri čemer so mu služile za dogovorjeni znak »obrske pesmi«.²⁹⁰ Ker je Mužok prav tedaj obhajal sedmino po svojem bratu in je bilo na gradišču vse pijano, je uspel Prisku tudi tu nenaden nočni napad, ob katerem je bil pijani Mužok celo sam ujet. Vsekakor pa so bili tudi ob tej priliki Sloveni predvsem le razpršeni, kajti že drugi dan so Bizantincem, ki so se pijani zmage in pijače vračali domov, napad vrnili in jim odvzeli njihov plen.²⁹¹

V tem je prišlo naročilo od cesarja, da naj bi bizantinska vojska prezimila na Vlaškem, čemur so se vojaki uprli: »rekli so namreč, da je tamošnji zrak neznosen, barbarska vojska pa nepremagljiva«.²⁹² Vendar je Prisk pregovoril vojsko k poslušnosti²⁹³ in še dalje plenil vlaške Slovene. Ukaza pa le ni mogel izpolniti, marveč se je vrnil z vojsko nazaj preko Donave. »Vojski je bilo namreč neznosno prebivanje v barbarski deželi; bal pa se je, da se ne bi iznenada pokazali barbari in odvzeli plena.«^{293a} Tudi tu poroča Teofilakt o vsej stvari zmedeno, ker noče povedati vsega. Če pa združimo poročilo o umiku s poročilom o sledečem pogajanju s kaganom,²⁹⁴ moremo rekonstruirati dogodke nekako takole: Kagan je nameraval napasti Priskovo vojsko in jo je dobil že nekoliko v škripce, obenem pa je pripravljal nov slovenski vdor preko Donave. V zvezi s tem je poslal Prisku poslanstvo, ki je zagrozilo z odpovedjo miru in z vojsko. Tako je prišlo do novega Priskovega poslanstva h kaganu, ki mu je ta »oholo zatrjeval, da so plenili njegovo ozemlje, in dejal, da je on vladar vsega ljudstva (sc. vlaških Slovenov, ki so jih Bizantinci napadli) ... Na moje ozemlje je (sc. Prisk) sovražno vdrl, nad mojimi podložniki je grešil«. Zato je zahteval povračilo plena in pod tem pogojem dovolil bizantinski vojski »prehod preko zemlje barbarov« nazaj na bizantinsko področje.²⁹⁵ Prisk sicer ni vrnil vsega, kar je naplenil,

²⁸⁸ Teofilakt Simokata VI 8, str. 234; Kos F., Gradivo I 108.

²⁸⁹ Teofilakt Simokata VI 8, 10–11, str. 236; Kos F., Gradivo I, 108.

²⁹⁰ Teofilakt Simokata VI 9, 10, str. 238; Kos F., Gradivo I, 108.

²⁹¹ Teofilakt Simokata VI 8, 9–9, 15, str. 235–239; Kos F., Gradivo I, 108.

²⁹² Teofilakt Simokata VI 10, 2, str. 239; Kos F., Gradivo I, 110.

²⁹³ Teofilakt Simokata VI 10, str. 239–242; Kos F., Gradivo I, 110.

^{293a} Teofilakt Simokata VI 11, 3, str. 242; Kos F., Gradivo I, 113.

²⁹⁴ Teofilakt Simokata VI 11, str. 242–245; delno v Kos F., Gradivo I, 113.

²⁹⁵ Teofilakt Simokata VI 11, 8 in 17, str. 243, 244–245: ὁ μὲν οὖν βάρβαρος φρονηματοθεῖς ἐπὶ τοῖς ἀπὸ συγκυρήσασιν λίαν ὑψαυχενίζετο, καὶ κύριον αὐτὸν εἶδ-νοὺς ἐψαοχεν ἀπαντος... ἐπὶ τῆς ἐμῆς γῆς ἐπιβέβηκεν, περὶ τοὺς ἐμοὺς ὑπεκδοὺς ἐξήμαρτεν.

vsekakor pa je poslal kaganu nazaj ujete Slovence, vsega okrog 5000, in ni izključeno, da tudi del plena, saj imamo o vsem tem le pristransko poročilo bizantinskega kronista, ki skriva, kar se le da.²⁹⁶ Nato se je Prisk vrnil z vojsko v južno Tracijo in sam odšel v Carigrad. Zaključek tega pohoda vsekakor dokazuje, da je kagan ob tej priliki še mogel zapovedovati na Vlaškem, da pa so bili tudi Bizantinci tokrat končno prisiljeni priznati kaganovo nadoblast nad vlaškimi Slovenci, dasi so tudi v sledečem letu nadaljevali z izvajanjem svojega načrta, da namreč najprej zrušijo obrsko moč z napadi na Obrom podrejene vlaške Slovence, nato pa končajo vojno z napadom na Obre same.

Že v zimi 594/5 je cesar Priska zamenjal s svojim bratom Petrom.²⁹⁷ Peter se je z vojsko napotil znova proti Donavi na spomlad 595. Obri so pomirjenje s Priskom spet razlagali v svojem smislu; Peter je namreč na svojem pohodu trčil na manjše skupine Slovencev (okr. 600),²⁹⁸ ki so ropali v mestih Zaldape, Akis in Skopis severno od Balkanskega pogorja, in Bolgarov (okr. 1000).²⁹⁹ Prve so Bizantinci po trdovratnem slovenskem odporu uničili, a drugi so Bizantince nagnali nazaj. Peter se je zaradi napada nanje moral kaganu celo opravičevati. Kagan in Bolgari — enako pač tudi Slovenci — so torej menili, da se imajo v dobi miru pravico kretati med Donavo in Balkanom, kar je razvidno že iz samega sporočila Bolgarov bizantinskemu poveljniku, da naj ne krši miru z napadom nanje. Bolgarsko stališče je moral odobriti tudi Peter, ki se je zaradi napada odkupil kaganu.³⁰⁰

Ne glede na ta prvi spor s kaganom pa je vztrajal pri bizantinskem stališču glede vlaških Slovencev in nadaljeval svoj pohod preko Donave, ki jo je prekoračil nekje severno od Nikopolisa. Slovensko pleme, ki mu je načeljeval glavar Peragast³⁰¹ in ki je razpolagalo tudi s konjenico,³⁰² je zajelo bizantinske ogleduhe, izvedelo za bizantinske načrte in pripravilo Bizantincem zasedo, skrito v gozdove na levem bregu Donave.³⁰³ V boju, ki je nastal, je Peragast sicer padel in so se Slovenci umaknili, a ob zasledovanju so prišli Bizantinci v kraj brez vode, ki jih je v poletni vročini spravil v veliko zadrego. Nek ujetnik jih je tako mogel speljati v novo zasedo ob reki Jalomiti. Na drugi strani reke jih je namreč spet pričakala v gozdu skrita slovenska vojska.³⁰⁴ V boju, ki je nastal, so bili Bizantinci popolnoma premagani. Zaradi tega poraza je bil Peter odstavljen in Prisk

²⁹⁶ Teofilakt Simokata VI 11, 20, str. 245; Kos F., Gradivo I, 113.

²⁹⁷ Teofilakt Simokata VI 11, 2, str. 242, VII 1, 1, str. 245; Kos F., Gradivo I, 113, 118.

²⁹⁸ Teofilakt Simokata VII 2, 1—9, str. 247—248; Kos F., Gradivo I, 118.

²⁹⁹ Teofilakt Simokata VII 4, 1—7, str. 251—252; Kos F., Gradivo I, 118 (nepopolno).

³⁰⁰ Teofilakt Simokata VII 4, 2, str. 251, 6—7, str. 252; Kos F., Gradivo I, 118.

³⁰¹ Teofilakt Simokata VII 4, 13, str. 252; Kos F., Gradivo I, 118.

³⁰² Teofilakt Simokata VII 4, 11, str. 252; Kos F., Gradivo I, 118.

³⁰³ Teofilakt Simokata VII 4, 13, str. 252; Kos F., Gradivo I, 118.

³⁰⁴ Teofilakt Simokata VII 5, 8, str. 254; Kos F., Gradivo I, 118.

je znova postal poveljnik vojske, ki se je umaknila nazaj na desni breg Donave³⁰⁵ in v Astiko na prezimovanje.³⁰⁶

Prisk si je spomladi 596 za svoj pohod izbral vodno pot in prišel po Donavi navzgor do zgornjih Nov.³⁰⁷ Tokrat pa se je kagan, h kateremu so se v tem času zatekli pred zahodnimi Turki Tarniaki, Kotrageri in Zabenderi, vsega okrog 10.000 vojakov, nameraval bolj energično vmešati v bizantinske boje z vlaškimi Slovenci. Dokazati je nameraval Bizantincem, da je prostor južno od Donave njegov. Najprej je očital Prisku po poslanicah, da vdira v njegovo deželo, nato pa je razrušil zidove Singiduna in preselil del prebivalcev v svoje dežele.³⁰⁸ Prisk je v odgovor prišel po Donavi navzgor do nekega otoka pri Viminaciju v bližini Singiduna.³⁰⁹ Ko se je tako še približal Obrom in zbral bizantinsko vojsko že na pravi neposredni obrski meji, mu je kagan znova očital, kaj išče na njegovem ozemlju in končal z grožnjo, da bo zrušil še mnogo drugih mest.³¹⁰ Bizantinska vojska pa je ne glede na te grožnje s podporo preostalega prebivalstva Singiduna znova zavzela mesto, prisilila barbarsko posadko z napadom z reke in s suhega k umiku, ter hitro znova utrdila mesto.³¹¹

Tega neposrednega napada na Obre kagan ni hotel pustiti brez odgovora. Na zahodu si je razvezal roke s sklenitvijo miru z Langobardi, nato pa je napovedal vojno Bizantincem in vdrl v Dalmacijo, ki jo je vso oropal, poleg tega pa zavzel vrsto utrdb. Vendar Teofilakt Simokata obrskega vdora v Dalmacijo niti ne zasleduje do kraja. Njegov opis zaključuje že sredi napada s po vsem videzu edinim bizantinskim uspehom, da je Guduis obrskemu oddelku, ki ga je kagan poslal s plenom domov, ob ugodni priliki ta plen odvezel. V zvezi s temi obrskimi napadi je gotovo tudi poročilo duhovnika Veterana papežu Gregorju, da »slovansko ljudstvo zelo ogroža« Dalmacijo.³¹²

Poslej je vladal več kakor poldrugo leto na obrsko-bizantinski meji na Donavi mir. Maurikijeva ofenziva proti Obrom je kljub svojemu neuspehu glede poglavitnega namena, da namreč uniči obrsko silo kot tako, vendarle dosegla, da se je v zadnjem desetletju 6. stoletja obrsko težišče pod bizantinskim pritiskom umaknilo nekoliko proti zahodu.³¹³ Dočim smo srečali doslej izhodišče obrskih pohodov navadno v Sremu, bomo videli pri prihodnjem bizantinskem napadu, kako Obri branijo proti Bizantincem le še prehod preko Donave, pa tudi vsi boji se bodo vršili severno od te reke. V dobi miru se je torej obrsko težišče umaknilo spet med Donavo in Tiso, kjer je bilo prejkone tudi dokler ni kagan osvojil Sirmija. Vedno bolj pa se obračajo proti zahodu tudi obrske težnje po osvajanju. Videli smo že, kako se v zadnjih dveh desetletjih vedno močneje javljajo napadi

³⁰⁵ Teofilakt Simokata VII 4–5, str. 251–254; Kos F., Gradivo I, 118.

³⁰⁶ Teofilakt Simokata VII 7, 1, str. 256.

³⁰⁷ Teofilakt Simokata VII 7, 3, str. 256.

³⁰⁸ Teofilakt Simokata VII 10, 1, str. 262.

³⁰⁹ Na otok Singan, 30 milj od Singiduna.

³¹⁰ Teofilakt Simokata VII 10–11, 6, str. 262–264.

³¹¹ Teofilakt Simokata VII 11, 6–8, str. 264.

³¹² Rački, Documenta, str. 258; Kos F., Gradivo I, 131.

³¹³ Hauptmann L., Byzantion 4, 1929, str. 168–170.

Obrov in z Obri zvezanih Slovanov vzdolž zahodne obrske meje, kako zlasti v zadnjem desetletju izrabijo Obri vsak prestanek bojev z Bizantinci za napade proti Langobardom, Bavarcem in Frankom. Zadnji obrski sunek že ni bil več namenjen kot običajno na vzhodni del Balkanskega polotoka, marveč v Dalmacijo. Po njegovem koncu, ko je 598—599 na balkanskem bojišču vladal mir, pa izvemo spet o napadih Slovanov v Istro, kjer so bili tepeni,³¹⁴ in o tem, kako »so začeli vstopati skozi istrski dohod (sc. mimo Vipavske doline in preko postojnskega Krasa) že v Italijo«. ³¹⁵

Na zimo 599 pa je kagan obnovil napade tudi na vzhodnem balkanskem bojišču. Prodril je spet preko Mezije in Tracije do Tomija, ki ga je več mesecev oblegal (do pomladi 600).³¹⁶ Bizantinska vojska, ki je mestu prišla na pomoč, se je morala spomladi umakniti proti zahodu, nato pa, premagana in zasledovana po Obrih, do vrat Carigrada, kjer so Obri zavzeli Drzipero pri Arkadiopolisu, na pol pota med Hadrianopolisom in »dolгим zidom«. ³¹⁷

Bizantinski vojaški zlom je bil tako hud, da so v Carigradu izbruhnili nemiri in se oglašali predlogi, naj se prebivalstvo umakne v Malo Azijo. Nenadno pa je rešila Bizantince elementarna katastrofa: »celi oddelki barbarske vojske so popadali zaradi kuge, ki jih je obiskala, in nesreča je bila zanj neizprosna in se ji ni dalo umakniti«. ³¹⁸ Kagan sam je izgubil 7 sinov. Kuga je tako oslabila Obre, da je kagan moral pristati na mir, s katerim se je prvič jasno odpovedal ozemlju južno od Donave in gospostvu nad vlaškimi Sloveni: »dogovori se, da Donava razmejuje Bizantince in Obre, proti Slovenom pa je dovoljeno reko prekoračiti«. ³¹⁹ V luči naše analize prejšnjih dogodkov in sporov med Bizantinci in Obri je popolnoma jasno, da je edino pravilno razlago tega miru dal Hauptmann: »Mir se je često napačno tolmačil, češ, dovolil je tako Bizantincem kakor Obrom prestopiti Donavo, kadar bi hoteli navaliti na Slovane. Ali da je to nesmisel, je jasno, kajti Obri so sedeli itak onstran Donave, njim je ni bilo treba šele prekoračiti. Razen tega pa je iz besedila razvidno, da spada *Ρωμαίους καὶ Ἀβάρους* k *μεσίτης*: proti Obrom naj bo sicer Bizantincem v bodoče meja Donava, proti Slovanom pa ne. Njih se je moral kagan odreči«. ³²⁰ Že dejstva, ki jih navaja Hauptmann, in poleg njih to, da predstavljajo te določbe popolnoma prirodni zaključek sporov okrog obrsko-bizantinske mirovne pogodbe iz l. 593, ki smo jih zgoraj analizirali, povsem onemogočajo tako starejše razlage te pogodbe, da bi bilo z njo dovoljeno proti Slovenom prestopiti Donavo i Bizantincem, i Obrom, ³²¹ še bolj seveda razlago, ki jo obnavlja Labuda, ³²² da bi bili

³¹⁴ Rački F., Documenta, str. 255; Kos F., Gradivo I, 126.

³¹⁵ Kos F., Gradivo I, 131; Rački F., Documenta, str. 258.

³¹⁶ Teofilakt Simokata VII 13, str. 267—269.

³¹⁷ Teofilakt Simokata VII 14, str. 269—271.

³¹⁸ Teofilakt Simokata VII 15, 2, str. 271.

³¹⁹ Teofilakt Simokata VII 15, 14, str. 273; Kos F., Gradivo I, 132.

³²⁰ Hauptmann L., Čas 17, 1923, str. 318.

³²¹ Kos F., Gradivo I, 132; Stanojević S., Vizantija i Srbi I, str. 240.

³²² Kovačević Lj.-Jovanović Lj., Istorija srpskog naroda, I, 1893, str. 66; Labuda G., n. d., str. 172—173, tu se mir tudi pogrešno datira v l. 598.

s to določbo »Bizantinci morali dovoliti Obrom prehod Donave na kraju primernem za prehod in prihod v območje ustja Donave proti Slovanom«, kakor se je to zgodilo l. 578.

Bizantinci so očitno šele po obrski kapitulaciji spoznali vso težo katastrofe, ki je zadela Obre s kugo. Svoj dosedanji načrt, oslabiti najprej Slovence, nato šele Obre, ki je bil podlaga gornje mirovne določbe, so nemudoma sprevrgli, prelomili pravkar sklenjeni mir in udarili nad Obre. Prisk je poleti l. 600 znova zbral bizantinsko vojsko na otoku pri Viminaciju in napovedal vojno Obrom. Kagan je v odgovor vpadel na bizantinsko ozemlje, a vojska pod njegovimi sinovi naj bi varovala Donavo. V trikratni bitki za prehod preko Donave, ki je prinesla Bizantincem tri zmage, so si končno tega izsilili in s tem prisilili tudi kagana, da se je umaknil nazaj k Tisi. Mesec dni pozneje so Bizantinci ob Tisi znova zmagali nad Obri, nato pa opustošili tri gepidska naselja v Banatu, kjer so pravkar obhajali nek praznik, tako da so Bizantinci ob nočnem napadu pobili veliko število prebivalcev (baje okrog 30.000, kar pa je gotovo precej pretirana številka). Tri tedne pozneje pa se je vnela ob Tisi nova, zaključna bitka, ki je znova prinesla Bizantincem zmago. Obrska vojska, v kateri je bil tudi velik oddelek Slovanov (*Σκλαυηνῶν πλείστη ἀπόμοιρα*), je bila razbita, razen tega pa so Bizantinci ujeli »3000 Obrov, drugih barbarov poleg 4000 2200 in Slovanov 8000«. ^{322a} Razlikovanje med različnimi »barbari« pomeni morda razlikovanje med Gepidi ³²³ in »drugimi barbari«, morda z Obri združenimi Bolgari in hunskimi ostanki. Vendar obrski poraz ni bil tako težak, da bi kagan ne dosegel od Maurikija povrnitve ujetnikov, ki so bili odposlani že v Tomi, dasi Teofilakt Simokata opravičuje ta cesarski akt, češ da še ni izvedel o bizantinskih zmagah. ³²⁴ Zdi se, da je bila vrnitev ujetnikov spet zvezana s sklenitvijo miru, kajti v 19. letu Maurikijeve vlade, t. j. od avgusta 600 do julija 601, ni bilo nikakih spopadov med Obri in Bizantinci. ³²⁵

Na jesen 601 pa je Maurikij postavil za poveljnika na severni meji znova Petra. Ko je kagan zbiral vojsko pri »kataraktih«, da bi se jih polastil, je Peter prišel z vojsko v Dardanijo in se končno z njegovim namestnikom Apsihom pogodil o miru. Kagan se je umaknil v Konstantiolo pri Singidunu, Peter pa v Tracijo. Na poletje 602 je kagan menda spet zbiral čete za vdor na bizantinsko ozemlje. Zato je Maurikij ukazal Petru, naj prekorači Donavo, in ta je res udaril — proti vlaškimi Slovanom. Proti njim so se Bizantinci zvezali tudi z Anti, zato je »kagan poslal Apsiha z vojsko, da bi uničil antsko ljudstvo, ki je bilo zvezano z Bizantinci. Ko se je to zgodilo, je odpadel del obrske vojske, hoteč preiti k (sc. bizantinskemu) cesarju. Ko je kagan to slišal, se je ustrašil; in v velikih

^{322a} Teofilakt Simokata VIII 3, 15, str. 289; Kos F., Gradivo I, 133 (s pogrešnimi številkami v slovenščini; napačne številke podaja tudi Šišić F., Povijest... , str. 230).

³²³ Gl. Teofanes, ed. de Boor I, str. 282, II, str. 174; Kos F., Gradivo I, 133.

³²⁴ Teofilakt Simokata, VIII 1, 9—4, 2, str. 284—289.

³²⁵ Teofilakt Simokata VIII 4, 9, str. 290.

skrbih je zelo prosil in zvijačno nagovarjal na različne načine, da bi se odpadla vojska povrnila.³²⁶ Tudi v teh bojih se torej kaže povezava med Obri in Sloveni, ki se je ohranila očitno kljub obrski kapitulaciji l. 600. Dasi nam viri ne poročajo o razvoju obrske borbe z Anti, se zdi, da so Obri uspeli. Vsekakor je to poslednjič, ko se Anti omenjajo v virih.

V istem času je Peter poslal svoje čete plenit Slovence, in sicer z uspehom.³²⁷ V pozni jeseni je Maurikij ukazal, da naj Peter prezimi v slovenskih pokrajinah. Vojaki so se uprli »zaradi tistega plena (sc. ki so ga hoteli prenesti domov in so se bali, da ga ne bi izgubili),³²⁸ zaradi pomanjkanja zanj potrebnih konj, in dalje seveda zaradi množice barbarov, da bi krožili v deželi na oni strani Donave«,³²⁹ se pod poveljstvom Foke napotili proti Carigradu, kjer so vrgli Maurikija s prestola in ga novembra 602 zamenjali s Foko.³³⁰

10. Dokončni prodor Slovanov na Balkanski polotok. — Padec Maurikija je v zvezi z notranjimi nemiri, ki označujejo vso dobo Fokine vlade (602—610), in z obnovljeno vojno med Bizantinci in Perzijci³³¹ zrušil tudi bizantinsko obrambo na Donavi in Savi. S tem so se odprle pred Sloveni in Obri nove možnosti, da končno uspejo v svojem prodiranju na Balkan, ki so ga napadali že celo stoletje in se pomalem naseljevali na njem. Obri so nemudoma sklenili na zahodu mir z Langobardi — sledeči dogodki kažejo, da so se z njimi celo zvezali proti Bizantincem za skupno nastopanje na zahodnih bojiščih — in s Franki.³³² S tem so osvobodili vse svoje sile za napad proti Bizancu.

L. 603, obenem ko so Bizanc napadli Perzijci, so pustošili Obri v Traciji,³³³ približno v istem času pa so »Langobardi z Obri in Slovani vdrli v Istro in vso opustošili z ognjem in ropanjem«,³³⁴ poleg tega pa je kagan poslal Agilulfu v pomoč celo v Italijo slovanske čete,³³⁵ ki so sodelovale pri obleganju in zavzetju Cremona in Mantua. Obratno pa mu je Agilulf poslal obrtnike, ki so mu delali ladje, katere je potreboval pri napadu na Tracijo.³³⁶ Kako zelo je bila zvezana ta langobardsko-obrska zveza s skupnim nasprotjem proti Bizancu, pa se je prav kmalu pokazalo. Ko so se namreč Langobardi pomirili z Bizantinci (okr. 600 začenjajo sklepati z ravenkim eksarhom kratkotrajna premirja, okrog 610 pa so sklenili

³²⁶ Teofilakt Simokata VIII 5, 13—6, 1, str. 293, gl. tudi Teofanes, ed. de Boor I, str. 284; Kos F., Gradivo I, 137 (brez Teofana).

³²⁷ Teofilakt Simokata VIII 5, 12, str. 293; Kos F., Gradivo I, 137.

³²⁸ Teofanes, ed. de Boor I, str. 186; Kos F., Gradivo I, 137.

³²⁹ Teofilakt Simokata VIII 6, 2, str. 293; Kos F., Gradivo I, 137.

³³⁰ Teofilakt Simokata VIII 5—15, str. 292—314, posebej o pohodu str. 292—294.

³³¹ Pügulevskaja N. V., n. d. str. 176—205; Pernice A., L' imperatore Eraclio, 1905, str. 3—24.

³³² Pauli Diaconi Hist. Langob. IV 24; Kos F., Gradivo I, 138.

³³³ Teofanes, ed. de Boor I, str. 290.

³³⁴ Pauli Diaconi Hist. Langob. IV. 24; Kos F., Gradivo I, 138.

³³⁵ Pauli Diaconi Hist. Langob. IV 28; Kos F., Gradivo I, 140.

³³⁶ Pauli Diaconi Hist. Langob. IV 20; Kos F., Gradivo I, 134.

že pravi mir s Foko),³³⁷ so namreč Obri planili še po svojih zaveznikih in vdrli okrog l. 611 v Furlanijo in v Istro.³³⁸

Foka, ki si je hotel olajšati obrambo proti nevarnejšemu napadalcu, Perzijcem, je l. 604 sklenil z Obri mir in jim posledaj plačeval povečane letne podpore. Nato pa je vso »vojsko prepeljal iz Evrope v Azijo.«³³⁹ Poslej je, kakor kažejo opisi obleganja Soluna in izročilo o padcu Salone, ohranjeno do 10. stoletja v dalmatinskih komunah, bizantinsko mejo na Balkanskem polotoku varovala le še milica, sestavljena iz prebivalcev raznih mest, ki je delno sestavljala mestne posadke, delno pa so jo pošiljali tudi na mejo.³⁴⁰ Nova vojna s Perzijci je tako popolnoma odprla severno mejo obrskemu in predvsem slovanskemu napredovanju.

Ne glede na »mir« z Obri pomenita doba Fokine vlade in prvo desetletje vlade Herakleja (610—641), ko je bila bizantinska mejo na Balkanskem polotoku popolnoma brez obrambe, čas poglavitne in dokončne slovanske naselitve na Balkanu. Proces, ki se je začel že v drugi polovici 6. stoletja s tem, da so se Slovani začeli ob svojih napadih kar dlje časa muditi na bizantinskem ozemlju, ob čemer so brez dvoma tudi ob njihovem končnem umiku posamezne skupine zaostajale v novem okolju, se v tem času zaključijo.³⁴¹ Le redka so sicer podrobna poročila o posameznih slovanskih napadih v tem času. Zato pa jih zamenjajo splošna poročila, ki pričajo o popolnem bizantinskem zlomu v Evropi. Egipčanski škof Ivan iz Nikija (v Nilovi delti) poroča k l. 609: »da so kralji tega časa porušili mesta kristjanov in da so barbari, tuja ljudstva in Obri odpeljali ujeto prebivalstvo. Le mestu Solunu je bilo to prihranjeno, ker je bilo njegovo obzidje trdno in zaradi božje pomoči tuja ljudstva niso uspela, da bi se ga polastila. Vsa dežela je izgubila svoje prebivalstvo.«³⁴² Podobno pravi Teofan v zvezi z nastopom Herakleja: »Cesar Heraklej pa je našel vse stvari bizantinske države zrušene. Evropo so namreč napravili Obri za puščavo, in vso Azijo so podvrgli Perzijci in mesta odvedli v ujetništvo in premagali v vojnah bizantinsko vojsko.«³⁴³ Nekako v isti čas spada označba položaja v opisu čudežev solunskega patrona sv. Demetrija (Miracula s. Demetrii): »V času škofovanja Ivana... se vzdigne ljudstvo Slovenov... in opleni vso Tesalijo in otoke okrog nje, celo Kikladske otoke in vso Ahajo, Epir in največji del Ilirika in del Azije, opustošili

³³⁷ Pauli Diaconi Hist. Langob. III 18, 27, IV 12, 18, 32; Hartmann L. M., Geschichte Italiens im Mittelalter II/1, str. 66, 72, 111—114, 116; Dölger F., Regesten, 164.

³³⁸ Pauli Diaconi Hist. Langob. IV 37, 40; Kos F., Gradivo I, 145, 148.

³³⁹ Teofanes, ed. de Boor I, str. 302; Georgios Mon., ed. de Boor, str. 664.

³⁴⁰ Miracula s. Demetrii, podrobne navedbe gl. spodaj; Konstantin Porfirogenet, De adm. imp. c. 29 in 30; Rački F., Documenta, str. 264—270.

³⁴¹ Gl. lit. v op. 1.

³⁴² Gl. Zotenbergov prevod v francoščino pri Jütrečeku K., Die Romanen in den Städten Dalmatiens, Denkschriften d. k. Wien. Akad. d. Wiss. 49, 1904, str. 26.

³⁴³ Teofanes, ed. de Boor I, str. 299; Rački F., Documenta, str. 263 (z več razlikami, med katerimi je najvažnejše, da mora stati namesto βαρβαροι pravilno Ἄβαρατοι).

so večino mest in pokrajin;³⁴⁴ Sloveni in Obri so »opustošili ves Ilirik, to se pravi njegove pokrajine, pravim, obe Panoniji, enako obe Daciji, Dardanijo, Mezijo, Tribale, Rodope in tudi vse pokrajine Tracije in do carigrajskega dolgega zidu in ostala mesta in mestne občine, samo prebivalstvo odvedli v del ozemlja ob reki Donavi, ki je nekdanj spadal k Panoniji, v pokrajino, katere glavno mesto je bil nekdanj Sirmij. Tam torej, kakor pravijo, je vse ujeta ljudstvo naselil omenjeni kagan, kot vnaprej njemu podložne«. ³⁴⁵ Končno sporoča še Izidor iz Seville k l. 615 (t. j. k začetku petega leta vlade Herakleja): »Heraklej vlada tedaj peto leto. V njegovem začetku vzamejo Sloveni Rimljanom Grčijo (t. j. evropski del bizantinske države), Perzijci Sirijo in Egipet in zelo številne pokrajine«. ³⁴⁶ Velik slovanski sunek v tem času na jug izpričuje tudi padeč Salone, ³⁴⁷ ki je padla vsekakor po l. 612, iz katerega imamo v Saloni še zadnji nagrobnik, ³⁴⁸ a vsekakor do l. 615. ³⁴⁹

Poleg velikega, splošnega slovanskega, z obrskimi napadi zvezanega vala, ki je zagrnil Balkanski polotok, govore torej ti viri posebej o obrskem sunku v Tracijo l. 603, o obrskem sunku velikega obsega na vzhodni del Balkanskega polotoka l. 609 in o obrsko-slovanskem zavzetju zahodnega dela Balkanskega polotoka l. 614/5. Poslej se severna bizantinska meja, ki obstoji seveda le še v teoriji, v resnici pa reže že enotno slovansko ozemlje in južno od nje žive svobodni ali z Obri zvezani Sloveni prav isto življenje, kakor v istih pogojih severno od nje, relativno umiri. V bizantinskih rokah je ostala v glavnem le še morska obala, tako v Dalmaciji kakor ob Egejskem morju.

Po l. 615 viri spet poročajo o posameznih obrskih ali slovanskih sunkih, ki imajo svoj določeni, že ožje omejeni namen. Tako so l. 617 znova vdrli Obri v Tracijo. Heraklej je poslal kaganu poslanstvo s prošnjo za mir. Dogovorila sta se za sestanek v Herakleji, ki pa se ni mogel vršiti, ker kagan v resnici sploh ni mislil na mir, marveč je nameraval porabiti sestanek za napad na bizantinskega cesarja in na Carigrad. Heraklej, ki je že prišel na kraj, določen za sestanek, je za njegove namene vendarle še pravočasno izvedel in preoblečen pobegnil v Carigrad, kagan je pa oplenil še področje med dolgim zidom in prestolico, pa tudi po Traciji je zavzel

³⁴⁴ *Miracula s. Demetrii* c. 158, ed. Migne PG 116, kol. 1325; Stanojević S. - Čorović V., str. 41.

³⁴⁵ *Miracula s. Demetrii* c. 169, ed. Migne PG 116, kol. 1336—7; Rački F., *Documenta*, str. 282—283.

³⁴⁶ *Heraclius dehinc quintum agit imperii annum. Cujus initio Selavi Graeciam Romanis tulerunt, Persae Syriam et Aegyptum, plurimasque provincias, Izidor iz Seville, Chronic. 120; ed. Mommsen v Mon. Germ. Hist., AA XI, str. 479.*

³⁴⁷ Konstantin Porfirogenet, *De adm. imp.* 29, 30 (CB), str. 125 do 128, 140—143; Rački F., *Documenta*, str. 264—270.

³⁴⁸ Bulić F., *Sull' anno della distruzione di Salona, Bulletino di archeologia e storia dalmata* 29, 1906, str. 268—304; spomenik opatice Ivane Sirmijske: 297—303.

³⁴⁹ Jireček K., *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, Denkschriften d. k. Wien. Akad. d. Wiss.* 49, 1904, str. 25—30; Nodilo N., *Historija srednjega veka za narod hrvatski i srpski* III, 1905, str. 309—314.

še vrsto mest, v pričakovanju miru nepripravljenih na nove napade, in jih oplenil.³⁵⁰ Po obrskem umiku je poslal Heraklej h kaganu novo poslanstvo, ki je končno l. 619 vendarle doseglo sklenitev miru.³⁵¹ Nato je povedel »vojsko iz Evrope v Azijo«³⁵² na svoj prvi pohod proti Perzijcem.

Bizantinsko zaposlenost v vojni s Perzijci pa so Obri znova nameravali izrabiti za svoje koristi. L. 622/3 so pripravljali nov napad na Carigrad, v l. 623 pa so Slovani na svojih monoksilih v resnici napadli Kreto.³⁵³ Tako se je moral Heraklej l. 623 vrniti znova v Carigrad in obnavljati mir z Obri. Ob tej priliki je moral dati kaganu kot talce tudi svojega nezakonskega sina Ivana Atalarika, nečaka Štefana, svaka Eutropa in Ivana, sina Bona, ki je bil poveljnik v Carigradu. Obenem je zvišal svojo »podporo« kaganu na 200.000 zlatnikov.³⁵⁴ Poleg tega je kagana imenoval za varuha svojega mladoletnega zakonskega sina, ki je ostal v Carigradu.³⁵⁵ Obri so imeli v tem času tudi svoj lasten interes, da obnovijo mir. Prav v času, ko so se pripravljali, da znova udarijo proti Bizancu, je namreč izbruhnil med moravskimi in češkimi Slovani l. 623 upor proti njim pod Samovim vodstvom, ki je nemudoma zajel tudi alpske Slovane v Karantaniji.³⁵⁶ Zdi se, da je ta upor v zvezi s selitvijo dela slovanskih Hrvatov iz Zakarpatja med Slovane na zahodnem Balkanu preko zahodnega dela slovansko-obrske plemenske zveze, preko Panonije, v času ko so se Obri pripravljali na napad proti Bizancu; s tem prehodom se je oblast Obrov v zahodnih predelih nekoliko omajala, kar je sprožilo slovanski upor. Obri so bili poslej nekaj let zaposleni z brezuspešnimi borbami proti upornikom pod Samovim vodstvom in v Dalmaciji.

Heraklej pa je, potem ko je tako zavaroval svojo severno mejo, ponovno odrinil proti Perzijcem.³⁵⁷ Toda ti so stopili v stik z Obri in jih l. 626 pridobili za skupen napad proti Carigradu, ki naj bi dokončno uničil Bizanc. Kmalu potem, ko so Perzijci prišli do maloazijskega obrežja

³⁵⁰ Teofanes, ed. de Boor I, str. 302; Nikefor patr., ed. de Boor, str. 12—13; Chronicon paschale (CB), str. 712—713; Dölger F., Regesten, 171—172, str. 19.

³⁵¹ Teofanes, ed. de Boor I, str. 302; Nikefor patr., ed. de Boor, str. 15.

³⁵² Teofanes, ed. de Boor, I, str. 302: μετίνευσεν τὰ στρατεύματα τῆς Ἑβρώπης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν.

³⁵³ Thomas Presbyter: Anno 934 (623) ingressi sunt Sclavi Cretam aliasque insulas et ibi comprehensi sunt beati a Quennesre e quibus circiter viginti vini interfecti sunt (latinski prevod sirskega originala pri Baynes N. H., The Date of the Avar Surprise, Byzant. Zeitschr. 21, 1912, str. 111).

³⁵⁴ Georgios Pisida, De expeditione Persica III, v. 311—314 (CB), str. 40; Nikefor patr., ed. de Boor, str. 17.

³⁵⁵ Teofanes, ed. de Boor I, str. 303; Dölger F., Regesten, 177, str. 20.

³⁵⁶ Tkzv. Fredegar IV 48; Kos F., Gradivo I, 154; gl. tudi Grafenauer B., Novejša literatura o Samu in njeni problemi in tam navedeno literaturo v tem letniku Zgodovinskega časopisa (zlasti Labuda G., Pierwsze państwo slowiańskie, 1949, ki je sedaj osnovno delo za te probleme).

³⁵⁷ Baynes N. H., Byzant. Zeitschr. 21, 1912, str. 110—128; najvažnejša starejša dela: Gerland E., Die persischen Feldzüge des Kaisers Herakleios, Byzant. Zeitschr. 3, 1894, str. 330—373; Pernice A., L'impératore Eraclio, 1905, str. 111—179.

Bospora, so se pred Carigradom 29. junija pokazali tudi Obri, ki so pripeljali s seboj tudi Bolgare, Gepide in Slovane, del Slovanov pa je prišel na monoksilih od ustja Donave. »Zloben veter iz vse Tracije nam je moral primesti iz mnogih oblakov nabrano zimo v poletju... Slovan namreč s Hunom in Skit z Bolgarom in dalje Medijec v soglasju s Skitom, ki imajo ločene jezike in pokrajine, razdeljeni in od daleč zbrani, so začeli proti nam enoten boj«, pravi Georgios Pisida v pesmi o tej vojni.³⁵⁸ Napadalci so bili proti oblegancem v toliki premoči, da so po sodobnem viru pripeljali s seboj tudi »otroke in žene«, ³⁵⁹ tako trdno so zaupali v svoj uspeh.

Obrska vojska je oplenila najprej predmestja Carigrada, nato pa je začela naskakovati mestno obzidje. Dne 31. julija se je začel veliki naskok na mesto. Kagan je jedro svojih čet zbral pred zidovjem »od imenovanih Poliantrovih vrat in do Quintovih vrat in dalje z večjo silo; tam je namreč postavil večino svoje vojske, postavivši nasproti ostalemu delu obzidja Slovane. In ostali so od jutra do enajste ure bojov, najprej z nagimi Sloven-skimi pešci, v drugi bojni vrsti s pešci v oklepih«. ³⁶⁰ Ko je bil veliki poskus odbit in ko se je kaganu tudi ponesrečilo zastrašiti carigrajske veljake, ki jih je povabil 2. avgusta na pogajanja, je poskusil 10. avgusta z odločilnim napadom s suhega in z morja. »Ko je barbar virgel v ladje množico Slovanov, pomešano z Bolgari (imel je namreč iz debel izdolbene čolne), je pomešal bitko na suhem z morsk«. ³⁶¹ Borci na slovanskih monoksilih, med katerimi so bile tudi ženske, naj bi na dani znak, obenem ko bi on napadel mestno obzidje, napadli Zlati rog in se izkrcali v mestu. Bizantinci pa so za načrt izvedeli vnaprej, spravili z istim znamenjem slovanske čolne v zasedo in jih uničili s svojim brodovjem in grškim ognjem. Tiste redke Slovane, ki se jim je posrečilo rešiti, pa je dal pobiti zaradi neuspeha razjarjeni kagan. Neuspeli poskus je povzročil, da se je moral umakniti izpred mesta in nehati z obleganjem, ne da bi mu uspelo dobiti stvaren stik s perzijsko vojsko onstran Bospora. »Nekateri so rekli, da so Sloveni, ko so videli, kar se je zgodilo, odšli in se vrnili domov, in zato je bil prisiljen tudi prokleti kagan vrniti se in jim slediti«. ³⁶² Glede položaja Slovanov v tem boju nam kažejo navedena mesta iz virov, da so bili brez dvoma Obrom podrejeni, da je imel vse poveljstvo v rokah edino kagan. Prav to odseva tudi še iz dveh mest, kjer se Slovani nepo-

³⁵⁸ Georgios Pisida, *Bellum Avaricum* (CB), v. 197—204, str. 55.

³⁵⁹ Sternbach L., *Analecta Avarica*, Rozprawy Akad. Umiej., wyd. filol., ser II, 15, 1900, str. 312.

³⁶⁰ *Chronicon paschale* (CB), str. 719: ἀπό τῆς λεγομένης Πολυανθρίου πόρτας καὶ ἕως τῆς πόρτας τοῦ Πέρπτου καὶ ἐπέκεινα σφοδρότερος· ἐκεῖ γὰρ τὸν πολὺν αὐτοῦ παρέστησαν ὄχλον στήσας εἰς ὄψιν κατὰ τὸ λοιπὸν μέρος τοῦ τείχους Σκλάβου. Καὶ ἔμεινον ἀπὸ ἑωθεν ἕως ὥρας ἰα' πολέμων, πρῶτον μὲν διὰ πεζῶν Σκλάβων γυμνῶν, κατὰ δὲ ἐυτέραν τάξιν διὰ πεζῶν ζαβάτων.

³⁶¹ Georgios Pisida, *Bellum avaricum* (CB), v. 409—412, str. 63.

³⁶² *Chronicon paschale* (CB), str. 725; Stanojević S.-Ćorović V., n. d., str. 36; glede obleganja gl. predvsem poročila sodobnikov; *Chronicon paschale* (CB), str. 716—726; Georgios Pisida, *Bellum Avaricum* (CB), str. 47—68; homilija iz leta 627: Sternbach L., n. n. m. str. 298—333; pozneje nastali opisi: Sternbach L., n. n. m., str. 334—342; Teofanes, ed. de Boor, str. 316; Nikefor patr., ed. de Boor, str. 17—19; nekaj odlomkov je ponatisnjenih v Stanojević S.-Ćorović V., n. d., str. 32—36.

sredno omenjajo: »Obri so pripeljali množice Slovanov in jih porabili v skupnem boju«;³⁶³ »V zalivu Kerata (sc. Roga) je napolnil monoksile Slovanov in ostalih divjih ljudstev, ki jih je pripeljal (sc. kagan), in skoro neštevilnim dobro oboroženim barbarskim vojnikom ukaže, naj z velikim krikom začnejo napad na mesto...«³⁶⁴ Govorica, ki je krožila po Carigradu, da so Slovani sami odšli, ker je dal kagan tiste med njimi, ki so se iz morja rešili, pobiti, je preslaba opora, da bi mogli zanikati podrejenost v napadu udeležениh Slovanov Obrom pred tem največjim obrskim poskusom, da v zvezi s Perzijci osvoje Carigrad.³⁶⁵ V njej namreč more odsevati tudi slovanski upor, sprožen po obrskem popolnem neuspehu, tako da je ni treba vezati s prejšnjim slovanskim razmerjem do Obrov in kagana.

Ne glede na to, ali je bila ta govorica resnična ali ne, je namreč v resnici pomenil ponovni obrski polom ob obleganju Carigrada važen preokret v njihovi moči. Njihova oblast, ki se je na zahodu začela krušiti še nekaj let prej, se je sedaj zrušila tudi na vzhodu, poraz pa je imel svoje posledice tudi pri njih samih doma. V navedenem citatu iz Paschalne kronike odmeva vsekakor vsaj dejstvo, da je pomenil obrski poraz pod Carigradom konec obrske zveze z balkanskimi Slovani. V zvezi s tem je seveda izginila vsaka resna nevarnost za Slovane na zahodnem Balkanskem polotoku in za Slovane, ki so se nekaj let poprej uprli pod Samovim vodstvom, da bi si jih Obri mogli znova podjarmiti. Nekako okr. 630 so se začeli med Obri in Bolgari v Panoniji spori glede določitve vladarja obrsko-bolgarske plemenske zveze. Obri so sicer zmagali, toda skoraj celotni bolgarski tümen jim je ušel na Bavarsko, kjer so ga skoraj vsega pobili.³⁶⁶ Za obrsko silo je bolgarski beg pomenil vsekakor znaten udarec. Okrog 635 pa se je razbila še obrsko-bolgarska zveza na vzhodu, ko so se Bolgari pod vodstvom onogundurskega glavarja Kubrata med Donavo in Dnjestrom uprli Obrom, se ob blagohotni bizantinski pomoči osamosvojili in umaknili nekoliko nazaj proti vzhodu.³⁶⁷ Spričo te oslabitve naj-silnejšega napadalca na severni bizantinski meji so za nekaj desetletij napadi prenehali, Bizanc pa se je mogel oddehniti in polagoma preiti k ponovnemu osvajanju izgubljenih, sedaj slovanskih področij na Balkanskem polotoku in k pokoritvi slovanskih plemen.

11. Nekaj posebnih vprašanj v zvezi s prihodom Slovanov. — Poleg dogodkov, ki nam jih sporočajo bizantinski zgodovinarji v zvezi s opisom tega širokega razvoja obrsko-slovansko-bizantinskega razmerja, pa nam je ostalo še nekaj posameznih napadov, ki so našli ločen opis brez točne časovne opredelitve in jim moramo šele poiskati

³⁶³ Nikefor patr., ed. de Boor, str. 18; Stanojević S.-Čorović V., str. 32.

³⁶⁴ Sternbach L., n. n. m., str. 311; Stanojević S.-Čorović V., str. 34.

³⁶⁵ Stanojević S., Vizantija i Srbi II, str. 27, 211—212.

³⁶⁶ Tkzv. Fredegar IV 72; Kos F., Gradivo I, 164.

³⁶⁷ Nikefor part., ed. de Boor, str. 24, 33—34; Teofanes, ed. de Boor I, str. 356—358; Marquardt J., Die Chronologie..., str. 82—98; Zlatarski V. N., Istorija na Blgarskata država prez srédnitě vėkove I/1, 1918, str. 95—96; Deržavin N. S., Istorija Bolgarii I, 1945, str. 186—187.

mesto v tem širokem zgodovinskem razvoju, ter nekaj vprašanj, ki ne zadevajo več celotne naselitve južnih Slovanov v novi domovini.

Prvo vprašanje je, kam naj postavimo tri napade proti Solunu, ki po mnenju sodobnega zgodovinopisja spadajo v prvi dve desetletji 6. stoletja. Prvega je izvršil manjši oddelek (okr. 5000) Slovenov nekoč v oktobru, ko so Solunčani ravno gasili požar v cerkvi sv. Dimitrija. Opisane je še v prvem delu »Čudežev«, ki ga je solunski nadškof Ivan napisal po svojih govorih kmalu po l. 610.³⁶⁸ Glede na dejstvo, da avtor pravi v uvodu, da so bili skoraj vsi poslušalci priče in očitvidci teh pogodb, ki so se morali torej izvršiti nedavno pred njihovim opisom,³⁶⁹ ter glede na posebni poudarek, s katerim govori Ivan iz Nikija ob l. 609, da je edini Solun ostal takrat v bizantinskih rokah, je verjetno, da spada ta napad v okolico tega leta ali prav vanj.³⁷⁰ Sloveni tokrat napadajo sami, ne da bi izvedeli karkoli o njihovem razmerju do Obrov, ki so bili v tem času še močni.

Drugi in tretji napad sta se pa izvršila že v času, ko je bil Ivan solunski nadškof, torej po l. 610 in pred 649.³⁷² Opisana sta v drugem delu »Čudežev«, napisanem v drugi polovici 7. stoletja.³⁷³ Spričo tega spadata v prvo desetletje Heraklejeve vlade, kajti v okviru škofovanja Ivana I. v Solunu ju ni mogoče postaviti v poznejše razdobje. Ne le da je obrski poseg pred Solun po l. 626 izključen že zaradi zloma obrske moči, ki je sledil obleganju Carigrada v tem letu, marveč nam sporočajo tudi viri o političnem razmerju med Obri in Bizantinci po l. 619, ko je bil sklenjen med Bizantinci in Obri mir, do l. 626 le še o enem samem nameravanem obrskem napadu proti Carigradu, ne govore pa o nobenem izvršenem vpadu na bizantinsko področje. Tvegani sta pa tudi dataciji v l. 617 in 619, ki jima je pritegnil po Laurentu³⁷⁴ tudi Stanojevič.³⁷⁵ Edino oporišče tega datiranja je namreč dveletna razlika med drugim, t. j. slovenskim, in tretjim, t. j. skupnim obrsko-slovenskim napadom na Solun. Toda ta dveletna razlika med l. 617/619 je nastala le s podvojitvijo (pri Stanojeviču celo s potrojitevijo) enega samega obrskega napada na Bizanc (v l. 617, 619, 623) in Heraklejo, ki spada v resnici v l. 617.³⁷⁶ Vsaj od l. 618 dalje se je Heraklej pogajal s kaganom za mir, ki je bil prav v l. 619 znova sklenjen in šele l. 623 znova ogrožen. V l. 619 torej obrsko-slovenskega napada na Solun ni mogoče postavljati.

Kronološka oporišča za drugi, slovenski napad so naslednja: ta napad spada v čas, ko so Sloveni preplavili ves Balkan in plenili tudi po otokih in celo po Mali Aziji; v Solunu se nahajajo begunci iz Naissa in Sardike,

³⁶⁸ *Miracula s. Demetrii*, 94—99; *Migne PG* 116, kol. 1273—1284; odlomek *Kos F.*, *Gradivo I*, 89 (z napačnim datumom); o času zapisa: *Laurent J.*, *Sur la date des Eglises St. Demetrius et Ste Sophie à Thessalonique*, *Byzant. Zeitschr.* 4, 1895, str. 425.

³⁶⁹ *Miracula s. Demetrii* 94, *Migne PG* 116, kol. 1273.

³⁷⁰ *Stanojevič S.*, *Vizantija i Srbi II*, str. 16—17, 208—209.

³⁷² *Laurent J.*, n. n. m., str. 425—429.

³⁷³ *Pernñce A.*, *Sulla data dell libro II dei Miracula Sti. Demetrii Martyris*, *Bessarione VI/II*, fasc. 65, 1902, str. 181—187; isti, *L'imperatore Eraclio*, str. 94.

³⁷⁴ *Laurent J.*, n. n. m., str. 429.

³⁷⁵ *Stanojevič S.*, *Vizantija i Srbi II*, str. 17—19.

³⁷⁶ *Baynes N. H.*, *Byzant. Zeitschr.* 21, 1912, str. 110—128.

ki so sami doživeli obleganje po Slovenih in Obrih in poznali njihov način napadanja na mesta; tudi Solun so Slovani oblegali s suhega in z morja; dalje spada to obleganje v čas najintenzivnejšega slovanskega naseljevanja na Balkanu, kajti Slovani so prišli pred Solun s svojimi družinami in premičnim premoženjem, »hoteč jih naseliti v mestu, potem ko bi ga zavzeli.«³⁷⁷ Stanojevičev poskus, da posamezne med temi elementi, ki jih vir navaja brez vsakega dvoma v sklopu enega samega napada, razdeli med tega in še dva druga samostojna napada Slovenov proti mestu, je gotovo pogrešen.³⁷⁸

Vsem pogojem, ki jih zahtevajo zgornji elementi slovenskega napada, ustrezajo le prva leta Heraklejeve vladave. V toliko je problematično predlagati za ta napad konkretno letnico. Vendar bi še najlažje mislili na l. 615. Na eni strani spada v l. 614/615 eden med najhujšimi slovanskimi in obrskimi sunki na Balkan. Na drugi strani nam Georgios Pisida neposredno pred opisom prvih Heraklejevih bojev s Perzijci, ki spadajo v l. 616,³⁷⁹ govori o težavah, ki jih je imel cesar zaradi slovanskih roparskih pohodov na suhem in po morju.³⁸⁰ Končno v poletju 617, torej dve leti pozneje (obrsko-slovenski napad na Solun spada dve leti za slovenskega, in sicer v čas žetve), Obri res ropajo po Traciji, 5. junija celo poskusijo napasti Carigrad in nato zavzamejo vrsto mest v Traciji, ki zaradi mirovnih pogajanj niso več pričakovala napada. Ta položaj nam pojasni tudi preseñčenje Solunčanov ob tem obrskem napadu, o katerem govori vir. Slovenski napad spada torej verjetno v l. 615, obrsko-slovenski pa v l. 617.

L. 615(?) so prišli pred Solun spet Slovani sami, napadali so ga — opremljeni z različnimi oblegovalnimi napravami — s suhega, obenem pa ga je napadlo brodovje slovenskih monoksilov z morske strani. Solunčani so odbili najprej morski napad, nato pa so odnehali tudi napadalci na mestno obzidje.³⁸¹ Vendar pa se je rešilo le mesto samo. Slovani so se namreč naselili v njegovi širši okolici (poznejša plemena Draguviti, Sagudati, Velegeziti, Vajuniti, Brziti). Obri se ob tem napadu ne omenjajo. Poleg tega pa so bili ti Slovani stvarno vsekakor od Obrov neodvisni, kakor nam priča njihovo poslanstvo do obrskega kagana. Obrnili so se namreč do Obrov s prošnjo, da jim pomagajo zavzeti Solun, ki je »edini ostal sredi njih, kajti vsa mesta in pokrajine okrog njega so opustošili«³⁸² in ki sprejema begunce iz pokrajin, katere so zavzeli Obri in Slovani. Za pomoč so mu že vnaprej poslali darove in mu obljubili še večje bogastvo iz plena, ko bo mesto zavzeto.³⁸³ Dve leti pozneje je kagan »zbral vsa njemu podložna barbarska plemena obenem z vsemi slovan-

³⁷⁷ *Miracula s. Demetrii* 158, *Migne PG* 116, kol. 1325; Stanojevič S.-Čorović V., str. 41.

³⁷⁸ Stanojevič S., *Vizantija i Srbi* II, str. 17.

³⁷⁹ *Georgios Pisida, Heraclias II*, v. 79—94; *Baynes N. H.*, n. n. m., str. 118.

³⁸⁰ *Georgios Pisida, Heraclias II*, v. 71—78.

³⁸¹ *Miracula s. Demetrii*, 158—167; *Migne PG* 116, kol. 1325—1334; v odlomkih Stanojevič S.-Čorović V., n. d., str. 41—42.

³⁸² *Miracula s. Demetrii* 169, *Migne PG* 116, kol. 1336—7; Rački F., *Documenta*, str. 282—283.

³⁸³ *Miracula s. Demetrii* n. n. m.; Rački F., *Documenta*, str. 282.

skimi in bolgarskimi«, naprej pa je poslal »izbrane konjenike oklopnike«. ³⁸⁴ Ko pa se je presenečenje posrečilo le na pol — zajeli so namreč le meščane, ki so pravkar želi žito, in njihovo živino — se je začelo spet dolgotrajno obleganje, ki je trpelo mesec dni. Nato se je mesto odkupilo. ³⁸⁵

Mnogo pomembnejše od vprašanja teh napadov na Solun pa je problem naselitve Hrvatov, ki predstavlja v zgodovini naselitve južnoslovanskih plemen v novi domovini eno med najbolj spornimi vprašanji. Predaleč bi me zavedlo podrobno razpravljanje o tej problematiki, ki jo bom načel na drugem mestu. ³⁸⁶ Tu naj se omejim le na registriranje svojih tozadevnih tez, ki jih poskušam tam dokazati z novo, podrobno analizo sporočila, Konstantina Porfirogeneta o naselitvi Hrvatov: Dalmacija je postala slovanska v zvezi z velikim obrsko-slovanskim sunkom, izvršenim pod obrskim vodstvom, v l. 612—614. Druga slovanska selitev v ta prostor, naselitev majhnega slovanskega plemena Hrvatov po vsem videzu ni cesarjeva konstrukcija, marveč dalmatinsko ljudsko izročilo. Ne gre pa pri tem za naselitev nekega vojaškega plemena, ki bi prevzelo gospodarstvo nad Slovani, marveč se je v zvezi s prihodom Hrvatov spročil splošni upor proti Obrom, Hrvati pa so se s Slovani v Dalmaciji spojili v enotno ljudstvo, ki so mu dali ime le zaradi tega, ker so sprožili upor proti Obrom, ne pa ker bi Obre zamenjali kot slovanski gospodarji. To drugo selitev Slovanov na zahodni Balkan postavljam v čas okr. 623.

12. Zaključki. — Poskusimo povzeti ugotovitve dosedanjega razpravljanja za probleme, ki smo se jih v tej razpravi lotili:

1. Trditev, da se je bizantinska obramba na Balkanskem polotoku zlomila pod slovanskim pritiskom, velja — celo če pri tem nedialektično in nezagodovinsko odstranimo iz našega obzorja za Bizanc nevarnejše perzijske napade, ki so predvsem zlomili bizantinsko silo in vezali bizantinsko vojsko ter s tem bistveno omogočili uspehe barbarov na Balkanskem polotoku — le v omejenem smislu, namreč v tem, da so Slovani predstavljali od začetka 6. do začetka 7. stoletja najštevilnejši element v vojskah, ki so napadale Bizanc od severa, in da so se v osvojene in močno opustošene pokrajine med napadalci v bistvu le oni naseljevali, dočim je šlo njihovim nomadskim zaveznikom, Bolgarom in Obrom, predvsem le za rop. Zlom bizantinske obrambe v vojaškem smislu pa nikakor ni plod samostojnih slovanskih napadov. To nam najlažje pokaže kratek povzetek napadov na Balkanski polotok, ki smo jih zgoraj podrobneje obravnavali:

499—502 prvi močni bolgarski napadi;

514—517 močni bolgarski napadi v zvezi z Vitalijanovim uporom, ki so se jih morda — na podlagi Vitalijanove zveze z Bolgari — udeležili tudi Slovani;

okr. 525—530 bolgarsko-slovanski napadi, pri katerih so bili vsaj delno Slovani gotovo pod bolgarskim vodstvom;

³⁸⁴ Miracula s. Demetrii 170, Migne PG 116, kol. 1337; Rački F., Documenta, str. 283.

³⁸⁵ Miracula s. Demetrii 169—175, Migne PG kol. 1333—1346.

³⁸⁶ V posebni razpravi Nekaj vprašanj v zvezi s poročilom Konstantina Porfirogeneta o Hrvatih, Historijski zbornik 4, 1951.

- 538—540 bolgarski napadi; vsaj zadnjega so se pod njihovim vodstvom udeležili tudi Slovani; pri zadnjem napadu so Bolgari na svojem ropanju zajeli ves Balkanski polotok do Grčije;
- okr. 545—551 močni slovanski napadi, pri katerih so sicer morda sodelovali tudi Bolgari, a nič ne kaže na njihovo voditeljsko vlogo; že v teh napadih začenjajo slovanski napadalci prezimovati na bizantinskem ozemlju;
- 551 velik bolgarsko-slovanski napad, pri katerem je po vsem videzu vodstvo spet v bolgarskih rokah; začasnemu zlomu bolgarske moči sledi tudi premor v slovanskih napadih na Balkanski polotok;
- 558 silovit bolgarsko-slovanski napad, spet pod vodstvom in poveljstvom Bolgarov; boji med bolgarskimi plemeni, ki jih sproži Justinian, ponovno pretrgajo tudi slovanske napade; ta začasni mir se ustali s posegom Obrov, ki so šele po prehodu v srednje Podonavje spremenili svoje prijateljsko razmerje do Bizantincev, dotlej pa so, kakor so se sami hvalili, krotili nekdanje napadalce na Bizanc;
- 566/67 napad Obrom podložnih Bolgarov v Dalmacijo;
- 573—574 obrska napad in zmaga nad bizantinsko vojsko;
- 577/78 velik samostojen slovanski napad v Tracijo in Grčijo;
- 579—583 štiri leta trajajoči samostojni slovanski napadi velikega obsega; napadalci so se obnašali na bizantinskem ozemlju brez strahu, kakor bi bili doma in so po več let ostajali na njem;
- 579—582 obrsko obleganje Sirmija in njegov padec;
- 584—588 obrsko-slovanski napadi, pri katerih so Slovani pod obrskim poveljstvom in z Obri zvezani;
- 593 obrski napad na Tracijo, ki mu sledi mir, s katerim so po obrskem tolmačenju njegovih določb Bizantinci prepustili Obrom ozemlje med Donavo in Balkanom, obenem pa priznali obrsko nadoblast nad vlaškimi Slovani;
- 596—597 obrsko-slovanski napad na Singidunum in vpad v Dalmacijo;
- 599—600 obrski napad do Tomija, kuga v obrski vojski; z mirom, ki sledi, se Obri odrečejo ozemlju južno od Donave in gospostvu nad vlaškimi Slovani;
- 603 obrski vpad v Tracijo;
- okr. 605—615 Slovani preplavijo Balkanski polotok (v Dalmaciji gotovo pod obrskim vodstvom in v zvezi z njimi, vzhodni Balkan osvajajo sicer tudi v samostojnih sunkih in pohodih, a po vsem videzu so tudi tu v rahlejših zvezah z Obri, ki slovansko napredovanje podpirajo tudi s svojimi pohodi v ta prostor, zlasti kadar Slovani sami kje ne uspejo);
- 617 obrski napad na Carigrad, opustošenje Tracije, napad na Solun v zvezi s Slovani, naseljenimi v njegovi okolici in na njihovo prošnjo;

622—623 priprave za obrski napad proti Bizancu, morda že začetek bojev, obnova miru z Bizancem; istočasno slovanski napad na Kreto;

626 obrsko-slovanski napad na Carigrad pod kaganovim poveljstvom in po dogovoru s Perziji.

Ta pregled nam jasno dokazuje, da so bili docela samostojni slovanski napadi na Balkanski polotok redki (predvsem 545—551, 577—583); vsi drugi spadajo v sklop bolgarsko-slovanskega (do 558) oz. obrsko-slovanskega razmerja do Bizanca, pri čemer je bilo tako vojaško vodstvo kakor težišče v odločanju glede razmerja do sosedov vsekakor pri vojaško močnejših nomadih. Bizantinsko obrambo na Donavi so torej lomili Slovani predvsem pod bolgarskim in zlomili pod obrskim vodstvom ter z njihovo pomočjo, ne pa sami. Popolnoma pravilno torej trdi Gracianskij: »Podčrtati je treba, da je obrska oblast... združila Slovane in jim pomagala pri njihovem prodiranju proti jugu. Vsi slavisti priznavajo, da so Obri v znatni meri olajšali napredovanje na Balkan«.³⁸⁷

2. Manj bolgarsko, kolikor obrsko vrhovno oblast nad tistimi Slovani, ki so napadali Bizanc, kaže vrsta značilnih momentov. Tako že sestava bolgarske in obrske vojske. Slovane najdemo v sestavi bolgarske vojske vsaj v l. 530, 540, 551 in 558. V zvezi z Obri pa je takih poročil cela vrsta. L. 584 pri Anhiahu, l. 585 v Traciji in l. 586 pri Solunu so se morali za Obre vojskovati Slovani skoraj sami. Zlasti značilno je zadnje poročilo, da je kagan »pomešal mednje nekaj barbarov drugega rodu in vsem skupaj ukazal, naj začno z vojsko«. Slovane najdemo v obrski vojski l. 593, v napadu na Dalmacijo l. 596/97, ob vpadu v Istro in preko nje v Italijo v l. 598/99. Zelo značilno je spet poročilo o bojih pri Tisi l. 600, kjer razmerje med ujetniki kaže razmeroma močni delež Slovanov v obrski vojski. Mal je sicer menil, da ti Slovani niso bili obrski podložniki, češ da se je kagan brigal le za to, »da je dobil svoje Obre nazaj«.³⁸⁸ Toda kagan je po svojem poslancu poskušal »dobiti nazaj ujetnike« brez razlike. In če nadaljuje Teofilakt Simokata, da je Maurikij ukazal Prisku, da »naj kaganu odda ujete Obre«, se to ime nanaša po vsej zvezi brez dvoma na vse ujetnike, kajti pri istem avtorju srečamo to ime večkrat v pomenu Obrov in Slovanov skupaj (prim. poročila o napadu v Tracijo l. 586 in v Dalmacijo l. 597). Tudi v zvezi s končnim obrsko-slovanskim vdorom na Balkanski polotok kažejo viri, da so Slovani zelo mnogokrat napredovali v obrskem okrilju (prim. tradicijo dalmatinskih komun pri Konstantinu Porfirogenetu), Solunčan, ki je po sredi 7. stoletja pisal drugi del *Miracula s. Demetrii*, pa je očitno menil, da so bili vsi Slovani in Obri, ki so v tem času pustošili Balkanski polotok, podložni kaganu in da so njemu izročali svoje ujetnike. L. 603 srečamo Slovane z Obri spet v Istri, obenem pa je kagan poslal Agilulfu na pomoč slovanske čete;

³⁸⁷ Gracianskij N., *El reino eslavo de Samo*, *La revista de estudios eslavos* 1/1, Mexico, str. 27; na razpolago mi je le ta španski prevod njegove razprave.

³⁸⁸ Mal J., *Čas* 17, 1923, str. 191.

tudi l. 611 napadajo Slovani Istro istočasno kakor Obri Furlanijo. Končno se bore Slovani med obrskimi četami tudi še l. 626 pred Carigradom.

V tem položaju nas ne more prav nič presenetiti, če viri mnogokrat Slovanov ob teh bojih posebej ne omenjajo, marveč so se jim Obri in Slovani zlili v enoto, za katero uporabljajo le prvo ime, Obri. Morda že v prvih desetletjih 6. stoletja nastopajo Slovani skupaj z Bolgari pod zbiralnim imenom Geti. Vsekakor pa se pri Prokopiju l. 540 skrivajo pod imenom Huni Bolgari in Slovani, enako pa tudi l. 559 pri Agatiju pod imenom Huni Kotriguri. Isto uporabo imena vodilnega nomadskega ljudstva obenem za Slovane srečamo pri Teofilaku Simokati ob napadu l. 586 v Tracijo, 597 v Dalmacijo in 600 v zvezi s povratkom bizantinskih ujetnikov. V zvezi z velikim vdorom v začetku 7. stoletja se ime Obri za oboje napadalce ponavlja pri Teofanu, Ivanu iz Nikija in Konstantinu Porfirogenetu, l. 611 ob vdoru v Furlanijo Pavel Diakon imenuje le Obre, dasi je brez dvoma šlo za obrsko in slovansko vojsko. To skupno poimenovanje Slovanov in Obrov se včasih stopnjuje do pravega enačenja, tako pri Ivanu iz Efeza,³⁸⁹ Konstantinu Porfirogenetu³⁹⁰ in pri Cedrenu.^{390a} Resnica je torej, da stari pisci napadalce imenujejo mnogokrat po ljudstvu, ki jih je vodilo in povezovalo v celoto, in le včasih poleg tega tudi po etnični sestavi vojske; le ob slednjih prilikah so Slovani prišli vselej jasno do izraza.

Tretja taka značilna poteza je dejstvo, da se Bizantinci ob bolgarsko-slovanskih ali obrskoslovanskih napadih za Slovane začuda malo brigajo, pač pa se skušajo čim prej pogoditi z Bolgari ozir. z Obri. Takim pogodbam res sledi večkrat mir tudi pred Slovani. V takih primerih je seveda jasno, da so se Obri pogajali za oboje in torej imeli o obojih nekako pravico odločati. Tako je bil na primer l. 551 in 558 z Bolgari, z Obri pa l. 584 in 586, ko se cesar obrača le do kagana s ponudbo miru, l. 593, ko se kagan pogodi z Bizancem prav glede vlaških Slovanov in l. 594, ko kagan protestira proti bizantinskemu napadu na vlaške Slovane in končno vendarle doseže vsaj osvoboditev ujetnikov. Podobne primere srečamo tudi na zahodu: slovanski sunek v 80-ih letih 6. stoletja mimo prej langobardskih Meglarij v Ziljsko in zgornjo Dravsko dolino ter preko mej langobarskega Kranja proti zahodu zaključuje mir med Langobardi in Obri l. 592; podobno slišimo l. 600 o tem, kako so Slovani »začeli skozi istrski dohod vstopati že v Italijo« (torej na langobardska tla), l. 602 pa spet o miru med Obri in Langobardi. Nastopi alpskih Slovanov, ki so pripeljali do spopadov z Langobardi, so se torej končavali s pogodbami med Langobardi in Obri.

Končno velja še podčrtati, da so obdobja slovanskega napredovanja v dobršni meri zvezana z obrskimi sunki v isto smer. Glede jugovzhodnega bojišča smo to povezavo ob podrobnejši analizi gradiva dobro videli. V nekoliko manjši meri je razvidna tudi na zahodu, kjer imamo na razpolago seveda mnogo manj virov. Pač pa v zadnjem desetletju 7. stoletja, ko se premika obrsko težišče od Sirmija proti severu in postaja tudi zahod za

³⁸⁹ Ivan Efeški V 19, Kos F., Gradivo I, 91: der sg. Avaren und den andern Völkern der Slaven.

³⁹⁰ Konstantin Porfirogenet, De adm. imp. 29 (CB), III, str. 126, v. 10—11; Rački F., Documenta, str. 265.

^{390a}) Gl. zg. op. 91.

Obre vedno bolj vabljiv, moremo med obrskimi (in obenem južno slovan-skimi) sunki proti jugovzhodu oz. proti zahodu najti zelo zanimivo raz-merje, da namreč pritiskajo Obri (in obenem Slovani) na zahodu, kadar domnevajo, da so proti Bizancu varni, če pa jih iznenadi Bizanc z močnim napadom, tedaj sklepajo na zahodu mir in si razvezujejo sile za jugo-vzhodno bojišče. To izmenjavanje pritiska je gotovo med najbolj zgovor-nimi pričevanji dejstva, da so v tem času Obri povezovali ves južnoslo-vanski pritisk na Balkanski polotok in v Vzhodne Alpe v celoto. Poglejmo si tabelo:

Bizanc:	Zahod:
Do l. 587 veliki obrski napadi v Tracijo.	
587—592	Napredovanje v zgornji dolini Dra-ve, vsekakor tudi boji z Lango-bardi.
592 Maurikijev napad	Sklenitev miru z Langobardi.
593 Kaganov napad v Tra-cijo, sklenitev miru z Bizancem, ki zadovolji Obre.	Bavarski uspeh pri napadu na Slo-vane v zgornji dolini Drave.
594—5 Le diplomatska obramba proti bizantinskim napa-dom na vlaške Slovene.	Zmaga nad Bavarci, ki so vdrugo napadli Karantance (superve-niente capcano omnes interfi-ciuntur); napad na Franke s sledečimi hudimi boji.
596 Boji okrog Singiduna, kagan napove vojno Bi-zantincem.	Sklenitev miru z Langobardi.
597 Napad na Dalmacijo.	
598/9 Poldrugo leto miru.	Vpad v Istro, pritisk preko trža-škega Krasa v Italijo.
600—602 Napadi Bizantincev.	
602 Padec Maurikija.	Sklenitev zveze z Langobardi proti Bizantincem.
603 Napad v Italiji (v zvezi z Langobardi) in na Bal-kanskem polotoku proti Bizancu.	

Prevrat v Carigradu l. 602 in sledeči neredi so obenem z napadom Perzijcev ustvarili možnost za širok napad proti Bizancu na Balkanskem polotoku, obenem pa je odtegnitev bizantinske vojske z Donave bistveno oslabila bizantinsko obrambno moč, tako da je poslej tak paralelizem manj viden. Tako napadajo okr. l. 611 Obri in Slovani i Bizantince i Lan-gobarde hkrati. Ob izbruhu slovanskega upora pod Samovim vodstvom pa ta paralelizem vendarle spet zablisne. Ni namreč slučaj, da so se mogli

Slovani na zahodu z uspehom upreti prav v času, ko so bili Obri spet zavzeti z namerami in pripravami proti Carigradu; dokončna ustalitev uporniškega uspeha pa je gotovo zvezana z obrskim porazom pri Carigradu leta 626.

3. Že dosednji povzetek nam je pokazal, da se niti ne more na splošno trditi, da so bili Slovani izven Panonije in Dalmacije od ustalitve Obrov v srednjem Podonavju dalje od Obrov neodvisni in sami svoji gospodarji, niti ne, da so bili pod obrskim (in prej pod bolgarskim) gospostvom. Razlikovati je treba po pokrajinah in po času.

Glede Panonske ravnine, ravnine med Donavo in Tiso in dačanskih Slovanov — pripomniti pa je, da so bili Slovani v vsem tem prostoru razmeroma redko naseljeni, kajti ravnina je bila področje nomadov, ozemlje med Tiso in Karpati pa Romanov in Gepidov, delno tudi Slovanov — je gotovo, da so bili Slovani v vsem tem času pod Obri in se glede tega niti ne pojavlja nikakršen dvom. Podobno velja tudi za Slovane v Dalmaciji, odkar so jo zasedli, pa do upora proti Obrom v času Herakleja.

Glede alpskih Slovanov je Mal sicer zanikal vsakršno podložnost Obrom. Toda že omenjena sklepanja miru med Langobardi in Obri, obrsko-slovanski napadi v Furlanijo in Istro v začetku 7. stoletja in enako obrska pomoč Karantancem v boju z Bavarci v zgornji dolini Drave konec 6. stoletja, kakor tudi nekaj sledov obrske naselitve v arheoloških najdbah in krajevnih imenih pričajo, da so bili tudi alpski Slovani vse do upora pod Samovim vodstvom pod obrsko nadoblastjo.

Glede moravskih Slovanov in morda tudi onih na Češkem imamo neposredno pričevanje o obrskem gospostvu nad njimi v tako imenovani Fredegarjevi kroniki,³⁹¹ za prve tudi v zgovornih arheoloških sledovih kszthelyske kulture.³⁹² Obrska oblast se je v teh predelih uveljavila sicer šele proti koncu 6. stoletja, ko se je premaknilo težišče Obrov in njihovega pritiska nekoliko bolj na severozahod, trajala pa je vsekakor do Samovega upora.

Za vlaške Slovence, ki so bili poglavitni napadalci na Bizanc v obravnavanem razdobju, smo mogli ugotoviti, da so bili do l. 558 brez dvoma nekajkrat zvezani z Bolgari in pod njihovim vodstvom združeni proti Bizancu. Vsaj okrog 545—551 pa se je ta zveza z Bolgari očitno pretrgala. Okrog 560—566/7 so jih na nek način krotili Obri. Po obrskem odhodu v srednje Podonavje so se znova osamosvojili in bili samostojni do l. 583. Že obrski pohod proti njim l. 578 pa je pripravil novo dobo zveze z Obri, ki se je začela l. 583, trajala pa je vsaj do l. 600. Trije med seboj neodvisni bizantinski viri izpričujejo v tem času kaganovo oblast »nad vsemi Slovani«, t. j. nad vsemi tistimi, ki so napadali Bizanc, posebej tudi nad vlaškimi: Slovani, ki so za kagana zavzeli Anhial in mu tam morali prepustiti del plena, so bili gotovo vlaški (gl. zg. str. 55);³⁹³ prav tako so bili

³⁹¹ Tkz v. Fredegar IV 48, Kos F., Gradiivo I, 154.

³⁹² Niederle L., Čechové a Avari, ČCH 15, 1909, str. 345—349; isti, Slované a Avari, Obzor praehistorický 9, 1930—35, str. 1—10; Skutil J., Avarské nálezky na Moravě, Etnolog 10/11, 1937—39, str. 351—354; Poulik J., Kultura moravských Slovanů a Avari, Slavia antiqua 1, 1948, str. 325—348.

³⁹³ Mihael Sirski X 21, Marquardt J., Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, 1903, str. 483—484.

vlaški Sloveni oni, ki jih je kagan poslal l. 585 v napad proti Bizancu;³⁹⁴ ob pohodu proti Solunu l. 586 govori vir, ki ga je pisal sodobnik dogodkov, solunski nadškof Ivan, kar naravnost o gospodstvu kagana nad vsemi Slovani.³⁹⁵ Kaganovo nadoblast nad vlaškimi Slovani dokazuje tudi njegova interpretacija miru z Bizantinci, ki so jo nekajkrat morali priznati tudi Bizantinci sami.³⁹⁶ Brez takega položaja bi tudi ne bilo treba, da se Obri l. 600 odrečejo tej nadoblasti, če je prej ne bi imeli.³⁹⁷ Domneve, da je bila vlaška Sklavinija vedno svobodna, so torej v nasprotju s trdnimi, med seboj neodvisnimi podatki virov.

Zdi se celo, da zveza med Obri in vlaškimi Slovani tudi še po l. 600 ne glede na določbe tedanjega miru ni bila do kraja pretrgana. Ko so napadli l. 602 Bizantinci in Anti vlaške Slovence, so napadli Obri bizantinske zaveznike, Ante; ne da se tajiti velika vloga kagana in Obrov v preplavljenju Balkana po Slovanih, ki je imelo svoje najvažnejše izhodišče prav v vlaški Sklavoniji. Tudi obrska zveza z Bolgari med ustjem Donave in Dnjestra, ki je izpričana še za čas okr. 635, govori za to, da so imeli Obri neke zveze tudi s prostorom, ki jih je od Bolgarov delil in bil poseljen s Slovani. Končno kaže okruten postopek kagana s Slovani, ki so prišli pred Carigrad na monoksilih od spodnje Donave, da ti še 626 nikakor niso bili enakopraven obrski zaveznik, marveč v neki obliki Obrom podrejeni. Šele obrski neuspeh pri Carigradu in pozneje pač tudi še notranje krušenje obrske sile ter bolgarski upor so do kraja pretrgali to zvezo med vlaškimi Slovani in Obri.

Glede Slovanov na vzhodnem delu Balkanskega polotoka se zdi, da so bili z Obri povezani predvsem pri bojih proti Bizantincem, dočim je oporišč za domnevanje stalnejše zveze med njimi in Obri manj. Konec 6. stoletja si kagan lasti gospodstvo nad severnim Pomoravjem s Singidunom in ozemlje med Donavo in Balkanskim gorovjem. Po Miracula s. Demetrii naj bi bili Obri in Slovani, ki so opustošili vse področje trupa Balkanskega polotoka — le pokrajine prave Grčije v zvezi s tem niso omenjene — in se sami na njem naselili, pri svojih pohodih podrejeni kaganu, saj so bili njihovi ujetniki naseljeni kot kaganovi podložniki v južni Panoniji. Končno je treba omeniti še prošnjo makedonskih slovanskih plemen okrog Soluna v času neposredno po naselitvi do kagana, da jim pomaga osvojiti to mesto in seveda tudi skupne pohode Obrov in Slovanov preko vsega tega prostora do Soluna in Carigrada. Vse to pač dovolj izkazuje rahlo povezanost tudi vzhodnega dela Balkanskega polotoka z Obri v prvi četrtini 7. stoletja, dasi je bila ta brez dvoma v južnejših predelih šibkejša kakor v severnih in zlasti v Pomoravju.

Končno imamo še izven karpatskega obroča poročilo ruskega letopisca o obrskem gospodstvu nad Duljebi.³⁹⁸ Fr. Westberg se je sicer trudil, da

³⁹⁴ Teofilakt Simokata I 6—7, str. 52.

³⁹⁵ Miracula S. Demetrii, Kos F., Gradivo I, 120.

³⁹⁶ Teofilakt Simokata VI 6, 7—8, str. 231; 11, str. 242—245; VII 4, 1—7, str. 251—252; 7, 4—5, str. 256.

³⁹⁷ Teofilakt Simokata VII 15, 14, str. 273.

³⁹⁸ Tkzv. Nestorjev letopis, c. 8.

dokaže, da pri tem poročilu ne gre v resnici za ruske Duljebe, marveč za pleme Dudlebov na Češkem, češ da je letopisec prevzel neko staro letopisno poročilo in ga napačno zvezal z Duljebi na Bugu, ki da jim Obri že zato niso mogli gospodovati, ker so bili od njih ločeni s Karpati. Proti Westbergovemu mnenju podčrtujeta Šahmatov in Grekov, da se sklicuje v zvezi s tem opisom kronist izrecno na pregovor o Obrih, ki je bil prav v Rusiji domač še v njegovem času. Vpliv biblijskega in književnega jezika na njegovo formulacijo in slog ne moreta zadostovati, da bi njegovo poročilo zavrgli, zlasti ker v starocerkvenoslovanski ali grški literaturi zaman iščemo uporabo imena Dudlebi za Čehe ali omembo duljebskega plemena na Češkem.³⁹⁹ Še bolj neosnovana pa je misel Labude, da gre za comitatus Dudleipa na srednjem Štajerskem v bližini Lipnice,⁴⁰⁰ kjer je ohranjen spomin le na mal drobec Dudlebov, ne pa na celo pleme, čigar usoda bi mogla povzročiti take tradicije. Labudovemu tolmačenju ugovarja zlasti to, da je v času, ko je ta pokrajina za pet let (869—874) stopila v stik s cerkvenoslovansko književnostjo, bila na eni strani ta književnost šele v svojih povojih, na drugi strani pa se je ta drobec tedaj že vtopil med Karantanci v plemensko skupnost, ki je zajemala vse ozemlje od izvira Drave pa do Blatnega jezera. V tem položaju seveda niso mogla nastajati nikakršna poročila o posebni usodi teh Dudlebov v preteklosti. Poročilo ruskega letopisca torej priča vsekakor o začasni podreditvi volinjskih Duljebov Obrom.

Glede povezave slovanskega naseljevanja na Balkanski polotok z revolucijo sužnjev in kolonov v bizantinski državi, ki jo Grekov tako močno poudarja in vzporeja s podobnim razvojem ob pohodih raznih germanskih ljudstev, je treba podčrtati, da je to povezovanje opravičeno le v omejenem smislu in da paralela spričo tega ne ustreza povsem. Ze Prokopijevo poročilo — »bežale so velike množice ljudi neprestano ne le k barbarom, ampak tudi k daleč bivajočim Romejcem...«, da bi se namreč skrili, so

³⁹⁹ Westberg F., Ibrâhîm's — ibn Ja'kûb's Reisebericht über die Slawenlande aus d. J. 965, Zap. imp. Akad. Nauk VIII, ist. — filol. otd III/4, 1898, str. 132; isti K analizu vostočnyh istočnikov o Vostočnoj Evropě, Žurn. Min. nar. prosv., NS 13, 1908, str. 394—396: Westberg domneva, da je prišlo v ruski letopis sporočilo po grški književni tradiciji in navaja kot dokaz, da Slovo o polku Igoreve ne uporablja imena Obri, marveč »Ovari«, da je sporočilo o obrski usodi posneto po grški biblijski formulaciji *ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἀπώλοντο καὶ οὐδὲ λείψανον τοῦ γένους ὑπίσταται* v Nikolajevem pismu Simeonu bolgarskemu v zvezi z Obri) in da pripovedovanje o Obrih v zvezi z napadom na Carigrad za vlade Herakleja dokazuje, da gre za Obre, ki so bili že ob Donavi, za katere pa drugi viri ne povedo, da bi se kdaj mudili v Zakampatju. Glede odgovora gl. Grekov B. D., Borba Rusi..., str. 26—28. Ruski letopis smatra vso pripoved gotovo za domačo, o tem ne more biti dvoma. Westbergovi razlogi tudi v podrobnostih niso točni: »Ovari« Slova o polku Igoreve iz okr. 1100 niso stari Obri, ki so že davno izginili, zato tudi iz njihovega imena ni mogoče sklepati, kako je ljudstvo one imenovalo; tudi iz dejstva, da pripoved o Obrih sledi omembi obrskega napada na Herakleja, ne moremo sklepati ničesar: splošni podatki o nomadskih napadalcih v uvodu v 8. pogl. letopisa so namreč res prevzeti po bizantinskih kronikah; ker pa ljudsko izročilo ni bilo datirano, je povsem prirodno, da ga je pisec prilepil tja, kjer so bili v predlogah imenovani Obri.

⁴⁰⁰ Labuda G., n. d., str. 183—184.

vsi željno zamenjali očetnjavo s tujino, kakor da bi njihovo domovino zasedel sovražnik⁴⁰¹ — le slabo ustreza Salvianovim sporočilom o begu galskih Romanov k barbarom in o občudovanju barbarskega načina življenja (zlasti: »Zato beže stiskani povsod k Gotom ali k Bagaudom ali k drugim barbarom, ki povsod gospodujejo, in ne čutijo nobenega kesanja, kajti raje hočejo biti pod videzom ujetništva svobodni kakor pod videzom svobode ujeti«)⁴⁰². Dočim namreč poroča Salvian o begu revežev, privezanih na grudo ali obrtno delavnico, govori to Prokopij v zvezi z nemirom, ki je nastajal zaradi krivičnega sodstva ob preganjanju astrologije: imelo je predvsem namen, da z zaplembo premoženja napolni vedno prazno Justinijanovo blagajno; pri tem je šlo torej v pretežni meri za bogate, ne pa za revne begunce.

V zvezi s tem povezovanjem revolucije sužnjev s slovansko naselitvijo na Balkanu je treba poudariti, da se je sicer res bizantinska obramba na Donavi dokončno zrušila v zvezi s prevratom v Carigradu v začetku 7. stoletja, ki so ga izvedli sicer vojaki, ki so pa pri tem gotovo imeli podporo nižjih slojev. Toda — drugače kakor marsikdaj pri Germanih — ta dva napa za zrušitev bizantinske sužnjeposestniške države se nista združila. Viri ob slovanskih napadih nikjer ne govorijo o podpori, ki bi jim je nudilo domače prebivalstvo, marveč na eni strani o odporu, na drugi o plenjenju, odgajanju v ujetništvo in velikih pokoljih. Prav gotovo je to drugačno razmerje do barbarov zvezano z drugačnimi življenjskimi pogoji zlasti podeželskega prebivalstva v bizantinski državi na eni strani, z manjšo družbeno dozorelostjo Obrov in Slovanov na drugi. O drugem bomo še govorili, glede prvega pa naj poudarim zlasti razlike (v primeri z zahodom) glede načina zemljiške posesti in ostankov vaške občine, ki jo je v pozni antiki davčni sistem nastajajoče bizantinske države v pokrajinah vzhodnega Sredozemlja podpiral in tudi očuval v mnogo večji meri, kakor se je to godilo v zahodnem rimskem imperiju.⁴⁰³ Prav zaradi tega tudi prelom med suženjstvom in fevdalno dobo v bizantinski državi daleč ni tako oster, kakor na zahodu in je tudi pot do nove družbe drugačna, močnejše oprta na stare oblike. Tudi močni slovanski vpliv na fevdalizacijo bizantinske države, ki je našel izraz tudi pri Konstantinu Porfirogenetu v ugotovitvi, da »se je vsa dežela slavizirala in postala barbarska« (v zvezi z opisom Peloponeza),⁴⁰⁴ se je spričo tega mogel opreti na te stare ostanke in jih poživiti, ne da bi jih moral popolnoma na novo vnašati v bizantinsko družbeno in državno ureditev.

⁴⁰¹ Prokopij, Hist. arc. XI, 38—39; Grekov B. D., Borba Rusi, str. 13 do 14, izvaja iz tega mesta zaključke, za katere Prokopij ne daje nobene podlage.

⁴⁰² Salvian, Libri VIII de gubernatione dei, V 5, 22; druge izvlečke gl. Schnürer G., Kirche und Kultur im Mittelalter I², 1927, str. 101—109; Stein E., Geschichte d. spätrömischen Reiches I, 1927, str. 512—515.

⁴⁰³ Levčenko M. V., Materialy dlja vnutrennej istorii vostočnoj rimskoj imperii V—VI vv., Vizantijski sbornik 1945, str. 2—53; gl. tudi Ostrogorski G., Uticaj Slovena na društveni preobražaj Vizantije, Istoriski glasnik 1948, 1. str. 12—21.

⁴⁰⁴ Konstantin Porfirogenet, De thematibus (CB), III, str. 53, v. 18—19: ἐσθλαβώθη δὲ πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος.

3. Problem značaja razmerja med Obri in Slovani.

Povezave slovanske selitve na Balkanski polotok in v Vzhodne Alpe z Obri in v nekaj obdobjih celo zveze kar vseh panonskih in vlaških Slovanov z njimi torej po vsem zgornjem izvajanju ni mogoče zanikati. S tem pa nastane novo, pomembnejše vprašanje, glede katerega spor ni nič manj ogorčen, dasi razpolagamo zanj z mnogo redkejšimi viri: kakšna je namreč ta podrejenost, ali gre za pravo suženjstvo, ali vsaj za urejeno obrsko gospostvo nad Slovani, ali pa morda le za neko plemensko zvezo. Kljub svojim ogorčenim sporom glede teh vprašanj so se avtorji doslej le preveč zadovoljevali s takimi ali drugačnimi konstrukcijami, za katere viri ne nudijo nobenih sodobnih trdnih podatkov⁴⁰⁵ ali pa le redka, problematična oporišča,⁴⁰⁶ niso pa poskusili rešiti tega pomembnega vprašanja na ravnini takratne splošne obrske in slovanske družbene strukture in gospodarstva, ki sta predstavljala nujno izhodišče medsebojnemu razmerju obeh ljudstev v tej in sledeči dobi. Prav zato se moramo, preden bomo analizirali vire o razmerju Obrov do podrejenih ljudstev, posebej Slovanov, pečati najprej z Obri in Slovani samimi.

1. Obri, njihovo gospodarstvo in družbena struktura. — Pravih Obrov je bilo, ko se pojavijo ob Črnem morju, vsega skupaj le 2 tümena, t. j. okr. 20.000. Ob Črnem morju so se jim pridružili ostanki Hunov (Ujguri, Sali, Sabiri, vsega za okr. 1 tümen), podvrgli so si tudi bolgarske Kutrigure in Utrigure, od katerih sta vsaj 2 tümena odšla z njimi v Panonijo. To bi dalo skupaj okrog 50.000 vojniki (5 tümenov). Dosti več tudi Obrov v širšem smislu nikdar ni bilo. Največje število, ki ga izvemo za njihovo vojsko, je »baje« 60.000 konjenikov ob prvem pohodu proti Slovenom l. 578, vse druge številke so znatno manjše. Kot primer naj navedem, da je obrska vojska pred Carigradom skupno s Sloveni l. 626 štela po nekem viru okr. 80.000 vojniki, pri čemer odpade na Obre gotovo manj kakor polovica.⁴⁰⁷ Konec 6. stoletja se je k Obrom zatekel še 1 tümen beguncev pred zahodnimi Turki (Tarniaki, Kotrageri, Zabenderi). Toda neprestane vojne in zlasti tudi kuga l. 600 so znatno zmanjšale obrsko število, okr. l. 630 je poleg tega pobegnil skoraj ves bolgarski tümen na Bavarsko, okr. 670 del Bolgarov tudi v Makedonijo v okolico Soluna.⁴⁰⁸ Če torej cenimo število Obrov v širšem smislu, t. j. Obrov in z njimi zvezanih nomadov (Bolgare navajajo viri posebej in z Obri niso povsem spjeni!) v času njihove največje moči konec 6. stoletja na okr. 50.000 konjenikov, t. j. na okrog 250.000 ljudi, moramo računati, da se je njihovo število zmanjšalo do srede 7. stoletja vsaj za eno tretjino do ene polovice.

⁴⁰⁵ Stanojević S., Vizantija & Srbi II, str. 166 (fevdni sistem); Šišić F., Povijest ..., str. 216—217 (po bajki Notkerja Balbula); Vernadsky G., Los comienzos del estado Checo, La revista de estudios eslavos I/2, 1947, Mexico, str. 28 (trgovska država).

⁴⁰⁶ N. pr. Pešker J., n. d.; Hauptmann L., Staroslovenska in staroslovenska »svoboda«, Čas 17, 1923, str. 324—325.

⁴⁰⁷ Georgios Pisida, Bellum Avaricum (CB), str. 56, v. 219.

⁴⁰⁸ Tkzv. Fredegar, IV, 72; Kos F., Gradivo I, 164; Miracula s. Demetrii 196, Račků F., Documenta, str. 293.

Pravi Obri so med temi nomadi predstavljali manjšino (zlasti v času, ki ga tu podrobneje obdelujemo, dočim se je pozneje položaj z bolgarskim odhodom in uporom vzhodnih Bolgarov seveda nekoliko spremenil). Že tu se postavlja vprašanje, kakšni so bili notranji odnosi v tej barbarški mešanici? Ali so bili Obri res »gospodarji« vsem drugim, ki so jim bili »podvrženi«, ali pa moramo računati le z medsebojno »zvezo« prilično enakopravnih enot, med katerimi so imeli pravi Obri prevlado le v toliko, v kolikor je od njih izviral skupni vladar, kagan? Že beg različnih nomadskih plemen pred zahodnimi Turi k Obrom nas svari pred mislijo na »podložništvo«. Čemu naj bi se namreč umikali temu doma in hiteli v isto na tuje? Res so tümeni različnega porekla živeli kot posebne enote tudi še v okviru »obrske« zveze: kot primere naj navedem plenitev bolgarskega tümena po Dalmaciji leta 566/7, ločitev med ujetimi Obri in barbari leta 600 v boju ob Tisi, beg zaključenega bolgarskega tümena okr. 630 na Bavarsko, navajanje Bolgarov poleg Obrov ob napadu na Solun l. 617 in na Carigrad l. 626 itd. Tudi vodstvo teh tümenov ni bilo v rokah pravih Obrov, marveč njihovih lastnih plemenskih poglavarjev, »kakor je pri tem plemenu običaj« (sc. pri Obrih).⁴⁰⁹ Najbolj jasno se pokaže to zlasti pri bolgarskih uporih (Alciok 630, Kuvrat 635, Kuber okr. 670). Tako je odprta le še ena sama možnost za »podložniško« razmerje, da bi namreč kagan imel tako »absolutno« moč pri Obrih, da bi spričo položaja kagana in kaganovega vladarskega aparata morali govoriti o »podložništvu« teh nomadskih plemen, pa seveda tudi dobršnega dela Obrov samih. V literaturi res naletimo večkrat na tako mnenje o kaganovi moči.⁴¹⁰

Če pa pregledujemo podatke o obrskih stikih z drugimi državami, se teorija o kaganovi absolutni oblasti kaj hitro zruši. Že l. 562, ko so Obri nameravali napasti Bizantince, so le-ti izvedeli, da imajo obrski poslanci doma tolikšno veljavo, da Obri dotlej ne bodo napadli, dokler se poslanci ne povrnejo; na kaganove obljube, ki jih poslanci nosijo s seboj, pa obratno ni kaj dati. To jim je skrivaj povedal Ojkumjin, eden med poslanci. Zato so poslej poslance na različne načine zadrževali v Carigradu.⁴¹¹ Ivan Efeški pa sporoča o teh poslanstvih v svoji kroniki še več. Justinijan ni pošiljal darov le kaganu, marveč tudi ostalim obrskim poglavarjem; kar v kopicah, pravi avtor, so hodili njihovi poslanci v Bizanc po darove in izčrpavali — v veliko nevoljo bizantinskega senata⁴¹² — državno blagajno.⁴¹³ Vsekakor kaže to, da so morali tudi oni imeti znaten vpliv na obrske vnanje odnose. To nam potrjujejo tudi dogodki v zvezi z Mezamerom, ko je celo neki Kutrigur pripravil kagana k temu, da je dal ubiti tega antskega poslanca.⁴¹⁴ Nikakor torej nimamo opravka z absolutnim monarhom, ki bi mu bilo vse podložno, marveč s plemensko

⁴⁰⁹ Miracula s. Demetrii 170; Rački F., n. n. m.: καθῶς τῷ γένει ἔθους ὑπάρχουσιν.

⁴¹⁰ Prim. Šišić F., Povijest ..., str. 216.

⁴¹¹ Menander 9, str. 7—9.

⁴¹² Gl. tudi Prokopij, Hist. arc. VIII, ed. Haury III/1, str. 51, XI, str. 71.

⁴¹³ Ivan Efeški VI 24, Vjesnik Zem. ark. I, 1899, str. 116; Diehl Ch. — Marçais G., n. d., str. 95—100.

⁴¹⁴ Menander 6, str. 6; Kos F., Gradivo I, 63.

zvezo, v kateri so poleg kagana sodločali še tudi drugi poglavarji, ki so mogli celo tudi sami navezovati stike s tujimi državami.

V ponazoritev tega položaja naj navedem še konkretne podatke o dveh drugih poslanstvih z Bizantinci v dobi Justina II. Potem ko je Justin nasledil Justinijana (565) je prišlo v Carigrad kar 500 Obrov, ki niso prišli po darove le za kagana, marveč tudi za druge poglavarje in zase,⁴¹⁵ kakor jim jih je dajal Justinijan. Ko jih je Justin zavrnil in so začeli groziti, jih je v odgovor zaprl za dalj časa v Kalcedonu. Vpliv teh poslancev po njihovem povratku domov je bil tolikšen, da Obri prav nič niso poskušali proti Bizancu, marveč so v drugo odšli na zahod proti Frankom.⁴¹⁶ Po ponovnem neuspehu na zahodu in povratku nad spodnjo Donavo pa je prišlo v Bizanc le še ponižno obrsko poslanstvo, ki je ponujalo obrske usluge.⁴¹⁷

Še zanimivejše je poročilo o obrskem poslanstvu, ki je okr. 570 znova prišlo k Bizantincem s prošnjo za Sirmij: »končno, ko je prišel kot poslanec Apsih, so se sporazumeli Tiberij in oni okrog Apsiha, da bi Bizantinci dali zemljo, na kateri bi se Obri mogli naseliti, če bi dobili kot talce otroke njihovih poglavarjev«. Ko je Tiberij to sporočil Justinu, mu je ta odgovoril, »da ne bo drugače sklenil miru, če ne bo v resnici dobil kot talce nekaj otrok samega vladarja Obrov. Tiberij pa ni menil tako; vedel je namreč, da, če bodo dobili otroke skitskih poglavarjev, pač verjetno očetje talcev nikdar ne bodo privolili, če bi hotel kagan prelomiti pogodbo«. ⁴¹⁸ Iz dogovorov sicer ni bilo nič, ker se je zaradi Justinove nepopustljivosti znova vnela vojna. Vendarle pa je pomembno, da je Tiberij, ki je kot poveljnik obdonavske vojske pač najbolje poznal faktorje, ki so pri Obrih odločali o razmerju do sosedov, višje cenil talce od posameznih plemenskih poglavarjev kakor od kagana samega. O vojnah je pri Obrih vsekakor moral odločati svet plemenskih poglavarjev, kakor tudi pogodbe s Tiberijem ni sklepal le kaganov poslanec Apsih, marveč tudi »oni okrog njega«. Zanimivo je pri tem poročilu uporabljanje dvojnega imena za Obre — Obri in »Skiti«. Djakonov, ki meni, da je pod »Skiti« treba razumeti tudi panonske Slovane,⁴¹⁹ se sicer gotovo moti. Za Slovane se namreč pri Bizantincih to ime v 6. stoletju nikdar ne uporablja. Vendarle pa kaže uporaba tega zbiralnega imena, da tu ne gre za poglavarje pravih Obrov, marveč za poglavarje Obrov v širšem smislu, to je njihove in z njimi zvezanih nomadskih, »skitskih« plemen.

Vsa ta poročila izvirajo izza vlade sorazmerno najmočnejšega kagana Bajana (u. po 600), ki je bil obrski glavar v času njihove velike selitve in utemeljitelj njihove sile, kar se je nujno odražalo tudi v njegovi veljavi. Moč poznejših kaganov je brez dvoma še manjša od njegove, kajti ob propadu obrske plemenske zveze je imel približno enako veljavo

⁴¹⁵ Ivan Efeški VI 24, Vjesnik Zem. ark. I, 1899, str. 116: »durch sie ihren Häuptlingen zuschickte... und auch ihnen gab er und bereicherte sie«.

⁴¹⁶ Menander 14, str. 33—36; Ivan Efeški VI 24, n. n. m., str. 116 in 117; prim. Djakonov A., n. n. m., str. 31.

⁴¹⁷ Ivan Efeški VI 24, str. 117.

⁴¹⁸ Menander 33, str. 69.

⁴¹⁹ Djakonov A., n. n. m., str. 27.

kakor kagan še drug obrski dostojanstvenik, jugur. To kažejo poročila frankovskih analov: l. 782 skupno pošiljata poslance k Frankom,⁴²⁰ l. 795 ju oba uporniki ubijejo zaradi neuspeha v vojni s Franki.⁴²¹

Proti »absolutnik« kaganovi oblasti govore tudi okoliščine v zvezi z nastopom novega vladarja. Bajanu je sicer res sledil njegov sin, toda ne brez notranjih bojov, v katerih je končno zmagal mlajši sin nad starejšim.⁴²² Po neuspehih v bojih za Carigrad v l. 617 in 626 — morda prav zaradi njih — nastane nova doba notranjih bojov, v katerih se plemena kot celote bore za svoje kandidate za prestol. Sirina te borbe, ki jo kaže dejstvo, da se je s premaganim kandidatom umaknil cel bolgarski tümen — »9000 mož z ženami in otroci« — je vsekakor dokaz, da je bila izbira vladarja še vedno tudi pod vplivom širokih množic svobodnih članov plemena,⁴²³ ki so po tem takem soodločale v javnih zadevah. Res si kagan l. 602, ko je del Obrov menil preiti k Bizantincem, ni vedel pomagati drugače kakor s prošnjami in s pregovarjanjem, da naj se vrnejo nazaj. Poleg uporov sklenjenih plemenskih celot, s katerimi so se Slovani in Bolgari okrog 626 v veliki meri iztrgali iz obrsko-slovanske plemenske zveze, ki torej obstoj takih plemenskih enot v okviru te zveze nedvomno dokazujejo, srečamo tak upor tudi še v drugi polovici 7. stoletja (okr. 670 pod vodstvom Kubera s središčem v Sremu). Tudi ta upor je moral imeti širok obseg, kajti kagan je bil v boju z uporniki premagan.⁴²⁴ Značilno za kaganovo oblast je končno tudi, da se tudi poraz v vojni s Franki konec 8. stoletja zaključi z notranjim uporom.

Vse navedeno kaže, da se je kaganova moč in oblast dejansko uveljavljala pred vsem le v poveljstvu nad obrsko vojsko, pri čemer je imel nad vojaki v času boja po vsem videzu široke pravice tudi do najstrožjega kaznovanja in torej do nekakega »vojnega sodstva«.⁴²⁵ Tu je bil torej pravi temelj njegove oblasti. Na tem področju so bili Obri in Turki po pričevanju Pseudomaurikija vsekakor trdneje organizirani od ostalih barbarških ljudstev, ki so napadala Bizanc: »Obrsko pleme je zelo zvito, spretno v mnogih stvareh, kakor tudi zelo izkušeno v boju. Ker so ta plemena pod enim vladarjem, in jih ne veže skupaj ljubezen, marveč strah, prenašajo hrabro muke in težave... Oboroženi so z oklepi, meči, loki in sulicami.«⁴²⁶ Ne glede na to kaganovo poveljniško oblast in celo pravico do kaznovanja (strah!) nad vojaki pa je obrska vojska še vedno formi-

⁴²⁰ Kos F., Gradivo I, 261.

⁴²¹ Kos F., Gradivo I, 293.

⁴²² Sternbach L., *Analecta Avarica*, n. n. m., str. 301; Georgios Pá-sida, *Bellum Avaricum* (CB), v. 74—88, str. 50—51; Baynes N. H., n. n. m., str. 125.

⁴²³ Tkz v. *Fredegar* IV 72, Kos F., Gradivo I, 164.

⁴²⁴ *Miracula s. Demetrii* 196; Rački F., *Documenta*, str. 294. Migne PG 116, kol. 1364—1365.

⁴²⁵ »Strah«, s katerim drži vojsko skupaj, je le tako razložljiv; podoben podobni položaj nam je znan za Atilo, gl. Stein E., *Geschichte d. spätrömischen Reiches* I, 1927, str. 434—436.

⁴²⁶ *Pseudomaurikij*, *Strategicon*, ker mi ni dostopen original, po prevodu: Dietrich K., *Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde* II, 1912, str. 61.

rana v značilnih nomadskih enotah plemenske vojske — tümenih (10.000) in. tisočnijah, kakor smo videli v navajanju številke ob bojih z Bizantinci.

Glede na vse to moremo trditi, da so predstavljali Obri (v širšem smislu, t. j. nomadska plemena v Srednjem Podonavju) pristno nomadsko plemensko zvezo, ki pa je bila vsaj glede vojaške organizacije že prilično utrjena in ustaljena. Temu popolnoma ustreza vse, kar vemo o obrskem gospodarstvu in družbeni strukturi. Poglavitna, prevladujoča črta njihovega gospodarstva je bila nomadska živinoreja, in sicer predvsem značilna srednjeazijska konjereja. Tako poroča Pseudomaurikij,⁴²⁶ da so »utrjeni proti vročini in mrazu kakor tudi proti pomanjkanju najpotrebnejšega, ker so nomadi«, da so imeli tudi na 'bojnih pohodih »v spremstvu množico žrebcev in kobil, deloma za hrano, deloma da bi napravili vtis večje množice«. V 6. stoletju govore njihovi poslanci o Obrih kot nomadih,⁴²⁷ pa tudi bizantinski zgodovinar v prvi polovici 7. stoletja pravi, da »žive po načinu nomadov«. ⁴²⁸ Še v 10. stoletju je v dalmatinskih mestih živel spomin na Obre, ki »so živeli kot nomadi« s svojo živino.⁴²⁹

Kljub temu, da se more v okviru živinorejskih plemen suženjstvo dovolj hitro uveljaviti,⁴³⁰ pri Obrih nomadsko gospodarstvo še ni dozorelo do take stopnje, da bi se suženjstvo uveljavilo kot splošna oblika produkcijskih odnosov, marveč vsaj še v 7. stoletju popolnoma jasno prevladujejo temeljne poteze rodovno-plemenskega reda, seveda že na njegovi poslednji stopnji pred razkrojem. Sicer se ne bi moglo zgoditi, da bi kagan dal v vojni z Bizantinci konec 7. stoletja poklati okrog 10.000 bizantinskih ujetnikov, ker ni dobil od Maurikija zanje odkupnine.⁴³¹ Ne sužnje, marveč denar in plen so iskali Obri pri svojih napadih. To stanje se odraža seveda tudi v njihovih notranjih odnosih. Tako pravi Teofilakt Simokata, ki je živel v prvi polovici 7. stoletja,⁴³² »in do našega časa žive razdeljeni v plemena«, ⁴³³ podobno pa tudi Pseudomaurikij, ki je pisal v istem času,⁴³⁴ da »vse do dneva bitke, pozimi kakor poleti, stalno pasejo konje, raztreseni po plemenih in rodovih«. ⁴³⁵ Spričo njihovega različnega porekla je bila notranja povezanost posameznih plemen še toliko trdnejša. Začetki oblikovanja družbenih razredov torej še niso tako daleč dozoreli, da bi mogli razbiti rodovne in plemenske enote, vsekakor ker razlike v velikosti premoženja, razvidne iz virov, niso izvirale toliko iz vsakdanje gospodarske delavnosti — živinoreje, kolikor iz razdelitve plena, tributov in morda tudi v zvezi s koristni trgovskega zamenjavanja.

⁴²⁷ Menander 28, str. 65: 'Αβάρων γὰρ τῶν νομάδων.

⁴²⁸ Teofilakt Simokata, I, 3, 2, str. 44: τῶν νομάδῃ βιούτων.

⁴²⁹ Konstantin Porfirogenet, De adm. imp. 30 (CB), III, str. 141 do 142: νόμαδα βίον ζῶντες.

⁴³⁰ Engels F., Izvor družine, privatne lastnine in države, CZ 1948, str. 44.

⁴³¹ Teofanes, ed. de Boor I, str. 284.

⁴³² Krumbacher K., Geschichte d. byzant. Literatur, 1897², str. 247—251.

⁴³³ Teofilakt Simokata VII 8, 5, str. 259: καὶ μέχρι τῶν χρόνων τῶν καθ' ἡμᾶς ταῖς . . . γενεαρχίαις διήρρηται.

⁴³⁴ Pigulevskaja N. V., Vizantija i Iran . . ., str. 28—29; Ostrogorsky G., Geschichte des byzantinischen Staates, 1940, str. 54.

⁴³⁵ Dieterich K., n. n. m., str. 61; Šišić F., Povijest . . ., str. 215, op. 35: κατὰ γένῃ καὶ φύλας.

Res imamo namreč pri Obrih tolikšno kopičenje bogastva, da se ne-
 dvomno z njim niso okoriščali vsi na enak način. Dejstvo, da so n. pr.
 kaganu že v 6. stoletju bizantinski obrtniki gradili palačo, da je sedel
 ob pogajanju z Teognisom na zlatem sedežu,⁴³⁶ kaže, da se je kagan brez
 dvoma izjemno okoristil. Toda izvor tega bogastva nam je dobro znan:
 zvezano je s »pridobitno panogo«, ki je značilna prav za razdobje, v
 katerem se rodovno-plemenska ureditev dokončno razkrajja in nastajajo
 večje plemenske zveze, za razdobje »vojaške demokracije«, ko sta postali
 »vojna in organizacija za vojno... redni funkciji ljudskega življenja,...
 ropanje jim velja za lažje in celo za častnejše kakor pridobivanje z de-
 lom. Vojna... se vodi sedaj zaradi ropa in postane stalna panoga pridobivanja.«⁴³⁷ Ta opredelitev se natanko ujema z vsem, kar vemo o Obrih
 in njihovem načinu življenja. »Njihovo življenje je vojna,« pravi nek
 avtor v l. 627 napisanem opisu obleganja Carigrada v prejšnjem letu.⁴³⁸
 Plen ob vojnah in zlasti tudi visoke bizantinske vsakoletne »podpore«
 (skozi vrsto let v 6. stoletju po 80.000, po 585 celo po 100.000 zlatnikov,
 l. 604 je dajatev še povečana in l. 619 ali 623 plača Heraklej celo 200.000
 zlatnikov!), enako pa seveda tudi tribut, naložen sosednim podrejenim
 ljudstvom, to so bili pglavitni viri bogastva, nad katerim so strmeli
 Franki, ko so v l. 795 in 796 zavzeli in oropali obrski ring med Donavo
 in Tiso. Popolnoma gotovo je, da to bogastvo ni bilo enakomerno raz-
 deljeno, da so se tudi poleg kagana z njim okoristili posebej plemenski
 poglavarji (gl. zgoraj podatke o poslanstvih), da je torej ob njegovem
 razdeljevanju nastajala širša premoženjska razlika. Značilno je že, kako
 Einhard govori v isti sapi s poročilom o frankovski osvojitvi obrskih
 zakladov tudi o tem, da je propadlo obrsko »plemstvo«: »Vse obrsko
 plemstvo je bilo uničeno v tej vojni, vsa slava je propadla, ves novec
 in od davnih časov nabrani zakladi so razgrabljeni. In človeški spomin
 se ne more spominjati niti ene vojne, ki bi izbruhnila proti Frankom, v
 kateri bi ti postali bolj bogati in si bolj pomnožili premoženje.«⁴³⁹ Tako
 je popolnoma pravilna Pseudomaurikijeva označba Obrov, da so »polni
 pohlepa po denarju«. Vsekakor pa velja taka razdelitev predvsem za tiste
 izvore bogastva, ki so šli preko kagana in plemenskih poglavarjev, tako
 za razne vrste tributov in dohodkov ob poslanstvih v Bizanc, kakor tudi
 za dohodke v zvezi s trgovino na Donavi, ki s prihodom Obrov nikakor
 ni povsem zamrla.⁴⁴⁰ Z bojnim plenom pa so se okoriščale tudi mnogo
 širše množice, saj to v tem času niti ni značilno le za barbare, marveč
 tudi za bolj organizirano bizantinsko vojsko. Le tako si moremo razlagati
 tudi razmeroma dobro bojno opremo povprečnega Obra, ki ima poleg
 oklepa in orožja precejkrat tudi zaščito za svojega konja.

⁴³⁶ Menander 65, str. 128; Ivan Efeški VI 24.

⁴³⁷ Engels F., n. n. m., str. 129.

⁴³⁸ Sternbach L., n. n. m., str. 302.

⁴³⁹ Einhardi Vita Caroli Magni c. 13; Kos F., Gradivo I, 326; Kos M., Zgodovina Slovencev, str. 65.

⁴⁴⁰ Iorga N., Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen âge, 1924, str. 38—39; Menander 63, str. 122 omenja na zgornji Donavi čolne (πλοια).

V teh pogojih se je vsekakor začelo uveljavljati že tudi patriarhalno suženjstvo, zlasti v zvezi z obrtjo. Toda razmerje med Obri in podrejenimi ljudstvi nam bo najbolje pokazalo, da gre v resnici šele za začetke, ne pa že za široko uveljavljene produkcijske odnose. Nikakega dokaza nimamo, da bi mogli pri Obrih izven okvira plemena že govoriti o stalnem odnosu do določenega zemljišča ali o razredni družbi, ki bi slonela na razdelitvi v sužnje in njihove gospodarje, razen v zelo omejeni meri.

Vendar pa kažejo na napredujoči razkroj rodovno-plemenskega reda tudi začetki obrskega ustaljevanja, ki so našli svoj odraz tudi v izgradnji različnih stalnih »ringov«, utrdb, ki so bile namenjene deloma pač prezimovanju in varovanju nabranih zakladov in plena, deloma pa tudi obrambi nekaterih izpostavljenih obmejnih področij.⁴⁴¹ Zlasti velja to za veliki obrski ring med Donavo in Tiso, ki je predstavljal pač že stalno kaganovo prebivališče in obrsko prestolnico. Pripoved sengalskega meniha Notkerja Balbula⁴⁴² o utrjenosti in obsegu tega ringa (da namreč zajema celo pokrajino in da je zavarovan z 9 koncentrično zgrajenimi mogočnimi nasipi, oddaljenimi drug od drugega po 20 nemških oz. 40 italških milj) spada seveda med pravljice in je tudi sama polna nasprotij. Tudi novejša razlaga, da ne gre le za en sam ring, zavarovan z devetimi nasipi, marveč za devet samostojnih ringov, je nemogoča in v nasprotju z besedilom vira.⁴⁴³ Ostanki ringov, ki bi vsak zase zajemali prostor s premerom od Zürichha do Konstancce, bi se pač ne mogli skriti, saj bi morali pokrivati kar vso površino Panonije. Prav tako je predstava o obrski stalni naseljenosti, kakor jo je imel Notker Balbulus (v ringu naj bi bile vasi v razdalji, v kateri se je dal slišati človeški glas, med ringi pa v razdalji, da so se dali slišati signali z rogom), v popolnem nasprotju s tem, kar nam o obrskem gospodarstvu poročajo sodobni viri.

2. Slovani, njihovo gospodarstvo in družbena struktura. — S tem moremo preiti na problem slovanskega gospodarstva in družbe v 6. in začetku 7. stoletja, ki je za obrsko-slovansko razmerje prav tako pomembno, za nas pa vsekakor še mnogo zanimivejše od obrskega vprašanja. Zanima nas seveda pred vsem ta problematika pri Slovenih nad spodnjo Donavo in v Prikarpatju, prednikih južnih Slovanov. O Slovanih in njihovem načinu življenja v 6. in začetku 7. stoletja imamo pri bizantinskih piscih dve, za ta čas dovolj podrobni poročili, ki slonita brez dvoma predvsem na tem, kar so Bizantinci izvedeli o Slovanih, ki so jim bili najbližje, to je prav o vlaških Slovenih. Ti dve poročili pripovedujeta takole:

»Te plemeni, Sloveni in Antje nimate po enega moža za vladarja, temveč živite že od starih časov v demokratskem občestvu; zategadelj se vse javne zadeve, prijetne in neprijetne, pri njih skupno upravljajo.

⁴⁴¹ Annales regni Francorum a. a. 791: firmitates... ad Cumeoburg,... in loco, qui dicitur Camp, ... loca munita... firmitates eorum vel machinationes; Karlovo pismo Fastradi 791: expoliaverunt ipsum ualium; Kos F., Gradivo I, 280, 281.

⁴⁴² Notker Balbulus, De Carolo Magno II, 1; Kos F., Gradivo I, 301.

⁴⁴³ Gl. Feher G., Les Monuments de la culture protobulgare, Archaeologia Hungarica 7, 1931, str. 34.

Pa tudi domala v vseh drugih rečeh ste si plemeni podobni ter imata podobne, v davnih barbarških izročilih utrjene običaje. Kajti oboji verjejo, da je eden njih bogov, stvaritelj strele (Perun?), edini gospod vesoljstva, pa mu žrtvujejo goved in druge daritvene živali. Usode niti ne poznajo ne, nikar da bi ji priznavali kak vpliv na človeka; kadar jim stoji smrt za petami, bodi že da jih bolezen popade, bodi da se odpravljajo na vojsko, se zaobljubljajo bogu za ohranitev življenja, češ da mu hočejo, ako uidejo pogibeli, takoj zaklati obet; in če jo res uneso, žrtvujejo, kakor so obljubili, pa mislijo, da so si za obete kupili rešitev. Časte pa seveda tudi rečne bogove in nimfe (vile) ter nekatere druge demone; tudi vsem tem žrtvujejo in si dajo pri daritvah vedeževati. Stanujejo v siromašnih kočurah po seliščih, ki leže raztresena daleč drugo od drugega, a vsi kaj radi menjavajo kraj svojega bivališča. Kadar se postavljajo za boj, gredo po večini peš nad sovražnika, s ščiti in oščepi v rokah; oklepov si ne nadevljejo; da, nekateri niti srajce in plašča nimajo, temveč nosijo samo breguše, ki jim pokrivajo le spodnji del života; tako se postavljajo sovražniku na spopad. Oboji govorijo en jezik, raskav in sirov. Tudi po zunanosti se ne ločijo kaj prida drug od drugega. Vsi so izredno visoke in močne rasti; polt jim ni kdo ve kako svetla, lasje ne plavi, pa tudi povsem na temno ne vlečejo. Žive v trdih razmerah in zanemarjeno, prav kakor Masageti; kakor pri teh, je tudi pri onih polno mesnage. Pač pa niso kar nič hudobni in ukanljivi, temveč hranijo tudi v preproščini hunsko nrav. Še celo ime je bilo Slovenom in Antom odkraja eno. V prejšnjih časih so namreč oboje imenovali Spore, pač kali, ker prebivajo »sporadno« po seliščih, raztresenih daleč po krajini. Zategadelj pa imajo tudi zemlje, da je kaj: večji del levega brega dolenje Donave, si lastijo sami za stan in užitek.«⁴⁴⁴

⁴⁴⁴ Prokopij, BG III 14, 22—30, ed. Haury II, str. 357—358; K'os F., Gradivo I, 33; prevod navajam po A. Sovretu, vendar v odstavku glede vere spremenjen po njegovi zelo temeljiti ponovni analizi teksta, za katero se mu najlepše zahvaljujem. Ta odstavek je doživel pri nas že različne prevode in zahteva zato zadnja redakcija, ki mi jo je dal A. Sovre na mojo prošnjo, nekaj opomb. K'os F. prevaja to: »Verujejo v enega boga, ki nareja blisk in gospoduje čez vse.« Sovre A. je to okr. 1920 prevedel (nkp.): »Tako verujejo na primer v enega boga, stvarnika blisku ter edinega gospoda nebes in zemlje.« Grafenauer I. (Bog - Daritelj, Bogoslovni vestnik 24, 1944, str. 63—64) pa je označbe boga razdelil drugače in prevod spremenil: »Verujejo pa (oboji) /v enega boga/ moža bliska /Stvarnika vsega [sveta]/ in edinega gospoda.« Svojo novo interpretacijo teksta je podprl s sledečimi argumenti: 1. »stvarnik« blisku je brez pravega smisla; 2. τὸν τῆς ἀστραπῆς je natančen prevod »Peruna« (naperjevalca bliska, bliskaveca); 3. tretja in četrta označba se skladata z etnološko ugotovljenimi nazivi najvišjega bitja pri prakilturnih ljudstvih; 4. vsi zgoraj označeni stavčni deli pri taki interpretaciji imajo brezhibno obliko dvodelne vrstice, najstarejšega verza v slovanski ljudski pesmi. Z novim prevodom se je strinjal tudi A. Sovre. — Navedena argumentacija me ni zadovoljila: 1. pojem ustvarjanja se veže na način, kako nekaj narediš, ne glede na to, ali to ostane, ali zopet mine; še bolj velja to za grški izraz ὁ δημιουργός, ki je mnogo bolj širok od našega »stvarnika« in sam ga našel med drugim tudi v zvezi s τὸν λέγων za govornika; končno — o tem spodaj več — ni gotovo, da ta izraz sploh v resnici ustreza slovanskemu izrazu, katerega je zamenjal; 2. izraz τὸν τῆς ἀστραπῆς bi bilo treba vsaj v mislih dopolniti (n. pr. s θεόν), da bi po svoji konstrukciji docela ustrežal »Perunu«: v ljudski etimologiji Peruna (iz naperiti) je težišče na subjektu (prim.

»Kako se je treba vojskovati s Slovenci in Anti in podobnimi. — Slovenska in antska ljudstva imajo isti način življenja in iste navade; so svobodna, ne trpe, da bi jih kdorkoli zaslužnil in jim gospodaroval, zlasti v njihovi lastni zemlji; mnogoštevilna in utrjena, brez težave prenašajo i vročino i mraz, i dež i nagoto i pomanjkanje hrane. Do tujcev, ki se mude pri njih, so ljubeznivi in jih prijateljsko vodijo iz kraja v kraj, kamor jim je treba; če pa se zaradi neskrbnosti gostitelja pripeti, da tujec trpi škodo, napove onemu vojno tisti, ki mu ga je zaupal, misleč, da je sveta dolžnost maščevati tujca. Tistih, ki so pri njih v ujetništvu, ne drže v hlapčevstvu neomejen čas kakor ostala ljudstva, marveč jim določijo omejen rok in dajo njim samim na presojo, ali se hočejo vrniti k svojim proti nekemu plačilu, ali hočejo ostati (pri njih) svobodni in prijatelji. Imajo množico različnih živali in plodov, zloženih na kupe, zlasti prosa (dveh vrst). Pa tudi njihove žene so zveste preko vse človeške narave, kajti mnoge med njimi imajo smrt svojih mož za svojo lastno smrt in se same prostovoljno obesijo, ker nočejo živeti kot vdove. Žive v nepristopnih, gozdovih, rekah, močvirjih in jezerih in napravijo po več izhodov iz bivališč zaradi pogostih napadov nanje. Stvari, ki jih potrebujejo, zakopljejo na skrivnem kraju in nimajo na svetlem nič odvečnega; in radi — živeč roparsko življenje — napadajo svoje sovražnike v zaraslih, tesnih in skalovitih krajih. Pri teh zasedah radi uporabljajo tudi iznenadenja in zvijače, izoblikovane v številne metode, ponoči in podnevi. Bolj kakor vsi ljudje so izkušeni tudi v preplavanju rek in odlično vztrajajo v vodi; tako se mnogokrat nekateri, ki jih živeče v njihovih naseljih preseneti nevarnost, potope v globoki vodi in drže v svojih ustih za to pripravljene dolge trstilke, skozi in skozi prevrtane, segajoče do vodne površine, in ležeči vznak v globini dihaajo skozi nje in vzdrže mnogo ur, tako da ne

tudi Jupiter tonans), v grškem zapisanem tekstu pa je subjekt nekako odvisen od svojega objekta, strele; 3. in 4. mi pri presoji ne moreta biti kriteriji, ker ne sledita nujno iz grške tekstne predloge, marveč sta nastala šele v zvezi z načinom prevajanja v slovenščino; pri 4. se to pokaže takoj, če zamenjamo »moža bliska« s »Peruna«, ki ga grški izraz prevaja; tako utemeljevanje predstavlja v nekem smislu *circulus vitiosus*. — Slovnico je seveda novi prevod prav tako lahko mogoč kakor stari. Razlika v prevajanju prihaja namreč le od različnega postavljanja ločil, ki jih original seveda nima. Navadno postavljajo vejico *τὸν τῆς ἀστραπῆς δημιουργόν, ἀπάντων*, I. Grafenaur pa jo je postavil *τὸν τῆς ἀστραπῆς, δημιουργόν ἀπάντων, κύριον*. Tako gre le za vprašanje verjetnosti enega ali drugega postavljanja ločil in prevajanja. Notranje nasprotje v Prokopijevem poročilu glede usode (na eni strani je »niti poznajo ne«, na drugi »si dajo pri daritvah vedeževati«) in dvom, ki nastane pri trodelnem prevodu označbe, ali je Prokopij res poznal tudi ime opisovanega slovanskega božanstva, sta me nagnila k skepsi glede tega, ali je res poznal tako lakonične etnološke termine v slovanskem jeziku, kakor so v prevodu. Tako mi je verjetnejši širši, opisni slog, ki nastane s dvodelnostjo označbe, ki tudi splošnemu Prokopijevemu načinu pisanja bolj ustreza. Mimo tega je tudi vprašanje, ali na tej stopnji gospodarstva, družbe in seveda tudi duhovnega življenja, na kateri so bili Slovani v 6. stoletju, moremo domnevati pri njih prakulturne termine za najvišje bitje. Na dvodelnost označbe kažeta nekoliko — po mojem — tudi iznaza *τὸν... αὐτὸν*, od katerih prvi uvaja konkretizacijo prizadetega boga, nastalo iz razlage njegovega imena, drugi pa navezuje na oddaljenega *θεὸν* opis njegovega mesta med slovanskimi božanstvi. Teoretično mogoča razlaga, da gre pri drugem izrazu le za reduplikacijo (*μόνον αὐτὸν*), ki naj bi okrepila *μόνον* (torej »edino on sam« ali podobno), se mi zdi

nastane noben sum glede njih, marveč tudi če se zgodi, da od zunaj vidijo trstike, mislijo neizkušeni, da so zrastle v vodi. Zato tisti, ki imajo izkušnje v tem in poznajo trstiko po tem, da je obrezana in po njenem položaju, ali prebodejo z njimi usta, ali pa jih, ko jim (trstike) iztrgajo, spravijo iz vode, ker ne morejo več ostati v vodi. Vsak mož je oborožen z dvema malima kopjema, nekateri tudi z dobrimi ščiti, ki pa jih je težko prenašati. Uporabljajo pa tudi lesene loke in majhne strelice, namazane s strupom, ki hudo učinkuje, če se ranjeni ne zavaruje s pijačo »thériak« proti njemu ali z drugimi pripomočki, ki jih pozna zdravniško znanje, ali da se rana takoj izreže, da se ne bi (strup) razširil tudi po drugem telesu. Žive v brezvladju (»anarhiji«) in medsebojnem sovraštvu in ne poznajo vojaškega reda, niti se ne trudijo, da bi se bojevali v urejenem (t. j. strnjenem) boju, niti da bi se pokazali na golih in ravnih mestih. Če pa se že zgodi, da se odločijo za boj na pripravnem kraju, vsi skupaj kriče in grede nekoliko naprej, in če se pred krikom odmaknejo njihovi nasprotniki, silovito napadejo; če pa ne, se sami obmeje, ne da bi resno preskusili v boju od blizu moč svojih sovražnikov; tečejo v gozd, kjer imajo veliko oporo, ker se umejo spretno boriti na tesnem. Često pa tudi, ko vozijo s seboj plen, zaradi majhne zmede popuste tega in se zatečejo v gozd, in ko so prišleci zaposleni s plenom, potem vstanejo in jim vsem prizadenejo škodo. To pa se skrbno trudijo delati spretno in namerno, da bi premamili svoje sovražnike. Nezvesti so v vsem in nestanovitni glede dogovorov, popustljivi bolj zaradi strahu kakor zaradi darov. Ker namreč vlada pri njih razlika v mnenju, se ali ne zedinijo ali če se zedinijo, sklepe drugi kratko in malo prestopijo, ker vsi drug drugemu sovražno mislijo

težko združljiva s Prokopijevim poročilom o drugih božanstvih in s tistimi bornimi ostanki slovanske mitologije, kar jih poznamo. Tak močan monoteistični poudarek se mi zdi nemogoč, zlasti ker mi zbuja tudi odsekani začetek prve enačbe (τὸν τῆς) vtis, kakor da gre za označbo enega med več božanstvi, ne pa za edinega boga. — Ko sem nekaj svojih pomislekov na kratko sporočil A. Sovre-tu, mi je postregel (v pismu z dne 30. IV. 1950) z obsežno analizo stavka, v kateri se je vrnil k mnenju, da je Prokopijeva označba res dvodelna, »in sicer iz dveh razlogov: prvič, ker nastane s trodelnostjo res... preodsekano (in celo asindetično) naštevaje atributov in je širši opisni slog, ki ga daje dvodelnost, verjetnejši; drugič, ker me moti κύριον brez označbe prilastka: koga ali česa gospod? komu ali čemu gospod? Ta prilastek se mi zdi nujno potreben. »Edinega gospoda« je po mojem občutju premalo. Zato jemljem h »gospodu« še πάντων, tako da dobim dvodelnost: 1. τὸν τῆς ἀστραπῆς δημιουργόν, 2. πάντων κύριον μόνον. ... Pripomnim pa, da oznaka δημιουργόν na tem mestu ne prevajam več z besedo »stvarnik« — tam mi diši preveč po krščansko — ampak raje »izdelovalec«, »stvaritelj«, »tvoritelj«, Verfertiger, torej ne creator, temveč fabricator fulminis ali fulguris«. Tov. Sovre je pa tudi ugotovil — in to štejem za poglobitev njegove analize, ki močno olajša razumevanje Prokopijevega poročila v zvezi z našim ostalim znanjem slovanske vere in odstranjuje notranje nasprotje iz Prokopijevega teksta samega — da je mogoče θεόν ἕνα razlagati tudi ne le kot določilo koliko bogov poznajo Anti in Sloveni, marveč partitivno, torej ne unum deum, marveč deum unum (ex diis unum), enega boga — enega svojih bogov, einen ihrer Götter. »Ta prevod se od vseh prejšnjih bistveno razlikuje, vendar je — o tem sem prepričan — edino pravilen. Nikakega dvoma zame ni, da je treba izraz θεόν ἕνα razumeti partitivno! Potrjuje me v tem dejstvo, da ima K-cod. Vat. graec. 1690 namesto θεόν ἕνα varianto θεῶν ἕνα — unum ex diis! Prepisovalec je mesto pravilno razumel, pa je zapisal θεῶν, čeprav je imel v predlogi nemara θεόν. Ta sprememba

in nihče noče odnehati glede na sklep drugega... Pohode proti njim je treba podvzeti zlasti v zimskem času, ko se ne morejo dobro skriti, ker je drevje golo, pa tudi sneg natanko kaže pot bežečih in je njihovo premoženje zmanjšano takorekoč na nič, pa tudi reke je zaradi mraza lahko prekoračiti... Varovati pa se je kolikor mogoče, da bi šel pohod skozi neprehodne in zarasle kraje v poletnem času, in to neprevidno, kakor se dogaja, ker je tu zbranih največ sovražnikov; prej jih je treba prepoditi s pehoto ali s konjenico... Ker je pri njih mnogo kraljev in so med seboj nesložni, ni neumno pridobiti si nekatere od njih bodisi s pregovarjanjem, bodisi z darovi, in to zlasti one, ki so blizu meje, in ostale napadati, da jih ne bi (bizantinsko) sovraštvo do vseh (Slovenov) zedinilo in napravilo monarhije. Tako imenovane begunce ali prebege, ki se ponujajo, da bodo pokazali pot in kaj naznanili, je treba previdno paziti. Iz njih bi se sčasoma mogli napraviti Romejci in bi pozabili na svoje, a bolj cenili ljubezen do (nekdanjih) sovražnikov; one ki so zvesti, je treba nagraditi, one ki varajo, pa kaznovati. Jedi, ki se najdejo v deželi, naj ne potrošijo najbližji brez potrebe, marveč naj se poskrbi za prenos na lastno (ozemlje) s pomočjo živali in ladij. Ker se namreč njihove reke izlivajo v Donavo, je prenos na ladjah lahek... Dežele Slovenov in Antov pa leže po vrsti ob rekah in tako blizu druga od druge, da ni med njimi besede vrednega vmesnega prostora; so pa blizu njih gozdovi in močvirja in s trsjem obraščeni kraji, tako da se navadno zgodi na pohodih proti njim, da se vse hkrati ustavi v prvi njihovi deželi, in se zaposli tam vsa vojska, tako da ostali, ker so sosedje in imajo v bližini gozdove, opazujejo od blizu njene premike in se umaknejo temu, kar je proti njim začeto. Bati pa se je njihovih mladeničev, ki o pravem času iznenada napadajo vojake, in zaradi tega ne morejo napraviti nič velikega v škodo sovražnikov tisti, ki pripravljajo pohod proti njim. Ob takih pohodih se ne sme prizanašati tistim med sovražniki, ki bi se mogli upirati, marveč je treba

ni bila potrebna, ker ima tudi θεὸν ἕνα partitivni smisel, dasi je nekoliko prākrit... Ko je tako θεὸν ἕνα postavljen v pravo luč, dobiva tudi oba pridevka τὸν τῆς ἀστραπῆς δημιουργόν in pa ἀπάντων κύριον μόνον vsak svojo natančno opredeljeno funkcijo: prvi je eksplikativna apozicija k θεὸν ἕνα, drugi pa predikatno določilo k νομίζουσιν ἕνα.« To razlago je najlaže združiti s sledečim Prokopijevim poročilom o nižjih božanstvih. Na drugi strani nas pa ne more motiti to, da Prokopij med višjimi bogovi ne našteva nikogar razen Peruna. Njegov opis namreč ni sistematičen očit slovanskega življenja in vere, marveč le naštevamje paralel med Slovenci in Anti v ilustracijo trditvi, da »jim je vse skupno«. V tem smislu Sovre zaključuje: »Miselnj red Prokopijevega poročila je torej približno tale: Ne Antje ne Slovenci ne poznajo monarhične državne oblike, ampak žive v demokratičnem občestvu: o vseh javnih zadevah odločuje pri teh kakor pri onih celotno ljudstvo. In kakor imajo oboji isti način demokratske uprave, tako jim je v drugih rečeh marsikaj skupno, na primer verstvo; oboji časte iste bogove in oboji štejejo enega med njimi, t. j. Peruna, za edinega gospodarja vesoljstva.« — Za zaključek še besedo o δ τῆς ἀστραπῆς δημιουργός. Ta opis, ki je nastal ob razlagi imena Perun (ki nasperja strele) z besedo δημιουργός ne ustreza povsem slovanskemu originalu. Ob iskanju slovanskega izraza, ki bi utegnil biti podlaga, sem se ustavil ob glagolu прахити, ki pomeni tako dirigere, ducere, gubernare (po Miklosichu), kakor tudi facere (po Daničiču). Perun je torej morda postal »stvarnik« le zaradi slabega prevoda dvoumnega slovanskega izraza v grščino.

vse, na katere se slučajno naleti, pobiti, in ne sme se zadrževati na onih mestih, skozi katera vodi pot, in ne izpustiti ugodna prilika.«⁴⁴⁵

Avtor prvega opisa je Prokopij, najpomembnejši bizantinski zgodovinar 6. stoletja, ki je zapisal to označbo v svoji Zgodovini okr. l. 550. Drugi opis je v vojaškem spisu Strategikon, ki so ga dolgo pripisovali cesarju Maurikiju, vendar izvira od neznanega pisca.⁴⁴⁶ Oba pisca opisujeta Slované seveda s stališča bizantinske državnne, upravne in zlasti vojaške ureditve in urejenosti, tako da moramo njuni poročili sami predstaviti z njunega jezika v barbarsko okolje in ju očenjevati s tega, ne pa z bizantinskega stališča. Na srečo sta poročili dovolj konkretni, da to ni nemogoča naloga. Prokopijeva poročila slone pač na obvestilih, ki jih je dobil v prvi vrsti od slovanskih najemnikov v bizantinski vojski v Italiji in Carigradu, pa tudi Pseudomaurikij uporablja, kakor pravi sam, glede Slovanov in Antov v glavnem bizantinska poročila v prejšnjih vojskah proti njim (najkasneje do pred l. 630), ne pa da bi oboje opisoval po lastnih izkušnjah.⁴⁴⁷

Če povzamemo iz obeh poročil, ki se v svojih podatkih prilično ujemata, stvarna obvestila o slovanskem življenju tega časa in ta razumemo v skladu s tem, kar sicer vemo o barbarskih ljudstvih na prehodu iz antike v srednji vek, nam pripovedujeta oba bizantinska pisca sledeče:

1. Slovani se preživljajo z živinorejo, poljedelstvom in ropanjem po bizantinskem ozemlju. Glede poljedelstva so pomembni miglji, da pridelujejo zlasti proso, da radi menjujejo kraj svojega bivališča, da žive sicer združeni v naseljih, a da so ta le nekaj časa na istem kraju, da so daleč drugo od drugega, raztresena po gozdovih, ob močvirjih, jezerih in rekah. Vse to priča o zelo ekstenzivni izrabi zemljišča, o poljedelstvu, pri katerem njive še niso ustaljene in pri katerem je poljedelska tehnika zvezana po vsem videzu še s pripravljanjem njiv na zaraslem zemljišču, torej o požigalniškem poljedelskem sistemu. Življenjska raven je še nizka: prebivajo v siromašnih kočah, ki imajo po več izhodov; obleka je pomanjkljiva; navajeni so trdih razmer in pomanjkanja hrane; zlasti zima jim prinaša stisko, dočim imajo poleti in zlasti jeseni očitno hrane še »na kupe«. Presežek proizvodnje je bil torej — seveda z izjemo plena na bojnih pohodih — razmeroma majhen.

2. Slovani žive v rodovno-plemenskem redu, ki pa že kaže značilne težnje razkroja. Plemenom načeljujejo še samostojni poglavarji, ki jih nihče nima pravice uklanjati pod enotno vodstvo. Tudi v zveze s tujci stopajo samostojno ne glede na ostale. O vseh javnih zadevah razpravljajo in odločajo skupno na plemenskih večah. Vendar se plemena že družijo od časa do časa, zlasti ob nevarnostih od zunaj, v široke plemenske zveze

⁴⁴⁵ Pseudomaurikij, Strategikon, tekst pri Niederle L., Život starých Slovanů I/1, 1911, str. 27—32; gl. tudi Stanojević S. - Čorović V., n. d., str. 27—32 z delno pomanjkljivim prevodom.

⁴⁴⁶ Gl. op. 434 in Zach. v. Lingenthal, Wissenschaft und Recht für das Heer vom 6. bis zum Anfang des 10. Jahrhunderts, Byzant. Zeitschr. 3, 1894, str. 437—457; Krumbacher K., n. d. str. 230—236.

⁴⁴⁷ Zach. v. Lingenthal, n. n. m., str. 440.

(nevarnost monarhije!), ki urejajo svoje zadeve na ljudskih večah, ki se jih ima pravico udeležiti vsak svobodni Sloven oz. Ant. Njihovi sklepi pa so obvezni le za tiste plemenske enote, ki so navzoče in s sklepi soglasne. Volja »večine« povezanih plemen za pleme, ki bi se kakemu sklepu upiralo, ne pomeni ničesar. Plemenske zveze so torej še močno okvirnega značaja. Gostinsko pravo dokazuje, da ne poznajo skupnega prava in sodstva, marveč da je zadnji varh življenja še vedno krvna osveta. Tudi suženjstva kot široke stalne institucije še ne poznajo, marveč le njegove začetke: na določeni čas omejeno hlapčevanje vojnih ujetnikov, ki mu sledi svobodno življenje med Slovani ali povratek v domovino, le da je za drugega treba plačati odkupnino.

3. Slovanske vojaške sposobnosti cenita oba avtorja nizko, ker pač gledata s stališča prave bitke, za kakršno je bila opremljena in izvežbana bizantinska vojska. Večji del se bore peš. Oklepov nimajo, marveč le težke ščite, od orožja omenjata le kopja in loke z zastrupljenimi streljanci. Vendar pa priča Pseudomaurikijev opis, da so bili Slovani mojstri v napadanju iz zasede, v skrivanju v goščavi in močvirju, kamor so se znali umakniti urejenemu napadu, tako da je bil ta vselej malo učinkovit; mojstri so bili očitno tudi v gozdnem boju ali borbah na tesnem v težko prehodnih krajih sploh. V takih nenadnih napadih iz zased ali na pirujočega sovražnika so se uveljavljali zlasti slovanski mladeniči.

4. Slovanska vera je politeistično oboževanje posebljenih prirodnih sil, vendar pa je imel pri Slovanih in Antih Perun toliko vzvišen položaj med bogovi in božanstvi, da je v tem vsekakor nek element monoteizma: Perun je namreč gospodar nad vesoljstvom, po Prokopijevem pripovedovanju pa tudi nad človekovo usodo. Ta torej ne bi bila tako nespremenljiva, kakor grška *τύχη*, vsekakor pa so Slovani tudi v usodo verovali, kajti sicer si je ne bi dali vedeževati iz drobovja žrtvovanih živali. Tudi pripoved o Hatzonu ob obleganju Soluna l. 615 v *Miracula s. Demetrii*,⁴⁴⁸ ki so mu žreci napovedali, da bo prišel v mesto in se je to res zgodilo, dokazuje, da so Slovani v času svojega naseljevanja na Balkanski polotok usodo res poznali.⁴⁴⁹

Obe poročili, ki sem ju navedel, sta seveda fragmentarni. Prokopijevo ima namen povedati le to, kar Slovane in Ante družijo, Pseudomaurikij pa navaja samo tisto, kar je bilo potrebno za bizantinskega vojaka oz. častnika pri bizantinskih pohodih preko Donave. Poglavitno vprašanje, ki se nam ob obeh poročilih postavlja, je torej, v kolikoli ustrežata resnici in zlasti, v kolikoli moremo te skromne podatke z drugimi viri za ta čas še zaokrožiti in izpopolniti.

1. Glede gospodarstva smo pri tem v glavnem navezani na podatke arheologije in lingvistike, delno si moremo pomagati tudi z retrogradnim sklepanjem na starejše razmere iz poznejšega razvoja, ki nam je boljše znan. Problem gospodarstva in zlasti poljedelstva južnih Slovanov v dobi naselitve na Balkanu in v Vzhodnih Alpah ter v naslednjih stoletjih

⁴⁴⁸ *Miracula s. Demetrii* 166, Migne PG 116, kol. 1333.

⁴⁴⁹ O tem vprašanju gl. Grafenauer l., Slovensko-kajkavske bajke o Rojenicah-Sojenicah, *Etnolog* 17, 1944, str. 34–51, posebej 46–50.

obravnavam podrobneje na drugem mestu,⁴⁵⁰ zato naj tu zadostujejo le pogloblitve označbe. Brez dvoma zgrešena je nekdanj zelo razširjena in tudi danes v zvezi s slovensko zgodovino ponekod ponavljana teorija, da so bili Slovani v času naselitve na Balkanskem polotoku živinorejci, ki da so se šele pozneje pod tujim vplivom priučili poljedelstvu. Nekateri historični viri, zlasti pa arheologija, skupno slovansko besedišče za agrarne zadeve in značaj slovanskega koledarja nam dokazujejo, da je Maurikij po pravici podčrtal poljedelstvo kot pomembno panogo slovanskega gospodarstva.⁴⁵¹ Že l. 578 smo srečali izrecno omenjena »polja« pri Slovenih na Vlaškem.

Res pa je, da je bilo slovansko poljedelstvo v tem času še primitivno. Trditvev Tretjakova, da je med vlaškimi Sloveni in Anti že v tej dobi prevladovalo poljedelstvo z oranjem, ki naj bi ga Slovani na jugu podedovali že iz skitske dobe,⁴⁵² je po moji sodbi nezdružljiva s podatki virov. Pozitivnega dokaza za njo ni sploh nobenega, kajti prvi železni lemeži za ralo pri vzhodnih Slovanih, ki jih registrira Tretjakov sam, izvirajo od 8. stoletja dalje.⁴⁵³ Šele v 10. stoletju pridejo v široko uporabo. Tudi v pisanih virih nimamo ničesar, na kar bi se taka trditev mogla opreti. Edina podlaga za domneve o takem značaju slovanskega poljedelstva na jugu je torej več kakor tvegana teorija o nepretrgani genetični zvezi med poljedelskimi Skiti preko kulture »pogrebni polj« do Antov in Slovenov.⁴⁵⁴ Toda ob Bugu, kjer so po Herodotovem opisu živeli Skiti-orači, med skitsko dobo in kulturo pogrebni polj ni genetične zveze, kajti v to področje se razširi ta kultura s severa šele v svoji mlajši, drugje izoblikovani formi; ozemlje nad polotokom Kerčem vzhodno od ustja Dnjepra, kjer so prebivali Herodotovi poljedelski Skiti (Paralati — del carskih Skitov!), pa sploh ne spada v okvir ozemlja slovanske etnogeneze. Teoretično postavljanje take skitske dediščine je torej naravnost pogrešno, kajti pravi Skiti sploh ne spadajo med slovanske prednike.⁴⁵⁵

Trditve Tretjakova pa nasprotujejo tudi pozitivnim zgodovinskim podatkom. Velika večina znanih antskih gradišč predstavlja naselja posameznih rodov oz. velikih družin v kolektivnem gospodarstvu,⁴⁵⁶ obliko, ki z že dolgo uveljavljenim ornim poljedelstvom ni združljiva. Prokopijevega opisa prav tako ni mogoče združiti z ornim poljedelstvom, pri katerem so pogoste selitve nepotrebne, ker so njive že ustaljene ali se premikajo.

⁴⁵⁰ V delu Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev.

⁴⁵¹ Niederle L., Život starých Slovanů III/1, str. 9—23; Grekov B. D., Krestjane na Rusi, 1946, str. 21—42; Tretjakov P., Vostočno-slavjanske plemena, 1948, str. 76—79; Tretjakov P., Sel'skoe hozjajstvo i promysly v istorija kultury drevnej Rusi, Domongolskij period, I. Material'naja kultura, v red. N. N. Voronina, M. K. Kargerja i M. A. Tihanovoj, 1948, str. 47—50.

⁴⁵² Tretjakov P., Vostočno-slavjanske plemena, 1948, str. 79; isti, Istorija kultury drevnej Rusi I, str. 49—50.

⁴⁵³ Tretjakov P., Istorija kultury drevnej Rusi I, str. 56; Niederle L., n. d., str. 53.

⁴⁵⁴ Tretjakov P., Vostočno-slavjanske plemena, 1948, str. 22—57, 72—80.

⁴⁵⁵ Herodot IV 17—18; Artamonov M., K voprosu o proishozhdenii vostočnyh slavjan, Voprosy istorii 1948, št. 9, str. 97—108, posebej 100—105.

⁴⁵⁶ Grekov B. D., Krestjane na Rusi, str. 67—77; Tretjakov P., Vostočno-slavjanske plemena, str. 78, pa tudi drugod.

vsaj po mnogo manjšem področju kakor pri požigalništvu. Grekov pravilno trdi, da je treba v dejstvu, da je Prokopijevo poročilo nastalo vsekakor v pogojih mnogo manj razvitega poljedelstva, kakor pa ga opisujejo poznejši pisci, gledati ne le vpliv nevarnosti bizantinskih napadov v obmejnem ozemlju in posebne oblike dobe preseljevanja, marveč predvsem »napredek v tehniki slovanskega poljedelstva«. ⁴⁵⁷ Za balkanske Slovane priča bizantinski poljedelski zakon iz druge polovice 7. ali prve polovice 8. stoletja, da so bila potrebna še prisilna sredstva, da so njive orali in ne sejali brez oranja. ⁴⁵⁸ Tudi sicer priča ta zakon o še močnih ostankih in vplivih požigalniške tehnike poljedelstva, ⁴⁵⁹ dasi nam čl. 13 kaže, da je naprednejša bizantinska agrarna tehnika brez dvoma in celo s prisilnimi pripomočki vplivala na poljedelstvo došlih Slovanov. Končno moramo opozoriti na označbe Slovanov v poznejših virih, tako pri Leonu v Taktiki iz 9. stoletja (po katerem Slovani neradi prenašajo »bremena poljedelstva«), zlasti pa pri arabskih in perzijskih piscih iz 10. stoletja o vzhodnih in zahodnih Slovanih, ki soglasno poročajo, da Slovani žive v gozdovih in močvirjih ter da nimajo njiv, kljub temu pa pravijo, da imajo proso. ⁴⁶⁰ Ker je seveda tudi proso moralo zrasti na obdelanem zemljišču, Tretjakov povsem pravilno povezuje ta poročila s požigalniško poljedelsko tehniko, ki je na severu v tem času gotovo še prevladovala. ⁴⁶¹ Toda — obe poročili, ki smo ju zgoraj navedli v celoti, kažeta za vlaške Slovence in Ante natanko isto podobo, kakor arabski in perzijski poznejši pisci o severnejših Slovanih. Prav požigalniški tehniki ustrezajo tudi slovanska imena za mesece, ⁴⁶² delno ohranjena tudi pri južnih Slovanih vse do danes. Pri tem je treba še posebej poudariti, da je bilo slovansko leto — kakor pri vseh indoevropskih ljudstvih — prvotno razdeljeno pač

⁴⁵⁷ Grekov B. D., Krestjane na Rusi, str. 40—41.

⁴⁵⁸ Ashburner W., The Farmers Law, The Journal of Hellenic Studies 30, 1910, str. 99: 13 čl.

⁴⁵⁹ Ashburner W., n. n. m., str. 97 in 98 (čl. 1 in 4: oranje njiv na novo), 100 (čl. 17 in 20: obdelava novih njiv v gozdu); 105 (čl. 56: uporaba ognja pri obdelavi polja); str. 100 in 105 (čl. 22 in 62: enaka kazen za krajo lopate, motike, sekire, pluga in njegovih delov v času poljskih del); Lipšic E. E., Vizantijske krest'janstvo i slavjanskaja kolonizacija, Vizantijskij sbornik, 1945, str. 105 do 113; iz vsega tega je jasno, da imamo v razmerah, ki nam jih kaže bizantinski poljedelski zakon, brez dvoma opraviti z znatnim vplivom bizantinskega ozir. staroselskega okolja na Slovane, kar je še bolj vidno, če primerjamo splošni položaj, označen v tem zakonu (zasebna lastnina na posameznih njivah, stalna naselja, zemljiško gospostvo itd., gl. Lipšic E. E., n. n. m., str. 117—132), s položajem, ki ga kažejo starejši viri tako glede gospodarstva kakor glede družbe. Povsem zgrešena je torej trditev Tretjakova (Vostočno-slavjanske plemena, str. 84 do 85), da kaže Bizantinski poljedelski zakon razmere, ki so se med Slovani ob Črnem morju razvile že dolgo pred 6. stoletjem, že »v prvih stoletjih naše ere«, ter da Anti in Slovani severno od Donave niso imeli v družbenem redu »drugih, bolj arhaičnih potez«.

⁴⁶⁰ Niederle L., Život starých Slovanů I/1, str. 35, III/1, str. 10; Marquardt J., Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, str. 466.

⁴⁶¹ Tretjakov P., Vostočno-slavjanske plemena, str. 146—150; isti Istorija kulture drevnej Rusi, I, str. 51—54.

⁴⁶² Grekov B. D., Krestjane na Rusi, str. 39—40; Mavrodin V., Drevnjaja Rus, 1946, str. 31.

v čiste lunarne mesece;⁴⁶³ potemtakem so se mogla mesečna imena v zvezi z meseci solarnega leta ustaliti šele odkar so stopili Slovani v bližji stik z antičnim svetom, torej od začetka 6. stoletja naprej. Požigalniški značaj slovanskega koledarja dobiva s tem za to dobo vsekakor poudarjen pomen. Končno vse kaže, da so se njive pri Slovanih ustalile šele v historični dobi — ne pri vseh v isti — kar se spet ne da združiti z domnevami o nekajstoletni ali celo poldrugo tisočletje trajajoči nepretrgani tradiciji ornega poljedelstva. Opozoriti pa je treba tudi na polpretekle ostanke požigalništva pri najzahodnejšem delu južnih Slovanov.^{463a}

Vse zgoraj navedeno priča, da je v 6. in začetku 7. stoletja tudi pri Slovanih na jugu prevladujoči način obdelave polja požigalništvo, dasi na drugi strani res dokazuje skupno slovansko izrazoslovje (ralo, lemež, ročica, leha), čeprav ne gre ta skupnost v vse podrobnosti,⁴⁶⁴ da se je sredi prvega tisočletja naše ere pri Slovanih res že začela uveljavljati tudi nova poljedelska tehnika, zvezana z oranjem (z lesenim ralom oz. »drevesom«). Prav razmeroma mal donos žita v pogojih požigalništva⁴⁶⁵ nam pojasnjuje veliki pomen, ki ga je pri Slovanih v tem času imela poleg poljedelstva tudi živinoreja. Na njen pomen nas opozarjajo že poročila bizantinskih piscev o slovanskih napadih preko Donave, ki med plenom mnogokrat omenjajo tudi živino. Pa tudi arheološka izkopavanja kažejo, da so Slovani v tem času poznali že vse poglavitne vrste sodobnih domačih živali.⁴⁶⁶ Povsem razumljivo je, da je pomen živinoreje v času selitev začasno celo presegel pomen poljedelstva, saj je bila živina poglavitno premično premoženje. Ta pomen nam jasno prikazuje dejstvo, da je celo še desetletja po naselitvi na Balkanskem polotoku delež živinoreje v

⁴⁶³ Schrader O., Die Indogermanen³, 1919, str. 49—53; Schrader O. - Nehring A., Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde II², 1929, str. 70—76 (s. v. Mond und Monat).

^{463a} Melik A., Slovenija I/1, 1935, str. 341; Ložar R., v Narodopisje Slovencev I, 1944, str. 119—120; Vatrovec F., K starejši gospodarski in upravni zgodovini laškega okraja, 1927, str. 56—59; zlasti seveda klasično poročilo: Hlubek F., Die Landwirtschaft d. Herzogthums Steiermark, als Festgabe f. d. Mitglieder d. X. Versammlung deutscher Land- und Forstwirte, 1846, §§ 29 in 31, na katero je opozoril in ga ponatisnil Peisker J., Forschungen zur Social- und Wirtschaftsgeschichte, 1896—900, sep. iz Zeitschr. f. Social- und Wirtsch.-Geschichte, str. 130—133.

⁴⁶⁴ Niederle L., Život starých Slovanů III/1, str. 38—86; gl. tudi Grekov B. D., Krestjane na Rusi, str. 48—50; Tretjakov P., Istorija kulturey drevnej Rusi I, str. 47—63.

⁴⁶⁵ Gl. Strumilin S., K istorij zemledel'českogo truda v Rossii, Voprosy ekonomiki 1949, št. 2, str. 44—50, ki gotovo pretirava slab pridelek, toda ne tako močno, kakor dokazuje Korneev A., K istorii zemledelija v Rossii, prav tam, št. 7, str. 83—92, ki pretirava v drugo smer (obdelovalna površina, računana na podlagi kritične uporabe podatkov obeh avtorjev, na posamezno malo družino — sestavino »velike« — je mogla znašati od 1,5—2 ha; mero pridelka je sicer težko ugotoviti, toda če je na eni strani pri pšenici, za katero je več podatkov že od Tacita dalje — Germania 26 — treba več semena kakor pri prosu, je na drugi strani treba pripomniti, da proso da manjši pridelek — danes za okr. 1/4 —; vzrok, da poljedelstvo začena s pridelovanjem prosa, ni v tem, da bi obilneje rodilo, marveč v tem, da ima manjše korenine in se zadovolji s plitvejšo obdelavo zemlje).

⁴⁶⁶ Niederle L., n. d., str. 130—168; Tretjakov P., Vostočno-slavjanske plemena, str. 79—80.

slovanskem gospodarstvu večji kakor delež poljedelstva. Večina členov v bizantinskem poljedelskem zakonu govori o živinoreji in sporih zaradi nje. Med živalmi je tu največkrat omenjeno govedo, poleg tega še ovčarski pes, koze, ovce, svinje in osli. Seveda pa je živinoreja kljub svojemu pomenu v strukturi gospodarstva kot celote tu jasno podrejena poljedelskemu sistemu, t. j. vključena v gospodarstvo naselja poljedelcev. Gre namreč za stalne vasi z njivami, ki se že ustaljujejo, za pašo pod vaškimi pastirji, paša je dovoljena le na neobdelanem zemljišču, na obdelanem pa šele po času, do katerega je treba pospraviti pridelke.⁴⁶⁷

Arheološke najdbe (kosti med živilskimi odpadki) dokazujejo tudi še znaten pomen lova in ribolova.⁴⁶⁸ Od obrtne delavnosti, ki se v tem času še ni osamosvojila kot samostojna gospodarska panoga in jo opravljajo delno kot hišno obrt, delno posamezniki — še vedno vključeni v rodovni kolektiv — že kot obrtniki (kovaštvo!), je treba omeniti predvsem obdelavo kovin, lončarstvo in tkanje lanenega platna.⁴⁶⁹

Znaten pomen pa je imelo za slovansko gospodarstvo seveda tudi ropanje po bizantinskem ozemlju. O njem nam ne pričajo le poročila o slovanskih napadih in odkupovanju ujetnikov, ki so želeli domov, marveč tudi poročila o napadih na Slovane, ki so jim Obri (578), Anti (583) in Bizantinci (594, 596, 602) poskušali odvzeti na ta način nagrabljeno blago. O tem »dohodku« pričajo seveda tudi arheološke najdbe raznih bizantinskih dragocenosti v antskem območju in vpliv tega blaga na domače obrtne izdelke.⁴⁷⁰

V zvezi z obema zgoraj navedenima opisoma slovenskega in antskega življenja naj še podčrtam, da so arheološka izkopavanja docela potrdila njuna poročila o položaju in zunanosti slovanskih naselij. Res so bila v največji meri razmetana po gozdnatem ozemlju, zlasti v bližini rek; bila so majhna (4500—5000 m²), včasih — zlasti ob Dnjepru — zavarovana z nasipom iz zemlje in rovom.⁴⁷¹ Večja so nekatera naselja v bližini Dnestra, torej bolj oddaljena od sovražnikov na jugu in vzhodu. Celo Pseudomaurikijevo poročilo o prebivališčih z več izhodi — dolgo zagonetno in sumljivo — je dobilo v zadnjih desetletjih arheoloških izkopavanj svoje potrdilo in razlago: Gre namreč za večje število zemunic, ki imajo vsaka svoj izhod na prosto, so pa povezane med seboj z v zemljo pogreznjenimi, pokritimi hodniki. Te skupine zemunic, okrog katerih so razporejene jame za žito in druge skupne shrambe, predstavljajo po verjetni razlagi sovjetskih arheologov prebivališča posameznih velikih družin.⁴⁷²

⁴⁶⁷ Ashburner W., n. n. m., čl. 23—30, 34, 36—55, 71—79, 85, str. 101 do 104, 106—107, 108; Ljupšic E. E., n. n. m., str. 114—116.

⁴⁶⁸ Niederle L., n. d., str. 168—185; Tretjakov P., Vostočno-slavjanske plemena, str. 80; isti, Istorija kulture drevnej Rusy I, str. 55.

⁴⁶⁹ Rybakov B. A., Remeslo drevnej Rusi, 1948, str. 35—119, delno tudi še 120—202; isti, Istorija kulture drevnej Rusi I, 78—113.

⁴⁷⁰ Tretjakov P., Vostočno-slavjanske plemena, str. 88—89; Rybakov B. A., Remeslo drevnej Rusy, 1948, str. 70—71.

⁴⁷¹ Tretjakov P., Vostočno-slavjanske plemena, str. 77—78; Mavrodin V., Istorija kulture drevnej Rusi I, str. 8; Voronin N. N., prav tam, str. 182 do 183.

⁴⁷² Tretjakov P., n. n. m., str. 28, 34, 78—79; Voronin N. N., n. n. m., str. 204—208.

Maurikijeva razlaga z obrambnimi razlogi je torej pogrešna, a dejstva sama so opisana točno.

2. Vsa ta gospodarska podstava priča že sama na sebi o rodovno-plemenskem redu na stopnji razkroja, vendar še z močnimi oblikami starega reda in šele na prvih stopnjah vojaške demokracije. Požigalniška tehnika poljedelstva zahteva pri skoraj vsakoletnem trebljenju in prekopavanju novega polja vsekakor večje kolektive — rod ali veliko družino. O njih kot o prevladujoči najnižji enoti družbenega življenja priča tudi zunanja struktura naselij. Pomen plena in slovansko razmerje do Bizanca pa dokazujeta že formiranje plemenskih zvez in prehod na stopnjo vojaške demokracije.

Razmeroma močne oblike rodovnoplemenskega reda dokazujeta v prvi vrsti oba zgoraj navedena splošna opisa slovanskega življenja. Konkretni podatki o slovanskih vpadih ali o drugih slovanskih bojih govore že po svoji naravi o večjih enotah, torej o tendenci razkrajjanja teh prvotnih družbenih oblik. O posameznih plemenih, pa tudi o njihovi needinosti ob priliki napadov na Solun poroča neposredno v dobi po naselitvi in še v naslednjih stoletjih spis o Čudežih sv. Demetrija,⁴⁷³ plemensko strukturo južnih Slovanov omenja tudi Teofanes za vzhodni Balkan,⁴⁷⁴ Konstantin Porfirogenet pa za centralnega in zlasti za področje rimske Dalmacije.⁴⁷⁵ V zvezi z boji izvemo tudi za imena nekaterih plemenskih poglavarjev (Mezamer, Ardagast, Mužok, Peragast), vendar skoraj nič o njihovem položaju v okviru plemena. Neenotna grška terminologija, ki se v zvezi z njimi uporablja (filarh, rex, Ardagastova dežela), je preslaba opora za kakršnekoli sklepe o meri njihove oblasti, ker ni nobene opore za mnenje, da je uporabljena s slovanskega in ne z bizantinskega splošnega načina življenja in razmerja do Slovanov. Boj med Sloveni in Anti v prvi polovici 6. stoletja, nastop Daurite proti obrskim poslancem v imenu vseh vlaških Slovanov, obrsko-antski boj okr. 560 in zlasti obseg slovenskih in antskih napadov na Balkanski polotok so vsekakor trdni dokazi za obstoj obsežnih dveh, slovenske in antske, plemenskih zvez med spodnjo Donavo in Dnjeprom. V zvezi z lažnim Hilbudijem vemo tudi, da so te plemenske zveze poznale skupne ljudske skupščine,⁴⁷⁶ ob Dauriti pa smo srečali svet plemenskih poglavarjev.

Seveda pa dokazujejo drugi podatki, da te plemenske zveze nikakor še niso bile trdne, ustaljene enote. Po obrskem napadu se antski poglavarji razprše, ko Prisk napade Ardagasta, ne trči na nikakršno skupno slovansko obrambo, marveč Mužok, dasi obveščen o napadu, le zasleduje njegov potek in mimo praznuje sedmino po svojem bratu. To se docela ujema s podobo, ki jo podaja Pseudomaurikij.

Tudi razmerje Slovanov do suženjstva v tej dobi dokazuje, da pri Slovenih in Antih družbena diferenciacija, zvezana s stopnjo zrele vojaške demokracije, še ni kdo ve kaj napredovala. Že Pseudomaurikijevo poročilo

⁴⁷³ Miracula s. Demetrii 158; Stanojević-Čorović V., n. d., str. 41.

⁴⁷⁴ Teofanes, ed. de Boor I, str. 359.

⁴⁷⁵ Konstantin Porfirogenet, De adm. imp. c. 30—35 (CB), III, str. 140—162.

⁴⁷⁶ Prokopij, BG III 14, Kos F., Gradivo I, 33.

kaže, da je bil poglavitni namen človeškega lova južno od Donave, da si pridobe za ujetnike odkupnino. Le tako si moremo pojasniti tudi velike pokolje, o katerih nam večkrat poročajo bizantinski pisci v zvezi s slovanskimi napadi, ki pri lovu sužnjev pač ne bi imeli smisla. Res pa je, da je začasno ujetništvo in hlapčevanje velikega števila bizantinskih ujetnikov (kagan je l. 579 govoril o »desettisočih Romejcev«, ki da jih je osvobodil v prejšnjem letu ob pohodu na Vlaško, podobne visoke številke naštevajo tudi poročila ob posameznih pohodih) predstavljajo prvi in bistveni začetek suženjstva. Spet pa izvemo ob lažnem Hilbudiju, da ta začetek mi še nihi najmanj vplival na razmerje med Slovenci in Antidoma. To je bil namreč Ant, ki ga je ujel nek Sloven v vojni med Anti in Slovenci (med 533 in okr. 540). Ko ga je nek Ant po koncu vojne odkupil, misleč, da gre za Bizantinca Hilbudija, pa je odkupljeni ujetnik po povratku med Ante zahteval, da »bo, ko se je vrnil v očetno deželo, vnaprej tudi on svoboden, kakor je po pravu«. ⁴⁷⁶ Ant torej po pravu ni mogel biti hlapec svojega soplemenjaka.

3. Pri teh gospodarskih in družbenih pogojih moremo v slovenski in antski vojski računati vsekakor le s splošno plemensko vojsko. O taki plemenski vojski govore očitno tudi bizantinski pisci, ki po vrsti (Prokopij, Ivan Efeški, Pseudomaurikij, Paschalna kronika) opisujejo njeno povsem preprosto oborožitev. V bistvu enako opisujejo še tri do štiri stoletja pozneje arabski in perzijski pisci pehoto — torej spet ljudsko vojsko — pri vzhodnih Slovanih. ⁴⁷⁷

Niti enega zgodovinskega poročila nimamo iz te dobe, s katerim bi mogli podpreti domneve, da so jedro slovenske in antske vojske že v tem času predstavljale boljše opremljene »družine« plemenskih poglavarjev, ali da bi posamezne pohode preko Donave delale celo same. ⁴⁷⁸ Res se v zvezi s Peragastom omenja četa konjenikov — tudi Prokopij pravi, da se Slovenci in Anti večinoma bore peš — toda prav Peragasta imenuje Teofilakt Simokata zelo skromno »filarha«. Prva poročila, iz katerih moremo pri balkanskih Slovanih (z izjemo bolgarskih), Cehih, polabskih in Vzhodnih Slovanih zatrdno sklepati na »družino«, so iz 9. stoletja, glede Poljakov pa so ta poročila še mlajša. Dasi moramo domnevati pri takratni že razviti obliki »družine« daljši starejši, nam neznan razvoj, o katerem viri molče, ima po moji sodbi Vaneček prav, da začena ta razvoj šele z 8. stoletjem. ⁴⁷⁹ Pri alpskih Slovanih in Bolgarih, kjer je obstoj »družine« starejši, gre za primera, v katerih je bil po izjemnih razmerah razvoj pospešen. ⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ Prokopij, BG III 14; Kos F., Gradivo I, 33.

⁴⁷⁷ Niederle L., Manuel de l'antiquité slave, II, 1926, str. 266—276.

⁴⁷⁸ Niederle L., m. d., str. 266—268; Djakonov A., Vestnik drevnej istoriji 1946, št. 2, str. 33—34; Tretjakov P., Vostočno-slavjanske plemena, str. 89, 93; Rybakov B. A., Voennoe delo (Strategija i taktika), Istorija kulture drevnej Rusi, I, str. 397.

⁴⁷⁹ Vaneček V., Les »družiny« (gardes) princières dans les débuts de l'Etat tchéque, Czasopismo prawnohistoryczne 2, 1949, str. 428—430.

⁴⁸⁰ Pri Bolgarih imamo opraviti seveda s preseljivitvijo slovanskega prebivalstva z nomadskimi Bolgari; glede alpskih Slovanov, kjer stvar ni tako jasna, obravnavam to vprašanje podrobneje v delu Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev.

Poročila o oborožitvi Slovenov in Antov — tako splošna kakor ob posameznih napadih preko Donave — ne povedo ničesar o kakih posebnih, od plemenske vojske ločenih oboroženih formacijah. Niederlejevo mnenje, da je bil del Slovenov pod Carigradom l. 626 oborožen z oklepi, je nastalo na podlagi napačnega latinskega prevoda grškega besedila, dočim grško besedilo samo ne nudi nobene podlage za tak izjemen pojav, ki ga Niederle razlaga le s tem, da bi Obri oborožili te Slovence.⁴⁸¹ Arheološke najdbe težke bojne opreme se pri Slovanih začenjajo šele od 9./10. stoletja naprej in celo terminologija v zvezi z njo je vse do Rusov delno prevzeta od Frankov, od koder je bilo nedvomno orožje tudi vsaj desno celo uvažano.⁴⁸²

Dočim tako vse govori proti obstoju stalne »družine« pri Slovanih v 6. stoletju, pa različni momenti dokazujejo, da gre za nastope ljudske ali plemenske vojske: Ogromno število bojevnikov — dasi bizantinski opisi v tem pogledu gotovo pretiravajo — je sicer sploh merazumljivo; ponovno srečamo pri Slovanih ob njihovih napadih tudi žene in otroke (595 pri skupini 600 Slovenov, ki jo je uničila Petrova vojska; 615 pri napadu na Solun, 626 pri napadu na Carigrad); tudi Pseudomaurikijev opis načina boja s Slovani je le tako razložljiv.

Da je bila slovanska bojna taktika res v bistvu taka, kakršno opisuje Pseudomaurikij, nam potrjuje vrsta konkretnih podatkov o bojih. Tudi Prokopij pripoveduje, kako imajo Slovani navado, da med skalovjem in grmovjem skriti preže na sovražnika, kako so Anti »najboljši... za borbo na težko pristopnih krajih« in kako so »Anti, ki jim je bila v korist tudi nepristopnost kraja, premagali sovražnika s svojo hrabrostjo skupaj s Tulianovimi kmeti«. ⁴⁸³ Ponovno smo videli ob slovanskih napadih, kako so se umikali pred bizantinsko vojsko v gore ali gozd. Zlasti iz Maurikijeve vojne proti Obrom in Slovenom poznamo vrsto takih dogodkov, ki se tako skladajo s Pseudomaurikijevim opisom, da domnevam, da se je neznani pisec Strategikonu v znatni meri oprl prav na to zadnjo veliko bizantinsko vojno severno od Donave.

Vendar pa je v zvezi s podatki Strategikonu treba pripomniti, da so enostranski. Njihova navodila so namreč namenjena predvsem bizantinski vojski, ki bi Slovence napadala, in zato uporabljajo tudi skoraj izključno bizantinske izkušnje te vrste. Dokazujejo nam, da so se Slovani in Anti ob takih prilikah radi posluževali istega načina obrambe, kakor nekdanj Skiti pred Darijem ali Goti pred rimsko vojsko, ⁴⁸⁴ načina, ki je bil v teh pokrajinah zaradi svoje posebne prikladnosti že star in ni pomenil nič posebej slovanskega. Zahtevala ga je pa tudi marsikdaj neustaljenost slovenske plemenske zveze, zaradi katere se je moralo marsikdaj posamezno pleme ustavljati mogočnemu sovražniku, čigar sile so bile preračunane na vse vlaške Slovence.

⁴⁸¹ Niederle L., Manuel de l'antiquité slave II, 1926, str. 270; prizadeto mesto Chron. pasch. gl. zg. v op. 360.

⁴⁸² Niederle L., n. d., str. 274—299; Arcihovskij A. V., Oružje, Istorija kulture drevnej Rusi, I, str. 417—438.

⁴⁸³ Prokopij, BG II, 26, 18—19, III 22, 3, 5; Kos F., Gradivo I, 27, 35.

⁴⁸⁴ Herodot IV 83—98; Zosimos IV 11 (CB), str. 185; Ammianus Marcellinus XXVII 5.

Pri slovenskih napadih preko Donave na jug, ki so bili delo večjih enot in pri katerih so bile slovenske in antske vojske zelo številne in tudi pripravljene na boj, pa moremo zasledovati od prvih slovanskih napadov pa do začetka 7. stoletja postopen napredek v vojaški spretnosti. Že sredi 6. stoletja začenjajo padati bizantinske utrdbe pod njihovimi udarci, dasi sprva s pomočjo presenečenj (na pr. 547, ko so jim pomagali ogleduhij ali zvijač (549 Toper). Toda že l. 547 se jih boji napasti 15.000 mož močna bizantinska vojska, l. 549 ponovno bizantinsko vojsko premagajo, 550—551 že brez strahu prezimujejo na bizantinskih tleh. V l. 579—583 se mude slovenski napadalci na Balkanu kar štiri leta, pri obleganjih Soluna l. 586 in 617 so uporabljali tudi oblegovalne naprave. Tudi osvovjitev Balkanskega polotoka v začetku 7. stoletja in slovanski pohodi po morju do Male Azije in Egejskih otokov pričajo, da so v vojaških zadevah v stoletnem boju z Bizantinci znatno napredovali. To niso bili več oni barbari, ki »prej niso oblegali mest, niti se drznili boriti se na ravnem, ... niti jih ni nihče videl, da bi z vojsko prekoračili reko Donavo«.⁴⁸⁵ Kljub svojemu skromnemu orožju so postali — pač v prvi vrsti zaradi svoje številnosti in izkušenj v bojih z Bizantinci, seveda pa tudi zaradi opore, ki so jo imeli v zvezi z Obri — prvorazredna vojaška sila v tem času.

Kakor Obre, tako smo našli torej tudi Slovane na stopnji vojaške demokracije, združene v plemenih in plemenskih zvezah. Njihovo gospodarstvo je bilo bistveno različno, njihova družbena struktura pa zelo sorodna. Kot končno vprašanje se nam torej postavlja pri naši razpravi problem, kakšen značaj so mogli imeti medsebojni odnosi teh dveh skupin plemen, kakšen značaj so imeli po zgodovinskih virih, ki so nam na razpolago.

3. Obrsko-slovanska plemenska zveza. — Na prvi pogled razmerje med Obri in Slovani ne more predstavljati težkega vprašanja. O njegovem načinu namreč poročata kar naravnost zlasti dva zgodovinska vira, itakzv. Fredegarjeva Kronika in tkzv. Nestorjev letopis.

Prvo poročilo, podano kot uvod in razlaga slovanskega upora pod Samovim vodstvom, se glasi: »Slovani so se že začeli upirati proti Obrom, imenovanim Huni, in njihovemu kralju kaganu. Slovani so bili že od davna dvakrat stiskani po Hunih, da so, ko so Huni z vojsko napadli katekokoli ljudstvo, Huni stali pred taborom zbrani v svojo vojsko, Slovani pa so se borili; če so zmagali, tedaj so Huni pristopili, da poberejo plen; če pa so Slovane zmagovali, so s hunsko pomočjo podprti znova zbrali moči. Zato jih Huni imenujejo dvakrat stiskane (befulci), ker napravijo v bojnem spopadu dvakrat oddelke za boj. Huni so vsako leto prišli prezimovat k Slovanom, jemali za spanje žene Slovanov in njihove hčere; poleg ostalih bremen so Slovani Hunom plačevali tribut. Sinovi Hunov, ki so jih rodili z ženami in hčera mi Slovanov, ki končno niso mogli prenašati zlobe in pritiska, so se, kakor sem zgoraj omenil, zanikujoč hunsko gospodarstvo začeli upirati.«^{485a} Drugo poročilo pa je takole: »V si

⁴⁸⁵ Gl. op. 45.

^{485a} Tkzv. Fredegar IV 48; Kos F., Gradivo I, 154. Posebej naj se dotaknem le izraza »befulci«, glede katerega se mi zdi neverjetna razlaga s pomočjo italijanske besede bifolco (kmet, nekdanj pastir, gl. Du Cange, Glossa-

že vremjana (sc. cesarja Herakleja) byša i obri, iže hodiša na Iraklija carja i malo ego ne jaša. Si že obri vovahu na slovênêh', i primučiša dulêby, suščaja slovênÿ, a nasil'e tvorjahu ženam' dulêb'skim': ašče poêhati budjaše ob'rinu, ne dadjaše v'prjači konja ni vola, no veljaše v'prjači 3 li, 4 li, 5 li žen' v telêgu i povesti ob'r'na, i tako mučahu dulêbu. Byša bo ob'rê têlom' velici i umom' gordi, a bog' potrebi ja, i pomroša vsi, i ne ostasja ni edin' ob'rin, i est' prit'ča v rusi i do sego dne: pogiboša aki obr'; ihže n'st plemeni ni naslêd'ka.«⁴⁸⁶

Ne prvo, ne drugo poročilo pa ni take narave, da bi mu mogli kar hitro verjeti. Odstavki o Samu so po domnevah nekaterih piscev⁴⁸⁷ prišli v tkzv. Fredegarjevo kroniko šele po njeni drugi predelavi po nekem Avstrazijcu okrog 658, po domnevah nekaterih drugih, manj utemeljenih,⁴⁸⁸ pa že znatno prej, a v nobenem primeru ne moremo računati z njihovim nastankom prej, kakor pa je nova politična tvorba pod Samovim vodstvom začela interesirati Franke, torej pred okr. 630. Podlaga poročila, ki je nastalo v dobršni prostorni oddaljenosti od slovanskih upornikov, morda pa tudi v precejšnjem časovnem razmaku po slovanskem uporu l. 623, je mogla biti le dovolj negotova ljudska govorica, ne pa poročilo očitvidca. Še slabše je z izročilom o Duljebih, ki predstavlja po pričevanju pisca samega ljudsko pripoved (»priča«), zapisano šele v 12. stoletju, torej preko pol tisoč-

rium mediae et infimae latinitalis, I, str. 617; Zeuss, Die Deutschen und ihre Nachbarstämme, str. 736; Kos F., Gradivo I, str. 197, op. 1), ki bi ga Fredegar mogel uporabiti le, če ne bi vedel za njegov pravi pomen (kakšno vsebino je imel izraz zanj, je namreč iz besedila popolnoma jasno). Če bi poznal besedo neposredno iz italške romanščine, bi mu bil znan njen pomen in bi jo zato v tej zvezi (i d e o befulci vocabantur) pač ne mogel uporabiti. Da bi prišel ta izraz do Fredegarja po ovinku preko Slovanov ali Obrov, je spet neverjetno, ker kaže oblika befulci (če bi šlo res za ta italški izraz) na srednjeitalški izvor (Mayer Th., Zu Fredegars Berichte über die Slawen, Mitteil. d. Instit. f. österr. Geschichtsforsch., Erg.—Bd. 11, 1929, str. 118; Walde A., Lateinisches Etymologisches Wörterbuch, 1910² str. 99), od tod pa ne vidim poti k Slovanom. Neverjetna se mi zdi tudi domneva, da bi bil ta izraz le odsev izraza »byvolci«, ki naj bi ga Obri dajali Slovanom (Mayer Th., n. n. m., str. 118—119; Gracianskij N., Slavjanskoe carstvo Samo, Istoričeskij žurnal 1943, št. 5—6, str. 41—42) v pomenu »pastirji« ali »gonjači bivolov«. Tako ime je tudi zgodovinsko neverjetno, ker Slovani niso mogli dobiti pri Obrih takega pridevka miti po vsakdanjem življenju (saj so bili prav Obri pastirji in Slovani predvsem poljedelci), niti po svoji vlogi v boju, kjer so se borili in ne le gnali obrsko živino, kakor hoče Mayer (gl. kritiko tudi pri Labudi Pierwsze państwo slowiańskie, str. 327—8). Poleg tega bi bila to poleg naslova kagan, ki ga je poznal Fredegar že iz Gregorja Tourskega (IV 29), edina izposojenka iz obrsko-slovanskega sveta v tem delu (podobno Mikkolino domnevo — Arch. f. slav. Philol. 41, 1929, str. 160, gl. tudi Mayer, n. n. m., str. 120 op. 2 — o vladyka-valdyca-Vallucus je zavrnil že Kos M., Šišičev zbornik, 1929, str. 254—255). Sprito tega se mi o tem izrazu zdita upoštevanja vredni le dve možnosti: verjetnejša domneva Mayerja (n. n. m., str. 116—117), da gre za obliko »befulti«, pisano na način, ki je pri Fredegarju večkrat dokumentiran, in manj verjetna H. Grégoira (Byzantion 17, 1944/45, str. 320) in G. Labude (n. d., str. 330—332), da gre za hibridno romansko-nemško obliko be-fulk (fole), »dvakratni vojniki«. Prvo obliko sem vzel za podlago prevoda.

⁴⁸⁶ Tkzv. Nestorjeva kronika 8, v red. Lavrent'evskega svoda.

⁴⁸⁷ Gl. referat o literaturi Grafenauer B., Novejša literatura o Samu

in njeni problemi.

⁴⁸⁸ Schnürer G., Die Verfasser der sog. Fredegarschen Chronik, 1900, str. 112—113.

letja po dogodkih. Prav zaradi tega se mnenja sodobnih zgodovinarjev o obeh tekstih zelo razlikujejo. Nekateri sprejemajo njuno vsebino kot čisto zgodovinsko resnico, drugi pa ju ostro kritizirajo in zavračajo.

Pripoved ruskega letopisca je izrazito legendarnega značaja, pomešana z dokazljivimi napakami: Obri, ki so bili v resnici srednje rasti, so se spremenili v njej v velikane.⁴⁸⁸ Brez skrbi ji moremo zaupati le v toliko, da so Duljebi res prišli pod obrsko gospostvo in pod njim nekaj časa precej trpeli.

Fredegar predstavlja mnogo resnejši problem. Njegovo poročilo je treba vsekakor podrobno pretresti in preveriti po drugih, drobnejših, zato pa konkretnejših in zanesljivejših sporočilih o razmerju med Obri in Slovani, pa seveda tudi med Obri in drugimi ljudstvi, ki so bila vključena v zvezo barbarov pod obrskim vodstvom. S takimi pretresi sta pred kratkim v veliki meri poskusila ovreči njegove podatke Gracianskij in Vernadsky, po svoje pa jih razlaga Labuda, ki jih v glavnem sprejema.⁴⁹⁰ Vsi ti poskusi pa niso prišli do kraja, ker premalo upoštevajo bizantinske vire.

Labuda poskuša v zvezi s Fredegarjevo označbo Slovanov, ki se nanaša na dvojno udeležbo Slovanov v boju (Ideo befulci vocabantur a Chunis, eo quod dublicem in congressione certamine vestilia priliae faciente, ante Chunis' praecederint) konstruirati obrsko-slovansko razporeditev v boju. Slovani naj bi nastopali v boju razporejeni v dva ločena oddelka, ki naj bi s krilnim napadom poskušala uničiti sovražnika. Obri, ki naj bi zavzemali položaj v sredini med slovanskimi krili svoje vojske, pa naj bi začeli s frontalnim napadom šele, če prvi slovanski napad ne bi uspěl. Menim, da Fredegarjevega sporočila ni mogoče razlagati na tak način, ker ne moremo le tega stavka trgati iz poročila, marveč ga je treba razumeti v zvezi z vsem ostalim tekstom. Ta pa jasno kaže, da gre pri dvojnosti slovanskega napada za časovno zaporedje in ne za prostorno razporeditev. Gre torej, kakor so doslej vsi razumeli to poročilo, za dvojni slovanski boj, prvi, ko so se borili Slovani še sami, drugi, ko so jim pomagali tudi Obri.

Že zgolj s stališča vojaške taktike si je težko misliti, da bi sredina bojne črte pri prvem boju mogla ostati odprta, kar bi bilo po Labudini razlagi nujno. Sicer pa prav poročilo Pseudomaurikija o načinu bojevanja Obrov Labudino razlago popolnoma onemogoča: »V bitki ne razpostavijo, kakor Romejci in Perzijci, vojaške sile v treh krilih, marveč v več oddelkih, ki jih povežejo med seboj po četah v majhnih razdaljah, tako da imajo videz enega vojaškega stebra. Razen redne vojske na bojišču imajo še rezervno silo, ki jo pošiljajo proti svojim nepazljivim nasprotnikom kot izvidnike ali zadrže tudi kot pomožne čete za oddelek, ki pride v stisko. Svoj tren imajo tesno za bojno črto, ali levo ali desno od tod v razdalji ene ali dveh milj pod zmernim varstvom. Često navežejo skupaj za bojiščem tudi odvišne konje in napravijo

⁴⁸⁸ Gracianskij N., La rivista de estudios eslavos I/1, 1947, Mexico, str. 26—27; Vernadsky G., prav tam I/2, str. 29.

⁴⁹⁰ Gracianskij N., str. 24—27; Vernadsky G., 28—30; Labuda G., n. d., 183, 321—332.

tako s tem neke vrste kritije. Vrstam ne dajo nobene določene globine, dasi dajejo, da dobi vojska potrebno moč, večji pomen globini in napravijo fronto enakomerno in gosto. Zlasti ljubijo boje na daljavo in zasede, obkroženje nasprotnikov, hlinjene umike in vrste v obliki klina⁴⁹¹ Fredegarjevo poročilo o dvojnem boju Slovanov in začetnem obrskem mirnem pričakovanju izida pred taborom se da spraviti s tem poročilom v sklad celo na več načinov, a Labudina delitev obrsko-slovanske vojske v dve slovanski krili in obrski centrum je izrecno izključena.

Gracianskij je prav sklicujoč se na obrsko-slovanske boje z Bizantinci zanikal verodostojnost tega dela Fredegarjevega poročila, pri čemer se je posebej skliceval na napade na Solun v l. 615 in 617, ob katerih so Slovani Obrom izrecno obljubljali plen, da bi si pridobili njihovo pomoč, in ob katerih so l. 617 najprej napadli jezdeci v oklepih, torej »gotovo Obri«. Skupno nastopanje Obrov s Slovani v boju razlaga le z »zavezništvom konjeniške vojske s pehoto, ki je dajalo obema zaveznikoma oprijemljive koristi«. Pri teh ugovorih pa je spregledal, da so Obri proti Bizantincem — posebej v omenjenem napadu na Solun — sodelovali delno s Slovani, ki so bili zelo oddaljeni od obrskega težišča, dočim je bilo v napadih na Franke drugače; napad konjenikov proti Solunu je bil poleg tega le uvod v obleganje, poskus presenečenja, ki ga je mogla izvršiti le konjenica. Pri obleganju, ki je sledilo, pa o taki vlogi Obrov v Čudežih sv. Demetrija ne izvemo ničesar.

Točna je pripomba Vernadskega, da so se Slovani proti Bizancu mnogokrat borili sami, da v skupnih obrsko-slovanskih napadih gotovo niso Obri pobrali vsega plena, če so Slovani v boju zmagali, marveč le en del. Prav velika korist, ki jo je pomenila osvojitve ogromnega ozemlja po Slovanih v teku teh bojev, nedvomno dokazuje, da je Fredegarjevo poročilo pretirano; vendar pa s tem vprašanje še ni izčrpano.

Brez dvoma so bili namreč v bojih proti Bizancu v zelo veliki meri Slovani tisti, ki so zmagovali pod obrskim vodstvom in za Obre. Tako naj spomnim na opis napadov na Solun v l. 586 in 617, na veliki delež Slovanov v obrski vojski l. 600, izkazan po številu ujetnikov, zlasti pa na obleganje Carigrada l. 626, kjer so »goli pešci Slovanov« res naskakovali obzidje stoječ v prvi vrsti — pred pešci v oklepih, pri katerih je mogoče misliti le na Obre. Ta podoba se docela ujema s Fredegarjevim opisom. Pa tudi pozneje je poslal kagan v boj najprej Slovane na monoksilnih in jih okrutno kaznoval, ko niso izpolnili dane naloge. Tudi dogodki ob padcu Anhiala l. 584, ki so ga zavzeli Slovani, dasi je bila tam tudi obrska vojska, kagan pa je očitno pobral najdragocenejši plen, ustreza Fredegarju. In končno je po solunskem izročilu tudi vsaj velik del ujetnikov iz bojev med l. 605—615 pobral kagan. Če je bilo tako na Balkanu, kjer so z Obri sodelovala od njih bolj oddaljena slovanska plemena, velja vse to gotovo še v večji meri za boje s Franki, pri katerih so sodelovali z Obri panonski in moravski Slovani, ki jih od Obrov niso ločile niti velike razdalje, niti gorske pregrade. Ta del Fredegarjevega poročila torej v glavnem — z iz-

⁴⁹¹ Dieterich K., n. d., str. 61—62.

jemo omenjenega pretiravanja — ustreza resničnemu razmerju Slovanov in Obrov, ki so ga Franki sami spoznali v bojih z Obri od konca 6. stoletja dalje.

Mnogo bolj problematične pa so Fredegarjeve novice o obrsko-slovanskem razmerju doma, ki Frankom ni moglo biti neposredno znano. To, da so Slovani morali Obrom plačevati tribut, je zelo verjetno. Tribut so zahtevali Obri okr. 578 tudi od vlaških Slovenov, uvajali so ga pa obenem s Slovani tudi na bizantinskem področju, kakor kaže sporočilo Mihaela Sirskega (po izgubljeni predlogi Ivana Efeškega), da so namreč Obri in Slovani nagovarjali prebivalstvo pokrajine, ki so jo napadli: »Pridite ven, sejte in žanjite, odvzeli vam bomo le en del žetve« (ali dajatev? — *συντέλεια* pomeni oboje).⁴⁹²

Vse drugače pa je glede sistematičnega bastardiziranja, ki naj bi ga Obri uganjali s podrejenimi plemeni. Hauptmann je res dokazal, da so Obri večkrat presajali večje množice na ozemlje, ki so ga obvladovali, tako l. 596 del prebivalstva Singiduna, v l. 605—615 del balkanskega prebivalstva, l. 617 del prebivalstva Tracije.⁴⁹³ Toda v vseh teh primerih gre za preselitev vojnih ujetnikov iz ozemlja, ki so ga oplenili in še ne trajno obvladali, na domače področje, ki je bilo že pod utrjeno obrsko nadoblastjo. Nobenega poročila pa ni, da bi Obri tako delali tudi s plemeni in ljudstvi, ki so zvezana z njimi napadala Bizanc. Spričo tega je neverjetno, da bi kazalo to presajanje vojnih ujetnikov na splošen sistem v notranjosti obrskega področja. Presajanje vojnih ujetnikov poleg tega ni nobena obrska posebnost, bizantinski pisci poročajo tudi o Slovanih, kako so velike množice ujetnikov odvajali s seboj.

Še težje verjetna pa je zgodba o sistematičnem obrskem prezimovanju med Slovani in slovanskih priležnicah za Obre. Gracianskij in Vernadsky popolnoma opravičeno opozanjata spričo usode, ki je doletela po hišah Bavarcev raztreseni bolgarski tümen — bili so skoraj vsi pobiti, rešila se jih ni niti desetina⁴⁹⁴ — na nevarnost, ki bi jo tako »zimsko spanje« pomenilo za Obre. Za prezimovanje so bili brez dvoma namenjeni ringi, saj je glavni čas nomadske paše gotovo od pomladi do jeseni. Če bi se Obri na zimo zatekali k Slovanom, bi ringov sploh ne potrebovali. Brez dvoma so si Obri zlasti spočetka res jemali tudi slovanske — pa ne le slovanske — žene, toda ne na posodo čez zimo, marveč za stalno. Danes imamo za tako obrsko postopanje na razpolago arheološki dokaz v podrobneje še neobjavljenem najdišču Varpalóta v Panoniji, kjer so v zadnji fazi pokopane ženske z langobardskim in moški s keszthelyskim okrasjem.⁴⁹⁵ Spet pa nam arheologija dokazuje, da ni bila obrsko-slovanska promiskuiteta, kakršno opisuje Fredegar, nikakršen sistem v obrsko-slovanskem razmerju, marveč kvečjemu morebiten lokalni pojav: Med staro-

⁴⁹² Marquardt J., Osteuropäische u. ostasiatische Streifzüge, 1903, str. 482.

⁴⁹³ Hauptmann L., Čas 17, 1923, str. 324—325.

⁴⁹⁴ T. k. z. v. Fredegar IV 72; Kos F., Gradivo I, 164.

⁴⁹⁵ Werner J., Das langobardische Gräberfeld von Varpalóta im Westungarn, refer. na III. medn. kongresu prazgodov. in protozgodov. ved, Zürich, 16. VIII. 1950.

slovanskimi lobanjami skoraj ni takih z mongoloidnimi potezami.⁴⁹⁶ Zanimivo je v tem pogledu morda vprašanje, ki ga pa morajo rešiti antropologi, od kod v mnogih potezah svojske antropološke karakteristike slovanskih skeletov v Devinu pri Bratislavi, ki se v svojih sumarnih kvalitetah prilično ostro razlikujejo od okolice.⁴⁹⁷ Ves ta del Frédegarijevega pripovedovanja je torej gotovo nehistoričen in ima prav Vernadsky, ko ga smatra za legendarno razlago slovanskega upora pod Samovim vodstvom pri sosedih. Na take razlage naletimo večkrat od Herodotovega opisa, kako so se Skitom uprli sinovi skitskih žen s sužnji, rojeni v času dolgotrajne odsotnosti Skitov,⁴⁹⁸ pa do najnovejšega časa, iz katerega naj navedem kot primera razlago bosenskih Turkov o prvi srbski vstaji, da so jo izvedli pač potomci Turkov in Srbkinj, in srbsko razlago grških zmag nad Italijani v l. 1940—1941, da se je v grški odpornosti pokazala srbska kri, pomešana med Grke izza Dušanovega carstva.⁴⁹⁹

Uporaba te vrste podatkov v dokazovanju, da so Obri s takimi postopki sistematično razbijali upornost podrejenih plemen in utrjevali njihov suženjski položaj pa je še posebej napačna pri vesti Čudežev sv. Demetrija o usodi vojnih ujetnikov iz Balkana, naseljenih v začetku 7. stoletja v južni Panoniji okrog Sirmija: »Tam torej, kakor pravijo, je vse to ujeto ljudstvo naselil omenjeni kagan, kot vnaprej njemu podložne. Odtlej so bili torej pomešani z Bolgari in Obri in ostalimi ljudstvi; in so med seboj rodili otroke in postali zelo številno in zelo veliko ljudstvo; vsak otrok pa je izvedel od očeta to, kar so pretrpeli, in težnjo plemena, skladno z romijskimi šegami.« Tako so se še vedno pri vseh hranile želje po begu na domačo zemljo. Ko so preživeli tako preko 60 in več let in je zrastle tam novo ljudstvo, od katerega je bila večina svobodna, jim je obrski kagan dal posebnega kneza kakor je običaj.⁵⁰⁰ Hauptmann sicer meni (zaradi pomanjkanja ločil v originalu), da gre pri »delanju otrok« (*παιδοποιεῖν*) le za opis obrskega razmerja do podvrženega in preseljenega prebivalstva. Ves tekst kot celota pa take razlage ne dopušča — po njem je jasno, da gre pri tem predvsem le za lastno razplojevanje zajetih in v Sremu naseljenih Romejcev. Toliko važnejše pa je v tem sporočilu, da so ujetniki sčasoma postali svobodni in se zvarili v novo »ljudstvo«, ki je dobilo, kakor je pri Obrih navada, svojega lastnega kneza. Obrski postopek torej ni imel namena, krepiti neko suženjsko plast na obrskem ozemlju, marveč s formiranjem novih zavezniških plemen krepiti obrsko silo. Ob tem se prav lahko spomnimo na Pseudomavrikijev opis usode vojnih ujetnikov pri Slovanih, pa tudi na Priskov razgovor z bizan-

⁴⁹⁶ Schwidetzky I., Die Rassenkunde der Altslawen, 1938; Trofimova T. A., Kraniologičeskie danye k etnogenezu zapadnih slawjan, Sovjetskaja etnografija 1948, št. 2, str. 39—61; tudi na Bledu so našli med 48 lobanjami pri izkopavanju leta 1948 le enega mongoloida, gl. Škerlj B., v Kastelic J.-Škerlj B., Slovanska nekropola na Bledu, arheološko in antropološko poročilo za l. 1948, 1950, str. 93.

⁴⁹⁷ Schwidetzky I., n. d., str. 11—20, 44.

⁴⁹⁸ Herodot IV 2—3.

⁴⁹⁹ Po informaciji tov. G. Čremošnika.

⁵⁰⁰ Miracula s. Demetrii 195; Rački F., Documenta, str. 282—283; prim. tudi Hauptmann L., Čas 17, 1923, str. 324.

tinskim trgovcem iz Viminacija, ki je bil ujet, ko so Huni zavzeli to mesto in bil ob delitvi plena dodeljen Onegeziju (po hunskem običaju, da je Atila razdelil bogatejše ujetnike prvakom). »Ko pa se je pozneje odlikoval v bojih proti Bizantincem in ljudstvu Ahacirov in izročil barbarskemu gospodarju po hunskih šegah vse, kar je v vojski pridobil, pa si je dobil svobodo. Oženil se je z barbarko in ima z njo otroka; tudi je Onegezijev tovariš pri mizi in živi sedaj bolje kakor nekdanj. Tisti pri Hunih namreč žive po koncu vojne mimo, vsak uživa, kar prinese usoda, in nihče ga niti malo ne nadleguje«, nato pa je nadaljeval ta bivši trgovec z ostro kritiko položaja prebivalcev v bizantinski državi.⁵⁰¹ Vse to vsekakor priča o stanju, v katerem je suženjstvo pretežno še začasna usoda, sledeča vojnemu ujetništvu, ne pa še stalna podlaga proizvajalnega procesa. Da so pa ti začetki suženjstva pri Obrih res že obstojali, dokazuje tudi usoda Lopichisa, ki je okr. l. 611 kot vojni ujetnik postal obrski suženj in je moral čez daljši čas skrivaj pobegniti.⁵⁰²

Spričo vsega tega, zlasti pa zato, ker smo za Obre same ugotovili, da predstavljajo zvezo nomadskih plemen, se zlasti ob Fredegarjevem poročilu postavlja vprašanje, ali smemo na taki podlagi sklepati kar na sistem, ki bi veljal za vse pokrajine pod obrsko prevlado, ali sploh moremo v razmerju med Obri in drugimi plemeni govoriti o kakem sistemu, posebej še o takem, v katerem bi mogli govoriti o Obrih kot o gospodarjih, o vseh drugih ljudstvih, ki so bila zvezana z njimi, pa kot o sužnjih.

Z Obri zvezana nenomadska ljudstva v času njihovega prebivanja v srednjem Podonavju z Obri gotovo niso bila enakopravna. To nam dokazuje že Ivan Efeški, ki pravi, da so se Obri »zlasti pomnožili in okrepili od mnogih severnih ljudstev, katere so podredili in osvojili«, pri čemer gotovo misli v prvi vrsti na Slovane.⁵⁰³ To sodbo potrjuje tudi obrsko razmerje do Gepidov in Duljebov, do Slovanov na Vlaškem in v Dalmaciji, na Češkem in Moravskem, načim obrskega bojevanja itd. Vse to ima trdno vzporednico že v stari nomadski plemenski zvezi pod obrskim vodstvom v centralni Aziji, kjer so bili med vsemi zavezniki polnopravni le Obri, vsi drugi so bili pa — seveda kot plemenske enote — v podrejenem položaju.⁵⁰⁴

Če pa hočemo vedeti, ali je v tem razmerju veljal nek stalen, za vse veljaven sistem glede oblik podrejenosti, si moramo podrobneje ogledati razmerje med Obri in drugimi etničnimi skupinami na ozemlju, ki so ga Obri obvladovali iz srednjega Podonavja. Poleg Slovanov so doživeli tu obrsko nadoblast še ostanki Romanov in Langobardov ter Gepidi. Za Romane je bila obrska nadoblast vsekakor najbolj usodna. V obrskem kolonizacijskem prostoru samem (t. j. med Tiso in Alpami, Donavo in Dravo) se je ohranila po sosedanjih rezultatih arheološkega preiskovanja ena sama sklenjena romanska naselbina, antična Mogentiana, preko pri-

⁵⁰¹ Prisk S, ed. Dindorf, Hist. graec. min. I, str. 305—306.

⁵⁰² Pauli Diaconi Hist. Langob. IV 37; Kos F., Gradivo I, 153; seveda tu nimamo opraviti le z umikom iz suženjstva, marveč tudi z begom k sovražniku, kar je spadalo tudi pri Hunih med najhuje kaznovana dejanja.

⁵⁰³ Djakonov A., n. n. m., str. 30—31.

⁵⁰⁴ Eberhard W., Chinas Geschichte, 1948, str. 151—152, 169.

hoda Obrov, in sicer do okr. l. 600. Obri so torej še nekaj desetletij pustili to meščansko naselbino pri miru in z Romani v njej le trgovali. Šele v času, ko so se Obri začeli močneje obračati proti zahodu, je ta naselbina propadla. Romanski rokoделci so se po Alföldijevi sodbi porazgubili po obrskih ringih kot sužnji,⁵⁰⁵ kar je bilo seveda toliko lažje, ker so bili tudi pred tem pač le delno svobodni.

Tudi Langobardi so ob robu Panonske kotline zapustili nekaj naselbin, med katerimi je podrobneje obdelan doslej le Nikitsch, ki je živel do konca 6. stoletja. Ne glede na dejstvo, da je ta naselbina okrog 600 v neznanih okoliščinah izginila, nam grob langobardskega vojaščaka iz konca 6. stoletja jasno dokazuje s svojimi dodatki (meč, sulica), da to nikakor ni bil suženj.⁵⁰⁶ Usodo langobarskih žensk, ki nam delno pojasnjuje propad langobardskih ostankov v ravnini, smo že omenili.

Kako si moremo končno razložiti, če bi držala hipoteza, da so Obri sistematično »avarizirali« svoje podložnike, razbijali njihove plemenske enote in njihove člane spreminjali v sužnje, da trčimo l. 600 na veliko število Gepidov, zbranih na svojem prazniku, nerazložljivo brez večjega sklenjenega gepidskega področja, l. 600 in 626 na posebne gepidske oddelke v obrski vojski⁵⁰⁷ in še v drugi polovici 9. stoletja na sporočilo, »od Gepidov pa sede nekateri tam do sedaj«?⁵⁰⁸ Če bi poraženi Gepidi res postali sužnji, zakaj bi moral Bookolabra podložne Gepide skrivaj negovarjati k begu v Bizanc? Obrska oblast nad Gepidi je bila res težka,⁵⁰⁹ toda v suženjstvu »bastardizirana« bi se njihova etnična samorodnost ne mogla ohraniti skozi tri stoletja.

In končno, če pregledamo poročila o razmerju Obrov do Slovanov, vidimo, da govore vsa poročila o razmerju kolektiva do kolektiva, obrskih rodov, ki so prišli na napol roparski način »v goste« k slovanskim, ali Obrov v celoti, ki so zahtevali od slovanskih plemenskih enot različna dela (na pr. udeležba pri vojski, gradnja čolnov ali mostov za napad proti Bizancu, plačevanje tributa) ali razpolagali z oboroženimi oddelki slovanskih ljudstev. Nobenega poročila pa nimamo, ki bi govorilo o razmerju posameznika do posameznika, gospodarja do sužnja.

Še več, ti kolektivi so bili tudi teritorialno v glavnem dovolj jasno razmejeni, kar je pri plemenski zvezi povsem prirodno: center obrske sile je panonska ravnina zahodno od Tise, sicer obsežen prostor, ki pa so ga Obri rabili zaradi svojega ekstenzivnega nomadstva. Za številnejše slovanske poljedelske naselbine, ki jih na podlagi pravljičice Notkerja Balbula domneva Šišić,⁵¹⁰ med temi nomadi pač ni bilo prostora. Na eni strani je nemogoče sožitje nomadske živinoreje in poljedelstva v pogojih rodovno-

⁵⁰⁵ Alföldi A., Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien 2, 1926, str. 31—39, 43—44, 56.

⁵⁰⁶ Beninger E., Germanischer Grenzkampf in der Ostmark, 1939, str. 114, sl. 40, 41; űsti, v Reinerth H., Vorgeschichte der deutschen Stämme II, 1940, str. 857, tab. 364.

⁵⁰⁷ Ostrogorski G., Istorija Vizantije, 1947, str. 42; Stanojević S., Glas Srp. akad. nauka 80, 1909, str. 134.

⁵⁰⁸ Kos M., Conversio Bagoariorum et Carantanorum, str. 132 (c. 6).

⁵⁰⁹ Pauli Diaconi Hist. Langob. I 27: duro imperio subjecti gemunt.

⁵¹⁰ Šišić P., Povijest..., str. 217.

plemenske družbe s samostojno plemensko organizacijo (to nezdružljivost dokazuje tudi stiskanje Obrov v majhno rezervacijo, ko se v začetku 9. stoletja spuste v ravnino slovanski poljedelci).⁵¹¹ Na drugi strani pa nam frankovski viri izrecno povedo, da je bila Panonija po koncu vojne z Obri skoraj »brez vsakega prebivalstva«,⁵¹² dasi jih Franki — kakor nikjer drugod — gotovo niso vse poklali. Ob znatnejšem poljedelskem prebivalstvu v tej pokrajini bi bila taka sodba pač nemogoča (enako kakor poznejši močni slovanski kolonizacijski val v Panonijo), še celo ne, ker so Slovani v teh bojih s Franki sodelovali.⁵¹³

Sicer nam pa sodobni zgodovinski viri dovolj jasno pričajo, da so se Slovani v znatnejši meri začeli naseljevati v Panoniji šele po koncu obrskih vojsk:⁵¹⁴ Sed post annos nativitatis domini CCCLXXVII et amplius Huni ex sedibus suis in aquilonari parte Danubii in desertis locis habitantes, transfretantes Danubium expulerunt Romanos et Gothos atque Gepidos. De Gepidis autem quidam adhuc ibi resident. Tunc vero Sclavi post Hunos inde expulsos venientes coeperunt istis partibus Danubii diversas regiones habitare. Sed nunc qualiter Huni inde expulsi sunt, et Sclavi inhabitare coeperunt, et illa pars Pannoniae ad diocesim Iuvavensem conversa est, edicendum putamus.⁵¹⁵ Po Kosovem mnenju naj bi bilo v navedenem mestu govora o dveh slovanskih kolonizacijah Panonije, prve, začete, a ne dokončane, po propadu hunske države, druge zopetne naselitve (inhabitare) po izgonu drugih Hunov, t. j. Obrov.⁵¹⁶ Po moji sodbi pa je ta razlaga pogrešna. Napaka izvira od tod tod, ker je Kos sklepni stavek (Sed nunc... edicendum putamus) razumel kot samostojno poročilo poleg prejšnjega besedila. Tako se mu je primerila domneva, da avtor loči dvojne Hune, prave in Obre. Proti temu je treba podčrtati, da avtor spomenice, kot je pri srednjeveških piscih pogosto,⁵¹⁷ Hune in Obre združuje eno samo ljudstvo. Tretje poglavje istega vira namreč dokazuje, da je po njegovi sodbi trajala hunska oblast v Panoniji nepretrgano od prihoda pravih Hunov pa vse do zmage Frankov nad Obri: Nunc adiciendum est... quomodo Huni Romanos et Gothos atque Gepidos de inferiori Pannonia expulerunt et illam possederunt regionem, quousque Franci ac Bagoarii cum Quarantanis continuis affligendo bellis eos superaverunt.⁵¹⁸ Poleg tega je zelo verjetno, da z »izgonom Gepidov«, ki je postavljen na začetek hunske vlade, ni mišljen pri starih piscih skoraj neopaženi začetek gepidske podložnosti pravim Hunom, marveč mnogo bolj znana katastrofa, ki jih je zadela v zvezi naselitvijo Obrov v srednjem Podonavju; ker pa so se tudi

⁵¹¹ Annales regni Francorum a. a. 805 in 811 (ed. Kurze, str. 11—120, 135); Kos F., Gradivo II, 26 in 38.

⁵¹² Einhard, Vita Caroli Magni 13; Kos F., Gradivo I, 326.

⁵¹³ Annales regni Francorum a. a. 796 (ed. Kurze, str. 98); Kos F., Gradivo I, 293.

⁵¹⁴ Poleg Annales regni Francorum k l. 805 zlasti Conversio Bagoariorum et Carantanorum (ed. Kos M., str. 132).

⁵¹⁵ Kos M., Conversio..., str. 132.

⁵¹⁶ Kos M., n. d., str. 50—51.

⁵¹⁷ Kos M., n. d., str. 47.

⁵¹⁸ Kos M., n. d., str. 129 (Conversio 3).

Obri kot gepidski gospodanji v virih večkrat imenovali Huni,^{518a} je združil tudi to s hunskim prihodom. Predvsem pa navedenega mesta ne moremo razlagati ločeno od ostalega besedila spomenice. In od kod naj bi avtor v 6. poglavju razlikoval, kar je v 3., uporabljajoč skoraj iste besede, očitno združeval? Zadnji stavek zgoraj navedenega besedila torej pač ni nič drugega — to dokazuje tudi ponavljanje prejšnjega besedila — kakor stilistični prehod od kratkega pregleda panonske zgodovine od časov rimskega imperija do začetka 9. stoletja k podrobnemu razlaganju v tem uvodu tudi že zajetega najnovejšega razdobja od konca 8. stoletja dalje. Dočim je bilo v prejšnjih stavkih le nakazano, kaj se je v tem času zgodilo, nas pisec povede naprej: »Sedaj pa mislimo, da je treba povedati, kako so bili Huni od tod izgnani in so začeli prebivati Slovenci...« Kosovo razlikovanje med *coeperunt habitare* in *inhabitare coeperunt* je brez podlage, kajti oba izraza v običajni latinščini pomenita isto, namreč »prebivati, biti naseljen«; razlika v izrazih je zgolj stilistična, ne vsebinska.

Vsekakor je torej tudi v obrsko-slovanski plemenski zvezi veljalo splošno pravilo, da imajo posamezna plemena svoja plemenska področja. Med Obri so bili naseljeni le redki Slovani, ki jih sem ter tje zasledimo tudi v grobiščih (pokopi v žarah med obrskimi okostnjaki).⁵¹⁹ Na drugi strani pa vemo, da so obkrožala obrsko jedro od vseh strani ozemlja, ki so bila v ogromni večini naseljena s slovanskim poljedelskim prebivalstvom.. Na tem ozemlju so bile sicer res tudi obrske postojanke; ponekod se dajo dokazati z neko stopnjo verjetnosti z redkimi obrskimi sledovi v arheološkem gradivu, drugod s krajevnimi imeni, precej trdno za začetek 7. stoletja za Slovane na zahodnem delu Balkanskega polotoka z izročilom poznejše ljudske tradicije,⁵²⁰ popolnoma gotovo za čas vojne med Obri in Franki za zgornje Posavje in hodnik ob Donavi.⁵²¹ Toda prav redkost takih sledi — večina krajevnih imen, iz katerih so sklepali na obrske postojanke,⁵²² namreč ne izvira od Obrov, marveč od glagola »obryti«⁵²³ —

^{518a} Pauli Diaconi Hist. Langob. I 27.

⁵¹⁹ Niederle L., Rukovet slovanské archeologie, 1931, str. 34—39, 52—55; Korošec J., Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji, 1947, str. 115—119; Karaman L., Iz kolijevke hrvatske prošlosti, 1930, str. 135—137; isti, Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima i starohrvatska groblja, Rad 268, 1940, str. 19, 24; Eisner J., Slovensko v dobo kulture hradištnje, Slovenské dejiny I, 1947, str. 121—128; gl. tudi Kos M., Conversio, str. 68, 132; populium, qui remansit ubi de Hunis et Slavavis in illis partibus.

⁵²⁰ Op. 392; Vovbre-Heunenbourg, Vaniče-Fanning-ban; Reinecke P., Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters, Mitteil. d. Anthropol. Gesell. in Wien 29, 1899, str. 45; isti, Die archäologische Hinterlassenschaft der Awaren, Germania 12, 1928, str. 87—89; isti, Slawisch oder karolingisch, Prähistorische Zeitschr. 19, 1928, str. 268—279; najdbe v Št. Petru pri Grabštanju, Bayerdorf-Arndorf pri Herzendorf, Malošče; Konstantin Porfirogenet, De adm. imp. 30 (CB), III, str. 144; Zaščitno iskopavanje kod Pančeva, Muzeji 1, 1948, str. 73—78 (avtorji mislijo, da gre za slovanske grobove, a Miracula s. Demetrii 195, Rački F., Documenta, str. 293, onemogočajo to razlago).

⁵²¹ Gl. op. 441.

⁵²² Šišić F., Povijest..., str. 678—680; Čorović V., Historija Bosne I, 1940, str. 101—102; Labuda G., n. d., str. 183 op. 142 in str. 235 op. 101 sprejema to argumentacijo.

⁵²³ Ramovš F., Kratka zgodovina slovenskega jezika I, 1936, str. 11.

kaže na malenkostno obrsko prisotnost v teh pokrajinah. Za tak položaj govori poleg v primeri z ogromnim prostorom obrsko-slovanske plemenske zveze majhnega števila Obrov tudi že navedeno Fredegarjevo sporočilo, po katerem naj bi Obri hodili k Slovanom le prezimovat, iz česar je kljub vsej problematičnosti tega poročila jasno, da Obri niso bili med Slovani stalno naseljeni. Končno nas še posebej pri Slovencih opozarja na previdnost pri ocenjevanju pomena takih obrskih postojank, ki bi morale pomeniti neko višjo polnopravno skupino prebivalstva v pokrajini in bi s tem nujno potiskale slovansko prebivalstvo navzdol ter v neki meri zavirale razvoj domačih višjih plasti, dejstvo, da poznamo zametek slovenskega domačega plemstva, koseze,⁵²⁴ iz prostora ob obrskem hodniku v Italijo skoraj v enaki meri kakor iz Karantanije, ki se je v prvih desetletjih 7. stoletja obrske nadoblasti docela iznebila in živela popolnoma svobodno življenje.

V glavnem moremo torej ločiti v obrskem političnem območju dve gospodarsko in etnično ločeni geografski področji: središče Panonske kotline, kjer so v stepi prebivali nomadski živinorejci — Obri, med njimi pa bili le redko posejani drobeci Romanov, Slovanov in tudi raznih germanskih ljudstev, delno že v položaju patriarhalnih sužnjev, in širok hribovitejši pas okrog tega jedra, v katerem je prevladovalo poljedelstvo in kjer so živeli Slovani, pomešani s staroselci in vzhodno od Tise z Gepidi, med njimi pa so bile zelo na redko posejane tudi obrske postojanke, predvsem v vojaško važnejših pokrajinah (Srem, zgornje Posavje, ob Donavi, ob Moravskih vratih). Da pri takem položaju ni mogoče govoriti o razmerju gospodarjev-Obrov do sužnjev-Slovanov, pač ni mogoče dvomiti.

V obeh teh dveh geografsko-gospodarskih področjih je prevladovala pač rodovno plemenska družbena ureditev na zadnji stopnji svojega razvoja. Pri Obrih je izrecno dokazana po virih, pri Slovanih, zvezanih z njimi, pa nič manj trdno z zgodovinskim razvojem, ki bi bil sicer nerazumljiv. Že v obravnavanem razdobju dokazuje za Slovane tak značaj njihova široka uporaba v svojstvu obrske vojske. Sicer res poznamo pri nekaterih turkotatarskih ljudstvih tudi vojaške oddelke, sestavljene iz sužnjev,⁵²⁵ a to so bile le maloštevilne vladarske garde, posebna oblika »družine«, ki je imela ne glede na svoje suženjsko poreklo ugoden gospodarski in družbeni položaj in ki, kar je glavno, nastopa šele ob formiranju razredne družbe kot varstvo še šibkega izrabljajočega razreda proti široki plasti svobodnega ljudstva. Slovanski vojaški oddelki pa morejo biti le prava ljudska vojska. To dokazuje tako njihova številčnost kakor tudi njihova samostojna uporaba v bojih. Tako stanje pa je s suženjstvom nezdržljivo. Bilo bi edinstven primer v zgodovini.

Le s plemensko zvezo moremo razložiti tudi stike med Obri in Slovani med Kampati in Črnim morjem v drugi polovici 6. stol., ko so bili Slovani

⁵²⁴ O tem podrobneje v delu Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev.

⁵²⁵ Tolstov, Izvestija Akad. nauk SSSR, ser. istor. i filoz. 6, 1949, stran 257—258.

sicer res Obrom podrejeni in jim morda plačevali tribut, toda so jih morali Obri krotiti z vojaškimi pohodi, dalje slovansko osvoboditev okrog leta 600, ponovno zvezo v dobi osvojitve Balkanskega polotoka in napada na Carigrad, ter njen konec zaradi obrske okrutnosti ob ponesrečenem slovanskem napadu na monoksilih. Le na tak način moremo končno razložiti rušenje obrske oblasti v srednjem Podonavju v 3. desetletju 7. stoletja. Slovanska plemenska zveza pod Samovim vodstvom se ne bi mogla izoblikovati, če ne bi že prej obstojala slovanska plemena; isto velja seveda tudi za upor balkanskih in karantanskih Slovanov. Pri družbeni dvoplastnosti, ki bi se krila z etnično dvoplastnostjo in bi pomenila družbeno obglavljenje Slovanov v razredni družbi, bi bil historični razvoj, kakršnega kažejo viri, popolnoma nemogoč.

Ugotovili smo torej, da so sicer Slovani v srednjem Podonavju in v nekaterih krajših obdobjih tudi v nekaterih pokrajinah preko tega področja v času svoje naselitve in po njej v začetku 7. stoletja res spadali v obrsko politično območje, toda kljub svoji podrejenosti ne kot sužnji, marveč kot strnjena plemena s svojimi lastnimi voditelji, lastno plemensko vojsko, z lastnim notranjim družbenim razvojem in vsemi sloji, ki se na stopnji vojaške demokracije začno razvijati v okviru plemen.⁵²⁶ Pri povezavi Obrov in Slovanov torej moremo govoriti le o svojevrstni plemenski zvezi (to dokazuje za Obre tudi njihov lastni ustroj), v kateri pa so imeli začasno — sicer kulturno in gospodarsko nižji, a vojaško bolj dozoreli, gibljivejši in učinkovitejši — nomadski konjeniki Obri prevladujočo veljavo, prevlado konjenika nad pešcem, ki jo je v zgodovini srečamo večkrat (prim. Hune in Mongole).

Gospodarski dualizem ter nomadska vojaška superiornost sta v tem razdobju posebnega pomena vojn v ljudskem življenju nujno razdvajala to plemensko zvezo na dva dela, in sicer tako, da so bile poglavitne odločitve o skupnih ukrepih, vprašanje vladarja itd. le v rokah nomadov, Obrov. Vendar pa obrsko razmerje do ostalih plemen ni bilo urejeno v sistem, marveč se je razlikovalo po pokrajinah in posameznih plemenih. To je bil položaj, ki je izzival ponekod celo zelo občutno brezpravnost. Toda pri tem gre za ropanje, ne pa suženjstvo slovanskih plemen. Prav ta moment nam morda more razložiti tudi Fredegarjevo poročilo o obrskem »prezimanju« med Slovani. Videli smo, da Pseudomaurikij posebej naroča, naj Slovane napadajo pozimi, ker jim je tedaj obramba najtežja. To dejstvo je bilo brez dvoma znano tudi Obrom, zato so gotovo tudi oni podvzeli roparske napade na slovanske rodove v tem letnem času. To je morala biti podlaga, iz katere je rasla legendarna frankovska razlaga slovanskega upora pod Samovim vodstvom.

Taka brezpravnost je mogla izvirati ponekod (Duljebi!) seveda tudi iz spomina na vojaški poraz, ki je posamezna slovanska plemena prisilil k vključevanju v obrsko-slovansko plemensko zvezo. Poglavitni moment, ki je izzival tako brezpravne odnose, pa je gospodarskega značaja: izrabljanje poljedelskih sosedov po nomadih oz. način njihovega sožitja, ki ga

⁵²⁶ Gl. tudi Nemeček O., Das Reich des Slawenfürsten Samo, Jahresbericht d. deutschen Landes-Oberrealschule in Mähr. Ostrau 1906, str. VIII—IX.

moremo zaslediti še v polpretekli dobi,⁵²⁷ ga razkrivata v širokem problemu možnosti sožitja poljedelstva z nomadsko živinorejo. Ta problem postaja zlasti oster brez dvoma na stopnji vojaške demokracije, ko postaja rop (ne pa stalno gospostvo nad sosedi) vsakdanji način pridobivanja. Stopnja podrejenosti Slovanov pa je bila pri tem odvisna od zelo različnih momentov, zlasti od oddaljenosti od Obrov, značaja ozemlja in njegovega pomena za Obre pri raznih njihovih pohodih.

Trajanje obrsko-slovanske plemenske zveze pa je bilo prav zaradi tega dualizma historično nujno omejeno na krajše razdobje. V času, ko so bile rodovno-plemenske oblike pri Slovanih še tako močne, da niso mogle nastajati trajne samostojne slovanske plemenske zveze zaradi needinosti plemen, ko je v času selitev in napadov na Bizanc zavzemala živinoreja tolikšno vlogo v slovanskem gospodarstvu, da poleg Bizanca niso predstavljali za Obre vabljivega plena, so Obri na svojski način premostili slovansko družbeno nedozorelost in v trajnejši obliki združili velik del slovanskih plemen v skupen napad na Balkanski polotok in v Vzhodne Alpe. V tem je velika obrska vloga v zgodovini južnih Slovanov. Ko pa je v novi domovini spet napredovalo poljedelstvo, ko se je zaradi propada bizantinske oblasti nad Balkanskim polotokom znatno zmanjšal tamošnji obrski plen, ko so se spričo tega začeli pri ropanju vedno bolj obračati nad podrejena slovanska plemena, in ko je na drugi strani prav v zvezi z naselitvijo v novi domovini pospešena družbena diferenciacija med Slovani napredovala do tolike mere, da so bili uresničeni pogoji za nastanek samostojnih slovanskih plemenskih zvez, so te res nastale: Začeli so se upori proti Obrom, ki so v 3. desetletju 7. stoletja zrušili obrsko silo tako, da se ni nikdar več obnovila v svojem starem obsegu. Z vsem tem razvojem so nezdružljive domneve, da bi imele slovanske in antske plemenske zveze severno od spodnje Donave ali slovanske tvorbe na Balkanu neposredno po naselitvi že značaj »države«.⁵²⁸ Slovanske nedržavnostnosti v tem času pa seveda ni povzročala njihova prirojena struktura, marveč njihov družbeni razvoj, ki jih je — z redkimi izjemami — šele po daljšem času privedel do razredne družbe in s tem do države.

⁵²⁷ Prim. Peisker J., Die älteren Beziehungen der Slawen zu den Turkotataren und Germanen, und ihre sozialgeschichtliche Bedeutung (Vierteljahrsschrift f. Social- und Wirtschaftsgeschichte 3, 1905, str. 192—208), 1905, str. 16—22 (ilustracija s položajem v 19. stoletju v Turkestanu glede razmerja med nomadi in okoliškimi poljedelci).

⁵²⁸ Take teze zagovarja v zadnjem času sovjetska historiografija: prim. Grekov B. D., Borba Rusi za sozdanje svojega gosudarstva, 1945, str. 22—23; zlasti podčrtuje to tezo Tretjakov P., Vostočno-slavjanske plemena, 1948, str. 82—91, posebej 89—90; najdlje sta po tej pogrešni poti zašla ukrajinska arheologa Dovženok V. in Brajčevskij M., v razpravi O vremeni složenija feodalizma v drevnej Rusi, Voprosy istorii 1950, št. 8, str. 60—77, kjer trdita, da antska plemenska zveza po družbeni vsebini ustreza istočasnim germanskim državnim tvorbam v vzhodni Evropi, češ da materialna kultura dokazuje, da »istoričeskij process u vostočnyh slavian byl ničut ne bolee zamedlennym, čem na zapade« (str. 77,!!).

Quelques problèmes relatifs à l'époque de l'immigration des Slaves du Sud.

(Résumé)

L'auteur étudie surtout le problème des rapports entre les Slaves et des Avars jusqu'en 626. La première partie de son article tente d'éclaircir le rôle joué par les Slaves dans les agressions contre la péninsule des Balkans entre les années 500 et 626. Il soumet (§§ 3, 4, 7) à une étude détaillée ces agressions jusqu'à l'établissement des Slaves dans les Balkans au début du 7e siècle (§ 10); le paragraphe 6 traite l'arrivée des Avars en Europe et leur histoire jusqu'à leur établissement sur le moyen Danube, et les paragraphes 5 et 8 l'établissement des Slaves aux cours supérieurs de la Save et de la Drave (dans les Alpes orientales). Lors de cette étude, il arrive à de nouvelles conclusions touchant la chronologie et l'histoire de ces luttes: l'invasion des Bulgares, repoussée par Mundus, est de 530 et non pas de 539; la large dispersion des Croates et des Duljébs (exception faite des Croates de Dalmatie qui présentent un problème particulier) à travers le monde slave doit être rattachée aux mouvements des Avars derrière les Carpates entre les années 562 et 566; dans leurs migrations postérieures, les Slaves entraînent les Croates et les Duljébs dispersés parmi eux; la première attaque des Avars contre Sirmium est antérieure à leur établissement sur le territoire des Gépides au nord du Danube en 566/7; en étudiant la chronique de Théophile Simocatta, l'auteur démontre que l'année 583 marque bien la fin des attaques slaves contre Constantinople décrites par Jean d'Éphèse et qui durèrent quatre ans et que, cependant, les Slaves attaquèrent Constantinople de nouveau en 584, cette fois en compagnie des Avars. Il s'occupe surtout et en détail de la chronologie des combats à l'époque de la guerre de Maurice contre les Avars et les Slaves (592—602) et il réussit à résoudre le problème de la lacune supposée jusqu'à présent dans la chronique de Théophile Simocatta (592: l'expédition de Maurice jusqu'à Anhalios; 593: l'invasion de kagan; 594: l'expédition de Priscus contre les Slaves; 595: l'expédition de Pierre contre les Slaves; 596: la lutte pour Singidunum; 597: l'invasion des Avars en Dalmatie; 598 jusqu'à l'automne 599: une année et demi de paix; 599/600: l'agression de kagan sur Tomi; 600: traité de paix, la traversée du Danube par les Byzantins et leur attaque; août 600 — juillet 601: une année d'accalmie; automne 601: les préparatifs des Avars auprès des cataractes du Danube; 602: la seconde expédition de Pierre contre les Slaves. L'auteur jette aussi une nouvelle lumière sur le cours des événements lors de cette guerre en étudiant le conflit surgi entre les Avars et les Byzantins quant à l'interprétation du traité de paix de 593 (à qui se rattache la formulation du traité de paix de 600), et la passivité des Avars pendant quelques périodes de cette guerre, les Avars étant, à ces périodes-là, engagés dans des attaques contre l'Occident. Les attaques contre Salonique, mentionnées dans les »Miracula s. Demetrii«, datent, selon l'auteur, de 586, 609, 615 et 617. Le premier choc slave dans les territoires au sud du haut Danube qui embrassa une partie de la Basse et de la Haute-Autriche eut lieu déjà après la migration des Lombards vers la Pannonie (546); entre les années 568 et 585 environ, les Slaves venant du nord, des territoires des Slaves occidentaux, envahissent les Alpes orientales où ils sont rejoints, entre 585 et 590 approximativement, par un autre courant slave plus fort venant de l'est et du sud-est; ainsi les Slaves ont, dès cette époque, colonisé tout le territoire où les Slovènes vivaient dans les premiers siècles du moyen âge.

Dans les conclusions qui s'ensuivent de l'analyse détaillée des lieux d'attaques slaves dans l'ensemble des agressions qui ont brisé, au commencement du 7e siècle, la défense des Byzantins sur les limites septentrionales de la péninsule des Balkans, l'auteur donne d'abord un tableau chronologique de toutes ces agressions (p. suiv.) qui apporte la preuve que, jusqu'en 540, les Slaves ont attaqué de concert avec les Bulgares, tandis qu'entre 583 et 626, leurs attaques étaient, en général, liées à celles des Avars; dans ces circonstances,

ce sont sans doute des nomades, guerriers plus puissants, qui ont joué le premier rôle. Les sources ne mentionnent des agressions slaves indépendantes de quelque envergure qu'en 545—551 et en 578—583 (11/1). La suprématie des Avars dans cette alliance avaro-slave est démontrée par les faits suivants: les Avars disposaient des forces armées slaves; le nom des Avars est employé souvent pour désigner et les Avars et les Slaves; les Byzantins tâchent, lors des agressions bulgares-slaves et avaro-slaves, à s'arranger avec les Bulgares, resp. avec les Avars, en négligeant les Slaves; enfin les rapports entre la pression slave et avaro sur les Balkans et vers l'Occident sont révélateurs: quand des luttes importantes sont engagées dans les Balkans avec les Byzantins, à l'Ouest les Avars font la paix, quand les Slaves avancent, avec l'aide des Avars, vers l'Ouest, sur le front balkanique leur défense est faible (11/2). Les Avars dominaient, outre que les Slaves de la Pannonie, jusqu'en 623 aussi les Slaves dans les Alpes orientales et sur la haute Save, en Moravie et Bohême; dans les années 583—600, ils étaient alliés aux Slaves de la Valachie (Sclavinie); les Slaves de la partie occidentale des Balkans leur étaient soumis jusqu'en 626; ce ne fut qu'en cette même année que cessèrent leurs relations avec les Slaves des Balkans orientaux qui d'ailleurs n'avaient jamais été très étroites; derrière les Carpates, les Duljebes russes, sinon d'autres tribus, leur avaient été soumis (11/3).

Dans la seconde partie de son étude, l'auteur tente d'établir l'espèce des rapports entre les Slaves et les Avars en partant de l'analyse de leur structure économique et sociale. Il démontre d'abord (§ 1) que le nom des Avars est donné, jusqu'en 626, à un groupe formé de différentes tribus nomades qui ont conscience de leurs origines différentes et ne sont organisées en aucune forme d'Etat stable, mais seulement dans une confédération de tribus. Le kagan n'est pas leur chef absolu, car les chefs de tribus interviennent dans les décisions sur leurs rapports avec les voisins, ce qui est prouvé par la manière dont se passent diverses négociations avec Byzance. Les Avars ne sont unis qu'au point de vue militaire, ce n'est que sur ce champ-là que le kagan dispose d'un grand pouvoir de commandement et de juridiction. C'est pourquoi, après ses défaites militaires, suivent des révoltes réitérées et importantes qui font disparaître plusieurs kagans. Les kagans étaient donc responsables de l'exercice de leur pouvoir à des larges masses des habitants qui, en effet, intervenaient aussi, au moins jusqu'environ 630, dans l'élection du nouveau kagan. Le butin et les tributs cependant représentent la base d'une différenciation économique et sociale toujours croissante, bien que celle-ci ne soit pas encore assez prononcée pour pouvoir faire éclater le cadre de l'ancien ordre social, ce qu'elle aurait pu seulement si elle avait été basée sur l'activité économique principale de ces tribus — l'élevage nomade. Dans une moindre mesure, l'esclavage patriarcal commence à faire son apparition.

En puisant dans les descriptions qu'ont fait de la vie quotidienne des Slaves Procope et Maurice, et en complétant ces données par des renseignements empruntés à d'autres sources et à l'archéologie, l'auteur constate (§ 2) que les Slaves de cette époque étaient surtout des agriculteurs. Ils défrichaient leurs terres selon leur procédé primitif en les incendiant; le labourage apparaît cependant vers le milieu du premier millénaire de notre ère déjà quand les Slaves commencèrent à se servir de l'araire en bois (l'auteur réfute la thèse de quelques historiens russes selon lesquels les Slaves auraient labouré, à cette époque-là, leurs terres à l'aide d'une charrue qui leur serait venue des Scythes). L'élevage, la chasse et la pêche étaient aussi des branches importantes de leur économie; de même, les artisans y contribuaient une part considérable. Le butin de leurs expéditions guerrières contre les Balkans représentait également une importante ressource. Les Slaves étaient organisés en tribus qui s'alliaient parfois en de grandes confédérations pour des agressions contre Byzance, mais ils n'étaient socialement pas assez évolués pour donner à ces confédérations un caractère durable. Dans le cadre des forces armées, les guerriers étaient groupés selon leurs tribus, la »Gefolgschaft« leur est encore inconnue; dans les chroniques qui relatent les agressions contre Byzance, on note cependant une évolution progressive militaire durant tout le 6e et le début du 7e siècle.

Après une analyse critique (§ 3) de diverses sources sur les rapports entre les Slaves et les Avars (la relation de la Chronique dite de Nestor est déclarée légendaire; la Cronique dite de Frédégaire donne une description juste des rapports en temps de guerre, corroborée aussi par les sources byzantines qui, également, mentionnent le tribut; le passage sur les concubines slaves est légendaire, et la relation de l'hivernage des Avars chez les Slaves reflète des récits vagues sur le pillage des habitations slaves par les Avars durant l'hiver quand ces attaques étaient aisées; en prenant à témoin les recherches faites par des archéologues et des anthropologues, l'auteur réfute les affirmations sur une bâtardeur systématique, ainsi que sur une déportation systématique des tribus alliées aux Avars — tous les récits sur la déportation ne concernant que les prisonniers de guerre pris au cours des expéditions en territoire étranger), l'auteur constate que les rapports des Slaves avec les Avars ne pouvaient pas être ceux des esclaves envers leurs maîtres, mais que des tribus slaves entières étaient alliées aux Avars dans une confédération avaro-slave. Cette théorie s'appuie sur les formes de la participation slave dans les expéditions des Avars, ainsi que sur le fait que les Avars vivaient territorialement séparés des Slaves: ils s'étaient établis dans les steppes du Bassin Pannonique, tandis que les Slaves habitaient les régions montagneuses qui environnent ces steppes. Les rapports entre les diverses tribus slaves et les Avars n'étaient pas organisés selon un modèle unique, ils différaient selon les différentes époques et selon la proximité du voisinage, ainsi que selon l'intérêt plus ou moins grand que les Avars portaient à leurs territoires. Dans cette confédération des tribus slaves avec les Avars, ceux-ci représentaient la force prédominante; en maint endroit, les rapports mutuels avaient déjà dégénéré en une sujétion totale des Slaves. La cause d'une telle situation consiste surtout dans le problème général de la vie commune des éleveurs nomades et des agriculteurs voisins, problème qui existait encore récemment en certains pays asiatiques où des tribus nomades terrorisaient les agriculteurs leurs voisins par des invasions de pillage.

Le dualisme économique de la confédération avaro-slave devait forcément limiter sa durée à une période assez courte. A une époque où l'organisation sociale en clans et tribus était chez les Slaves encore assez puissante pour empêcher la formation d'une confédération indépendante et stable des tribus slaves, les Avars suppléèrent, d'une manière particulière, au manque de maturité sociale des Slaves et unirent une grande partie de leurs tribus pour une agression commune contre les Balkans et les Alpes orientales, en quoi consiste le grand rôle des Avars dans l'histoire des Slaves du Sud. Les Slaves une fois établis dans leur nouvelle patrie; leur économie faisant des progrès; le butin des Avars en territoire byzantin diminuant parallèlement avec l'étendue de ce territoire, et ceux-ci commençant de piller les tribus slaves soumises; une différenciation sociale accélérée se manifestant parmi les Slaves, après la colonisation de leur nouvelle patrie, créant des circonstances favorables à la formation des confédérations indépendantes des tribus; la conquête des territoires byzantins faisant perdre toute raison d'être à la confédération entre Slaves et Avars, cette confédération se trouva dissoute. Il commença alors l'époque des révoltes contre les Avars. Elles causèrent, dans les années vingt du 7e siècle, la ruine de la puissance avare qui ne put, jamais après, être restaurée dans son ancienne étendue.

Franjo Baš

Mali grad v Ptujju

Donec corrigetur...

»Zgodovinski časopis« (II.—III., Ljubljana 1948—1949, str. 206—238) je odprl diskusijo o problemu slovanskega svetišča na Ptujškem gradu. V diskusiji gre za tolmačenje, kaj predstavlja 1947 izkopani, približno 3 metre široki, zunaj 2 m in znotraj 1.45 m globoki, v zunanjih stranicah 12 m ter v notranjih približno 6 m dolgi kvadratasti jarek. Vodja arheoloških izkopavanj univ. prof. dr. Jos. Korošec ga je v strokovnem poročilu »Slovansko svetišče na ptujškem gradu« (Ljubljana 1948) proglasil za slovansko svetišče iz VII. stoletja. V svoji oceni te publikacije v Zgodovinskem časopisu sem podvomil v to tolmačenje, ker da ga ne dovoljuje nejasno in nedoločeno objavljena vsebina izkopenine in nezadostno gradivo, ki pri tem ne vsebuje značilnosti svetišča, razen oddaljene podobnosti s prav tako kvadratastim tločrtom slovanskega svetišča iz XI. stoletja v Arkonu. Avtor je proti knjižni recenziji svoje prvotno stališče branil. Vendar pa niti recenzent niti avtor nista s svojimi izvajanjem mogla vseh strokovnih krogov prepričati o pravilnosti svojega stališča, tako da se je pojavilo mnenje, da je treba zadevo ponovno pretresti (prim. Djurdje Bošković, Problem slovenskog hrama u Ptujju. Starinar, organ Arheološkog instituta SAN, n. s. I. Beograd, Srpska akademija nauka, 1950, str. 39—46). V oceni sem podal samo kritiko avtorjevega mnenja, ker še ni bilo na razpolago vse gradivo za argumentacijo mojega lastnega tolmačenja izkopenega objekta. Zato podajam to tolmačenje v naslednjih izvajanjih.

*

Prvo, kar ugotavljamo pri našem poizkusu, so zgodovinske navedbe o ptujškem gradu, kjer izkop leži. Vischerjeva¹ podoba Ptujja predstavlja ptujski grad po končani Leslievi obnovi in utrditvi v drugi polovici XVII. stoletja z izrazito bastijsko renesančno zunanostjo, kakršno je dobila pri modernizaciji za obrambo proti Turkom tudi večina drugih naših gradov, čeprav v manjših izmerah. V okolici našega izkopa najdemo na Vischerjevi podobi poleg starega zahodnega stolpa še dvoje gradbenih elementov: najprej žitnico na severu od zahodne ravne ter zgradbo utrdbenega značaja, ki gleda izza grajskega vzhodja in ki leži severozahodno pod našim izkopom. Starejši načrt iz srede XVII. stoletja² kaže ptujski grad sam v tločrtu z obliko podkve, ki pa še ne obsega obeh današnjih zaključnih kril z viteško dvorano v severnem in tremi reprezentančnimi

¹ Topographia Ducatus Stiriae. (Graz) 1681.

² ČZN XXVIII. 1933, str. 103.

sobanami v južnem prvem nadstropju. Na mestu teh zadnjih, torej na prostoru, kjer sta danes v pritličju drvarnica in pralnica, imamo stolp s pravokotnim tlocrtnom, kjer je bila po poročilu S. Povodna³ grajska orožarna. Zahodno od obzidja nad današnjim dovozom na vzhodno grajsko ravno in ob njem pa je potekal proti orožarni ašelon, ki je z današnjim zidom nad imenovanim dovozom tvoril cvinger, ki je imel po poročilu istega S. Povodna gotski arhitektonski značaj. Obzidnih podrobnosti načrt sicer ne upošteva, razen da izrecno imenuje današnji zahodni stolp stari stolp, današnjo zahodno ravno po vrt. Starejši viri opisujejo ptujski grad brez upodabljanja; navajamo izmed njih samo tiste, ki omenjajo posamezne grajske sestavine ali značilnosti. Santonino⁴ poroča 1487 o dobro utrjenem in nezavzetem ptujskem gradu. Ptujska graščaka Hartnid in Friderik naštevata 1433 salzburske fevde v Ptuj⁵: grad, grajski stolp, hišo in vse, kar je na grajski gorici, ter 12 stražarskih posesti okoli nje. 1428 zapušča Friderik Ptujski v nasledstveni pogodbi z Johannesom Schaumburškim svoje salzburske fevde: hišo in grad Ptuj ter posesti pod hišo in v ptujskem mestu. V zvezi s ptujskimi dominikanci se 1338 omenja hiša⁶ na grajski gorici, katero je kupil Friderik iz Jablanja. V sporu ptujskih graščakov s salzburškimi nadškofi v zvezi z odkupom Ptuja od Rudolfa I. Habsburškega se 1280—1286 govori o mestu Ptuj in o ptujskih gradovih (Vesten⁷). Po salzburškem pojmovanju tega spora 18. julija 1280 so ptujski gradovi (Vesten) nedeljivi in dedni ter posedujejo s kastelanstvom tudi 12 posesti na ptujskograjski gorici z vrtovi za stražarje. V času salzburško-madžarskih pogajanj za Ptuj poroča kronist Otokar⁸ o dveh salzburških ptujskih gradovih. 1235 je Friderik Ptujski podelil patronat nad Veliko Nedeljo nemškemu viteškemu redu »in castro domini Hermanni⁹«, v gradu viteza Hermana Ptujskega. Po pogodbi med Friderikom Ptujskim in salzburškim nadškofom o medsebojnih fevdalnih odnosih 18. julija 1280¹⁰, ki pa ne uvaja novosti, temveč obnavlja stara razmerja po pojmovanju salzburškega deželnega kneza, od katerega se je poizkušal kastelan na ptujskem gradu čimbolj osamosvojiti, je moral salzburški ptujskograjski ministerial ptujski grad v času, kadar je prišel salzburški nadškof v Ptuj, zapustiti ter mu ga predati za bivanje v celoti. Poleg tega je moral ptujskograjski ministerial vzdrževati za salzburškega nadškofa na ptujskem gradu žitnico; po tej pogodbi spada h kastelanstvu na ptujskem gradu 12 stražarskih posesti okoli ptujskograjske gorice. 1230

³ Powoden Simon, Bürgerliches Lesebuch. Prepis v Mestnem muzeju v Ptuj.

⁴ Santonino P., Reisetagebücher 1485—1487. Prevedel R. Egger. Klagenfurt 1947, str. 147.

⁵ Lang A., Die Salzburger Lehen in Steiermark bis 1502. I. Graz 1937, str. 53, 54, 57, 60, 65.

⁶ Kovačič Fr., K gospodarski zgodovini dominikanskega samostana v Ptuj. ČZN X. 1913, str. 62 ss.

⁷ Pipper O., Burgenkunde. München 1895, str. 3: Veste = Burg.

⁸ Semüller J., Ottokars Oesterreichische Reimchronik. Hannover 1890. Verzi 5781—83: ... swaz das goteshûs het, | beide burg und stet | die solden im offen wesen. |

⁹ Kos Fr., Gradivo. V, št. 633.

¹⁰ Prim. poleg Langa, l. c. tudi Bischoff Ferd., Das Pettau Stadtrecht vom Jahre 1376. Wien 1887, str. 10 ss.

se je pričela gradnja ptujskega dominikanskega samostana na zemljišču, kjer je stal dvor¹¹, ki ga je v ta namen podarila Matilda, vdova po Fridriku Ptujskem starejšem. 1203 je podaril salzburški nadškof Eberhard II. salzburški dvor¹² v Ptujju admontskemu samostanu. V letih 1121—1147 je salzburški nadškof Konrad I. obnovil stari, a že dalje časa razrušeni¹³ ptujski grad. Posebni mali grad, castrum minus, v Ptujju omenjata Muchar in Zahn¹⁴ 1249. Arnulfova listina iz 890 ter njej sledeče potrditve iste iz X. ter XI. stoletja pa omenjajo v Ptujju dvore.

Iz navedenih zgodovinskih izvlečkov sledi: 1. Dvori, to so z okopi, jarki in palisadami utrjene, predvsem lesene zgradbe, so predstavljali v Ptujju od IX. do XIII. stoletja bistvo salzburških oporišč in to kot razvojni tipi zgodnjefevdálnih fortifikacijskih naprav pred gradovi; grad kot naprednejša utrdba od dvora se pojavi v XI. stoletju in nastopa do XII. stoletja vzporedno z dvorom, nakar ta preneha. Lokalizacija Matildinega dvora kot predhodnika dominikanskega samostana oziroma današnjega ptujskega arheološkega muzeja kaže, da je vršil nalogo zapore v ptujsko mesto ob Dravi od zahoda; kot tak je bil Matildin dvor prednja utrdba ptujskega gradu, na katerega zahodnem vznožju je ležal. Gradnja dominikanskega samostana pomeni likvidacijo za XII. stoletje že primitivne zemeljske utrdbe in nje nadomestilo z zidano, ki se je vključila v obzidje mesta ter v utrdbeni sistem gradu po vzoru Nonnberg-Hohensalzburga ali matičnega dominikanskega samostana v Brežah. 2. Kot castrum minus je moral prvi imenovani zidani grad imeti dvojnika v castrum maius, ki ga viri sicer neposredno ne omenjajo, ki pa je vključen v pojmu castrum samem, in to ali kot spodnji grad ali pa kot predgrad. Terenska izoblika v neposrednem okolju ptujskega gradu in ptujskega gradu kot takega pa kaže, da ni prirodnega izvora, temveč da ga oklepajo umetni okopi na vzhodu, jugu in zahodu; renesančni tako zvani zaporni stolp je postavljen prav v okope, temelji starega severnega pročelnega zidu stojijo na prvotni prirodni ravni in vse kaže, da so kazemate samo vkopane v zemljo in na vrhu pokrite s prsteno plastjo; vse to in pa izoblika celotnega grajskega okoliša kaže šolski primer gradišča, kar priča o zelo zgodnjem nastanku fevdalnih utrdbe na kopcu ptujskograjske gorice. To potrjuje tudi ime gradu, ki je isto kakor ime mesta in kar kaže na vzporedni razvoj ptujskega mesta in ptujskega gradu. Geografsko vsestransko pomembni položaj ptujskograjske gorice je razvijal salzburški fevdalni gospodar v osrednjo salzburško podravsko postojanko z dvema gradovima, enim salzburškim nadškofovskim in drugim kastelanskim upravnikom. Dvoje gradov na ptujskograjski gorici je posledica fevdalnopravnega razmerja fevdalnega gospodarja do njegovega kastelana in obratno. 3. V XIV. stoletju prenehajo navedbe o drugem gradu ali o gradovih (Vesten) ter se na mesto teh navaja poleg gradu in stolpa hiša. Medtem ko je stolp utrdba brez palacija in drugih pritliklin, ki baš sestavljajo v tem času pojem gradu, pa je hiša

¹¹ Kos Fr., Gradivo. V, št. 529.

¹² Kos Fr., Gradivo. V, št. 46.

¹³ Kos Fr., Gradivo. V, št. 109.

¹⁴ Muchar A., Geschichte des Herzogthums Steiermark. II. Graetz 1845, str. 39.
— Zahn J., Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark. II. Graz 1903, št. 15.

zidano upravno poslopje, ki je v dobi dvorov imelo značaj utrdbe, ki pa je z razvojem gradov ta svoj značaj izgubilo ter se v pojmovanju strnilo z značajem zidane poslovne zgradbe. 4. Za zgodnjefevdialno fortifikacijo dvorov nastopi v Ptujju najkasneje v XI. stoletju koncentracija utrdbenih oporišč na ptujskograjski gorici z dvema gradovoma, nakar se v XII. stoletju in pozneje istočasno z rastjo moči ptujskograjskega kastelana in padanjem moči salzburškega nadškofa strmejo utrdbe ptujškega gradu z novo sistematsko trdnjavo ptujškega mesta. Ta fortifikacijski razvoj v Ptujju je tudi vzporeden s fortifikacijskimi dogajanji v Srednji Evropi ter se je na ptujškem gradu kazal na dva načina, gradbeno in politično. Gradbeno je po izgraditvi dominikanskega samostana na zahodnem grajskem vnožju ptujški grad moral doseči z njim utrdbeno zvezo, kar se je zgodilo z zidavo današnjega zahodnega stolpa. S padanjem salzburškega nadškofovskega vpliva v Ptujju in z istočasno rastjo moči ptujskograjskega kastelana je pri izostanku salzburških nadškofovskih obiskov v Ptujju postal ptujški grad dejansko kastelanov ter je potreba po dveh gradovih *via facti* odpadla. Tako je z osredotočenjem dejanske oblasti na ptujških salzburških posestvih v rokah ptujškega kastelana rasel ptujški grad kot sestav enega samega kompleksnega gradu z vzporednimi utrdbenimi in upravnimi ter pritliklinskimi zgradbami.

Vprašanje je sedaj, da li je za staroslovansko svetišče proglašeni izkop v kakemkoli odnosu do nakazanega razvoja ptujškega gradu v visokem srednjem veku? Arheološko moremo na to vprašanje odgovoriti preko datiranja izkopa ter preko analogije izkopovih gradbenih in topografskih lastnosti z drugimi sodobnimi sorodnimi pojavi.

Datiranje, od katerega odvisi v veliki meri rešitev celotne problematike ptujskograjskega izkopa, je mogoče na podlagi malih keramičnih najdb ter po razmerju izkopa do gradbenih elementov v njegovi neposredni okolici. Po poročilu¹⁵ o izkopavanjih samih je bilo v izkopu poleg rimskih zidnih fragmentov največ primerov keramike — in to v vrhnjih plasteh — iz poznega srednjega veka oziroma iz periode po opustitvi staroslovenskega pokopališča, po avtorju torej iz časa po XI. stoletju. Čeprav se je avtor tu nekoliko nejasno izrazil, moremo vendar glede na njegova prejšnja izvajanja o slovanski keramiki iz časov po porušenju svetišča — torej po VII. stoletju — razlikovati slovansko keramiko iz zgodnjega srednjega veka (ali po porušenju problematičnega svetišča) ter slovansko keramiko iz poznega srednjega veka (ali po opustitvi staroslovenskega grobišča); o obeh vrstah keramike bomo gotovo še podrobno poučeni v objavi o izkopavanjih. Tako bi mogli po keramičnih najdbah postaviti s poznim srednjim vekom terminus ante quem za datiranje ptujskograjskega izkopa. Za to nas opravičuje še dvoje ugotovitev: 1. renesančni tločrt ptujškega gradu za modernizacijo ptujskograjskih fortifikacij, ki kaže na mestu našega izkopa vrt;¹⁶ 2. pa 1946 izkopani odlomek peščenca¹⁷, na katerem

¹⁵ Korošec Josip, Slovansko svetišče na ptujškem gradu. Ljubljana 1948. Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Dela 6., str. 25.

¹⁶ Priloga HS 9225 f. 29 v nacionalni biblioteki na Dunaju.

¹⁷ Korošec Josip, Poročilo o izkopavanju na ptujškem gradu leta 1946. Ljubljana 1947. Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Poročila 3, str. 20.

je bil vklesan križ, ki je bil v grušču, s katerim je bil zasut zahodni jarek izkopa. V ptujskem muzeju med grajskimi izkopaninami takega peščenca sicer ni, pač pa je tak marmor, izkopan prav tako v zahodnem jarku; na njem pa vidimo fevdalnodobno ali gotsko kamnarsko znamenje. Tako nas renesančni tločrt ptujskega gradu z vrtom na prostoru našega izkopa in gotsko kamnoseško znamenje iz globine zahodnega jarka v izkopu opravičujeta, da postavimo terminus ante quem v pozni srednji vek. Terminus post quem pa dobimo še bolj jasno, če primerjamo položaj izkopa samega z njegovo neposredno okolico in to z izkopanimi gradnjami; male najdbe moramo v naš namen izločiti, ker so ali kronološko nejasne ali pa niso bile izkopane in situ in ker segajo prav vse v pozno antiko. Izkop z okolico kaže na jugu pri zadnjem drenažnem jarku in na jugovzhodu v kotu stebra, nameravanega za zaščitno lopo, medvomen poznorimski zid, ki je popolnoma podoben poznoantičnemu, izkopanemu na bližnji Pano-rami 1940. Od tega poznorimskega zidovja pa se širijo proti severu in severozahodu mlajši zidani ostanki barbarške arhitekture, tako zvani »kastel«, ki sestoji iz temeljev barbarških zidov. Nad razvalinami te barbarške arhitekture miso izkopavanja odkrila nekakih staroslovanskih grobov, ki so se pojavili šele tam, kjer barbarška arhitektura preneha. Pri dejstvu, da ležijo slovanski grobovi na ptujskograjski ravni povsod na razvalinah, razen na ostankih barbarške arhitekture ter na problematičnem svetišču, in pri dejstvu, da se širijo staroslovanska groblja tudi drugod, n. pr. v Središču, Veržetu ali na Puščavi nad Slovenjim Gradcem predvsem prav na starejših ruševinah, moramo razumeti, da je barbarška ptujsko-grajska arhitektura¹⁸ še obstajala v svoji funkciji, ko so stari Slovenci okoli nje pokopavali svoje mrliče in da so jih zaradi tega mogli pokopavati tudi samo do njenih napuščev. Tretja in najmlajša arhitektura pa je, za svetišče proglašeni izkop, ki je vdolan ali vkopan v razvaline barbarške arhitekture in tako mlajši od nje. Ker je barbarška arhitektura istočasna s staroslovanskim pokopališčem, bi mogel naš izkop nastati šele ob njeni likvidaciji in je ali istočasen ali pa mlajši od staroslovenskega pokopališča. Staroslovensko pokopališče je avtor datiral z X.—XI. stoletjem. Glede na pozno avtorjevo datiranje staroslovenskega pokopališča bi bilo X. stoletje terminus post quem, ko je mogel nastati ptujskograjski izkop.

Za to datacijo izkopa kot svetišča, torej za čas od X. stoletja do visokega srednjega veka, bi govoril tudi družbeni razvoj s stanjem, kakor ga najdemo v arkonškem svetišču in ki je bilo preko njega uporabljeno tudi za ptujsko. Posebna pravica svečenika, da more in sme edino on sam v svetišče, medtem ko so bili verniki izven njega, priča za visoko razredno diferenciacijo, ki je v predfevdalni slovenski družbi VII. stoletja kratko in malo nemogoča in ki bi domnevno ptujskograjsko svetišče dovoljevala šele v fevdalizmu po frankovske dobe, kar pa je političnozgodovinsko za Slovenijo izključeno. Kakor je arkonško svetišče izraz fevdalnih prilik pri baltških Slovanih, podobno je tudi ptujskograjski izkop s svojo datacijo

¹⁸ Prim. datacijo staroslovanskega groblja in kultne arhitekture, ki grobove seka oziroma jih vključuje v svojo notranjost v Starem Mestu na Moravskem: Arheologičke rozhledy. Praha 1949, str. 109 ter skica št. 49.

v visoki srednji vek posledica fevdalnega razvoja na slovenski zemlji ter je popolnoma mogoče, da sta si časovno blizu.

Za nadaljnja razmotrivanja, kaj predstavlja ptujskograjski izkop, je potrebno ogledati si njegove mere. Zunanje mere izkopanega jarka so v strokovnem poročilu navedene približno z višino 2 m. Če pa preotrimo barbarsko arhitekturo poblize, vidimo, da sestoji ne iz zidov, temveč iz temeljev, ki so jih arheološka izkopavanja odkrila do dna tako, da sedijo danes na prsti, ki je bila 1947 tlakana s tonalitskimi kockami. Mere globine oziroma višine izkopa 2 m so navedene torej od nivoja, na katerem sedijo barbarski zidni temelji. Vprašanje, kje pa je bil zemeljski nivo v času, v katerem je nastal izkop, oziroma v času, ko so bili kopani temelji za zidovje barbarske arhitekture, je mogoče približno rešiti z nivojem, v katerem ležijo in situ na ptujskograjski ravni, zahodno od izkopa, staroslovenski grobovi.¹⁹ Ne da bi s tem poizkušali prejudicirati stratigrafijsko terena, ki jo bo gotovo podalo poročilo o staroslovanskem pokopališču, pa moremo vendar v zvezi z nivojem, na katerem sedijo temelji zidov barbarske arhitekture, in v zvezi z nivojem, na katerem ležijo trije na kraju samem v prvotnem položaju konzervirani staroslovanski grobovi, ugotoviti, da je bil v tej dobi zemeljski nivo na ptujskograjski ravni približno za 1 m nad današnjim tonalitskim tlakom okoli izkopa. To se pa pravi, da bi bilo svetišče imelo zunanje prstene stene visoke ne 2 m, temveč približno 3 m, ako ne še več. Nivo temeljev barbarskih zidov in nivo, kjer ležijo trije staroslovanski grobovi in situ dokazujeta, da ni sodobni nivo zemlje v času, ko bi svetišče obstajalo, sedanji tlakani nivo, odkoder se je izkop meril, temveč da je višji. Zunanja višina izkopovih sten približno 3 m in notranja približno 1,5 m nas opravičuje, da mislimo pri našem izkopu na jašek za temelje grajskega stolpa, ki so navadno imeli dna nižana²⁰ pod zemeljski nivo. To pa iz razloga, ker je s to mero v razmerju do sodobnega zemeljskega nivoja svetišče konstruktivno še mnogo manj verjetno in v svoji funkciji nemogoče. Primera arkonskega svetišča kot prostora, lesene arhitekture in zbirališča ljudstva domnevanega svetišča odpade z ugotovitvijo sodobnega zemeljskega nivoja na ptujskograjski ravni in opravičuje hipotezo, da je ptujskograjski izkop negativ temeljev fevdalnega zidanega stolpa.

Doba od desetega stoletja dalje do poznega srednjega veka je v naši gradbeni zgodovini — in ptujskograjski izkop je gradbeni element — čas, ko postaja zidarsko stavbarstvo splošni sestavni del kulture fevdalcev, ki začno z njo omejevati tesarsko in prsteno stavbarstvo na podložnike. Najprej se je zidarsko stavbarstvo uveljavilo — poleg cerkev — v utrdbah, v gradovih. Prav razvoj gradov kot osnovne gradbenozgodovinske značilnosti dobe od X. stoletja pa do poznega srednjega veka nam nalaga dolžnost, da ugotovimo pri vprašanju ptujskograjskega izkopa vsaj analogijo pri zgodnjih gradovih, ki kronološko ustrezajo ptujskograjskemu

¹⁹ Na lego grobov zahodno od izkopa me je opozoril po Dyggveju ravnatelj dr. Jože Kastelic.

²⁰ Prim. zadevno Piper, l. c., str. 219 ss.; rekordno poglobitev notranjega nivoja pod zemeljskim izkazuje okrogli stolp iz XIII. stoletja v Stolpah na Pomorjanskem, kjer znaša 15 m!

izkopu. Če je bilo dovoljeno uporabiti analogijo Arkone z merami zunanjih sten 19,5 m, smemo primerjati v zvezi s sodobnim nastajanjem in razvojem gradov po X. stoletju s ptujskim izkopom mere grajskega stolpa²¹, ki je igral vlogo stražarja alpske ceste, Vaz pri Churu, v Švici iz XII. stoletja z zunanjimi stenami v približni dolžini 12 × 12 m in z zidovi, debelimi približno 2,5 m. Kakor se mere tega švicarskega grajskega stolpa skoraj skladajo z merami ptujskograjskega izkopa, tako moremo podobnosti najti tudi v naši politični fevdalni sosesčini. Grajski stolp na lipniškem gradu²² iz X. ali XI. stoletja je imel nad 3 m debele zidove ter zunanje stene dolge približno 13,5 m × 13,5 m. Tako zvani Konradov grajski stolp na Petersbergu nad Brežami iz prve polovice XII. stoletja meri zunaj 13,2 m × 9,4 m in znotraj 11,55 m × 7,3 m. Od manjših obsegov s tanjšimi zidovi navajam iz naše sosesčine grajska stolpa na Strassburgu in Geyersbergu na Koroškem iz XII. ter Gebhardov grajski stolp na Petersbergu iz XI. stoletja²³.

Za razumevanje medsebojnosti tločrtnih obsegov in debelin zidovja je potrebno upoštevati gradbeno tehniko visokega srednjega veka. Ta je uporabljala neko sorazmerje med obsegom stolpa in debelino zidovja. Cohausen in drugi in končno Piper²⁴ so z vrsto meritev preračunali, da je odnos dolžine zunanje grajske stene stolpa do debeline zidu približno isti ko zunanja dolžina stene krat 0,3; če pa ni stolp samo obrambni, ampak tudi stanovanjski, potem pa je sorazmerje med debelino zidu ter stolpne stene v luči 1 : 3. V primeru ptujskograjskega izkopa imamo po teh merah primer grajskega stolpa, ki ima prehodni značaj obrambnega in stanovanjskega stolpa, kakršnega moremo še danes videti v tako zvanem Konradovem stolpu, donžonu v Petersbergu nad Brežami. Poleg tega pa je gradbena tehnika visokega srednjega veka gradila zid na širše temelje, iz katerih se je zidovje polagoma zoževalo, dokler ni prešlo v vertikale, ali pa kjer je rasel zid v stopnicah iz širšega zidanega temelja. To moremo v malem opaziti že v Ptuj u. pr. na južnem okoljnem obzidju vzhodno od zahodnega stolpa; drugje pa zlasti tam, kjer niso zidovi utemeljeni na živi skali. Tako se n. pr. v Vrsarju obrambni stolp razširi proti zemlji navzdol, to je proti temeljem, v stopničasti prizmi, ki se tik nad zemeljskim nivojem konča z razširitvijo v pločnik kot temelj. V Pulju se prizmatični kampanile razširi navzdol proti zemlji tako, da stoji ko na prisekani piramidi, ki se s široko osnovno ploskvijo znižuje v temeljih pod zemeljskim nivojem. Podobno se zožujejo stolpi iz širših zidanih temeljev v ožjo višjo prizmo

²¹ Schuchardt C., Die Burg im Wandel der Zeiten. Museum der Weltgeschichte. Berlin 1931, str. 212.

²² Baravalle R. - Knapp W., Steirische Burgen und Schlösser. Graz (1936), prerinis tločrta iz XVII. stoletja v sekovskem škofijskem arhivu. Dehio G., Die deutschen Kunstdenkmäler. Steiermark.

²³ Hauser H., Illustrierter Führer durch die Stadt Friesach. Friesach 1905., str. 52; je dopolnjeni posnetek študije Essenwein A., Die mittelalterlichen Baudenkmale der Stadt Friesach im Kärnten. Mitt. d. k. k. Zentral-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien 1863. Jg. VIII., str. 149—73, 190—205. — Ginhart Karl, Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes St. Veit an der Glan. Die Kunstdenkmäler Kärntens. Bd. VI/1. Klagenfurt 1930, str. 33 ss, 93. — Zedrosser Th., Die Stadt Friesach in Kärnten, 2. izd. Friesach 1939, str. 55 ss.

²⁴ Piper O., l. c. str. 212 ss.

stolpnega trupa v Bujah, Črezu, Barbanu ali v Kopru Porta della Muda. Temelji stolpov z 2.25 m—2.80 m²⁵ močnimi zidovi v romanski katedrali Krka se v zemlji podobno razširijo kot obrambni okolni zid na jugu zahodne ptujskograjske ravni. Iz te gradbene tehnike visokofeudalnih zidanih stolpov je dovoljena rekonstrukcija, po kateri bi širina 3 m v temeljih ptujskograjskega izkopa ustrezala zidu s približno debelino 2.5 m, kakršnega ima grajski stolp fevdalne cestne zapore v Vazu, oziroma kakršna debelina je deloma tudi značilnost romanskih stolpov katedrale v Krki. S tem tudi proglašamo ptujskograjski izkop za negativ donžonskih temeljev. Za to smo nesporno upravičeni tudi po izkopu samem: 1. po apnenem mleku na njegovih stenah, ki izvira od zidave temeljev z živim apnom; 2. po ojačenih zidanih vogalih temeljev, kjer je malta kot vezivo med kamni in vogalni kamni z njihovo obdelavo dokument ne samo za zidarsko tehniko, temveč za ostanek zidu kot takega; 3. z ostanke z živim apnom zidanega najnižjega temelja, ohranjenega v današnjih izkopovih tleh; 4. trimetrška globina temeljev, ki s poldrugmetrsko poglobitvijo v notranjosti pri svojih horizontalnih merah in pri svojem časovnem izvoru ne more imeti nikakih drugih, razen utrbenih malog in namenov, kakor jih združuje donžon.

Za globino donžonskih temeljev uporabljamo analogijo v romanskem donžonu znanstveno precej raziskanega gradu Habsburga. Ta grad je za analogijo s ptujskim posebno pripraven zlasti zato, ker je ohranil prav spodnji del, ki se s svojo okolico da primerjati ptujski ravni in kjer je tudi ohranjen donžon v položaju ptujskograjskega izkopa, medtem ko je višji del na kopcu, ki bi se dal primerjati z današnjim ptujskim gradom v ožjem smislu besede, izginil. Do danes ohranjeni, po svojem izvoru romanski donžon Habsburga ne temelji na skali, temveč podobno ko ptujski v prsti, za kar ga še prav posebno smemo in moramo gradbenotehnično primerjati s ptujskim. Ta okoli 10 m v kvadratu obsegajoči in 24 m visoki stolp temelji v zemlji približno najmanj 3 m pod današnjim terenskim nivojem (prim. Ad. Stephanie, Die Stammburgen des Allerdurchlauchtigsten Kaiserhauses. Die Habsburg und die Kyburg im Mittelalter. 1900, str. 11.); to se pravi, da je globinsko fundiranje tako ptujskega kakor habsburškega donžona bistveno enako.

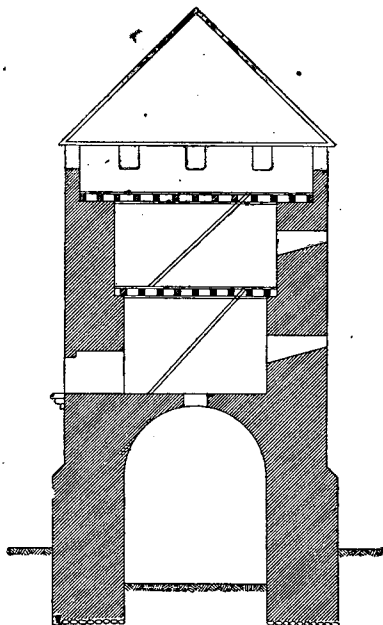
Donžon je zidan večnadstropni stolp, ki je v političnem območju Velike Karantanije po primeru na Petersbergu istočasno utrdiba, stanovanje, kapela in tudi ječa. Je prva stopnja v razvoju fevdalnega gradu, ki še ne združuje v sebi uprave, temveč služi samo utrdbenim in stanovanjskim namenom. Kot tak je tehniški razvojni člen med dvorom, utrjenim z okopom, nasipom ali lesenim stolpom, ter zidanim gradom kot središčem fevdalne uprave. Donžon je nastajal na obrambno najbolj izpostavljenih mestih višinskih postojank ter je ta geografska lega tudi ena njegovih prvenstvenih značilnosti. Ptujskograjski izkop se nahaja skoro na severozahodnem robu zahodne ptujskograjske ravne, od koder je pregled na zahod in sever čez Dravo in Grajeno, ob katerih potekajo k Pturju najvažnejši dostopi s severa. Od izkopa samega se ptujskograjsko pobočje najpoložneje

²⁵ Ginhart K., l. c. str. 68.

in najdalje razširja proti severu, proti današnjemu grajskemu marofu ali stari grajski pristavi; tako zavzema pobočje na severu od izkopa najmanjše strmine vsega ptujskograjskega grebena in tako je po njem dostop na ptujskograjsko gorico bil in ostal najlažji. Poleg tega omogoča položaj izkopa z njega dober pregled čez vse severozahodno pobočje, na vzhod pa tudi do najvišje in obenem osrednje kope ptujskograjskega grebena, na kateri stoji današnji ptujski grad v ožjem smislu besede. V mrtvem polju izkopa pa leži na jugu pod strmim južnim pobočjem med ptujskograjskim grebenom in Dravo mesto Ptuj, kamor utrdbeni vloga z izkopa ne sega. Če primerjamo sedaj to lego ptujskograjskega izkopa z najbližjimi visokofevdalnimi stolpi, najdemo podobne položaje v Gebhardovem in Konradovem donžonu na Petersbergu ter v severnem donžonu strassburškega gradu; z izjemo mesta v mrtvem polju za hrbtom pa tudi v Geyersbergu nad Brežami ter na lipniškem gradu, kjer je še 1385 stal grajski stolp²⁶ na enako izpostavljenem položaju v sestavi današnjega predgrada Polheima.

Čeprav ne obstoji nikako pravilo za lego donžona v sklopu zgodnesrednjeveškega gradu, vidimo, da se baš z njo pojavljajo sorodnosti med Ptujem, lipniškim gradom in Brežami v grajskih utrdbah, od katerih spadata Gebhardov in Konradov donžon nad Brežami med najpomembnejše spomenike romanske grajske arhitekture sploh. Ptuj, lipniški grad in Breže se omenjajo vzporedno od IX. stol. dalje kot last naškofov v Salzburgu, ki so iz teh postojanik obvladovali produkcijska sredstva in dokaj enotno usmerjali način produkcije na koroških ter posestvih v dolnjem Pomurju in Po-

dravju. V zvezi s tem najdemo tudi prve skoro vzporedne omembe že obstoječih gradov v Brežah 1121, v Ptuju in Lipnici pa pred 1131 ter istočasna gradbena dela na gradovih v Ptuju, Lipnici in nad Brežami za nadškofa Konrada. Strassburg je sedež salzburških sufraginov, krških škofov. Ptujski, lipniški in breški gradovi so središča velikih salzburških zemljiških posesti, katera ti gradovi istočasno branijo. Pri dejstvu istih fevdalnih posestnikov, časovno sodobne navedbe vseh treh gradov v zori njihovega nastajanja ter podobnosti v legi ptujskograjskega izkopa z donžoni na lipniškem gradu ter na Petersbergu smo prav izzvani, da ugotovimo tudi ostale gradbenorazvojne sestavine posameznih salzburških po-

Shematična rekonstrukcija ptujskograjskega donžona (prezrez jug—sever)

²⁶ Baravalle R. - Knapp W., l. c., str. 42 † tločrt.

stojank v visokem fevdalizmu ter poizkušamo z analogijami tolmačiti ptuj-skograjski izkop.

Mesto Ptuj se je razvilo v trikotu med Dravo, grajskim grebenom ter mokrim svetom ob dolnji Grajeni na njenem historičnem — verjetno umetnem — sotočju v Dravo; samo pri tem historično-geografskem položaju visokofevdalnega Ptuja je tudi razumljiv Wolframov²⁷ opis Ptuja ob Dravi in Grajeni. Podobno leži sedež fevdalnega posestnika Ptuja v trikotu med Salzacho, Hohensalzburgom in Mönchsbergom. Pri tem so očitne vzporednosti Drave s Salzacho in ptujskograjskega grebena s Hohensalzburgom; edino Mönchsberg nadomešča v Ptuju grajenska nižina, ki pa je pri historičnem srednjeveškem toku Drave²⁸ prav takó gotova. Neustaljeni tok obeh rek je v obeh mestih dolgo zaviral nastanek ustaljenega mostišča, ki se je pomikalo ob rekah navzdol ter se ustalilo šele z dograditvijo mestnega obzidja. Od obeh grl: med reko in vzpetino v Salzburgu, od zahodnega grla med reko in vzpetino ter vzhodno grajensko mokrino in vzpetino v Ptuju, potekajo v obeh mestih ulice lk cerkvenim središčem mesta ter k mostišču.²⁹ Tlorisni izobliki obeh mest sta si še posebno slični, če upoštevamo, da je šele barok³⁰ razvil vzhodni meščanski del Salzburga, kakršen Ptuju manjka. Mogoče je slučaj, kar pa ni nujno, da se je v Ptuju: do visokega kapitalizma današnja Prešernova ulica imenovala z imenom, pri nas za glavno ulico nenavadnim, Žitna ulica, kakor se vse do danes imenuje zgodovinsko središče meščanskega Salzburga. Fevdalna razvojna razlika med Salzburgom in Ptujem pa je v tem, da salzburški nadškof kot deželni knez doma dolgo ni dovoljeval naselitve mendikantov,³¹ da mu ti ne bi kratili njegovih deželnoknežjih privilegijev, medtem ko je zelo zgodaj naselil iz Brež v Ptuj dominikance, da med drugim omejujejo zlasti sodno oblast ptujskograjskih ministerialov in nato obenem z minoriti čuvajo oba obdravska vogala ptujskega mesta.

Urbanistično razvojno vzporednost opazimo tudi med Ptujem in Brežami. Kakor je v Ptuju obrambni salzburški vidik prekinil tradicije srednjeveškega mesta z rimskim seliščem na desnem bregu Drave ter ga razvijal na levem bregu pod ptujskim gradom, podobno je Salzburg povezal trg Breže z gradom na Petersbergu, ko ga je v XII. stoletju načrtno preložil z levega brega Metnice na desnega pod Petersberg.

Podobno kot v izoblikah mest najdemo vzporedne urbanistične izoblike tudi v skupnostih gradov in mest pod njimi. V Salzburgu zapira prometno grlo na jugu ob Salzachi samostan Nonnberg in nad njim na grebenu Hohensalzburg, v Ptuju zahodno prometno grlo dominikanski samostan oziroma pred njegovo ustanovitvijo Matildin dvor in nad njim na grebenu ptujski grad; slično straži Breže od juga Virgilienberg s trdnjavskim

²⁷ Baš Fr., Historično geografski razvoj Ptuja. ČZN XXVIII 1933, str. 114: ...dã diu Greian in die Trã [mit golde ein wazzer rinnet...]

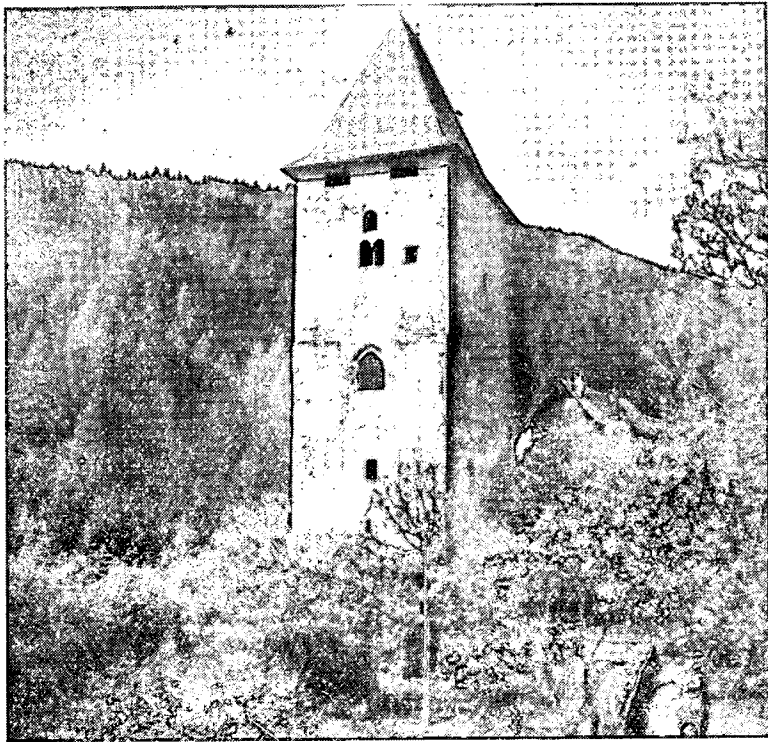
²⁸ ČZN XXVIII. 1933, str. 96 ss.

²⁹ Prim. tlorčta obeh mest: za Ptuj ČZN XXVIII. 1933, str. 109 in sliki 31, 32; za Salzburg tloris v Griebenovem vodniku.

³⁰ Martin Fr., Alte Kunst in Oesterreich. Salzburg 1928, str. XIX.

³¹ Donin R. K., Die Bettelordenskirchen in Oesterreich. Baden bei Wien. (1935), str. 14.

ozadjem nad mestom v Petersbergu. Nadaljnja skupna značilnost Salzburga, Brež in Ptuja je v tem, da sestavljata povsod grad in mesto eno utrdbo oziroma sistem utrdb s trdnjavskim središčem v gradu na višini, tako, da če zavzame sovražnik mesto, še grad ni premagan ter ga je treba samostojno³² oblegati in napasti; torej drugače ko n. pr. v Ljubljani, kjer je bil grad na severnem nosu grajskega grebena samo najmočnejši sektor v mestnem obzidju, ne pa tudi samostojna trdnjava, ali pa v Mariboru.

Konradov donžon iz prve polovice XII. stoletja na Petersbergu v Brežah (Posnetek Deželnega muzeja za Koroško, katerega ravnatelju dr. G. Moru se zanj na tem mestu zahvaljujem)

kjer je bil grad na Piramidi samo mestna prednja utrdba. V trdnjavski enotnosti gradu in mesta ne varujejo Salzburg, Breže in Ptuj samo samega sebe, temveč so to izrazite prometne zapore, ki obvladujejo mostišče, oziroma v Brežah prehod iz severnega gorovja v osrednjo Koroško ter obratno. Poleg tega pa niso gradovi nad temi mesti samo utrdba proti zunanjemu sovražniku, temveč istočasno tudi straža nad mestom, ki ga kroti v primeru, da bi meščanstvo stopilo v opozicijo proti fevdalnemu gospodarju gradu in mesta.

³² Prim. strokovno poročilo k renesančnim načrtom za utrditev Ptuja v dunajski nacionalni knjižnici HS 9225 f. 29.

Iz geografskih in političnih razlogov manjka povezanost gradu z mestom pri Lipnici. Široko inundacijsko ozemlje dolnje Solbe ni dovoljevalo enotnosti v utrditvi gradu in mesta, katerega pri rastoči politični moči traungauskega in na to balbenberskega deželnega kneza tudi ni mogel dobiti salzburški nadškof v svojo posest. Vendar je geomorfološka izoblika grebena, na katerem stoji lipniški grad, popolnoma podobna grebenu z gradovoma v Ptujju in nad Brežami. Na lipniškem gradu in na Petersbergu se pričemja grajski greben z ravnico od juga, na ptujjskem pa od zahoda. Iz teh ravni se polagoma dviga v srednjo najvišjo kopo, ki jo krona osrednji grad, nakar se teren zopet polagoma znižuje, deloma v ravni, deloma v stopnjah. Pogled na ptujjski grad od zahoda, na lipniškega od vzhoda ali na breškega od juga kaže geografsko močno enako podobo obrisov zlasti z grajsko planoto. Iz teh izoblik grajskih terenov pa izhaja, da je salzburški fortifikator tako v Lipnici kakor v Ptujju ali v Brežah delal po nekem določenem gradbenem sistemu, ki je za utrditev gradu zahteval določen geografski položaj. To se pa pravi z drugo besedo, da je salzburški fortifikator v Brežah, v Lipnici in v Ptujju delal po nekem sistemu, ki je vsem trem gradovom skupen, kakor jim je bil skupen lastnik in kakor se gradovi v virih skupno pojavljajo.

K izrabi osrednjih položajev svojih posestev pa je bil Salzburg prisiljen po razmerah, ki so izhajale v času nastajanja in razvijanja gradov iz mednarodnega in notranjega političnega položaja. V pokarolinški dobi z neurejenimi madžarsko-štajerskimi mejnimi odnošaji je Salzburg obvladoval položaj na naši Dravi z vencem utrjenih dvorov, s tehničnim razvojem zidarskega stavbarstva pa predvsem z gradom in nato z obzidanim mestom Ptujem. Povod za smotrno graditev zlasti gradov pa je dala poleg madžarske nevarnosti v Podravju notranjepolitična situacija v Vzhodnih Alpah, ki jo je povzročil mednarodni investiturni boj. Salzburg je bil v Vzhodnih Alpah glava papeške gregorijanske stranke zlasti z močnimi osebnostmi madškofov Gebharda I. (1060—1088) in Konrada I. (1106—1147). Za Konrada I. vemo iz njegovega življenjepisa, da je poleg Rajhenburga obnavljal lipniški grad, ojačil Petersberg ter obnovil grad Ptuj, ki je bil že dolgo časa porušen: *Bethowe antiquum extitit castrum, sed dirutum multis temporibus, atque sicut hodie cernitur reedificatum est.* Za Gebharda pa je podobno znano, da je postavil temelje Hohensalzburgu, izgradil Petersberg nad Brežami in da je moral v zvezi z obstoječim gradom v Ptujju, kakor ga navaja Konradov življenjepisec, podobno postopati tudi v Ptujju in Lipnici zaradi neurejenih odnosov do Madžarov in notranjepolitičnih investiturnih bojev, ako niso tega storili že njegovi predniki. Z vso gotovostjo pa smemo v zvezi z navedbami biografa nadškofa Konrada I. računati, da je v XI. stoletju ptujjski grad že obstajal ter da je bil pri sorodni izobliki ptujskograjskega grebena z grebenoma, na katerih stojita Petersberg in lipniški grad, zgrajen v sistemu salzburških grajskih fortifikacij.

Na ptujjskem gradu nam stavbni deli iz Konradovega časa do danes še niso poznani, na lipniškem gradu se nekateri domnevajo, pač pa jih

poznamo s Petersberga nad Brežami. Gebhardov gornji grad³³ leži na najvišji kopi, kjer ga karakterizirajo ruševine pravokotnega stolpa, ki še ima okno z zgodnjeromanskim kamnitim okvirom. Na jugu te gornjegrajske petersburške kope, na njenem prehodu v raven s karolinško Petrovo cerkvijo pa stojijo ostaline drugega Gebhardovega stolpa z zanj značilno fresko krškega škofa Romana. Ob temeljih tega donžona se dviga danes obnovljeni pravokotni donžon, zgrajen za Konrada I., obnovitelja gradov Rajhenburg, Lipnica in Ptuj. Geografski položaj tako Gebhardovega kakor Konradovega petersburškega donžona pa je soroden legi ptujskograjskega izkopa, ker leži nad pobočjem, ki se dolinsko razteza z grebena proti severozahodu, kjer je zato verjetnost napada največja; Gebhardov in Konradov donžon na Petersbergu ležita nadalje podobno kot ptujskograjski izkop na terasi pod gornjegrajsko kopo, od koder je najboljši pregled čez dolino dolnje Metnice, medtem ko imata Breže samo za hrbtom v mrtvem polju, kakor je to primer z mestom tudi v Ptujju. Podoben je položaj Polheima z zgodovinskim stolpom na lipniškem gradu, ki leži nad najlažjim dostopom na lipniškograjski greben od juga in vzhoda ter na ravni severno od prevala med Frauenbergom in Lipniškim gradom, od koder je na zahod dober pregled čez dolino Solbe. Na sever od Polheima pa se širi na položno se vzpenjajočem grebenu glavni grad s središčem v nekdanjem »ptujskem« stolpu. Tako je gotova sorodnost v geografskem položaju gradov Ptuj, Lipnica in Petersberg z njihovimi osrednjimi gradovi, prav posebej pa tudi v geografski legi donžonov v Polheimu in Petersbergu z lego ptujskograjskega izkopa.

Ko smo tako ugotovili iste fevdalne posestnike v gradovih Petersberg, Lipnica in Ptuj, podobnost v geografski legi vseh treh, enako podobnost v geografski legi ptujskograjskega izkopa ter donžonov na lipniškem gradu in na Petersbergu ter skoro istočasni zgodovinski pojav vseh treh gradov z istim gradbenim gospodarjem, je potrebno ugotoviti tudi sestavine ptujskega gradu v njegovi fevdalni preteklosti ter jih primerjati z obehma ostalima salzburškima gradovoma. Pri tej primerjavi izpuščamo tako Deutschlandsberg kakor tudi Rajhenburg, ker sta oba v svojih damašnjih gradbenih prvinah mlajšega izvora.

Po salzburški pravni tradiciji XIII. stoletja je bila naloga ministerialov na ptujskem gradu upravljati mestno mitnino, carino in sejmarino, bdeti nad salzburškimi interesi v Ptujju in okolici ter braniti salzburško Podravje pred Madžari. V zvezi s temi nalogami, ki kažejo precej zgodnji izvor, je moral ptujski grad kot sedež salzburškega ministeriala predvsem obvladovati ptujsko mesto s prehodom čez Dravo in nastopati proti Madžarom v kombinatu³⁴ utrdbe na severu in na jugu od Drave. V začetku, to je od IX. stoletja dalje, so služili za utrdbe dvori, od katerih je moral zrasti nad ostale geografsko najpomembnejši na ptujskograjski gorici. Razvijajoče se denarno gospodarstvo, utemeljeno v žitarstvu in vinograd-

³³ Ginhart K., l. c., str. 31 ss.

³⁴ Pirchegger H., Geschichte der Steiermark bis 1282. Graz 1936, str. 421. — Kos M., Srednjeveški urbarji za Slovenijo. I. Urbarji Salzburške nadškofije. Ljubljana 1939, str. 12.

ništvu, je terjalo istočasno s pacifikacijo ozemlja pred Madžari gospodarsko koncentracijo vse salzburške posesti na mesto in grad Ptuj. Za vodstvo gradov in nalog, ki so iz tega izvirale, so tako deželni knez kakor vazali z večjimi nalogami, in med take je spadal tudi ptujski ministerial, najemali upravnike iz vrst vitezov³⁵ (milites), katerim je pripadal tudi eden posestnikov drugega ptujskega gradu dominus Herman. S koncentracijo gospodarstva in uprave v Ptujju je morala rasti tudi utrdbeni sila Ptujja z namenom, da štiti salzburške podravske interese. Ta je rastle z zidarsko tehniko preko ptujskega gradu na najvišji kopi iz starega gradišča. Mali grad pa je moral pri zemljepisni izobliki ptujskograjskega grebena — podobno ko na Petersbergu ali lipniškem gradu — varovati dostop nanj in k njemu, torej na najvišjo kopo preko najpoložnejših pobočij in tako preprečevati koncentrirani napad na grad z zahodne strani, ki je za tak napad pri napadalni tehniki visokega srednjega veka edina prišla v poštev, ker je za podobno dejanje na vzhodnem ptujskograjskem grebenu premalo prostora. Časovno je to doba, ko nastaja castrum minus v castrum antiquum vzporedno z dvori in ko je posamezna utrdba še oporišče za sebe; to je doba od XI. stoletja, doba, ko še obstajajo dvori, ko pa istočasno že nastajajo gradovi v istočasni vzporednosti n. pr. ptujskega Matildinega dvora in »starega gradu«. Nova doba zidarskega grajskega stavbarstva je povezala na vzhodu grad in župnijsko mestno cerkev preko vzhodnega stolpa, na zahodu pa preko zahodnega z dominikanskim samostanom v enotno utrdbeno pregrajo, ki je varovala Ptuj pred napadi z goriškega severa in s te utrdbene pregraje tudi vladala nad mokrim nižinskim grajskim svetom, ki ga je od srede XIII. stoletja branil minoritski samostan. Današnji zahodni stolp, nazivan že v XVI. stoletju stari stolp, kaže vse gradbene značilnosti predrenesance dobe ter je moral nastati kot zvezna utrdba med gradom in dominikanskim samostanom v času, ko sta dominikanski samostan in grad na ptujskograjskem grebenu zavzela osrednji položaj ptujske mestne trdnjave, to je do srede XIV. stoletja. To pa je čas, ko prevzame mesto Ptuj položaj dotedanega gradu kot osrednje trdnjave na Dravskem polju. Istočasno s tem pa je moral nastati tudi zgodovinski stolp, tako zvani smodniški, to je utrdba, ki se na Vischerjevi sliki Ptujja dviga iz jugozahodnega ptujskega vzhodnega ali pobočja, torej izpod ravni, na kateri leži naš ptujskograjski izkop. V njem vidimo poleg povezanosti gradu z dominikanskim samostanom in severozahodnimi vrati v mesto ojačeno stražo nad najpoložnejšim ptujskograjskim pobočjem, katerega sedaj v dobi lokostrelske oborožitve obvladujejo skupno grad z gradiške kope, zahodni stolp na nosu, kjer se položno pobočje stika s ptujskograjskim grebenom in zahodno ravnijo ter tako zvani smodniški stolp, ki straži kot mestna vrata preval med Panoramo in ptujskograjskim grebenom in istočasno tudi zahodni bok položnega severozahodnega pobočja. Pozornost, ki jo je posvečala grajska fortifikacija zaradi položnosti nevarnemu severnemu pobočju, kaže, da je morala tem bolj tudi starejša dvorska fortifikacija zavarovati to pobočje z utrdbo, dokler ni bilo to

³⁵ Mell A., Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark. Graz 1930, str. 257.

v dobi zidanih gradov napredneje zastraženo z novim zahodnim in smodniškim stolpom ter z zidano žitnico. S tem je postala starejša utrdba nesodobna in nepotrebna in njen gradbeni material je bil uporabljen drugje. Utrdba na mestu ptujskograjskega izkopa bi s tem doigrala svojo vlogo in bi z gradnjo sodobnih stolpov bil njen material uporabljen zanje.

Razvoj ptujškega gradu, ki ima tudi po vključitvi v mestno trdnjavo manjše sorodnosti s salzburskim in breškim, je bil s tem zaključen; kajti nadaljnja njegova zgodovina je istočasno zgodovina ptujške mestne trdnjave. To pa je tudi zaključek pravega grajskega stavbarstva na vzpetinah; pred tem so nastajali dvori zlasti v strnjenih seliščih na ravninah in v razvijajočih se mestih; na vzpetinah v bližini selišč so se razvili v gradove, v mestih pa v upravne mestne in meščanske hiše; pozneje pa začnejo zlasti z renesanso nastajati palače fevdalcev v mestih in prav tako na ravni deželi vzporedno s tem, ko izgubljajo gradovi svoj prvenstveni utrdbeni značaj. Pri nas pa doslej ne poznamo primera in ga tudi ne navajata n. pr. Baravalle ali Ginhart, da bi se v času fortifikacijskega grajskega stavbarstva razvil grad v mestu ali na ravnini, razen relativno redkih vodnih in jamskih gradov. Pojem gradu je od X. do XIII. stoletja istoveten s pojmom utrdbe na vzpetini. To dejstvo moramo predpostavljati, ko prehajamo k vprašanju, kakšen je bil ptujski grad v dobi od Gebharda do Konrada pa do vključitve v sistem ptujške mestne trdnjave.

Splošno podobo gradu v tej romanski dobi bi mogli dobiti iz razvojno zeostalnih gradov, ki niso participirali pri nas na renesančni protiturški modernizaciji kakor n. pr. Vischejev Wildon ali Schwanberg, poleg njih pa tudi ostanke lipniškega gradu in Petersberga. Grad je v naši razvojni dobi sestavina upravnih, gospodarskih in stražnih stavb ter kapele, ki so z obzidjem, okopi ali palisadami povezani v eno enoto. Fortifikacijsko so za naše grajske pojme, ki se običajno nanašajo na naše renesančne in baročne gradove, primitivni, brez cvingerjev, dvižnih mostov in utrdbenih oslonov v stolpih. Ptujski grad je bil po ozemlju in prebivalstvu, ki se je iz njega upravljalo, med največjimi v deželi, saj vemo iz XIII. stoletja, da je ptujski ministerial vodil v deželni brambi 200³⁶ svojih bojevnikov. Podobno je moral biti kot stavba med največjimi gradovi, saj je znašala zanj deželna kastelnina letno 200³⁷ mark ter je bil zadevno med štajerskimi gradovi na prvem mestu. Za njegov obseg govori nadalje babenberškosalzburska kovnica novcev, ki je delovala v njem nekaj let po 1222. Sodna in upravna graščakova oblast je zahtevala prostore, kjer se je ta izvajala, uprava mitnine in sejmarine pa še stolp, ki je bil poleg orožarne tudi prostor za blagajno. Koliko se je upravno poslovanje vršilo v palaciju ali v hiši, ki jo navajajo poznofeudalni viri, bo ostalo vedno nejasno. Kot imetnik beneficija, torej kot upravnik salzburskih posestev, je ptujskograjski ministerial imel po fevdalnem običaju³⁸ na gradu ali pri gradu svoje stanovanje. Ker pa je v smislu salzburske tradicije pri sklepanju nove kaste-

³⁶ Pirchegger H., l. c., str. 302.

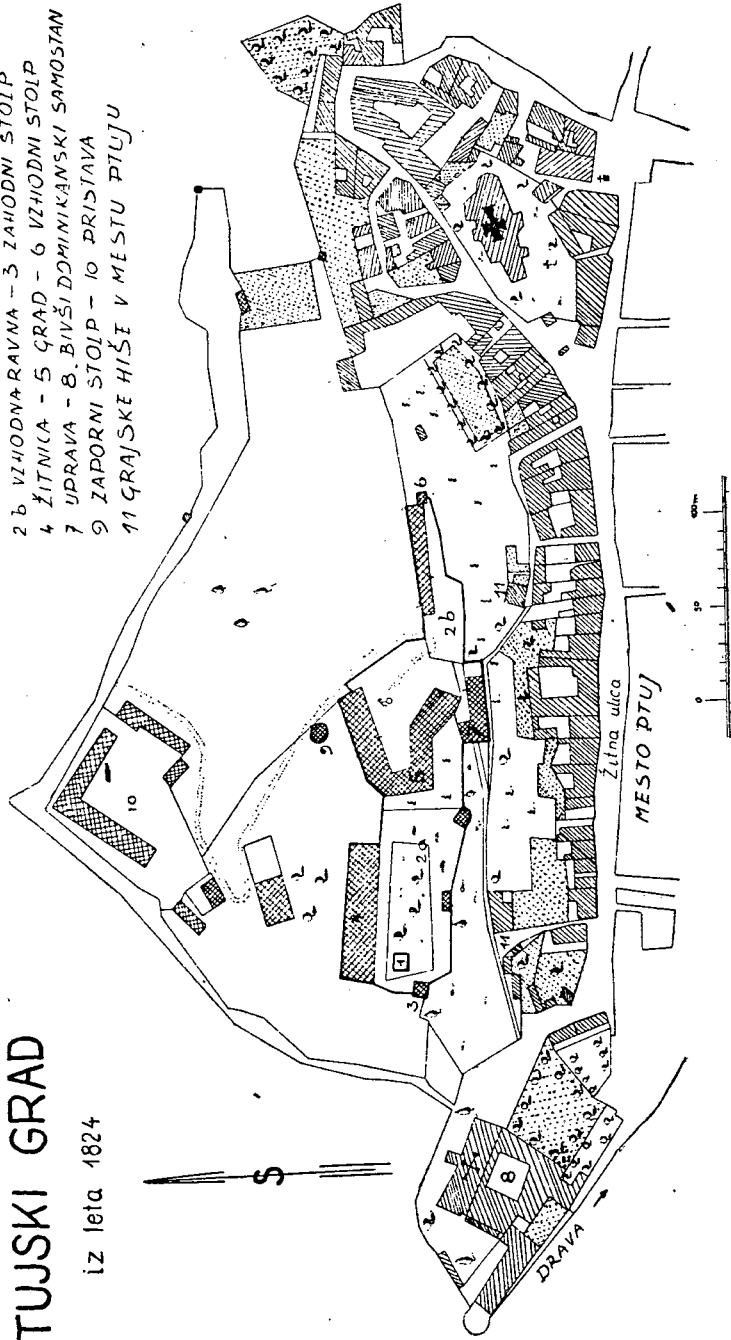
³⁷ Dopsch A., Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter. Wien—Leipzig 1910, str. 60, 67.

³⁸ Burghaus, Burgsess. Prim.: Haberkern E. - Wallach J. F., Hilfswörterbuch für Historiker. Berlin 1935, str. 65.

PTUJSKI GRAD

iz leta 1824

- 1 IZKOP - 2 a ZAHODNA RAVNA -
- 2 b VZHODNA RAVNA - 3 ZAHODNI STOLP
- 4 ŽITNICA - 5 GRAD - 6 VZHODNI STOLP
- 7 UPRAVA - 8. BIVŠI DOMINIKANSKI SAMOSTAN
- 9 ZAPORNI STOLP - 10 PRISTAVA
- 11 GRAJSKE HIŠE V MESTU PTUJU

lanske pogodbe 1280 salzburški ministerial bil dolžan ob nadškofovem prihodu v Ptuj staviti mu na razpolago celoten grad, moramo predpostavljati, da je kastelan v takem primeru preselil upravo v drugo poslopje, ker upravno grajsko poslovanje ni moglo prenehati, ko so taki obiski trajali dalje časa in bili zvezani s poslovanjem nadškofovskega upravnega štaba. Če pravno razmerje med nadškofom in ptujskim ministerialom dovoljuje podmeno o drugem ptujskem gradu, pa točno izpričujejo drugi ptujski grad kronist Otokar in poleg njega navedba drugega ptujskega gradu viteza Hermana, kakor tudi Mucharjeve navedbe castrum minus, ki ga M. Kos naziva manjši grad; visokofeudalne množinske navedbe ptujskograjskih utrdb (Vesten) so samo nadaljevanje teh dveh gradov, dokler se z modernizacijo v XIV. stoletju grad ne vključi v ptujsko mestno trdnjavo. V zvezi s fevdalno upravno prakso³⁹ je bil mali grad sedež upravnega pomočnika ptujskega ministeriala, ki ga je zaradi obsežnosti svojih upravnih nalog nujno potreboval. Lega izkopa in s tem malega gradu govori za istočasni nastanek s petersberskima donžonoma. Iz tega bi izhajalo, da je dobil ptujski ministerial svojega upravnega pomočnika že zelo zgodaj, za kar bi ga upravičevala obsežnost njegovih funkcij. Mali grad bi po tem mogel nastati zelo zgodaj v pokarolinški dobi in obstajati do konca v XIII. stoletju, torej v času, ki je tehničnozgodovinsko na naših gradovih doba donžonov; tudi tako bi tehničnozgodovinsko mogel biti ptujskograjski izkop z donžonskim tločrtom približnih 12 m × 12 m negativ temeljev ptujskega malega gradu.

Da je zgodnje- in visokofeudalni ptujski grad obstajal iz dveh gradov, iz večjega nadškofovega in manjšega ministerialovega, moremo sklepati tudi po drugih salzburških gradovih. Paralele za to imamo zopet na lipniškem gradu v Polheimu ter na Petersburgu v tako zvanem Lavantinskem gradu; oba ta dva sta predstavljala upravno poslopje prvega kakor drugega gradu. Kje je sedaj stal v Ptujtu mali grad, bomo mogli zopet izvedeti po analogiji z lipniškim gradom in s Petersburgom, kjer je bil nadškofovski grad v osrednjem najvišjem delu gradu in pod katerim se je nahajal upravni grad. Da je salzburški grad bil osrednja grajska utrdba na najvišji kopi ptujskograjskega grebena, za to govori poleg analogije s Petersburgom in Lipnico tudi njegov osrednji položaj v celotnem utrdbenem sistemu, obenem s tem pa tudi večja starost. Ta izhaja iz okopanega položaja njegovih temeljev ter iz celotne njegove lege v okopu na vzpetini, ki ima zgodnjesrednjeveški⁴⁰ značaj gradišča. Ta gradiški položaj osrednjega najvišjega dela ptujskega gradu je gotovo tudi povod, čeprav tega ne mavaja, da mu v njegovem izvoru pripisuje Zahn⁴¹ zanesljive slovenske temelje. Iz slovenskega gradišča je pozneje fevdalni Salzburg preko dvora razvijal nadaljnji zidani ptujski grad s središčem

³⁹ Mell A., l. c., str. 257 ss.

⁴⁰ Prim.: Schmid W., Zur frühmittelalterlichen Besiedlung der Steiermark. ZhVStmk XVIII. 1922, str. 40. — Baravalle R. - Knapp W., l. c. 151 (Turmbauernkogel).

⁴¹ Zahn J., Älteste Burgen in Steiermark. Graz 1905. Styriaca. NF II., str. 57: ... unbedingt auf wendischer Grundlage fussend... — O zgodnjesrednjeveškem Petersburgu prim. Kohla Fr. X., Zu den Grundrissen der spätantiken Burgen in Kärnten, Carinthia I. CXXXII. 1942, str. 70, 72 ss.

na osrednji kopi ptujskograjskega grebena in ga na najbolj ogroženem mestu zavaroval z donžonom ali malim gradom.

Poleg obeh gradov je spadalo v sestav ptujskega gradu še 12 stražarskih posestev, žitnica in hiša. Pri kontinuiteti fevdalne zemljiške posesti smemo poznejše navedbe uporabiti tudi za starejšo dobo grajske utrdbene tehnike in to še posebno zaradi dejstva, da so morala stražarska posestva biti neposredno v zvezi z gradom. Dvoje od teh stražarskih domov z vrtnarijami je stalo pozneje »na Kamnu«.⁴² Po tem nazivu jih moramo z geografijo ptujskograjskega grebena lokalizirati na vzhodno ravno, kar potrjuje tudi dominikanski zapisnik⁴³ iz 1443, ko govori o hiši na ptujskograjskem grebenu nad stopnicami. Vzhodna ptujskograjska ravna pa nima več prostora ko za dvoje stražarskih domov z vrtnarijami, zlasti če upoštevamo, da prisojna južna lega višjih pobočij tik pod ravno ne dopušča vrtnih kultur, razen v zgodnji pomladi, in da je tako služil v vrtnarske namene samo hrbet na ravni sami kot taki. Ostalih 10 stražarskih domov pa je stalo na južnem in severozahodnem vznožju ptujskograjskega grebena, kjer si je do polpretekle dobe ptujski grad delil posest z mestno župnijo in z dominikanskim samostanom. Izven južnega in severozahodnega vznožja grebena pa zopet ne dovoljuje vrtnarstva pedologija tal in deloma tudi ne strmina. Od 12 stražarskih domov jih moramo tako dvoje lokalizirati na vzhodno ravno, ostalih 10 pa deloma na južno, deloma pa na severozahodno vznožje gradu okoli pristave, kar vse kaže tudi njihov najbolj ekonomsko razmestitev z vidika stražne priročnosti.

Glede »hiše« na ptujskem gradu se moramo zavedati, da se to ime pojavi šele potem, ko je izginila navedba o drugem gradu. Ta »hiša« je upravno poslopje, ki se je prvotno kot upraviteljevo stanovanje zvalo grajska hiša (Burghus, Burghaus) in polagoma z izoblikovanjem zidanega gradu kot takega enostavno hiša (Haus). Upravno poslopje je v večini gradov stalo redno čim bližje vhoda na grad. Zaradi tega smemo postaviti podmeno, da je poznejše upravno grajsko poslopje na renesančni bastiji nad Karlovim portalom tudi nadaljevanje sedeža poznosrednjeveške grajske uprave. Kajti to je — razen mesta za žitnico — edini prostor na vsem ptujskograjskem pobočju, ki ni ogrožen od zemeljskih plazov, razen konglomeratskih strmih, ki pa kot take za stavbe ne pridejo v poštev. Pri tem geografskem položaju ptujskograjskega grebena prostora za »hišo« pri upoštevanju malega gradu in žitnice kratko in malo nimamo, razen na mestu današnje bastije nad Karlovim portalom.

Po lokalizaciji stražarskih posesti na vzhodno ravno in na južno ter severozahodno vznožje gradu ter upravne »hiše« na mesto južne bastije je tukaj izrabljena vsa za stavbe in selišča sposobna površina. Zaradi tega moramo prostor za žitnico in malim gradom iskati drugje.

Južna pobočja zaradi strmih konglomeratskih pobočij za naš namen izpadejo. Prav tako severna zaradi peščenih glinastih strmih, predvsem pa zaradi plazovitosti. Tako preostane samo zahodna ravna s terasami na severu pod njo.

⁴² Lang A., l. c., str. 65: Item auf dem Stain sunt due desolate...

⁴³ Zahn J., Ueber das Dominikanerkloster zu Pettau, BzKstGQ XVI, 1879, str. 16 ss.

Na zahodni ravni pa moramo zopet kot prostor, kjer bi mogla stati visokofeudalna žitnica in mali grad, izločiti vso zahodno ravno s terenom, kjer so bili izkopani staroslovenski grobovi. Staroslovensko pokopališče je bilo v času fevdalnega pojmovanja, da je človeško truplo bivališče duše, ki bo s truplom vstala na sodni dan, obravnavano kot pravi mirogoj, ki se pojavi kot vrt že v resesansi in ki je tak ostal vse do arheoloških izkopavanj 1909 oziroma 1946; saj so staroslovenski grobovi ostali v bistvu nedotaknjeni, dokler niso bili arheološko in situ izkopani. Tako ostanejo kot prostor za visokofeudalne sestavine ptujskega gradu samo ruševine z barbarskimi zidanimi temelji tako imenovanega »kastela« s kvadratastim izkopom v njegovem severnem delu. Ta izkop je vdolan v glinasto, malo peščeno zemljo, kar govori za zgodnjo tehniko grajskega stavbarstva, ki še ne išče za temelje žive skale in ki s temelji v prsti še vsebuje tradicijo gradiške fortifikacije. V dobi razvoja gradov, zlasti v XII. in XIII. stoletju, postavlja grajsko stavbarstvo zlasti stolpe običajno na skalo. To je primer tudi pri najstarejšem ohranjenem delu ptujskega gradu v notranjosti ključa ali podkve v pritličju pod stopnicami, ki je zidan na živi skali. To dejstvo nas v zvezi z naslonitvijo tločrta na stare gradiške okope opravičuje k sklepu, da je ta najstarejši del današnjega ptujskega gradu v svojih temeljih iz dobe Konradove obnove, torej iz prve polovice XII. stoletja. K temu nas opravičuje tudi debelina zidu po primerjavi z ostalinami Konradovih zidov na Petersbergu. Po svoji vdolavi v glinaste zemeljske plasti pa je ptujskograjski izkop v barbarskih ruševinah na zahodni ravni starejši. Tudi nas s svoji lego pred zaključnim nosom zahodne ravne spominja na položaj karolinških cerkev na Krnskem gradu ter sv. Petra nad Brežami pod Konradovim donžonom. Kot negativ stavbe, ki je po svojem izvoru starejša od Konradove ptujskograjske obnove, pa spada v dobo, ko v veliki meri grad še ni sestavina stolpa, palacija, kemenat, cvingerja itd., temveč ko je grad še to, iz česar se je razvil, in ko je na svoji prvi zidani razvojni stopnji, to je, ko je grad donžon: zidani stolp, kjer se od ječe v pritličju ali podzemlju dvigajo v nadstropjih stanovanje, kapela, stražnica in okoli katerega so najpotrebnejše pritlikline.⁴⁴ Po svojem nastanku spada donžonski negativ v dobo pred Konradom, po takratnih obče-zgodovinskih razmerah najmanj v čas investiturnega boja, to je v dobo Gebharda v drugi polovici XI. stoletja. Mogoče pa je celo starejši, za kar bi govoril severni zaključek zahodne ravne, ki sestoji iz okopa, v katerega je vzidana žitnica in na straneh od nje okolni zid, na katerem je vodil poznejši cestni dostop na zahodno ravno in verjetno tudi dalje na osrednji grad. V vsakem primeru se nastanek donžona, to je malega gradu, blizu obstoju staroslovenskega pokopališča in načjenja novo pokopališko problematiko: v kakem odnosu je gradišče na današnjem ptujskem gradu s staroslovenskim pokopališčem. V zvezi s Konradovo obnovo ptujskega gradu pa je treba tudi ugotoviti, da je Konradova doba zadnja, ki je tehnično še mogla obnoviti donžon kot tak, ne da ga bi istočasno modernizirala, kar bi nastopilo že eno ali dve generaciji za njo.

⁴⁴ Luckenbach H., Kunst und Geschichte. Berlin (1939). II, sl. 71 (Oberburg Rüdeshelm). — Pinder W., Deutsche Burgen und feste Schlösser. Königstein—Leipzig. St. 60 (Finstergrün pri Ramingsteinu).

Pri historičnogeografski nujnosti, da je ptujski mali grad moral ležati samo na zahodni grajski ravni, tukaj zopet edino izven staroslovenskega pokopališča in tako samo prav v našem izkopu, moramo še enkrat poudariti, da se mere ptujskograjskega izkopa skoro skladajo z merami grajskega stolpa, donžona v Vazu; da so tanjši zidovi donžonov v Brežah ali Strassburgu utemeljeni v svojih temeljih na živi skali, iz katere rastejo, medtem ko je ptujski donžon s svojo rastjo iz glinaste zemlje potreboval globlje in širše temelje in za temi tudi zidove; da je lega ptujskograjskega donžona sorodna legi Gebhardovega in Konradovega donžona na Petersbergu ter historičnega polheimskega srednjeveškega stolpa na lipniškem gradu; in da je odnos ptujskograjskega donžona do osrednjega gornjega ali večjega gradu prav tako soroden odnosom na lipniškem gradu in na Petersbergu. Historična geografija ptujskograjskega grebena ter sorodnost ptujskega, lipniškega in petersberskega gradu, ki sestavljajo v svoji izgradnji kot središča vlade nad salzburškimi fevdalnimi posestvi enoten utrdbeni ali grajski sestav, razlagajo pri pomanjkanju sodobnih zgodovinskih virov funkcijo ptujskograjskega izkopa ter ga vključujejo z donžonom v ptujskograjski razvoj kot castrum minus ali mali ptujski grad.

Če je bilo tako mogoče iz historičnogeografskih razlogov na ptujskem gradu ter iz analogije z drugimi sodobnimi salzburškimi fevdalnimi središči postaviti tolmačenje, da predstavlja ptujskograjski izkop negativ temeljev donžona, ki je mogel nastati najkasneje v XI. stoletju za Gebharda, preostane še vprašanje, do kdaj je ta donžon obstajal kot sestavni del ptujskega gradu. Gradbenozgodovinsko so prenehali donžoni kot sestavine gradov v XIV. stoletju z razvojem fortifikacijske tehnike, ki so jo povzročile zlasti z uvedbo cvingerja križarske vojne: praktično v Ptuju pa z vključitvijo dominikanskega samostana v utrdbeni sistem ptujskega mesta. To zopet ustreza splošnemu sodobnemu tehničnemu razvoju utrdb, kakor jih moremo še danes opazovati n. pr. v Passau-u,⁴⁵ kjer ustreza zveza utrdb na griču in ob Donavi utrjeni povezavi dominikanskega samostana s ptujskim gradom preko današnjega zahodnega stolpa. Z nastankom zahodnega stolpa kot zveze med gradom in dominikanskim samostanom je bila naloga donžona izvršena, potem ko je donžon kot fortifikacijski element zastarel in je s XIV. stoletjem gradnja donžonov prenehala. Tako tudi po XIV. stoletju ne najdemo več med sestavinami ptujskega gradu omenjenih niti »Vesten« niti drugega gradu, temveč stopi na njih mesto upravno grajsko poslopje »hiša«.

Ptujski fortifikatorji pa so tudi za tem in pri tem posvečali pozornost položnemu severnemu grajskemu pobočju. Omenili smo že smodniški stolp,⁴⁶ ki smo ga videli z gornjimi deli pri Vischerju in ki je stal kot mestna vrata severozahodno pod našim izkopom. Poleg njega pa kaže vse znake utrdbe, in to zlasti v spodnjih delih, grajska žitnica. Če se vprašamo, kje je mogel salzburški nadškof postaviti žitnico, ki jo navaja kot svojo tradicionalno posebno pravico v ptujskem gradu že pred XIII. stoletjem, potem moremo odgovoriti, da je mogla stati v času dvorov kjerkoli; z raz-

⁴⁵ Pflnder W., l. c. Königstein—Leipzig 1913. Št. 104, str. 26. ;

⁴⁶ Janisch A. J., Topographisch-statistisches Lexicon von Steiermark. Graz 1878, str. 462.

vojem gradu pa se je vključila vanj kot grajska pritiklina, ki je mogla stati samo na zahodnem grajskem grebenu, kjer pa zopet izpade zahodna ravna kot nedotaknjeno pokopališče z grajskim vrtom. Na sever se zahodna ravna končuje v časovno še nedoločenem okopu, pod katerim se razprostira najobsežnejša ravnica na vsem ptujskograjskem grebenu. Na njej je mogla in morala nastati grajska žitnica že zelo zgodaj, ker nosi v svojih današnjih kletnih zidovih gradbene značilnosti iz predrenesančne dobe. Zaradi razpoložljivosti prostora za žitnico je bilo tako nujno, da je morala nastati na svojem današnjem mestu že v fevdalni dobi, ker zanjo iz razlogov geografske izoblike ptujskograjskega terena drugje mesta ni bilo. Pri tem ni važno, ali je nastala ravnica, na kateri stoji, prirodno ali z umetnim izravnanjem. Važno pa je drugo dejstvo, da je bil okop od zahodnega stolpa do žitnice in nato dalje na vzhod do zapornega stolpa in severnega vhoda v grad v renesančni dobi utrjen z zidom, tako da je sestavljala žitnica tudi eno izmed severnih grajskih utrd; žitnica sama in zid proti zahodnemu in proti zapornemu stolpu so samo mlajše in gradbeno naprednejše nadaljevanje okopa na jugu od nje, in to okopa, na katerem leži naš izkop, torej okopa malega gradu. Ker dejstvo je, da ni šele renesančna modernizacija ptujskih grajskih utrd zgradila okopov, ko je zgradila grajski zid in modernizirala žitnico, temveč, da so okopi starejši, kar kaže mnogokje njih antična vsebina; zemeljski nivo, v katerem ležijo staroslovenski grobovi, in razširjenost staroslovenskih grobov proti žitnici, kjer na robu, to je na okopu samem, prenehajo, pa bi govorila za to, da je okop s svojim nastankom povezan z obstojem staroslovenskega pokopališča. Poznejši dovoz na grad se je na ta okop samo naslonil. Ta dovoz je likvidirala leslijska obnova ptujskega gradu, ki je dala žitnici njeno današnjo obliko. Po svojih gradbenih značilnostih, zlasti po opornikih, pa je žitnica starejša; s svojo lego v okopu na severu od zahodne ravne je istočasno tudi utrdba, ki je severne okope ojačila, obenem pa prevzela po izgraditvi zahodnega stolpa tudi obrambno nalogo, da varuje dostop po položnem severnem grebenu na zahodno ravno in na severne grajske okope. Nastanek žitnice kot utrdbene sestavine ptujskega gradu v času pred renesanso pomeni zadnje dejanje v razdeljevanju funkcij nekdanjega malega gradu na nove, času in fortifikacijskemu in gradbenemu razvoju ustrezajoče sestavine na ptujskem gradu.

Legi žitnice pa je v Ptujju svojevrstna ter se razlikuje od žitnice na Petersburgu in je samo od daleč sorodna žitnici na lipniškem gradu, tako da kažejo žitnice izjemo v siceršnji očitvidni sorodnosti vseh treh salzburških gradov. Pri tem je ugotoviti, da breško salzburško ozemlje ni bilo in ni žitorodno, temveč zaradi svoje planinske lege predvsem živinorejsko in rudarstvo. Lipniški grad pa je bil sedež salzburškega vicedoma in je kot tak imel še večje gospodarske naloge ko ptujski, kar je prišlo na lipniškem gradu do izraza v posebni utrditvi žitniškega poslopja s posebnim zapornim zidom. Razen te izjeme pa je sorodnost vseh treh gradov jasna v geografski izobliki grajskih grebenov, v istem fevdalnem lastniku, skoro istih časovnih navedbah o grajskih pojavih ter po ohranitvi najstarejših gradbenih elementov zlasti na Petersburgu. Sorodnost v pravem grajskem razvoju pa moremo poudariti še z istimi grajskimi upravljalki v

Ptuju in na Lipnici. To so bili dalje časa tudi na lipniškem gradu ptujski ministeriali do začetka XIII. stoletja, ko prevzamejo 1219 od njih del lipniškega gradu sekovski škofje, katerim predajo Ptujčani tudi gornji, po njih imenovani ptujski stolp. Dejstvo, da je bil na lipniškem gradu salzburški štajerski vicedomat, h kateremu je spadala tudi salzburška ptujska posest, zaradi tega ne govori za raznolikost grajskega razvoja na lipniškem gradu in v Ptuju, temveč z vicedomi Ptujčani istosmernost v razvoju obeh gradov celo potrjuje.

Metodično bi mogel naša razmotrivanja kdo odklanjati iz razloga, da imamo zgodovinske navedbe o dveh ali več ptujskih gradovih iz XIII., ne pa tudi iz XI. stoletja. To je res, ali za to pa imamo za čas po X. stoletju arheološki dokument v izkopu samem z donžonskimi merami in gradbeno-zgodovinski razvoj salzburških gradov z donžonoma iz XI. in XII. stoletja na Petersbergu v fortifikacijskem položaju arheološkega ptujskograjskega spomenika. Ta spomenik je gradbeni element in obravnavanje njegove problematike je metodična naloga zgodovine stavbarstva, ki more cezuro med X. in XIII. stoletjem izpolniti z gradbenorazvojnimi analogijami, kar smo v našem razpravljanju tudi izvedli. Naše obravnavanje ptujskograjskega izkopa je tako pripeljalo do naslednjih zaključkov:

1. Izkop je datirati v čas med X. stoletjem in poznim srednjim vekom.
2. Tloris izkopa se v tem času sklada s tlorisom donžona, kateremu ustrezajo tudi izkopne horizontalne in vertikalne mere.
3. Lega in sestav salzburškega ptujškega gradu sta sorodna legi in sestavu drugih dveh salzburških gradov na Petersbergu in nad Lipnico.
4. Zgodovinske navedbe o visokofeudalnem ptujskem gradu pričajo, da je bil sestavina velikega in malega gradu.
5. Lokalizacija posameznih sestavin ptujškega gradu kaže, da je moral biti mali grad istoveten z donžonom na mestu izkopa iz leta 1947.
6. Stavbenozgodovinsko se je ptujski grad razvijal vzporedno s salzburškima gradovoma nad Lipnico in na Petersbergu, kjer sta donžona iz XI. in XII. stoletja ohranjena do danes v legi ptujskograjskega izkopa.
7. Ptujski grad je rasel z osrednjim velikim gradom iz gradišča na osrednji kopi ter iz barbarske arhitekture z malim gradom kot donžonom na mestu izkopa iz 1947.
8. Z vključitvijo ptujškega gradu v ptujsko mestno trdnjavo ter z istočasnim razvojem grajske tehnike je malograjski donžon zastarel do XIV. stoletja ter je bil z izgraditvijo naprednih sodobnih grajskih utrdb koncem srednjega veka porušen.

S tem seveda vprašanja, ki se porajajo iz ptujskograjskega izkopa kot malega ptujškega gradu, še dolgo niso izrpana. V prednjih izvajanjih so vprašanja načeta samo v toliko, kolikor mi je to dopuščal čas ob mojem muzejskem delu v Ptuju, ki je vključevalo tudi upravo izkopa. Pri tem sem poleg gradiva iz poročila o izkopu samem mogel upoštevati samo zgodovinske vire, gradbenozgodovinske lastnosti v zgodnjem razvoju gradov in današnjo geografijo ptujskograjskega terena. Prvotno zemljepisno izobliko ptujskograjske zahodne ravne bomo doznali šele iz bodočih poročil o izkopavanjih, kar bo gotovo marsikaj razjasnilo, zlasti ko bo objavljen zemeljski nivo terena v času staroslovenskega pokopališča. Ugo-

toviti je pri tem treba, da je ptujskograjski izkop tako pomembno arheološko odkritje, da moramo zanj vodstvu arheoloških izkopavanj iz interesov naše domače zgodovine samo čestitati. Obravnavanje celotne problematike, ki izhaja iz odkritega izkopa, pa bo mogoče šele, ko bo pred nami objava o izkopavanjih ter najdbah, zlasti malih: že nakazana razlika med keramiko po VII. ter po XI. stoletju bo za dobo, kjer nam zgodovinski viri skoro popolnoma manjkajo, več ko dragocena. Podobno je z vprašanjem, v koliko je severni okop na zahodni ravni barbarskega in v koliko slovenskega izvora, z odnosom barbarske arhitekture do staroslovanskega pokopališča, z odnosom gradišča na vrhnji kopi do staroslovanskega pokopališča, z odnosom izkopa do staroslovanskega pokopališča itd. Že to pa, kar imamo danes na razpolago za razmotrivanja o ptujskograjskem izkopu kaže, kako potrebno je sodelovanje vseh historičnih disciplin od arheologije preko gradbene in politične zgodovine do jezikoslovja, ki bi pri reševanju tega vprašanja gotovo mogle izpregovoriti tehtno besedo. Kakor vsaka človeška aktivnost, je tudi nastanek ptujskograjskega izkopa posledica najraznovrstnejših komponent svojedobnega človekovega življenja, ki bi jih mogla določiti samo ustrezajoča historična disciplina, v sintezi pa strniti zgodovina.

Z rešitvijo vprašanja ptujskograjskega izkopa bo rešeno tudi vprašanje staroslovanske arhitekture, ki jo J. Korošec veže z arhitekturo staroslovanskega ptujškega svetišča.

*

Ko je bilo prednje poročilo že zaključeno in predano uredništvu ZČ, je izšlo dvoje objav o našem problemu. B. Saria je v analizi J. Koroščevega strokovnega poročila o staroslovanskem svetišču v Ptuju (Carinthia I. CXL. 1950, 384—9) prišel do zaključka, da je izkop ostanek srednjeveškega donžona. Ko primerja lipniški stari ali ptujski stolp s ptujskim izkopom, navaja za oba iste mere ter se v tem loči od mojih navedb; razlika izvira verjetno od tod, da sem jaz meril lipniški obseg po W. Knappovem prerisu, Saria pa menda po izvirniku v sekovskem škofijskem arhivu. V primeru, da Saria moje mere korigira, je to samo novo potrdilo za postavljeno rešitev in mere lipniškega »ptujškega« stolpa, ki so po mojem nekaj večje.

L. 1949 je Slovenska akademija znanosti in umetnosti med drugimi povabila tudi Dj. Boškovića, da poda strokovno mnenje o vsebini ptujskograjskega izkopa. V ta namen je študiral izkop na kraju samem v družbi dr. J. Korošča in sedaj objavil zaključke (Starinar. Nova serija, knjiga I. 1950, 39—46), po katerih ni podmena za staroslovansko svetišče utemeljena iz tehničnih in konstruktivnih razlogov. Interesenti sami bodo zavzeli stališče do stvarnih Boškovićevih izvajanj. K njim pripominjam samo, da vztrajam na trditvi, da je na stenah apneno mleko in ne malta, ki je pa v vogalih in v sestavu tal. Pri črpanju gradbenega materiala iz izkopa so pač uporabljali gradivo, ki jim je prišlo za novo gradnjo, ostalega pa so puščali na kraju samem; tako tudi sip in vse temelje, to je ruševine v okolici izkopa, ki so sestavljene iz drobnega materiala. Od gradbenega materiala pa so cenili predvsem antičnega, ker je bil že obdelan. Tako je tudi zahodni stolp v veliki meri iz antičnega kamnja in tako je v izkopu ostal samo sip. Da pa ni bilo v izkopu keramike, je vzrok v tem,

da tu ni bilo bivališča v času od druge antične zgradbe pa do nastanka donžona. Popravljam pa Boškovičeva izvajanja (str. 42), da izvira zahodni stolp iz XVIII. stoletja in da bi bil mestna opazovalnica in ne sestavni del ptujskega gradu. Že na renesančnih grajskih načrtih je imenovan zahodni stolp »stari stolp«; kot mestno opazovalnico pa ga je Boškovič verjetno zamenjal z mestnim — cerkvenim stolpom, objavljenem na str. 44.

Dr. Jos. Korošec je objavil 1950 v izdaji Slovenske akademije znanosti in umetnosti podrobno inventuro najdb iz staroslovenskega groblja na Ptujem gradu (Staroslovansko grobišče na Ptujem gradu, 8°. 368 str. + zemljevid). Ker pa ne objavlja stratigrafije grobišča, poročila nisem mogel upoštevati.

Castrum minus Poetovionense

(Résumé)

The problem of the square ditch excavated on the Castle hill of Ptuj in 1947 was examined in Z. Č. II—III. 1948-49, pp. 206—238, but not solved. The archaeological material is too scarce for ascertaining whether the ditch represents an Old Slav sanctuary. For this reason the author considered historical allegations on the Ptuj Castle of later Middle Ages. As the archbishop of Salzburg was the feudal Lord of Ptuj, the author compares the plan of the town of Ptuj with that of Salzburg, and, likewise, the geographical situation and constituent parts of the Castle of Ptuj with the Salzburg Castles of Petersberg above Friesach and Seggauberg above Leibnitz connecting his statements with the history of castle building, especially that in Eastern Alps between the Xth and the XIVth centuries.

These are the results:

(1) The excavated ditch must be dated between the Xth century and the late Middle Ages.

(2) The ground-plan of the excavation is according with the ground-plan of the dungeon as well as the horizontal and vertical ground measures.

(3) The situation and constituent parts of the Salzburg castle at Ptuj are nearly related to the situation and constituent parts of the Salzburg castles of Petersberg and Seggauberg as well as — partially — also the ground-shapes of the towns of Ptuj and Salzburg.

(4) Historical allegations on the high feudal Castle of Ptuj prove that it consisted of a Major Castle and a Minor one.

(5) Localization of particular constituent parts of the Ptuj Castle proves that the Minor Castle was identical with the dungeon in the place of the Ptuj Castle excavation of 1947.

(6) Historically the building of the Ptuj Castle developed in a parallel way with the Salzburg castles of Seggauberg and Petersberg where the two dungeons of the XIth century and the XIIth have been preserved till now in a situation similar to that of the Ptuj castle excavation.

(7) The Castle of Ptuj was built up and consists of the central Major Castle on the central knoll and of the barbarian construction (the Minor Castle) as its dungeon in the place of the excavation of 1947.

(8) When the Ptuj Castle had been included in the fortification of the town of Ptuj and together with the contemporaneous development of the technical fortification, the Minor Castle dungeon got out of use in the XIVth century and, at the end of the Middle Ages, when up to date Castle fortifications were built up, it was demolished.

There are good grounds for supposing the square ditch excavated in 1947 on the Castle Hill of Ptuj represents the negative basis of the dungeon, Castrum Minus, whose origins go back at least as late as the time of archbishop Gerhard 1st in the second half of the XIth century.

Zapiski

Bogo Grafenauer

Novejša literatura o Samu in njeni problemi

Slovanska politična tvorba, ki smo jo od nedkaj navajeni imenovati Samova »država«, je že dolgo predmet precejšnjih sporov med zgodovinarji tako glede virov, s katerimi razpolagamo zanjo, kakor tudi glede njenega nastanka, obsega, značaja, etnične pripadnosti Sama samega itd. (poglavitna starejša literatura: Palacky Fr., Ueber den Chronisten Fredegar und seine Nachrichten von Samo, Jahrbücher d. böhm. Museums f. Natur-Länderkunde, Geschichte, Kunst u. Literatur I, 1827, str. 387—413; isti, Geschichte von Böhmen I, 1844, str. 76—81; Goll J., Samo und die Karantanischen Slawen, Mitteil. d. Instit. f. österr. Geschichtsforsch. 11, 1890, str. 443—446; Kos F., Prvi nastop Slovencev v zgodovini, Izvestja Muzej. dr. za Kranj. 11, 1901, str. 122—130; isti, Gradivo za zgodovino Slovencev v sred. veku I, 1902, str. XXXVIII—XXXIX, št. 154, 161, 163 do 168; Nemeček O., Das Reich des Slawenfürsten Samo, Jahresbericht d. deutsch. Landes-Oberrealschule in Mähr. Ostrau 1906, str. I—XV; Novotny V., České dějiny I/1, 1912, str. 206—226; Hauptmann L., Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten, Mitteil. d. Instit. f. österr. Geschichtsforschung 36, 1915, str. 245—259; Mikola J., Samo und sein Reich, Arch. f. slav. Phil. 42, 1928, str. 77—97; Kos M., K zgodovini kralja Sama in njegove dobe, Časop. za sloven. jezik, knjiž. in zgodov. 7, 1928, str. 194—197; isti, O bolgarskem knezu Alcioku in slovenskem knezu Valuku, Šišičev zbornik, 1929, str. 251—258; isti, K poročilu Pavla Diakona o Slovencih, Časop. za zgodov. in narodop. 26, 1931, str. 213—215; isti, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, 1933, str. 52—53; isti, Conversio Bagoariorum et Carantanorum, 1936, str. 22—24).

Med drugo svetovno vojno sta obravnavala ta stara vprašanja znova v krajših razpravah N. Gracianskij (Slavjanskoe carstvo Samo, Istoričeskij žurnal 1943, št. 5—6, str. 41—47; na razpolago mi je samo španski prevod, ki nima opomb: El reino eslavo de Samo, La revista de estudios eslavos I/1, 1947, Mexico, str. 22—33) in G. Vernadsky (The Beginnings of the Czech State, Byzantion XVII, 1944 do 1945, str. 315—328; tudi to mi je na razpolago le v španskem prevodu: Los comienzos del estado Checo, La revista de estudios eslavos I/2, 1947, Mexico, str. 26—36), l. 1949 pa se jih je lotil v obsežnem delu Gerard Labuda (Pierwsze państwo słowiańskie. Państwo Samona,

Poznań 1949, Księgarnia Akademicka. Biblioteka historyczna pod redakcją Poznańskiego towarzystwa przyjaźni nauk IV. Str. 337 z dwoma pril. zemljevidoma). Vse tri publikacije, zlasti zadnja, načenjajo vrsto problemov o Samu nasploh in posebej tudi o razmerju alpskih Slovanov do politične tvorbe, ki ji je stal na čelu, za katere smo menili, da jih je naše zgodovinarje (Hauptmann L. in Kos M.) že uspešno rešilo. Labudovo delo, daleč najobsežnejše od vseh, ki so bila o Samu napisana, bi že ne glede na to okoliščino zaslužilo podrobnejšo oceno; spričo navedenega dejstva je pa rezultate vseh treh publikacij vsekakor treba kritično pretresti.

Povsem naravno se vse tri publikacije med seboj razlikujejo po svojem konceptu in namenu. Gracijskij hoče kritično pretresti vsa Fredegarjeva poročila o Samu in v zvezi z njim. Vernadsky obravnava predvsem razmerje med Slovani in Obri pred uporom ter razmerje med Slovani in Franki v Samovi dobi; obema avtorjema je skupno, da se spričo nemške propagandistične teorije o slovanski nedržavotvornosti (v času hitlerizma in druge svetovne vojne še poudarjene!) močno zavzemata za Samov slovanski izvor, sklicujoč se na poročilo Konverzije, da pa ne poznata novejšo kritično literaturo o tem vprašanju (od Hauptmanna dalje). Pač pa je Labuda, kakor priča uvodni pregled problema (str. 23 do 29) in zlasti izčrpen bibliografski pregled virov in literature (str. 1—23), v katerem manjka celo le malo med manj pomembnimi publikacijami o Samu, mnoge pa so celo le zelo od daleč povezane z njim, pregledal do malega vso literaturo — vendar slovenske in hrvatske ni vedno pravilno razumel — ter načel ves problem prav od začetka, od virov. V prvi vrsti ga zanima problem nastanka Samove »države«, ki ga rešuje v vrsti prav po tem vprašanju povezanih, sicer pa v bistvu samostojnih razprav, zbranih v njegovi knjigi. Sledeči kritični pretres je urejen seveda po obravnavani problematiki, ne pa po posameznih piscih.

1. Vprašanje virov o Samu in njihove samostojnosti je še posebej temeljnega pomena za razmerje Karantancev do Sama. Med šestimi viri, v katerih se omenja Samo, štirje odpadejo kot sekundarni: Gesta Dagoberti (iz prve polovice 9. stoletja) in Aimonova Historia Francorum (iz začetka 11. stol.) se opira le na tkzv. Fredegarjevo Kroniko (iz sredine 7. stol.); Vita s. Virgillii (iz druge polovice 12. stoletja) in Auctarium Garstense (iz 13. stol.) na Konverzijo (871). Dočim pa sporoča tkzv. Fredegar, da je bil Samo trgovec, natione Francos, de pago Senonago, ga označuje Konverzija kot Slovana (quidam Sclavus). Prav zaradi tega je od Palackega dalje imela Konverzija velik pomen v dokazovanju Samovega slovanskega porekla, ne da bi bilo kritično preiskano razmerje sporočila o Samu v Konverziji do onega pri tkzv. Fredegarju. Ta problem je načel prvi Goll (n. n. m.), ki je na podlagi besednih vzporednic, ki sledijo pri Konverziji v istem zaporedju kakor pri Fredegarju, dokazoval, da je poročilo v Konverziji posneto po Fredegarju in za zgodovinsko proučevanje brez vrednosti. Povsem sta mu pritegnila tudi Nemček (n. n. m.) in Novotny (n. d., str. 207, 215—216, 219), ki sta omejevala Samovo oblast le na del Češke. Sporočilo v Konverziji, da je bil Samo Slovan, je po mnenju te argumentacije tendenčno prikrojevanje predloge, ki naj bi

krepilo salzburske pravice do cerkvene vrhovne oblasti nad Karantanci proti Metodovi slovanski cerkvi. Gollov.e argumentacije se je 1915 kritično dotaknil Hauptmann (n. n. m.). Dokazal je, da avtor Konverzije ni prav v ničemer zaradi salzburske tendence spreminjal Fredegarjevega poročila o frankovskem razmerju do Sama, pri tem pa je že domneval, da Fredegarjevega poročila samega ni poznal neposredno, marveč preko spisa Gesta Dagoberti ali kakega podobnega od Fredegarja odvisnega vira. Tudi originalno poročilo o Samovem slovanskem izvoru v Konverziji ne more biti plod salzburske tendence: Temeljni težnji salzburske spomenice, da dokaže salzburske pravice do Karantanije, bi obratno mnogo bolj ustrezalo Fredegarjevo poročilo o Samovem frankovskem izvoru, saj bi se s tem povezava Karantancev s Franki pomaknila za preko 100 let nazaj, iz 8. v 7. stoletje. »Namen Konverzije bi torej zahteval vse prej, kakor da se Samo označi za Slovana. Če ga je salzburska spomenica kljub temu imenovala slovanskega plemena, je storila to gotovo v dobri veri, očitno zato, ker je v temnem spominu Karantancev živel kot Slovan« (Hauptmann, str. 249). Na tej podlagi domneva Hauptmann, da je vpletel avtor spomenice Sama v karantansko zgodovino prav zato, ker je po karantanskem ljudskem izročilu izvedel o nekdanjem »karantanskem« knezu Samu. Prav to izročilo mu je dalo podlago, da je glede Samovega izvora — celo proti temeljni tendenci svojega dela — popravil Fredegarja: »Kajti da bi si Slovenci postavili za vladarja Franka, se je zdelo Salzburžanu vendarle preveč neverjetno. Raje je zaupal ljudskemu izročilu in dodal zato kakor v popravek Samovemu imenu sicer pač odvečno, ker samo po sebi umevno (podčrtal B. G.) pripombo: ‚Slovan‘« (Hauptmann 249). Podrobnejši pretres Konverzije glede načina izražanja v podobnih zvezah docela potrjuje Hauptmannovo argumentacijo. Na preko 20 mestih, na katerih navaja v podobnih zvezah bavarske, karantanske in frankovske vladarje, z izjemo Sama le še na enem samem mestu označuje njihovo etnično pripadnost. Prav v tem primeru gre pa za položaj, ki ni bil sam po sebi umeven, namreč za zamenjavo domačih karantanskih knezov s frankovskimi grofi (Post istos vero duces Bagoarii coeperunt praedictam terram dato regum habere in comitatum, nomine Helmwinus, Albgarius et Pabo. Konverzija 10, ed. Kos, str. 135). Omemba, da je bil Samo Slovan, je torej v izražanju avtorja Konverzije tako nenavadna, da je bila gotovo izzvana z nekim posebnim motivom. Razlaga, ki jo podaja Hauptmann, je v zvezi s tem pač edina mogoča.

Hauptmannovemu utemeljevanju je pritegnil tudi M. Kos (Conversio, str. 23), »da govori prav način, kako predstavlja Konverzija »Slovana« Sama kot kneza Karantancev, proti tendencioznosti tega mesta in da imamo v poročilu o karantanskem knezu Samu, po rodu Slovanu, iskati karantansko narodno tradicijo, ki je imela Sama, o katerem vemo, da je vladal tudi nad karantanskimi Slovani, v dobrem spominu kot osvoboditelja izpod obrskega jarma. Avtor Konverzije kombinira narodno izročilo Karantancev s Fredegarjem«. Poleg tega kaže Kos s podrobnejšo analizo (str. 24), da so prav Gesta Dagoberti tesneje povezana s Konverzijo kakor Fredegar sam.

Ne glede na te rezultate smatra Gracianskij poročilo v Konverziji za povsem samostojno (str. 29); Vernadsky, ki pozna od vseh naštetih razprav le Gollovo, neopravičeno omalovažuje vzporednice v besedišču, ki jih je dokazal Goll (in Kos izpopolnil), ter meni, da je avtor Konverzije mogel uporabiti Fredegarja le pri ureditvi lastne zgodbe, za katero »je pglavitni vir morala biti neka lokalna tradicija«. V jedru sta po njegovem obe poročili med seboj neodvisni (str. 31—32).

Glede na ti dve razpravi se je Labuda vsekakor moral podrobneje dotakniti vprašanja. Najprej poroča o dosedanji obravnavi problema (str. 30—38), nato obravnava razmerje Gesta Dagoberti do Fredegarja (str. 38—42), končno pa preide na razmerje Konverzije do obeh virov (str. 43—48). Ob tem s podrobno analizo potrди Kosov sklep, da je avtor Konverzije poznal Sama po Gesta Dagoberti, dopolni ga pa še z novim, da Fredegarja ni poznal. Edini izraz, ki veže poročilo Konverzije s Fredegarjevim poročilom mimo zveze preko Gesta Dagoberti, je namreč vzporednica homo nomen Samo — Samo nomine. Labuda jo zavrača kot presplošno frazo. Analiza Konverzije kaže, da ima pri tem prav: Tako izražanje je avtorju Konverzije tudi sicer zelo približljivo (c. 1: nomine Theoto, c. 4: Samo nomine, Boruth nomine, nomine Cacatius, nomine Maioranum itd.) in zato brez pomena.

Ne morem pa pritegniti Labudovega mnenja, da bi avtor Konverzije vsekakor predstavil Sama kot Franka, če bi vedel za tako poročilo, in da je podatek o Samovem slovanskem izvoru njegova lastna kombinacija iz dejstva, da je vladal Slovanom, ki jo je dodal povzetku po Gesta Dagoberti (tu se o Samovem poreklu ne pove ničesar). Nenavadnost označbe quidam Sclavus v njegovih ustih me sili k sodbi, da je ni dostavil kar brez vzroka, da je torej vedel, da ga nekateri nimajo za Slovana. Za odpor proti temu mnenju mu samo Gesta Dagoberti, ki govore le o tem, da je Samo vladal Slovanom, kot vir niso zadoščala.

Prav tako je neupravičena sodba, da bi mogel avtor Konverzije domnevati, da gre pri Samovih podložnikih prav za Karantance, že po izražanju Gesta Dagoberti »Sclavi cognomento Winidi«, ter le na tej podlagi pritegniti sporočilo o Samu v svoj spis. Že Kos M. (K zgodovini kralja Sama..., str. 195) je proti podobni argumentaciji Mikkolet (n. n. m., a v drugačni zvezi) ugotovil, da se v 9. stoletju uporablja ta izraz (Uuinades, a poleg Sclavii v istem tekstu) za Slovence le enkrat (listina iz 832, Kos F., Gradivo II, 110), pred tem pa tudi le enkrat — pri Fredegarju. Fredegar pa uporablja isto ime tudi za češke in moravske Slovane. Uporaba istega imena v 9. stoletju za Moravce (Annales Bertiniani k l. 861: Carolomannus... cum Rasticio Winidorum regulo foederatur, Kos F., Gradivo II, 177) in v sestavljenkah za Čehe (Beuwinides, Cichu-Windones, Beuwinitha, gl. Niederle L., Slovanske starožitnosti II/2, str. 355, v pomenu Slovani iz dežele Bojev, češki Slovani) dokazuje, da je bilo ime Winidi v tem času enako kakor v Fredegarjevi dobi vsaj v učenih ustih še vedno splošno ime za Slovane, ne pa še posebno za Slovence in del polabskih Slovanov. Še posebej nas v tem potrjuje spet Konverzija, ki za Slovence uporablja (enako tudi drugi viri te dobe, gl. Kos F., Gradivo II, register pod gesli Slovenci,

Karantanija, Kranjsko in Slovani) izključno le nazive Sclavi, Quarantani, Carantani (glede razvoja imena Winidi za Slovence gl. tudi Ramovš F., Koroški zbornik, 1946, str. 282—283 in Kratka zgodovina slovenskega jezika I, 1936, str. 4—5). Izražanje Gesta Dagoberti torej piscu 9. stoletja brez vsakega drugega opozorila nikakor še ni moglo zbuditi suma, da gre prav za Karantance.

Tako vzpodbuda k enačenju Winidi-Quarantani kakor tudi opora za trditev, da je bil Samo Slovan, je po vsem tem morala priti piscu Konverzije od drugod, pač iz karantanske usne tradicije o Samu kot karantanskem knezu — za te pa je avtor Konverzije dobro vedel, da so bili do 820 Slovani. Labudova genealogija virov, ki pri Konverziji izključuje vsak vpliv karantanske tradicije (str. 50), je torej pogrešna. Sicer v skromni meri, a vendar predstavlja tudi Konverzija primarni vir za Samovo dobo.

Spričo dejstva, da smatra tkzv. Fredegarjevo Kroniko za edini primarni vir o Samu, mu je Labuda posvetil seveda posebno pozornost (str. 52—92, 296—321). Dočim sprejema Gracianskij brez kakega razpravljanja Kruschevo teorijo (Die Chronicae des sogenannten Fredegar, Neues Archiv d. Ges. f. ältere deutsche Geschichtskunde 7, 1881, str. 247—351, 421—516; Monumenta German., Scriptorum rerum Meroving. II, 1888, str. 1—9; Fredegarius Scholasticus Oudarius?, Neue Beiträge zur Fredegar-Kritik, Nachrichten v. d. Gesellschaft d. Wissenschaften zu Göttingen aus d. J. 1926, Phil-Hist. Kl., 1927, str. 237—297) o treh piscih te kronike (A: Burgundec, ki je pisal l. 613; B: Burgundec, 642/3; C: Avstrazijec, okr. 660), ki sta jo z nekaterimi modifikacijami sprejela v začetku našega stoletja po temeljiti razpravi tudi G. Schürer (Die Verfasser der sogenannten Fredegar-Chronik, 1900) in L. Halphen (Une théorie récente sur la chronique du Pseudo-Frédégaire, Revue historique 72, 1902, str. 41—56), prihaja Labuda do bistveno drugačnih rezultatov. Proti Kruschevi teoriji so se namreč že pred daljšim časom začeli oglašati tudi kritični glasovi: F. Lot (Encore la Chronique du Pseudo-Frédégaire, Revue historique 115, 1914, str. 305—337) je dokazoval, da sta pisala kroniko kvečjemu dva avtorja (okr. 642-3 neki Burgundec, čigar delo je morda okr. 658 interpoliral neki Avstrazijec), M. Baudot (La question du Pseudo-Frédégaire, Le Moyen Age 38, 1928, str. 129—170) se je vrnil k staremu mnenju, da je napisal to kroniko en sam avtor okr. l. 660, v zadnjem času se mu je pridružil tudi F. Lot (Naissance de la France, 1948, str. 74—75, 99—100); S. Hellmann (Das Fredegarproblem, Historische Vierteljahrschrift 29, 1935, str. 36—92) pa po filološki analizi tkzv. Fredegarjeve Kronike vzdržuje Kruschevega avtorja A, združuje pa njegova avtorja B in C; avtor Kronike kot celote je po njegovem mnenju drugi avtor, ki je predelal do l. 613 segajočo predlogo in okr. l. 642/3 napisal nadaljevanje, ki ga je okr. l. 660 dopolnil še z nekaterimi dodatki. Labuda podpira v prvi vrsti na podlagi nove razlage znanega predgovora v IV. knjigo tkzv. Fredegarjeve Kronike tezo o enem samem avtorju, ki da je pisal delo na podlagi mnogih pismenih virov okr. l. 659. Žal nimam na razpolago nobene od zgoraj navedenih študij, ki kritizirajo Kruschevo teorijo, na katere se v svoji podrobnosti

argumentaciji Labuda v marsičem opira. Tako mi je težko zavzeti glade tega vprašanja kritično stališče, vendar bi podčrtal nekaj dejstev, ki se mi, po Labudovem referatu sodeč, še ne zde zadovoljivo rešena: Odkar je Hellmann dokazal z jezikovno analizo, da predgovora k IV. knjigi kronike ni napisal A, marveč B, je vsekakor jasno, da je B pravi avtor talkozvane Fredegarjeve Kronike kot celote. Kljub temu pa imata letnici 613 in 642 v gradivu neko posebno vlogo. Drugo letnico bi bilo še mogoče zadovoljivo razložiti z Labudovo domnevo, da je avtor B začel tedaj zbirati gradivo za svoje delo, kajti ta letnica prihaja do izraza v resnici le v seznamih papežev in bizantinskih cesarjev v I. knjigi, dočim gre IV. knjiga že v odstavkih, ki jih je tudi po Krusch-
 vemu mnenju pisal B, preko te meje. Pri seznamih more iti torej v resnici le za prepise predlog, ki jih pisec ni sam nadaljeval, dasiravno niso segale prav do časa pisanja dela. Teže pa je z l. 613, ki je v delu samem našlo trojni izraz: v računanju let od Adama do zadnjega burgundskega kralja Sygiberta (ed. Krusch, str. 34), v predgovoru IV. knjige v napovedi, da sledi pisec raznim kronikam usque decentem regnum Gunthramni, končno v revščini glede sporočil, ki sledi v prvem desetletju po propadu burgundskega kraljestva, t. j. po l. 613. Nemogoče se mi zdi razlagati besede usque decentem regnum Gunthramni kot »do konca kraljeva-
 nja Gunthramnovega« in to združevati z l. 584, do koder je sestavljalec kronike uporabljal delo Gregorja iz Toursa, ko pa je Gunthramn umrl šele l. 592. Če bi usque decentem regnum Gunthramni pomenilo isto kakor cum Chilperici vitam finisse, ne bi bilo treba uporabljati dveh različnih označb meje, od katerih je prva napačna, na istem mestu. Težko sprejemljiva se mi zdi tudi Labudova razlaga zeva v vesteh po l. 613 z domnevo, da bi mogel avtor kronike po različnih pisanih virih obnoviti le burgundsko zgodovino do 613, ne pa tudi poznejše do okr. 625, ker se je težišče preneslo v Neustrijo. Dejstvo, da se računajo v I. knjigi leta od Adama do l. 613, da je obdobje do 613 v IV. knjigi celota zase, povezana tako po vsebinskem načinu pripovedovanja kakor tudi po nekih jezikovnih posebnostih (Hellmann), kaže po moji sodbi vendarle na verjetnost, da je pisec B uporabil pri svojem pisanju nek sklenjen vir o zadnjih desetletjih burgundske zgodovine, povezan s prvim delom I. knjige; uporabil ga je delno pri prvi knjigi, kjer mu je dodal še nova seznama papežev in bizantinskih vladarjev iz l. 642, delno v tretji knjigi, kjer je z njegovimi podatki dopolnjeval Gregorja iz Toursa glede burgundske zgodovine, zlasti pa v prvem delu četrte knjige. Besede usque decentem regnum Gunthramni moremo spričo tega razlagati le v zvezi s koncem Gunthramnovega »kraljestva«, t. j. kraljevine Burgundije. Pisec uvoda je označil Burgundijo pač po kralju, ki ji je vladal v času, s katerim on začelja IV. knjigo kronike, ki naj bi predstavljala nadaljevanje dela Gregorja Tourskega. Ker spada tudi ta burgundska kronika pisca A, ki je segala do l. 613, k tistim petim večjim opisom, ki jih pisec B v uvodu našteje in pravi, da je po njih obdelal čas »do konca Gunthramnovega kraljestva«, more biti njen avtor le »quidam sapiens«, omenjen brez imena. Tako se torej zdi, da je pisec A vendarle obstajal, čeprav predstavlja njegovo delo le eno med najvažnejšimi pisanimi predlogami pisca B, ne pa še tkzv.

Fredegarjeve Kronike kot celote, ki bi jo B le nadaljeval in delno prede-
laval. Da pa je pisec B vendarle začel s svojim nadaljevanjem sve-
tovne kronike od Gregorja Tourskega in ne od 613, do koder so v glavnem
segle njegove predloge, razlagam s tem, da je prav burgundsko predlogo
v marsičem predelaval; le tako moremo namreč razložiti številne razpoke
in nasprotujoče si sodbe o istih dogodkih in osebah v tem delu, ki jih je
lepo dokazal zlasti Schnürer.

Hellmannova ugotovitev, da med domnevnima avtorjema B in C
ni nobenih jezikovnih razlik, pa v resnici zelo otežuje v času po l. 613
razlikovanje dveh avtorjev; to dejstvo je namreč zelo težko združljivo
z domnevo, da bi eden med njima pisal v romanskem prostoru (poznejše
provansalsčine), kjer je ljudski jezik nujno močno vplival na literarno
latinščino, drugi pa v Avstraziji (v Metz), kjer je bila latinščina v mnogo
večji meri le jezik izobraženih krogov. Rešitev, ki jo je predložil Lot,
da gre za enega samega burgundskega avtorja, ki je pa bil povezan
z avstrazijskimi velikaši in zato upošteval avstrazijske tendence, se zdi
tu res najboljša. Gotovo je tudi od Hellmannovih ugotovitev o
jezikovni indentičnosti domnevnih avtorjev B in C dalje treba upoštevati
kot najresnejšo možnost, da je tkzv. Fredegarjeva Kronika kot celota
nastala naenkrat, napisana od enega samega pisca, in to šele okr. l. 660;
na to kaže zlasti opomba v poglavju IV 81, katero po svojem načinu
ustreza pisanju B o zunanjih dogodkih (gl. IV 49—52, 63—66, 69—71)
in stoji sredi gotovo B-jevih poglavij ter nima nobene posebne zveze
z Avstrazijo, pa v zvezi z dogodki l. 659 govori v njem avtor, kot da še
piše svoje delo in ga meni nadaljevati do tega časa (*Quemadmodum haec
factum fuisset aeventum, anno in quo expletum est in ordine debeto
referam et scribere non selebo, donec de his et alies optata, si permiserit
Deus, perficiam, vius libelli cumta mihi ex veretate cogneta inseram,*
ed. Krusch, str. 162). V tem primeru je seveda skoraj dve desetletji
(od okr. 642 dalje) zbiral gradivo za svoje delo. Seveda pa bo potreben,
preden bo ta teorija dokončno in trdno stala, ponoven podroben pretres
vse tkzv. Fredegarjeve Kronike, ki bo šele mogel pokazati, ali se dajo
vsi odmevi različnih sodb o istih dogodkih in osebah, ki sta jih
dokazala Schnürer in Krusch tudi za razdobje od 613 do 642/3
razložiti z vplivom manjših pisanih virov, omenjenih v uvodu k IV. knjigi
(*temporum gesta, que undique scripta potui reperire... acta regum
et bella gentium quae gesserunt, legendo...*, ed. Krusch, str. 123)
in s časovno razdaljo med zbiranjem gradiva in avtorjevim prvotnim
zapisovanjem spominov ter pisanjem kronike, v kateri se je avtorjevo
stališče pod vplivom zunanjih okoliščin (zveza z avstrazijskimi krogi!)
že spremenilo. Potrebo takega podrobnega pretresa in njegov pomen za
dokončne sodbe o delu in njegovem nastanku je treba podčrtati toliko
bolj, ker Labuda njegov pomen načelno omalovažuje in zavrača ter
trdi, da se da rešiti problem tkzv. Fredegarjeve Kronike le s pravilno
interpretacijo uvoda v IV. knjigo (str. 62 op. 52, str. 64 op. 61, str. 70
op. 77a, str. 73—74 op. 85a), glede katere je prispeval v resnici nekaj
razjasnitev.

Ker je v bistvu vse, kar vemo o Samu, povedano res le v tkzv. Fredegarjevi Kroniki, imajo ti knjižni pretresi velik pomen tudi za zgodovino Samove »države«. Odstavki v zvezi s Samom (IV. 48, 58, 68, 72, 74, 75, 77, 87) spadajo vsi v tisti del kronike, ki jo je verjetno napisal njen pravi avtor okr. l. 660. Labuda upravičeno poudarja (str. 88—91), da z novimi ugotovitvami o nastanku kronike odpadejo vse težave glede napovedi, da je Samo vladal Slovanom 35 let, ob opisu slovanskega upora proti Obrom, ki se navaja k l. 623, zaradi katerih je Krusch mislil, da je to poglavje v celoti dostavek Avstrazijca, Schnüerer pa puščal nerešeno vprašanje, ali je glede let Samovega vladanja pozneje dopolnjeno ali pa da spada začetek slovanskega upora že v prvo desetletje 7. stoletja. Proti Schnüererju, ki se je pri tej drugi domnevi skliceval na splošno kronološko negotovost avtorja kronike glede inozemskih dogodkov, je pokazal že Hauptmann, da velja to le za kompleks langobardske zgodovine, kjer se ta opisuje v sklenjenih odstavkih. Upravičeno je dokazoval (Labuda ga v zvezi s tem ne upošteva), da kronološka negotovost langobardske zgodovine ne prizadene odstavkov o Samu, da torej moremo verjeti podatku o času slovanskega upora (n. n. m.); posebej je treba podčrtati, da vesti o Samu niso nanizane v sklenjenem odstavku, marveč so vključene v domačo frankovsko zgodovino po posameznih letih, kar je povsem razumljivo, ker je bila Samova »država« neposreden frankovski sosed in že od začetka s Franki v stikih, najprej trgovskih, kasneje pa v vojni z njimi. Spričo vsega tega v njihovo nobene konkretne podlage za dvom o njegovih kronoloških podatkih ali za prestavljanje slovanskega upora v starejšo dobo (Schnüerer), seveda pa tudi ne v mlajšo (Stanojević S., v čas po 626: Vizantija i Srbi II, 1906, str. 185; v sredo 7. stol.: O južnim Slovenima u VI, VII in VIII veku, Glas Srbske kr. akademije 80, 1909, str. 135; enako po l. 626 Barada M.: Barada - Katić - Šidak, Hrvatska povijest, 1943², str. 17), kar je še manj verjetno že zato, ker segajo najmlajše vesti tkzv. Fredegarjeve Kronike le do l. 659. Prav značaj poročil o Samu in njihova razporeditev pa tudi onemogočata Labudove domneve, da jih je avtor kronike izvedel delno preko Langobardov (torej po ogromnem ovinku od Češke preko severne Italije v pokrajino ob zgornji Saoni, n. d., str. 92). Pisec nam je o Samu sporočil pač domače frankovske govornice in vesti. Ne da bi morali dvomiti o kronologiji in glavnih podatkih, pa vendar kaže v podrobnostih poročilo na več mestih tako frankovsko tendenco (IV 68: opravičevanja poraza avstrazijske vojske, označba Slovanov z besedami uti habit gentiletas et superbia pravorum) in poteze ljudskega pripovedovanja (IV 48: razlaga slovanskega upora, 68: razgovori Sicharija s Samom).

2. Posebej za nas je med zgodovinskimi problemi, ki jih načenja Labuda, najvažnejše vprašanje obsega Samove države. Gracianskij in Vernadsky v tem pogledu ne spreminjata rezultatov, ki so se znova ustalili od Hauptmannovega razpravljanja o razmerju Slovencev do Sama dalje. Pač pa Labuda obnavlja Gollovo skepso glede tega, da bi tudi Karantanija spadala v okvir Samove »države« (str. 49—51, 132—136, 280; o tem je razpravljajal tudi posebej v razpravi

Patřili Slované korutanšti k řiši Samově, ČČH 48/49, 1949, str. 1—13, ki mi pa ni dosegljiva). Labuda se pri tem opira le na svojo zgrešeno téksto kritiko o razmerju Konverzije do Fredegarja. Na te njegove argumente sem odgovoril že zgoraj. Podčrtati pa je treba, da to ni edini dokaz za povezavo Karantanije s Samom (k sledeči argumentaciji gl. Hauptmann n. n. m.). K l. 629 poroča Fredegar o prošnji ljudstev, »ki žive ob meji Obrov in Slovanov« do frankovskega kralja Dagoberta, »naj bi šel srečno za njihov hrbet ter podvrigel svojemu gospostvu Obre in Slovane in ostala poganska ljudstva do bizantinske države« (IV 58). Tudi če nočemo povezovati tega dogodka z napadom Karantancev proti Bavarcem med leti okr. 626—629 (Pauli Diaconi Historia Langobardorum IV 39; o kronologiji Kos M., K poročilom Pavla Diakona..., str. 214 do 215), sledeči razvoj jasno kaže na pripadnost Karantanije k Samovi »državi«. V čas okr. 630 namreč spada tudi poskus sv. Amanda, da bi širil krščanstvo med Slovani južno od Donave, torej med Karantanci (Kos F., Gradivo I, 162). To akcijo je treba zvezati že z Dagobertovimi pripravami na obsežno vojno proti slovanskim plemenom, združenim pod Samom, ki se je sprožila l. 631. V tej vojni so namreč s Franki sodelovali tudi Langobardi: Dagobertus superveter iubet de universum regnum Austrasiorum contra Samonem et Winidis movere exercitum; ubi trebus turmis falange super Wenedus exercitus ingreditur; etiam et Langobardi solucione Dagobert idemque osteleter in Sclavos perrixerunt (Fredegar IV 68). Ta način izražanja kaže, da so Langobardi nastopali v tem boju kot posebna enota, ne pa le kot pomoč eni med avstrazijskimi vojskami, kakor je dopuščal Goll. Udeležba Langobardov v vojski pa dokazuje, da je Samova oblast segala v tem času že do langobardskih meja. Na kako šibkih nogah stoji v tem pogledu Labudova kritika Hauptmannovih dokazov, najbolje pokaže njegova konstrukcija glede smeri langobardskega pohoda, čigar resničnost priznava (str. 279): udarili naj bi namreč v Moravsko, kjer domneva Labuda središče Samove države (str. 280)! Toda kje so mogli preiti preko 300 km v zračni črti dolgo razdaljo od Furlanije do Moravske? Od nje jih je delila Karantanija, ki so ji v spopadu okr. 625 mogli iztrgati le najhen obrobni okoliš, ali Obri, ki jih Langobardi, kolikor vemo iz virov, nikdar niso izzivali v boj. Konstrukcija je torej nemogoča zaradi svojega nasprotja s politično-geografskim položajem one dobe. Vsekakor stoji, da je bila langobarskemu udarcu izpostavljena edinole Karantanija; če pa so z udarcem proti Karantaniji vstopili Langobardi obenem že v boj proti Samu, potem ni mogoče več dvomiti o njeni pripadnosti v široko slovansko plemensko zvezo pod Samovim vodstvom. Prav to pripadnost Karantanije pa dokazuje še tudi Fredegarjevo poročilo o Bolgarih, ki so jih Obri okr. 630 izgnali iz Panonije in so se zatekli na Bavarsko, ko pa so jih tam razen 700 vse poklali, pa v »slovansko marko« (in marcam Winedorum), ki ji je vladal knez Valkuk (IV 72; Krusch in Schnürer sta vezala to sporočilo z bolgarsko tradicijo o razselitvi z ozemlja nad Črnim morjem v drugi polovici 7. stoletja — gl. Nicephori Opuscula historica, ed. de Boor, 1880, str. 33—34 — in ga zato pogrešno datirala v čas po 641; gre pa očitno za notranje reperkusije pri Obrih, povzročene po neuspelem obleganju, Cari-

grada in sledečem krušenju njihove sile, čemur bolje ustreza tudi pripovedovanje kronike vseh teh dogodkov k »devetemu letu Dagobertovega kraljevanja«, t. j. k l. 631). Po »zelo mnogih letih« prebivanja v tej pokrajini so Bolgari okr. 663 odšli v Italijo (Pauli Diaconi Historia Langobardorum V 29). Slovanska pokrajina na poti od Bavarcev v Italijo more biti le Karantanija. Okoliščine in opis potovanja dokazujejo, da je bila ta pokrajina neodvisna od Obrov, Bavarcev in Langobardov. Fevdalni izrazi »marca« in »dux« pa kažejo v primeri s Samovim naslovom pri Fredegarju — »rex« — da to v Fredegarjevih očeh vendarle ni bila samostojna politična enota. Edina rešitev te uganke je le še Samova »država«, ki ji je torej pripadala tudi Karantanija v tem času. Že Kos M. (K zgodovini kralja Sama..., str. 194—197) pa je zavrnil Mikko lo in druge avtorje, ki bi radi prenašali v Karantanijo središče Samove »države«. K tej argumentaciji Labuda ni dodal ničesar novega.

Okrog l. 630 je bila torej Karantanija že gotovo v sklopu slovanske plemenske zveze pod Samovim vodstvom. Na vprašanje, kdaj pride v njen sklop, se ne da odgovoriti s popolno gotovostjo. Problem je zvezan z dvema poročiloma Pavla Diacona iz zgodovine karantanskih Slovencev, ki ju je datiral M. Kos. Po l. 623 in pred okoli 626 so napadli Furlani Karantance, zavzeli »okraj Slovencev, ki se Zilja imenuje, do kraja, ki se mu pravi Meglarje« (Pauli Diaconi Historia Langobardorum IV 38; Kos M., K poročilom..., str. 213—214), med leti okr. 626 — okr. 629 pa so Karantanci sami napadli Bavarce v okolici starega Agunta (pri Lienzu) in jih premagali (IV 39, Kos M., n. n. m., str. 214—215). Drugi dogodek spada pač nedvomno že v čas, ko je bila Karantanija že del Samove slovanske plemenske zveze — na to ne kaže le slovanska napadalnost, marveč tudi prošnja slovanskih sosedov do Dagoberta za pomoč proti slovanskim napadalcem iz l. 629. V zvezo s Samom pa postavljam že tudi langobardski vpad v Karantanijo. Neverjetno se mi namreč zdi, da bi Furlani, ki so šele v najbližji preteklosti (okr. l. 611) doživeli uničujoč obrski napad, napadali obrsko področje v času, ko so bili Obri med 623 in 626 še na vrhuncu svoje moči in prav v tem času na vzhodu zaradi miru z Bizantinci niso imeli opravka, pač pa so se njihove sile zaradi slovanskega upora mudile na zahodu. Verjetneje je, da so poskusili izrabiti težki položaj Slovanov, ko so se ti uprli Obrom in imeli na svojih vzhodnih mejah dovolj opravka z njimi. To bi torej kazalo, da so se Karantanci že v prvem času slovanskega upora pridružili češkimi in moravskimi Slovanom v njihovem boju proti Obrom. Za to govori tudi Fredegarjeva Kronika: Pozna namreč le en sam slovanski upor proti Obrom in ne glede na to, da je bilo središče nove slovanske plemenske zveze na severu, mu Winidi ne pomenijo morda le severnih Slovanov, marveč vse Slovane do polabskih Srbov, ki jih navaja s posebnim imenom.

Glede ostalega obsega Samove »države« Labudovo obsežno razpravljanje (str. 124—147) o tem vprašanju ne prihaja do nobenih novih rezultatov ali gledišč in dokazov. Zabeležiti pa je treba, da Gracianskij in Vernadsky razlagata Radulfovo prijateljsko zvezo s Slovani, sklenjeno v času Radulfovega upora, kot vključenje Turingije v slovansko plemensko zvezo. Po mojem razumevanju nudi Fredegarjevo besedilo

(IV 87: amicitias cum Winidis firmans, ceterasque gentes, quas vicinas habebat, cultum amicitiae oblegabat) preslabo podlago za tako daljnosežne sklepe.

Pač pa poskuša Labuda v zvezi s temi vprašanji dokazati, da je bilo središče slovanske plemenske zveze na Moravskem, ne pa na Češkem, kakor se običajno misli. Dokazi, ki jih navaja v korist svoje moravske teorije, me ne morejo zadovoljiti: Podpira jo namreč z arheološkimi sledovi na eni strani Langobardov, na drugi keszthelyske kulture (str. 139 do 147), opirajoč te paralele na sporočilo Pavla Diakona, da so Langobardi l. 568 Panonijo izročili Obrom (gl. tudi str. 174), in na Fredegarjevo, da je Samova »država« zrasla iz upora proti Obrom. Edina pokrajina, ki so jo severno od Donave izročili Langobardi Obrom, je namreč po njegovem porečje Morave. Teorija pa boleha na več mestih. Videli smo že, da slovanska plemenska zveza pod Samovim vodstvom ni omejena na ozemlje severno od Donave. Dalje, severno od Donave niso Langobardi izročali Obrom ničesar, kajti po Beningerjevih ugotovitvah so vsi njihovi tamošnji arheološki sledovi starejši od l. 546, mlajši so le južno od te reke. Od langobardske preselitve v Panonijo l. 546 ozemlje severno od Donave povsem zajamejo Slovani, od Langobardov neodvisni. Obrska oblast se ni omejila le na ozemlje, ki so jim ga izročili Langobardi, marveč se je vzporedno z razširjanjem Slovanov širila v Vzhodne Alpe in na zahodni Balkan, ki nista bila nikdar langobardska, vsaj okr. l. 600, ko se je obrsko težišče prestavilo proti zahodu v Panonijo, pa so bili v obrsko-slovansko plemensko zvezo vključeni tudi Slovani severno od Donave. Da so obrski arheološki sledovi na Moravskem močnejši kakor drugod, (prim. Niederle L., Príspevky k počátkum českých dejin II. Čechové a Avari, ČCH 15, 1909, str. 345—349; Slované a Avari, Obzor praehistoricky 9, 1930-35, str. 1—10; Skutil J., Avarské nalezy na Moravě, Etnolog 10/11, 1937-39, str. 351—354; Poulik J., Kultura moravských Slovanů a Avari, Slavica antiqua 1, 1948, str. 325—348), je prav razumljivo na eni strani zaradi njihove bližine obrskemu središču, in to v ravnini na ozemlju, ki je bilo za Obre tudi geografsko pomembno (moravska »vrata«!), na drugi strani pa glede na dejstvo, da se je obrska oblast nad moravskimi Slovani po Samovi smrti vsekakor spet obnovila in trajala spričo tega prilično dolgo. (Labudova domneva o kontinuiteti od Sama do Mojmirove Velikomoravske v 9. stol. — str. 294 — je brez vsake podlage v virih.) Vsekakor pa je obrska oblast segala mnogo preko meja keszthelyske kulture, kot jih je začrtal Labuda (zemljevid med str. 144 do 145). To nam jasno dokazuje primer Slovanov v Vzhodnih Alpah in na zahodnem Balkanu. In končno, tudi če dopuščamo, da se je mogel sprožiti slovanski upor pri moravskih Slovanih, nikakor ni verjetno, da bi središče velike slovanske plemenske zveze, ki je zrasla iz upora, ostalo na skrajnem obrobju, ki je bilo Obrom najbolj izpostavljeno. Njena rast na jug v Karantanijo in na sever k Lužiškim Srbom, smer glavnega frankovskega udarca l. 631 v zvezi s položajem Wogastisburga (gl. Labuda str. 127—132, z obsežnim pregledom literature, kjer se avtor priključuje enačenju z Uhoštom), pomen Sasov in Turingijcev v boju s Slovani in končno podpora, ki jo je pri Slovanih iskal turingijski vojvoda Radulf,

vse to kaže, da je bilo njeno glavno središče vendarle na Češkem, kakor v skladu z večino starejše literature menita tudi Gracianskij in Vernadsky.

3. Omenil sem že, da Labuda posveča svojo glavno pozornost problemu nastanka Samove »države«. Temu vprašanju je posvečen osrednji del njegove publikacije (str. 148—295). Tudi Gracianskij (str. 24—27) in Vernadsky (str. 26—31) sta posvetila posebno pažnjo temu vprašanju. Ugotoviti pa je treba, da nihče od vseh teh avtorjev ni poskusil najti rešitve tam, kjer so najtehtnejši odgovori: v razvoju notranjega razmerja med Obri in Slovani na podlagi slovanskega gospodarskega in družbenega napredovanja v dobi po naselitvi. Gracianskij in Vernadsky se zadovoljujeta s tem, da z uspehom kritično pretrésata zlasti Fredegarjevo poročilo o obrsko-slovanskem razmerju in poskušata izločiti njegove posamezne bajeslovne momente. Pri tem sta se, žal, premalo oprla na bizantinske viire, preveč pa zaupala poročilu Notkerja Balbula o obrskem ringu in zato njuna kritika ni povsod uspelá. Vsekakor pa je taka analiza preveč statična, da bi nam pojasnila slovanski upor in nastanek slovanske plemenske zveze pod Samom. Labuda pa je obratno v poglavje o razmerju med Obri in Slovani (str. 148—193), s katerim uvaja razpravljanje o nastanku Samove »države«, pritegnil marsikaj, kar s Samom nima sploh nobene zveze (obrski prihod v Srednje Podonavje in balkanske vojne, str. 148—174, 176—179) ali le zelo slabo (razmerje med Obri in Bizancem za Herakleja, str. 187—193), pri čemer poleg tega ni dosegel nobenih bistvenih novih rezultatov v primeri s starejšo literaturo. Nekaterih vprašanj v zvezi s tem njegovim razpravljanjem (zlasti v zvezi z Maurikijevo vojno proti Slovanom in Obrrom konec 6. stol.) se dotikam v svoji razpravi o Nekaj vprašanjih iz dobe naseljevanja južnih Slovanov v tem letniku Zgodovinskega časopisa, kjer poskušam poiskati tudi široki obrsko-slovanski družbeno-gospodarski okvir, v katerem je nastala slovanska plemenska zveza pod Samovim vodstvom, ter se s tega stališča dotikam tudi zadevnih pripomb Gracianskega in Vernadskega. Prav to najvažnejšo stran problema je Labuda v svojem razpravljanju vse preveč zamemaril (str. 175—176, 179—187). Fredegarju poklanja v mnogem preveč vere, delno ga tudi pogrešno razlaga (str. 321—332), Duljebe, o katerih poroča ruski letopisec, neupravičeno lokalizira v pagus Dudleipa pri Lipnici, zlasti pa je do kraja pogrešna uporaba rižanskega placita iz l. 804, ki nam kaže konflikt frankovskega fevdalnega prava z bizantinskim v Istri, za osvetljevanje obrsko-slovanskega razmerja. Že v tem poglavju prihaja do izraza Labudova temeljna teorija o nastanku Samove »države«, da imamo pri njej opravka v prvi vrsti z vplivi zunanje politike, pri čemer se tu dotika posebej Bizantincev, ki da so hoteli z zbuditvijo slovanskega upora v obrskem zaledju olajšati svoj položaj na Balkanskem polotoku v času Heraklejeve vojne s Perziji.

To problematiko obdeluje še podrobneje v poglavju o naselitvi Hrvatov in Srbov na Balkan (str. 194—262). Podmeno o povezavi tkzv. druge »hrvatske« selitve na Balkan s slovanskim uporom pod Samom sem nakazal pred leti tudi sam (gl. B. Grafenauer, Država karantanskih Slovencev,

Koroški zbornik, str. 92—93). Vendar pa menim, da je vprašanje še močno odprto in da zahteva zelo kritične preiskave. Labuda v bistvu vprašanja ni premaknil naprej. V glavnem obnavlja le z nekaterimi modifikacijami gledanje Grota in Florinskega na poročilo Konstantina Porfirogeneta o naselitvi Hrvatov in Srbov, jugoslovansko literaturo, proti kateri mnogo polemizira, pa je na mnogih mestih slabo razumel. Le tako si morem razlagati, da n. pr. Hauptmannovo argumentacijo o Beli Hrvatski odpravi s sodbo, da je identična z Niederlejevo, in nato polemizira le s to zastarelo, ne pa s Hauptmannovo, ki je bistveno dopolnjena (str. 208). Takih primerov v tem oddelku ni malo. V glavnem morem ugotoviti, da je njegovo stališče do poročila Konstantina Porfirogeneta popolnoma nekritično, da s Konstantinovo »verodostojnostjo« (str. 239, 241, 252) odklanja rezultate, ki jih je tekstna kritika doslej že dosegla tako glede druge selitve Slovanov na Balkan, kakor tudi glede Bele Hrvatske. Spričo te v mnogočem zgrešene ocene virov je skoraj v celoti zgrešeno njegovo podrobno razpravljanje o teh problemih, ki se suče v glavnem, kakor sem že omenil, na starih podlagah in v črti starih tez. Labudove argumentacije se bom imel v marsičem še priliko dotakniti podrobneje v posebni razpravi, ki je posvečena kritičnemu pretresu poročila Konstantina Porfirogeneta o naselitvi Hrvatov in problematiki te naselitve, tu, naj le na nekaj primerih pokažem problematičnost njegovih izvajanj.

Po njegovem mnenju naj bi bil Balkanski polotok poseljen od dveh slovanskih valov: iz vlaške baze z vzhodnozalkampatskim zaledjem ozemlje vzhodno od srbske Morave, Makedonija in Grčija, za zahodnejša področja (Istro, Karantanijo, Dalmacijo in Srbijo po njegovem naštevanju) pa naj bi predstavljala bazo slovanske naselitve severna Morava z zaledjem Labe, Odre in Visle, torej področje zahodnih Slovanov (str. 218—223). Za izoblikovanje poznejše enote južnih Slovanov, tako meni, pa ne pomeni nikake razlike, ali so prišli ti Slovani s severa okr. 600 ali šele nekaj desetletij pozneje. Res domneva, da je bil prvi padec Dalmacije le — ali vsaj pretežno — posledica pritiska pravih Obrov. Proti Hauptmannu, ki razume (v skladu s poročilom o padcu Salone v De admin. imp. c. 29) pod »Obri« Obre in Slovane, namreč trdi, da so prišli Slovani v to poročilo pomotoma, na podlagi dubrovniške tradicije, da so Slovani pred 500 leti (t. j. 948/9—500—448/9) razbili Salono (Labuda str. 233, 236). Da bi rešil verodostojnost v škrlatu rojenega pisca, ki v 30. pogl. De adm. imp. govori le o obrskem zavzetju Salone, Slovane pa glede šele v Hrvatih in Srbih, poskuša Labuda rehabilitirati celo — to dubrovniško tradicijo, ki po vsej priliki postavlja obrski napad v čas hunskih napadov, ker obojega ne loči (Bury J. B., The Treatise De administrando imperio, Byzant. Zeitschr. 15, 1906, str. 556)! Razlaga jo s tem, da so v Dalmaciji v tem času računali po Dioklecianovi eri, ki se začne l. 284. Konstantin naj bi dobil v poročilu pravilno letnico po tej eri (349), ker pa ni vedel, da gre za Dioklecianovo ero, je kratko malo zapisal »pred 600 leti« (500 naj bi bila namreč pisarska napaka φ namesto pravilnega ζ). Tako pride Labuda do nove letnice o padcu Salone: $349 + 284 = 632 - 3$. Mesto naj bi torej padlo dvakrat, prvič so ga zavzeli Obri okr. 614, drugič Hrvati 632/3 (Labuda, str. 256—259). Poleg neverjetnosti, da bi Konstantin mimo verjel,

da so že sredi 4. stoletja padale rimske pokrajine ob Sredozemlju v obrske in celo slovanske roke, tudi sicer stoji teorija na pesku: Dioklecianova era je specifična egipčanska era in je bila le tam v uporabi (drugje že zaradi svojega začetka na 29. avg. 284 = 1. Thot 285 ni prišla v poštev; glej Grotfeld H., *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters I*, 1891, sub voce Anni Diocletiani), na dalmatinskih datiranih spomenikih je ne zasledimo nikdar; Salona je po soglasnem pričevanju arheologije in pisanih virov propadla okr. 614 dokončno, ne le začasno; kdor pozna razdejanje njenih sarkofagov, o tem ne more niti malo dvomiti (gl. Nodilo N., *Historija srednjeg vijeka 3*, 1905, str. 309—314; Bulić F., *Sull' anno della distruzione di Salona*, *Bulletino di archeologia e storia Dalmata* 29, 1906, str. 268—304; Tomašić V., *Ancora una volta sull' anno della distruzione di Salona*, prav tam 33, 1910, str. 136—140). Domneva, da so Slovani iz romunske baze pritiskali na Dalmacijo le v velikih napadih 548 in 551 ter da so l. 614 zavzeli Dalmacijo predvsem Obri, je mogoča le, če si zatismo oči pred tako neposrednimi viri, kakor je pismo Gregorja Velikega iz l. 600 salonskemu nadškofu Maximu (*Et quidem de Sclavorum gente, quae vobis valde imminet, et affligor vehementer et conturbor*, Šišić F., *Priručnik izvora hrvatske istorije I/1*, 1914, str. 174). Dalmacija torej ni bila do okr. 626/27 v razliko od ozemlja med Savo in Dravo (kamor predstavlja Labuda iz Karantanije Valukovo kneževino!) obrska (str. 260—261), marveč vsekakor že slovanska z redkimi obrskimi postojankami in še dovolj močnimi ostanki staroselecev v mestih ob morju, pa tudi po goratem svetu v notranjosti. Izključeno je dalje prav za l. 622 do 627, da bi Bizantinci izzvali pohod Hrvatov proti jugu, kakor domneva Labuda zgolj na podlagi tendenčnega in zato neuporabnega poročila v *De adm. imp. c. 31* (Labuda str. 258—259), ker so se Bizantinci prav v tem času močno trudili za mir z Obri in niso imeli zaradi naporov na svojem vzhodnem bojišču proti Perzijcem interesa, da vzbude burjo še na obrski strani.

Končno je tudi celotna Labudova konstrukcija o poselitvi Balkana iz dveh središč zgrešena. Njen temelj je namreč podmena o povsem enotnem praslovanskem jeziku, ki da se je razdelil v dialekte šele po razselitvi (str. 200—203). Proti takemu gledanju je nastopal že Jagić V. (*Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen*, *Arch. f. slav. Phil.* 17, 1895, str. 47—87, sedaj tudi v prevodu *Jedno poglavlje iz povijesti južnoslavenskih jezika* v Jagić V., *Izabrani kraći spisi*, 1948, str. 286—317), ki je trdil, da spadajo začetki slovanskih dialektov že v slovansko pradomovino, a isto stališče zavzema slovanska filologija tudi še danes (Ramovš F., *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*, 1936, str. 69—70, gl. tudi 68—73: »Praslovanski jezik, kakršen se je govoril v praslovanski domovini že pred razseljevanjem Slovanov, je že imel nekaj takšnih različnih govornih osnov v sebi; to so bili praslovanski dialekti«). Prav zato more Ramovš (n. d., str. 83—95) v slovenskih jezikovnih posebnostih glede na ostale jezike južnih Slovanov domnevati sled kolonizacijskega vala od severa v Alpe iz 6. stol., ki ga je pa pozneje prekril val od vzhoda. Če računamo s šibkim hrvatskim dotokom izza Karpatov med balkanske Slovane, je Jagićeva argumentacija proti drugi,

»hrvatski« selitvi na Balkan res brez moči, ker tak dotok ne bi motil jezikovnega razvoja (gl. R a m o v š F., Razprave Znanstv. društ. za human. vede v Ljubljani 2, 1925, str. 316), toda naselitev iz zahodnoslovanskega prostora v celoti (ki je tudi v nasprotju z zgodovinskimi viri) bi morala hrvatskemu jeziku vtisniti drugačen jezikovni značaj, kakor ga stvarno ima. Labudova teorija je torej zgrešena tako historično kakor filološko.

Napačna je z vsem tem bistveno povezana njegova teorija o nastanku Samove »države« na sploh, v kateri gleda le rezultat zunanjepolitične igre: frankovske pomoči preko Sama Moravcem na eni strani, po Bizantincih sproženega hrvatsko-srbskega vala, ki da je šele privedel Slovane v Dalmacijo, po drugi strani (261). Nastanek slovanske plemenske zveze bi taki momenti, kakor je selitev Hrvatov skozi obrsko ozemlje, sicer mogli pospešiti, a njegova podlaga je bilo brez dvoma zaostrovanje razmerja med Slovani in Obri, utemeljeno v notranjem razvoju teh obrskih Slovanov samih.

V poglavju o razmerju med Slovani in Franki (str. 262—274), s katerim zaključuje svoje razpravljanje o nastanku Samove »države«, razpravlja Labuda poleg tega, da se dotakne razseljevanja Slovanov proti Labi in preko nje (str. 267—274) ter brez kakih novih ugotovitev obravnava boje med Slovani in Franki od 631 dalje (str. 277—284), predvsem o tem, kakšno pomoč je nudil Samo Slovanom v njihovem uporu. Na podlagi interpretacije ene same besede (utiletas, ki jo prevaja kot »uporabnost«: užytecznošč) v zvezi s tendenčnimi mesti sporočila v pogl. IV 68, ki so imela namen, predstaviti Sama kot upornika proti Dagobertu (gl. spodaj), dokazuje, da je bila Samsa uporabnost v pomoči, ki so jo preko njega Slovani dobivali od Frankov (str. 262—269, 276—277), v čemer domneva sodelovanje frankovske in bizantinske politike proti Obrom (gl. tudi povzetek tez, stran 285—295).

V e r n a d s k y se zadovoljuje glede frankovsko-slovanskega razmerja v Samovi dobi s povzetkom ugotovitev dosedanje historiografije (str. 33 do 35), G r a c i a n s k i j pa poskuša s trezno kritiko izločiti iz Fredegarjevih poročil frankovsko tendenco, ugotoviti pomen Samove »države« za razvoj zahodnih in južnih Slovanov ter njeno pravo sociološko klasifikacijo, ki jo upravičeno najde ne v pravi državi, marveč v plemenski zvezi (str. 27—32). Ta opredelitev je brez dvoma resnična, prav tako brez dvoma pa je napačen poskus V e r n a d s k e g a, razložiti Samovo »državo« kot trgovsko državo, podobno tisti, ki so jo pozneje ustanovili v Kijevu ruski Varjagi« (str. 35, k temu gl. kritiko L a b u d e, str. 275, ki pa spet sam domneva od konca 6. stoletja potek važne trgovske ceste od Frankov preko Bavarske, Karantanije in Ilirika v Bizanc, o kateri pa nimamo niti najmanj arheoloških sledov ali pisanih virov).

4. Ostalo nam je še eno vprašanje, v katerem — po moji sodbi ne utemeljeno — vsi trije avtorji gledajo poglobljen problem slovanske plemenske zveze pod Samovim vodstvom (G r a c i a n s k i j, str. 28—29; V e r n a d s k y, str. 31—33; L a b u d a, str. 93—124), vprašanje, ki bo pa prej ko ne ostalo za vselej nerešljivo, to je problem Samovega porekla. Že dolga pravda, ki se bide od P a l a c k e g a dalje okrog tega vprašanja (gl. obsežen referat v L a b u d a, str. 23—29, 93—124), kaže njegove

težave: O Samovem poreklu govorita dva vira. Prvi, tkzv. Fredegar, da je iz frankovske pokrajine »Senonago« (Samo natione Francos de pago Senonago, IV 48), dočim ga Konverzija predstavlja kot Slovana (Samo nomine quidam Sclavus, c. 4, ed. Kos M., str. 129). Seveda pa se na poročilo Konverzije prav nič ne moremo opirati, saj gre tu za sporočilo okr. dve stoletji mlajše ljudske tradicije, pri Fredegarju pa za poročilo sodobnika frankovskih bojev z njim. Tudi sicer razlogi za Samov slovanski izvor, kolikor jih moremo dobiti iz skopega Fredegarjevega poročila o njegovi vladi, nikakor niso taki, da bi se mogli nanje krepko opreti. Pisci, ki zagovarjajo slovanski izvor Sama (Palacky, Kos F., Gracianskiij, Deržavin N., Vernadsky, Nejedli itd.) se opirajo na: 1. Samovo ime, ki da je slovanskega izvora. Mikkola (n. n. m., str. 77), čigar tezo je podrobno izdelal Labuda (str. 96—101, ne da bi v zvezi s tem Mikkolom citiral!), je proti temu dokazal obstoj enakega keltskega imena, za katerega je ugotovil Labuda, da je izpričano tudi v mnogih antičnih napisih (str. 120—123). Nositi bi ga mogel prav tako (če ne laže) kakor Slovan tudi Roman iz Galije. Da gre po Fredegarju kvečjemu za Romana, ne pa za pravega Franka, kaže njegov izraz natione (ne genere) Francos, ker Fredegarju natio ni etnični pojem, marveč pojem, združen s teritorialnim obsegom državne oblasti (Labuda — s starejšo literaturo, ki je to že ugotovila — str. 101—110); Fredegar trdi torej le, da je Samo frankovski podložnik, ne pa Frank (Labuda str. 107—110, 123—124 pretresa celo možnost, da bi bil še pravi, ne romanizirani Kelt, ki pa se mu ne zdi verjetna). — 2. Samovo poganstvo, izraženo v mnogoženstvu, pa tudi v Siharijevem poudarku, da ni mogoče, da bi kristjani in božji služabniki bili prijatelji s psi (Fredegar IV 68), ko je od Sama zahteval zadoščenja za pobite frankovske trgovce. Ne glede na to, da Samo med Slovani ni mogel drugače kakor živeti na njihov način, namreč stoji tudi, da v prvi polovici 7. stoletja poganstvo v Galiji ni bilo še iztrebljeno (Mikkola, n. n. m.; po njem Labuda str. 110—111; oba na podlagi Bayet M., v Lavisse Histoire de la France II/1, str. 237—238) in da bi mogel biti Samo pravi pogan tudi v primeru galskega izvora. — 3. Slovanski način življenja, izpričan po Sihariju, ki se je oblekel po slovansko, da je po zvijači mogel do Sama. To nas seveda v času njegove vlade nad Slovani sploh ne more presenetiti, enako ne, da bi ga Slovani, dasi je bil tujec, sprejeli medse, kar so po plemenskih šegah kaj lahko storili; Pseudomaurikij poroča o tem celo v zvezi z vojnimi ujetniki. — 4. Tudi mesto, od koder naj bi Samo izviral, mi danes več sporno: gre za okoliš mesta Sens (Sénonais, v antiki pagus Senonicus, gl. Mikkola, n. n. m., str. 78, Labuda str. 110 do 119), ki ga je v teh časih res vezala trgovska pot preko Mainza, Hessena in Turingije s Slovani (Kos M., K zgodovini kralja Sama..., str. 194). S področja zahodnih Slovanov so nam v tem času v resnici znani tudi vplivi merovniške materialne kulture, vsekakor predmeti trgovskega importa (Labuda, str. 271—272; Niederle L., Merovejska kultura v Čechach, Památky archeolog. 30, 1918, str. 1—16).

Kljub temu pa, da Fredegarjevega poročila z navedenimi ugovori ni mogoče dokumentirano zavreči (kakor ga večkrat zamučujejo v raznih

pregledih, gl. na pr. Pičeta I., Istorija Čehii, 1947, str. 7; Jan k o -
 vi é D., Istorija države i prava naroda FNRJ I, 1948, str. 21), so vendarle
 kaj lahko možni dvomi ob njem. Že dejstvo, da nam poroča o Samovem
 izvoru en sam sodoben vir, da torej nimamo možnosti, da njegov podatek
 preverimo, odpira pot k dvomu, zlasti ker gre tudi pri Fredegarjevi Kroniki
 le za poročilo kronista na podlagi govorice v Burgundiji, prilično od-
 daljeni od Slovanov, ne pa za poročilo očividca. Preprost stik dveh nosilcev
 istega imena, enega v Galiji, drugega med Slovani, bi prav lahko sprožil
 take govorice, kakor jih poznamo tudi iz najbližje preteklosti (gl. De-
 dijer V., Pariska konferencija, 1948, str. 131 o Kardelju). Vprašanje
 Samovega izvora v Fredegarjevem poročilu je toliko bolj problematično,
 ker se v zvezi s Sicharijevim poslanstvom v njegovi kroniki pojavlja ten-
 denca, prikazati Sama in njegovo ljudstvo kot frankovske podložnike
 (Sicharius... loquitur, eo quod Samo et populus regni sui Dagobertum
 daberint servitium. Samo respondens, iam saucius dixit: »Et terra quam
 habemus Dagoberto est, et nos sui sumus...«, IV 68), dasi je glede na
 vse slovanske odnose do zahoda pred frankovskim neuspehim poskusom,
 da Slovane pokore, in po njem (slovanski napadi proti zahodu okr. 629:
 Pauli Diaconi Historia Langobardorum IV 39, Fredegar IV 58; napad na
 frankovske trgovce pred vojno 631, neprijaznost do frankovskega uradnega
 poslanca, vojna s Franki 631: Fredegar IV 68; poznejši spopadi: Fredegar
 IV 74, 75, 77, 87) popolnoma jasno, da je to prikazovanje medsebojnega
 razmerja in pač tudi Sicharijevega poslanstva tendenčno. Ker pa so
 se Slovani osvobodili izpod Obrov sami (Fredegar IV 48), se je mogla
 taka tendenca frankovskega kronista (ali tudi dvora?), prikazati vojno
 proti slovanskim sosedom kot pokoritev upornikov, opirati pač le na govo-
 rico — ne glede na njeno resničnost — o Samovem osebнем frankovskem
 »državljanstvu«. Težava je nedvomno tudi pri razlagi, kako bi mogel tujec
 priti tako hitro na mesto voditelja tako široke slovanske plemenske zveze.
 To težavo so poskušali nekateri (gl. referat pri Labuda, str. 263) premo-
 stiti z domnevami o njegovi številni oboroženi »družini«, sklicujoč se na
 Varjage v Rusiji. Taka razlaga pa zadene gotovo na nepremagljive ovire v
 zvezi z zgoraj navedenimi ugovori proti Samovemu galskemu izvoru; dočim
 je namreč Samo sam povsem naravno mogel utoniti med Slovani, bi taka
 organizirana enota težko (težave so tudi glede vere, lker bi morali dom-
 nevat kar celo organizirano družčino poganov!). Še celo pa ni mogoče
 na podlagi skopega poročila, da je bil Samo izbran za kralja, ker so
 Slovani v zvezi z boji proti Obrom spoznali njegovo »uporabnost« (utilita-
 tem), in sprejemanja frankovske tendence pri Fredegarju (v zvezi s
 Sicharijevim poslanstvom) za resnico, konstruirati domnevo, da je bila
 Sameva »uporabnost« v tem, da je Slovanom organiziral frankovsko pomoč
 in se »za nagrado, a mogoče tudi ne brez dejanske podpore frankovske
 diplomacije dvignil na prestol prve... slovanske države« (Labuda,
 str. 263—276). Tekstna podlaga pri Fredegarju tako možnost izključuje,
 kajti Sameva utiletas se je očitno pokazala v njegovi osebni udeležbi v
 bojih samih, ne pa pri pripravi nanje.

Taki so torej razlogi, zaradi katerih se je mogoče glede Samovega
 izvora ali načina njegovega nastopa le težko in z rezervami odločiti za

eno ali drugo stran. Spričo tega stanja pač najtočneje ustreza stanju vprašanja imenovanje Sama kot »osebnost neznanega izvora, iz katere je legenda naredila frankovskega trgovca« (Lot F., Naissance de la France, 1948, str. 97).

V bistvu pa je to vprašanje vsekakor manj pomembno. Ne glede na Samov izvor se namreč objektivni splošni značaj in pomen slovanske plemenske zveze pod njegovim vodstvom prav nič ne spremeni: »Samoova država je bila... prva samostojna akcija slovanskih plemen v obrambi napredka pred barbarskim pritiskom z vzhoda, prvi samostojen poskus njihove politične in kulturne osamosvojitve... Pozitivna je torej ta državna tvorba iz treh razlogov: prvič je pospešila notranji razvoj slovanskih plemen, drugič je predstavljala jez barbarskemu pritisku z vzhoda in tretjič je zajezila osvajaalne pohode germanskih fevdalnih knezov« (Sperans-Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja 1939, str. 44). Naj je bil Samo Slovan ali ne, moremo vse te značilnosti povezovati edinole s stopnjo domačega slovanskega razvoja, ne pa v prvi vrsti z njegovo osebo.

Les problèmes soulevés par quelques ouvrages récents sur Samo

(Résumé)

En rendant compte de quelques ouvrages récents sur Samo et son époque, l'auteur étudie le problème des rapports de la Carantanie et des Slovènes avec l'«État» de Samo.

1) En appréciant les sources documentaires relatives à Samo, l'auteur aussi est d'avis que le passage sur Samo dans la »Conversio Bagoariorum et Carantanorum« dépend, par l'intermédiaire de la »Vita Dagoberti«, de la Chronique de Frédégaire; il pense cependant que Samo figure dans l'histoire carantane et apparaît dans la Conversio à cause d'une vieille tradition carantane qui voit en Samo un duc carantan. L'auteur cite à l'appui de son opinion la remarque »quidam Sclavus« qui prouve que le chroniqueur a voulu réagir contre ceux qui affirmaient l'origine franque de Samo. En marge de quelques ouvrages récents sur l'origine de la Chronique de Frédégaire, l'auteur est enclin à supposer que cette chronique date dans son ensemble d'environ 659/60, que le chroniqueur cependant a dû commencer à rassembler ses matériaux vers 642/3 déjà, et qu'il a dû se servir, entre d'autres modèles, aussi d'une chronique burgonde allant »jusqu'à la chute du Royaume de Gontran«, c'est à dire jusqu'à 613 environ. Il signale cependant quelques questions relatives à ce problème que les historiens n'ont pas encore réussi à élucider.

2) Selon l'opinion de l'auteur, la Carantanie faisait partie de l'«État» de Samo dont le centre était en Bohême. Il appuie cette affirmation sur les arguments suivants: a) l'existence d'une tradition carantane selon laquelle Samo aurait été un duc carantan; b) la tentative d'Amandus, vers 630, pour christianiser les Slaves au sud du Danube, cette tentative faisant partie de l'entreprise de Dagobert contre Samo; c) la participation des Lombards dans la coalition contre Samo; d) le nom »marca Winidorum« donné à la Carantanie et le titre »dux« pour son duc Valuk, employés tous les deux aux environs de 630 (Frédégaire IV 72) qui prouvent qu'il ne s'agit pas d'un duché indépendant bien que la Carantanie fût, à cette époque-là, certainement indépendante des Bavarofs, des Avars et des Lombards, donc de tous ses voisins à l'exception des Slaves de Samo. L'auteur estime que l'agression des Lombards contre la Carantanie mentionnée par Paul le Diacre (Historia Langobardorum IV 38) et qui se situe entre les années 623

et 626, prouve que les Carantans prirent part au soulèvement contre les Avars peu après qu'il eut éclaté, et certainement avant leur échec devant Constantinople.

3) L'auteur pense que la formation de l'État de Samo doit être expliquée par l'évolution intérieure des tribus slaves et par la transformation des relations entre Slaves et Avars. Les Avars commencèrent à piller les territoires slaves, leur butin byzantin dans les Balkans étant diminué après la conquête slave d'une grande partie de la péninsule. On fait erreur en voulant expliquer ce soulèvement par des influences surtout extérieures. L'auteur ne rejette pas la supposition d'une connexion entre l'État de Samo et la seconde migration des Croates vers l'Adriatique; il considère cependant l'interprétation qu'a donné Labuda de cette migration pour entièrement erronée et il tient ses arguments pour insatisfaisants, ce qu'il illustre par quelques exemples.

4) Quant à l'origine de Samo, l'auteur se refuse à admettre les arguments qu'on cite en faveur de la thèse sur son origine slave, les considérant insuffisants. Mais, de même, il met en doute le rapport de Frédégaire qui affirme son origine franque, car cette affirmation pourrait bien être tendancieuse, ce qu'il démontre par une argumentation détaillée. Cette question pourtant ne lui semble pas de première importance puisqu'elle ne change rien au fait que l'«État», ou mieux, la confédération des tribus dont Samo fut le chef, fût le résultat de l'évolution qui avait uni les peuples slaves pour la défense contre les Avars et contre les voisins germaniques des Slaves.

Jože Šorn

Donesek h kmečkim uporom v letih 1705 in 1713

Pril sistematičnem pregledovanju naših starejših arhivov v ODAS-u v Ljubljani z namenom, da dobim čim jasnejšo sliko o splošnem gospodarskem položaju na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja, sem mimogrede našel tudi na podatke o kmečkih uporih, ki pa jih tu le na kratko komentiram in analiziram.

Viri so sledeči:

Časovno prvi se nahaja v fasc. 34 Starejšega stanovskega arhiva (SSA). Je to pismo, ki so ga pisali v Celovcu 17. decembra 1705 palatinu in odborniki koroških stanov kranjskim kolegom. Korošci sprašujejo, kako je z nemiri na Kranjskem, o katerih so pravkar zvedeli. Pismo je uradnega značaja. — Sledi odgovor kranjskih stanov (oz. točneje predsednika in odbornikov) palatinu in koroškimi odbornikom. To pismo je vloženo v prvega in je datirano z 22. decembrom istega leta. Obe pismi sta vloženi v poseben papirni ovoj z Müllnerjevo označbo vsebine.

Odgovor zborujočih kranjskih stanov na cesarjevo repliko, napisano na Dunaju dne 4. marca 1713, je vzet iz stanovskih deželnozborskih obravnjav, fasc. 272, ovoj 1713. Ta odgovor je bil poslan v Gradec notranjeavstrijskim tajnim svetnikom; nosi pripombo »zaprto pismo«. V njem se v glavnem govori o rednih in izrednih plačilih kranjskih stanov. — Znano je, da je cesar vsako leto zahteval od vsake posamezne dežele posebej neko vsoto denarja, rekrutov in konj za armado. Stanovi, ki so redno zasedali spomladi ali jeseni, so pretresali to zahtevo, potem pa odgovorili z nižjo

ponudbo. Cesarjevo ponovno pismo, replika (tretje pismo triplika itd.), je ponovilo svojo prvotno zahtevo ali pa se je sprijaznilo s ponudbo. Prešlo je v navado, da so stanovni navajali v dokaz, da ne zmorejo po deželi pobrati toliko denarja, vse možne neugodne okoliščine, v pričujočem primeru tudi kmečke upore po Dolenjskem, Primorskem, Gorenjskem. Pismo je datirano z dnem 10. maja 1713.

Kratek regist nekega pisma je vzet iz protokola stanovskega arhiva za leta 1709—1722, folio 266. Napisan je bil 10. junija 1713; spisa samega nisem mogel najti. Vsebuje mnenje barona Raunacha, upravitelja proviantnega urada na Reki, češ da je bolje, če se prepeljeta dva regimenta, namenjena za zadušitev upora v grofiji Goriški, iz Neaplja preko Trsta, Ogleja ali pa Devina — kot pa preko Reke.

Pismo, sestavljeno na jesenskem zasedanju stanov, dne 9. septembra 1713, se nahaja prav tam kot spomladansko pismo. V njem stoji zapisano, da se je stanje od spomladanskega zasedanja sem še poslabšalo in da je tudi sedaj letina slaba. Zaključek pisma izzveni seveda v tem smislu, da dežela ne zmore plačati visokih finančnih zahtev. Posebno zbujaajo pozornost številke o tem, koliko vojakov je bilo poslanih v primorske uporniške kraje.

Vsi do sedaj navedeni viri so uradnega značaja in popolnoma sodobni, zato v njihovo verodostojnost glede poročanega skoraj ne moremo dvomiti. V neki meri pač smemo biti rezervirani: stanovom je vedno šlo za to, da se zmanjšajo velike vsote, in prav zaradi tega so celotno situacijo vedno prikazovali v temni luči. Toda to stvarnim podatkom ne jemlje veljave. Nasprotno vidimo, da je — vsaj prva polovica 18. stoletja — bila spet zares vsesplošno težka doba za našega kmeta in da so tožbe stanov imele stvarno ozadje.

Šesti in poslednji vir, ki ga uporabljam, je privatnega značaja in se nanaša samo na tolminski punt. Podatke, ki prinašajo zanimive podrobnosti in dopolnitve, je pisal Franc (Henrik Jožef) Raigersfeldt.

Raigersfeldtov arhiv sploh vsebuje množico gospodarsko važnih spisov. Posebno je bil sposoben gospodarski teoretik in praktik omenjeni Franc (po avtobiografskih podatkih se je rodil v Ljubljani dne 6. junija 1697, umrl pa je dne 31. marca 1760 prav tako v Ljubljani; bil je sin Boštjana, stanovskega knjigovodje, in Marije Izabele roj. Sorgfeld). Ne da bi tu podrobneje navajal njegov življenjepis, pripominjam, da se mi — po dosedanjih raziskavah sodeč — zdi Franc zelo pomemben gospodarstvenik celo v avstrijskem merilu.

Med drugim je ohranjena tudi njegova dokaj zajetna beležnica z množico najrazličnejših biografskih, gospodarsko važnih itd. podatkov. Del te knjige ima danes signaturo 81 (I. 3 d), del iz nje iztrganih listov pa se sedaj nahaja v fasc. XII (»Družinske in druge beležke«) njihovega domačega arhiva. Listi, ki se nanašajo na tolminski punt, so speti s sponko, vse skupaj pa je v posebnem papirnem ovoju na dnu fascikla.

Podatek, ki prihaja v poštev za nas, je pravzaprav življenjepisnega značaja. Nanaša se na Bandeua (Bandel, v dialektu Bandeu?) Martina, znanega paznika tlake, in njegove potomce. — Težko je ugotoviti, kako in kdaj je prišel Franc Raigersfeldt do teh vesti. Najbolj verjetna se mi zdi

sledeča domneva: v tekstu omenja pl. Učana, moža svoje starejše sestre Ane Cecilije, torej svojega svaka. Ta je bil po poklicu tajnik kranjskih deželnih stanov in je vodil v Gorici proces proti tolminskim upornikom. Skoraj gotovo mu je svak kdaj pozneje pripovedoval o uporih. Raigersfeldt je pripovedovanje ob drugi priložnosti — morda šele leta 1741 — po spominu obnovil (ob času tolminskega upora je bil star komaj 16 let in ni verjetno, da bi mu Učan to pripovedoval že takrat; Učan je umrl leta 1720), še bolj verjetno pa je, da je imel ob času zapisovanja v beležnico pred seboj svoje, svakove ali pa celo tuje zapisane novice iz časov punta. Iz primerjav njegovih navajanj z drugimi vidimo, da se ti podatki med seboj bistveno ne razlikujejo; celo dopolnjujejo se.

Vesti od tam dalje, kjer našteva otroke Jakoba Bandela (Bandeua), je po vsej verjetnosti dobil drugje, jih je pa združil z vestmi o uporih v celoto in jih pod geslom Bandeu vpisal v beležnico okoli leta 1741.

Vse ostale stvarne navedbe, pa tudi najmanjše, ki jih uporabljam v uvodu, so vedno vzete iz obravnave deželnega zbora za tista leta, ki so v besedilu citirana. S tem se izogibam vsakokratnega navajanja virov. Kolikor pa se nahajajo drugje, opozarjam na to sproti.

V literaturi je bil do sedaj obdelan le tolminski upor; najbolj se je o njem razpisal Simon Rutar v Zgodovini Tolminskega (v Gorici, 1882) na str. 113—119. — Pač pa je upor v Črnomlju v pozni jeseni leta 1705 bil znan arhivarju A. Müllnerju, kajti obe pismi, ki se nanašata nanj, sta — kot rečeno — vloženi v ovoj z njegovo kratko pripombo o vsebini. Obeh pisem ni objavil, pač pa se ista pripomba nahaja tudi v njegovem diariju pri fasc. 34 na str. Raigersfeldtove vesti — listi, nahajajoči se v fasc. XII njihovega družinskega arhiva — pa bi utegnile biti znane arhivarju S. Jugu, ki je ta arhiv pregledoval in popisal. Vendar pa ni sledu o tem, da se je z vsebino listov seznanil.

Uvod

Kmečki upori, ki jih srečujemo na Slovenskem v začetku 18. stoletja, se bistveno razlikujejo od velikih uporov 15.—17. stoletja. Obračajo se ne le proti fevdalni gospodi, marveč proti državnim organom, povzročajo jih ne le nasprotja proti fevdalcem zaradi dajatev zemljiškim gospodom, marveč v še v večji meri državni davki. V to vrsto uporov spadajo tudi ti, ki jih v naslednjem obravnavam. Okoliščine, ki so ustvarile uporniško razpoloženje in povzročile upore same, so v glavnem sledeče: ponavljajoče se slabe letine ter živinska kuga in iz leta v leto maraščajoči davki, povod pa je dalo preostro izterjavanje mesnega krajcarja (Fleischkreutzer). Ta doba — 18. stoletje do terezijanskih reform — še ni vnesla v celotno gospodarsko dejavnost nobenega sistema ter urejenosti, pač pa je samo brezumno privijala davčni vijak do neznosnosti — zgolj po potrebah svoje prazne državne blagajne, ne da bi jo pri tem vodila globlja načrtnost.

Kdor se hoče podrobneje seznaniti s finančno politiko dvora, ta naj vzame v roke obsežno in temeljito delo Franza v. Mensija, Die Finanzen Oesterreichs von 1701—1740 (Wien, 1890). Tu bo na str. 63 čital, da je državni dolg znašal v začetku 18. stoletja po cenitvi 24 do 25 milijonov gol-

dinarjev in da točnega pregleda o stanju financ ni imela niti dvorna komora sama, na str. 112 in sl. pa, da se je temu pridružil še uničujoči nered v pobiranju in zaračunavanju komornih dohodkov, večinoma posledica popolnega pomanjkanja administrativne centralizacije; učinkovite kontrole ni bilo, tako da so bile hude nepravilnosti in poneverbe na dnevnem redu. — Res je z namenom saniranja financ bila leta 1703 osnovana dunajska Banco del Giro, ki pa je po dveh letih dejansko prenehala poslovati. Zato je bila leta 1706 utemeljena Dunajska mestna banka, ki je bila mnogo bolj uspešna in trdnjša od prve. Toda to so bile prave malenkosti v primeri z višino neposrednega dolga države: spet čitamo (str. 705), da je bil finančni položaj ob smrti cesarja Karla VI mnogo manj ugoden kot ob njegovem nastopu; neposredni državni dolg je znašal leta 1711 okrog 49 milijonov, leta 1740 pa okrog 47 milijonov. Toda to ni ves resnični dolg, prišteti moramo tudi dolgove mestne banke: ob nastopu vlade okrog 11,5 milijonov, l. 1740 pa približno 54 milijonov gld.

Znano je, da se je takoj po pričetku 18. stoletja pustila Avstrija zaplesti v koristolovsko vojno — v borbo za posest Španije. Na bojiščih se je sreča menjavala, ljudstva v Avstriji pa so z nevoljo zalagala državno blagajno s potrebnim denarjem.

V primeri z ostalimi dednimi deželami je Kranjska brez dvoma spadala med najsiromašnejše. Toda ljudstva niso pritiskala k tlom samo finančna bremena; nesreča morda niti ne bi bila tolikšna, kolikoršna je bila, če se ne bi temu izčrpavanju pridružile še prirodne katastrofe, ki so si sledile nekaj let zapovrstjo.

Že leta 1700 so tarnali stanovi, da je zaradi več slabih sledečih si letin kranjski kmet črn kruh (ajdov in ovsen), da pa včasih zmanjka še tega. Mnogi primejo za beraško palico in zapuščajo pusta zemljišča ter kočee; odhajajo v tuje dežele, kajti domača je ozka in tesna, kamenita in hribovita (trditve o begu kmetov z gruntov se ponavljajo domala vsako leto!).

Poletju leta 1708, ko je letina v celoti odpovedala, je sledila ostra in nenavadno dolga zima, ki je tako uničila nasade in vinsko trto, da ni bilo dobiti niti desetine tistega, kar se je pridelalo v povprečno dobrem letu. Pridelek naslednjega leta tudi ni bil dosti boljši. Posledica tega je bila, da so v nekaterih krajih komaj pridelali žito za seme, v mnogih pa niti tega ne. Tisti podložniki, ki so običajno iztisnili za 100 veder vina, se v jeseni niso mogli razveseliti niti 10 veder te pijače.

Za leto 1710 so upali na boljšo žetev, toda na Gorenjskem, v Pivki in na Krasu, še bolj pa na Dolenjskem je huda ura zbila na tla i žito i vinsko trto. Na Dolenjskem je — po izročilu — bila uničena gotovo tretjina žitnih polj in vinogradov. Ker pa Gorenjska tudi v najrodovitnejših letih ni pridelala toliko žita, kolikor bi ga nujno potrebovala za kritje lastnih potreb, ga je morala uvažati z Dolenjskega. Tokrat pa sta bili prizadeti obe deželi; ni preostalo drugega kot da sta ga kupili na Koroškem in Štajerskem in ga seveda plačali v gotovini — del denarja, Kranjski prepotrebnega, je pobegnil preko meje...

Potem so prirodne nesreče nekoliko popustile; z nezmanjšano silo so izbruhnile spet leta 1713. Dolga deževna doba je v znatni meri izpridila tako črna kot bela žita; s prvimi (ajda, oves) so se hranili podložniki

sami, z drugimi pa so plačevali deželne naklade. Zaradi dežja je bilo malo tudi vina, ostanek pa je bil slabe kakovosti. Ljudje so bolj in bolj bolehal, pričele so se širiti epidemije.

Močan udarec je bil zadan kmetom tudi s tem, da je v letu 1711 ponovno pričela razsajati živinska kuga, ki je trajala štiri leta vzdržema in je pobrala mnogo goveje živine; prenehala je šele proti koncu leta 1714. Posebno so to čutili tisti kmetje, ki so prebivali ob trgovsko najbolj živahnih cestah (Ljubljana—Trst in Ljubljana—Reka). Tisto malo trgovanja z železom, jeklom in platnom v ono smer, nazaj z oljem, vinom in soljo — še to je bilo na tleh. Tu in tam je ležalo ob poteh mnogo blaga, ki ga ni bilo moč spraviti naprej. To je škodovalo tako cesarskim kot stanovskim in trgovčevim interesom, podložnikovim pa zato, ker je obdeloval polje in tvoril predvsem z volmi. Tem poslednjim je ročin iz leta 1690 dovoljeval prévažati in prosto trgovati s soljo; sedaj je to postala stvar komore, ki je pričela pobirati mitnino in davek na sol.

Leta 1711 je celotni trgovski stan v Ljubljani prosil stanove zaščite, ker je poginjanje rogate živine izzvalo zaporo nekaterih področij, da se ne bi bolezen zanesla tudi tja. Lastniki imenj v okoliših Vrhnike, Logateca in Planine niso dovolili prehajati tega ozemlja; zato so trgovci prosili, naj oblast pritisne na te lastnike, da odpro prehode.

Zaprta je meje tudi Italija. Tja so — kot rečeno — Kranjci tvorili nekaj malega železa in platna. Po zaslugi teh dveh gospodarskih dobrin je preje kapnil v deželo še kak pfenig. Sedaj pa tam sami gojijo lan in tkejo platno, pa tudi železo so pričeli »fabricirati« (merkantilizem!). Zlasti republika Benetke je od leta 1709 nekaj krat in sedaj (1713) ponovno osamila svoje področje in prepovedala s Kranjsko ves komercij. Doma s tem propadajo vsi tisti, ki so jih preživljale fužine in platno. Ker drugih manufaktur ni, deželica mrtvi.

Zaradi pomanjkanja živine se je seveda cena mesu znatno dvignila. Voličke in kravice so morali podložniki itak prodajati, da so si pridobili denar za davke, primanjkovalo pa jim je tudi živinske krme. Ker je komorni patent iz leta 1705 ponovno prepovedal izvažati živino brez potrdila komornih uradnikov, so jo kmetje prodajali pod roklo, ker je drugače niso mogli ugodno vnovčiti. Patent je bil dejansko brez učinka in splošna želja je bila, naj se za izvoz živine dovoli plačati mitnino, da se bo izvažala.

Poskusimo si zamisliti vso bedo: v mnogih vaseh je kuga pobrala domala vso živino; polja marsikje niso bila zadosno obdelana, ponekod pa sploh ne... Z grozo so ljudje zrl v bodočnost. Ni jim preostalo drugega, kot da se sami vprežejo v plug in porjejo svoje njive. Tam, kjer so živino še imeli, so jo po izvršenem poljskem delu poprodali.

Posledice teh slabih letin so bile katastrofalne. Ljudje so uživali hrano, ki nikakor ni bila primerna za želodce: iz lubja so mleli moko, v ustih prebivalcev, ki so umrli zaradi lakote (!), pa so našli travo... Zato nas niti najmanj ne presenečajo iz leta v leto se ponavljajoče vesti, da postajajo podložniki puntarski in da zapuščajo svoje grunte ter odhajajo v tuje dežele, celo v Turčijo (?). Nekatere vasi so — če naj verjamemo uradnim poročilom stanov — na ta način izgubile vse svoje prebivalce. Taka depulacija ni vplivala negativno samo na agrarne posle, pač pa tudi na

fiskalne, zato se je stanovom vedno zdelo umestno, da ta moment stalno ponavljajo.

Spomladi leta 1715 (torej že dve leti po uporu!) so samostani in druge zemljiške gosposke, ki so mejili na Hrvatsko in Valahijo, oddali kranjskim stanovom memorial (obravnavan je bil na deželnozborskem zasедanju dne 15. marca 1715) glede uhajanja podložnikov preko meje. V njem je rečeno, da že dalj časa zapuščajo podložniki svoje domove celo z ženami in otroki. Eni se v Hrvatski in Valahiji naselijo, drugi pa blodijo po deželi (herum vagieren). Tiste kmete pa, ki ostanejo doma, prihajajo preko meje korumpirat Vlahi (t. j. Uskoki). Blodniki nadlegujejo gradove, dvorce in boljše situirane ljudi. Množijo se umori, tatvine in ropi; tak umor se je n. pr. zgodil v Feistenbergu (Gracarjev turn, imenje pri Hrastju blizu Šentjerneja). Vlahe je tod in po drugih krajih vodil neki feistenberski podložnik. Vlahi so zelo nemirni in so se pred kratkim uprli svojim lastnim vojaškim oblastem. — Obmejne zemljiške gosposke so torej prosile stanove, naj zapovedo poveljnikom v granicah, posebno generalnemu polkovniku Hrvatske in Obmorske granice grofu Rabathi in pa banu Hrvatske, naj z vso resnostjo ter z grožnjo velike kazni zavračajo tiste ubegle tlačane (Unterthanen und Erbholden), ki so se zatekli na ono stran, so pa brez avtentičnega odkupnega pisma (abkauf Brief) njim nadrejenih zemljiških gosposk. Tisti podložniki, ki bi tega ne upoštevali, naj se primejo in izročijo ustreznim oblastem. Pri tem pa naj se opuste itak povsod in de jure prepovedane represalije (!).

Skromen dopis, ki nam pove, da je v pasu ob Kolpi vladal skoraj nered.

Nič manjše preglavice niso imeli stanovi in podložniki z rekrutacijo. Vsaj od vstetega leta 1710 do vstetega leta 1711 bi morala Kranjska dajati letno po 723 rekrutov. Čeprav nisem mogel preveriti višine tega kontingenta za vso dobo 18. stoletja do terezijanskih reform, se mi močno dozdeva, da je bilo to število konstantno za vse obdobje. — Za konje, ki bi jih dežela morala dajati v naturi za kavalerijo in artilerijo, so stanovi vedno plačali odkupnino.

Menda ni treba posebej poudarjati, da je rekrutacija vedno naletela pri vseh na slab sprejem. Za armado so rekrute nabirali vedno oficirji nekega določenega regimenta, ki mu je Kranjska bila odmerjena za »naborno področje«. Med podložniki, ki so zbežali z domačih tal, so bili seveda tudi mladi ljudje. Tistih, ki so šli v »Turčijo«, ni bilo več mogoče pripeljati nazaj: za obdavčenje, rekrutiranje in za poljedelstvo so bili izgubljeni za vedno. Število 723 je določal Dunaj. Kranjska ni nikdar v naturi zbrala toliko mladeničev; manjši del (200—300 mož) je res odšel k vojakom, večji del (500—400 mož) pa je bil odkupljen z denarjem. Z motivacijo, »da se ohrani narod v deželi« so stanovi raje privolili v davke, kot pa da bi vsako leto polovili 723 mladeničev. Pripomnim naj še to-le: leta 1698 in 1699 so stanovi (oz. dežela) bili dolžni dati samo 416 vojakov, vendar so imeli na izbiro, da jih dajo v naturi ali pa se odkupijo z denarjem; obakrat so dali namesto ljudi denar (za ostala leta nimam podatkov).

Davki so rasli sorazmerno s trajanjem vojne za špansko nasledstvo. Dolg kranjskih stanov je narasel od 1. maja 1710 do 30. aprila 1713 za

112.070 gld 40 kr 3,5 grošev, anticipacijski kapital pa je znašal ob koncu tega termina 611.839 gld 42 kr 1 groš. Te številke nas bolj prepričajo kot pa stalno tamljanje, da so časi »geltlos«, da je dežela popolnoma izčrpana in da je težko držati proračun v ravnovesju. Izdatki so tudi dejansko bili zelo veliki in številni. Kranjci so morali oskrbovati Hrvaško (tudi Ogulinsko imenovamo) in Obmorsko granico, preskrbeti s proviantom vse regimente, ki so šli skozi deželo, živali pa s krmom, plačati za nenabrane rekrute, plačati za konje, ki bi jih morali dati v naturi za armado (rimonta-gelt), plačati musical impost, privoliti v izredne dajatve (Extraordinari Landtags bewilligungen) itd. itd., najbolj pa je žulil prebivalce mesni krajcar. Kako tudi ne, saj je bilo meso tako rekoč vsakodnevna hrana, pa naj se zanjo plačuje dac? To so potrošniki — po ogromni večini podložniki — občutili kot krivico.

Mimogrede si lahko še ogledamo, kako je naraščal davek na nerekrutiranega mladeniča. Prvotno so moža ocenili na 30 gld, pozneje že na 36 gld, nato na 45 gld in ko je bilo to premalo, so ceno dvignili na 61 gld, končno leta 1713 na 80 gld!

Glavno finančno breme so morali seveda nositi podložniki. Hube in hiše so bile obdavčene tako-le (Breckerfeldtov arhiv, fasc. V — Topografija Kranjske II):

1700	3 gld 30 kr	1713	4 gld 30 kr
1701	4 gld 30 kr	1714	4 gld 30 kr
1702	4 gld 20 kr	1715	4 gld
1703—1712	5 gld	1716	4 gld 30 kr

Najvišje vsote so bile torej v letih 1703—1712, najnižje pa l. 1618 in 1619 (pričetek tridesetletne vojne) — samo 15 kr. Z letom 1633 se pričinja stalna vsota 1 gld. Izjemno visoko je poskočil davek samo leta 1649: 7 gld (konec tridesetletne vojne). Z letom 1650 se je dvignil na stalno višino 3 gld, 1689 pa na 4 gld; le v nekaterih letih je padel pod ta minimum.

Davek so n. pr. leta 1713 plačevali tako-le: huba 5 gld, še preostali svobodniki (die vorhandene wenige Freisassen) dvakrat več, proporcionalno manj s hribami pa »hofštati«, kočarji, podložniki v mestih (Inwohner), mlini, novaki (greitler) ter posredni podložniki (Untersassen). Za te male višina ni bila trdno določena. Pfundtherren gült plača po 30 kr za »deželane« iz lastne blagajne (za l. 1700 n. pr. Pfundtherren gült ni plačal še nič).

V smislu cesarjeve zahteve naj bi Kranjska za leto 1713 zbrala 280.000 gld kot izredno dajatev. Še 20. julija 1701 pa je cesar Leopold I. določil stalno letno vsoto vseh izrednih kontribucij za bodočih 12 let za Kranjsko na 91.000 gld. Toda že po dveh letih so ta maksimum iz leta v leto stalno bolj in bolj presegali. Kako pa tudi ne, ko pa je vojna naravnost žrla denar in uničevala dobrine? — Spričo visoke vsote 280.000 gld se bomo spomnili, da je bil v aprilu 1713 (pri nas je to prav čas puntov) sklenjen mir v Utrechtu in da je Avstrija sama nadaljevala vojno s Francijo še eno leto. — Po izpovedi stanov naj bi prebivalstvo bilo sedaj bolj obdavčeno kot pa v pretekli turški vojni. To jih je še bolj pognalo z grun-

tov v druge dežele in pa v mesta, kjer so se preživljali z beračenjem (bettweis). Takih siromakov je bilo mnogo najti v Ljubljani in njenih predmestjih.

Vidimo, da je imel takratni podložnik predvsem tri možnosti: prvič, da ostane na gruntu in mastno plačuje davke ter prenaša vse težave, da — drugič — pobegne z zemlje v drugo deželo, kjer ga ni čakala nič boljša usoda (varianta — beg v mesto), da se — tretjič — upre v nadi, da se mu položaj olajša. Poskusil je vse troje. Če je pobegnil v mesto, res ni plačeval davkov, toda bil je brez zaposlitve, hrano pa je kljub vsemu moral drago plačevati (druginja je bila neizbežna posledica vseh teh dogodkov) ali pa živeti od usmiljenja. Na nekem drugem mestu bomo videli, kako so ravnali s takimi siromaki, preden se je industrija toliko razvila, da je lahko posrkala vsaj deloma to množico prosjakov. Tretjo možnost — upor — je že tolikokrat poskusil, pa vselej je bil učinek precej ničen: položaj se mu ni in ni hotel izboljšati (kako tudi, saj je živel v fevdalnem družbenem redu!). V danih možnostih je zanj torej bilo skoraj najbolje, da vztraja na gruntu in preboli krizo — torej prva možnost.

Pobiranje davkov na Kranjskem nam nudi sledečo sliko: od leta 1706 dalje so zakupnike in podzakupnike spravljale zastavitve in ostro izterjavanje davkov v vedno večjo zadrego. Zato so stanovi s tem letom sami vzeli v zakup mesni krajcar za letnih 23.000 gld, in to z namenom, da — po njihovi izjavi — rešijo podložnike pred gospodarskim propadom. Pobirali so ga baje obzirno; prav zato so vsako leto kasirali 8.000—9.000 gld manj, kot bi pa morali. Ker so imeli s tem preveliko izgubo, so grozili, da z aprilom leta 1712 prenehajo z zakupom — in to tem bolj, ker ga niso smeli pobirati v Istri, na Krasu, na Pivki ter na čnomaljskih in metliških tleh. Ti kraji so tvorili skoraj polovico vse dežele.

V tem času je bila torej davčna Kranjska mnogo manjša kot pa teritorialna Kranjska. Iz dežele so odtekale rente in dohodki vseh odličnejših zemljiških gospodov: Loka je pošiljala v Freising, Bled v Brixen, Prem in Senožeče — last kneza Porzie — v Spital na Koroškem, komenda Nemškega reda v Ljubljani v Barcelono generalu Starhembergu (ta je bil takrat namreč podkralj v Barceloni in generalfeldmaršal), komendi Metlika in Črnomelj v Gradec, malteška komenda Sv. Peter na Malto, Pazin, Sv. Sacerb in Novi grad markizu de Prié, Kočevje, Žužemberk, Višnja gora, Gornji grad in druga v Istri ležeča imenja knezu Auerspergu na Dunaj, imenja, pripadajoča tržaški škofiji, v Trst, Kastav jezuitom na Reki, Fužine (Kaltenprun) jezuitom v Trst, imenja; ležeča deloma na Gorenjskem, deloma na Dolenjskem, ustanovi Studenica na Štajerskem, imenja Kisslsteinov grofu Barbu na Štajersko.

Po splošnih podatkih omenjenih virov sodeč smo z letom 1716 prišli iz najhujše krize, kajti od tega leta dalje je tarnanje pojenjalo, pa tudi utemeljenih pritožb je znatno manj. Najbolj kritična so torej bila leta od 1710—15.

Tudi bolezní so se polegale. Sicer so Korošci poleti leta 1716 sporočili v Ljubljano o trinajstih primerih kuge pri ljudeh (za Kranjsko nimamo za ves čas razsajanja epidemij nobenih številčnih podatkov), toda z zaporo meje se kuga ni več širila.

Enak preobrat je nastal pri pobiranju rekrutov: l. 1717 bi morali Kranjci dati v naturi že omenjeno število ljudi, toda smeli so za vse plačati in sicer po 50 gld za osebo.

Končno spregovorimo še o mesnem krajcarju! Franc Raigersfeldt nam poroča leta 1732 o njem sledeče (gl. njegove beležke, vložene v knjigo z inventar. št. 81 I. 3 d):

Fleisch Kreuzer. Od leta 1697-98 je bil v Grazu namestnik (Statthalter) gospod grof Falmhaubt, ki je svoje zasluge izpričal dvoru in zahteval za to plačilo. Dvor mu je obljubil, da ga zadovolji, če mu predlaga kak vir. Grof si je izmislil sledeče: vsak funt mesa, ki se potroši v Štajerski, naj se obdavči z enim pfenigom. Ta neznatni dac mu zadostuje. Kljub temu, da je bil grof že poplačan, pa ta davščina (kot se to navadno zgodi s takimi nevšečnostmi) ni prenehala, pač pa je narastla od enega pfeniga na dva, od dveh na tri, od treh na en krajcar, razširila se je iz Štajerske polagoma v vse ostale cesarske dedne dežele: še dandanašnji ga pobirajo. — Nič manj značilno in upoštevanja vredno mi to, da je istega leta, ko se je pojavil ta krajcar, nastala v vseh cesarskih deželah živinska kuga; povzročila je veliko škodo.

Upor v pozni jeseni leta 1705

Spomniti se moramo na to, da je bilo v uvodu na str. 173 rečeno, da podložniki uhajajo na Hrvatsko in med Uskoke ter da ti poslednji prihajajo tostran Kolpe vznemirjat in demoralizirat Belokranjce. To je potrebno, kajti, če primerjamo odgovor kranjskih stanov koroškim (22. decembra 1705), opazimo neko sličnost: gospoda črnomaljskega Karla Bernardina grofa Liechtenberga so 3. decembra 1705 ubili neki delinkventi (torej ne množica upornih kmetov?). Sodišča so iskala storilce, da bi jih prijela in kaznovala. Ti pa — prebivajo prav ob Kolpi — so skupaj in poleg onih iz Hrvatske, ki so bili pri dejanju, hoteli prijeti za orožje in so upali dobiti celo pomoč Uskokov. Ko so sodišča opustila zasledovanje zločincev in poročala o stvari v Ljubljano, so ti iz strahu, da bodo strože napadeni, odšli iz dežele. Potem je zavladalo »pomirjenje«. Oni pa niso bili varni na Hrvatskem niti niso mogli z one strani pričakovati kako pomoč (zaradi zastražene meje?).

— Razen o tem ne vemo o nobenem drugem nemiru in je pri nas hvala bogu vse mirno; če bo pa kako drugače in bi prišlo do uporov, kar bog ne daj, bomo pa o tem sporočili — tolažijo kranjski stanovci.

Na prvi pogled se nam zdi, kot da nimamo opraviti z uporom, pač pa z navadnim kriminalnim dejanjem. — Vzroki so nam že znani; podani so v uvodu. Ko bomo poiskali še povod, bomo pa tudi našli odgovor na omenjeni dvom.

Nekoliko si bomo pomagali na ta-le način: Franc Bernard grof Liechtenberg je imel poleg štirih hčera še sinove Jurija Gotfrida, Jobsta Jakoba, Karla Bernardina, Jurija Zigo, Ferdinandu Engelberta in Jobsta Friderika. Najstarejši med njimi, Jurij Gotfrid, je bil gospod na Ortneku. Karl Bernardin, ki je bil poročen z Renato Sidonijo Lachenhaimb in je imel z njo samo dve hčerki, je napravil testament v Črnomlju 16. julija 1701 (torej

štiri leta pred svojo smrtjo); za univerzalnega dediča je določil svojega najstarejšega brata.

Za Karlom Bernardinom je prvi umrl Ferdinand Engelbert. Ta je v svoji oporoki — Ljubljana, 28. jan. 1712 — med drugim določil tudi to, da odpušča zaostale dajatve podložnikom tuščtajnskimi, kjer je bil testator zemljiški gospod, itd.

Jobst Jakob je napravil oporoko na Smuki 14. nov. 1712. Tudi ta odpušča svojim podložnikom davke in kontribucije ter zaostanke; dalje določa, naj od Metlike odkupljeni podložniki prepuste zaostanek, ki presega 20 gld nemške veljave, bratovščini sv. rožnega venca v Smuki, dalje govori o popustu tlake itd.

Jurij Gotfrid (oporoka na Snežniku 22. jan. 1720) popušča svojim podložnikom tedensko tlako v naturi za štiri leta, prav tako onim v Ortneku; znižuje pa tlako snežniškimi in kočjevaškimi (Kočja vas, Hallerstein) podložnikom.

Njegov sin Wolf Daniel (oporoka na Snežniku 18. okt. 1723) je bil zapisal slične stavke: popušča tlako v naturi snežniškimi, doškimi in črnomaljskim podložnikom, črnomaljskim še posebej (verjetno je on tu nasledil Karla Bernardina namesto očeta Jurija Gotfrida) vse zaostale terjatve do vključno leta 1722.

Je vse to kaj v zvezi z načinom smrti Karla Bernardina?

Ali ni iz teh določil — Testamenta de A. 1521—1748 de No 1—49, Lit. L; štev. 22, 30, 31, 32, 35, 38 — že dovolj jasno razvidno (predpostavljam, da je grofova nasilna smrt res vplivala na odločitve testatorjev in da so se ti črnomaljskim in drugim podložnikom hoteli nekako oddolžiti s popustom tlake in zaostalih terjatev; iz tega moremo sklepati, da je bil tudi Bernardin neizprosni, kadar je šlo za opravljanje tlake in pobiranje zaostankov. Če ne bi bilo tako in bi njegova smrt imela drugačno ozadje, bi sorodniki — kar tolikokrat čitamó v testamentih! — dali neko vsoto denarja za toliko in toliko služb božjih ali v druge pobožne namene), da so storilci imeli, da se tako izrazim, čisto gospodarske razloge, da so ubili graščaka? Mislím, da tu ne gre za neko zgolj kriminalno dejanje nekaterih demoralizirancev, kot smo to čitali na str. 174 v memorialu imenij, meječih na Uskoke (lastniki so namreč namenoma hoteli prikazati uporniško razpoložene podložnike kot navadne kriminalce).

In res! Pozneje bomo nedvoumno čitali, da je povod smrti bilo preostro izterjavanje mesnega krajcarja po grofu.

Upori na pomlad leta 1713

Ze precej blizu smo dobi, ko se bo gospodarsko življenje pričelo hitreje in hitreje preobrazati, najprej v mestih, nato pa posledično tudi na deželi. Kmalu bosta namreč Trst in Reka prolašena za svobodni luki (18. marca 1719), in to po tem, ko bo plovba po Jadranu postala svobodna (2. junija 1717); avstrijska Orientalna kompanija, ki bo dala zaslužiti tudi naši deželi, bo zaživela 27. maja 1719. Merkantilizem bo vse bolj oživljal Kranjsko.

Pojavljali se bodo manufakturni obrati. Morda je že v tem času (namreč tik pred tolminskim puntom leta 1713) delovala manufaktura grofa Lanthierija na njegovem imenju Vipavi, leta 1714 pa bo v Ljubljani poskušal trgovec Jakob Schell von Schellenburg ustanoviti prav tak obrat za izdelavo sukna (za oba podatka glej nedatirano Šelenburgovo prošnjo v SSA, fasc. 537); spomladi leta 1719 (bosta — tudi zaman — nameravala postaviti tak obrat nam že znani Franc Raigersfeldt in njegov kompanjon, trgovec Franc Mühlbacher; v jeseni istega leta bo Franc Huber pričel izdelovati belo holandsko posodo in majolike (vsi v Ljubljani). Večji obrat v mestu bodo postavili šele stanovi, ki bodo dobili privilegij za izdelovanje sukna 27. septembra 1724 (z delom bodo pričeli naslednjega leta). Samo mimogrede naj omenim, da bodo izjavljali stanovi, da je njihova »fabric« sploh prva te vrsta na Kranjskem (vsi podatki v SSA, fasc. 537).

Povrnimo se k uporom! Za Kranjsko važni podatki so v prvem odgovoru stanov cesarju. Sledeč vrstnemu redu popisovanja uporov naj bi bilo prvo na vrsti imenje Lanšprež pri Mirni na Dolenjskem. Tu naj bi uporniki zažgali na gmadi upravitelja imenja in istočasno najemnika mesnega krajcarja Knifca. Povod: preostro izterjavanje mesnega krajcarja.

Drugi na vrsti naj bi bil Karl Bernardin grof Liechtenberg. Ker vémo zanj, da je bil ubit v začetku decembra 1705 (drugega grofa s tem imenom in primkom ni! Gl. tudi Schiviz v. Schivizhoffen, Der Adel... des H. Kraïn, str. 347 in 475), domnevam, da je bil Knific žrtev upora tik pred našim grofom ali pa skoraj sočasno (seveda predpostavljam, da vrstni red popisovanja uporov, kot ga najdemo v cit. prilogi, ustreza obenem tudi že njihovem dejanskemu kronološkemu poteku!). Toliko bolj smo upravičeni verjeti v to, ker je obema dogodkoma sledilo dejstvo, da so stanovi leta 1706 (iz strahu pred ponovitvijo uporov?, splošno razpoloženje je itak bilo precej revolucionarno) vzeli mesni dac sami v najem.

Če je že morda eden obeh uporov vplival na začetek drugega, sta pa vseeno oba skupaj osamljena, se pravi, se nista razširila v druge dele dežele.

Čeprav sta oba ta dva upora popisana v sporočilu z dne 10. maja 1713, spadata torej v leto 1705, in sicer je bil najprej upor v Lanšprežu, potem pa v Črnomlju.

Šele sedaj pravzaprav prehajamo k uporom, do katerih je resnično prišlo leta 1713. Pri tem družim v celoto poročila iz poslednjih štirih virov.

Mesni krajcar (tu pa v zvezi z vinskim dacom) je dal povod za najobsežnejši upor v 18. stoletju — in to na Tolminskem. Davščino je imel v zakupu Jakob Bandeu (v dosedanji literaturi Bandel). Bil je sin Martina, paznika tlake; znam je bil z imenom Martin della Rabota. Mnogo je zahajal v hišo Taccò; baron Karl mu je pomagal, da je postal stavbni pisar (bau Schreiber) pri komornih zgradbah, ki jih je nadzoroval on sam (= baron). Pozneje je Martin prepustil to službo sinu Jakobu, ki jo je vršil z velikim despotizmom.

Jakob se je rodil v Gorici. V mladosti je študiral in postal koadjutor ali pisar v kapitanatski pisarni ter faktor grofov d'Attimis (wurd Coadjutore oder Schreiber nella Cancelaria Capitaneale und fattore delli conti d'Attimis di Campagna). Njegova žena je bila Kranjica, po poklicu nata-

karica. Jakob je bil v ostalem tudi igralec (v dosedANJI literaturi teh podrobnosti ni).

V času, ko je bil stavbni pisar, je dobil v najem še mesni krajcar. Izterjeval ga je približno štiri leta z veliko strogostjo in nič manjšim dobičkom; s svojim davljenjem (mit seinem angorien) je povzročil, da so postali tolminski podložniki puntarski in prišli v Gorico (točnejšega časa Raigersfeld ne navaja), po številu približno pet tisoč (v literaturi pet sto mož, dne 27. marca 1713; R. meša dogodke oz. dogodkov prvega dne sploh nima, ker piše po spominu?). Uporniki so protestirali, da ne zahtevajo drugega kot samo obračun z Bandelom na Trgu (dogodka pri Solkanu R. nima). Zahtevali so, da izpustijo nekatere njihovih tovarišev, ki jih je Bandel dal aretirati in zapreti na goriški grad. V nasprotnem primeru so obetali napasti grad in s silo osvoboditi sotrpine (pogajanj na gradu z glavarjem R. nima; gl. Rutar, op. cit., str. 116).

Potem so šli uporniki pred Bandelovo hišo, jo besno napadli in skoraj popolnoma porušili. Ogorčeni so bili tudi na grofa Girolama della Torre, ker je vpeljal nov vinski dac (novost). Šli so k njegovi hiši na Travniku. Bili bi jo napadli, da je ni branila dobro oborožena posadka. Vrnili so se v mesto in povzročali hrup še naprej (o razhajanju se še ne govori), Grof Girolamo Thurn (sc. della Torre) se je vendarle tiho rešil in se umaknil pri zadnjih vratih v jezuitski kolegij.

Po Raigersfeldtovi vesti naj bi uporniki šele ta večer izsilili izpustitev zaprtih sorojakov. Gastaldo mesta Jakob Brunetti naj bi prihajal na grad in jih z zvijačo izpeljal iz mesta (zanimiva in do sedaj neznama podrobnost). Sledili so mu vriskajoč in polni veselja, da so razrušili Bandelovo hišo in rešili tovariše iz zapore.

Drugi dan so šli k Sv. Florijanu pred veliko hišo barona Taccò in jo razbili pod pretvezo, da je bil v zvezi z Bandelom — kar je resnica (novost).

Ti uporniki, ki so se jim že v začetku pridružili Kanalci, so spuntali še druge podložnike, tako da je bila vsa dežela v orožju. V njihove vrste so stopili tudi Devinci. — Devinski grad je branil grof Jožef Thurn. Na oblegovalce je sprožil nekaj topovskih strelov; nekateri so bili ubiti, ostali so se umaknili.

V celoti je trajal upor nekaj tednov. Med tem časom so še oni v Idriji razbili okna in vrata Fontonove hiše (novost).

Zaključek upora je v nekaterih imenjih (n. pr. Rihemberk, Podgrad) izzvenel tako, da so gosposke morale za pomiritev izročiti upornim kmetom originalne urbarje (novost). Sicer pa Raigersfeldt tistih zaključnih faz upora, kot jih podaja Rutar na strani 117, nima (sc. da bi se Tolminci potem še dvakrat odpravili proti Solkanu itd.). Nadaljuje potem šele s prihodom bataljona Hrvatov, ki da so prišli na pobudo dvora. Po njegovem pripovedovanju naj bi Hrvati prvič stopili v akcijo pri Solkanu, in to šele takrat, ko so se Tolminci tretjič bližali Gorici (prim. Rutar, op. cit., str. 117, zadnji odstavek). Uporabljali so hladno in ognjeno orožje. Nekaj Tolminec, Kanalec in hribovec (Montagnoli) so ujeli in enako so počenjali še pri Rihemberku ter v okoliških hribih.

Končno je poleti leta 1713 (po Rutarju 29. julija) prišla z dvora v Gorico komisija pod predsedstvom kneza Porzie, s katerim je bil tudi neki Steiz. S seboj so pripeljali kompanijo Philipijevih grenadirjev in okoli 500 Hrvatov; zaprli so glavne kolovodje. Njim je Učan napravil proces. V naslednjem letu (po Rutarju v aprilu) so jih enajst obglavili deloma na Travniku, deloma na Trgu v Gorici (torej na krajih, kjer so Tolminci najprej rovarili!). Premoženje so jim zaplenili; bilo je znatno: 30, 40, celo 50 tisoč goldinarjev (nekateri novosti).

Poskušajmo rešiti ob tej priliki še problem števila vojaštva! Raigersfeldt navaja bataljon Hrvatov, kompanijo grenadirjev in še enkrat 500 Hrvatov. Poročilo barona Raunacha omenja samo dva regimenta, ki bi morala priti iz Italije. Ni mi znano, iz koliko ljudi so bili sestavljeni takratna kompanija, bataljon, regiment — in sicer v teh konkretnih primerih; po današnjih podatkih iz leksikona je kompanija štela okoli 100 mož, bataljon 500 vojakov, regiment pa pribl. 1500 oboroženih (mišljena je pehota). — Po vesteh jesenskega zasedanja stanov je bilo na Goriško poslanih 800 mož redne nemške milice, 200 mož darmstattske kavalerije, ter 400 hrvatskih graničarskih miličnikov peš in na konjih; vsega skupaj torej 1400 ljudi. — Rutar (op. cit., str. 117) govori najprej o 300 oboroženih gradišćanskega glavarja (nekakšna domača vojska), potem o 700 Hrvatih, nekaj pešcih in konjskih, končno o 400 pešcih korminskega grofa in sodnika (tudi domača vojska); celotno okrog 1400 vojakov.

Najprej Raunachovo poročilo! Ker ni nikjer drugje kakih opor za domnevo, da sta prišla iz Italije na pomoč dva regimenta (ok. 3000 vojakov), puščam v nemar to množico vojakov; to je samo varianta, ki so jo pa stanovi opustili zaradi prevelikih stroškov prevoza in oskrbe. — Ostanajo Raigersfeldt, Rutar in stanovske številke. Po prvem naj bi bilo na upornem področju okoli 1000 Hrvatov in 100 grenadirjev. Če si pri Rutarju odmislimo domačo vojsko, nam ne preostane drugega kot 700 graničarjev ter nekaj malega pešcev s konjiki. Razlika med obema poročevalcema res ni bogve kako velika; v glavnem gre za okoli 300 Hrvatov, ki so se jih bali povsod! Največje številke prinašajo stanovi: Hrvatov imajo res malo, redne nemške milice in konjenice bi za tako ozemlje in razsežnost upora bilo primerno. Po mojem mnenju ne gre, da bi dvomili v resničnost številke, saj so morali kranjski stanovi vse te vojščake vzdrževati s svojim denarjem; imeti so morali torej dobro evidenco. Toda — grofija Goriška in druga imenja niso pripadala Kranjski! In res: pri Rutarju čitamo na strani 118, da so morali Hrvate ondotni podložniki rediti sami. Z drugimi besedami, za blagajno kranjskih stanov ti vojaki niso bili »interesantni«.

Menim, da so še najbolj točne navedbe stanov, dodati pa bi jim morali še tiste vojake, ki jih oni niso vzdrževali, pač pa uporno področje samo. Da bomo prišli do kolikor toliko točnih sklepov glede tujih oborožencev, ki so prišli mirit upornike, bo torej treba poiskati še druge vire, ki nedvomno obstajajo. Ne sme pa se omalovaževati problem, saj nam je po drugi strani merilo za razsežnost upora in njegovo trajanje, pa tudi za blagajno mi to malenkost! Generalni prejemnik bi mogel reči, da ceni upor na toliko in toliko tisoč goldinarjev.

Kako je bilo po uporu? Bandel je ostal še naprej pisar in ni prenehal izmzgavati ljudstvo s tlako; pozneje so mu to službo odvzeli in jo izročili višjemu uradu. Toda vseeno so morali soudeleženci punta Bandelu in baronu čez čas ponovno pozidati hiši...

Po ovinku se je uporniško gibanje ponovno zaneslo na Kranjsko. Zdi se, da tu kri ni tekla; Bohinjci so samo prisilili pobiralce mitnin k povračilu nekih že mnogo prej pobranih pristojbin in grozili porušiti mitnici v Poljanah in Železnikih, ker sta jih s pobiranjem visokih carin ovirali v trgovanju. Dali so vedeti, da bodo ubili vsakogar, ki jim bo kaj skušal vzeti. Loški podložniki so z veseljem pričakovali vdor Tolminec. Sklenjeno je bilo, da se razbije imetje in pobere vse tistemu, ki bo še plačeval kakke mitninske pristojbine.

Zaostajali niso niti radovljiški podložniki. Zbrali so se zastran nekih svojih pritožb; bilo jih je približno 600. Kanili so oditi celo proti Ljubljani (sedež gosposke!), toda to namero so jim »blagohotno« in z obljubami preprečili.

Rossettijevi podložniki so se — kot sicer tudi drugi — sklicevali na staro pravdo (desetino so hoteli odrajtovati tako, kot je bilo zapisano v urbarju).

Ti upori so torej odsev najhujše krize v že itak kritični prvi polovici 18. stoletja, v dobi, ko je uporniško razpokošenje bilo nekaj konstantnega (namigavanje stanov na možnost splošnega upora je dokaj resna pripomba). Brez dvoma se bo še maletelo na podatke o drugih uporih, ki jih dosedanja literatura ne pozna, ali pa na dopolnila o že znanih puntih. Velike vrednosti bi bili uradni sodni zapiski goriškega procesa ali pa privatne beležke Učanove, če seveda še obstajajo.

Remarque sur les soulèvements de paysans en 1705 et 1713

(Résumé)

L'auteur s'est servi de six sources archivistiques inédites relatives aux soulèvements de paysans en Basse-Carniole, au Littoral slovène et en Haute-Carniole. Les faits recueillis prouvent que les paysans brûlèrent sur le bûcher, lors du premier soulèvement en 1705, le collecteur de l'accise sur la viande (Fleischkrentzer) et Kniflic, le régisseur du domaine Lanšprež (Landspreiss) en Basse-Carniole. La même année, ils tuèrent, lors d'un autre soulèvement, au domaine de Črnomelj en Carniole-Blanche, le comte (Karl Bernardin Lichtenberg, le propriétaire de ce domaine. Ces sources donnent également de nouveaux éclaircissements sur le grand soulèvement de 1713 à Tolmin. Précieux entre tous sont le rapport des États Provinciaux qui donne le nombre de troupes envoyées dans les territoires insurgés de Tolmin et des environs, et les notes sur ces événements inscrites dans le carnet de François Henni Raigersfeld, l'économiste bien connu de la première moitié du 18e siècle. Sous la vedette Bandeu Martin (Bandel; surtout la biographie de celui qui fut la cause de ce soulèvement) il ne retrace pas que les affaires personnelles des membres de cette famille,

mais il s'étend aussi sur le commencement objectif, sur la marche et sur la fin de ce soulèvement de Tolmin, le plus important de notre 18e siècle. Dans quelques domaines seigneuriaux de la Haute-Carniole (Bohinj, Škofja Loka, Radovljica), des révoltes d'une moindre importance qui ne furent pas verser de sang, furent l'écho lointain de ce soulèvement.

Tous ces documents ne laissent subsister aucun doute quant au fait que l'impulsion à tous ces soulèvements fut donnée par une levée trop sévère de l'accise sur la viande; dans le comté de Gorica il s'y joignit la levée de la nouvelle accise sur le vin. Les années 1710 jusqu'en 1715 étant les plus difficiles (intempéries réitérées, impôts extrêmement élevés à cause de la guerre de la succession d'Espagne, conscriptions, peste bovine, famine, épidémies) dans la première moitié du 18e siècle, époque déjà assez critique, il n'est pas étonnant que le paysan slovène ait cherché dans le soulèvement une issue de cette impasse. Pas une des six sources documentaires ne donne prise à la supposition que le paysan ait été entraîné au soulèvement par des raisons d'ordre idéologique; tous ces troubles furent sans plan prémédité et entièrement spontanés.

Dragotin Lončar

K Prijateljevi Kulturni in politični zgodovini Slovencev 1848—1895*

To zgodovino sta izdala doslej v petih zvezkih »Akademska založba« in »Znanstveno društvo za humanistične vede«. Delu je dal sedanji naslov njegov urednik dr. Anton Ocvirk. V »Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo« je priobčil splošno oceno z nekaterimi opombami dr. Fran Zwitter.¹ Naj dodam tu še nekaj svojih opomb k Prijateljevi Zgodovini.

Profesor Prijatelj je bil po svoji stroki literarni in kulturni zgodovinar in je zapustil dragoceno dediščino. Pravilna je bila tudi njegova načelna zamisel o povezanosti vsega narodnega življenja, to je predvsem literature in politike, vendar v izvedbi ni zadel vedno pravega razmerja, n. pr. pri spisu o Janku Kersniku, ker mu politika pri delu ni postala samo okvir in ozadje literaturi in kulturi, ampak jo je gojil v podrobnostih kot stroko zase. S tem si je sicer zaslužil v marsičem naše priznanje, n. pr. z orisom absolutistične dobe, našega društvenega življenja in časopisja, razmerja slovenstva do južnega slovanstva in slovanstva, vloge mladine v »mladoslovenskem« gibanju; toda v isto razdelitev in pozna-

* Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848—1895 dr. Ivana Prijatelja je izšla sicer v petih zvezkih (celotno delo bi obsegalo približno osem zvezkov) že v letih 1938-40 in je bila o teh zvezkih v GMDS, XXII, 1941, str. 156-58 že objavljena ocena dr. Frana Zwitterja; kljub temu objavljamo oceno in dodatna izvajanja, ki jih je k delu napisal pozneje izbrpno dr. Dragotin Lončar, na eni strani zato, ker se je dr. Lončar poleg dr. Prijatelja največ bavil s to dobo slovenske politične zgodovine in so v njegovem prispevku zbrane vse njegove pripombe k temu delu, na drugi strani pa zato, ker je danes aktualno vprašanje objave nadaljevanja ali celo celotnega ponatisa Prijateljevega dela, ki ga še dolgo časa ne bo mogoče nadomestiti.

Uredništvo.

¹ Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 1941, str. 156—158.

menovanje naše literarne in kulturne zgodovine, kakor ju je določil Prijatelj, ni spadala tudi politična zgodovina, ki jo je gojil. Na to neso-
glasje je opozoril že prvi ocenjevalec dr. Zwitter; jaz ga hočem bliže
označiti.

Kakor znano, je profesor Prijatelj delil našo novejšo literarno zgodo-
vino v dve glavni dobi: v »staroslovensko« od 1848. do 1868. in v »mlado-
slovensko« od 1868. do 1895. leta. »Staroslovensko« dobo je potem razčlenil
v obdobje »tvornega« konservatizma od 1848. do 1860. leta in »okorelega«
konservatizma od 1860. do 1868. leta; dobo »mladoslovenstva« pa je delil
v obdobje »romantičnega« realizma od 1868. do 1881. in »poetičnega« rea-
lizma od 1881. do 1895. leta. Ta razdelitev in to poznamenovanje je lite-
rarno; v politiki ne more veljati, ker tukaj bi morali nekako govoriti o
postanku slovenskega minimalnega in maksimalnega političnega programa
(1848—1851), o dobi Bachovega absolutizma (1852—1859), o prizadevanju
za jezikovno in narodno enakopravnost (1860—1867), o politični ločitvi
duhov (1868—1907) in o boju za narodno svobodo (od 1908. leta dalje).
Profesor Prijatelj se je sam závedal neskladnosti v razdelitvi oziroma po-
znamenovanju literature in politike; saj je v uvodu (I., str. 1—4), ko je
obravnaval to vprašanje, razmišljal o nazivu »slovenski politični prerod«
(1848—1908) in »osvoboditeljna doba« (1908—1918). Te dve dobi kot
glavni zarezni v našem novejšem javnem razvoju bi se mogli sprejeti
za delitev slovenske politike s petimi zgoraj naznačenimi obdobji.

Glede ureditve Prijateljeve zapuščine bi imel tole opombo. Profesor
Prijatelj bi zaslužil, da bi se izdalo celotno njegovo znanstveno delo;
toda to pa za sedaj ni mogoče že zaradi tega ne, ker sta izšli v knjižni
izdaji dve glavni njegovi deli: ob njegovi šestdesetletnici 1935. leta
»Duševni profili slovenskih preroditeljev« in ob njegovi smrti 1937. leta
»Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848 do
1857«. Preostaja nam izdaja še neobjavljenih rokopisov; toda urednik je
naredil kompromis, da je izdal v celoti ali v posnetku tudi nekatere že
natisnjene spise. Storil je to zaradi pregleda in pri tem tudi trgal kak
spis na dvoje. Mislim, da bi bilo bolje, ako bi bil ob vrzelih kratko
pripomnil, da spada semkaj ta ali oni dogodek oziroma spis. Na drugi
strani uvidevam urednikovo težavo, ker ni imel pred seboj enotnega roko-
pisa Prijateljevih vseučiliških predavanj, ampak različne izpremembe in
dopolnitve osnovnega koncepta. Dvoje pa naj bi urednik v bodoče vendarle
storil: v opombah naj bi popravil ali dal popraviti morebitne politične
netočnosti, v tekstu pa vsaj tiste tiskovne napake, ki motijo stvarnost.

Prehajam k podrobnostim.

1. Že dr. Fran Zwitter je opozoril, da je bila avstrijska »Kraljevina
Ilirija« ustanovljena kot notranjepolitičen akt 1816. leta, a ne na dunaj-
skem kongresu 1815. leta (I., str. 20 in 49). — »Ljubljanski časnik«
(1850—1851) je bil prvi slovenski uradni list, toda ne edini, kar smo
bili v Avstriji (I., str. 24 in 68), ker smo imeli za Winklerjeve vlade
»Ljubljanski list« (1884—1885), ki je izhajal pod Šukljjetovim uredni-
štvom kot večernik nemškega uradnega dnevnika »Laibacher Zeitung«.
— Na strani I., 61 je tiskovna pomota v navedbi »Novic«: generalni
gubernator namesto generalni prokurator. — Prvi predsednik Slav-

janskega zbora« v Trstu 1848. leta ni bil Cerer, ampak pesnik Koseski (I., str. 113); Cerer je bil drugi predsednik, ker je Koseski kmalu odstopil. — »Zgodnjo danico« je urejal Luka Jeran od 1852. leta, a do leta 1855. mu je pomagal Andrej Zamejec; v Prijateljevi Zgodovini je narobe povedano, da je Jeran z Zamejcem urejal list do 1851. leta, od 1856. pa sam, ko ga je dejansko začel urejati šele leto pozneje (II., str. 31). — Na strani III., 8 je tiskovna napaka Nikolaj II. namesto Nikolaj I. (ruski car). — Početnik misli o »zgodovinsko-političnih individualnostih« je bil madžarski politik in državnik baron Josip Eötvös, ne češki grof Clam-Martinic (III., str. 13)². Čehi iz kraljevine so izstopili iz državnega zbora na Dunaju dne 17. junija (ne 25. junija) 1863. leta, a Čehi z Moravskega 1864. leta; prvi so bili v abstinenci 16 let, drugi pa 15 (III., str. 17)³. — Leta 1859. je bil sklenjen mir v Zürichu, a v Villi Franchi samo premirje (III., str. 9). — Baron, pozneje grof Beust se je imenoval Friedrich Ferdinand (III., stran 26)⁴. — Tisti znameniti dunajski dopisnik »Novic« leta 1860. in 1861. je bil v resnici Valentin Zarnik (III., str. 38, 68, 77)⁵, kar je pozneje ugotovil tudi prof. Prijatelj sam (IV., str. 163). — Knjižico »Das Deutschtum in Krain« je spisal Dežman (III., str. 49)⁶. Dežman ni dovršil nižje gimnazije v Innsbrucku, ampak v Salzburgu, kamor se je bila preselila njegova rod-bina po očetovi smrti (III., str. 59)⁷. — Dežman ni po kranjskem zgodovinskem društvu ustanovil muzejskega društva, ampak ga je oživil 1855. leta, ker je bilo ustanovljeno že 1839. leta, zgodovinsko društvo je bilo pa osnovano pozneje, 1846. leta (III., str. 65)⁸; Dežman se je podpisoval različno, n. pr.: 1835. leta so ga v ljubljanski gimnaziji pisali »Deschmann«; 1853. leta, ko je bil že kustos kranjskega deželnege muzeja, se je sam podpisoval z gotico »Karl Deschmann«, kakor se je pozneje imenoval in podpisoval; še 1856. leta se je v Bleiweisovem »Koledarčku« javno podpisal »Dragotin Dežman«, enako v zasebnih pismih Bleiweisu in Zarniku iz 1861. leta. Od svojega nastopa v dunajskem državnem zboru dne 27. junija 1861. leta dalje pa se je izdajal kot »Karl Deschmann« (III., str. 87)⁹. — Na strani III., 49 je tiskovna napaka: Rudolf II. namesto Rudolf IV. (prvi kranjski vojvoda). — Ronge je bil naroden nemški duhovnik (III., str. 73). — Na strani IV, 16 je tiskovna pomota: 1868. namesto 1861. (poziv v »Novicah« k pristopu v ljubljansko čitalnico). Profesor Prijatelj je zamenjal, kakor je opomnil že dr. Zwitter, imeni Bach in Rauch, ker kranjski deželni predsednik baron Edvard Bach ni bil brat takratnega hrvatskega bana, ki se je pisal baron Levin Rauch (III., str. 97—98). — Goriški Slovenci niso imeli od 1861. leta samo 3 in od leta 1867. dalje 6 poslancev (III., str. 112), tnpak so jih imeli v prvi volilni dobi 7 poleg 14 italijanskih oziroma furlanskih, a v drugi volilni dobi so dobili po

² Bleiweisov Zbornik, str. 175—176.

³ Richard Charnatz, Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, 2. izd., I., str. 59; II., str. 10.

⁴ Ravno tam, I., str. 72.

⁵ Miroslav Gorše, Dr. Valentin Zarnik, str. 51.

⁶ Moj »Dežman« RDHV, V—VI, 1930., str. 330—333.

⁷ Ravno tam, str. 307.

⁸ Ravno tam, str. 315—318.

izpremenjenem volilnem redu (glavno Winklerjeva zasluga) 10 poslancev poleg 11 italijanskih in furlanskih; končno je bilo na Goriškem 14 slovenskih in 15 italijansko-furlanskih poslancev poleg virilista — nadškofa, ki je bil po rojstvu Slovenec¹⁰. — Za dualistično adresu niso glasovali samo nekateri slovenski poslanci (III., str. 120; IV., str. 107), ampak vsi, kar je ugotovil profesor Prijatelj sam nekoliko prej (III., str. 119).

Slovenski pišemo in govorimo pravilno: »pomnoženi državni svet« iz 1860. leta, ne »zbor« (IV., str. 10, 150, 152, 153) in pozneje »državni zbor« iz 1861. leta. Nemški se je oboje imenovalo »Reichsrat«; vendar je bil razloček v njuni pristojnosti: pomnoženi državni svet je bil po-svetovalna korporacija, zato so se njegovi udje imenovali »Reichsräte« ali »državni svetovalci«, poznejši »državni zbor« je pa imel po oktobrski in še bolj po februarški ustavi vsaj delno zakonodajno pravo ter so se njegovi udje imenovali Reichsratsabgeordnete ali državni poslanci. Pripominjam, da je tudi profesor Prijatelj včasih pravilno pisal: »pomnoženi državni svet« (IV., str. 156 dvakrat). — Ime ustanovitelja »Južnega Sokola«, ljubljanskega tenorista Antona Jentla so pisali različno: profesor Prijatelj ga je včasih pisal: Jentl (IV., str. 52, 243), včasih zopet: Jentel (IV., str. 20, po »Novicah« 1862. leta; 51, 86 po »Novicah« 1866); Levstik¹¹ ga je pisal Jentel, a dr. Josip Vošnjak¹² Jentl. Tudi druga imena so pisana različno: dr. Zwitter je že omenil Conrada (kranjski deželni predsednik in pozneje naučni minister) in Konrada (III., str. 118, IV., str. 36), ki potem v imenskem kazalu nastopata kot dve osebi (IV., str. 254 in 257); dalje nemški skladatelj Schubert (IV., str. 75) in Šubert (IV., str. 66), v imenskem kazalu je navedeno vsako ime zase, kakor bi bili to dve osebi (IV., str. 261, 262); »sokol« Coloretto (IV., str. 65, 91) in po »Novicah« 1866. leta Koloretto (IV., str. 86), v imenskem kazalu sta označeni dve različni osebi (IV., stran 254 in 257). Na strani IV., 21 pod črto je tiskovna pomota: 1879 namesto 1878 (Bleiweisova sedemdesetletnica). — Na strani IV., 31 pod črto je tiskovna napaka: LMS 1869. leta namesto 1870. (Costov pregled slovenskih čitalnic). — Na strani IV., 43 nad črto je tiskovna pomota: Majcifer namesto Majciger (mariborski profesor); na isti strani pod črto: Derečin namesto Derenčin (hrvatski politik). Načelnik praškega Sokola se je imenoval Fügner, ne Figner (IV., str. 56). Kranjski deželni zbor v prvi volilni dobi od 1861. do 1866. leta ni imel slovenske večine (IV., str. 74); večino poslancev so tvorili Nemci ali nemškutarji.¹³ Bleiweis ni leta 1867. zadnjič nastopil proti Jeranu z »nekoliko svobodomiselnejšega stališča« (IV., str. 105), ampak je še 1877. leta kot urednik LMS branil razpravo kamniškega zdravnika dr. Maksa Samca »Možgani« pred očitkom materializma, ki ga je prinesla »Zgodnja danica«¹⁴. — Skladatelj Davorin Jenko

⁹ Ravno tam, str. 306.

¹⁰ Moje »Politično življenje«, str. 30—31, 78.

¹¹ Prijateljeva Zgodovina IV., str. 243.

¹² Spomini, I., str. 90—91.

¹³ Prim. Bericht über die Verhandlungen des krainisches Landtages zu Leibach im Monate April 1861, str. 22.

¹⁴ »Novice« z dne 21. februarja 1877.

in pesnik Simno Jenko nista bila brata (IV., str. 106), ampak pobratima. — Na strani IV., 122 je tiskovna napaka: 28. februarja 1865. namesto 28. januarja istega leta, kar pove Prijatelj sam pravilno v drugem odstavku na isti strani (začetek Semčeve kritike o »Slovenski matici« v celovškem »Slovenecu«). — Na strani IV., 132 je tiskovna pomota: prof. A. Kos namesto prošt A. Kos (IV., str. 125); v imenskem kazalu nastopata potem napačno dve osebi (IV., str. 257). — Pukmajster (IV., str. 160) se je pisal: Pukmeister, kakor je razvidno iz vseh literarnih zgodovin, ki ga tako pišejo¹⁵. Nepopolno je povedano, da je »Učiteljski tovariš« najstarejši slovenski list (IV., str. 161); dostaviti bi bilo treba: v ustavni dobi. — Profesor Prijatelj po zasluženju obširno govori o Einspielerjevem listu »Stimmen aus Innerösterreich« (1861—1863), ki so bile začetni dve leti svojega izhajanja prvi naš politični obzornik v nemškem jeziku, zadnje leto pa naš nemški politični dnevnik. Izmed drugih nemških časnikov, ki jih je ustanovil Einspieler, omenja Prijatelj samo »Drau-Post«; toda zato, da spoznamo Einspielerjevo vztrajnost v prizadevanju za izdajanje nemških listov v obrambo slovenskih koristi, naj bi bila navedena še »Kärntner-Blatt« in »Kärntner-Volksstimme« čeprtv časovno nista spadala v dobo »staroslovenstva«. — Prvi politični obzornik v slovenskem jeziku »Čitalnica«, ki jo je leta 1865. in 1866. izdajal in urejal v Gradcu mladi pravnik Ivan Geršak, bi bila zaslužila zaradi svojih tehtnih narodno-gospodarskih in narodno-političnih sestavkov, da bi je ne bil profesor Prijatelj samo pohvalno omenjal (IV., str. 130 Levstikova ocena, 139), ampak bi bil moral povedati o njej kaj več.

Profesor Prijatelj poudanja politično zamisel Andreja Einspielerja o »Notranji Avstriji« in mavaja njegovo razlago, da so šele po Ferdinanda I. delitvi stare Karantanije leta 1554. nastale poznejše kronovine Koroška, Štajerska, Kranjska, Goriška s Primorjem in Pazinsko grofijo, ki so pa nosile še vedno skupno ime: »Notranja Avstrija« (IV., str. 177). Ta razlaga ni točna. Že prej je poročal Prijatelj nepravilno, da so se k »Notranji Avstriji« prištevale od časa do časa tudi ostale slovenske pokrajine (III., str. 95), ker prav slovenske dežele so bile tiste, ki so oblikovale »Notranjo Avstrijo«, kakor se je bila zgodovinsko razvila. Kakor sodi profesor dr. Milko Kos, je najbrž že leta 1002. kralj Henrik II. izločil od Karantanije in podredil naravnost kroni naslednje krajine: Karantansko, Podravsko, Savinjsko in Kranjsko. To je bil začetek poznejše Koroške, Štajerske in Kranjske, a najstarejša zanesljiva označba »Notranje Avstrije« je iz l. 1447. v vabilu cesarja Friderika III. k zborovanju stanov teh dežel v Gradcu. Ferdinand I. je še za življenja v oporokah in posebno v hišnem zakonu iz leta 1554. razdelil državo med svoje tri sinove, kar se je dejansko izvršilo po njegovi smrti 1564. leta. Najmlajši sin Karel je dobil »Notranjo Avstrijo«, t. j. Štajersko, Koroško, Kranjsko, Istro (Pazinsko grofijo), Trst in Goriško.¹⁶

¹⁵ Marn J., Jezičnik XXV, 89; Glaser K., Zgodovina, III, 191.

¹⁶ Milko Kos, Zgodovina Slovencev, str. 101—112. Fr. Krones, Österreichische Geschichte (Sammlung Göschen), I., str. 56—64, 68, 88—91, 114, 154, 165—167; II., str. 29—30. Joh. Loserth, Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert, I. poglavje, str. 3—5.

Na strani IV., 201 Prijateljve Zgodovine je tiskovna napaka: 1864. namesto 1861. (Zarnikovi dopisi v »Novicah« o potrebi slovenskega političnega lista). Časovno drugi urednik »Triglava«, je bil Edvard Pour in ne Edvard Burja (IV., str. 217). Profesor Prijatelj je sam nekoliko prej in poslej omenjal Poura kot sodelavca pri »Sokolu« in pri ustanavljanju političnega lista »Slovenski jug« v Ljubljani (IV., str. 89 in 244). — Na strani IV., 218 je tiskovna pomota: Germonnik namesto Germonik (časnikar in prevajalec).

2. Davorin Trstenjak. Ne bi bilo točno, ako bi hoteli prištevati Davorina Trstenjaka k »staroslovenski« struji (IV., str. 226). Profesor Prijatelj je sam že v svoji disertaciji »Duševni profili slovenskih preroditeljev«, ki je prvič izšla v tisku 1921. leta, določno štel Trstenjaka k liberalnim katoličanom, ki se je prav kot tak pridružil kakor Božidar Raič »mladoslovenskemu« glasilu »Slovenski narod«. ¹⁷ Enako je leta 1924. imenoval Trstenjaka med tistimi slovenskimi duhovniki, ki so se kot liberalni katoličani Güntherjeve šole pridružili »mladoslovenski« struji (V., str. 24). ¹⁸ Davorin Trstenjak je v 50. letih v »Novicah« in v »Mitteilungen des Historischen Vereins für Krain« dokazoval avtohtonost slovenskega prebivalstva med Karpati in Jadranom na podlagi jezikovnih izvajanj. Dežman je najbrž že 1856. (anonimno v časopisu »Literarisches Centralblatt für Deutschland« v Leipzigu), 1858. leta pa na občnem zboru zgodovinskega društva nastopil proti temu načinu znanstvenega raziskovanja in je opozarjal na potrebo zgodovinskih dokazov (na pr. izkopin), ¹⁹ v čemer je imel prav; zakaj Trstenjakova znanstvena metoda je bila za zgodovino enostranska, nezadostna in napačna. V navdušenju za starodavnost slovenske zgodovine se je Trstenjak ujema z mišljenjem »starih«; toda splošno ni bila njegova duhovnost »staroslovenska«, t. j. Bleiweisova ali Jeranova, in sicer ne v kulturi ne v politiki ne v svetovnem nazoru. To usmerjenost je kazal Trstenjak v dopisih po listih, v javnih govorih, pri organizaciji kulturnega in političnega dela, v zasebnih pismih, kjer je zlasti odkrival svoje svetovno naziranje. Leta 1854. se je pritoževal Bleiweisu zaradi »zelotov«, ki se pohušujejo nad njegovimi spisi v »Novicah«, ker je govoril o jezuitih v fraku in talarju, ki da jih je več v Ljubljani kakor v Mariboru. ²⁰ Leta 1862. je svaril Bleiweisa pred Costo in ultramontanstvom, ki da ga ugonobita. ²¹ Profesor Prijatelj je navedel Trstenjakov govor v celjski čitalnici 1863. leta, v katerem je proti zapadnoevropskemu skepticizmu, nadutosti in sebičnosti poudarjal praktično krščanstvo kot нравno oporo Slovencev, a je obenem izjavljal, da nismo nasprotniki razumnega napredka, omike in znanosti, da pa se v političnem, društvenem in slovstvenem življenju držimo pozitivnih načel večnih resnic, a ne sivih teorij posameznikov (IV., str. 46 do 47). Leta 1864. je pisal svojemu prijatelju Štefanu Kočevarju, da ne bi hotel biti slovenski Passaglia, čeprav je svobodomiseln duhovnik, ker kaj

¹⁷ Ljubljanski Zvon, 1921, str. 728—729.

¹⁸ Ravno tam, 1924, str. 85.

¹⁹ Moj »Dežman« v RDHV, V—VI., str. 316—317.

²⁰ Bleiweisov Zbornik, str. 171—172 (nepopolno pismo brez tega stavka je objavil dr. Janko Lokar v istem zborniku, str. 122).

²¹ Naši zapiski, 1912, str. 82.

takšnega bi škodovalo njemu in narodu.²² Prijatelj je navedel podlistek v celovškem »Slovincu« v letu 1867., v katerem se je Trstenjak obračal proti enostranskemu moraliziranju v slovstvu, češ da pojdemo v planine, kjer skuje ljudstvo za vsak dan novo »okroglo«, ki se poje od hiše do hiše, a krščanski svet še vendar stoji (IV., str. 231—232). O naši književnosti je n. pr. 1887. leta sodil, da obstoji iz molitvenikov in leposlovnih otročarij.²³

Naravnost programatičen je bil Trstenjakov uvodnik v »Slovenskem narodu« ob novem letu 1870. V njem je izvajal naslednje misli: »Slovenski narod« so ustanovili domoljubi iz dobe pred ustavo, ki so se že pred 20 leti zbirali okrog »Novic«. Ti ga vzdržujejo in imajo in bodo vedno imeli v splošnem vpliv nanj. Ne bi se bil osnoval, ako ne bi bili prejšnji slovenski politični časniki hodili po napačni poti. Ker so slovensko politiko vodile le nekatere osebe, ki se niso ozirale na večino mislečega naroda ter so napravile obilo škodljivih nedoslednosti, so morali mesebični ustanovniki »Slovenskega naroda« stopiti v pošteno opozicijo iz ljubezni do naroda. Radi bi hodili v lepi složnosti z duhovništvom, ki ga čislamo kot izvrsten steber naše narodnosti; toda svetujemo mu, naj ne išče nikjer drugje zvez kakor v svojem narodu. Nismo in ne bomo podkopavali večnih resnic niti se upirali napravam in obredom cerkve, katere udje so naši rojaki. Ako pa ne odgovarjamo na napade cerkvenih nasprotnikov, se samo držimo svojega načela, po katerem nismo ustanavljali cerkvenopolitičnega lista. Sicer se pa še duhovščina sama ni znašla v novem ustrojstvu držav. Težko se je tudi držati cerkvenih strank, ker so povečini odvisne od škofov, a ti niso enotni v političnih vprašanjih. Bralec našega časnika pa smejo biti prepričani, da bo služil duhu, ki veje iz zgodovine cerkve, a ne iz nestrpnih glav. »Slovenski narod« hoče krepko stati za »Zedinjeno Slovenijo«. Svoja politična načela zajema iz zgodovine in izkustva. Pri Slovencih je preveč občutljivosti in nevoščljivosti; toda pri nas mora biti, ker smo majhen narod, vsak narodnjak velik značaj. Idiličnosti v političnem življenju nikdar ni bilo in je ne bo; treba je političnega napredka. Absolutizem v politiki ne pospešuje nobene stvari. Naša politična moč leži le v soglasnih terjatvah vsega naroda. Politično zrel narod se nikdar ne zamaša samo na vladajoče može, ki nam za svojega vladarstva utegnejo biti kolikor toliko pravični, a nam po svojem padcu ne morejo več pomagati, ako si mismo sami sezidali krepke trdnjave med narodom in za narod.²⁴

Ko je leta 1870. celjski katehet dr. Šuc pozival v »Zgodnji danici« k ustanavljanju katoliško-političnih društev, je Trstenjak svaril Bleiweisa pred tem »znanim šarlatanom«, ki seje novo seme razdora; Bleiweis naj prijateljski pove tudi Jeramu, da se naj ne da izrabljati, češ da je dr. Šuc »Tartuffe, Stepišnikova kreatura in zelo častilakomen človek«.²⁵ Tudi v poznejših pismih Josipu Vošnjaku l. 1880. in 1884. je govoril Trstenjak o

²² Ravno tam, 1912, str. 55. Passaglia (1812—1887) je bil italijanski bogoslovec, jezuit, ki je napadal posvetno oblast papeštva, a je zopet javno preklical.

²³ Ravno tam, 1912, str. 111.

²⁴ Slovenski narod z dne 1. januarja 1870.

²⁵ Naši zapiski 1910., str. 27.

Šucu kot »kolfoktorju« in »Schwindlerju«, čigar »častilakomnost in brez- značajnost je povsod znana.«²⁶

Iz pisem dr. Radoslavu Razlagu in posebno dr. Josipu Vošnjaku leta 1872. spoznamo Trstenjakove pobude in nasvete, s katerimi se je udeleževal naraščajočega »mladoslovenskega« gibanja. Bil je ideološki voditelj »mladih«, ki pa ni hodil z njimi čez drn in strn, ampak svetoval, da je treba gledati na »premise in konsekvence«, a ne na trenutne uspehe.²⁷ Priporočal je, naj napravijo pri »Slovenskem narodu« uredniški odbor, ker morajo dati listu določen pravec in pisati po jasnem programu; saj urednik (Jurčič) ne more biti sam glava in predstavnik stranke, česar ni nikjer na svetu.²⁸ Zanimivo je njegovo politično stališče, kakor ga je dočel 1872. leta. Pisal je, da se morajo Slovenci poganjati za avtonomijo, za narodnostno postavo, ker so češki fundamentalni članki za nas nepraktični in ker v tej dobi ne smemo pričakovati administrativnega zedinjenja Slovenije. V cerkvenopolitičnem pogledu je treba izjaviti, da se bojujejo Slovenci za cerkveno avtonomijo, a da se glede šolstva drže zakonite ureditve, samo to bi želeli, naj bi na Slovenskem veljala ista postava kakor na Tirolskem, da bi bil vsaj župnik predsednik krajevnega šolskega svetovilstva.²⁹ Glede bogoslovnih in cerkvenih sestavkov v »Slovenskem narodu« je priporočal, da morajo biti vsi pisani v duhu katoliških dogem in po katoliških virih, ter dostavil: »Le ne skakati iz pozitivne podlage, nego računati z razmerami in močmi.«³⁰ Priganjal je, da se »mladi« zedinijo za »pameten program« in organizirajo v narodno-napredno stranko, ki naj pridobi zase mesta in trge na Kranjskem, posebno pa učiteljstvo.³¹ Leta 1877. je čutil Trstenjak zadoščenje, ko je moral Bleiweis zagovarjati svobodno znanost proti »Zgodnji dani« , ker mu je bil, kakor vemo, že leta 1862. napovedoval, da ga »Costa in ultramontanska stranka« ugonobita.³² Ko je prišlo 1883. leta do razpora med slovenskimi deželnimi poslanci na Kranjskem zaradi potrditve treh mandatov iz velikega posestva (Dežmana, dr. Mauerja in dr. pl. Schreya) in zaradi dovolitve 600 gld. za neobligatni pouk drugega deželnega jezika na večrazrednih ljudskih šolah, je Trstenjak opozarjal Josipa Vošnjaka, naj organizirajo krepko opozicijsko stranko z »našim starim programom«. Značilno je pripomnil: »Na Dunaji prav dobro vedo, da smo mi Slovenci politični otroci in zato nas obdarujejo z igračami« (odlikovanja z redovi).³³ Leta 1885. je imenoval sebe in Josipa Vošnjaka kot »nekdanja Mladoslovenca«, s čimer je označil svojo duhovno usmerjenost, čeprav je imelo sicer pismo ironično vsebino.³⁴ Leta 1889. je govoril o »prav smešnih ljudeh a la dr. Mahnič«, ki motijo

²⁶ Ravno tam, 1912, str. 85 in 109. Leta 1884. je pisal Trstenjak ime tega duhovnika po nemško: dr. Schutz. Ne vem, ali se je sam začel tako podpisovati ali je le Trstenjak hotel s tem označiti njegovo vetrnjaštvo.

²⁷ Vošnjak, Spomini, I., str. 149—150.

²⁸ Naši zapiski, 1912, str. 59, 80—82. — Vošnjak, Spomini, I., str. 148—150.

²⁹ Ravno tam, 1912., str. 79.

³⁰ Ravno tam, 1912., str. 57—58.

³¹ Ravno tam, str. 79—80.

³² Ravno tam, str. 82.

³³ Ravno tam, str. 108.

³⁴ Ravno tam, str. 110.

duhove.³⁵ In v začetku julija istega leta — nekako sedem mesecev pred smrtjo — je tožil Josipu Vošnjaku, da bi bil kljub bolezni na srcu rad prišel v Ljubljano k odkritju Vodnikovega spomenika, a da se mu studi Ljubljana, posebno ljubljanski zeloti.³⁶ Končno navajam, kar mi je o Trstenjaku pisal dr. Pavel Turner, ki je bil z njim — po lastni izjavi — v prijateljski zvezi od leta 1858. do njegove smrti: »Klerikalcev Trstenjak nikakor in nikoli ni maral; bil je po tedanjem političnem naziranju skoz in skoz ‚mladoslovenec‘. Večkrat se je šalil, da je on, star mož in duhovnik, ‚mladoslovenec‘, mladi ljudje pa se štulijo za ‚starioslovenec‘.«³⁷ Na osnovi teh dokazov završujem ta odstavek z ugotovitvijo, da je bil Davorin Trstenjak naroden in svobodomiseln katoliški duhovnik.

3. Trditev, da je Svetec v juniju leta 1867. glasoval za Beustovo ustavo in v oktobru istega leta za dualizem (IV., str. 241), ni točna v politični terminologiji. Beustova adresa je že bila dualistična, ker je priznavala izvršeno razdelitev monarhije na dvoje. Ko je bilo to urejeno, je bilo pa treba prilagoditi obstoječo februarско ustavo nastalemu novemu položaju, to se pravi, da je dualizmu logično morala slediti t. i. decembrska ustava. — Ustanavljanje slovenskega političnega lista v Ljubljani leta 1867. je sicer prikazano obširno (IV., str. 238—250), vendar ne povsem jasno (primerjaj str. 243 in 245) in brez primernega konca. Veliko se govori o tehničnih pripravah, ne omenja se pa program listu, ki ga je bil prav profesor Prijatelj prvi objavil v »Slovenskem narodu« ob njegovi petdesetletnici,³⁸ niti ne izvemo, da so novi časnik nameravali imenovati »Slovenski jug«; končno bi bilo umestno, ako bi bilo na kratko povedano, da je namesto »Slovenskega juga« v Ljubljani začel 1868. leta izhajati »Slovenski narod« v Mariboru, ki z njim nastopa nova, t. j. »mladoslovenska« doba. — Poglavje o slovenskem časopisju 60. let ima tudi sicer vrzel, ker niso navedeni tisti, ki so celotno ali vsaj v začetku izhajali v dobi »starioslovenstva«. To so bili tržaški časniki: Ilirski Primorjan, Tržaški ljudomil, Primorec, Jadranska zarja (zadnja je spadala časovno v dobo »mladoslovenstva«), kjer so delovali Fr. Cegnar, Josip Godina-Vrdélski, G. H. Martelanec, Ivan PIANO in Vekoslav Raič. V letu 1867. sta začela izhajati tudi Marušičeva »Domovina« v Gorici, ki je hotela buditi narodno in avstrijsko zavednost, spravo in prijateljstvo z Italijani, a »biti obenem jez potujčevamja primorskih Slovencev«,³⁹ ter Prelogov »Slovenski gospodar« v Mariboru, ki je gospodarsko poučeval štajersko slovensko ljudstvo, s čimer pa je pridobil tudi narodnopolitično.⁴⁰

Članke v »Slovenskem gospodarju« oziroma »Slovenskem narodu« 1868. leta z naslovom »Gibanje načela narodnosti posebno z ozirom na slovensko politiko preteklega leta« je res pisal Valentin Zarnik, kakor je pravilno domneval Prijatelj (V., str. 14 pod črto).⁴¹ — Na strani V., 14 in.

³⁵ Naši zapiski, 1912, str. 111.

³⁶ Ravno tam, str. 112.

³⁷ Turnerjevo pismo z dne 9. januarja 1912.

³⁸ Slovenski narod, 1918, št. 73.

³⁹ Domovina z dne 3. januarja 1867.

⁴⁰ Slovenski gospodar z dne 16. januarja 1867.

⁴¹ Miroslav Gorše, Dr. Valentin Zarnik, str. 67.

24 je tiskovna napaka: Lamennis oziroma Lammenais namesto: Lamennis (francoski bogoslovec). — Nekoliko preveč je rečeno, da se je v 60 letih pričel na Češkem zmagoslavni pohod »mladočehov« (V., str. 22). To velja lahko za slovstvo, za politiko pa v skromnejši meri, čeprav so se že pojavljali tudi začetki poznejših »mladih« (Sladkovský, Národní Listy) — podobno kakor pri nas. Cerkvenopolitična zakonodaja v Avstriji, ki je razrahljala konkordat, se je vršila v letih 1867. do 1869. in 1874. (V., str. 25). V zadnjem obdobju so se je aktivno udeleževali tudi »mladoslovenski« poslanci z Razlagom na čelu, ki je bil celo poročevalec za najbolj kočljivi zakonski načrt, in sicer o pravnih razmerah samostanov, zakaj ta zakonski načrt po skoraj triletnem boju med gosposko in poslansko zbornico ni dobil cesarjeve potrditve.⁴² — Misel o ustanavljanju posojilnic je po češkem zgledu sprožil 1868. leta Josip Vošnjak, a prav razvijati so se začeli slovenski denarni zavodi šele po prizadevanju njegovega brata Mihaela od 1879. leta dalje, ko se je bil naselil v Celju (V., str. 27).⁴³ — Glede političnega programa, ki so ga sklenili dne 8. novembra 1870. leta⁴⁴ v Sisku Hrvati in Slovenci in ga je kot udeleženec sporočil Josipu Vošnjaku urednik »Slovenskega naroda« Anton Tomšič (V., str. 76—77), omenjam, da so ga priobčili tudi že »Naši zapiski« 1912. leta, stran 353—354. Profesor Prijatelj je bil odličen, duhovit stilist, vendar jezikovno večsah nekoliko ohlapen.

4. Dežman ali Keesbacher. V oceni Prijateljve Zgodovine v navedeni številki muzejskega »Glasnika« in v oceni Goršetove knjige o Valentinu Zarniku v istem časopisu⁴⁵ se je dr. Zwitter pridružil Prijateljevi trditvi, da je bil ljubljanski zdravnik dr. Fritz Keesbacher pisec zabavljive pesnitve »Eine Tierfabel aus Krain«, ki je izšla psevdonimno na Dunaju 1861. leta ter smešila slovenske prvake: Bleiweisa, Tomana, Costo, Ambroža, Macuna in Ahačiča. Jaz zagovarjam trditev, da je bil pisec te zabavljice Dežman. Vzporedimo dokaze ene in druge strani!

Profesor Prijatelj je sicer navedel dejstvo, da so »Novice« takoj ob izidu zabavljice imele Dežmana za pisca, katero mnenje da je zlasti utrdil Valentin Zarnik, ko je bil izdal tudi psevdonimno v Zagrebu leta 1862. proti »Tierfabel« »načrt tragične komedije« v vezani in nevezani besedi pod naslovom »Don Quixotte della Blatna vas«, toda Prijatelj je ugotovil, da je v poklonjenem izvodu profesorju Binderju, ki se je ohranil, sam Dežman leta 1884. razrešil psevdonim v nasprotnem pomenu, to je: da je bil pisec p r a v z a p r a v (podčrtal jaz) Keesbacher.⁴⁶

Nasproti temu navajam jaz, da se je ohranil v ljubljanskem muzejskem arhivu Dežmanov rokopis, dalje na Dežmana leta 1864. naslovljeni obračun ljubljanskega knjigotrčca Lercherja, ki je imel knjižico v komisijski prodaji, ter končno, da navaja »Deutsches Pseudonymen-Lexicon« dunajskih knjižničarjev Holzmana in Bohatte tudi Dežmana kot pisca te

⁴² Richard Charmatz, l. c. I., str. 129—130.

⁴³ Vošnjak, Spomini, II., str. 22.

⁴⁴ Mrazovič je pisal Tomšiču, da so Hrvati sklicali sestanek v Sisku na dan 7. novembra 1870. leta (V. str. 72).

⁴⁵ Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 1941., str. 159.

⁴⁶ Prijateljeva Zgodovina, III., str. 56—57.

zabavljice z dostavkom, da je nastal ta podatek po lastnem poročilu (podčrtal jaz).⁴⁷ Pripominjam, da je ta leksikon v prid Dežmanu navedel tudi profesor Prijatelj (imenoval ga je nepravilno »Anonymenlexicon«) brez pomembne opazke o lastnem pričevanju. Ali ga ni imel v roki?

Za Dežmanovo avtorstvo govori že posredno tudi ta okolnost, da je bil Keesbacher tirolski Nемеc, ki mi tako dobro poznal slovenskih prilik kakor Dežman, ki je zrastel iz slovenstva kot pisatelj in politik. Ako je v Binderjevem izvodu Dežman sam označil Keesbacherja za pisca, se mi vrva domneva, ali ni morebiti hotel doma zabrisati sledi svojega avtorstva. Vedeti namreč moramo, kar je omenil tudi profesor Prijatelj, da je izšla ta zabavljica nekako pol leta potem, ko je Dežman odpadel od slovenske stranke in so ga Slovenci začeli spominjati njegove pesmi »Proklete grablje«. Tudi sestavke »Das Deutschtum in Krain« je spisal anonimno v tem času in nam je Malavašič v svojem zopet anonimnem odgovoru »Krain und das Deutschtum« posredno odkril njih pisca.⁴⁸

5. O Belcredijevi »pentarihiji« in o postanku dualizma. Dotakniti se moram še dveh vprašanj: Belcredijeve »pentarihije« (razdelitev podonavske monarhije v pet avtonomnih delov: Avstrijo, Češko, Galicijo, Hrvatsko in Ogrsko s skupnim državnim zborom na osnovi oktobrske diplome) ter dualizma.

Dr. Fran Zwitter je že pri oceni Malove Zgodovine osporaval osnovanost trditve o Belcredijevi »pentarihiji«, sklicujoč se na zgodovinarja Eisenmanna in Redlicha, češ da je bil Belcredi predvsem človek oktobrske diplome, da sploh ni imel tako konkretnih načrtov in da ne gre istiti njegovih nazorov z mislimi nekaterih federalističnih politikov.⁴⁹ Isto stališče zagovarja Zwitter pri oceni Prijateljevega dela.⁵⁰

Odgovarjam, da je gotovo tole dejstvo: Belcredijeva »pentarihija« ni bila državni akt, kakor so bili oktobrska diploma, februarški patent in septembrski manifest. Bila je politična zamisel vsaj slovanskih federalistov. Koliko se je Belcredi sam strinjal z njo, tega v podrobnostih ne vem; znano pa mi je, da omenja Belcredijevo »pentarihijo« brez podrobnosti tudi avstrijsko-nemški publicist in politik dr. Karl Renner, ki pravi o njej, da je ostala kakor oktobrska diploma brez trajnega vpliva in da je z njo vred predstavljala samo spomenik o neprenehljivem omahovanju vsedržavne misli.⁵¹

Meseca avgusta 1866. leta (Prijateljeva knjiga ima na strani III, 102, kar je omenil že Zwitter, tiskovno napako: 1868. leta) so imeli slovanski federalisti: Čehi, Hrvatje in Poljaki shod na Dunaju, kjer so snovali »peterovladje«, a se niso mogli trdno zediniti; zato jim je dejal Belcredi, da je težko upoštevati program, o katerem si sami voditelji niso edini. Po Charmatzu ni hotel Belcredi iti tako daleč kakor Čehi, ki so želeli obnovitev svoje zgodovinske države po madžarskem zgledu.⁵² »Novice« niso

⁴⁷ Moj »Dežman«, l. c., str. 329.

⁴⁸ Ravno tam, str. 330—333.

⁴⁹ Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 1941, str. 99.

⁵⁰ Ravno tam, str. 158.

⁵¹ Rudolf Springer (Rennerjev psevdonim), Grundlagen und Entwicklungsziele der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, str. 29.

⁵² Richard Charmatz, l. c., str. 70.

mogle verjeti, da bi bili slovanski federalisti prepuščali Slovence nemški skupini (Avstriji) brez njih vednosti in volje.⁵³ Tudi Andrej Einspieler se je pritoževal v pismu na Josipa Vošnjaka, da so na Dunaju zbrani Slovani pustili Slovence na cedilu in jih pridelili Nemcem.⁵⁴ Vsekakor je bilo čudno, da se ob tako pomembnem času posvetovanja niso udeležili tudi Slovenci. Ni mi znano, ali so bili sploh vabljeni ali ne.

Glede sprejetja dualizma in decembrske ustave trdi profesor Prijatelj, da ju je sprejel »ožji«⁵⁵ državni zbor, a Zwitter ga popravlja, da je bil to »izredni«⁵⁶ državni zbor. Kako je bilo pravzaprav?

Belcredi je z januarskim patentom (dne 2. januarja 1867. leta) razpisal nove volitve deželnih zborov, ki naj bi potem volili poslance v »izredni«⁵⁷ državni zbor, da tam pretresejo dogovorjeno pogodbo z Ogrsko. Nemški liberalci so sklenili, da ne volijo »izredni«⁵⁸ državni zbor, čeprav so po Belcredijevem zatrdilu prvotno bili za udeležbo. Volitve v deželne zборе so dale federalistično večino in bi bili Nemci v »izrednem«⁵⁹ državnem zboru potisnjeni v manjšino. Tedaj je nastopil Beust, ki se je izrekel zoper »izredni«⁶⁰ državni zbor. Belcredi je padel in Beust je razpisal nove volitve na Češkem, Moravskem in Kranjskem. Slovenci smo obdržali večino, a Čehi so ostali v obeh deželah v manjšini. Deželni zbori so potem volili poslance v »redni«⁶¹ državni zbor, v katerem so imeli Nemci večino.⁶²

Ta »redni«⁶³ državni zbor, ki je sprejel dualizem in decembrsko ustavo (to z devetimi glasovi nad določeni dve tretjini, 119 : 46), je bil stvarno »ožji«, ker v njem ni bilo ne Hrvatov ne Madžarov, a prav tako ne Čehov. Tudi »izredni«⁶⁴ državni zbor bi bil pravzaprav »ožji«, toda razloček med obema je bil tale: »izredni«⁶⁵ bi bil imel po Belcredijevem septembrskem manifestu priznano pristojnost za presojo dogovorjene pogodbe z Ogrsko in slovansko večino, ki ne bi bila sprejela te pogodbe neizpremenjene, »redni«⁶⁶ je pa imel po Beustovi zamisli glede dualizma vezane roke in nemško večino, ki je sprejela pogodbo z Ogrsko kot izvršeno dejstvo, zagotovivši sebi pri tem z decembrsko ustavo gospodstvo v Avstriji.

En marge de l'ouvrage de Prijatelj „Histoire culturelle et politique des Slovènes de 1848 à 1895”

(Résumé)

L'historien de la littérature slovène Ivan Prijatelj qui s'est occupé beaucoup de l'histoire politique slovène aussi, a laissé à sa mort, survenue en 1937, un manuscrit de ses cours universitaires. On a commencé, avant la guerre, de publier ce manuscrit sous le titre »Histoire culturelle et politique des Slovènes de 1848 à 1895«⁶⁷ et l'on a publié, entre 1938 et 1940, à peu près la moitié de ce manuscrit en cinq volumes. L'auteur de cet article, spécialiste de l'histoire politique slovène du XIXe siècle, publie ses remarques critiques sur cet ouvrage et donne des propositions quant à la continuation de la publication du manuscrit resp. une nouvelle édition de l'ouvrage.

⁵³ Novice z dne 15. avgusta 1866.

⁵⁴ Vošnjak, Spomini, I, str. 207.

⁵⁵ Prijateljjeva Zgodovina, III, str. 110—112, 114, 119..

⁵⁶ Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 1941, str. 158.

⁵⁷ Richard Charmatz, I, 75.

Zgodovinske ustanove

Narodni muzej v Ljubljani in njegovi problemi

Das Fortschreiten des Landes-Museums ist der Prüfstein
unserer Cultur!
Hohenwart 1832.

1. Muzej od 1821 do 1918. Zmerom močnejše se uveljavlja pri zgodovinarju zavest, da je tudi materialna kultura važen zgodovinski vir. Kar nam pisana sporočila včasih nepopolno ali pa celo izkrivljeno podajajo, nam objektivno zanesljivi materialni spomenik preteklosti dopolni ali korigira. Take spomenike slovenskega ozemlja zbira, hrani, proučuje in razstavlja med drugim Narodni muzej v Ljubljani. Zasnovan je bil v začetku 19. stoletja, ko se je podobno kot drugod po svetu tudi na Kranjskem pričela uveljavljati težnja po proučevanju posebnosti domače zemlje in človeka, znamenitih dogodkov preteklosti in kulturne ostaline nekdanjih rodov. Iz take miselnosti so do tedaj že zrasli pomembni rezultati: Linhartov Versuch einer Geschichte von Krain 1—2, 1788—1791, prvi resni koncept slovenske zgodovine; Vodnikova Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebiethes von Triest und der Grafschaft Görz, 1809, Vodnikova misel o avtoktonosti Slovencev-Ilirov; Kopitarjeva Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, 1808. V istem Zoisovem krogu, kateremu so pripadali Linhart, Vodnik in Kopitar, je nastala velika zbirka Zoisovih mineralov, kmalu za njo pa tudi v Ljubljani Hohenwartova zbirka konhilih. Sklep deželnega odbora za Kranjsko z. dne 4. VII. 1821, da se ustanovi v Ljubljani Kranjski deželni muzej, je bil potemtakem stvarno rezultat kulturnih prizadevanj slovenskega prosvetljenstva.

Od ustanovitve 1821 do l. 1918 je bil ta muzej po svoji nalogi enciklopedičen, po svojem delokrogu pa provincialen. Saj je bil edina muzejska ustanova na Kranjskem in je zato enciklopedično zbiral vse, kar se je tikalo kranjske preteklosti: arheologijo, umetnine, umetno obrt, narodopisne predmete, numizmatiko, grafiko, arhivalije, knjige, floro, fauno in geološki material. Bil pa je tudi dosledno omejen na področje kranjske dežele. To ga sicer ni oviralo, da ne bi izjemoma prevzel v svoje zbirke ta ali oni predmet iz ostalih področij Slovenije; omenim naj le negovsko čelado. Sprva je imel muzej prostore v Salendrovi ulici št. 3, nato v Križankah, nato v licejskem poslopju na sedanjem Vodnikovem trgu, od l. 1888 pa v svojem novem poslopju na Muzejskem trgu št. 1 in pod imenom »Rudolfinum«. Prvi kustosi so bili možje prirodoslovnih strok in metode, kakor F. J. H. Hohenwart (1771—1844), H. Freyer (1802—1866)

in K. Dežman (1821—1889), nato pa ljudje zgodovinskih področij, kakor A. Müllner (1840—1918), W. Schmid (r. 1875) in J. Mantuani (1860—1933). V veliko pomoč je bilo muzeju Zgodovinsko društvo za Kranjsko, pozneje pa Muzejsko društvo za Kranjsko. V krogu muzeja, obeh društev in muzejskih strokovnjakov so zrasle važne znanstvene publikacije. Omenim naj oba vodnika: Leitfaden für die das Landes-Museum in Laibach Besuchenden 1836 in K. Deschmann, Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach, 1888; poročila in revije: Landes-Museum im Herzogthume Krain, Jahresbericht 1 (1836—1837), 2 (1838); Jahresheft des Vereines des Krainischen Landes-Museums 1—3 (1856, 1858, 1862); Mitteilungen des Historischen Vereines für Krain 1—23 (1846—1868); Mitteilungen des Musealvereines für Krain 1—20 (1866, 1889—1907); Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1—19 (1891—1909); Argo 1—10 (1892—1903); Landesmuseum Rudolfinum in Laibach, Bericht für das Jahr 1906, 1907, 1908, 1909—1910, 1911—1912; Carniola 1—2 (1908—1909); Carniola nova vrsta 1—9 (1910—1918); posebne izdaje: Die Eröffnung des Landes-Museums in Laibach 1832; Special-Karte des Herzogtums Krain 1846; sezname deželnemu muzeju darovanih predmetov v Ilirskem listu in drugod.

Lahko trdimo, da je kranjski muzej od ustanovitve 1821 do konca prve svetovne vojne izpolnil v slovenskem kulturnem življenju pomembno vlogo, čeprav se svoje osrednje naloge, namreč naloge Narodnega muzeja Slovenije, ni zavedal. V zbirkah je nakopičil in rešil ogromne zaklade preteklosti naše zgodovine. S stališča razstavne tehnike pa je v novem poslopju po l. 1888 stal takrat na evropski višini.

2. Muzej od 1918 do 1945. S koncem prve svetovne vojne si je dotedanji kranjski deželni muzej Rudolfinum spremenil naslov v »Narodni muzej«. Ta naslov, ki ga muzej nosi še danes, ni bil zamišljen kot nekaka častna titulatura, temveč je bil zunanji znak nove naloge, ki naj bi jo muzej sedaj v novih razmerah vršil. Postal naj bi osrednji vseslovenski muzej. Ko se mu je na eni strani področje na ta način teritorialno razširilo, pa se je na drugi strani pokazala postopoma nujna potreba, da se muzej vsebinsko omeji na gradivo materialne kulture Slovenije od prazgodovine do 19. stoletja in da gradivo drugačne vrste prepusti že obstoječim ali pa šele nastajajočim muzejem. Tako so v Ljubljani večinoma z gradivom iz Narodnega muzeja nastale samostojne ustanove: za etnografsko gradivo Etnografski muzej 1923, za umetnine Narodna galerija, odprta 1933, za lokalno zgodovino Ljubljane Mestni muzej 1935, za prirodoslovje Prirodoslovni muzej 1944. Ta razvoj se je zaključil že po osvoboditvi z osamosvojitvijo Osrednjega državnega arhiva Slovenije 1945. Od teh ustanov sta samo Narodna galerija in Mestni muzej dobila prostore v drugih posloppjih, druge tri pa so ostale v glavnem muzejskemu posloppju. Osamosvojitve navedenih ustanov je pomenila konec enciklopedične epohe kranjskega muzeja. Muzeji so nastopili kot specializacije. Narodni muzej je obdržal v svoji kompetenci arheologijo, kulturno zgodovino, numizmatiko, grafiko in centralno muzejsko knjižnico. Postal je tako po svoji zasnovi Zgodovinski muzej Slovenije.

Z omejitvijo muzeja na specialna področja pa ni šla vzporedno teritorialna razširitev njegovega delokroga. Vprašanje primorskega in koroškega gradiva je z državnimi mejami po l. 1918 ostalo nerešeno. Močni muzejski središči v Mariboru in Ptujju sta smotrno zbirali gradivo s področja Štajerske in Narodnemu muzeju tega gradiva nista prepuščali. Narodni muzej sam pa tudi ni imel povsem točne predstave o tem, kateri predmeti naj bi prišli v centralni muzej in kateri naj bi ostali v pokrajinskih muzejih. Zato je kljub nekaterim izjemam v kulturnozgodovinskem materialu področje Narodnega muzeja praktično ostalo še vedno omejeno na ozemlje bivše Kranjske.

V letih 1918—1945 je muzej izvršil nekaj važnih nalog. V veliki meri je izvedel katalogizacijo svoje knjižnice, inventariziral je velik del slikovnega materiala, pridobil in inventariziral je mnogo pohištva in umetno-obrtnih predmetov, izvršil nekatere adaptacije v poslopju za prostore tehničnih delavcev. Manj uspeha je imel v arheologiji, kjer je bil dotok mnogo manjši kakor do l. 1918, ker se sistematična izkopavanja redoma niso vršila in je inventarizacija le počasi napredovala. Razstavna tehnika je ostala v glavnem pri starem. Med okupacijo je bil velik del zbirk spravljene v zaklonišča v poslopju. Od publikacij, ki jih je muzej izdal sam ali v zvezi z Muzejskim društvom za Slovenijo, naj omenimo: Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani — kulturno zgodovinsko del 1931 in Prirodopisni del 1933; J. Mal, Vodnik po ljubljanskem Mestnem muzeju 1939; Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 1—26 (1919—1945). Vodstvo muzeja je bilo takrat v rokah kulturnega zgodovinarja in arhivskega strokovnjaka J. Mala (r. 1884).

V splošnem moramo ugotoviti, da Narodni muzej med obema vojnama ni mogel več dohitevati razvoja evropskih muzejev ne v prostorih, ne v razstavni tehniki, ne v vskladiščenju in konserviranju predmetov. Naloge osrednjega slovenskega muzeja ni mogel vršiti. Kljub temu pa je uspešno hodil po poti specializacije svojih zbirk in je v inventarizaciji zbranega gradiva in pridobivanju novega, posebno v kulturni zgodovini, napredoval.

3. Preureditev zbirk po l. 1945. Ob osvoboditvi je bilo treba predmete, ki so bili med okupacijo v zakloniščih, postaviti ponovno v razstavne prostore. Sama po sebi se je ob tem pojavila misel, da je treba razstavo urediti po modernih muzeoloških načelih. Največja ovira pri odločanju o novi postavitvi pa je bil tesen in nelogično razvrščen razstavni prostor v Narodnem muzeju v ožjem smislu kakor tudi v ostalih dveh muzejih. Zato se je l. 1945 muzej omejil na preureditev arheoloških zbirk, ki so bile do tedaj z izjemo eksponatov Ljubljanskega barja in deloma rimske Emone najbolj konservativno eksponirane. Postavilo se je načelo, da je v eksponatni razstavi treba predvsem gledati na nestrokovnega obiskovalca in da je treba upoštevati v veliki meri optično-estetske ter ostale popularizacijske momente. Ureditev je bila izrazito provizorna. Važna je toliko, ker je skušala prvič v naši muzeologiji spet dohiteti muzeološko bolj napredne dežele. Glavna in še sedaj veljavna preureditev pa se je izvršila pozimi in spomladi 1947 z večjo investicijo ministrstva za prosveto. Preureditev je zajela vse poslopje muzeja. Že prej je bila

zopet odprta avla z glavnim vhodom, ki je do tedaj bila uporabljena za razstavo nekaterih kulturnozgodovinskih predmetov. Prirodoslovni muzej je izgubil tri dvorane v pritličju, zato pa je dobil polovico hodnika v prvem nadstropju in eno dvorano prav tam. Etnografski muzej je izgubil eno dvorano v prvem nadstropju in del hodnika prav tam, dobil pa je izpraznjene tri dvorane v pritličju. Narodni muzej je v prvem nadstropju izgubil polovico hodnika in eno dvorano manjšega tipa, kar je oboje odstopil Prirodoslovnemu muzeju, pridobil pa je eno veliko dvorano in del hodnika v prvem nadstropju, do tedaj v domeni Etnografskega muzeja. Narodni muzej je svoje arheološke zbirke razen lapidarija, ki je neizpremenjen ostal v pritličju na hodniku, razširil iz dotedanjih treh malih dvoran in ene velike v dve mali dvorani in tri velike. Kulturnozgodovinske zbirke pa je eksponiral na polovici hodnika v prvem nadstropju. S tem je bil dosežen vsaj kolikor toliko logičen muzejski itinerarij: Etnografski muzej je zaključena enota v pritličju, obiskovalec v prvem nadstropju pa ima na vsaki polovici nadstropja prirodoslovje oziroma zgodovino, pri čemer je itinerarij v zgodovinskem sektorju tak, da prične obiskovalec ogled v prazgodovini in ga zaključi v meščanski kulturi 18. stoletja. Istočasno so bile izročene skoraj vse slike in plastike Narodni galeriji, velika umetno-obrtna in folklorna zbirka Grebenčeva pa Etnografskemu muzeju. Poleg poenotenja itinerarija je bila s preureditvijo dosežena, oziroma so bili v načrtu še naslednji momenti (sedaj se omejujem samo na Narodni muzej v ožjem smislu): Po strokovni liniji naj zbirka sedaj prikazuje razvoj materialne kulture v Sloveniji in z njo zvezanih zgodovinskih procesov v velikih etapah družbenega razvoja. Tako naj prikaže prazgodovinski oddelek dobo praskupnosti in njeno diferenciacijo, rimski oddelek dobo sužnjeposestniške civilizacije rimske province, zgodnjeresednjeveški oddelek in kulturnozgodovinski del pa fevdalno kulturo ter njeno diferenciacijo in propadanje v dobi zgodnjega kapitalizma. V arheološkem oddelku je bila razstava urejena po strogem principu grupacije po najdiščih. V okviru posameznih najdišč so upoštevanii le deloma tudi spoji najdb po posameznih grobovih, to pa zaradi nehomogenega gradiva, ki je v muzeju pri roki. O tem se bo govorilo še v naslednjem poglavju. Poleg razstave po najdiščih je deloma prikazan tudi tematski razvoj posameznih procesov, tako n. pr. razvoj kovane sekire v prazgodovini, razvoj fibule in podobno. V rimski razstavi je obstajala težnja, prikazati tiste elemente, ki so pomembni za tako imenovano provincialno kulturo, kar zlasti prihaja do izraza v materialu iz Drnovega in Novega mesta. Rimski oddelek je povezal po modernih muzeoloških načelih predmete v vitrinah s prosto stoječimi plastikami, napisi in mozaiki. V zadnji dvorani je bil postavljen močan poudarek na staroslovensko gradivo. V kulturnozgodovinskem oddelku, ki je bil omejen samo na hodnik, ni bilo zato mogoče zasledovati istih vsaj deloma ekstenzivnih postopkov, kakor smo to storili v arheološkem oddelku. Zato se je razstava v tem sektorju omejila na eno tematsko skupino. Prikazana je doba 15. in 16. stoletja s štirimi osnovnimi elementi, ki so tedaj v Sloveniji uveljavljali svoj vpliv. To je vdiranje Turkov, kmečki upori, reformacija in slovenska tiskana knjiga. V okviru razkranjanja fevdalne kulture in porajanja meščanske kulture je bil tu podan

prerez materialne kulture te dobe v Sloveniji. Da je ta prerez tako shematičen, bo delno viden vzrok iz naslednjega poglavja števil. 5.

Poleg znanstvene strani razstave v modernem smislu pa je bil tudi upoštevan muzeološki princip estetske razstave. Razredčene in adaptirane so bile vitrine, vprašanje osvetljave se je izboljšalo, ne pa še rešilo, s svetlo barvo sten namesto dotedanje pompejansko rdeče, na stene so prišle fotografije in karte ter estetsko risani napisi, napisi so prišli tudi v vitrine. V arheološkem oddelku je bilo razstavljenih komaj 10 odstotkov predmetov, namesto vsaj 60 odstotkov dotedanjih razstavljenih predmetov v primeri z vsem arheološkim materialom muzeja. Skratka, muzej je dobil z itinerarijem in tehniko razstave zrak, da se zbirke niso več dušile. Preureditev v l. 1947. brez pretiravanja pomeni mejni dogodek v zgodovini Narodnega muzeja.

4. Arheološko-prahistorični oddelek. Najvažnejša naloga v oddelku je revizija predmetov, pri čemer je treba ugotoviti, koliko se navedbe inventarne knjige ujemajo z zapiski na predmetih samih, koliko je predmetov izgubljenih in koliko poškodovanih ter končno, koliko je še neinventariziranih predmetov. Revizija še traja, vendar pa se že danes lahko ugotovi tale slika: število predmetov neznanega najdišča je zelo majhno. Dobro so označena najdišča, slabo oziroma prav slabo pa okolnosti, v katerih so bili predmeti dvignjeni, ter spoji med skupinami predmetov. Zlasti velja to za grobove, ki so kot skupine ohranjeni n. pr. iz Emone in Kranja, ne pa n. pr. iz Vač ali Dmrovega. Ker je objava v literaturi na splošno precej sumarična in večinoma brez ilustrativnega gradiva, je študij teh grobnih in podobnih skupin otežkočen, v večini primerov pa sploh onemogočen. Tudi zapiski v muzejskem arhivu so nepopolni, mnogo zapiskov pa so obdržali strokovnjaki, ki so predmete izkopavali, v svoji zasebni lasti, ne da bi jih objavili. Vrednost arheološkega gradiva je torej predvsem v izredno bogatem raznoličju tipoloških vrst. Druga karakteristika, ki se je ob reviziji izrazito pokazala, je ta, da imamo povečini opraviti z materialom iz grobov, šele v drugi vrsti pa z materialom iz naselij. Dalje je tudi material iz naselij zaradi pomanjkljivih zapiskov zelo problematičen. Med glavne sestavine arheološkega materiala v muzeju spada Ljubljansko barje, dolenski Hallstatt, Vače, Dmovo, Emona, Kranj in Bled. Stanje predmetov je v keramiki in bronu dokaj dobro, v železu pa slabo in deloma celo kritično. Gradivo, ki je prišlo v muzej po l. 1918, je v precejšnji meri še nepreparirano. Inventarne knjige so toliko koristne, ker pač mnogo gradiva, nad 20.000 števil, fiksirajo, toda podatki v njih so zelo skopi tako v opisu predmeta kakor tudi v podatku o najdišču. Pri nobenem predmetu ni navedeno mesto shrambe v muzeju, kar otežkoča in praktično onemogoča uporabo predmetov. Fototeka je precej obsežna in šteje okoli 6.000 negativov, s čimer je podana dobra osnova za nadaljnje delo. Neinventariziranih je dobra tretjina predmetov.

Po l. 1945 je bila posvečena velika skrb muzejskemu delu na terenu. Na tem mestu ni priložnosti o tem obširneje izpregovoriti. Glavno načelo, ki se je muzej po njem ravnal, je bilo redno obsežnejše izkopavanje kakega arheološkega najdišča, in sicer doslej radi uvajanja v tehniko izkopavanja samo grobišč (Stična 1946, Bled 1948 do 1949). Upoštewane so bile vse

moderne metode izkopavanja, zlasti velika skrb se je posvetila tehnični dokumentaciji. Muzej je sistematično pridobil opremo za izkopavanje, orodje, barako, slamnjače, instrumente in aparate, tako da ima sedaj kljub pomanjkanju deviz in skromnim možnostim vendarle dovolj dobro opremo za delo na terenu.

Po osvoboditvi je oddelek precej podrobno proučeval preparatorske metode. Kot glavni rezultat je treba omeniti izsledke o čiščenju železa na osnovi kombinirane elektrolitične in kemične metode (R. Berce, Konserviranje železa, Varstvo spomenikov 2, 1949, 28—30), dalje je muzej preizkusil in uvedel lepilo na bazi acetona in celuloida.

Muzej je več ali manj že organizacijsko uredil odnose za terensko delo med seboj in med obema ustanovama, ki se z arheologijo bavita, t. j. z arheološko sekcijo Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter z arheološkim referatom Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov.

V arheološko-prahistoričnem oddelku se v bližnji bodočnosti na osnovi zgoraj nakazane problematike pojavljajo naslednje naloge: ob reviziji, ki je v telku in bo v doglednem času končana, je treba začeti z izdajanjem katalogov arheoloških zbirk. Vzporedno s tem bo sama po sebi urejena kartoteka predmetov in njihova fototeka. Seveda pa se bo kasneje pokazala nujnost nove inventarizacije prav vseh predmetov, toda tako, da bodo dosedanje številke v inventarju, ki so že prišle v literaturo, obdržane. Terensko delo bo treba vršiti v dosedanjem obsegu. Pri razstavnem gradivu pa bo nujno storiti še korak dalje s tem, da bodo povečane tematske skupine in da se bodo priredile primerne makete. Glavni del maket bi naj obsegal naselja ali pa tiste skupine življenjskega ambienta, ki prikazuje najvažnejše družbene procese (topilnice, keramične peči, vojaški tabori). Za takšne makete pa bo mogoče dobiti primerno gradivo šele tedaj, ko se bodo terenska raziskovanja v tej smeri povečala, kajti sicer bomo prisiljeni, da ostanemo pri več ali manj točnih analogijah iz gradiva drugih arheoloških področij izven Slovenije. Želeti pa bi bilo, da so tudi pri maketah zastopane realne situacije iz Slovenije.

Kritično je vprašanje tistih arheoloških skupin, ki jih muzej po svojih strokovnjakih ne pridobiva. Tak je n. pr. arheološki material paleolitika. Za sedaj nima Narodni muzej kljub temu, da je Slovenija klasična dežela jugoslovanskega paleolitika, niti enega artefakta iz te dobe. Nekaj važnih predmetov, ki so po drugih muzejih Slovenije, bo mogoče ponazoriti z odlivki, treba pa bo vsaj nekaj gradiva pridobiti tudi v originalih.

5. **Kulturnozgodovinski oddelek.** V tem oddelku obstaja najprej problem gradiva. Kalkšno mora biti gradivo, ki ga označujemo z besedo »kulturnozgodovinski«? Najprej iz tega področja izločimo arheološko gradivo nekako do l. 1000 našega štetja. Ta časovna meja je metodično in tudi historično utemeljena, o čemer pa tu ne bomo dalje govorili. Gradivo iz naslednjih dob pa moremo gledati pod aspektom umetne obrti ali kulturne zgodovine v klasičnem, šolskem smislu te besede, ali pa politično-družbene zgodovine. Dosedanje zbirke muzeja vsebujejo ikografske predmete (portrete in topografske upodobitve), tekstilije, keramiko, kovinske predmete, zlasti pa pohištvo. Kot take imajo zbirke izrazito

umetnoobrotni značaj. Kolikor se da ugotoviti, izvira mnogo teh predmetov iz obrtniških delavnic Slovenije. Le v manjši meri imajo zbirke kulturno-zgodovinski značaj, oziroma je ta njihov aspekt bolj kritičen. To pa radi tega, ker je za mnoge predmete meznana tako provenienca nastanka kakor tudi provenienca kraja, kjer se je predmet nahajal. Kolikor pa so taki podatki znani, niso vsi predmeti iz Slovenije in imajo zato bolj splošno kulturnozgodovinski značaj kakor pa specialno za slovensko kulturno zgodovino. Predmeti, ki se tičejo slovenske kulturne zgodovine ali pa celo same politične zgodovine, so dokaj redki. V to vrsto prištevamo predvsem slikovni material, slovenske tekstilije iz 16. stoletja, Hasanov plašč iz bitke pri Sisku, kranjsko zastavo iz turških bojev, nekaj zanesljivega inventarja slovenskih gradov, cehovske predmete, ljubljansko fajanso, škofjeloške kovane predmete, prešerniana in podobno.

Vsekakor je naloga kulturnozgodovinskega oddelka spričo takega stanja kritična. Če hočemo dosledno zasledovati in zaključiti proces, ki se je v funkciji Narodnega muzeja od njegove ustanovitve 1821 do danes razvil, je gotovo končni cilj tega razvoja osrednji zgodovinski muzej Slovenije. Ta muzej naj bi prikazal najvažnejše teme iz politične in kulturne zgodovine Slovencev ter dežele, ki jo zavzemajo. S tega stališča pa je jasno, da je za nekatere periode ohranjenega le zelo malo izvirnega gradiva. Tu bodo prišli na pomoč karte, diagrami, makete in arhivski material. Mnogo predmetov kulturnozgodovinskega značaja, ki pa niso vezani na posamezne dogodke, bo služilo za ilustrativno analogijo. Vendar pa bo poleg takega muzeja še vedno pereče vprašanje pravega umetno-obrotnega muzeja oz. oddelka. Tak oddelek je v Ljubljani zelo potreben, spričo gradiva v Narodnem muzeju pa tudi ob osrednjem zgodovinskem muzeju istočasno docela možen.

Dotok v oddelek se je od 1945 dalje vršil s posameznimi nakupi v precejšnji meri. Žalostno poglavje v tej zvezi pa predstavlja dotok iz Federalnega zbirnega centra. Ta ustanova bi po vsej verjetnosti mogla in tudi morala nuditi muzeju prvenstveno kulturnozgodovinski material za njegove zbirke. Mnogo tega materiala je sicer za muzej namenjenega, toda le majhen del je prevzet po muzeju. Pri odbiranju muzej ni bil pri-tegnjen. Predmeti so v zelo slabem stanju, provenienca je večkrat dokaj negotova. Ne pretiravamo, ako zapišemo, da smo v obravnavanju tega gradiva zamudili za ljubljansko muzeologijo izredno priliko, ki se ne ponavlja mnogokrat.

Že v točki 3. je bilo omenjeno, da je eksponiran iz kulturnozgodovinskega oddelka samo majhen del predmetov na hodniku v I. nadstropju po principu tematske razstave. Tema razstave je 15. in 16. stoletje. Del ostalega gradiva je razstavljen v Mestnem muzeju v Ljubljani, kjer pa tudi ne bo mogel v novi obliki mestnega muzeja, ki se bo omejil samo na Ljubljano ter bo le v majhni meri operiral z analogijami, dolgo obstajati. V načrtu je adaptacija blejskega gradu za reprezentančen kulturnozgodovinski muzej, kamor bo tudi odšlo mnogo gradiva. Vendar pa ostane še vedno odprto in zelo pereče vprašanje kulturnozgodovinskega oziroma, kakor vidimo sedaj, zgodovinskega muzeja ali oddelka v Ljubljani sami. Dodajmo še ugotovitev, da so se predmeti zaradi dvakratne selitve v mu-

zejskih skladiščih deloma pokvarili, dalje, da od 1945 do danes oddelek nima nobenega stalnega strokovnega uslužbenca. Inventariziranih predmetov je nad 15.000, vseh predmetov pa je nekaj nad 20.000.

6. Numizmatični kabinet. Če so po klasični definiciji za obstoj kabineda potrebni zbirka, prostor, personal in kredit, potem je muzej svoj numizmatični kabinet pričel formirati. Gradi se poseben prostor za numizmatični depo, zbirko pa upravlja poseben kustos. Zbirka, ki je samo delno in zasilno inventarizirana, obsega okoli 50.000 kosov. Pomembne so skupine keltskih novcev, novcev rimskega cesarstva, slovenskih srednjeveških novcev, Avstrije in Italije. V teku je inventarizacija in sistematizirana postavitev vseh zbirk. Dokončana je italijanska zbirka, v teku je delo na avstrijski zbirki, na novcih bivših avstrijskih dežel in posebej na srednjeveških novcih Slovenije. Kar se tiče znanstvene problematike, je najbolj pereče vprašanje pravilno zajetje terenskih najdb. Mnogo je najdb posameznih novcev na terenu, mnogo tudi novcev v raznih zasebnih rokah, ki se gubijo brez koristi. V sistematski zbirki muzeja bi utegnili postati dragoceni. Posebno važno je z zgodovinskega stališča vprašanje depojskih najdb. Tu se je samo deloma posrečilo stvari rešiti pravočasno. Precejšnja ovira pri tem je zapleteno finančno poslovanje z gotovino, ki pa je za delo s terenom neobhodna. Kabinet se omejuje v zbiranju predvsem na področje Keltov v naših krajih, rimskih novcev, italijanskih in avstrijskih novcev ter jugoslovanskih novcev. Največjo možno popolnost bi hotel doseči v slovenskih srednjeveških novcih. Ostala področja numizmatike obravnava kabinet samo periferno, papirnatega denarja ne zbira, medalje pa v omejenem merilu. Evidenca materiala ljubljanskega numizmatičnega kabineda bo za zgodovinarja zelo velikega pomena. Poleg zbirk v Celovcu, Gradcu in na Dunaju bo Ljubljana ena od osnov za bodoči Corpus Nummorum Slovenicorum. Med najvažnejšimi pridobitvami zadnjih let bi omenili nov tip celjskega pfeniga, izredno redki novce Latisane, veliko najdbo iz Radeč, najdbo iz Trebnjega, najdbo iz Ribnice in večji dotok avstrijskih zlatnikov.

7. Grafični kabinet. Po osvoboditvi se je grafična zbirka v Narodnem muzeju, ki je bila do tedaj priključena Muzejski knjižnici, uredila v samostojen grafični kabinet. Dobila je svojega kustosa in prostor. Vršila se prva inventarizacija zbirke. Material zbirke, ki sega že v sredino 19. stoletja, obsega večja grafična področja baročne grafike. Nekaj kosov je tudi starejših, ob koncu te dobe pa je važen zlasti grafični opus Jamscha-Ziegler. Moderne grafike kabinet za sedaj ne zbira, njegova kritična meja je prva litografija v 19. stoletju. Slovenica v zbirki so še vedno nepopolna, na srečo pa niso posebno razsežna. Grafična zbirka bo važna za bodoči zgodovinski muzej, ker vsebuje v svojih portretih in pokrajinah prav veliko število slovenskih oziroma s slovensko zgodovino povezanih prizorov. Sedaj so ti listi še pridruženi potrtretni in topografski zbirki knjižnice, kjer so pomešani s fotografijami. Predvidena je delitev tega materiala. Zelo velika zbirka, ki predstavlja aneks pravi grafični zbirki, obsega nabožne podobice. Med njimi so slovenica v dokaj veliki meri zastopana. Dotok grafičnih listov je razmeroma majhen. Nakupljena je bila zbirka ljubljanskega zbiralca Pavla Wintra, ki pa je prišla v muzej že močno

okrnjena. Kabinet nima posebnih prostorov za grafično razstavo. Vprašanje vskladiščenja, map in zaščitnih kartonov je predvsem materialnega značaja.

8. Muzejska knjižnica. Med najpomembnejšimi oddelki v Narodnem muzeju je Muzejska knjižnica. Podobno kakor pri večjih svetovnih muzejih je tudi Muzejska knjižnica v Ljubljani samo deloma interno priročna knjižnica za muzejskega uslužbenca oziroma za strokovnjaka, ki študira muzejske zbirke. V največji meri je knjižnica velika historična biblioteka znanstvenega značaja in v celotni biblioteški strukturi Slovenije med najvažnejšimi. Zvezkov ima okoli 110.000, med njimi mnogo unikatov iz slovenske literature oziroma mnogo redkih del, ki se tičejo neposredno Slovenije. Obsežna je arheološka knjižnica, kjer so zlasti dobro zastopane revije. Skoraj nepregledno je število brošur, lepakov, letakov, gledaliških listov, priložnostnih tiskov in podobnega gradiva. Velika je zbirka zemljepisnih kart. Rokopisov knjižnica načeloma ne zbira, hrami pa več prešernian, med njimi revizijski rokopis Poezij ter zapuščino prešernoslovca Avgusta Žigona.

V knjižnici so nameščeni trije uslužbenci. Prostora pa ima samo dva, od katerih je čitalnica hkrati tudi edini poslovalni prostor, istočasno pa zasedena ob vseh stenah z gradivom Osrednjega državnega arhiva. Skladišče je za sedanje število knjig vsaj za 50 odstotkov pretesno. Dotacija 50.000 dinarjev za materialne izdatke je mnogo prenizka. Knjižnica nima dolžnostnih izvodov iz Slovenije, kar je po soglasnem mišljenju muzeja nepravilno. Inozemski dotok strokovnih knjig praktično ne obstoji. Edino izjemo predstavljajo nekatere redke zamenjave, zlasti arheološkega značaja. Po l. 1945 je knjižnica nakupila mnogo antikvarnih knjig, vendar samo v obsegu svojih malih kreditov. Dodelitev knjig iz Federalnega zbirnega centra je bila skoraj brezpomembna, kar je za knjižnico predstavljalo občutno škodo. Precej inozemskega periodičnega tiska je v knjižnici depniranega kot last Zgodovinskega društva za Slovenijo.

Muzejska knjižnica je po vsem povedanem važna biblioteška ustanova Slovenije v kritičnem stanju svojega življenja. Najbolj potrebni so ji dolžnostni izvodi iz Slovenije, dalje smotrna razdelitev nakupov inozemske literature med njo in ostalimi ljubljanskimi znanstvenimi knjižnicami, končno pa povečane dotacije in v doglednem času tudi prostori.

9. Tehnični problemi muzeja. Vzporedno z napredovanjem razstavnih prostorov in povečane administracije raznih muzejskih ustanov pod skupno streho pa se niso večali delovni prostori za strokovne oddelke niti ne prostori za skladišča. Tako stoji narodni muzej danes pred dejstvom, da so njegovi delovni prostori neprimerni oziroma premajhni v taki meri, kakršna že dejansko ovira nemoteno strokovno delovanje. Laboratorijski prostori bi se mogli urediti v kleti, za kar pa bi bile potrebne precejšnje investicije, ki jih v bližnjem času ne bo mogoče dobiti. Najslabše pa je stanje s skladišči. Po modernih muzeoloških načelih so res zbirke v razstavnih dvoranah preurejene in razredčene. Toda v takem primeru morajo eksponate istočasno spremljati sistematske zbirke v depojih. V njih je šele možen študij predmetov za strokovnega uslužbenca muzeja in za ostale strokovnjake. Šele z njimi je tudi možen pregled in kontrola stanja teh predmetov. Takih sistematskih depojev muzej sploh

nima. Z velikim naporom se pridobivajo zasilni depojski prostori za arheologijo, kjer pa mora biti večina predmetov spravljena namesto v vitrinah v škatlah, tako da so težko dostopni in da so pri pregledovanju podvrženi okvaram. Obsežne kulturnozgodovinske zbirke nimajo depoja. Kljub takemu stanju se še ni posrečilo dobiti zamje v Ljubljani nekje primerno skladišče. Problem bi bil v mnogočem rešen, ako bi se po že izdelanih načrtih adaptiralo podstrešje muzeja. Investicije pa bi bile velike.

10. Znanstvene in popularizacijske naloge. Med znanstvenimi nalogami najvažnejše je inventariziranje zbirk, kartoteka predmetov, povezava s terenom ter objava katalogov. O teh vprašanih se je govorilo že v prejšnjih poglavjih. Med popularizacijske naloge pa pride na prvo mesto smotno razstavljanje gradiva. Težave, ki so s tem zvezane, so predvsem v prostorih, dalje pa tudi v problematiki eksponatnega gradiva, ki je zlasti v kulturni zgodovini pereča. Arheološko gradivo je bolj dognano, zato pa je pri njem na drugi strani potreba po psihološkem približanju do obiskovalca večja. Kajti to gradivo ni neposredno estetsko emocionalno in potrebuje zato izrazitejšega obravnavanja. Se neresen problem so primerna vodstva po zbirkah. Navadno prihajajo v muzej tako velike skupine, da se vodstvo nujno razkroji v posamezne nepovezane skupine. Za primerjavo z drugimi muzeji ne bo odveč, ako navedemo še to, da so zbirke poleti odprte dnevno, pozimi pa dvakrat tedensko in da je ogled brezplačen. Zdi se, da bo vprašanje stikov z množicami obiskovalcev, ki so žejne lepega, zanimivega in poučnega muzeja, še precej časa iskalo prave rešitve. Vsekakor pa bodo najboljša propaganda za muzej dobro urejene zbirke same.

11. Muzejsko teritorialno področje. Že v uvodnih poglavjih in deloma tudi kasneje je bilo videti, da je obstoj Narodnega muzeja upravičen predvsem s stališča osrednje muzejske ustanove. Kot tak bi moral muzej prikazovati v prerezu arheološko in kulturnozgodovinsko življenje vse Slovenije v etničnem smislu besede. Opisani so bili tudi razlogi, zaradi katerih muzej te naloge ni mogel vršiti. Sedaj se po osvoboditvi ponovno postavlja vprašanje odnosa Narodnega muzeja do pokrajinskih in krajevnih muzejev. Področja teh muzejev so omejena na manjše krajevne enote. Njihova naloga je, da s tega področja zbirajo prav vse, kar se materialne kulture tiče. Stremeti morajo za kompletnim gradivom, ne za tipičnim. Pri tem je treba upoštevati, da je arheološko in tudi drugo gradivo najbolj umljivo v neposredni bližini kraja, od koder izhaja. Upoštevati je dalje treba načelo nedeljivosti skupin, ki spadajo v eno celoto. Iz tega sledi, da je gradivo v načelu treba prvenstveno predložiti neposrednemu in bližnjemu lokalnemu muzeju. Narodni muzej pa stremi za tipiko. V njegovih eksponatih se mora odražati materialna kultura vse Slovenije ne v specialnem, ampak v tipičnem prikazu. Zato bo to gradivo po vsej verjetnosti s sporazumom med muzeji Narodni muzej za eksponate vedno mogel dobiti. Kakor Narodni muzej rad in dosledno posoja svoje predmete v eksponatne namene drugim muzejem v Ljubljani in je to pripravljen storiti tudi za muzeje izven Ljubljane, tako bo s posojanjem predmetov, ki jih krajevni muzeji ne potrebujejo, naloga osrednjega muzeja olajšana.

Tu mislimo izključno le na eksponiranje, ne pa na vskladiščenje predmetov. Kar se tiče sistematskih zbirk, je osrednji muzej še vedno istočasno tudi pokrajinski muzej za velik del Slovenije, od koder more svoje sistematsko študijsko gradivo črpati. Unikati iz posameznih pokrajin se lahko tudi predstavijo v kopijah. V vseh vprašanih teritorialne kompetence gre za konkretne rešitve od primera do primera in so brez koristi vsaka podrobnejša načelna razmotrivanja. Trdno je samo dejstvo, da dosedanje zbirke Narodnega muzeja materialne kulture vse Slovenije ne predstavljajo.

12. Specialni ali kompleksni muzej. Razmotriti moramo končno še vprašanje, ali naj se Narodni muzej deli v dva samostojna muzeja, to je v Arheološki muzej Slovenije in v Zgodovinski muzej Slovenije, ali pa naj muzej ostane kompleksnega tipa, torej enoten Narodni muzej. Za sedaj se nam zdi to vprašanje docela teoretične narave, ker bi bilo ustanavljanje novih muzejev brez novih prostorov in strokovnega kakor tudi tehničnega osebja samo škodljiv muzeološki snobizem. Vendar pa je teoretično to vprašanje že aktualno in za diskusijo zrelo. Vsaka od obeh nakazanih rešitev ima nekaj za se. Devetnajsto stoletje, katerega otrok je Narodni muzej, je bilo stoletje pozitivistične enciklopedičnosti, dvajseto stoletje pa je stoletje specializacije. Vsako strokovno področje ima danes toliko svojevrstnih aspektov in tako obsežno interno problematiko, da je poseganje v enciklopedičnost brez dvoma strokovnemu delu škodljivo. Samostojni arheološki muzej bi se uvrstil ob stran arheološkim muzejem v Zagrebu, Splitu, Puli in Skoplju. Že na zunaj bi s svojim naslovom in z nujnimi omejitvami v personalu na res strokovne arheološke delavce kazal znanstveni značaj svoje specialne stroke. Njegovo področje bi kronološko segalo od paleolitika do konca staroslovenske epohe, teritorialno pa bi obsegalo vso Slovenijo. Kontakt z inozemstvom in z arheološkimi centri v domovini bi bil neposreden. Proračunsko bi bil samostojen. Onemogočena bi bila laična obravnava njegove problematike, diletantizem in enciklopedičnost. Isto velja za Zgodovinski muzej. Poleg tega bi tak muzej, ki bi posebej predstavljal zgodovino slovenskega naroda v njegovi materialni kulturi, ne bil obremenjen z velikim oddelkom prazgodovine in rimske dobe ter bi logično pričel svoje gradivo z naselitvijo Slovencev. Po svoji politični in družbeni funkciji bi bil eminentno vodilni muzej Slovenije. Njegova naloga glede zbiranja materiala s področij ostalih muzejev pa bi bila lahka, ker bi to gradivo bilo razmeroma maloštevilno.

Toda enciklopedičnosti kompleksnega muzeja tipa 19. stoletja ne smemo zamenjavati s sintetičnim muzejem 20. stoletja. Specializacija je nesmiselna, ako nima svojega končnega cilja v celotnem aspektu nekega problema. Poleg tega je konkretno razdelitev materiala med Arheološkim in Zgodovinskim muzejem za zgodnji srednji vek problematična. Izkopanine staroslovenske kulture z Bleda so enako važne za oba muzeja. Prav tako si težko zamislimo Zgodovinski muzej slovenskega naroda, ki bi ne posegel v svojih zbirkah na etnogenezo Slovencev in s tem nujno v prazgodovino ter rimsko dobo našega ozemlja. Zgodovinski muzej bi imel, kar se tiče eksponaže in seveda ne, kar se tiče sistematskih zbirk, v nekih področjih iste naloge kakor Arheološki muzej. Ali z drugimi besedami, da obnemo vprašanje drugače: kaj je cilj Arheološkega muzeja v njegovih

ekspozitih (ne v sistematičnih študijskih zbirkah), ako ne družbena, kulturna in politična zgodovina slovenskega ozemlja, prikazana z materialno kulturo, od paleolitika do zgodnjega srednjega veka? Zdi se nam torej, da je delitev obeh muzejev bolj metodična v smislu sistematskih zbirk kakor pa muzeološka v smislu prikazovanja gradiva. Sistematske zbirke, pa so samostojne tudi, ako jih upravljajo samostojni oddelki s specializiranim strokovnim osebjem v posebnih prostorih in s posebnim proračunom.

Naše mišljenje je, da potrebuje Ljubljana in s tem Slovenija en osrednji Narodni muzej izrazito zgodovinskega značaja. Ta bi po svoji tematiki obsegal vse epohe razvoja slovenskega ozemlja, ljudstev, ki so na njem prebivala, in slovenskega naroda, ki se je etnogenetično na njem formiral iz priseljenih Slovencev in starih prebivalcev. Muzej bi v razstavnih prostorih obravnaval vse posamezne epohe zgodovinsko, to je s stališča družbenega razvoja v najširšem smislu besede. Predmeti, ki v ta okvir ne gredo, pa prav gotovo ne spadajo v moderno razstavo muzeja, pa naj bo to potem že kompleksni ali pa specialni muzej. Tako ne gre razstavljati v arheološkem oddelku ali muzeju predmetov po njihovi sistematični, ampak po njihovi tematiki. Isto velja tudi za kulturnozgodovinski oddelek ali muzej. Gotovo pa se iz kulturnozgodovinskega oddelka lahko loči še poseben umetno-obrtni muzej, kakor smo to nakazali zgoraj. Med tematsko razstavo in sistematskim depojem pa bi bila živa zveza utrjena še takrat, ako so predvidene poleg stalne razstave v muzejskih dvoranah tudičasne razstave posameznih oddelkov, skupin, problemov, raziskavanj itd. Seveda pa je za te razstave nujno potreben prostor v samem muzejskem poslopiju, ker se predmeti pri večjem transportiranju samo kvarijo. Shema kompletnega Zgodovinskega muzeja bi bila nekako naslednja: I. Uprava z generalnim direktorjem in administrativno, tehnično pisarno. Šefi posameznih oddelkov z generalnim direktorjem tvorijo upravni svet muzeja. II. Arheološki oddelek: a) prazgodovina, b) rimska doba, c) zgodnji srednji vek. III. Numizmatični kabinet, obsegajoč dobo od leta 1000 dalje. V. Grafični kabinet kot aneks kulturnozgodovinskega oddelka. V. Muzejska knjižnica. Preparatorski laboratoriji in tehnično osebje bi bilo vezano na posamezne oddelke, toda v prvem času bi bilo smotno te laboratorije neposredno priključiti upravi kot celoto zaradi pomanjkanja prostorov, strokovnjakov in materiala.

Ko smo tako v idealnem okviru zarisali delokrog in značaj Narodnega muzeja, se moramo končno vprašati še po prostorih, ki jih naš muzej potrebuje. Sedanji prostori v muzejskem poslopiju ne morejo biti merilo in ne ustrezajo potrebam. V bližnjem času bodo morali sicer zadostovati pod pogojem, da se za kulturnozgodovinski depo najde neka dodatna rešitev v izdatni meri. Vendar pa je treba že sedaj misliti na daljšo bodočnost, v kateri bo problem ljubljanskih muzejev dozorel. Če pustimo ob strani razselitev ustanov, ki sedaj živijo pod skupno streho, to je Narodnega, Etnografskega in Prirodoslovnega muzeja ter Osrednjega državnega arhiva Slovenije, potem je gotovo potrebna za Narodni muzej nova stavba. Sedanje poslopije bi zadostovalo samo za arheološki oddelek. Za kulturnozgodovinski oddelek bi bilo potrebno dograditi nov paviljon. Vendar pa kaže

praksa v Sloveniji in v inozemstvu, da se kulturnozgodovinski oddelki najbolje počutijo v historičnih stavbah. V Sloveniji so lepi primeri v vseh treh glavnih pokrajinskih muzejih v Mariboru, Celju in Ptuj, omenim naj še bližnji Varaždin. Nemogoče je kljub ogromnim stroškom za nova poslopja vzbuditi v moderni stavbi ambient baroka ali gotike. Kjer so predmeti kakor pri nas v Ljubljani že sami po sebi v veliki meri precej nereprezentativni in brez večjega estetskega učinka, pa pride to vprašanje še izraziteje do veljave. Čisto drugačen pa je položaj v arheologiji. Tu je obveljalo načelo moderne prezentacije predmeta. V tem smislu je šla tudi preureditev v Narodnem muzeju v l. 1947. Iz naših krajev je treba omeniti novo urejeni mali muzej v Nišu in razstavo o gradišču Mrsunjski lug v Zagrebu. Iz inozemstva omenim preurejeno arheološko razstavo muzeja v Zürichu, na novo postavljeno etruščansko kolekcijo v Museo della Villa Giulia, odlično postavitev partenonskih plastik »Elgin marbles« v British Museum v Londonu, da omenim samo najvažnejše. Za primer sicer moderno urejene, toda kljub temu problematične postavitve arheološkega muzeja pa naj omenim muzej v Alžiru.

Optimalna rešitev za ljubljanski Narodni muzej je torej tale: stara palača za kulturno-zgodovinski oddelek in moderna stavba za arheološki oddelek. Zaradi smotrnega itinerarija muzejskega obiskovalca in zaradi tehničnih del v laboratorijih ter dela v biblioteki je potrebno, da stojita oba oddelka v neposredni sosesčini, kolikor to dopuščata urbanizem Ljubljane. Takle možnosti se odpirajo v okolici Križank ali pa v nekakšni kombinaciji z ljubljanskim gradom.

Jože Kastelic

Zborovanja in društveno življenje

VI. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Celju in Laškem od 2. do 4. aprila 1950

Namen zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ki se je pričelo v Celju v muzejski dvorani in ga je otvoril prof. Janko Orožen, je bil, da organizira povezavo med člani, da pridobiva člane Zgodovinskega društva za obravnavanje najbolj perečih zgodovinskih problemov in za obravnavanje dosihdob opravljenega dela ter za iskanje novih oblik in metod za čim uspešnejše raziskavanje naše zgodovine.

Zborovanja se je udeležilo preko 130 članov Zgodovinskega društva za Slovenijo, med njimi tudi precej vseučiliških profesorjev z akademikom dr. Kosom na čelu. Od gostov je bil navzoč minister in akademik, zastopnik Jugoslovanske akademije znanosti i umjetnosti v Zagrebu msgr. dr. Rittig, za arheologijo zelo zaslužni dr. Abramčić ter dr. Slipičević, podpredsednik ZD za Bosno in Hercegovino. Zgodovinski društvi Hrvatske in Srbije pa sta zborovalce brzojavno pozdravili.

Predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo univ. prof. dr. Fran Zwitter je začel zborovanje s svojim organizacijskim poročilom, v katerem je podal rast Zgodovinskega društva v zadnjem letu, prikazal probleme v zvezi z izdajanjem Zgodovinskega časopisa in pripravami posebnega lista za regionalno in mestno zgodovino, se dotaknil društvenega dela v zvezi z resolucijo V. zborovanja slovenskih zgodovinarjev in ob tem poudaril posebno pomen novega arhivskega zakona, ki ga je sprejela ljudska skupščina FLRJ. Po njegovem referatu se je razvila obsežna diskusija. Izvedeli smo vzroke, zaradi katerih se še ni osnovala podružnica Zgodovinskega društva v Novi Gorici. Naši arhivarji so zadovoljni z novim zakonom o arhivih, ki pomeni v naši arhivistiki velik napredek. Podčrtana je bila potreba, da se čimprej imenuje republiški arhivski svet, ki ga določa novi arhivski zakon. Arhivski svet naj bi dajal smernice glede reševanja najvažnejših arhivskih problemov. Od vseh nalog na tem področju je najbolj pereča gradnja centralne arhivske stavbe, kajti arhivalije za čas od 60-ih let 19. stoletja dalje so vskladiščene v neprimernih in nedostopnih prostorih. Muzejske ustanove naj nujno sodelujejo z arhivi, arhivski dokumenti pa naj bodo važno dopolnilo muzejskim eksponatom pri organizaciji razstav. Načelo se je tudi vprašanje odcepitve pokrajinskega muzeja v Mariboru od arhiva. Glede Zgodovinskega časopisa, osrednjega glasila Zgodovinskega društva, je bila izražena želja, naj dobi lepšo zunanjo opremo, da bo mogel v tujemstvu dostojno reprezentirati naše Zgodovinsko društvo. K sodelovanju je treba pritegniti čim več sodelavcev. Čim več prostora je treba dati bibliografiji, ki naj bi zajela vse publikacije o slovenski zgodovini. Podčrtane pa so bile tudi težave v zvezi s tako bibliografijo, ker je inozemski literaturi težko slediti. Razpravljali smo tudi o drugem zgodovinskem časopisu, namenjenem proučevanju pokrajinske zgodovine, ki naj bi imel bolj popularen značaj.

Zatem je predaval dr. Jože Kastelic o arheologiji pri Slovencih od osvoboditve dalje. Predavatelj je naglasil, da je arheologija posebna historična disciplina. V petih letih po osvoboditvi so arheološka raziskavanja prispevala marsikatero osvetlitev, ki se tiče zlasti zgodnje srednjeveške zgodovine Slovencev. Evidenca arheološkega terena je v Sloveniji za sedaj zelo slaba. Tudi ustrezno

topografsko delo še ni popolnoma opravljeno, pač pa so sistematična izkopavanja zelo uspela ter prinesla lepe znanstvene rezultate (Betálov spodmol pri Postojni, izkopavanja v Ptuj in na Bledu). Pri izkopavanjih so se pri nas prvič uporabile sodobne metode izkopavanja; izkazale so se za zelo uspešne (n. pr. pri Brodarjevem izkopavanju pri Betálovem spodmolu). Zaščita arheološkega terena še ni dovolj izvršena. Ni se dobro izkazala zaupniška mreža, katero vodita Zavod za varstvo in proučevanje kulturnih spomenikov in preko njega Referat za arheologijo. Premalo je bilo povezave s krajevnimi muzeji. Zaščita ptujskega staroslovanskega svetišča je klasičen primer slabe zaščite. Eden glavnih vzrokov pri tem stanju je pomanjkljiva koordinacija. Predmeti v muzejskih depojih, zlasti v Narodnem muzeju v Ljubljani, nevdržno propadajo, ker zaradi skrajno nezadostnega prostora za magazine in pomanjkanja strokovnih moči njihova zaščita ne more biti zadovoljiva. Pozitivna pa je ekspanza muzejskih predmetov, ki je urejena po modernih kriterijih tako v Ljubljani kot v Mariboru. Potrebuje pa še ponazoritve za široki krog obiskovalcev. Vprašanje publikacije je kolikor mogoče zadovoljivo rešeno. Poročila o izkopavanjih izdaja Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Ni pa še rešeno vprašanje rednega objavljanja manjših najdb in starejšega gradiva, ki je shranjeno v muzejih. Naša arheologija je dobro zastopana na univerzi. Predavatelj želi, da bi se tudi v arheologiji bolj izražala idejnost. V diskusiji je univ. prof. Brodar podal k referatu nekaj dopolnil glede proučevanja paleolita pri nas, univ. prof. dr. J. Korošec pa je podal načrt za izkopavanja v l. 1950.

Sledil je referat prof. Janka Orožna o problemih celjskega zgodovino-pisja. Izčrpno je podal pregled arhivskega gradiva in literature, ki nudi gradivo za zgodovino Celja in njegove bližnje okolice. Diskutant akademik dr. Kos je poudaril, da bi bilo treba te vrste delo, kakršno je Orožen tako marljivo opravil za svoj okoliš, razširiti na celotno slovensko ozemlje. Pristopiti bo treba k sestavljanju arhivskega inventarja in bibliografije arhivskega gradiva za vso Slovenijo, kar je trenutno ena najvažnejših potreb slovenskega zgodovino-pisja. To delo je sprejel v svoj načrt tudi Historični inštitut naše Akademije. Z njim se bo moral ukvarjati seveda tudi naš bodoči arhivski svet.

Naslednji dan smo zborovali v Laškem, kjer je predaval najprej prof. Ivan Mlinar o zgodovini Zidanega mosta in okolice. Zelo se je pomudil pri antičnih spomenikih ter prikazal v nadaljnjem predvsem prometno funkcijo tega kraja v raznih dobah. Nekoliko je osvetlil tudi vpliv železnice in industrije na socialno strukturo tamkajšnjega prebivalstva. Direktor VPS Jože Hainz je ob tej priložnosti poudaril, kako pomembno je poznanje lokalne zgodovine za pouk zgodovine v šoli, posamezni diskutanti pa so želeli še nekaj manjših pojasnil.

Nato je spregovoril načelnik Ministrstva za znanost in kulturo Jože Košar. V imenu zadržanega ministra za znanost in kulturo dr. Potrča je pozdravil zborovalce, naglašajoč, da ministrstvo podpira našo historično vedo, ki zastopa afirmacijo metode historičnega materializma. Sploh je skrb naše ljudske oblasti za znanstveno delo vse večja. Ne le široke poglede, marveč tudi raznovrstnost oblik znanstvenega dela je pozdravila zadnja resolucija CK KPJ. Vsemu znanstvenemu delu pa mora biti revolucionarno gibanje ljubezen do resnice — v tem se kaže tudi boj naše države za enakopravnost med socialističnimi državami.

Na sporedu je bilo zatem predavanje doc. dr. Boga Grafenauerja: Problemi slovenske agrarne zgodovine in njihova dosedanja obdelava. Ta problematika je predstavljala težišče našega zborovanja. Po kratkem pregledu dosedanjega dela na agrarni zgodovini slovenskega ozemlja je predavatelj odrtal poglobljene razvojne stopnje poljedelstva na Slovenskem s posebnim ozirom na agrarno tehniko v širšem pomenu te besede in za vsako razvojno stopnjo posebej podal pregled virov in nakazal pota, kako bi bilo treba pristopiti k problemom tega važnega dela naše gospodarske in družbene zgodovine. Na tem področju je že zelo uspešno delovala mariborska podružnica, zlasti na terenu. Predavatelj je izrazil vse priznanje za to opravljeno delo, ki ima svoj pomen tako za znanstveno zbiranje gradiva in proučevanje kakor tudi za močnejše povezovanje društvenega članstva. Vendar pa je podaril, da s študijem terena sežemo le nekaj stoletij nazaj in da je potrebno postaviti na terenu dognano in zbrano gradivo na trdnije temelje s študijem arhivalnih in končno arheoloških virov v starejših obdobjih.

Predlagal je, naj se terensko delo razširi tudi na druge podružnice, vendar pa želel, da bi se opravljalo to delo povsod po nekem enotnem načrtu. Potrebna je zlasti koordinacija z drugimi znanstvenimi disciplinami, predvsem z etnografijo. Po njegovem mnenju bi mogel širok načrt leksikona gospodarske zgodovine predstavljati važnega in pomembnega organizatorskega voditelja pri tem terenskem in arhivskem študiju, ker bi se ob njem jasneje postavili problemi in uveljavila potrebna disciplina in enotno vodstvo vsega dela. Referatu je sledila obsežna diskusija, ki je osvetlila postavljene probleme s stališča dela na terenu, etnografije, pa tudi arhivskega dela.¹

Nato je zavzel govorniško mesto prof. Jan ko J a r c z referatom o zbiranju in ohranjanju gradiva za zgodovino narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji. Izčrpno je poročal o oblastnih ukrepih glede zavarovanja arhivalij NOB in zaščite objektov NOB na terenu. V ta okvir spadajo tudi dokumenti okupatorskih oblasti, njihovih vojaških enot in domačih izdajalcev. Od februarja 1948 dalje se s to nalogo ukvarja predvsem Muzej narodne osvoboditve, ki je zadolžen, da tudi izdaja znanstvene publikacije o narodnoosvobodilnem boju. Pa tudi Zavod za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije v republiškem ter pokrajinski in krajevni muzeji v ustreznem merilu prihajajo v poštev kot zbiralci in hranitelji materiala iz težkih, a slavnih časov 1941—1945. Toda ne samo ustanove, tudi Zveza borcev NOV Jugoslavije in druge množične organizacije so poklicane, da pomagajo pri zbiranju gradiva NOB. Razumljivo je, da zgodovinarji pri tem ne moremo in ne smemo stati ob strani. Široka mreža za zbiranje materiala NOB je prebito potrebna spričo neizpodbitnega dejstva, da je iz tega ali onega razloga že propadel marsikateri dokument iz komaj minulega herojskega boja našega naroda. Referent je prikazal, koliko je bilo v tej smeri že storjeno, diskutanti pa so razčiščevali zlasti vprašanje arhivalij in muzealij NOB.

Sledil je referat dr. Pavla Blaz n i k a: Knjižnice in arhivi v severni Sloveniji v dobi nemške okupacije. Fašistični zavojevalec je pravilno spredel, da so številne in obsežne javne in zasebne knjižnice na Štajerskem najzgovornejši dokaz ne le o narodni pripadnosti tega ozemlja, ampak tudi o kulturni stopnji in zavesti Slovencev. Uničevanje in transportiranje knjig v nemško zaledje, predvsem v Gradec, naj bi imelo za cilj, prikazati slovensko Štajersko kot nemško pokrajino. Štajerski Heimatbund je »častno« izpolnil nalogo Reicha, pri čemer je bilo zelo veliko zanimanja za študijsko knjižnico v Mariboru. Furor teutonicus se je seveda znesel tudi nad knjigami na Gorenjskem, v ostalem pa si jih je v »znanstvene namene« rezerviral največ Celovec. Za mnogimi knjigami je izgnila vsakršna sled. Spričo vsega tega je restitucija mogla le v majhnem obsegu povrniti odpeljane knjige in ostali tisk, nekaj v Gradcu in Celovcu protokoliranih knjig pa še čaka na odvoz. Veliko izgubo je beležiti v kvadratnih delih. Prav tako je okupacijska doba občutno prizadela arhivalije iz severovzhodne Slovenije.

Končno je poročal še prof. Fran jo Ba š o usodi umetnostno zgodovinskih spomenikov v severovzhodni Sloveniji med okupacijo.

Ob zaključku zborovanja v Laškem je bila sprejeta in odposlana brzojavka maršalu Josipu Brozu-Titu, ki se glasi:

Maršal Josip Broz - Tito

Beograd

Slovenski zgodovinarji, zbrani na svojem VI. zborovanju v Celju in Laškem, pošljamo Vam, tovariš maršal, iskrene in tople pozdrave. Zavedamo se velikih nalog, ki jih imamo v današnji odločilni borbi za zmago socializma v naši domovini, kakor tudi dolžnosti, ki nam jih nalaga borba za enakopravne in pravične odnose med socialističnimi državami. Kot zgodovinarji sodelujemo v tej borbi s tem, da hočemo pravilno osvetljevati našo preteklost tako z znanstvenim delom, kakor z vzgojo naše mladine.

Slovenski zgodovinarji.

¹ Predavanje dr. B. Grafenauerja, ki je letos moralo odpasti zaradi pomanjkanja prostora, bo objavljeno v prihodnjem letniku Zgodovinskega časopisa v celoti. — Uredništvo.

Zaključek strokovnega dela pa predstavlja sledeča resolucija:

»Slovenski zgodovinarji,

zbrani na svojem VI. zborovanju v Celju in Laškem dne 2. in 3. aprila 1950, sprejemamo sledečo resolucijo:

I. Načrtno delo

S posebnim poudarkom izražamo priznanje Zgodovinskemu društvu v Mariboru, ker je v okviru Zgodovinskega društva za Slovenijo doslej edino pristopilo k reševanju nalog, ki smo si jih zastavili glede zgodovine agrarne tehnike.

Širši odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo naj razpravlja in določi, v zvezi s katerimi konkretnimi problemi in na kakšen način naj se terenski študij takoj razširi na centralo in druge podružnice.

Naprašamo Inštitut za zgodovino pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, da sprejme med svoje načrte tudi leksikon za gospodarsko zgodovino Slovencev, pri čemer naj se najprej sestavijo in izdelajo gesla za agrarno zgodovino. V takem podjetju gledamo nujno potrebno povezavo dela za zgodovino agrarne tehnike pri nas.

II. Arhivi

Pozdravljamo zvezni zakon o arhivih z dne 18. februarja 1950 kot podlago za rešitev naših arhivskih vprašanj;

izražamo željo, da se izda čimprej zakon o arhivih za LR Slovenijo, da se čimprej prične z gradnjo osrednjega arhivskega poslopja v Ljubljani in da se uredi službeni položaj znanstvenih arhivskih nameščencev glede na znanstveni značaj arhivskih ustanov in strokovno kvalifikacijo.

III. Izvedba arhivske konvencije

Apeliramo na Ministrstvo za zunanje zadeve vlade FLRJ, da poskrbi v zvezi z mirovno pogodbo z Avstrijo za izvedbo določb jugoslovansko-avstrijske arhivske konvencije, podpisane na Dunaju 26. VI. 1923.

IV. Narodnoosvobodilna borba

Naše zgodovinarje pozivamo, da sodelujejo v zgodovinskih sekcijah krajevnih in okrajnih odborov Zveze borcev narodnoosvobodilne vojske in skrbe za evidenco in strokovno zavarovanje gradiva za zgodovino narodnoosvobodilnega boja.

V. Arheologija

Pozdravljamo znanstvene uspehe arheološke vede po osvoboditvi, zlasti pri raziskovanju slovenskega zgodnjega srednjega veka;

ugotavljamo potrebo dosledne in poenotene evidence ter zaščite arheoloških spomenikov in potrebo arheološke topografije Slovenije;

apeliramo, da se poveča skrb za arheološke depoje v muzejih in skrbi za znanstveno inventarizacijo arheološkega gradiva;

ugotavljamo potrebo, da se podpira znanstveno delo arheologov v muzejih in priporoča poglobitev idejnosti v arheološkem delu.

VI. Nabava inozemske literature

Za dvig znanstvenega dela je nujno potrebno, da se nabavlja inozemska literatura historičnih ved in prosimo Ministrstvo za znanost in kulturo vlade LR Slovenije, da z devizami in smotrno organizacijo nakupa omogoči nabavo in smotrno distribucijo te literature med znanstvene zavode.

VII. Kulturne ustanove

Apeliramo na MLO Celje in na ostale pristojne forume ljudske oblasti, da se umetnostnozgodovinsko izredno pomembna stavba Stare grofije, ki je resno ogrožena, v vsem svojem kompleksu obnovi in popravi tako, da bo mogoč razvoj

Mestnega muzeja, arhiva in študijske knjižnice; nujno je pa treba pripraviti prostore za lapidarij in arhiv.

Opozarjamo okrajni ljudski odbor Celje-okolica na nujno rešitev vprašanja lokalnega muzeja v Laškem.

Pospeši naj se rešitev vprašanja prostorov za študijsko knjižnico v Mariboru. Opozarjamo na že na V. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici d. 1948 izraženo željo, da se tamkaj uredi študijska knjižnica in ustanovi muzej z arhivom, hkrati pa prosimo oblastni ljudski odbor za Goriško, da priskrbi za omenjene ustanove v Novi Gorici čimprej primerne prostore.«

Tretji dan zborovanja smo zborovalci v treh avtobusih obiskali svojevrstno slikovito pokrajino Kozjanskega okoliša, imenovanega tudi »Urvald«, ki je bila dobršnemu delu obiskovalcev še manj poznana. Je to deželica, ki se ponša obenem z mnogimi zgodovinskimi spomeniki, saj je utripalo tam življenje ob koncu zgodnjega srednjega veka močnejše kakor marsikje drugje na Slovenskem. Vozili smo se — in izstopali — skozi starodavne kraje, trge, nad katerimi stoje večidel že v razvalinah stari gradovi: Plamina, Pilštajn, Kozje, Podstreda, Podčetrtek, v ozadju mejaša Kunšperk in Cesargrad. S Svetih gora, ki hranijo med drugim romanski arhitekturni spomenik vsaj iz 11. stoletja, smo zrlí dol na ravan pri Sv. Petru, kjer se je že pred skomaj 400 leti boril slovenski tlačan za svojo pravdo zoper graščaka tujca. Skoraj neopazno smo zdrsnili preko Sotle na Hrvaško. Ustavili smo se spet v Kumrovcu, v rojstnem kraju maršala Tita. Akademik dr. Rittig nas je v hotelu pogostil v imenu LR Hrvatske in izrekel ob tej priložnosti nekaj toplih besed o Titu. V Olimju smo si ogledali znamenito, najstarejšo apoteko na Slovenskem iz 17. stoletja, nad Šmarjem pa cerkev sv. Roka. Ze v mraku smo spet dospeli na izhodišče, v Celje. Na tej vožnji skozi »Urvald« nas je uslužno vodil domačin prof. dr. Stmšek, kot strokovnjak za umetnostno zgodovino pa nam je bil na voljo dr. Šijanec.

Leopold Petauer

Prvo posvetovanje jugoslovanskih arheologov¹

Po iniciativi Arheološkega inštituta Srbske akademije znanosti v Beogradu in s pristankom Ministrstva za znanost in kulturo FLRJ je bil konstituiran iniciativni odbor za pripravo gradliva za I. posvetovanje jugoslovanskih arheologov. Slovenijo sta v iniciativnem odboru zastopala J. Korošec in J. Kastelic. Ostali člani so bili V. Hoffiller in C. Fisković za Hrvaško, M. Grbić, Dj. Bošković in M. Garašanin za Srbijo, A. Benac za Bosno in Hercegovino, D. Vučković-Todorović za Makedonijo in M. Vukomanović za Črno goro. Pred posvetovanjem je iniciativni odbor dvakrat zasedal v Beogradu. Na prvi seji 28. XII. 1949 so bili pretresani referati, ki bi naj prišli v poštev na posvetovanju, ter izbrani referenti za posamezne referate in koreferenti za koreferate na prihodnji seji iniciativnega odbora. Druga seja odbora je bila 31. III. 1950, kjer so bili v glavnih obrisih podani in prediskutirani koreferati in referati za posvetovanje. Predvideno je bilo 6 referatov, kasneje pa je bil sprejet še eden.

Prvo posvetovanje jugoslovanskih arheologov je bilo od 3. do 8. maja v Niški Banji. Istočasno so bili tudi krajši izleti v Niš, v Brzi Brod, na Humsko Čuko in v Leskovac—Lebane—Caričin grad. Od 9. do 11. maja je bil izlet v Skoplje, Nerezi, Gradsko in Stobi. Po 11. maju je del arheologov nadaljeval pot v Ohrid, ostali del se je pa vrnil. Posvetovanja se je udeležilo okoli 110 arheologov, muzealcev, umetnostnih zgodovinarjev, zgodovinarjev, predstavnikov Vojnega muzeja, predstavnikov zavodov za zaščito kulturnih spomenikov in konservatorskih zavodov, predstavnikov republiških in veznega ministrstva za znanost in kulturo ter predstavnikov naših ljudskih oblasti.

Po naprej določenem programu je tema prvega referata bila »Stanje arheološkega dela v Jugoslaviji«. Referenta sta bila Jože Kastelic za arheologijo

¹ O posvetovanju jugoslovanskih arheologov podajam le kratko informativno poročilo in sklepe, detajlno izdelana poročila in referati pa bodo objavljeni v novem arheološkem časopisu »Jugoslovanska arheologija«.

do X. stoletja n. e. in France Stele za kasnejšo arheologijo in umetnostno zgodovino. V referatu je bilo podano v glavnih obrisih dosedanje arheološko delo po republikah od osvoboditve do danes. Zajeto je bilo tudi terensko delo, izkopavanja in topografija ter znanstveno in muzejsko delo. V obrisih je bila podana tudi slika današnjega stanja delavcev in dosedanja arheološki tisk. — Debata, ki se je razvila po referatu, je bila osredotočena okoli razmerja umetnostne zgodovine do arheologije in njenih področij. — Tema drugega referata je bila »Današnji cilji in naloge arheologije v Jugoslaviji«. Referent Djurdje Bošković je v svojem referatu poudarjal zlasti potrebo po ideološki strani arheološkega dela na bazi zgodovinskega materializma. Poudaril je tudi vse naloge in cilje, ki jih mora arheologija na tej bazi zasledovati kot družbeno-zgodovinska veda. Obsodil je neznanstveno delo ter odmikanje od znanstvenih potov, ki se včasih pojavljajo tudi v arheologiji. — V debati je bilo načetih dvoje glavnih vprašanj: vprašanje tipologije, kolikor ta je ali ni pri raziskovanju potrebna, in vprašanje nomenklature, ki jo danes uporabljamo v arheologiji, posebno nomenklature, t. i. »kultur«. — Tretji referat je bil: »Konzervacija in zaščita arheoloških spomenikov v Jugoslaviji«; sestavil ga je Cvito Fisković. V referatu so bile poudarjene današnje težave pri konserviranju umetnostnozgodovinskih, pa tudi čisto arheoloških objektov tam, kjer klimatske razmere vsaj teoretično dopuščajo njih konservacijo. Glavne težave so predvsem v pomanjkanju znanstvenega kadra in tehničnega osebja, kar je opazno tudi v muzejih pri konservaciji drobnih arheoloških objektov. Referent je podal tudi mekolikto predlogov za lažjo izvedbo nalog, kakor n. pr. ustanovitev t. i. letučih konservatorskih skupin, ki bi obsegale tako tehnično osebje kakor tudi tehnične priprave. — V diskusiji je bila v prvi vrsti poudarjena nujnost povezave med zavodi za zaščito oz. konservatorskimi zavodi in arheologi zlasti pri raziskovalnih delih, t. j. pri izkopavanjih, ker spada zavarovanje objektov v področje zavodov za zaščito, ne pa arheologije, ki nima tehničnih možnosti, da bi izvedla potrebna zavarovanja. — Četrti referat je obravnaval »Plan arheološkega dela v Jugoslaviji«. Referent Miodrag Grbić je v svojem referatu poudaril potrebo usmerjanja arheološkega dela po planu, po katerem bi morali posamezna vprašanja reševati v zveznem merilu, t. j. skupno, ne glede na druga manj pomembna vprašanja, ki bi naj spadala v okvir republiškega dela. Obenem je govoril tudi o nalogah, ki jih mora zasledovati naša arheologija. — Diskusija je bila v glavnem omejena na vprašanje izvedbe takega dela. — Peti referat, ki ga je imel referent Milutin Garašanin, je obravnaval »Plan publikacijske delavnosti iz arheologije v Jugoslaviji«. Referent je podal pregled vseh doslej izšlih publikacij in časopisov od osvoboditve do danes. Poudaril je potrebo po večji in hitrejši delavnosti, po izboljšanju tiska ter potrebo po obnovitvi nekaterih nekdanjih že obstoječih publikacij, kakor so bile Arheološka karta Jugoslavije, Tabula imperii romani itd. — Diskusija je pokazala resnično potrebo po izpolnitvi predlogov, ki jih je nakazal referent. — Šesti referat je bil »Predlog za reorganizacijo arheoloških muzejev v Jugoslaviji«, ki ga je podala Verena Han (referent Ministrstva za znanost in kulturo FLRJ). V svojem referatu, kjer je v uvodu nakazala vlogo arheoloških muzejev in njih sedanje stanje, posebno glede razstavljanja arheološkega gradiva, je predlagala ustanovitev novih muzejev, ki naj bi bili urejeni po tematiki, poleg tistih, ki bi imeli naloge in dolžnost zbirati in prikazovati celotno arheologijo. — Diskusija, ki se je razvila, je bila osredotočena na eni strani na možnost ustanovitve takih muzejev, na drugi pa na delitev že obstoječih muzejev v arheološko postavitev in na njihovo znanstveno delo. — Sedmi referat je imel Svetozar Radojčić o »Stanju in potrebah kadrov v arheologiji Jugoslavije«. Referent je podal pregled dosedanjega obstoječega kadra in sliko perspektivnega kadra, ki se danes šola. — V diskusiji je bila poudarjena potreba po povečanju obstoječega kadra. Stavljani so bili tudi predlogi glede možnosti najlažje izpolnitve.

Sprejeta je bila sledeča resolucija:

Na posvetovanju je bilo na podlagi predloženih referatov in po vsestranski diskusiji ugotovljeno:

»1. da je arheološka veda v primeri s stanjem v bivši Jugoslaviji v novih razmerah socialistične graditve v novi Titovi Jugoslaviji znatno napredovala;

2. da se spričo pomoči ljudskih oblasti in vestnega ter požrtvovalnega dela znanstvenih delavcev na področju arheologije tej vedi odpirajo široke perspektive za njen nadaljnji razvoj;

3. da so se doslej pojavljale posamezne pomanjkljivosti, opustitve in slabosti, in sicer:

- a) ideološke, b) organizacijske in planske, c) kadrovske in d) tehnične narave. Na posvetovanju so bili doseženi sledeči sklepi:

1. Arheologijo je kot družbeno-zgodovinsko vedo treba usmeniti v raziskovanje materialne in duhovne kulture v celoti na bazi znanstvenih dogmatično zgodovinskega materializma.

2. Težišče arheološkega dela je treba prenesti na raziskovanje materialne kulture naših narodov, pričenši od dobe najstarejših slovanskih rodovnih združenj do prvega pojava nazredne meščanske družbe. V prvi plan raziskovanja naj bi se vzeli notranji družbeni ustroj in njegove spremembe, medsebojni odnosi naših narodov kakor tudi njih odnosi z bližnjimi in daljnimi okolnimi narodi. Pri tem je potrebna ostra znanstvena kritika vseh dosedanjih predpostavk in teorij o postanku in razvoju naših narodov. To bo samo povečalo nadaljnjo utrditev bratstva in edinstva naših narodov, kakor bo tudi okrepilo socialistično patrio- tično zavest.

3. Okvirni plan naj vsebuje sledeče točke:

- a) raziskovanje formiranja jugoslovanskih narodov na našem ozemlju,
- b) raziskovanje etničnih skupin, na katere so Slovani naleteli ob prihodu na Balkan, kakor tudi raziskovanje razvoja družbenih odnosov in vseh pojavov materialne in duhovne kulture v prvotni zgodovini in periodi antične sužnje- posestniške družbe,
- c) raziskovanje medsebojnih odnosov Južnih Slovanov in njih odnos do sosednjih narodov,
- d) raziskovanje družbenih odnosov pri jugoslovanskih narodih.
- e) da bi se to doseglo, je treba začeti z intenzivnim sistematičnim razisko- vanjem terena po ljudskih republikah, na podlagi česar bomo dobili material za izdelavo arheoloških kart,
- f) zaradi čimbolj vsestranskega raziskovanja postavljenih problemov moramo arheološko delo čim tesneje povezati z zgodovino, etnografijo, sociologijo, antro- pologijo, paleozoologijo in paleobotaniko, geografijo, tehniko in umetnostno zgodovino.

4. Ker dosedanje delo na arheološkem področju v okviru vse države ni imelo določenega skupnega načrta, je treba:

- a) da so arheološka posvetovanja vsako tretje leto, zborovanja arheologov v posameznih republikah pa vsako leto,
- b) da se osnuje koordinacijski odbor arheologov FLRJ, ki naj plansko poveže arheološko delo vse države in izvaja sklepe in sugestije posvetovanj kakor tudi od časa do časa proučuje važnejša vprašanja, ki bi se pojavila med dvema posvetovanjema,
- c) da se priporoči, da se plan arheološkega dela v okviru posameznih republik planira v celoti pod vodstvom ene od najvišjih arheoloških ustanov (inštituta, katedre, muzeja), in sicer tako, da se ti plani in plani zavoda za zaščito kulturnih spomenikov medsebojno vskladijo. Pri izkopavanjih je posebno treba paziti, da se uporabijo moderne tehnike dela. Skrb za konservacijo in zaščito izkopanih objektov bodo imeli zavodi za zaščito kulturnih spomenikov v okviru obstoječih zakonskih predpisov.

5. Sklenjeno je bilo, da se bo vsako leto, pričenši z 1951. letom, izdal po en zvezek arheološkega letopisa FLRJ, za katerega izdajo bo skrbel redakcijski odbor, ki ga bo izbral koordinacijski odbor.

6. Glede publicistične delavnosti je bilo sklenjeno:

- a) da se dvignejo na večjo znanstveno višino obstoječe publikacije, v katerih se v celoti ali delno obravnavajo vprašanja z arheološkega področja.

b) da zopet pričnejo izhajati v novih serijah tiste arheološke publikacije, ki po osvoboditvi niso več izhajale,

c) da se preudari možnost izdaj publikacij, kakor so: Corpus vasorum antiquorum, Corpus grških in latinskih napisov, Tabula imperii romani, Antični limes v Jugoslaviji, Arheološke karte Jugoslavije,

d) da se tam, kjer so za to pogoji, začne izdelovati monografije in znanstveni katalogi arheološkega gradiva,

e) ugotovila se je nujna potreba po izdajah priročnikov in univerzitetnih priročnikov za arheologijo,

f) pozivajo se akademije in ministrstva za znanost in kulturo, da bolj energično podpro publicistično delavnost na področju arheologije in omogočijo tehnično izboljšanje tiska,

g) redakcijam časopisov se priporoča, da vsa dela iz arheologije opremijo z obširnejšimi resumeji v enem iz svetovnih jezikov,

h) potrebno je okrepiti izmenjavo publikacij z inozemstvom. V zvezi s tem se apelira na Ministrstvo za znanost in kulturo FLRJ, da omogoči nabavo in pravilno razdelitev tuje arheološke literature v mnogo večjem obsegu.

7. Glede muzejev je bilo sklenjeno:

a) da se reorganizacija arheoloških zbirk izvede po principih tematske razstave,

b) da se sistematskim zbirkam v depojih posveti najresnejša skrb, da se zanje oskrbe potrebni prostori in da se začne z intenzivnejšim konserviranjem ogroženih predmetov.

c) da se je naglo treba lotiti izdelave znanstvenega inventarja in kartotek,

d) priporoča se upravam muzejev in pristojnim ustanovam, da omogočijo strokovnjakom specializacijo kakor tudi da jih ne obremenjujejo z zbirkami in delom raznega značaja.

8. Glede kadrov je bilo sklenjeno:

a) da je treba z mnogo večjo odločnostjo začeti z delom za dvig in znanstveno formiranje ter izmenjavo arheoloških kadrov in da je treba pri tem posebno pomagati tistim ljudskim republikam, ki imajo za sedaj najmanj kadrov;

b) da bi se arheološki naraščaj pravilneje razvijal, se pozivajo katedre na univerzah, da se čim tesneje povežejo z muzeji in inštituti in da slušatelje pošiljajo na praktično delo v muzejske zbirke in na terensko delo teh ustanov;

c) da bi se omogočilo dvigovanje pomožnega tehničnega kadra, se priporoča, da se ustanovi restavratorska delavnica, ki bi poleg drugega služila tudi temu namenu,

d) ugotavlja se, da je potrebno, da arheološki strokovnjaki večkrat odhajajo v inozemstvo zaradi spoznavanja in raziskovanja komparativnega gradiva in metod dela v tujih državah,

e) glede na resno in strokovno delo arheologov in tehničnih pomočnikov v muzejih in zavodih za zaščito kulturnih spomenikov se apelira na Ministrstvo za znanost in kulturo FLRJ, naj čimprej spremeni uredbo o muzejsko-konservatorski stroki, s čimer se bo izboljšalo ekonomsko stanje teh kadrov.

9. Ker doslej ni vzpostavljena močnejša vez med arheologijo kot vedo in širokimi delovnimi množicami, se priporoča:

a) da se energično razvije delo za popularizacijo arheologije in njenih rezultatov z vsemi sredstvi publicistike,

b) da se naj ustanovi društvo ljubiteljev kulturnih spomenikov, ki bo obenem delalo tudi pri zaščiti takih spomenikov.

10. S takim delom se bo arheologija mogla veliko bolj razviti, da se bo še bolj približala širokim ljudskim množicam in da bo tu v polni meri izvršila svojo kulturnovzgojno nalogo.

Ob sklepih je bil izbran tudi prvi koordinacijski odbor arheologov Jugoslavije, ki je imel prvo sejo že 11. V. 1950 v Stobih.

Josip Korošec.

Prva konferenca historikov Srbije

V dneh od 14. do 16. maja 1950 se je vršila v Beogradu prva konferenca historikov Srbije, ki predstavlja po zborovanjih slovenskih zgodovinarjev doslej edino prirediteljev te vrste v Jugoslaviji sploh. Organiziralo jo je Istorisko društvo NR Srbije skupaj s Historičnim inštitutom Srbske Akademije znanosti; udeležencev je bilo okrog 400, od teh okrog 140 iz krajev izven Beograda; po svojih delegatih so bila zastopana historična društva vseh drugih naših republik; Zgodovinsko društvo za Slovenijo sva zastopala tov. J. Hainz in podpisani.

Predavatelji, ki so govorili o problemih raziskovanja posameznih razdobjih srbske zgodovine in o pouku zgodovine v šolah, so odgovarjali na osnovno vprašanje, kaj velja in kaj ne velja v dediščini, ki jo je zapustila preteklost, in katere probleme in naloge postavlja zgodovinarju naša socialistična doba. Asistent Umetniškega muzeja v Beogradu Milutin Garašanin, ki je pred kratkim doktoriral na ljubljanski univerzi, je v svojem predavanju »O nalogah naše arheološke znanosti« označil kot glavne pomanjkljivosti stare srbske arheologije zanemarjanje klasične in predvsem slovanske arheologije, smisel samo za nekatere vidike (ne n. pr. za naselbine in način življenja) in nesistematično delo, ki ni mislilo na izdelavo topografije, se ni moglo opirati na zakon o zaščiti in ni posvečalo dovolj skrbi koordinaciji dela in vzgoji novih kadrov; v zvezi s to kritiko je formuliral nove naloge, pri čemer se je skliceval na sklepe pravkar končanega posvetovanja jugoslovanskih arheologov. Docent beograjske pravne fakultete dr. Dragoslav Janković je v svojem referatu »Osnovni problemi srbske zgodovine v dobi srednjeveških srbskih držav« razlikoval tri razdobja razvoja srbske historiografije, od katerih je znanstveno najpomembnejše drugo, t. j. doba od kritike Hariona Ruvarca do prve svetovne vojne, vendar je pa za to razdobje kakor za meščansko historiografijo sploh značilno ogromno število konstatacij dejstev brez pojasnjevanja (Jireček) ali pa pojasnjevanje z osebnimi motivi itd., ne pa z objektivno zakonitostjo, z masami in njihovimi borbami; referent je nato označil probleme gospodarske in socialne zgodovine, ki jih je treba rešiti, da bi se pojasnil politični razvoj, in končno govoril o potrebi sistematičnega izdajanja virov in dela na historični geografiji. V diskusiji o tem referatu so bila najbolj zanimiva izvajanja predavatelja beograjske filozofske fakultete Ivana Božića, ki je negiral tezo o posebnem položaju Zete v državi Nemanjićev. Tretji referent Branislav Djurdjev, kustos Državnega muzeja v Sarajevu, ki je začel prvi med srbskimi zgodovinarji študirati turško dobo prvenstveno na podlagi turških virov, je v svojem referatu »Osnovni problemi srbske zgodovine v dobi turške oblasti nad našimi narodi« pobijal tezo, da bi pomenila turška oblast vsaj v začetku gospodarski in socialni napredek, razvijal zanimive misli o posebnem položaju prebivalstva goratih predelov in posameznih delov krščanskega prebivalstva v dobi turške oblasti in poudaril potrebo, da se konstatacije Cvijića in drugih, ki so na sebi točne, osvetle z novega vidika. Diskusija o tem referatu (Sergej Dimitrijević, Vaso Čubrilović in drugi) se je razvila predvsem ob tezi o ekonomsko-socialnem nazadovanju takoj v začetku turške dobe in prevladujoče mnenje je bilo, da so teze referenta točne tam, kjer slone na njegovih monografijah, da pa je treba druge njegove generalizacije še kontrolirati z monografskim raziskovanjem. Docent beograjske filozofske fakultete Dušan Perović je v svojem referatu »Osnovni problemi srbske zgodovine XIX. in XX. stoletja« poudaril, da je bila novejša zgodovina v primeri s srednjeveško zanemarjena in prepuščena deloma propagandistični strankarski literaturi, da so bili v ospredju vladarji, politični razvoj in vojna zgodovina, posamezne pravne ustanove itd., medtem ko se dejstva ekonomske in socialne zgodovine omenjajo le priložnostno, da so bile mase in socialni razredi v ozadju, da kažejo izdajanja virov in bibliografija sliko velike nesistematičnosti in da je tako slika kljub opravljenemu pripravljalnemu delu in konstatiranim dejstvom nezadovoljiva; nato je govoril posebej o problemih značaja prvega srbskega upora, o socialni diferenciaciji v Srbiji, o oceni revolucije 1848, o vprašanih zunanje politike in zgodovine delavskega gibanja. V diskusiji o tem referatu so bila posebno zanimiva izvajanja docenta beograjske ekonomske fakultete dr. Nikole Vuća o razvoju kapitalizma v Srbiji v 19. stoletju. Načelnik Vojno-

historičnega inštituta JA Stevan Maoduš je v prvem delu svojega referata »Naša narodnoosvobodilna borba in informbirojevska falzificiranja« polemiziral z informbirojevskimi tezami o naši NOB, v drugem delu je pa podal pregled gradiva in zbiranja gradiva za zgodovino NOB v vsej naši državi. V referatu Dragutina Prljevića »O pouku zgodovine v srednjih šolah« so bile poudarjene razlike med zgodovino v stari in novi šoli, karakterizirani novi programi in označene glavne pomankljivosti pri pouku zgodovine danes (preveč shematiziranja, abstraktnosti, verbalizma, zanemarjanje pomembnih osebnosti, gibanj, nazornosti, pomankanje učbenikov). Končno je univ. profesor dr. Vaso Čubrilović v referatu »O pouku zgodovine na univerzi« še enkrat označil razliko med prejšnjo zgodovinsko znanostjo in med sedanjo, ki gradi na podlagi dialektičnega in historičnega materializma, in govoril nato, omejujoč se na beograjsko filozofsko fakulteto, o učenem načrtu, kjer veljajo zdaj sklepi zagrebske konference 1949, o stanju učbenikov, o formiranju kadrov za znanstveno delo, o materialnih sredstvih, ki so večja, a obstoje težave z nabavo tujih publikacij, o delu z dijaki, ki postaja bolj sistematično, vendar so pa rezultati doslej slabi, in o organizaciji katedre.

Program je poskušal zajeti skoraj vso osrednjo znanstveno problematiko srbske zgodovine in problematiko pouka zgodovine, medtem ko so prišli regionalni problemi (zlasti specifični vojvodinski) in nekatera vprašanja historičnih institucij (arhivska) do izraza le v diskusiji. Razumljivo je, da diskusija v kratko odmerjenem času ni mogla niti približno obdelati vprašanj, ki so jih načela predavanja o tako obsežnih področjih. Načelno važna so bila izvajanja tov. Marjanovića, ki je zastopal stališče, da morajo historiki poznati dialektični in historični materializem ter politično ekonomijo, da pa morajo nato odgovarjati na konkretna vprašanja na podlagi virov in monografičnih raziskavanj, kar se pričakuje le od njih in jim nihče ne more predpisovati rešitev, da morajo pri tem povedati vso resnico in ne smejo zamolčevati ničesar zaradi kakršnih koli ozirov. V primeri s programi zborovanj slovenskih zgodovinarjev je bil ta program vsebinsko bogatejši; na drugi strani so slovenski zgodovinarji, ki so jih v prvih letih po osvobojenju zelo angažirala neodložljiva vprašanja naših meja, kulturnih restitucij in arhivov, stremeli za tem, da na svojih zborovanjih, ki so postala že stalna institucija, pristopijo h konkretnemu reševanju posameznih znanstvenih vprašanj tudi preko kolektivnega dela, da obenem upoštevajo regionalne vidike ter potrebe naših historičnih institucij (zlasti arhivov) in da rezultate zborovanj izrazijo v konkretno formuliranih resolucijah.

Po zborovanju se je vršil 17. maja sestanek zastopnikov historičnih društev republik, kjer se je sklenilo ustanoviti koordinacijski odbor, ki naj organizira sodelovanje historičnih društev: predsednik naj bo v Zagrebu, tajnik v Beogradu, zastopnike naj imenujejo vsa historična društva, sestanki naj se vrše redno, zlasti pa ob zborovanjih posameznih republiških društev; začne naj se izdajati glasilo zveznega značaja za vprašanja pouka zgodovine, medtem ko naj sicer ostane težišče dela na republiških društvih. Zgodovinsko društvo za Slovenijo je nato imenovalo za svojega zastopnika v tem odboru tov. dr. Boga Grafenauerja.

P. S. Ko je bilo to poročilo že dano v tiskarno, je objavil Istoriski Glasnik, organ Istoriskog društva NR Srbije, 1950, št. 1—2 obširno poročilo o konferenci, referata M. Garašanina in St. Maoduša ter razpravo I. Božića, ki je v zvezi z njegovimi izvajanjem na konferenci, z obljubo, da bodo vsi ostali referati v celoti tiskani v naslednji številki te revije.

Fran Zwitter

Tajniško poročilo za leto 1949

Odbor, izvoljen na občnem zboru dne 20. II. 1949 v svoji stari sestavi, je ohranil staro razdelitev dolžnosti (predsednik dr. Fran Zwitter, podpredsednik dr. Milko Kos, tajnik dr. Bogo Grafenauer, blagajnik dr. France Škerl, knjižničar dr. Jože Kastelic, odborniki dr. Metod Mikuš, Jože Hainz, Modest Golia, Angelos Baš). Po soglasnem sklepu prve odborne seje je bil vabljen na vse seje dr. Maks Miklavčić, ki je v času blagajnikove bolezni dalj časa opravljal tudi blagajniške posle. Z urejanjem Zgodovinskega časopisa so bili poverjeni dr. B. Grafenauer, J. Hainz, dr. J. Kastelic in dr. Fr. Zwitter, ki so do jeseni 1949 pripravili Zgodo-

vinski časopis II—III. V zvezi s pripravami IV. letnika je bilo uredništvo še povečano; odbor je izbral vanj še dr. M. Kosa in dva društvena člana izven odbora, dr. Josipa Korošca in Visilija Melika.

Število društvenih članov se je povečalo v poslovnem letu (do 26. II. 1950) od 446 na 574 (centrala 335, Maribor 122, Celje 46, Ptuj 45, Postojna 14, Škofja Loka 12). Poleg prirastka s podružnicama v Ptuj in Postojni, ki sta šele v tem času prvič javili svoje člane, se v tem pomestu kaže v prvi vrsti velik porast Zgodovinskega društva v Mariboru (od 77 na 122), plod živega terenskega dela, ki je mnogo močneje povežalo članstvo, kakor je to v osrednjem društvu. V poslovnem letu se je pridružilo društvu kot podružnica Muzejsko društvo v Murski Soboti, na novo pa sta bili ustanovljeni kot podružnici Zgodovinskega društva Muzejsko društvo v Postojni in Muzejsko društvo v Metliki.

Geografska razdelitev članstva kaže, da društvo ne zajema še vseh predelov Slovenije enako močno. Nekaj pod 200 članov prebiva v Ljubljani, skoraj polovica v severovzhodni Sloveniji, kjer ima društvo tri močna središča (Maribor, Ptuj, Celje) in eno manjše (Murska Sobota), v vsej ostali Sloveniji pa sta poleg Ljubljane le dve manjši središči (Škofja Loka in Postojna). Dolenjsko, Gorenjsko in zlasti Slovensko Primorje predstavljajo v organizaciji slovenskih zgodovinarjev slabe predele, v katerih dobršen del zgodovinarjev še ni vključen v društvo.

Izd drugega letnika Zgodovinskega časopisa se je v prvi vrsti zaradi preobremenosti nekaterih avtorjev z drugim delom toliko zakasnil, da je bilo društvo prisiljeno izdati v povečanem obsegu dvojni letnik (II—III, 1948—1949), ki je bil pripravljen do jeseni 1949, dotiskan in zvezan v januarju 1950, društveni člani pa so ga dobili prve dni februarja. Za poljudnejši zgodovinski časopis, ki bi obravnaval regionalno zgodovino in zgodovino industrijskih in urbanskih naselij, je provizorično uredništvo na čelu z dr. Fr. Škerlom zbralo nekaj prispevkov; ker pa je bilo jasno, da tak časopis ne more uspevati le z enim centralnim uredništvom, je širši odbor (z zastopniki podružnic) na svoji seji dne 6. IX. 1949 sklenil, naj se ta časopis in njegovo uredništvo opreta čim bolj neposredno na podružnice, ki bi s tem dobile svoje pravo glasilo. Z vodstvom uredništva sta bila poverjena Bogomir Stupanj in Franjo Baš, podružnice pa so imenovale vanj svoje zastopnike (za Maribor in Ptuj Bogomir Teply, za Celje Janko Orožen, za Postojno dr. Roman Savnik). Na isti seji je bilo sklenjeno, da se VI. zborovanje slovenskih zgodovinarjev preloži na pomlad, ker bi jeseni zaradi zborovanja jugoslovanskih geografov za srednješolske profesorje zgodovine težko dobili dopust za čas zborovanja.

Društvo je tudi v tem letu sodelovalo s sindikalno strokovno komisijo zgodovinarjev pri prirejanju strokovnih sestankov, ob katerih so predavali društveni člani. Poleg tega pa je začelo tudi z lastnimi članskimi sestanki, na katerih so poročali predavatelji o posameznih problemih, ki so jih proučevali, in o rezultatih svojega dela na njih (13. IV. 1949: dr. B. Grafenauer, Družbene podlage države karantanskih Slovencev; 1. II. 1950: dr. J. Kastelic, O kronologiji in etnični pripadnosti blejskih najdb; 22. II. 1950: dr. M. Kos, Najstarejša slovenska naselitev na Gorenjskem). Sestanki so dobro uspeli, tako glede udeležbe kakor glede živahne diskusije. Poleg tega je tudi v tem poslovnem letu živahno delala arhivska sekcija društva, ki je združevala vse ljubljanske arhivarje in imela pod vodstvom dr. Fr. Škerla 6 sej, na katerih je obravnavala problematiko arhivskega zakona, organizirala pa tudi v listih kampanjo za zaščito naših arhivov.

Vštevši začetni saldo (21.112 din) so zmanjšali dohodki društva 106.641 din, njegovi izdatki pa 54.571 din. Ob koncu poslovne dobe izkazuje blagajna 52.571 din.

O svojem delu je podal odbor obračun na občnem zboru dne 26. II. 1950 v Ljubljani. Na predlog revizorjev je dobil razrešnico. V diskusiji so na občnem zboru poročali tudi zastopniki podružnic, zlasti obsežno zastopniki Zgodovinskega društva v Mariboru o svojem živem terenskem delu. Izvoljen je bil spet dr. Fr. Zwitter za predsednika, pa tudi odborniki so ostali isti, le zastopnika študentov zgodovine A. Baša je zamenjala Ema Umek.

Na predlog Državne založbe Slovenije, založnice Zgodovinskega časopisa, je občni zbor razpravljal o povišanju naročnine za društveno glasilo. Naročnina se je s sklepom občnega zbora povišala na 120 din, velikost članarine pa je bila prepuščena posameznim podružnicam; osrednje društvo bo pobiralo od svojih neposrednih članov tudi vnaprej še po 15 din.

Bogo Grafenauer

In memoriam

France Kidrič

Dne 11. aprila 1950 je umrl dr. France Kidrič, predsednik Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Njegova smrt je bolešno presenetila ves slovenski kulturni svet, ki se ga je nekaj dni prej spominjal ob njegovi sedemdesetletnici. Znanstvena dediščina, ki nam jo je zapustil kot literarni zgodovinar, je izredno bogata: najnovejša bibliografija njegovih del v Letopisu Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, druga knjiga, Ljubljana 1947, ki me vsebuje njegovih objav iz zadnjih let, obsega 363 števil. Kidrič ni bil le znanstvenik in univerzitetni učitelj na področju slavistike, bil je tudi eden od stebrov naše univerze kot trikratni dekan filozofske fakultete, kot rektor in kot eden od glavnih borcev za njeno ohranitev v stari Jugoslaviji, bil je eden od iniciatorjev ustanovitve naše Akademije znanosti in umetnosti, ki si ga je po osvoboditvi izbrala za svojega predsednika. V času druge svetovne vojne je neuklonljiv prenašal vsa preganjanja, odločen kakor vedno v obrambi stališča, ki ga je spoznal kot pravilno. Ne more biti moja naloga, da bil tu ocenjeval njegovo življenjsko delo na področju literarne zgodovine ali v našem kulturnem življenju sploh (prim. za zdaj osmrtnice v Novem svetu V, 1950, str. 385—90 in članka A. Ocvirk in B. Krefta v Slavistični reviji III, 1950, str. 1—15). Tu tudi ni mesto za osebna pričevanja, s kakšno milnostjo in odločnostjo je prenašal preganjanja v času zadnje vojne. Moja naloga je le, da poskušam označiti pomen Kidričevega življenjskega dela za one historične panoge, ki naj jih posebej gojita naše društvo in naša revija.

Kidričeve objave iz prvih desetletij njegovega dela označuje ostro obračunavanje z dotedanjo literaturo, kjer so avtorji često prepisovali drug od drugega trditve, ki niso bile dovolj utemeljene v virih, aplicirali od drugod prevzete splošne sodbe na našo zgodovino, pisali sinteze, ne da bi prej zbrali in preštudirali v poštevh prihajajoče viire, ali pa interpretirali te viire tendenciozno v korist svojim svetovnonazorskim, nacionalnopolitičnim in drugim orientacijam. V njegovih poznejših spisih se ta polemična nota še pojavlja, vendar pa stopaj v ozadje v primeri z drugo, pozitivno noto, ki obstoji pri njem seveda tudi že prej: zbrati za posamezna vprašanja vse v poštevh prihajajoče viire in literaturo in nato kritično ugotoviti, kaj je posameznik, posamezna struja itd. hotel, mislil in naredil, predeh se izreče o tem sodba. Izvajanje takega programa za študij vsega slovenskega slovstva do srede 19. stoletja (zlasti slovstva, kakor ga je on pojmoval) ni bilo lahka naloga, a Kidrič je imel v tem prizadevanju, čeprav so bile težkoče zlasti za novejša razdobja vedno večje, vendar velike uspehe, za kar se je imel zahvaliti svoji veliki energiji in sistematskemu načinu dela; v tem duhu je vzgajal tudi svoje učence. Ti njegovi postulatj v osnovi niso danes prav nič zastareli, oni ne veljajo le za literarno zgodovino, ampak za vse zgodovinske panoge in v nekem smislu za znanstveno delo sploh; s to značilnostjo svojega dela je Kidrič prišel do mnogih trajnih rezultatov in ustvaril dragocena izhodišča za nova raziskavanja.

Za odgovor na vprašanje, kaj je po Kidriču predmet raziskavanja starejšega slovenskega slovstva, je značilen podnaslov njegove Zgodovine slovenskega slovstva od začetka do marčne revolucije (oz. pozneje: do Zoisove smrti): Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature; pismenstvo so mu rokopisni spomeniki, književnost vse, kar je tiskano, literatura proizvodnja z umetniškimi stremljenji, slovstvo pa vse to skupaj in razen tega še v ustnem izročilu živeča

narodna pesem in proza (str. 1* dodatka k 5. zvezku Zgodovine). Estetski vidik mu ni izključni vidik, zlasti ne za starejša razdobja slovenske literarne zgodovine, estetska komponenta mu je le »enakovredna komponenta poleg raznih drugih komponent« (O literarni zgodovini, Ljubljanski Zvon XLVII, 1927, str. 451) in on si odgovarja na vprašanje, za katero razdobje je že mogoče kak drug vidik zane-mariti. Kidrič hoče ostati zgodovinar slovstva, on ne piše izrazito političnozgodovinskih študij kakor Prijatelj; a njegov pojem slovstva je zelo širok in zato široko tudi področje njegovega dela. Med osebnostmi, ki jih študira, niso le književniki in ljudski pevci, slavistični in sorodni znanstveniki, gospodarski pisatelji, verski avtorji, prirodoslovni in medicinski avtorji, ampak tudi nepisatelji (ljudje iz državne uprave, plemiči, cerkveni dostojanstveniki in pridigarji, pedagogi, tiskarji, knjigarnarji itd.), ki imajo kak odnos do slovstva in slovstvenikov ali o njih kaj odločajo, v njegovih delih ne najdemo samo podatkov o rodu in vseh straneh življenja pesnikov in pisateljev, ampak tudi o političnih, nacionalnih in verskih ideologijah (zlasti v njihovem odnosu do jezika in slovstva), o šolah, bibliotekah, knjigarnah, tiskarnah, časopisih in društvih raznih vrst itd. Tak program dela je značilen za Kidriča kot znanstvenika že v zgodnji dobi, a v njegovih objavah od tridesetih let dalje postaja zavestni interes za politična in ekonomsko-socialna vprašanja ter njihovo povezanost z razvojem slovstva pri njem še mnogo bolj izrazit. Ni mi treba posebej poudarjati, kakšen pomen ima tako zasnovano delo tudi za druga področja historičnega raziskovanja, zlasti za politično in tudi za ekonomsko ter socialno zgodovino. Tri glavna razdobja Kidričevih raziskovanj — reformacija, narodni prerod, Prešeren — pripadajo epohi, ki jo je kritična politična, ekonomska in socialna zgodovina pri nas raziskovala manj kakor srednji vek, kjer ista zastavila svoje delo Ljudmil Hauptmann in Milko Kos, in tudi manj kakor kasnejše 19. stoletje. Zato je razumljiva Kidričeva tožba: »Značilno je, kako slabo so osvetljena pri nas razdobja, kjer se literarni zgodovinar zanaša na bodoče delo političnega zgodovinarja, a ta zopet meni, da opravi glavno delo že on!« (O literarni zgodovini, n. o. m., str. 453). Verjetno je, da se bodo v bodočnosti bavili z nekaterimi problemi, ki jih je študiral Kidrič, različni raziskovalci, tudi raziskovalci različnih historičnih ved. Oni bodo morali imeti vsi v evidenci široko zasnovano delo, ki ga je opravil Kidrič, opirali se bodo na njegove rezultate in se ga s hvaležnostjo spominjali.

Ocena Kidričevega življenjskega dela o stališču gospodarske, socialne in politične zgodovine bi mogla tvoriti predmet posebne študije. Nekaj bežnih pripomb sem dal svojčas v poročilu o njegovi Zgodovini (GMDS XXII, 1941, str. 153—54). On je nekatere probleme rešil, drugod izklesal kamne, ki jih bodo drugi vzdali v večjo stavbo. Nedvomno je Kidrič med najbolj pomembnimi predstavniki generacije, ki je dvignila slovensko znanost in kulturo na višjo raven in niso samo literarni zgodovinarji tisti, ki obžalujejo, da bo ostal njegov Prešeren torzo, da Kidriča pri nadaljevanju Slovenskega biografskega leksikona ne bo mogoče v resnici nadomestiti in da ga bomo tudi drugod bridko pogrešali.

Fran Zwitter

Vladislav Fabjančič

17. junija 1950 je umrl na domu v Čevljarski ulici št. 2 znani zgodovinar Ljubljane višji arhivar Vladislav Fabjančič. Kakor pokojni dr. Rudolf Andrejka tudi Fabjančič po svojih študijah ni bil zgodovinar, vendar se je s svojo vestnostjo, natančnostjo in razgledanostjo znal uveljaviti tudi v tem področju in nam je zapustil številna dela, nekatera docela temeljnega pomena za poznavanje razvoja našega mesta. Z njegovo izgubo je zazijala v lokalni historiografiji prav znatna in težko nadomestljiva vrzel.

Njegov oče je bil učitelj in lastnik malega posestva z mlinom, mati Marija, rojena Gregorin, pa poštarica. Vladislav se je kot drugi otrok rodil 19. maja 1894 na Bučki pri Krškem. Po končani ljudski šoli je obiskoval gimnazijo izmenoma v Novem mestu in v Ljubljani (I. drž. gimnazija), kjer je tudi maturiral leta 1912. Prav v tem času je prvič posegel v politično življenje s članstvom in delom pri

revolucionarni organizaciji Preporod. Kot urednik Preporoda je podpisoval svoje članke pod začetnicama V. F. in V. F. ter psevdomimom V. F. Brzin. V jeseni istega leta se je vpisal na dunajsko univerzo; na tamkajšnji filozofski fakulteti je absolviral prva dva semestra. Leta 1913 je odšel v Beograd kot zastopnik Preporoda in tam doštudiral še nadaljnja dva semestra.

Ob izbruhu prve svetovne vojne je vstopil kot prostovoljec v srbsko vojsko in bil ranjen v bitki na Ceru. Srbskemu ministrstvu zunanjih zadev je v decembru 1914 oddal memorandum o položaju Slovencev in o rešitvi slovenskega vprašanja. V začetku naslednjega leta sta izšla izpod njegovega peresa dva članka v Politiki in Pijemontu o položaju Slovencev. Spomladi se je odpravil v Rim k Jugoslovanskemu odboru, nato pa v Ženevo, kjer je služboval v Presburoju srbskega ministristva zunanjih zadev. V jeseni 1915 je skupaj z dr. Ljubom Leontičem in dr. Petrom Slijepčevićem sestavil knjigo La question yougoslave (izšla v Parizu), leta 1918 pa brošuro O Sloveniji i Slovincima (izšla v Ženevi), še istega leta — tudi v Ženevi — brošuro Les deux Yougoslavies; La littérature Slovène pa je ostala nedotiskana. Takrat je spisal tudi večje število člankov za zavezniško in naše časopise po Severni in Južni Ameriki. Istočasno je bil tudi vpisan na filozofski fakulteti ženevske univerze; diplomiral je leta 1917 na univerzi v Fribourgu (čista filozofija). Tedaj je tudi prevedel v srbohrvaščino Ivana Cankarja Za križem (Ženeva, 1917).

Kmalu po prevratu se je vrnil v domovino in dobil mesto suplenta na realki. Istočasno je tudi pisal zunanjepolitične članke za Slovenski Narod; v njih je zlasti svaril pred nestvarnim zanašanjem na Wilsona.

Ponovno je moral v tujino; tokrat ga je poslala Pisarna za zasedeno ozemlje v Pariz in Ženevo kot svojega odposlanca pri jugoslovanski mirovni delegaciji. Nepričakovano ga je od tam odpoklicala brzojavka deželne vlade za Slovenijo, ker je bil ovaden, da je njegovo delovanje usmerjeno komunistično.

Po povratku se je tudi dejansko še bolj posvetil domačim političnim problemom in to na bazi levičarstva. Kot prvi članek na pričetku te aktivnosti je treba navesti Kmečko prebivalstvo in socialna demokracija. (Naprej, glasilo socialnodemokratske stranke, 25. avgusta 1919). Takrat se je tudi udeležil kongresa celotne jugoslovanske mladine v Zagrebu. Kongres se je razbil, on sam pa je stopil kot odbornik v kmalu po kongresu ustanovljeni SKOJ (v njem je zastopal Slovenijo) in sodeloval pri njegovem glasilu Crvena Zastava. V Ljubljani se je še udeležil kongresa tedaj organizacijsko še enotne socialnodemokratske stranke, nato pa hitel v Ženevo na mednarodni kongres komunistične mladine (začetek leta 1920).

Po vrnitvi je kot zastopnik mladine prisostvoval kongresu Socialistične delavske partije Jugoslavije (komunistov) v Vukovaru, nato pa pri ustanovitvi KPJ v Sloveniji, kjer je bil do izvolitve za poslanca KPJ v konstituantno (do dec. 1920) glavni urednik strankinega glasila Rdeči prapor. Po sprejetju zakona o zaščiti države je pobegnil v Italijo, bil v Švici, Nemčiji in na Dunaju. Spomladi 1922 se je skrivaj vrnil v Ljubljano, prevzel uredniške posle Delavskih Novic in sam v njih priobčil večje število člankov s kratico V. F.: Česa uče proletariat te volitve? (23. marca 1923), Proletariatu Slovenije (26. oktobra 1923), Kako so ubili delavsko enotno fronto? (Kdo je kriv sedanje memoči delavskega razreda v Sloveniji?) — vrsto člankov, objavljenih proti koncu 1923 in v začetku 1924 — in druge politične spise. V Avtonomistu je med drugim objavil Razprtje v slovenski socialni demokraciji in Novo geslo Komunistične Internacionale: Delavsko-kmečka vlada, vse leta 1923. Sodeloval je še pri ustanovitvi Zveze delovnega ljudstva in pri ustanovitvi Socialistične stranke delovnega ljudstva (1923). Ker ta akcija ni imela želenega uspeha, je to nanj dokončno vplivalo tako, da se je umaknil iz aktivnega političnega življenja. Po soglasnem sklepu komunističnih, socialističnih in krščansko-socialističnih občinskih svetnikov je dobil mesto mestnega arhivarja. Posvetil se je zgodovinski vedi.

V tem času je še predsedoval Zvezi vojnih dobrovoljcev (1925—28) in bil od 1925 do 1932 urednik pri Jutru. V tem časopisu je od leta 1923 do 1931 priobčil več sto člankov zunanjepolitične vsebine. Kot žurnalist je bil 1929 izvoljen za predsednika Tiskovne Male Antante in kot tak je bil 1930 delegiran za zastopnika Jugoslavije v zamisljenem stalnem biroju Tiskovne Male Antante na Dunaju.

Glede na dejanske okoliščine je njegovo delo v tej Antanti postalo brezpredmetno. Po povratku je prevzel pri občini mesto prezidialnega tajnika.

Bil je tudi glavni tajnik bojevniške organizacije in glavni urednik njenega glasila Prelom. Komčno je bil primoran zapustiti te funkcije, vrh vsega pa je bil kazensko premeščen z rotovža v učiteljsko knjižnico na Mestnem liceju. Leta 1936 je zopet prevzel Mestni arhiv, ga uredil in pričel sistematično črpati podatke za svoje razprave.

Kot bolnik na internem oddelku je bil spomladi 1942 aretiran, julija pa izpuščen iz bolniškega zapore. Ta intermezzo je njegovo znanstveno delo, ki je bilo posebnost intenzivno v zadnjih desetih letih, prekinil. Bil je delaven prav do svoje prerane smrti, tako da je ostalo nekaj del nedokončanih.

Prve članke iz lokalne zgodovine je objavil leta 1928 v reviji Življenje in svet: Imena ljubljanskih ulic, trgov in cest (knjiga IV). Po skoraj desetletnem premoru je pričel objavljati znova in to predvsem v Kroniki slovenskih mest. Leta 1937 so tu izšle sledeče razprave: Nekaj o ljubljanskih uličnih imenih in priimkih iz začetka 17. stol., Časnikarjem batine — ovaduhom sto zlatnikov, Ljubljanski pivovarji od XVI. do XVIII. stoletja; leta 1938 večdelna razprava Procvit pivovarništva v Ljubljani, naslednjega leta pa Volbenk Polž, ljubljanski veliki trgovec, denarstvenik in župan v začetku 16. stol., dalje Nekaj ljubljanskih županov iz začetka 16. stol. Leta 1940 je objavil: Pamkracij iz Dola (Lustaller), ljubljanski župan v začetku 16. stol. ter Pivovarna »pri črnem medvedu« in Ljubljanski Frankoviči v 16. in 17. stol. V zadnji številki Glasnika muzejskega društva za Slovenijo (Letnik XXV—XXVI) je objavil krajšo razpravo Ljubljanski krvniki, smrtna obsodba in torture pri mestnem sodišču v Ljubljani 1524—1775. Za Tovariša je v letu 1947 prispeval sledeče članke: Kako so na prelomu 16. in 17. stol. deluteranizirali Ljubljano, Prve lekarne v Ljubljani, Pred 150 leti, Francoska armada v Ljubljani, Kmečka vstaja leta 1635 in njen odmev v Ljubljani; v Zgodovinskem časopisu (letnik I, 1947) je opisal nastanek in razvoj ljubljanskega mestnega arhiva. Leta 1948 je objavil v Tovarišu: Šest in pol stoletja ljubljanskih rotovžev (1297—1948), Slovenska Akademija znanosti in umetnosti, dalje Ambrožev trg in Poljane, komčno Razstava o zgodovinskem razvoju Ljubljane; prav tam je naslednjega leta obelodanil Zgodovino glavnega univerzitetnega poslopja. Za bodočo zgodovinsko revijo, naslednico nekdajše Kronike slovenskih mest, je oddal daljšo razpravo Razvoj hvarstva v Ljubljani. Za Vodnika po Ljubljani, ki ga pripravlja Poverjenišтво za gostinstvo in turizem MLO, je sestavil kratko zgodovino Ljubljane. Poleti 1949 je pričela izhajati v Hmeljarju vrsta člankov o ljubljanskih pivovarnah. L. 1950 je izšla v Tovarišu Velika kuga v Ljubljani pred 350 leti, Domovanja slovenskih protestantskih pisateljev v Ljubljani (pred 400 letnico prve slovenske knjige — 1550 ali 1551?). Za Slovenski biografski leksikon je sestavil razne biografije, med drugim tudi biografijo Petra pl. Radicsa.

Sestavljal in prevajal je tudi še za razne druge nezgodovinske revije in časopise.

Njegova kapitalna dela, nastala v letih 1941—45, so še v rokopisu: Ljubljanski župan Marko Vuc iz Glinc, Pivovarna »pri belem konjiču« in na Zelenem hribu, Odkod ime Lingarjevi ulici?, Jamnikova (Perlesova) pivovarna, Knjiga ljubljanskih hiš in njihov stanovalcev (10 vezanih knjig rokopisa na več tisoč polah v Mestnem arhivu), Ljubljanski sodniki in župani od 13. stol. do danes (3 vezane knjige rokopisa na ok. 1000 straneh v Mestnem arhivu). Zlasti zadnji dve citirani deli sta osnovne važnosti za poznavanje zgodovine oziroma topografije našega mesta.

Zgodovinarji ga bomo ohranili v častnem spominu.

Jože Šorn

Knjižna poročila in bibliografija

Paul Reinecke: *Der Negauer Helmfund*, 32. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1942, Berlin, Walter de Gruyter & Co. 1944 (izšlo 1950). 117 do 195 z 20 tablami izven teksta.

Najdba 26 čelad tako imenovanega etruščansko-italskega tipa v Ženjaku v Slovenskih goricah v začetku 19. st., ki so prišle v literaturo pod imenom negavskih čelad, je vedno mikala tako arheologa kot filologa in zgodovinarja v širšem smislu. Zadnja dva zlasti zaradi prvega germanskega napisu v severnoitalski pisavi »harigasti teiwai« na 22. čeladi po Reineckovem seznamu, posebno odkar je Marstrander v svojih študijah l. 1925. in 1926., ki jih je izdala Akademija v Oslu, prvič napis smiselno prebral in ga utemeljil z moderno filološko metodo. Za njim skušajo znanstveniki na najrazličnejše načine razložiti germanski napis in zgodovinsko ozadje zakopa teh 26 čelad. Pri vsem tem pa še vedno ni bila čisto jasna zgodovina čelade same, ki v osameli najdbi, ki ni imela nobene zveze s kako drugo kulturo, nudi edini pozitivni oslon, iz katerega lahko izvajamo nadaljnja raziskovanja. To je sedaj napisal P. Reinecke, ki je že l. 1915. v berlinski arheološki reviji *Prähistorische Zeitung* načel problem in ga še tudi pozneje obravnaval. L. 1942. je v Germaniji napovedal tu obravnavano študijo, ki je izšla l. 1950. in navedel zaključke; do sedaj, kolikor mi je znano, še noben arheolog ni zavzel stališča do njih, iz zgodovine pisave jih je odklonil H. Arntz.¹

Reinecke je z natančno zgodovinsko metodo najprej zbral vse podatke o najdbi sami, o kateri do nedavnega nismo več vedeli niti točnega kraja ne leta izkopa niti števila izkopanih čelad. Pravo najdišče je, kot je poudaril že Saria, Ženjak v Slovenskih goricah, izkopane so bile l. 1811. in ne 1812., kot je v znanstveni literaturi že ustaljeno, in sicer 26 po številu in ne samo 22 ali 20, kot se je do sedaj običajno navajalo. Tu izvemo tudi, da je l. 1942. Schmid več dni kopal na kraju najdbe, ne da bi kar koli novega odkril. Ohranjenih jih je danes po Reinecku še 23, od teh 21 z zanesljivimi navedbami najdišča, ostali dve pa sta ležali v muzeju v Münchenu in Berlinu brez navedbe najdišča in ju je Reinecke pridružil tej skupini na podlagi podobnosti v teži, obliki in patini. Ta uvrstitev je seveda možna, ne more nam pa veljati za dokazano, pri čemer je še posebej problematična uvrstitev čelade iz Berlina, 23. po Reineckovem seznamu, v ta sklop. V tem primeru gre za čelado s poudarjenim grebenom, tako imenovano cristo, ki bi bil edini primer te vrste ne samo v najdbi iz Ženjaka, ampak na slovenskem ozemlju sploh. Najdbe te tipološko najmlajše vrste so sicer omejene na zapadnoalpsko področje in z domnevno uvrstitvijo berlinske čelade v najdbo iz Ženjaka bi lahko ustvarili pogoje za zaključke, do katerih dejansko nismo upravičeni. Po natančnem arheološkem opisu vseh še ohranjenih čelad iz najdbe v Ženjaku, ki jih spremljajo odlične fotografije — večina čelad je tudi prvič objavljena — je avtor zbral vse primerjalno gradivo. Za nas je še posebej dragoceno gradivo s slovenskega ozemlja, ki leži večinoma neobjavljeno na Dunaju. V Narodnem muzeju v Ljubljani so od 42 danes še ohranjenih čelad te vrste, ki so bile izkopane na slovenskem ozemlju, le 4, ena pa je še v Sadnikarjevem muzeju v Kamniku. Za mnoge najdbe izvemo prvič šele iz Reineckove študije, za mnoge pa smo sicer po kratkih noticah iz Izvestij Muzejskega društva za Kranjsko in Mith. der Zentralkommission lahko slutili, ne da bi mogli pri tem

¹ H. Arntz, *Handbuch der Runnenkunde*, 2. izd. 1944, str. 60, op. 4.

natančno določiti vrsto zaradi le sumaričnih podatkov. Reineckov seznam, ki navaja tudi bogato literaturo, je zbran z vso danes še dosegljivo popolnostjo in skoraj dvomim, da bi mogel kdo v bodočnosti še kaj bistvenega dodati. Dopolnil bi ga le z najdbo z Magdalenske gore iz Pečnikovih izkopavanj iz l. 1883., ki jo objavlja Hoernes², kot pogrešam v sicer zelo podrobno zbrani literaturi tudi omenbo obeh važnih Hoernesovih študij iz Wiener Prähist. Zeitung I in II (1914, 1915) o Vačah in drugih slovenskih halštatskih najdiščih. Na to najdbo je treba posebej opozoriti ne samo zaradi popolnosti, ampak predvsem zaradi njene važnosti, ker je bil najden skupaj s čelado še bogat spremni material, med drugim certoške fibule, ki grob nedvomno datirajo v mladohalštatsko periodo. V isti gomili so bili najdeni tudi latenski grobovi, povečini dobro ločeni od mladohalštatskih tako po globini pokopa kot po načinu. — latenski grobovi so v večini primerov žgani v nasprotju z mladohalštatskimi, kjer prevladujejo skeletni — in po materialu. Ni pa sledu o rimskih naknadnih pokopih.

Z isto natančnostjo navaja Reinecke tudi čelade, ki so bile najdene drugod, v zapadnoalpskih predelih in v Italiji sami. Najzamejše je položaj v Italiji, ker o istovrstnih najdbah nimamo skoro nobenih podatkov, čisto niiti točnega najdišča, kaj šele natančnega sestava najdbe.

Na podlagi zbranega gradiva podaja Reinecke zgodovino etrusčansko-italskega tipa čelade in predvsem skuša datirati najdbo iz Ženjaka in njej neposredno sorodne čelade. Tipološko izvaja negavski tip iz preproste oblike čelade v obliki klobuka s krajci, ki se začenja pojavljati koncem 7. st., se v 5. st. ustali in začenja dobivati značilno obliko, kot jo komčno poznamo iz Ženjaka in njemu neposredno sorodnega gradiva. Vendar Reinecke ta zadnji tip čelade oddeli od ostale vrste in ga datira že v čas rimske zasedbe, v zgodnjo cesarsko dobo. Čelade naj bi bile obrambno orožje domačinov, ki so služili v auxilijarnih enotah rimske legije. Pri tem se opira predvsem na čelado, izkopano v 18. grobu nekropole v Idriji pri Bači in obe čeladi s cristo iz Giubiasca. Tudi če sprejememo Reineckovo trditve, da so omenjeni grobovi že cesarskodobni, kar pa ni nujno — za grob v Idriji pri Bači še celo ne; čeladi iz Giubiasca pa nista, kot smo omenili, dokazani paraleli čeladam iz Ženjaka in slovenskega ozemlja sploh — ostane Reineckova teza nedokazana. Proti njej govorijo trije argumenti osnovne važnosti.

Prvič gradivo samo. Smisel čim popolneje zbranega gradiva je vendar v tem, da lahko presojamo iz celote, ne pa iz posameznih najdb. In prav celota nas vodi v mlajše halštatsko območje in ne v rimsko. Tu imamo tri najdbe z Magdalenske gore, dve iz Toplic, iz Brezij pri Mirni peči, iz Vač, ki so vse dokazano iz mlajše halštatske dobe. Tudi ostale najdbe, v kolikor ne gre za izrazite osamelce, brez težave uvrstimo v sklop mladohalštatskih najdišč, neprimerno manj prisiljeno kot v rimsko. Reinecke vse te najdbe tolmači kot naknadne rimske pokope, spremni material pa odpravi s trditvijo, da je prišel v zvezo s čelado po krivdi menataničnih in neznanstvenih izkopavanj. Zato pa Reinecke nima nikakršnih dokazov in njegovo tezo o naknadnih rimskih pokopih v omenjenih halštatskih nekropolah moramo kot neutemeljeno odkloniti.

Drugič tipološki razvoj čelade. Če smatramo čelade negavskega tipa za mladohalštatske, jih lahko neprisiljeno vključimo v razvojno linijo klobukastega tipa, kot jo podaja med drugimi tudi Reinecke sam, v nasprotnem primeru pa nam je čisto nerazumljiv prazen prostor med Hieronovo čelado, ki jo nedvomno datiramo v l. 474. pr. Kr. in ki je tipološko neposredni predhodnik negavskega tipa, in negavskim tipom samim. Reinecke sicer navaja vrsto čelad, ki so jih v tem času na slovenskem ozemlju uporabljali, to je tip skledaste čelade, kot ga poznamo iz Šmarjete in Malenc, in dvogrebenaste čelade. Toda ti dve vrsti nimata tipološke zveze z obravnavanim tipom, ampak tečeta vzporedno z njo, vsaj dvogrebenaste čelade, ki jih pogosto dobimo v istih nekropolah kot enogrebenaste, ne da bi bile bistveno starejše, le prej so prišle iz rabe. Zakaj torej z rimsko okupacijo nenadoma nastopi etrusčansko-italski tip, ko bi vendar pričakovali rimskega? To ostane popolnoma nerazumljivo. Rimljani ga niso prinesli, to je jasno, ker rimske legionarne čelade to niso bile, tudi po Reinecku ne. Staro

² Hoernes, WPZ II (1915), 98 s.

prebivalstvo domače obrti po Reinecku ni nadaljevalo, ker tega tipa prej niso poznali, kakor sam trdi. K temu pa pristopi še druga prav tako nerazrešljiva težava. Po Reinecku so te čelade izdelovali v Cispadani, morda še južneje v srednji Italiji in so bile od tam k nam importirane. Čeprav se s tem ne strinjam, bi bilo to še razumljivo v mlajši halštatski periodi, v avgustejski dobi pa nikakor ne. V tem času sta srednja Italija in Cispadana že trdno vključeni v rimsko državo, prebivalci imajo rimsko državljanstvo in služijo v rimski vojski, tu ni več nobenega prostora za staro venetsko orožje, za njega izvoz še celo ne. Nosilci tega so preživeli že dve invaziji, najprej keltsko, pozneje rimsko zasedbo. Ohranili so se samo še v odmaknjenih gorskih predelih zahodnih Alp. Na to kažejo tudi najdbe čelad iz teh predelov, n. pr. iz Giubiasca. Njihova ohranitev v prvo stoletje dokazuje njihovo samostojno življenje, toda ne več v ravninskih predelih, ampak v Alpah, kjer je bila zlomljena njihova moč šele v alpskih vojskah Tiberija in Druza. Nosilci so razvili zadnjo tipološko inačico že potem, ko so bili pregnani v alpske predele — ne šele z rimsko zasedbo —, toda tedaj niso imeli več stare moči in ekspanzivne sile in tako je ostala ta zadnja inačica omejena na zahodno-alpsko področje. Še ena misel načelnega značaja je tu važna. To je problem tako imenovane ostaline ilirske civilizacije v naših krajih po zasedbi Rimljanov. Brez dvoma imamo močne sedimente ilirske kulture, toda kje in v čem? Prvič v pretežno središčno odmaknjenih postojankah in drugič se vzdrže elementi, ki so bili v ilirski kulturi predvsem zakoreninjeni in so po svoji naravi konservativni, elementi torej, ki so ozko povezani z domačim družinskim ali kulturnim življenjem. Tuja vojska in tuja vojaška organizacija, predvsem rimska v tem času, pa ni sila, ki bi dopuščala ali celo pospeševala kakršne koli domače vojaške tradicije. Z eno besedo, če z rimsko okupacijo nastopi v priključenem ozemlju novo orožje, ne more biti to drugo kot orožje zmagovalca, to je v našem primeru rimsko. Če pa suponiramo, da je Norik vendar še ohranil neko samostojnost, kar ni izključeno in kar je komčno razvidno iz dejstva, da ni bil takoj organiziran kot provinca, je zelo neverjetno, da bi bila ta samostojnost vojaškega značaja. Če pa bi bila, to se pravi, da bi noriške čete, ki so služile v augsiliarnih postojankah, bile pod domačimi poveljniki in oborožene s svojim domačim orožjem, potem je to gotovo bilo njihovo staro orožje, v našem primeru čelade, in jih torej zopet ne moremo datirati le v avgustejsko dobo. In tu je ravno problem. Iz Reineckovih izvajanj je razvidno v najboljšem primeru, da so se čelade negavskega tipa lahko ohranile tudi še v avgustejsko dobo, nikakor pa ne, da jih moramo stavljati samo v avgustejski čas. Reinecke je v neprestanih težavah, ko mora razlagati stare elemente, kot n. pr. okras v obliki palmet, ki je nekaj običajnega v 5. st. pr. Kr. v Italiji, staro severnoitalijsko pisavo i. p., toda to so težave, ki si jih je ustvaril sam, ker je čelade iztrgal iz okolja, v katerega nam jih jasno stavljajo najdbe na Magdalenški gori, v Toplicah, Brezjah, Vačah i. dr. In tudi pri teh starih elementih je treba ponovno poudariti, da je nemogoče, da bi oživeli v času prihoda Rimljanov. Oktavijanov vojak je mogel prinesiti k nam le civilizacijo svojega časa, ne pa nekaj stoletij staro.

Tretjič nam je premisliti še zgodovinski položaj. Če moramo odkloniti Reineckovo datacijo čelad negavskega tipa, ki naj bi bile samo avgustejskodobne — drugod³ sem skušal pokazati, da so bile čelade negavskega tipa pri nas v rabi od konca 4. st. do avgustejske dobe — potem izgubi verjetnost tudi Reineckovo zgodovinsko tolmačenje najdb. Reinecke misli, da so bili nosilci čelad negavskega tipa izključno vojaki rimskih augsiliarnih čet in da so bile čelade, v kolikor so osamele najdbe, izgubljeni kosi iz Avgustovih ilirskih vojska, predvsem iz l. 12—9 pr. Kr. ali, kar je najverjetneje, iz panonsko-ilirskega upora 6—9 po Kr. V kolikor so pa grobne najdbe, so to grobovi veteranov, ki so po končanih borbah v omenjenih vojskah tu dobili zemljišča in nadaljevali svoje mirnodobno življenje. Pri tem posebej odklanjam prav na podlagi svoje datacije, da bi najdbe mogle biti ilirske iz bojev domačinov z Rimljani. Negavska najdba bi bila depojska najdba. V panonsko-ilirskem uporu naj bi kdo, najverjetneje kak domačin, zbral in skrnil v bitki izgubljene čelade, da bi pozneje kakor koli izrabil kovinski material. Napís na Harigastovi čeladi naj bil pomnil lastnika Germana, ki je prišel z renskega

³ Arheološki vestnik I., v tisku.

ozemlja in služil kot osvobojenec v rimskih auksiliarnih četah in padel v bojih v Slovenskih goricah. Ta razlaga je nova; običajno se tolmači napis »hanigasti terwai« kot posvetilni napis »bogu Harigastu«. Reineckovim zgodovinskim tolmačenjem manjka trdne podlage. Če je Reinecke izločil vse čelade etruščansko-italskega tipa iz mladohalštatskega horizonta tako rekoč brez pravih dokazov, bi pričakovali več in boljšega dokaznega gradiva, zaradi katerega naj bi jih uvrstili v avgustejsko dobo med orožje rimske auksiliarne vojske. Tega pa pogrešamo in zaradi tega je treba Reineckove razlage odkloniti kot premalo dokazane. Proti njegovim zgodovinskim tolmačenjem naj navedem le en pomislek. Najdišča čelad italško-etruskega tipa nikakor ne spadajo, gledano to pot čisto geografsko, v ozemlje, ki bi bilo središče omenjenih bojev, s katerimi Reinecke najdbe tolmači, niti se najdbe ne raztezajo, kot bi bilo pričakovati, po vsem ozemlju, kjer so se ti boji vršili. Nasprotno. Geografsko središče najdb in njih najgostejši center pada v prostor, ki je značilen za mladohalštatsko kulturo pri nas ne za Avgustove ilirske vojske in niti ne sovпада s kakršno koli upravno-rimsko enoto na našem ozemlju. Žarišče je Dolenjska, naš klasični mladohalštatski prostor in to središče nam bo razumljivo le v času mladohalštatske periode, ne pa z zasedbo po Rimljanih, ki so ustvarili nova središča, prilagojena novim političnim vidikom.

Reineckova zmeta je v tem, da najdbe, kot jih poznamo z Magdalenske gore, iz izkopavanj Mecklenburške, iz Brezij, iz Toplic pri Novem mestu, iz Vač, ki so poleg čelade iz Idrije pri Bači jasno dokumentirane, brez upravičenih razlogov trga iz časa in kulture, kot nam ga omenjena najdišča dokaj jasno kažejo. Dokaz, da so omenjena najdišča slabo in neznanstveno izkopana, nima najmanjše dokazne moči za tolmačenje teh najdb kot rimskih. Niti eden dokazano rimski predmet ni bil najden v omenjenih nekropolah. Slabost in neznanstvenost teh izkopavanj je v nezadostni dokumentaciji, v kolikor jo pa imamo, jo je vendarle treba sprejeti, saj gre le za pomanjkljivost, ne pa za kake potvorbe. Tudi pomešanje materiala ni verjetno. Pečnik sam pogosto omenja mlajše latenske pokope v gomilah; opazil bi bil brez dvoma tudi naknadne rimske pokope. Ne glede na to pa je treba ugotoviti, da so naknadni pokopi v halštatskih gomilah redki. Končno sta se za časa Pečnikovih izkopavanj s slovenskim halštatom mnogo ukvarjala Hoernes in Szombathy, ki sta tudi sprejemala Pečnikovo gradivo v dunajskem muzeju. Zdi se mi, da lahko tako osnovne napake izključimo, ne najmanj zaradi tega, ker nas tudi tipološki študij in geografska razporejenost najdb vodi v mladohalštatsko dobo.

Zgodovinsko ozadje zakopa čelad iz Ženjaka in nastanek prvega germanskega napisa na tako imenovani Harigastovi čeladi ostajata še tudi po Reineckovi študiji nerazložena. Tudi datacija je postavljena preozko, ker se Reinecke prenostransko opira le na čelade iz Idrije pri Bači in iz Giubiasca, neupravičeno pa izloča ostalo gradivo, ki datira čelade znatno starejše. Če se z njegovimi zaključki ne strinjamo, pa je kljub temu treba poudariti pomembnost razprave, ki obstoji v zbranem gradivu — cela vrsta že v prejšnjem stoletju izkopanih čelad je prišla šele zdaj v znanstveno evidenco — literaturi in predvsem v širini, s katero Reinecke problem obravnava. Njegova študija je temeljno in danes edino delo o zgodovini in vrste obrambnega orožja od 5. st. pr. Kr. dalje, delno pa posega še tudi nazaj, tako da že navezuje na Merhartovo študijo *Zu den ersten Metallhelmen Europas* (30. BRGK, 1941, str. 4.—42.). Z drugačno interpretacijo njegovega gradiva imamo tako v veliki meri napisano že tudi zgodovino čelade zadnjih stoletij pred našim štletjem.

Stano Gabrovcec

Jože Kastelic — Božo Škerlj: Slovanska nekropola na Bledu. Arheološko in antropološko poročilo za l. 1948, Ljubljana 1950, izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovino in družbene vede, Dela 2. Str. 103 in 31 slik ter plan grobišča.

Knjiga je posvečena spominu dr. Franceta Mesesnela.

Arheološko poročilo je s sodelovanjem Staneta Gabrovca izdelal Jože Kastelic (str. 1—66. Angleški povzetek, 21 celostranskih slik materiala in terenskih posnetkov na krednem papirju, plan grobišča, tabela najdb in seznam slik).

Po splošnem uvodu, v katerem poroča avtor o trajanju in načinu izkopavanja, sodelavcih in vodstvu del, obsega študija 4 dele: 1. arheološko topografijo blejskega grobišča, 2. grobove, 3. tipologijo in 4. začasne zaključke.

V arheološki topografiji je avtor v kratkih potezah podal vse topografske arheološke točke Bleda ter njegove okolice vseh dob razen paleolita in neolita, ki doslej še nista bila odkrita. Za XI. stoletje n. e. pa navaja zgodovinske viire, ki mnogokrat omenjajo vasi okrog Blejskega jezera. Bled sam ima sedaj že štiri staroslovanske nekropole. Kontinuiteta je ugotovljena od železne dobe pred n. e. do današnjega časa.

V drugem delu nam avtor podaja izčrpen opis grobov na osnovi opazovanja pri samem izkopavanju. Po geološki formaciji tal deli avtor grobove v dve glavni varianti: v grobove v prsti in grobove v skali. Prvih je več vrst. Tako so zastopani grobovi v humusu, ki nimajo regularne oblike, a leže precej plitko. Sledje grobovi v morenski plasti, ki leže na terciarni skali, do katere pa ne segajo. Ti so nekoliko globlji in imajo grobno jamo malo bolj oblikovano od prvih. Tretjo vrsto predstavljajo prav takji grobovi, ki imajo pa poleg tega tudi še oblogo iz večjih kamnov, ki so vloženi v stene; to pa se ne pojavlja povsod in tudi ne v večjem obsegu. Navadno je s tako oblogo najbolj oblikovan prostor ob glavi. Naslednjo vrsto predstavljajo grobovi, ki leže na terciarni skali. Ti so še globlji in imajo dobro izdelane stene, dno groba pa tvori terciarna skala, po kvaliteti različno oblikovana. Zadnjo vrsto predstavljajo spet grobovi na terciarni skali, ki pa imajo ob glavi večjo globljo. Drugi tip grobov, grobovi vsekani v terciarno skalo, so znani le v eni vrsti; avtor jih tolmači kot skalne grobnice. Po obdelavi so te grobnice raznovrstne in različne globine (posebno otroški grobovi so zelo plitvi in imajo le neznatno izklesano dno). Ponekod so pri teh grobovih vsekane stene v skalo le tam, kjer je pač skala bila, medtem ko na drugi strani prehajajo že v morensko plast.

V skalo vsekani grobovi doslej v Sloveniji niso bili znani. Delno podobnost vidi avtor le v grobovih v Središču, ki so vkopani v antične zidove. Tipološko jih pa povezuje z grobovi v Dalmaciji, in sicer s tistimi, ki so izdelani iz kamnitih plošč, t. i. »bedrenjač«, in pa s sarkofagom, odkritim v Biskupiji. Po avtorju naj bi bil ta pojav na Bledu sicer v osnovi odvisen od konfiguracije tal, toda kasneje ga je blejski prebivalec začel zavestno oblikovati in razvijati. Tipološko stavlja avtor blejske grobne jame v skali na začetek razvoja, katerega klasične forme se nahajajo v Dalmaciji v imenovanih sarkofagih, vendar pa sodi, da ta sorodnost ni obenem tudi genetična.

Zanimiva je ugotovitev velikega števila dvojnih grobov, kjer v isti grobni jami ležijo dva, trije ali tudi štirje skeleti. Vendar pa pri teh primerih, kakor navaja avtor, mrtveci niso bili istočasno pokopani. Tako tudi grobni prostor enega in drugega mrtveca v istem grobu ni enak. Kljub temu pa avtor predpostavlja, da so obema oz. vsem takim mrtvecem hoteli dati skupen grob. Da bi pa bilo to možno, sodi, da so grobovi morali biti na zunaj zaznamovani. Ta znamenja pa so v stoletjih izginila. Med nje bli, po avtorju, mogoče spadal tudi podolgovat kamen, ki je med grobovoma 75 in 76 mohl pri glavi za 7 cm iz zemlje.

Pomembna je tudi ugotovitev relativno velikega števila krst. Avtor jih deli na črne, ki so bile sestavljene iz tankih desk, in v temnorjave, ki so bile sestavljene iz debelih klanih desk. Poleg krst pa so bile najdene tudi deske, na katerih je ležal mriič, ali pa le deščice, na katere je bila položena njegova glava. Tako krste tudi na blejski nekropoli predstavljajo le izjemo in avtor sploh misli, da krste pripadajo le mlajšemu sektorju nekropole. Poleg tega pa ni bilo odkritih nobenih sledov žebeljev pri krstah. Lega skeletov se ne razlikuje od lege na drugih naših slovanskih grobiščih. Vendar so pa tudi tu posamezne posebnosti, n. pr. pri skeletu skrčenca, čigar lega pa je naravna posledica močnih patoloških sprememb na kosteh.

Med najbolj zanimiva nova dognanja moramo prišteti sledove kurjenja, ki so bili odkriti. Avtor omenja, da so našli take sledove v obliki oglja in pa tudi žgamine, bodisi po celem dnu, pri nogah, v posebej v dno izgrebeni jamici, na obeh straneh medenice (v tem primeru močni ostanke žgamine) itd. V posameznih grobovih so bile najdene tudi kosti domačih živali, sem pa tja pa tudi fragmenti keramike, s katero je bil skelet verjetno posut.

Smer skeletov je dokaj različna. Avtor razlikuje tri glavne smeri, in sicer jugovzhodno, vzhodno in severno, ki je pa v resnici severovzhodna. Te lege se ne pojavljajo le pri posameznih skeletih, temveč kar po skupinah, kar dostej na naših grobiščih ni bilo znano.

V tretjem delu, v »tipologiji«, obravnava avtor tipološke posebnosti pridevkov. Najštevilnejši so obsenčniški, ki jih je 184, a so raznih variant. Tako so najdeni odprti obsenčniški s stožcema, obsenčniški s petljo in kvačico, obsenčniški s S-petljo, obsenčniški z zanko, v katero je vdeta steklena jagoda, ki se pojavlja sedaj tudi še v drugih formah, kakor je bila znana doslej, obsenčniški z zavoji, na katerih vise verižice s steklenimi jagodami, in obsenčniški iz tanke žice, katerih konca sta zvezana v vozle. Ta obsenčniški do sedaj ni bil znan, kakor tudi ne obroček z jajčasto kovinsko jagodo na obođu. Uhanov je najdenih 17; od teh je 13 luničastih (8 graviranih lin 5 z vložnim emajlom), 4 pa so belobrdskega tipa. Luničasti so okrašeni z geometričnimi motivi. Živalska figura je najdena na enem uhanu. Emajl je bele, zelene in temnododre barve. Avtor misli, da so luničasti uhani za vzhodnoalpski köttlaški krog tipični in da so nekateri bili mogoče izdelani na Bledu samem. Bolj redke so ovratnice, sestavljene iz steklenih jagod ali iz novcev. Pomembne so tudi fibule, ki so najdene kar v 17 primerih. Po obliki so lahko okrogle, pravokotne lin dvoramne, ornamentirane pa so z vložnim emajlom, s točlenimi in vrezanimi ornamentami ter izdelane iz bronu, železa in iz svinca. Po motivu so ornamenta geometrični in živalski (panter). Karakterističen je na fibulah tudi ornament dvotračne pletenine. Tipološko se blejske fibule lahko povežejo z ostalimi fibulami alpskega področja, nekatere po avtorjevem mnenju celo s karolinškimi fibulami. Ena med najdenimi fibulami je rimske proveniencie, čeprav je bila še kasneje uporabljena. Avtor sklepa, da blejske fibule še najbolj kažejo na import iz ostalih področij karolinške države. Vendar pa vidi tudi domače primere, delane po tujih vzorih. V velikem številu so bili najdeni tudi prstani raznih oblik in tipov, izdelani iz bronu, železa in srebra. Taki so masivni prstani raznega preseka, večsiti z zakovico ali pa s presežnima koncema. Dalje ploščati prstani: navadni, speti z zakovico, rombično razširjeni prstani, speti z zakovico, prstani s kamnom, ki sta ga lahko zamenjala tudi emajl ali steklena testovina. Bolj poredko so najdeni gumbi, spona, navadni obročki in zapetnica (sestoječa iz treh jelenovih podočnjakov). Le v enem primeru je najden križ, ki ga avtor datira v zadnje četrstoletje X. stoletja.

Orodje je zastopano z večjim številom nožev, od katerih avtor štiri primere pripisuje bojnim nožem. Noži so preprostejše izdelave, vendar so pa tudi posamezni posebnj tipi. Sivanka je najdena le v enem primeru. Ostali predmeti predstavljajo čekan divjega merjasca in neznatnejše fragmente keramike, ki jih pa ne moremo smatrati kot pridevke, ker so ležali le v zemlji, s katero so zasuli grob.

V začasnih zaključkih datira avtor grobišče v zadnja desetletja VIII. stoletja in vse do prvih desetletij XI. stoletja, ko je prišlo grobišče iz uporabe. Tipološko stavlja blejsko nekropolo v köttlaško skupino z belobrdskimi vplivi ter vidi analogije v Dalmaciji in sorodnosti na čeških najdiščih in v keskthelyjskem materialu. Avtor sodi, da lahko govorimo o posebnj blejski skupini köttlaške kulture na temelju tipoloških posebnosti, kakor so smer grobov, zametki grobne arhitekture, obsenčniški z zavoji in verižicami itd. Na koncu razprave skuša avtor ugotoviti tudi družbeno-ekonomske momente, za kar pa mu arheološke najdbe na blejskem grobišču ne dajejo dovolj realne opore. Tako je bil primoran podati le nekako splošen ekonomski in družbeni oris časa, ki mu pripada blejska nekropola.

*

Poročilo je podano nadvse pregledno z vsemi možnimi elementi, s terenskimi opazovanji in z drugimi podatki, tako da v resnici ne pomenj zgolj začasnega poročila, temveč študijo, ki se približuje že skoraj končnemu zaključku. Ne da bi hotel vplivati na dokončno razpravo in kasnejše zaključke, bi tukaj omenil glede na posamezne točke, ki se ne bodo spremenile oz. so podane tako, da je njih sprememba kaj malo verjetna, nekoliko momentov, ki se mi ne zde posebno prepričljivi in ki bi jih bil moral avtor konkretnje dokazati.

Na prvem mestu je vprašanje datacije blejske nekropole, ki jo avtor postavlja med zadnja desetletja VIII. in prva desetletja XI. stoletja (str. 47) oz. med leto 772, ko je »Tasilo premagal Karantance«, in leto 1004, ko je »kralj Henrik II. podelil... itd.«. V tem času bi naj blejsko grobišče bilo dostojna priča samostojnega slovenskega kulturnega in družbenega življenja (str. 49). Kot oporo za določitev časa, kdaj je prenehalo grobišče, jemlje avtor zgodnjeromanski križec, ki ga postavlja pod konec X. ali pa na začetek XI. stoletja (str. 44, 46); ta je, kakor avtor povsem pravilno misli, kronološko eden zadnjih predmetov. Tako bi bila točno podana meja časa, do katerega je grobišče moglo trajati, t. j. prva polovica XI. stoletja. Da je grobišče moglo obstajati na začetku in v sredini X. stoletja, mu dokazujejo jugovzhodni grobovi (z grobnimi jamami in pridevki: obsenčniški z visečo jagodo, steklene jagode, dvoranne fibule, fibule s pleteni-nastim ornamentom) in grobovi s krsto (str. 29, 46). V IX. stoletje postavlja grobišče iz stratigrafskih ozirov kakor tudi na temelju nekaterih pridevkov, kakor so lunčasti uhami, emajl, fragmenti keramike, ostanke oglja, živalske kosti (str. 29, 46). V VIII. stoletje pa avtor sam ne more postaviti nobenega predmeta. Tako bi po avtorju blejsko grobišče trajalo približno svojih 250 let, kar bi spričo velikega števila grobov in relativno kratkega časa bi bilo povsem mogoče. Mislim pa, da tudi stratigrafska razmenja med jugovzhodnimi, severnimi in vzhodnimi grobovi ne bodo merodajna za datacijo grobišča v IX. stoletje. Ta razmerja obstoje namreč v glavnem le v globinskih razlikah grobov, od katerih so nekateri tudi vsekamni v skalno in globlji, medtem ko so ostali relativno bolj plitki vkopani v humus, moreno ali pa leže na skali. Sam avtor priznava, da proti taki kronologiji, t. j. datiranju grobov severne in vzhodne smeri v zgodnejše obdobje, govore krste, ki so najdene ravno tu (str. 29). Poleg tega pa proti temu govori tudi že tipologija. Kötthauska kulturna skupina se je poprej navadno datirala vedno le v IX. stoletje. Nesporno, da nekatera grobišča v resnici sem tudi spadajo. Toda s tem ni dokazano, da bi mogli blejsko grobišče zaradi tega staviti celo v zadnja desetletja VIII. stoletja. VIII. stoletje in začetek IX. stoletja je še čas, ko traja avaro-slovanska (keszthelyjska) kultura. Na Bledu pa nimamo niti enega predmeta, ki bi ga lahko uvrstili v to skupino. Ker do spremembe inventarja prihaja nekako na začetku IX. stoletja, bi upravičeno pričakovali, vsaj še kakšne starejše elemente, ki jih pa v blejskem inventarju ni videti. Krste, ki so na blejskem grobišču res pogoste, pa ne predstavljajo pravih krst, zbitih z žebelji ali zakovicami (str. 22), temveč le krste, sestavljene iz nezbitih desk. Medtem ko se prave krste pojavljajo res šele v X. stoletju, bi se krste, ki so najdene na Bledu, lahko pripisale tudi neki zgodnejši periodi, t. j. IX. stoletju, ravno tako kakor deske, na katere so polagali mrliča. Tako zopet krste, odkrite na blejski nekropoli, ne pomenijo, da del grobišča, kjer so najdene, ne bi mogel biti nekoliko starejši. Pač pa se mi zdi veliko bolj pomembno, da ni odkritih nikakršnih starejših elementov in da imamo popolno odsotnost keramike. Res je, da je bil tu ali tam najden kak fragment keramike, v enem primeru celo par fragmentov (str. 45 in sl.), vendar teh fragmentov ne moremo upoštevati kot pridevke. Med 203 grobovi pa mi najden niti en grob, v katerem bi bil najden lonček kot pridevek. A vendar se prav v VIII. in IX., pa celo v prvih desetletjih X. stoletja, keramika v grobovih še redno uporablja. Fragmenti na blejski nekropoli, kakor tudi živalske kosti (svinja), so pa le ostanke pogrebnihih gostij na samem grobu, pri čemer so ostanke lahko dospeli tudi v grob. Ta običaj je pa kasnejši, kar nam danes priča poleg velikega števila drugih tudi ptujski staroslovanska nekropola. Blejski grobovi tudi nimajo nikakega orožja. Avtor smatra sicer štiri nože kot bojne nože, verjetno pa predstavljajo le nekoliko večje nože, ki so lahko služili kot orodje, obenem pa tudi kot orožje, kakor sodi o podobnih primerih tudi Červinka, vendar pa to niso skramasaxi. Vendar moramo ne glede na to, ali so to bojni noži ali ne, priznati, da drugega orožja in — razen nožev in ene igle — tudi orodja v blejskih grobovih ni. Ako bi sumirali v glavnem vse negativne in pozitivne momente, bi videli, da na blejski nekropoli nimamo v grobovih ne orodja ne orožja ne keramike, pa tudi nobenih starejših elementov, ki bi nam omogočili tako visoko datiranje, kakor je to storil avtor. Poleg tega bi bilo pa treba tudi posamezne tipološke posameznosti za takšno datiranje veliko bolj podkrepiti.

Glede načina pokopa navaja avtor kot poseben tip »skalne grobnice«, vsekane v terciarno skalo. Kakor sem že omenil, jih tipološko povezuje z grobovi v Mravincih, ki so izdelani iz kamnitih plošč, in s sarkofagom iz Biskupije (str. 17 in sl. 28). Sam avtor priznava, da pri blejskih tipih grobov igra določeno vlogo geološka formacija terena. Toda ko je bil tip v skalo vsekanega groba podan, pravi dalje, je postal za to vrsto grobov normativen (str. 28). Blejski prebivalec je nato te grobne jame zavestno oblikoval in razvijal. Zato jih avtor smatra kot začetek razvoja kasnejših sarkofagov v Dalmaciji, čeprav misli, da ta sorodnost ni istočasno tudi genetična (str. 18). Tako bi tu imeli zametke prave grobne arhitekture. Mislim pa, da je avtor tu na napačni poti. Pravilno je povezal blejske grobove, vsekane v skalo, z grobovi, vsekanimi v antično zidovje v Središču. Danes so taki primeri znani tudi drugod (Ptujski grad, Panorama). Toda niti po tipologiji niti po genetiki nimajo ti grobovi nič skupnega z dalmatinskimi grobovi, obdanimi s kamnitimi ploščami, »bedrenjačami«. Tamkajšnji grobovi so hote tako grajeni in predstavljajo posebno grobno arhitekturo. V najboljšem primeru bi mogli tipološko povezati z dalmatinskimi grobovi tiste, ki so obdani s kamenjem, kolikor bi tudi tu bila zavestna želja, da se ustvari nekaj posebnega. Že na mnogih mestih pa sem tudi glede tega izrazil svoj dvom, čeprav imamo sem in tja nekoliko kamnov za glavo skeleta ali pa na kakem drugem mestu. Naše grobne jame, vsekane v skalo kakor na Bledu ali pa vsekane v zidovje drugod, so odvisne le od formacije tal oz. od objektov, ki so bili na terenu. Tako antične razvaline in zidovje kažejo, da je bil za grobno jamo zasekan zid le toliko, kolikor je bilo potrebno in kolikor je segala na ustrezajoči del grobna jama. Tako imamo včasih vsekano grobno jamo v zid komaj v dolžino kakkega decimetra. Tudi blejske grobne jame so včasih vsekane v globino komaj kak centimeter, kar velja posebno za otroške grobove (str. 17). Često pri nogah sploh ni grobne stene, ker prehaja grob v morensko plast (str. 16.). Tako vidimo tudi na blejskem grobišču za sedaj le zanimiv detajl, ki se drugod v taki obliki ne pojavlja, ako izpustimo grobove, vsekane v antično zidovje. Vendar pa ti grobovi ne dajejo vtisa grobne arhitekture, temveč predstavljajo le primer, ki so ga pač glede na čas in voljo posameznikov več ali manj izkoristili. Od grobov v Mravincih in ostalih v Dalmaciji pa se razlikujejo ti grobovi že po čisto tehnični strani. Sarkofag v Biskupiji je antičnega izvora in le v sekundarni slovanski uporabi, prav kakor tudi posamezni drugi nesporno antični sarkofagi v Dalmaciji, ki so jih Slovani sicer porabili, ne pa tudi izdelali.

Bolj pod vprašanje poimenovanja spadajo t. i. dvojni grobovi, v katerih danes v istem grobu najdemo dva ali pa tudi več skeletov, čeprav ti niso bili istočasno pokopani (str. 20 in sl.). Vendar je pa tudi tu vprašanje, ali je upravičena domneva, da so hoteli takim mrtvecem dati skupen grob, kakor misli avtor. Iz tega izvaja avtor dalje, da so grobovi morali imeti na zunaj vidno oznako, ker bi sicer bilo mogoče pri kasnejšem pokopu zgrešiti lego starejšega groba (str. 20). Čeprav je danes dokaj razširjeno mnenje, da so nekdanj verjetno obstajala znamenja na grobovih, vendar nimamo za to nikjer konkretnih dokazov, tudi na Bledu ne (str. 19). Vendar bi pa sodil, da so tudi tu, kakor drugod v Sloveniji, dvojni grobovi dokaj problematični. Nesporno je, da danes tu in tam obstajajo grobne jame za dva ali še za več mrtličev. Podobno je tudi na Bledu. Vendar pa avtor sam priznava, da mrtveci niso bili istočasno pokopani in da tudi ni mogla biti grobna jama istočasno izdelana za vse mrtvece, kolikor skeletov obsega tak grob. Tako imamo v t. i. dvojnih grobovih opravka s poznejšimi pokopi enega mrtveca tik ob starem. Razlika med njimi je, kar tudi avtor podčrtuje, dobro opazna, tako glede na globino kakor tudi glede na velikost in grobni prostor. Verjetno so zato taki grobovi le slučaj, ne pa hoteno postavljanje enega groba poleg drugega z nekim globljim pomenom, kakor je kazno, da domneva avtor. Nesporno je, da se je tu in tam, in tudi na Bledu, našel kak grob, ki je v resnici pravi dvojni grob (grob 35/38), toda tu je bil istočasen pokop. Vendar so pa taki primeri le izjemni. Zato lahko govorimo o dvojnih grobovih le v širšem pomenu besede, moramo pa paziti, da ne pridemo do napačnih zaključkov že na temelju samega izraza.

Omenil bi le še konstatacijo sledov kunjenja v grobovih. Taki primeri so drugod pri Slovanih dovolj pogosti ter imajo značaj ostanka tradicije sežiganja mrliča v samem grobu ali pa na nekem drugem mestu. Prehod od sežiganja k pokopu neupepeljenega mrliča je trajal dalj časa in v prehodnem času imamo v grobovih t. i. simbolične grmade oz. kasneje le simboličen ogenj. V Dalmaciji pa imamo zopet primere, kakor mislijo Karaman, Gunjača in Dyggve, simboličnega ognja za preganjanje zlih duhov in tudi za odstranjevanje duha po razpadajočem truplu. Sodeč po podatkih, ki nam jih daje avtor, bodo tu res v mnogih primerih sledovi kunjenja, t. j. simboličnega ognja, ki ga bomo morali povezati verjetno z navado v dalmatinskih grobiščih. Vendar so pa posamezni primeri lahko tudi ostanki desk, na katerih je ležal mrlič.

*

Začasno antropološko poročilo pod naslovom »Staroslovanska okostja z Bleda« sta izdelala Božo Škerlj in Zlata Dolinar (str. 67—103, z angleškim povzetkom, s 16 tabelami v tekstu in s slikami 5 lobanj na krednem papirju).

V uvodu avtorja podajata kratek oris uporabe antropološkega materiala, število doslej rekonstruiranih lobanj, od katerih je 48 uporabnih za merjenja, kratek oris in način antropološkega raziskovanja ter rezultatov, ki jih moremo pričakovati. Dalje podajata avtorja pregled osteološkega materiala, odkritega na Bledu, s posameznimi detajli. Zanimivo je, da na Bledu pravih senilnih skeletov ni in da je komaj 5% takih, katerih diagnoza lahko pada med zrelo in starostno dobo. Izredno veliko je pa število otroških skeletov. Zato sodita avtorja, da je bila življenjska doba blejskih prebivalcev po dosedanjih dognanjih nizka. Veliko umrljivost otrok je pa mogoče pripisati ali slabšim higienskimi razmeram ali razširjenim otroškim boleznim ali težkim življenjskim razmeram. Lega skeletov je običajna, razen enega skrčenca, ki pa ne spada v vrsto izjemnih pokopov, ker je z antropološkega gledišča bil ta skelet že po naravi nenormalen.

Na temelju 48 uporabljivih kramijev podajata avtorja tudi natančnejši opis in meritve tako višine, končin in lobanje. Pri rasni diagnozi sta mogla ugotoviti celo vrsto različnih tipov: mediteranide, kromanjonide, atlantonordide, dinaride, evrazijske in mongolide. Najbolj pogost je kromanjonidni tip, zatem sledi atlantonordidni in mediteranidni, ostali pa so zastopani v veliko manjši meri. Pod znakom vprašanja pa stoji za sedaj še en primer negridnega tipa. Poleg kodikor toliko čistih tipov so tudi t. i. mešanici, pri katerih je zopet najbolj zastopana udeležba kromanjonidnega in mediteranidnega tipa.

Antropološka raziskovanja so pokazala, da okostja z Bleda ustrezajo ostalemu doslej raziskanemu osteološkemu gradivu na Kranjskem in na Štajerskem, na katerih je merjenja izvršil Toldt. Splošni zaključki kažejo, da so ti prebivalci bili srednje velike rasti, navadno dolih ali vsaj mezokrani. Kromanjonidni in mediteranidni tip sta bila pa verjetno odlika nekdanjega domačega prebivalstva Ilirov, ali pa sta bila sem prinesena z Rimljani. Ni pa izključeno, da so te tipe prinesli s seboj tudi že Slovani.

J. Korošec

Paola Korošec, Slovanske najdbe zgodnjega srednjega veka na Panorami v Ptujju. Arheološka poročila (poročilo o izkopavanjih v Ljubljani, Novem mestu in na Panorami v Ptujju). Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovino in družbene vede, Dela 3, Ljubljana 1950, str. 73—111, 45 slik, risb in skic ter situacijska skica Panorame.

Pri gradnji vodnega rezervoarja na Panorami v Ptujju so bila najprej izvedena zaščitna izkopavanja pod vodstvom Slovenske akademije znanosti in umetnosti, ki so dala bogate arheološke, posebno antične, a tudi starslovanske rezultate.

V uvodu podaja avtor poleg geografske lege najdišča pregled vseh dosedanjih raziskovanj, ki so bila na področju panoramskega hriba v Ptujju, ter omenja tudi vse važnejše najdbe. V najsumarnejšem orisu podaja nato rezultate raziskovanj antične periode leta 1948, ki jih bo objavil J. Klemenc.

Ker so bili na tem mestu že poprej odkriti grobovi antične periode (?), o katerih je avtor zbral nekaj tozadevnih podatkov, je bilo tudi sedaj pričakovati odkritja novih grobov, kar se je tudi uresničilo. Vendar je pa njah število zelo

skromno. Vsega je bilo najdenih 11 skeletov, ki se poleg tega dele še na dve časovno različni nekropoli, od katerih ima danes prva 6, druga pa le 5 skeletov. Prva nekropola je ležala na sami planoti v okviru antične oz. postantične trdnjavnice, kjer so bili grobovi vkopani čisto kar v zidovje trdnjavnice. Nekateri skeleti so imeli tudi oblogo iz rečnih oblic oz. kamena, ki med seboj ni bilo povezano. Take primere smatra avtor zgolj za slučajne, ne pa za začetek grobne arhitekture, ki naj bi predstavljala prehod od navadnih k zidanim grobovom. Pri dveh skeletih so najdene tudi danes poogljenene deske. Mrlički so bili orientirani od zahoda proti vzhodu z 20°–25° odklona proti jugu. Globina teh skeletov je 0,15 do 0,80 m. Že sam način pokopa teh skeletov poleg antične oz. postantične trdnjavnice po avtorjevem mnenju dovolj jasno priča o etnični pripadnosti teh skeletov. Še bolj pa pričajo za to pridevki v grobovih, čeprav so redki.

Glede datacije in funkcije trdnjavnice na Panorami avtor meni, da je spadala v okvir obrambnega sistema na Dravi, nekega drugega limesa, od katerega naj bi bila prva taka trdnjavica odkrita na Ptujskem gradu. Kot strateška točka pa naj bi Panorama izgubila pomen šele v poznejšem času preseljevanja narodov.

Med pridevki v tej skupini grobov sta najdena dva obsenčna obročka z navadno petljo in kvačico, prstan polkrožnega preseka in majhni železni noži.

Časovno postavlja avtor te grobove v zadnja desetletja gradiščanske II. in v gradiščansko III. periodo po srednjeevropski kronologiji. Kulturno jih uvršča v belobrdsko kulturno skupino. Sodeč po tej nekropoli so se tu morali nahajati tudi drugi grobovi, ki so bili pa napačno postavljeni v antično periodo.

Druga, veliko bolj zanimiva skupina grobov je bila odkrita na severozahodnem pobočju Panorame tik pod imenovano planoto. Tu so grobovi predvsem nekoliko globlji (1,10 do 1,90). Samo pri enem skeletu je ugotovljena deska, na kateri je ležal mrlič. Tu je tudi ugotovljeno, da so bili mrlički pokopani v pravilne grobne jame. En skelet je bil vkopan v razvaline antične stavbe, medtem ko je neki drug bil prekopan še za trajanja tega grobišča. Skeleti so usmerjeni od zahoda proti vzhodu, toda z 20° odklona proti jugu, medtem ko je en skelet bil usmerjen od juga proti severu z 10° odklona proti zahodu. Nadvse zanimiva je lega rok, ki so bile pri teh skeletih prekrizane na prsih. Avtor vidi v tem vpliv krščanstva, vendar pa meni, da grobišče sicer pripada že krščanski periodi, minkakor pa ni krščansko. Pridevki so bili najdeni samo pri enem skeletu. V nekem drugem grobu so bili najdeni fragment železne pločevine, fragment živalske čeljusti in mavec Avrelijana. V grob so prišli slučajno pri zasipavanju.

Pridevke v grobu št. 9 predstavljajo 3 koščene zapestnice, izdelane iz tankih živalskih reber, ki so bila krožno zvita, konci pa pričvrščeni z bronastimi zakovicami. Medtem ko sta dve ornamentirani z majhnimi krožiči, je ena gladka in neornamentirana. Dalje je bila najdena bronasta zapestnica okroglega preseka in s plosčatimi konci v obliki lopatic, na katerih so majhni gravirani krožiči, in zapestnica iz debelejšje bronaste žice s sodčastimi jagodami na koncih. Najdena je bila tudi ogrlica, ki je imela nekoliko steklenih biserov, jagod in 3 bronaste sodčaste jagode, kakršne so tudi na koncih zapestnice. Obsenčni obroček je imel petljo in kvačico. Najbolj zanimiva pa je srebrna igla s kockasto glavo, ki ima oddrobljene ogle.

Avtor tudi to grobišče pripisuje Slovanom, čeprav priznava, da bi na prvi pogled bilo lahko glede etnične pripadnosti sumljivo. Časovno ga pa točneje ne opredeljuje.

V nadaljevanju svoje študije podaja avtor točen opis vseh odkritih grobov, nakar se obširneje zaustavi na keramiki, odkriti na Panorami, ki jo moramo pripisati Slovanom. Po tehnični strani spada v II. in III. obdobje gradiščanske periode. Poleg te izrazite slovanske keramike pa imamo na Panorami tudi keramiko, ki je sorodna slovanski, ki se pa obenem od pravih antičnih skupin keramike povsem razlikuje. Tehnična izdelava, faktura in v mnogočem tudi oblike so povsem sorodne slovanskim keramičnim izdelkom. Vendar pa je opazna uporaba nekega primitivnejšega lončarskega kolesa na ročni pogon. Te posode so masivnejše in dokaj težke, tako da bi po tehnični izdelavi lahko pripadale I. in II. gradiščanski periodi. Ornamet je prav tako okorno izdelan kakor na slovanski keramiki. V posameznih primerih najdemo valovnice ter horizontalne in poševne linije, izdelane z instrumentom v obliki glavnika z več zobci. Ravno tako je

bilo na Panorami najdeno večje število fragmentov pokrovov, ki so povsem iste tehnične izdelave kakor ta, ki jo avtor imenuje groba keramika. Prve in druge objekte pripisujejo provincialni rimski keramografiji. Avtor, ki je zelo dobro opazil sorodnost s slovansko keramiko, je za sedaj pustil vprašanje glede prave etnične pripadnosti te keramike nerešeno, nekateri pa jo pripisujejo zgodnejši antični periodi v naših krajih (I. in II. stoletje), a nekateri so jo voljni staviti tudi bliže selitvi narodov. Avtor misli, da je izključeno, da bi se sorodnost med to in slovansko keramiko mogla pojaviti v dveh različnih časovnih periodah, da pa se vmesne vrzeli ne bi mogle izpolniti. Avtor poleg tega podaja tudi neko hipotetično možnost, po kateri naj bi Slovani eventualno s svojo keramografijo vplivali na to provincialno rimsko, ki je bila sedaj odkrita tudi na Panorami. To hipotezo, sicer pod znakom vprašanja, postavlja za primer, da bi bila panoramska keramika časovno že blizu ali pa iz časa selitve narodov. Dalje tudi sodi, da panoramska z latensko keramiko, ki je pri nas imela povsem drugo profilacijo, nima nobenih stikov.

*

Čeprav sem bil poprej zelo skeptičen glede slovanske opredelitve manjše nekropole, odkrite tik pod planoto Panorame, moram danes priznati, da je popolnoma upravičena. Avtor se opira predvsem na obsenčni obroček s petljo in kvačico, kar se mi pri tem ne zdi povsem merodajno in bi kljub temu mogli dvomiti v pravilnost take etnične opredelitve, ko govore proti temu tako lega rok skeletov kakor usmerjenost posameznih skeletov, ostali pridevki, posebno zapestnice, a še bolj igla. Ti predmeti se sicer mahajajo tu in tam tudi na keszhelyjskih nekropolah, je pa v mnogih primerih še ravno tako sporno, ali grobovi, v katerih so bili najdeni, res pripadajo keszhelyjski ali pa neki zgodnejši periodi. Koščene zapestnice mi pa v tej obliki niso znane niti na keszhelyjskih niti na slovanskih nekropolah Panonske ravnine. Tudi metalne zapestnice so neslovanske, antičnega in postantičnega tipa, od katerih se pa razlikujejo le po slabši izdelavi in slabšem materialu. Igla, ki jo avtor označuje za import, nemara z vzhoda, bodisi iz Panonske ravnine ali pa celo iz Bizanca, je znana tudi že za selitve narodov. Še bolj je znan uhan, ki ima podobno kocko na koncu, kakršna je glavica naše igle. Tudi mnoge analogije na Ogrskem bodo spadale v isto časovno periodo. Kljub vsem tem odstopajočim primerom je danes izpričana pravilnost take opredelitve. Leta 1949 so bili na dvorišču SAZU v Ljubljani odkriti novi skeletni grobovi, katerih začetna, dvomljiva opredelitev Slovanom se je kasneje izkazala na temelju pridevkov kot povsem pravilna. Avtorju, ki se sicer sklicuje na to nekropolo, tedaj ti novi primeri še niso bili znani (niso še objavljeni). Tako imamo sedaj, ko je izpričana etnična pripadnost panoramskih grobov Slovanom, celo vrsto novih momentov, tako glede pogrebnega obreda kakor tudi glede novega inventarja, ki so ga uporabljali Slovani.

Pravilna je tudi avtorjeva ocena grobe keramike; res je zelo sorodna slovanski. Točno pa je tudi, da danes še ni raziskana in tudi ne etnično opredeljena. Imamo grobišča s podobno keramiko, ki jih navaja tudi avtor, kakor Colatio, Stenjevec in dr., za katere pa avtor meni, da se vendar nekoliko razlikujejo od panoramske. Datirana pa je ta keramika v zgodnejšo antično periodo naših krajev. Avtor pa meni, da bi panoramska keramika bila iz kasnejšega časa, t. j. bližja selitvi narodov. Vsekakor je pravilna domneva, da sta ta in slovanska keramika genetično povezani, vendar pa ne vidim nikake opore v sicer hipotetični rešitvi, ki jo podaja avtor, da bi namreč slovanska keramika mogoče lahko vplivala na to grobo keramiko, čeprav bi ta eventualno bila že iz časa selitve narodov. Ne smemo pozabiti na veliki hiatus, ki vlada v arheologiji postantične kulture pri nas. Čeprav vemo, da so bila na področju Slovenije mnoga plemena selitve narodov, jih vendar arheološko ne moremo zajeti. Posebno pa velja to še za okolico Ptuja. Imamo sicer nekaj gradiva, ki ga pa etnično ne moremo opredeliti. Poleg tega je pa tudi časovni razloček med panoramsko grobo keramiko in danes znano slovansko keramiko v naših krajih preveč velik, saj obsega dobrih 5 do 6 stoletij, ako ne celo več, kar nikakor ne more govoriti v prilog avtorjeve hipoteze, posebno še, ko danes že poznamo slovansko keramiko V. in VI. stoletja v srednji Evropi, ki se od zgoraj imenovane razlikuje. Podobno

je s pokrovi, ki bi jih bil avtor voljan pripisati tudi Slovanom. Mislim pa, da je nemogoče izvajati pravilne zaključke, dokler ta celotna keramična skupaj s pokrovi ni povsem točno obdelana ter kronološko in etnično opredeljena. Res je, da so slovanski pokrovi ne samo sorodni, temveč celo identični s panoramskimi, vendar so pa panoramski sorodni in identični tudi s starejšimi, tako da je pravilna ločitev danes še nemogoča. Brez kakršnega koli drugega gradiva bi jih antični arheolog smatral kot svoje gradivo, slovanski arheolog pa zopet kot svoje. Tudi na Panoramami je opredelitev toliko težja, ker so bile tu najdene tako antične kot slovanske ostaline. Ti keramični izdelki pa nikakor niso bili povezani ne s prvo ne z drugo kulturo, temveč so bili raztreseni v gornjih plasteh. J. Korošec

Angelos Baš in Branko Marušič, Stari Slovani v zgodovini. Poljudno znanstvena knjižnica, 1949. Slovenski knjižni zavod v Ljubljani, str. 83, 8°.

Knjižica, o kateri poročam, je nastala po iniciativi založbe. Njena naloga naj bi bila, predstaviti v poljudni obliki naši javnosti interesantne teze sovjetskih historikov glede nastanka slovanskih ljudstev in prvih slovanskih držav. Deli se v štiri dele: v prvem je prikazal Branko Marušič »postanek narodnostne skupine Slovanov« (str. 7—20), v drugem Angelos Baš družbeni ustroj in vlogo Slovanov v dobi preseljevanja ljudstev (str. 21—54), v tretjem Marušič postanek kijevske, bolgarske, hrvatske in srbske države, (str. 55—69, 73—77), Baš pa vprašanje Sama in države karantanskih Slovencev (str. 69—72). Kot četrti del je dodana kratka bibliografija predvsem del sovjetskih historikov o obravnavani problematiki (str. 78—83). Knjižica je bila napisana l. 1947/48.

Marušič je glede slovanske etnogeneze podal ne mnogo skrajšan poljudni pregled vprašanja, ki ga je napisal prof. A. D. Udal'cov (Proišhoždenie slavjan, Voprosy istorii 1947, št. 7, str. 95—100; izšlo tudi v prevodu v Istoriskem glasniku 1/1, 1948, str. 22—32, in v zbirki Nauka i omladina št. 3, 1948, str. 5—28). V glavnem podaja razlago Udal'cova verno, le na treh, štirih mestih je nekoliko spodrsnil (str. 9 pravi, da »se je človeštvo porajalo povsod, kjer so bili podani ustrežajoči fizikalno-zemljepisni pogoji«, kar je mogoče razumeti tudi glede na mnogolinijski izvor današnjega človeštva; sovjetska znanost zagovarja seveda enoten izvor; str. 15 govori o Lugijih in Lagijih, pravilno bi bilo ali; neprecizno je prikazano tudi mnenje Udal'cova o naselitvi Slovanov na Balkan na str. 17; na isti strani besede, da je nemška znanost »dolgo in vztrajno pro- u čevala bajko o obsežni gotski državi« napačno podajajo formulacijo Udal'cova »razrabativala mit«).

Baš je v poglavju o »Slovanih na začetku srednjega veka« združil dva teksta različnega značaja. V prvem delu poglavja sledi v glavnem v skrajšani obliki izvajanjem Grekova v delu Bor'ba Rusi za sozdanje svojega gosudarstva (1945, str. 5—22), k temu pa je na nekaj mestih dodal še citate iz Engelsovega dela Izvor družine, privatne lastnine in države (slov. prev. CZ, 1947, str. 117—118, 122—123, 128—129) o razkroju suženjske družbe v antiki, o razkroju rodovno-plemenskega meda pri barbarih in o »vojaški demokraciji«. Ob tem pa trčimo na zelo čuden pojav, ki se ponavlja tudi v ostalem tekstu istega pisca. Dasi je besedilo v celoti posneto po Engelsu in Grekovu, naletimo v njem na pogoste narekovaje, človek bi torej mislil na dobesedne citate v razliko od drugega bolj prosto prevzetega besedila. Če pa te »citata« primerjaš z originali, boš le redko naletel v resnici na originalno besedilo citiranega pisca. Skoraj redno je besedilo pokvarjeno; pri več kakor polovici citatov pri tem ne gre le za spremembo sloga, za zamenjavanje besed, marveč tudi za — večkrat zelo občutno — spreminjanje vsebine. Mnogokrat besedilo pred začetnim narekovajem ali po zaključnem natančneje ustreza predlogi kakor ono v narekovajih! Čemu potem sploh narekovaji, če avtor (ali redaktor?) predeluje vse na enak način? Preveč bi mi narasla oena, če bi vse te citate popravljal: med 56 »citati« jih je le 16 točnih, 6 stilno spremenjenih, celih 34 pa tudi vsebinsko! Podčrtam naj le, da velja ta karakterizacija za vse citate od kraja, najsí so vzeti iz slovenščine (Engels, Sperans-Kardelj, Koroški zbornik), najsí gre za podatke različnih virov (bizantinskih, arabskih ali iz Nestorjeve kronike), ali za poglavitno predlogo, besedilo Grekova, le da so se pri zadnjem pritaknile še številne pogoške zaradi napač-

nega prevoda (str. 23: mir — red; 24: sistematičeskij — smotrni; 30: moguščestvennyj — poln možnosti; vojniskogo ustava — vojaške ustave; 31: sdelalas — bila; 32: po greham našim — po naših pogreškah; 33: besede Grekova, da zadostuje »proti Slovanom le majhna neprevidnost in že ne moreš več uiti porazu« se navajajo kot citat iz Pseudomaurikija; gde menšje vsega etogo ždut — kjer jih je zelo malo; udobnyj moment — prikladen prostor; prinjav vse vo vnimanje — vsem v pozornost; ma pol'zu — v opozorilo),

V drugem delu tega poglavja pa je podal Baš originalno razpravo o razmerju med Slovani in Obrji v času naselitve na Balkan ter zbral nekaj narodopisnih slik o življenju starih Slovanov (str. 34—51 oz. 51—54). Narodopisna zbirka je sicer nesistematična, vendar pa nazorna, čeprav tudi tu naletimo pri podajanju virov na že znane napake. Za primer le citat iz tkzv. Nestorjeve kronike (10. pogl.):

Poljane bo svoih' otec' obyčaj imut' krotok' i tih' i stydenje k' snoham' svoim' i k' sestram', k' materam' i k' roditeljem' svojim', k' svekrovem' i k' deverem' veliko stydenje imjehu... A drevljane življahu zvjerinskim' obrazom', živušče skot'sky: ...

»Po tem viru so Poljani... ljudstvo »silnega značaja, kjer so možje do svojih snah, sester in mater zelo dostojni, prav tako kakor snahe do svojih tastov in svakov«. Starejši Poljani pa so živeli... »na zverinski način...« (Baš, str. 52).

Poleg stilističnih prirobovanj citata torej dve grobi materialni napaki. Trditve, da bi Slovani v 6. stoletju imeli že »mesta kot naselbinske točke« (str. 52), se ne da združiti s tem, kar vemo o takratnem slovanskem gospodarstvu in načinu življenja. Pseudomaurikijevo poročilo o tem, da tudi goste čuva pri Slovanih krvna osveta (»če pa se zaradi neskrbnosti gostitelja pripetijo, da tujec trpi škodo, napove onemu vojsko tisti, ki mu ga je zaupal, misleč, da je sveta dolžnost maščevati tujea«), se je spremenilo tako, da »se mora malomarnej zagovarjati« (str. 53).

K razpravi o razmerju med Obrji in Slovani pa je treba reči spet nekaj načelnih pripomb. Baš se tu loteva problematike, obravnavane v zamotani pravdi med Malom in Hauptmannom. Vse do danes nerazrešeni problem razmerja med Obrji in Slovani spada med majtežja vprašanja v zgodnji južnoslovanski zgodovini in B. Ziherl ga l. 1939 ni brez vzroka uporabil za primer, ki kaže meje, preko katerih ne more metoda meščanskega zgodovinopisja. Če pa menimo, da se da to vprašanje uspešno načeti in tudi rešiti z metodo dialektičnega in historičnega materializma, se vendarle pri tem ne moremo odreči poglavitne pridobitve meščanskega zgodovinopisja, njegove tekstne kritike, Edinole analiza virov samih in njihova poglobljena kritika nas more pri tem pripeljati do uspeha, in sicer ne le virov v odlomkih, marveč v celoti in vseh, ki za prizadeto vprašanje morejo priti v poštev. Druga zahteva — tudi že stara — pri vsaki polemiki pa je, da podajash nasprotnikovo mnenje res tako, kakršno je, in končno zahteva tudi poljudnoznanstveno delo, da vsaj glede večjih kompleksov argumentacije pokažeš, od kod si jo vzela.

Baš greši v vseh treh pogledih. Virov ne uporablja niti vseh, niti v celoti, marveč se zadovoljuje z izborom v Kosovem Gradivu, ki je za to problematiko seveda pomanjkljiv, izpopolnjenim še z nekaterimi citati iz Šišičevega dela Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. Večinoma virom ne sledi po originalnem besedilu, marveč po prevodih. K temu se pritakne še spreminjanje citatov in rezultat ni kritična analiza virov, marveč njihova marsikje pogrešna interpretacija. S pogajanjem Justinijana z Anti okr. l. 545 se na pr. razlaga udeležba slovenskih, antskih in hunskih čet v Italiji v l. 536/37 in 539/540; bolgarski vpad v bizantinsko cesarstvo l. 538, ki so se ga pod vodstvom Bolgarov udeležili tudi Slovani, se pripisuje preprosto Slovanom; Agatijevo poročilo o njem naj bi pisal Prokopij; iz sporočila, da so Bolgari na nekem samotnem mestu podrli emigrirski »dolgi zid«, in mikogar ni bilo, ki bi jih pri tem zadržal, niti ni bilo tam straža zidovja, niti obrambnih strojev in tistih, ki jih znajo uporabljati, in celo niti pasjega lajanja ni bilo slišati, ... kakor ga je na primer pri svinjskih hlevih in pastirjih«, je nastala ugotovitev, da so »Slovani... prišli... do Galipolskega

polotoka, kjer so tako razgrajali, da ni bilo čuti niti pasjega lajanja, kakor beremo v viru! Ponovno naletiš na pogrešne podatke in citate, da molčimo o tem, kaj je v podatkih virov avtorju vse ušlo. Kot primer navajam njegovo trditve, da »kdor bo preiskal zadevno gradivo«, more ugotoviti le dva primera, v katerih viri zamenjujejo Obre in Slovane: pri Mihaelu Sirskem v poročilu o padcu Anhiala l. 584 in pri Konstantinu Porfirogenetu o padcu Dalmacije okr. 614; podobna mesta pri Agatiji, Ivanu iz Efeza, Teofilaktu Simokati, Ivanu iz Nikcija, Teofanu in Pavlu Diakonu, da se omejimo le na viře za čas od 558 do 626, je prezrl. Pri drugačnem delu z viri bi se celotem značaj razpravljanja in njegovi rezultati morali znatno spremeniti. — Dalje Baš v svoji polemiki glede Hauptmannovih nazorov o razmerju Obrov in Slovanov upošteva le njegovo po svoji naturi fragmentarno polemično razpravo Staroslovanska in staroslovenska »svoboda« (Čas 17, 1923, str. 305—334), ne pa njegove poglobljene sistematične razprave o istem problemu Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle, Byzantion 4 (1927-28), 1929, str. 137—170. Zato marsikje očita Hauptmannu, da ne upošteva podatkov, ki bi jih mogel najti v drugi citirani razpravi, pa tudi sicer Hauptmannove trditve nekajkrat navaja napačno. In končno — svojo argumentacijo je oprl v glavnem na Malova izvajanja, čigar vplivu je močno podlegel, poleg tega še na Šišičeve konstrukcije o Obrih, ponekod se je oprl tudi še kam drugam, premalo pa pove o izvoru svoje argumentacije; le v bibliografiji se opozarja na Malove razprave.

Tako delo seveda ni moglo dati novih rezultatov. Staro vprašanje se obravnava na star način, ne le v metodi, marveč tudi glede sloga, ne ravno primernega pri takem delu. Baš poskuša zrušiti Hauptmannove teze tam, kjer jih ni mogoče zrušiti, kajti glede političnega razvoja so njegove teze z izjemo ene ali dveh generalizacij dobro podprte. Slaba stran Hauptmannove teorije, njegov način sklepanja iz političnega položaja na družbeno strukturo in na čim razmerja med Obri in Slovani, pa je tudi ob tej priliki ostala nenačeta, dasi bi novi pogledi na zgodovinski razvoj morali voditi prav k tej kritiki. Čas je že, da se v takih problemih ločimo od stare metode in prenehamo s starimi polemikami ter se obrnemo k plodnemu delu, ki čaka, zahteva pa tudi najvestnejše delo na virih samih. Neprijetno mi je bilo pisati ta del poročila, kjer sem se zaradi originalnosti teksta spustil nekaj bolj v podrobnosti; ne bi rad, da bi ga kdo razumel kot zaviranje iniciative mladega človeka. Prav pri delih mladih avtorjev pa je bistvena naloga, pokazati jim metodične napake, ki jih delajo.

Po tem ekskurzu naj se vrnem spet k publikaciji. V poglavju o »državotvornosti Slovanov v zgodnjem srednjem veku« je treba najprej povedati, da je v naslovu nakazana problematika zajeta le delno, kajti zahodni Slovani so ostali neupoštevani (gradivo o njih bi mogla najti avtorja v Slavjanskem zborniku, 1947), enako pa tudi Sklavinije v Makedoniji (menda zato, ker služi za podlago prikaza bolgarske zgodovine Deržavinova Istorija Bolgarii, ki je pisana z velikobolgarskim konceptom). Marušič po literaturi, ki je navedena v bibliografiji (str. 82—83), to je po delih Grekova; Juškova in Mavrodina o zgodovini Kijevske Rusije, dobro povzema njihove poglobljene teze o slovanskem gospodarskem in družbenem razvoju od 6. do 9. stoletja, o napredovanju družbene diferenciacije in nastanku Kijevske države; nekoliko podrobneje se dotakne pri tem tudi normanske teorije in razredne strukture Kijevske države. Tudi ta povzetek je zadovoljiv, le nekajkrat se ustaviš nad posameznimi manj točnimi ali manj spretnimi formulacijami (uvod str. 55; str. 59 je pod različnimi naslovi podvojl tkzv. Nestorjev letopis in enako obe »pravdi«, kratko in prostrano; požigalništvo se v večjem merilu zamenja z ornim poljedelstvom pri vzhodnih Slovanih šele v 7./8. stol., ne sredi 1. tisočletja, str. 60; Nestorjevih navedb o »mestih« v prednormanski dobi je manj, kakor meni pisec str. 60; sovjetski zgodovinarji govorijo pri Antih večkrat o plemenski zvezi kakor o »državi«, str. 63; sirska poročila o Rusih ob Črnem morju v 4. in 6. stol. navajata že Marquardt in Westberg v prvem desetletju našega stoletja, niso jih torej na novo odkrili, marveč so spremenili le interpretacijo teh tekstov, str. 65). Nastanek bolgarske države podaja po Deržavinu, kjer je pa brez potrebe sprejel tudi njegov bolgarsko-makedonski koncept (str. 74, kjer omejuje bolgarsko državo z l. 1018). Manj pa zadovoljuje Marušičeva kratka skica nastanka države pri Srbih in Bolgarih,

kjer se je omejil v glavnem na precej splošno sociološko shemo, specifična problematika in konkretni razvoj pa sta ostala docela v temi. Bašev prikaz države karantanskih Slovencev, ki je vložen v Marušičev tekst, se opira predvsem na mojo razpravo v Koroškem zborniku, vendar tudi te teze niso najboljše reproducirane in so vsi citati znatno spremenjeni. Glede bibliografije bi bilo želeli, da bi se omejevala le na to, kar sta avtorja uporabljala, kajti popolne bibliografije najvažnejših del v Ljubljani niti ni mogoče sestaviti, slučajen izbor pa nima pravega pomena. Tej zahtevi bibliografija le delno ustreza.

Za zaključek še besedo iniciatorju knjižice. Misel, da je treba pri nas seznaniti z rezultati sovjetskega zgodovinopisja nekoliko širše kroge, kakor pa se morejo seznaniti z njimi neposredno iz omejenega števila originalnih publikacij, ki so na razpolago, je gotovo pravilna. Potem ko smo bili odrezani od znanstvenega življenja Sovjetske zveze od velike oktobrske socialistične revolucije do l. 1945, je bila to in je še danes brez dvoma resna naloga. V sovjetskem zgodovinopisju imamo namreč stvarno prvi poskus, da se na široko uporabi metoda dialektičnega in historičnega materializma, tako da se more pri njem naš zgodovinar učiti marsikaterega metodičnega prijema. Uspešnost vsake metode se pa najlepše vidi pri delu.

Seveda pa se taka ocena sovjetskega zgodovinopisja, ki je v dobršem delu problematike res glede metode dvignilo zgodovinsko vedo na novo, višjo raven, ne sme stopnjevati do popolnoma nekritičnega sprejemanja njegovih trditvev in na drugi strani do popolnega omalovaževanja zgodovinopisja na zahodu, kakor se oboje nekajkrat izraža v ocenjevanem delu (prim. str. 3—4, 34, 55). V celi vrsti problemov je še danes na prvem mestu brez dvoma francosko zgodovinopisje, ki more pokazati tudi na najzrelejše dosedanje obsežne sinteze obče zgodovine, do kakršnih sovjetsko zgodovinopisje v svojih publikacijah sploh še ni prišlo. Na drugi strani pa nikakor ni mogoče sprejeti vsega, kar beremo pri sovjetskih historikih, zlasti še danes, ko povsod najdemo različne trditve o ruski »prioriteti« na različnih področjih za dobe, v katerih so Rusi daleč zaostajali za zahodno Evropo.

Tudi glede problematike, ki jo obravnava ocenjevano delo, nikakor ni mogoče pristati na vse teze sovjetskih zgodovinarjev, niti glede etnogeneze, ki je celo pri njih samih še zelo sporno vprašanje, niti glede vloge Slovanov in zlasti južnih Slovanov v zgodnjem srednjem veku. V tem pogledu bi mogoč namizati dolgo vrsto pripomb in popravkov. Vendar se te problematike v oceni nisem dotikal, ker jo je treba obravnavati v zvezi z originalnimi ruskimi deli. Ocena prikazuje le, v koliko so sovjetske teze v knjižici verno podane. Vsekakor pa je že nujno potrebno, da pristopamo h kritičnemu pretresu do l. 1945 pri nas skoraj neznane sovjetske zgodovinske literature oz. njenih tez in da rezultate, ki tak kritičen pretres vzdrže, vdelamo v naše domače zgodovinopisje. Zgodnji srednji vek je v tem pogledu dosti aktualno področje, ker so se sovjetski zgodovinarji prav glede slovanskega razvoja v tej dobi prilično mnogokrat dotaknili tudi naše zgodovine. Za razširjanje sovjetskih zgodovinskih del in njihovih dognanj sta pri takem položaju primerni le dve poti: ali prevodi primernih del, če mogoče s kratkimi zaključnimi kritičnimi dodatkom, ali pa prikazi dela sovjetskega zgodovinopisja na posameznih zaokroženih problemih, ki pa morajo biti kritični in vsestransko na višini, nikakor pa ne le navadni povzetki.

Bogo Grafenauer

Dr. Josip Mal, *Kontinuiteta slovenske karantanske kneževine*, Celje 1949, 15 str. in 2 prilogi.

Pisec, čigar nedvomna zasluga je, da je v svojih razpravah o ustoličevanju koroških vojvod branil vrednost vrinka v dveh rokopisih Švabskega zrcala in zavračal razne teorije, ki bi rade razložile obred iz germanskega prava, je tu v sintetični, poljudni obliki povzel svoje teze o zgodnjem srednjeveškem slovenski zgodovini. Ker bo, kakor upam, v kratkem izšlo obsežno moje delo o ustoličevanju koroških vojvod in državi karantanskih Slovencev, ki bo pokazalo ustoličevalni obred v bistveno novi luči in močno spremenilo poglede na njegove vire in razvoj, se v tej oceni ne mislim muditi s podrobno argumentacijo svojega mnenja, marveč bom le na kratko navedel avtorjeve teze ter nakazal problematične strani njego-

vega dokazovanja. Pisec poskuša v mnogočem bistveno spremeniti doslej ustaljeno mnenje o slovenski zgodovini v dobi zgodnjega in zrelega fevdalizma:

I. »Kot... svobodni ljudje so Slovenci poselili alpske pokrajine, kot svobodne so jih Bavarci in Franki cecilij in upoštevali ter se z njimi kot enakimi pogodili. Pustili so jim pravico, da so si volili svojega kneza. Slovenci so obdržali svojo staro upravno razdelitev po desetkah, stotnjah in županijah. Posedstva so merili s slovensko zemljiško mero. Še nadalje so se smeli shajati na večah in pojezdah. Za Slovence je sploh še dolgo v srednjem veku veljalo njegovo staro domače pravo, katerega ostanke se kaj jasno kažejo v ustolitvenem obredu kneza karantanskih Slovencev« (str. 5).

II. Zato je »popolnoma neutemljeno naziranje, ... da so Slovenci, takoj ko so v osmem stoletju stopili v poblížji stik z nemško državo, izgubili še tisto politično samostojnost in neodvisnost, kolikor so je sploh kdaj imeli in da so si vrh tega nakopali še osebno hlapčevsko podložnost. To zgrešeno naziranje temelji v modernem imperialističnem pojmovanju zaključene in izključno nacionalne države« (str. 5), toda »sveta rimska država' naj bi bila skupnost brez zatiranja, skupnost, ki naj bi pomenila in oklepala vso evropsko krščansko družino, v kateri je bila le trenutno nemška narodnost vodilna« (str. 6). V skladu s tem je »Karantanija... veljala... za plemensko vladavino z lastnim slovenskim, od drugih različnim pravom... Zato tudi ponesrečeni upor Ljudevita Posavskega glede na izbiro karantanskih knezov nikakor ni bil tako odločilnega pomena... Nasprotno so se knezi tujega pokolenja stapljali s slovenskimi Karantanci v enotno politično skupnost in so slovenski značaj te enotnosti poudarjali z zavestnim čuvanjem starega narodnega ustolitvenega obreda, z varovanjem starih narodnih pravnih običajev in navad ter s priznavanjem posebnih jezikovnih pravic slovenskega Karantanca pri obtožbi vojvode v domači deželi kakor tudi na samem cesarskem dvoru« (str. 7).

III. »Pravno samobitnost Slovencev«, t. j. da »so bili tudi Slovenci v svetem rimskem cesarstvu priznani kot celota zase z lastnim pravom, svojim ozemljem in z upoštevanjem slovenščine v zasebnem in javnem življenju« (str. 8—9) pisec obsežneje dokazuje ob nekaj podrobnejši obravnavi koroškega palatinata, obeh oblik ustoličevalnega obreda, določb o sodstvu nad koroškimi vojvodi in slovenskega »službenega« pozdrava vitezu Liechtensteinskemu l. 1227 (str. 9—14). Nato zaključuje s trditvijo, da so šele Habsburžani v svoji rodbinski sebičnosti začeli razdirati vesoljnost srednjeveške nemške države, kajti dotedanji »fevdalizem... nikakor še ni bil počelo razkroja, marveč je v njem temeljila le univerzalistična misel zdravega federalizma« (podčrtal M., str. 14).

Argumentacija, ki jo pisec navaja za te svoje teze, pa je v mnogočem več kakor samo problematična:

I. Slovensko svobodo dokazuje tokrat predvsem s pomočjo po vzorcu Grekova (Krestjane na Rusi s drevnejših vremen do XVII. veka, 1946, str. 21—42) prirejene analize slovenskega gospodarstva, v katerem je bila poglavitna panoga poljedelstvo, poleg njega pa važna tudi živinoreja. To je vse res, toda za problem, ali so se Slovani v Vzhodne Alpe priselili svobodni ali pod Obri, brez pomena. Iz tega, da so bili Slovani poljedelci, namreč še ne sledi, da so morali biti od Obrov neodvisni.

Sicer bi bilo pa v podrobnostih marsikaj pripomniti. Tako bo osupnil vsak, kdor pozna dela sovjetskih zgodovinarjev in čita piševo trditve, da je »tudi moderna ruska znanost v menoj istega mnenja«. Jedro vsega dosedanjega Malovega dokazovanja je v tem, da so bili tudi Slovani po svoji naruri državotvorni, jedro analiz sovjetskih historikov pa v ugotovitvi, da se državnost pojavi na neki določeni stopnji razredne diferenciacije, da torej ne moremo deliti narodov po njihovem značaju v državotvorne in nedržavotvorne, da je prirodno, če Slovani niso ustvarjali držav, preden so dosegli tako stopnjo razredne diferenciacije, da pa so po nujnem gospodarsko-družbenem razvoju prišli pač tudi do te stopnje. Med obema stališčema je torej bistvena razlika: prvo je idealistično, drugo marksistično. Iz drugega stališča še ne sledi, da so Slovani že ob svoji naselitvi na Balkan in v Vzhodne Alpe »državotvorni«; bizantinski viri (katere podatke navaja Mal spet kot domneve zgodovinarjev ob začetku našega stoletja!) pričajo trdno, da v času naselitve južnih Slovanov pri teh nikakor še ne moremo

govoriti o razredni družbi, ki je podlaga državne organizacije, marveč da so nastale prve njihove države šele po daljšem razvoju po naselitvi. Tudi Anti niso imeli »države«, marveč le plemensko zvezo.

Noži in druge najdbe v grobiščih od 9. do 11. stoletja (Ptuj in tudi Bled) seveda ne povedo ničesar o oborožitvi in obrti pri Slovanih v 6. stoletju. Suženjstvo je bilo pri Slovanih pred naseljevanjem na Balkan izjemen pojav. Pseudo-mauritij nam izrecno priča, da gre pri teh začetkih le za začasno hlapčevanje vojnih ujetnikov, ki so jih nato sprejeli kot enakopravne medse. Dokaz za to je tudi samostojen slovenski izraz »krščenica«, potreben za nov pojav, ki je plod našega razvoja v novi domovini; v dobo pred preseljevanjem je namreč prenesel ta izraz pisec zato, ker je napak razumel »Kranjce« v ruskem besedilu kot »Ukrajince« (»u kraincev... hristianami (keršenica) do sih por nazivajut nevolnic«, Grekov, n. d., str. 18).

Tudi paberkovanje za novimi sledovi starega slovanskega prava, pri čemer v ostalem Mal ne navaja svojega vira (Šašel J., Pravne starožnosti iz Roža na Koroškem, Slovenski etnograf I, 1948, str. 82—88), je ostalo brez rezultata. Reklo otroške igre iz Roža »v župo podrobiti« namreč po mojem mnenju ni »očiten spomin na staroslovanske vojne zarobljenike«, pač pa me spominja na druga slovanska rekla iz vsakdanjega življenja, zlasti »v župo (močnik itd.) pasti«. Šašlova argumentacija, da gre za »verno slikico družbene ureditve« iz časov, »ko so naši predniki še živeli v župah« (n. n. m., str. 84) je zgrajena na pogrešnih Dolenčevih konstrukcijah o slovenski družbi po naselitvi, ob čemer Šašel sam združuje še elemente rodovnoplemenskega reda v enoto z elementi suženjskega reda. Tako pride do domneve, da je imela župa kot kolektiv svoje sužnje. Historično pa se suženjstvo pojavlja povsod vzporedno z izdvajanjem posameznih veljakov iz kolektiva in nikjer ne poznamo kolektivnih sužnjev. Da tudi pri Slovanih ni bilo drugače, nam priča že Prokopij sredi 6. stoletja v zvezi z lažnim Hilbudijem (gl. Kos Fr., Gradivo I, št. 33). Tudi interpretacija sporočila Poljskega statuta, po katerem pripada vojni plen tistemu, »ki otne, odlože ako je robje« (čl. 98), je smiselna le glede tistega, ki pleni (t. j. če je on rob, pripada plen njegovemu gospodarju!), ne pa glede plena. Tudi koroška rečenica »na kozji rog potočiti« (ki jo Gutschmann navaja v svojem slovarju k geslu Stürzen, prekucniti, prevahiti) ali »v kozji rog ugnati«, po mojem ne more biti v zvezi z izrazom »potok« Ruske prostrane pravde (Pravda ruskaja II, red. Grekov, 1947, str. 291—293). Ruski »potok« je namreč šele termin razrednega sodstva: izvršuje ga vedno knez, ki se mu zločinec izroči »na potok« ali »na potočenje«, ne pa soseska ali župa; Kratka pravda (zapisana v 11. stoletju) ga še ne pozna, marveč šele predelana Prostrana iz 12. stoletja; pomeni pa izgon iz dotedanjšega bivališča. Slovenska rečenica pa ima prav obraten pomen, namreč spraviti koga v tako zagato, navadno na zvit način (zato »kozji rog«), da mora odnehati; poleg tega je vzeta iz vsakdanjega življenja, pa tudi historično je zveza z ruskim »potokom«, kakor je razvidno iz zgornjih navedb, nemogoča. Pomen izraza »potočiti se« za »izpriditi se« pa ni nič izrednega, marveč točno odgovarja hrvatskemu pomenu besede »potočiti« = izgubiti (na pr. Ruku ti išti, a ti si nogu potočio) in »potočiti se« = sich wegbegeben; s pomenom »izgubiti se« se da torej rožanski pomen besede kar lepo združiti. Podčrtati pa je treba, da je v ruskem pravu ta beseda dobila specifičen pomen, iz katerega ne moremo izvajati hrvatsko-slovenskega splošnejšega, marveč sta izraza povezana v obratni smeri, torej brez zveze s pravom.

Tudi zadeva z izvorom in pomenom izraza »kmet« ni tako preprosta, kakor se zdi po Malovem izvajanju, kjer je iz raznih mnenj, zbranih pri Grekovu (n. d. str. 17—18), vzeto le eno, Malu najpriročajše. Navadno namreč trdijo, da izvira izraz iz latinščine (comes, comitia, comitatus; tako n. pr. Jagić, Berneker, pri nas Kelemina, Glasnik Muzej. dr. za Sloven. 14, 1933, str. 65; pri Slovanih je izraz prvič registriran v 13. stoletju). Pa tudi Ostrebski J. (O pochodzeniu wyrazu kmiec, Slavia antiqua I, 1948, str. 563—567), ki ga ima za slovanskega (gl. tudi Oštr K., K predсловanski etnologiji Zakarpatja, Etnolog I, 1926/1927, str. 23), dokazuje, da je prvotno nomen collectivum s pomenom »otroci«, kar je pri sorodnem položaju otrok s hlapci v slovanskem pravu dalo izrazu pomen »podložnik«. Uporaba tega izraza za vaškega načelnika in druge višje funkcije

je tudi po njegovem mnenju plod kontaminacije z latinskimi izrazom *comes*. Zveza izraza s poljedelstvom je torej za njegov prvotni pomen zelo problematična, še celo pa zveza s kakimi javnopravnimi pravicami.

Ne vem, kdo bi pri nas trdil, da naj bi se poljedelstvo pri Slovencih razvilo pod obrskim vplivom? Zamirivo pa je, da Mal pristaja na trditev, da so Slovani prišli v Alpe s požigalniškim poljedelstvom, torej s poljedelstvom z nestalnimi njivami. Seveda pa je potem nemogoča domneva, da bi se pri tej poljedelski tehniki izoblikovala slovenska zemljiška mera za čas triletnega kolo-barjenja s praho.

Skratka, vsa Malova argumentacija niti malo ne more premakniti poročil pisanih virov, ki pričajo o povezavi Obrov s Slovani ob slovanski naselitvi na Balkan in v Vzhodne Alpe, ki jih je povzel l. 1943 ruski zgodovinar Graclanski s sledečimi besedami: »Podčrtati je treba, da je obrska oblast... združila Slo-vane in jim pomagala pri njihovem prodiranju proti jugu. Vsi slavisti priznavajo, da so Obri v znatni meri olajšali napredovanje na Balkan« (na razpolago imam le španski prevod razprave, *El reino eslavo de Samo, La revista de estudios eslavos, Mexico, 1/1, 1947, str. 27*).

II. Prav tako malo pa more premakniti poročila, ki govorijo o tem, da so bili Karantanci Frankom podvrženi s silo, da so torej vsekakor izgubili politično neodvisnost in samostojnost, ne pa da bi bili s Franki »enaki«. Le zaradi česa so se pod Ljudevitom Posavskim uprli svojim »zaveznikom«, ki so jih tako »cenili in upoštevali«, da so prišli od okr. 745 do 820 kar štirikrat z vojsko nađnje?

Zgodovinska dejstva, izpričana s stotinami dokumentov, so, da se od upora Ljudevita Posavskega dalje začne oblikovati nad Slovenci tuj vladajoči razred nemških fevdalcev, da so bili Slovenci v dveh ali treh stoletjih po tem skoraj v celoti potisnjeni v podložništvo, da predstavljajo vsaj nekako od 13. stoletja dalje skoraj izključno podložne kmete pod tujimi zemljiškimi gospodi. Teh dejstev niti malo ne morejo premakniti nobene romantično-idealistične potvorbe značaja srednjeveške nemške države, niti ne popolnoma nezgodovinsko zamenjavanje fevdalnega partikularizma, ki je doma že v 10. in 11. stoletju, z nekakim federalizmom. Res sicer v tem času ni bilo »narodnostnega« zatiranja v modernem smislu, saj ni bilo ne narodne zavesti ne narodov, ki jih ustvari iz narodnosti šele kapitalistično gospodarstvo. Toda v baje idealni srednjeveški »skupnosti brez zatiranja« je bilo slovensko ljudstvo potisnjeno v podložnost nemškim zemljiškim gospodom, ki so se polastili slovenske zemlje; oropamo je bilo slovenskih višjih družbenih skupin. To je sicer socialno zatiranje, a v zvezi z narodnostnim značajem izkoriščujočega in zatiranega razreda je imelo neprecenljive posledice tudi za slovenski narodni razvoj! In začetek tega zatiranja je zvezan prav z uporom Ljudevita Posavskega, ki je torej odločilna prelomnica v tem razvoju in s tem tudi v zgodovini Slovencev.

Formalistični pravni ostanke v življenju malo pomenijo. Odločilno je, kdo ima v rokah oblast, in pravo, ki ga on nosi. Na Koroškem pa je v dobi zrelega fevdalizma nosilec slovenskega prava oz. bolje njegovih bormih ostankov, ki se vedno bolj utapljuje v novem razrednem fevdalnem pravu, brez dvoma le kmet, in sicer poleg koseza čedalje bolj redki svobodnjak. Vojvoda in zemljiški gospodje so nosilci novega razrednega fevdalnega prava, preden pa se to uveljavi do kraja, še tudi ostankov svojega domačega, nemškega, plemenskega prava. Pri-padnost vojvode in koseškemu pravu pri starejši obliki ustoličevalnega obreda je le kratkotrajna epizoda, ki traja le od ustoličenja do podelitve dežele v fevd. Pri poznejši obliki tega sploh ni več. Značilno je, da je prav v tej dobi vojvoda simbolično izločen izmed fevdalcev in nastopa kot kosez. Fevdna podelitev dežele pa ga nemudoma vrne v njegov pravi razred. Kje je potemtakem mogoče govoriti o slovenskem značaju baje enotne karantanske politične skupnosti, ko je bila vsa resnična oblast v rokah tujih fevdalnih gospodov, slovenske pa so bile le nekatere formalistične pravice, pa mnogo dolžnosti in trpljenja pod fevdalci?

Več kot problematična je tudi Malova konstrukcija staroslovenske uprave (desetnij, stotinij in žup), oprta v celem na interpretacije ene same listine, ki ne upošteva sociološkega in zgodovinskega razvoja te vrste enot.

III. Koroški palatinat je tvorba 14. stoletja in nima nobenega opravka z domnevno slovenskim pravnim značajem pokrajine. Tudi sicer so Malove opombe

o palatinatu v dobršni meri neprecizne. Ustoličevanje koroških vojvod dokazuje sicer res kontinuiteto v obstoju posebne koroške teritorialno-upravne enote, ne pa kontinuiteto slovenskega značaja v njej vladajočega družbenega razreda fevdalcev. Obratno dokazuje — najsi se sliši to še tako paradokсно — prav ono preskok v karantanskem družbenem razvoju, in sicer prav v formiranju tega razreda! Če bi se namreč v Karantaniji dovršil domači razvoj v fevdalno družbo, bi predfevdalni obred v fevdalni družbi nujno propadel, kakor je propadel v istih razmerah podoben obred povsod drugod. Ker pa je nenadna preskojitev karantanske družbe s tujim, že izgrajenim razredom fevdalcev preprečila nadaljnji razvoj in razkroj »družine« karantanskega kneza, kosezov, se je s tem preostankom stare družbe ohranil tudi obred, ki zlasti v svoji starejši obliki predstavlja v fevdalni ureditvi Koroške izrazito tuje telo. To nekajkrat pride do izraza tudi v razmerju vojvode do obreda in enako v ocenah fevdalnih piscev glede njega.

Podrobnosti glede ustoličevalnega obreda se ne bom dotikal, dasi bi bilo tudi tu marsikaj pripomniti (n. pr. glede vloge knežjega kamma v vojvodskem sodstvu, nastanka vojvodskega stola, domnevne ustaljenosti novejšje oblike obreda itd.). Podčrtam naj le, da se obred ni tako dolgo ohranil zaradi slovenskih družbenih sil, niti zaradi slovenskega značaja vojvodine, niti po zaslugi svojega formalnega nosilca, kosezov, marveč zaradi tega, ker je v posebnih okoliščinah koroškega razvoja izrabil obred za uveljavljanje svojih razrednih interesov na Koroškem vladajoči razred, to je razred fevdalcev. In čim njegov interes na obredni izgine, ker fevdalci dobe v deželnih stanovih svoje lastno pravno telo, ki jim je prijetnejše od »kmečkega« obreda, njegov predfevdalni del dokončno propade.

Vojvodova formalna podsodnost pod koseškega »sodnika dežele« propade obenem s staro obliko obreda in koseškim sodnikom dežele že sredi 12. stoletja. Vojvodova pravica do slovenskega zagovora pred kraljevskim sodiščem pa je mezdovinska. Podlaga teh vesti je sporočilo Avstrijske rimane kronike Otokarja ouz der Geul, ki je tako spremenjeno posnel poročilo vrnika v Švabskem zraču (in sicer v pokvarjeni obliki, ohranjeni v gieflenskem rokopisu), ker ga zaradi spremenjenih razmer ni več razumel. Slovenski pozdrav »Bog vas sprimi, kraljeva Venus« v ustih koroškega vojvode in njegovega spremstva l. 1227 Ulriku Liechtensteinskemu ni službeni pozdrav (saj je sicer »službeni« jezik v dokumentih izključno latinščina in nemščina), marveč samo dokaz, da ni bilo v tem času še narodnostnega nasprotja, ki bi ob tako svojevrstni priliki onemogočilo nemškemu plemstvu uporabiti ljudski jezik pokrajine, kjer se je sprejem vršil (Vrata v Ziljski dolini), in tako pokazati koroško svojevrstnost.

Malova argumentacija je torej nevzdržna. Koroški razvoj v srednjem veku ni plod volje dinastov v deželi, marveč veren odraz gospodarsko-socialnega razvoja in v tem razvoju utemeljenih razrednih teženj. Bogo Grafenauer

Dr. Dragoslav Janković, Istorija države i prava naroda FNRJ. I. Ranofeudalne države jugoslovenskih naroda (do XII. veka). Predavanja... docenta Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Drugo preradjeno izdanje. Naučna knjiga, izdavačko preduzeće narodne republike Srbije, Beograd 1950. 8°, str. 114.

Knjiga docenta D. Jankovića je že po dveh letih izšla v drugi izdaji. To samo najbolje priča o stvarni potrebi takih provizornih učbenikov za študente na univerzi, pa tudi o želji širše javnosti, da se spozna z zgodovino narodov FLRJ, osvetljeno in analizirano z znanstveno metodo marksizma-leninizma. Tako javna kritika kakor privatni nasveti po izidu prve izdaje so avtorju pokazali marsikatero problematično stran knjige, tako da je druga izdaja v resnici bistveno predelana in dopolnjena, prav glede slovenske zgodovine kar na novo napisana. Ne glede na to, da predstavlja knjiga po izrecni avtorjevi uvodni pripombi le »štampana predavanja za privremenu pomoč studentima in učenju i spremanju za ispit« (str. 4), je vendarle pokazal pisec tolikšno težnjo po izboljšanju prvotnega teksta, da mu je kritika vsekakor dolžna pomagati pri njegovem bodočem delu na njem.

Primerjava prve izdaje z drugo — omejujem se pri tem na najbolj splošne poteze — kaže pred vsem tri stvari: avtor je smov mnogo boljše razporedil tako v historičnem smislu (n. pr. predсловanska doba je sedaj res pred začetkom

obravnavanja Slovanov, ne pa v okviru nastajanja slovanskih držav že po slovanski etnogenezi) kakor tudi predmetno (to velja zlasti za poglavje o Hrvatih); osvobodil se je marsikaterega balasta tako snovno (zlasti v uvodu; polemika proti že davno ovrženim teorijam; črtanje odstavka o Bosni, katere zgodovino poznamo šele v fevdalni dobi) kakor stilistično (odvečna retorika); marsikje se je na novo poglobil v viire in izboljšal formulacije, dasiravno jih je skrajšal. V mnogočem je popravljen zlasti opis hrvatske predfevdalne države, po Kovatevičevih dopolnilih (Istoriski glasnik 1/2, 1948, str. 81—88) izpopolnjen opis Zete, odstavek o Slovencih je na novo napisan. Na novo je vključen v knjigo tudi prevod treh virov (opis Duvanjskega sabora iz Letopisa popa Dukljanina, poročilo frankovskih državnih letopisov o uporu Ljudevita Posavskega, Trpimirova listina, str. 107—114) kot dodatek k tekstu.

Dočim je prvotni tekst zbujal na marsikaterih mestih zelo resne pomisleke, marsikje vtis prevelike konstrukcije, menim, da predstavlja druga izdaja kljub pripombam, ki jih navajam v naslednjem, vendarle temelj, iz katerega bi mogla nastati dobra pregledna knjiga o pravni zgodovini južnih Slovanov v prvih stoletjih po naselitvi, ustrezajoča današnji, seveda še v marsičem nepopolni stopnji raziskave. Da bo dosegla ta namen, ki si ga sedaj niti ne postavlja, bo pa vsekakor potreben še precejšen trud. V prvem delu svoje kritike se bom zadržal v večji meri na nekaterih področnostih, v zaključku pa bom načel nekaj širših vprašanj, ki se ne postavljajo le ob tem, marveč tudi ob drugih provizoričnih učbenikih za univerze v zadnjih letih pri nas.

Pregled dosedanjega dela na pravni zgodovini narodov FLRJ (str. 7—8) je v primeri s prvo izdajo sicer izpopolnjen, kljub temu pa je, zlasti ker naj mudi študentu uvod v samostojnejše delo, še vedno mnogo preskopo. To je zvezano z zasnovo cele knjige, ki literaturo sploh le malo navaja, marveč večinoma le viire, delno pa morda tudi z avtorjevo oceno dosedanje naše historiografije; po njegovem mnenju se omejuje napredek jugoslovanske historiografije na 19. stoletje: »u XX veku, a naročito u periodu između dva svetska rata« je »i jugoslovenska buržoaska istoriografija ili stagnirala ili opadala« (str. 8). Tako generalizirana je ta sodba gotovo pogrešna. Kot primer navajam slovensko historiografijo, za katero brez dvoma v celoti veljajo ob smrti Franceta Kidriča izrečene besede, da so prav v tem času kulturni delavci »s svojim delom v zadnjih petdesetih letih izvedli resnično občudovanja vreden preporod naše kulture in jo iz provincialne zaostalosti dvignili na raven velikih in naprednih evropskih narodov« (J. Vidmar, Novi svet 1949, str. 385). To je šele čas, v katerem se pri nas razvije kritična historiografija. Kakor se mi zdi, pa se tudi pri srbski in hrvatski historiografiji začenja njun relativni zastoj šele po prvi svetovni vojni, in še ta seveda le v primeri z velikim delom, ki je bilo opravljeno v prejšnjih desetletjih, ne pa da bi s tega stališča smeli podcenjevati delo, opravljeno tudi v času med obema svetovnima vojnama (ne glede na naše kritično stališče do njega).

Glede etnogeneze starih Slovanov je Janković v celoti sprejel problematično teorijo Udal'cova, ki išče — ne po pravici — težišče tega procesa v zvezi s Skiti (Skoloti) v Ukrajini (str. 16). Problematično priselitve Srbov in Hrvatov na Balkan v zvezi s poročilom Konstantina Porfirogeneta bi moral podati preciznejše in pri tem ne mešati obeh različnih variant, bizantinske tendenčne v pogl. 29, 31—36, in nepokvarjene v 30. pogl., ker nista enotni, kakor se zdi po tekstu (str. 16—17). Polemika z bizantinsko tendenco (vloga Herakleja pri naselitvi) je sploh nepotrebna (str. 18—19), ker jo je odpravila že tekstna kritika, ki je dokazala, da je to Konstantinova konstrukcija. Prav tako napačno je mešati Kopitar-Miklošičevo in Hauptmannovo koncepcijo dvojne naselitve Hrvatov (str. 17). Izvajanja Račkega o tem vprašanju so od Buryjeve analize De adm. imp. zastarela in ne rešujejo vprašanja. Jagičeva izvajanja prizadenejo le staro koncepcijo, ne pa Hauptmannove. Z njunim izvajanjem je bilo mogoče ugovarjati koncepciji dvojne selitve pred pol stoletja, danes pa nikakor ne zadoščajo (str. 17—18). Tudi shematično zavračanje te koncepcije, ker je navadno združena s teorijo o nastanku države po zavojevanju, je nezadostno (18, 29, 79—80); ta teorija ni »nenaučna« v tem smislu, da bi bil tak nastanek države sploh nemogoč (prim. o nastanku germanskih držav v zahodni Evropi, Engels F., Izvor družine itd., slov. prev.,

1947, str. 119), marveč le v tem, da bi vsaka država nastala na ta način. Vse vprašanje, če se ga je avtor že lotil, bi bilo torej treba načeti konkretno. Glede slovanskih napadov na Balkan imata Stanojević (Vizantija in Srbi I—II) in Kos Fr. (Gradivo za zgodovino Slovencev I) pravilnejšo kronologijo, kakor zastareli Drinov, po katerem jih navaja avtor in zato večkrat pogreši (str. 19). Omenil bi, da mesta o slovanski večji vojaški sposobnosti od bizantinske pri Ivanu Efeškem, na katero se avtor ponovno sklicuje (str. 20, 22), v novi Brooksovi izdaji Ivana Efeškega ni v tej zvezi; popravek je brez ugovora sprejel tudi Djakonov (Vestnik drevnej istorii 1946, št. 1, str. 32), najboljši poznavalec dela Ivana Efeškega, zato se zdi njegova izločitev upravičena. Prevajanje Prokopijevega opisa slovanske vere, da verujejo, »da postoji samo jedan bog« (20), je nezdržljivo s skopimi ostanki slovanske mitologije, kar jih sploh poznamo: dasiravno so okrog nje veliki spori, tega, da bi bili Slovani pravi monoteisti, pa gotovo ni mogoče braniti; pogrešni so seveda tudi sklepi na tej podlagi (str. 22). V času, ko so Slovani prihajali že do Egejskega morja, se čudno sliši formulacija »i dopiru čak do Niša« (str. 20). Prevod Pseudomaurikija — po splošni sodbi sodobne bizantologije je nastal njegov Strategikon v prvih dveh desetletjih Heraklejeve vladе, ne morda v 6. stoletju, kakor so menili včasih — je na dveh mestih pogrešen (str. 21; ne »žita in prosa«, marveč kvečjemu »prosa in ječmena«, a najbrž gre za dve vrsti prosa; familija tu pomeni premoženje, ne pa družino), citat iz Menandra prav tam pa tako skrajšan, da ga je zelo lahko mapučno razmeti (»vsi sovražniki« niso le Slovani, marveč tudi Perzijci in prav zaradi perzijske vojne je v tem času meja na Balkanu nezavarovana). Stopnjo družbenega razvoja pri Slovanih v 6. stoletju Janković pod vplivom sovjetskih zgodovinarjev gotovo pretirava (22, tudi 24), kajti Slovani so v tem času gotovo šele na začetni stopnji vojne demokracije, kakor kaže ta kratkotrajnost njihovih plemenskih zvez in še zelo velika veljavnost posameznih plemenskih enot. Bizantinski poljedelski zakon ne govori nikjer o ponovni razdelitvi zemlje vsakih 30 let (str. 23), marveč se opirajo trditve o taki periodični delitvi — njihova splošna obveznost ni dokazana — na magistra Kozmo iz 10. stoletja; izvor tega običaja ni pri Slovanih, marveč v Egiptu (Vizantijski sbornik 1945, str. 41—42, 119—122); delitev zemljišč, omenjena v poljedelskem zakonu, je drugačne narave, ne fiskalne, kakor ta. Slovanski razvoj od 6.—9. stoletja v zvezi z nastajanjem prvih slovanskih držav nikakor ne dokazuje »relativno visoki stopen ekonomsko-društvenog razvitka« (str. 24) že za 6./7. stoletje, kajti praviloma nastajajo te države šele v 9./10. stoletju, iz 7. imamo le dve izjemi. Tako nastane v izjemnih okoliščinah na stiku z naprednejšimi germanskimi sosedi in stiskana od dveh strani država karantanskih Slovencev, v še bolj izjemnih pogojih pa bolgarska kot plod pokoritve slovanskih plemen v vzhodnem delu Balkanskega polotoka, ne pa kot plod samega domačega razvoja; v toliko je tudi ne smemo imenovati le »slovansko« (str. 24—25). Pomnil bi še, da nikakor ni dokazano, da bi bil Samo Slovan, še celo pa ne, iz katerega slovanskega plemena (str. 25).

Med vsemi narodi FLRJ so najboljšeje obravnavani Hrvati (str. 27—75), ker je zanje v tem razdobju na razpolago največ gradiva. Vendarle pa je zlasti gradivo za notranji razvoj do 11. stoletja tako skopo, da dopušča različne interpretacije in da so take različne interpretacije v resnici tudi nastajale. To problematiko Janković obravnava zelo sumarno na nekaj mestih, premalo pa jo upošteva pri obravnavanju konkretnega gradiva. Mimo različnih teorij o nastanku hrvatske države, pri čemer bi bilo treba bolj razlikovati še danes aktualne od že zavrnjenih, bi bilo prav nakazati tudi različna mnenja o postanku in značaju hrvatskega plemstva in jih oceniti (str. 34, 42—47). Tu bi bilo še posebej treba vzporediti »rodovske« poteze hrvatskega plemstva, ki so temelj toliko sporov, z istimi potezami pri poljskih vitezih, zetskem plemstvu in slovenskih kosezih; stvar namreč ni tako osamljena, kakor se zdi po hrvatskih razpravah, in bi jo bilo najbrž lažje rešiti v širšem okviru. Poleg teh načelnejših opomb imam k obravnavi hrvatske zgodovine le nekaj manjših pripomb. Nerodna je formulacija, da so Obri začeli »napadati... i podjarmljivati« Slovane, ki so bili že vključeni v obrsko-slovansko plemensko zvezo (str. 37, isto pri Slovenceh str. 87). Pripin je 791 vpadel »v Ilirik«, et inde in Pannoniam« je poznejši napačni dostavek, kajti napad se ni raztegnil preko področja zgornjega Posavja (str. 37); Erikov pohod

proti Obrom spada v l. 795, ne 796 (str. 37). Hrvati so bili priključeni k frankovski državi v obliki polvazalnih plemenskih kneževin, ne kot fevdalne pokrajine; zato je napačen prikaz frankovskega razmerja do Hrvatov, pa tudi vzroke uporu Ljudevita Posavskega bi bilo treba poiskati s tega stališča, ne pa se na frankovski strani zadovoljiti s Kadalohovim »terorjem« (str. 38). Omeniti bi bilo treba tudi položaj Slavonije v frankovski državi, ko so jo Franki 838 spet iztrgali Bolgarom iz rok — viri jo omenjajo kot regnum (Rački, Documenta, str. 379, 380), torej še vedno kot polvazalno plemensko kneževino (str. 39). Izraz »petente populo« glede Vladislava (Rački, Documenta, str. 325) v frankovskih državnih letopisih je v zvezi s frankovsko-hrvatskim razmerjem — ponavlja se tudi drugje v podobnem položaju v frankovskih virih — in zato ni v nasprotju z domnevo o že razredno diferencirani družbi na Hrvaškem v tem času, ker »populus« v teh primerih ne pomeni nujno »ljudstvo« (str. 40, tudi 46). Glede sklepev splitskega cerkvenega sabora l. 925 o kaznih za uboj kneza, gospodarja ali duhovnika (str. 49) bi imelo precejšen pomen za vse sklepanje na njihovi podlagi, da bi se ugotovilo, ali so res specifični za Hrvaško, ali pa srečamo podobne odločbe tudi na kakšni drugi sinodi tega časa. Način kronanja hrvatskega kralja je prevzet po tujih obredih, zato na njegovih podlagah ni mogoče ničesar sklepati posebej za njegov položaj (str. 50). Sporočilo Ivana iz Turocsa o vojni med Zvonimirjem in Karantanci (ne Koroško, kajti Koroška tedaj ne meji nikjer na Hrvaško ali Slavonijo) je zelo dvomljive vrednosti; pa tudi če bi bilo kaj na njem, vsekakor ne spada v čas, ko je bil Zvonimir kralj, marveč v prejšnjo dobo; za sklepanje o njegovih pravicah kot kralja je torej neuporabno (str. 50). Indikolija ne izvira iz cerkvenega koledanja (str. 60), marveč je to ciklus davčne uprave, ki ga je uvedel Dioklecijan l. 297 in se je v Bizancu ohranil še v srednji vek; od tod se je prenesel v datiranje listin. Dalmacija je bila podrejena sprva ravenskemu eksarhu, šele sredi 8. stoletja je bila organizirana kot poseben temat (str. 66).

Snbi so glede na razpoložljive vire obdelani mnogo krajše (str. 77—86). Ta oddelek je bil ob prvi izdaji najboljšeje prediskutiran in je v zvezi s Kovačevičevo oceno tudi dopolnjen. Opozoril bi le, da ελευθεροι grških listin niso svobodnjaki (str. 82), marveč ljudje, ki so bili »svobodni« državnih dajatev zaradi svoje revščine (Solovjev-Mošin, Grške povelje srpskih vladarja, 1936, str. 429; gl. sedaj Ostrogorski G., Elefteri, Zbornik Filozofskog fakult. Beogr. univer., l. 1948, str. 45—62). Poročila Letopisa popa Dukljanina mi ustvarjajo vendarle vtis večje vladarske oblasti in svobodnejšega razpolaganja z dedovanjem oblasti, kakor bi se dalo združiti z izvajanji Jankovića o saboru in njegovih sestavi (str. 84—85). Zase sem prepričan, da v 11./12. stoletju taka sestava in oblast sabora gotovo ne veljata več kot pravilo in da Radojčičeva sodba o teh vprašanih bolje ustreza celotnemu položaju.

Poglavje o Slovencih (str. 87—91) je v bistvu napravljeno na novo. Pohvaliti moram avtorja, da si je za obdelavo obreda ustoličevanja koroških vojvod prikrbel vse tri poglavjitne viire o obredu (dasiravno Švabsko zrcalo v zastareli Lassbergovi izdaji iz l. 1840, ko bi mu bila boljša Malova s fotografskimi reprodukcijami obeh rokopisov z vrinkom o pravicah koroškega vojvode v Glasniku Muzej. društva za Slovenijo 19, 1938, najbrž lažje dosegljiva). S tem je odpravil več napak, ki so se vleklo skozi naše pravnozgodovinske priročnike od Dolencvega in Solovjovovega. Vendar pa je v posnetku vsebine poročil — posebno obeh, ki sta pisani v srednjevisoki nemščini — zelo mnogo pomembnih prevodnih napak (preveč, da bi jih mogel tu navajati), ki jih bo do nove izdaje treba vsekakor odpraviti, ki pa so privedle pisca tudi do nekaterih bistvenih napačnih zaključkov. Tako ni res, da bi po vrinku v Švabskem zrcalu imeli poleg »svobodnih lantsassov« (= kosezov) drugi kmetje kankoli odločati o novem vojvodu. Prav tako »die herren« Otokanjevega poročila, ki po ustoličenju pridejo prejemati fevde, niso kosezi, marveč plemiči. Vzroki, zaradi katerih se je obred tako dolgo ohranil, se dajo trdneje ugotoviti, kakor meni Janković, vendar o tem drugje. Vsekakor pa ponavljam, da obred ni »pretstavljao stvarno jedno grubo izrugivanje nad teškom sudbinom porobljenih in eksploatiranih slovenačkih seljaka«, ker je imel na eni strani svojo funkcijo v karantanskem družbenem razvoju in razrednih težnjah, na drugi strani pa ga fevdalci zaradi kmečkega značaja smatrajo za

svojo sramoto in zato končno tudi propade (vse k str. 90). Tudi položaj Karantanije v frankovski državi do l. 820 je delno napačno prikazan, ker ne upošteva Janković položaja polvazalnih plemenskih kneževin v njenem sklopu: ker v deželi ni še nemškega fevdalnega sloja, tudi ni mogoče govoriti o postopni germanizaciji karantanskih knezov (Ingo ne spada mednje), tudi ne o tem, da bi oni od Frankov »dobivali« zemljiška gospostva (str. 91). »Slovanska« (ne slovenska) desetina je bila šele po 796 sploh uvedena, torej je niso »još 796 godine« Slovincem dovoljevati, sicer bi pa problem te desetine glede na njeno problematiko (tudi za Hrvate in druge Slovane) zaslužil nekoliko podrobnejšo obdelavo (str. 91). Koseške naselbine se omenjajo ne le do 14., marveč do 16. stoletja; nekatere celo še dalje; tkzv. »teharski« kosezi niso prebivali le v Teharjah, marveč v osmih krajih v Teharjah in okolici in desetih od Celja do Vranskega (str. 91); prvotno število tkzv. »zagorskih« koseščin je 70, število 175 ustreza stanju v 16. stoletju, ker so se koseščine drobile; tudi ti kosezi niso prebivali le v Zagorju, marveč v osmih krajih v Zagorju in okolici (str. 92). Avtonomija, ki so jo Slovenci uživali do okr. 820, ni posledica nekega posebnega ukrepa Karla Velikega, marveč je značilna za položaj polvazalnih kneževin v sklopu frankovske države (str. 92). V delu pogrešam predvsem opis fevdalnega zaslužjevanja slovenskega kmeta v 9. stoletju, kjer bi se po ohranjenem gradivu dale pokazati njegove oblike in s tem pot v razredno družbo, poleg tega pa tudi obravnavo socialne in pravne strukture slovenske vasi od 9. do 12. stoletja, sodstva, uprave in tudi strukture razreda fevdalcev v istem razdobju; s padcem Karantanije se seveda ne neha slovenska pravna zgodovina.

Pri Makedoncih (str. 93—98) bi bilo treba razvoj njihovega razmerja z Bizancem pred 9. stoletjem (nastajanje bizantinskih tematov na njihovem ozemlju!) podrobneje obrtati, kajti trditve za vso dobo in ves prostor, da »makedonska plemena niso priznavala vizantisku vlast« (str. 93), ne ustreza dejstvom.

Že v prejšnjih poglavjih, zlasti pa v sintetičnem zaključnem poglavju o zgodnjefevdalnih državah jugoslovanskih narodov (str. 99—105) bi moral avtor vsekakor močneje upoštevati vpliv širšega okolja (Bizanc in Franki, pozneje Nemci, Italija) na našo pravno zgodovino. To je tudi še sedaj ena med najšibkejšimi stranmi vse knjige.

Še nekaj stvari, ki pa ne zadevajo več posebej prav to knjigo, marveč tudi mnoge druge podobne publikacije pri nas v zadnjih letih. Podčrtal sem že, da so te vrste študijski pripomočki na univerzi nujno potrebni, zaradi razmeroma slabega znanja tujih jezikov pri študentih danes bolj kakor kdaj prej. Vendar pa se ne morem sprijazniti z mislijo, da je funkcija takih del le v tem, da nudijo kandidatu neko snov za izpitni študij — če se tega nauči in izpit opravi, je zadeve konec. Tako pojmovanje »skript« se je sicer pri nas poskušalo uveljavljati in je do neke mere našlo odraz tudi v zasnovi marsikatere publikacije te vrste. Kljub temu pa je s stališča celotne organizacije in namena univerzitetnega študija bistveno zgrešeno. Skripta niso priročnik in ne smejo imeti namena, da bi ga zamenjale. Res morajo obravnavati isto snov, toda predstavljati morajo obenem navodilo za samostojno delo študenta. Šele v zvezi s takim delom morejo doseči svoj namen. To se pravi: veliko pažnjo morajo posvečati problemom, ki so odprti in ki jih je zato treba kritično nakazovati tako v sumarnih pregledih kakor tudi v njihovih posameznih izrazih pri drugih vprašanjih; obravnava sama mora sloneti seveda na virih, toda ob tem je treba k vsakemu večjemu problemu navajati in kritično označevati znanstveno literaturo, tako starejša temeljna dela kakor tudi novejša, danes aktualne publikacije; študente je treba navajati k samostojnemu poglobljanju v snov, ki jo predavanja morejo preiti le v obliki pregleda. Le na ta način bomo mogli dobiti z univerze visoko kvalificirane moči, in na ta način si bomo mogli vzgojiti tako potrebne nove znanstvene delavce.

Bogo Grafenauer

Urkundenbuch des Herzogtumes Steiermark. Dodatek zvezkom I. do III., izd. Hans Pirchegger in Otto Dungen. Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission für Steiermark, XXXIII. (1949). Str. 144.

Zbornik štajerskih listin, ki ga je izdal Zahn 1873, 1879 in 1903, je bil že davno deloma zastarel. Pri mnogih listinah se je dalo namreč ugotoviti, da so

falzifikati ali interpolirane, pri drugih je bilo često mogoče popraviti tekst ali datum ali lokalizacijo krajevnih imen, a znatno je tudi število novih listin, bodisi da so se našle šele pozneje, bodisi da jih Zahn ni sprejel, ker po tedanjem stanju topografije še ni mogel spoznati njihove zveze s Štajersko. Rad bi vseh teh nedostatkov je izdala Historische Landeskommission dodatni zvezek, katerega sta priredila Pirchegger in Dungen.

Pirchegger daje po vrsti 1. konkordance, ki kažejo, katere listine Zahnevega Zbornika so že izšle v zanesljivih, mlajših izdajah (Monumenta Germaniae, Acta Tirolensia, Monumenta Carinthiae in Salzburger Urkundenbuch), 2. 83 novih listin, beležk in odlomkov, ki se tičejo Štajerske, 3. popravke in dodatke po pravkar omenjenih izdajah in specialnih raziskovanjih, 4. popravke imenika krajev in oseb, 5. pregled o provenienci listin, navedenih pod 2., dalje 6. imenik krajev in oseb ad 2. in imenik krajev ad 3.

Dosti zbranega gradiva se nanaša na Slovensko Štajersko; vendar nam je samo deloma novo, ker se že F. in M. Kos nista zadovoljila s Zahnom, ampak sta vestno upoštevala povsod moderne izdaje. Tako ostane za nas v prvem oddelku samo 18 novih števil. Izmed teh so najvažnejše listine za Jurkloster (31, 39, 42, 53, 57), posebno št. 39, ki izpopolnjuje opis samostanskih mej od 7. XI. 1227, in št. 53, ki prinaša popolno besedilo doslej le v izvlečku znanega privilega koroškega vojvode Bernharda z dne 13. IV. 1243. Zanimiva je tudi št. 58, ki govori o neenaki delitvi otrok viteza Hermana iz Katzensteina in njegove žene Kunigunde med njunima lastnikoma Ptuj — Ort. Z dvema številkami (45, 68) je zastopan samostan Žiča in sicer s potrdilom svojih svoboščin, ki ga je dobil 1257 od papeža Aleksandra IV., in s kratko notico o gornještajerskem Kallwangu, ki mu ga je poklonila vojvodinja Teodora okoli 1233. Iz Bianchiija je prevzeta beležka št. 35 o Ložu, Postojni in Valdeku, št. 70 do 72 osvetljujejo konec kratkega poleta Bertholda z Dravinje, ki se je bil povzpel do štajerskega maršalstva, št. 48, 62, 67, 55 se tičejo posesti gospode Ptujске pri Schwambergu, Podsedri in (Slovenski?) Bistrici, ki jo je prejel Hartnid Ptujski 1244 od cesarja; drug član tega rodu, Oton iz Kunsperga se pojavlja 1218 kot priča med srednještajerskimi ministeriali v Lipnici (št. 36), Henrik in Ekehard iz Dobrenj pa prisostvujeta v istem svojstvu daritvi 10 funtov prihoda v »Simmichu« (št. 51), o katerem misli Pirchegger, da je morebiti Tschierweg pri Millstattu, ali ki bo prej po imenu in položaju istoveten z nekim Sirmnikom ali Sirmewikom, katerega išče Kos nekje pri Grebinju. Nasprotno ima zopet Pirchegger prav, ako smatra Ras v št. 7 za Rožek, a ne spodnještajerski Razbor.

Istotako je pač treba pritrlditi njegovemu mnenju (odd. 2, št. 9), da je bil karantanski veleizdajnik, čigar posest v Ptujju in okolici je dobil po Arnulfinu od 890 Salzburg, spodnjepononski krajišnik Kocelj. Ker je diploma ponarejena med 970 in 977, a bavarsko-karantanski vojvoda Henrik II. Prepirljivec je bil 977 obsojen radi veleizdaje, je hotel Jaksch baš v njem odkriti »Karantanca« falzifikata. Toda že F. Kos je pravilno opozoril, da Salzburg gotovo ne bi uspel s svojo prevaro, da je vpletel v tekst sodobne osebe in dogodke. Za Arnulfa pa je res živel »Carantanus«, ki se je uprl frankovski oblasti in zato bil tako osvožčen, da mu Conversio ni privoščila nobenega naslova, niti dux niti comes — Kocelj —, nego ga je zvala samo »Carantanus«.

No, ako je to tako, potem je falzifikator posnel odstavek o Karantanu brez dvoma iz neke pristne predloge, za nas posebno dragocene, ker nam daje nepričakovan vpogled v bližnje okolnosti Koceljeve katastrofe. Kajti kralj je podaril salzburskemu nadškofu zaplenjeno imetje »exceptis subnotatis rebus, quas uxori illius propter fidele servitium concessimus, ad est in superiori civitate in orientali parte civitatis ipsius curtilem locum, ubi nova ecclesia incepta est, atque in inferiori civitate in occidentali parte civitatis ipsius illa curtalia loca, que in potestate tunc habuit«.

Salzburg gotovo ni imel niti najmanjšega vzroka izmisliti ta pridržek, ker mu nikakor ni bil v korist. Moral je torej stati v neki izgubljeni predlogi. Po udarek pa, s katerim se govori o verni službi izdajalčeve žene, daje slutiti, da ta v usodni krizi Koceljevega življenja ni stala na njegovi strani, ampak na nemški, ker je bila morda neka bavarska velikašica, ki za slovansko bogoslužje ni imela

smisla, ako ni bila celo Velikomoravka, ki je izdala moža, kakor Svetopolk 870. strica.

Ostali popravki, v kolikor prihajajo v poštev za naše kraje, imajo za predmet samo datiranje in lokalizacijo. No, večina nedostatkov te vrste je popravljena še v Kosovem Gradivu. Kjer še niso, navajam vzporedno zvezek in številko Gradiva in Zahnovga Zbornika s Pircheggerjevimi popravkom:

KG. III/35 = PZ. I/37: Sotla ne pritok Save nego Mirne. Traskendorf ne Kozje, temveč Drešinja vas imata že Zahn, Ortsnamenbuch in Kos v Dostavki. — 36 = 38: O sorodstvu grofinje Heme s cesarjem Henrikom II. gl. Pirchegger, Zeitschrift des Historischen Vereines 37, 1948 in Hauptmann, Rad 255, 1936. — 117 = 58: Namesto Kaple blizu Arveža St. Martin pri Deutschlandsbergu. — 126 = 51: Imena vasi, ki jih je Hema izvzela, ko je darovala Krki vso svojo posest »in Sovnital«, reducira Zahn tako: Teramperch = Trennenberg (?), Chotuna = Köttinig, Steindorf = Weitenstein (?), pozneje po Ortsnamenbuchu »v celjskem okraju«; a Sirdoseg išče po urbarju lemberške gosposčine »južno od Ponikve«, Kos se strinja z njim glede prvih imen (Dramlje, Hotunje), Steindorf smatra za Kameno, a Sirdoseg za samo Ponikvo. Istega mnenja je Pirchegger, samo Sirdoseg tolmači po lemberškem urbarju točneje kot Zadrže.

Toda za Teramperch-Trennenberg (Dramlje) velja še vedno Zahnov vprašaj. Kajti Jaksch je dobro opazil (MC. I, str. 59, op. 6), da spominja Teramberch, ki ga je krški škof Roman I. kupil 1154, zelo vabljivo na Teramperch, ki ga je Hema izvzela iz daritve krški cerkvi 1042. Sicer je ležal prvi »iuxta fluenta Sowe«, a drugi »in Sovnital«, radi cesar je Kos razlikoval dva Ternberga, Dramlje in Tirno nad levim bregom Save v litijskem okraju. Ali niti Dramlje ne ležijo v savinjski dolini. »Sovnital« pomeni zato tukaj vso Savinjsko krajino, kakor n. pr. »Muerztal« vso Muriško grofijo; a Savinjski krajini je pripadala tudi Tirna. Domneva je torej upravičena, da gre pri obeh Ternbergih za isti kraj, Tirno.

KG. IV/77 = PZ. I/138: V »Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer« II/1, 161 n. 402 je Pirchegger še mislil kakor Jaksch, da je »ecclesia sancti Michaelis in Saunio« župna cerkev v Vranskem; zdaj jo istoveti s šele pozno izpričano podružnico v Radmirjah. Toda ker se omenja Sv. Mihael skupaj s tremi vasmí, v katerih je Kos srečno spoznal Ločico, Slivno in Motnik, je prva lokalizacija pravilna. — 149 = 115: Pircheggerjeva pripomba o Frideriku Ptujskem se nanaša na argument, s katerim opravičuje Zahn svoj datum »c. 1125«. Natamčneje datira Kos: »pred 10. oktobrom«. — 169 = 208: Ceste pri Višnji Gori a ne pri Rogatu. — 223 = 254: Ne Losiza niti Kozica nego Kojca v Tolmínskem okraju (Kos, Dodatki). — 342 = 357: Dva akta (pred majem 1147 in 27. III. 1155). — 429 = 244: Drobljenje admontske posesti po smrti grofinje Kunigunde (okoli 20. VII. 1161) in Friderika Ptujskega (okoli 1170). — »Harde« = Dobrova pri Marenbergu, Wurben = Vrbeno istotam; nasprotno ostaja Chorbe = Korpiče.

KG. IV/479 = ZP. I/485: Namesto 1165 »morebiti« 25. do 30. XII. 1164 (Wonisch, Zeitschrift des HVSt. 22, 1926, gl. tudi Kos I. c. str. 243, 1). — 668 = 623: Po Wonischu I. c. ne 1183, ampak 1173. Pissich bržkone Pischk pri Brucku, a ne koroški Pisweg. — 779 = 707: Alboldisuehd ne Eibisfeld pri Lipnici, ampak nekje pri Mariboru. Tukaj tudi Mogoy de Gestnich (= Gačnik, ne Gösting). — II/40: 1267/82, ne c. 1200. — V/136 = II/91: Piesnich = Špišnik pri Svečini, ne Pesnica. — 212 = 124: Namesto »in officio Brat[onis ministeri]alis« mora stati »Brat[onis offic]ialis«, ker gospodar oficija, Ortol s Planine, kot ministerial ni mogel imeti ministerialov nego samo viteze (milites), kar se vidi tudi po pričah, ki jih je dovedel. — 215 = 125: Namesto Osence baje Ješenca južno od Maribora. 296 = 181: Pircheggerjev O(rtol) iz Dravberga pomota, »Oton«, Srečno določil »Cemenz« = Steinbach pri Gomilici blizu Spielfelda (Cremenz). — 349 = 191: geografski podatki po Pircheggerju točni, falzifikat se nanaša samo na kravno sodišče. — 410 = 225: Spada k letu 1294. — 409 = 224: Spada k letu 1294. — 495 = 257: Spada k letu 1298. — 554 = 334: »Spada pred 1232.« Ali zakaj? Jaksch-Kos 1231/39. — 757 = 395: Koprivnica (z ozirom na Pircheggerjev dodatek v prvem oddelku št. 62) pri Podsredi, a ne pri Ivnici blizu Arveža. — 853 = 449: Erinprehtsdorf ne Erbersdorf pri Studenzenu na Srednjem Stajerskem nego v Lungavu. — 390 = III/32: Hard = Dobrova pri Velenju (dodatek II. zvezku). —

III/49: Criezzendorf = Chriezzendorf ex altera parte Trevne (Dravinje) = Kroissendorf severno od Studenic (Križna vas). Zahn spaja z njim v kazalu pomotoma Gorissendorf = Gorišnica vzhodno od Ptuja. — III/61: Ayten = Lastija vas pri Slovenski Bistrici.

Posebna novost je imenik plemiških rodov, ki ga je sestavil Dungere. Zahnov Zbornik jih namreč navaja samo po predikatih, kakor da je imel vsak rod že od početka le en priimek. Ali predikati izprva niso bili stalni, nego so se marsikdaj imenovali člani istega rodu ali celo prav isti dan po različnih gradovih. Iz tega razloga je združil Dungere imena vseh oseb, za katere se da dokazati ali vsaj upravičeno domnevati, da spadajo po krvi skupaj, pod tistim imenom, pod katerim se javljajo najčeste, ter omogočuje na ta način bralcu, da se hitro pouči o genealoških zvezah in posesti posameznih rodov. Oboje je izredno važno, ker nam pomaga, kakor kaže primer grofov Višnjegorskih, Heme ali gospode Mariborske (Rad 250, 1935, 255, 1936 in 260, 1238), da izpolnimo semtertje z nepričakovanim uspehom mučne praznine, ki kazijo naše picle pripovedne vire. Želeti bi bilo samo, da dobimo k novemu imeniku čimprej nadaljevanje izvrstnega Dungereovega priločnika,* ki bo prinesel izčrpno dokumentacijo.

Lj. Hauptmann.

Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten. I. Band: 957—1217. Mit Benützung der Abschriften Dr. Andreas Veiders gesammelt, bearbeitet und herausgegeben von Dr. Hermann Wiesflecker, 1949. Universitätsverlag Wagner, Innsbruck. — Publikationen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung, Herausgegeben von Leo Santifaller. Vierte Reihe: Erste Abteilung. — Veliki kvart. XII + 234 strani.

Ozemlje, nad katerim so imeli v srednjem veku zemljiško gospostvo oziroma deželnoknežjo oblast grofje, imenovani po Gorici, ni bilo v teritorialnem oziru sklenjeno in zaokroženo, marveč razkosano in raztreseno od Tirolskega pa preko Koroškega do Furlanije, Istre in Bele Krajine. Na Zgornjem Koroškem in današnjem Vzhodnem Tirolskem, kjer je bil ta fevdalni rod od starine doma, je velik del tamošnjih gorskih dolin in kotlin bil in ostal goriški skoraj do konca rodu. Od 12. stoletja dalje se imenujejo člani te fevdalne rodbine po Gorici, gradu, ki so ga postavili tik ob slovenski vas vrh ene gorice v pokrajini med Trnovskim gozdom in Krasom. Gorica je bila središče obsežne posesti, ki so jo goriški grofje imeli v njeni okolici, v »gorah« severno od Gorice, v Goriških Brdih, v Vipavski dolini, na Krasu in v Furlaniji. Ta posest jim je ostala do leta 1500, ko je umrl zadnji moški potomec rodu, nakar je prešla na avstrijske Habsburžane. Že pred tem je postala habsburška goriška zemlja v notranji Istri (Pazinska knežija), v delu Dolenjske in v Beli Krajini, ki jo je do 1374 imela v posesti stranska veja goriških grofov. Goriški grofje so si pa s spretno dinastično politiko in s sredstvi, ki se jih je ta posluževala, znali razširiti svojo zemljo in oblast tudi še daleč izven Koroške, Furlanije ter slovenskih in hrvaških krajev. Eden njih, Majnhard IV., je kot mož hčerke zadnjega tirolskega grofa (umrlega 1253) pridobil njegove fevde v zgornjem Poadižju. Majnhardova sinova, Majnhard in Albreht, sta pa pridobila še ostalo posest zadnjega grofa iz Tirola in leta 1271. razdelila goriško-tirolsko zemljo tako, da je tisto, ki je ležala na zapad od spodnjega Pustertala, dobil kot grofijo in gospostvo Tirolsko Majnhard, tisto vzhodno od tam, torej tudi vso goriško zemljo na slovenskih in hrvaških tleh, pa Albreht oziroma njegovi nasledniki. Od delitve leta 1271. razlikujemo dve glavni veji goriških grofov, goriško-tirolsko in ožjo goriško. Gradivo za zgodovino goriških grofov do te delitve obsega publikacija, ki jo naznanjamo.

Zbrati gradivo za zgodovino goriških grofov in nekdanje njihove zemlje ter posesti ni lahka naloga. Posledica razkosanosti njihovega ozemlja, razprostirajočega se v širokem teritorialnem območju, je, da se to gradivo nahaja danes v arhivih, ki pripadajo kar trem državam, Jugoslaviji, Avstriji in Italiji. Med tem gradivom je sorazmerno mnogo starega arhiva goriških grofov. Potem ko so Go-

* Genealogisches Handbuch zu bairisch-österreichischen Geschichte, 1. snopič, Gradec 1931.

riški leta 1500 izumrli, so z goriško zemljo vred prevzeli, goriški arhiv njihovi nasledniki in dediči Habsburžani, tako da se danes nahaja njegova glavna v nekdanjih habsburških rezidenčnih mestih, na Dunaju (Staatsarchiv), v Innsbrucku (Landesregierungsarchiv) in v Gradcu (Landesregierungsarchiv). Ohranjena sta tudi dva dragocena repertorija starega goriškega arhiva, ki sta bila sestavljena kmalu za tem, ko je goriški arhiv z goriško zemljo prešel v posest Habsburžanov; enega hrani Državni arhiv na Dunaju (signatura Archivbehelf 331, stara signatura B 534), druga pa Landesregierungsarchiv v Innsbrucku (signatura Rep. 10). Poleg teh repertorijev in dolge vrste originalnih listin iz starega goriškega arhiva pa imamo ohranjene še nekatere registraturne knjige, kartularije in fevdne knjige iz 14. in 15. stoletja. Wiesfleckerjeva publikacija našteva te virov na strani 2 v seznamu tistih arhivov in zbirk, iz katerih je neposredno črpala; mimo teh, ki pripadajo fondu starega goriškega arhiva, pa tudi še nekatere manjše in mlajše zbirke originalnih arhivalij, prepisov in fotokopij iz različnih avstrijskih arhivov in zbirk. — Pri izdelavi svojega dela je Wiesflecker mogel v izdatni meri uporabljati gradivo, ki ga je zbral leta 1943 umrlj dr. Andreas Veider.

Zal ni bilo editorju mogoče v enaki meri kot avstrijske pritegniti arhivalije, ki so hranjene v različnih arhivih v Furlaniji in Zgornji Italiji. Prilike časa, v katerem je nastajala ta prva knjiga goriških regestov, so bile take, da je glede gradiva v Italiji Wiesflecker mogel za svojo delo uporabljati zadevne virove, kolikor so ti bili v tisku že objavljeni. Razne rokopisne zbirke in listine v italijanskih arhivih navaja po literaturi in le zelo sumarno (na strani 10). Ta seznam bi se dal v marsičem spopolniti. Iz Državnega arhiva v Trstu bi nekaj malega nudil rokopis Monumenta Patriae Fori Julii z izvlečki oglejskih listin iz 13., 14. in 15. stoletja. Prav tam bi bilo pregledati tudi dva goriška rokopisa: diplomatarij grofov goriško-tirolskih 1228—1340 iz 14. stoletja (stara signatura W 207) in diplomatarij goriških listin iz 14. stoletja (stara signatura B 139). Iz biblioteke pri sv. Marku v Benetkah (Marciana) manjka navedba Fontaninijeve zbirke Autographa membranea Aquilejensia (mss. lat., cl. 14, n. 101) in imbreviaturnih knjig notarja Johannes de Lupico (mss. lat., cl. 14, n. 80; nova signatura 4601).

Od jugoslovanskih arhivov ni Wiesflecker za svoje delo uporabljal nobenega. Tudi se ni posluževal naših edicij virov oziroma literature, razen da nekajkrat citira Kukuljevičev oziroma Smečičklasov Codex diplomaticus. Neobhodno je, da kdor objavlja gradivo za zgodovino rodu, ki je nekdanj imel obsežno posest na slovenskih in hrvatskih tleh, upošteva tudi objave in literaturo na jezikih tega ozemlja.

Zasnovo Wiesfleckerjevega dela bi mogli imenovati personalno-dinastično, to se pravi: pritegnjeno, uporabljeno, obdelano in objavljeno je gradivo, ki se nanaša na člano goriškega fevdalnega rodu, pa kjer koli in kadar koli bi se kateri njih z imenom imenoval. Zasnova torej ni teritorialna, kar bi bila, če bi se gradivo nanašalo na ozemlje, ki je nekdanj kjer koli in kadar koli bilo pod zemljiškim ali dinastičnim gospodstvom grofov goriških. Wiesflecker meni, da bi bila izdelava zbirke regestov po teritorialnih vidikih zaradi današnje razkosanosti nekdanje goriške zemlje na tri države in s tem tudi arhivov izvedljiva le z največjimi težavami. Zemlja Goriških ni bila nikdar politično, pravno, gospodarsko in kulturno enotno sklenjena dežela. Historično učinkovitejši faktor ni bila zemlja, marveč dinastija, ki je sklopila heterogeno gospodstvo Goriških (predgovor, stran IX).

Temu mnenju, ki naj opravičuje personalno-dinastično zasnovo Wiesfleckerjevega dela, bi ugovarjal. Tudi za zasnovo dela po personalno-dinastičnih vidikih je potrebno črpanje virov, ki se nahajajo danes v številnih arhivih treh držav. Za nastanek nekdanjih goriških ozemelj je bila resda merodajna dinastija Goriških in njena dinastična politika, toda historični razvoj teh ozemelj so usmerjali faktorji in silnice, ki so bile močnejše in učinkovitejše od dinastičnih. Teh pa zgodovinar s pritegnitvijo gradiva, izbranega po dinastično-personalnih vidikih, v celoti ne more obseči in prikazati. Pri načelih izbire, kot jo ima publikacija, ki jo naznaniamo, odpada nujno velik del gradiva, ki se nanaša sicer na goriško ozemlje, ga pa v publikaciji ni, ker v njem po imenu ni omenjeno ime nobenega grofov Goriških. Zategadelj je ob taki izbiri gradiva nemogoče podati na primer politično-teritorialni, gospodarski, družbeni in kolonizacijski razvoj goriškega ozemlja v celoti. Zgodovinarju teh panog razvoja Wiesfleckerjevo — sicer nadvse zaslužno

delo — ne bo zadoščalo; moral si bo poiskati še drugih virov in od drugod. Pač pa bo publikacija v zasnovi, kot jo imamo pred sabo, zadovoljevala na primer raziskovalca genealogije in zgodovine dinastije Goriških, njihove politične dejavnosti, političnih in drugih zvez, itineranija in podobnega.

Glede pritegnitve gradiva, v katerem se kjer koli in kadar koli omenjajo grofje goriški, je šel editor zelo na široko, po mojem mnenju celo v preveliko širino. Če se omenja na primer nekje neki goriški grof tudi le samo kot priča ali kot posredovalec v neki pravni zadevi, je zadevna listina podana v obsežnem registru. Prva skupina regestov Wiesfleckerjeve objave, z naslovom »nastanki goriške grofije in dinastije«, ki obsega kar 148 številčk z gradivom iz 10. in 11. stoletja, imen goriških grofov niti ne omenja; nanaša se v širokem zajemu na pripadnike vseh tistih plemiških rodbin, za katere so razni raziskovalci menili ali dokazovali, da so bili predniki kasnejših goriških grofov, pa tudi na vse tiste kraje, o katerih zgodovinarji, emi tako, drugi drugače, menijo, da so od starine domovina kasnejših Goriških.

Tudi glede vrst in časovnega nastanka pritegnjenega in uporabljenega gradiva je segel Wiesflecker zelo na široko. V regeste je predelal originalne listine in prepise, starejše listinske izvlečke in regeste, pisma, pravne in urbarialne zapise, nekrologije ter razne virov pripovedujočega značaja, tudi če je to gradivo po času sorazmerno zelo mladega ali pa glede zanesljivosti dvomljivega nastanka. V regeste so predelani na primer zelo razblinjeni in večkrat močno nekritični življenjepisi oglejskih patriarhov, ki jih je sestavil furlanski zgodovinar Marcantonio Nicoletti († 1596), ali pa le v rokopisu ohranjena *Historia rerum Noricarum et Foroiuliensium*, ki jo je napisal goriški jezuit Solkanec Mantin Bavčar (Bauzer, † 1668, ki ga Wiesflecker piše nedosledno Bauzer, Bauzner, pa tudi Bauschner, pri št. 212 pa navaja njegovo delo z napačnim naslovom *Historia Gortitiae et Iстриae*). Pri vseh teh in drugih virih kasne dobe ali pa dvomljivih glede zanesljivosti bi bilo želeti pri vsakem zadevnem registru kritičen pretes verodostojnosti v njem zapopadenih podatkov in navedb.

Na nekatere listinske regeste, važne zlasti za zgodovino slovenske zemlje, bi hotel opozoriti posebej oziroma dodati nekatere dostavke in popravke. — Regest s seznamom krajev, ki jih je imel samostan iz Rožaca (Rosazzo), v Gradivu za zgodovino Slovencev III, št. 385, datiran z »po 1086«, ima pri Wiesfleckerju od dosedanjih nekoliko razlikujoča se čitanja krajevnih imen; izdajatelj jih je prevzel iz vidimusa, ki se nahaja v Drž. arhivu na Dunaju (št. 151). — Iz 14/15. stoletja ohranjeni seznam posestev in darovalcev samostanu Rožacu bi zahteval podrobnejšo analizo (št. 152). Datiranja pri posameznih regestih, kot jih navajajo rokopisne predloge, nikakor ne držijo v celoti. Datum velja vedno le za prvo navedbo v posamezni skupini, ne pa za tiste, ki v tisti skupini slede. Od podrobnosti naj popravim sledeče. Tulmanissa oziroma Tulmaniza ni Tolmezzo(?), marveč vas Talmassons v Furlaniji. Napačno je brano: Lucar (mesto pravilno Luca), Vasciczia (mesto pravilno Vascicza, Vojščica na Krasu), Stopp (pravilno Scopp, Škope na Krasu), Vertoim (pravilno Vertowin, Vrtovin v Vipavski dolini). To, kar ima Wiesflecker za neki kraj Liocz pri goriški Moši, se bere pravilno »secundum«, to je druga kmetija (mansus), po vrsti od štirih pri Moši Rožacu darovanih (secundum prope Mossam). — Pri listini za ženski samostan pri Ogleju iz leta 1139 (št. 203) so izpuščeni številni kraji, dočim so drugi navedeni; kraje navaja v celoti Joppi v Archeografo Triestino, XI, 383. — Pri listini za samostan Možac (Moggio) iz leta 1149 je izpuščena navedba mnogih krajev v Furlaniji in na Goriškem, potrjenih takrat samostanu (št. 224). — Dragocen, zlasti zaradi imen krajev in oseb, je seznam goriških posestev, ki ga Wiesflecker datira v 13. stoletje (št. 306). — Za avanturo, ki jo je leta 1192 angleški kralj Rihard, ko se je vračal iz križarske vojske, doživel na ozemlju goriškega grofa, bi bilo citirati med viri še: Flores historiarum Rogerja de Wendover, *Historia Anglicana Viljema iz Neuburga*, Rigordova *Gesta Philippi II. Augusti* in anale iz Marbacha (št. 296, 297; prim. Gradivo za zgod. Slovencev, IV, št. 817, 818).

Le malo listin morem navesti, v katerih se omenjajo grofje goriški in ki bi jih Wiesflecker, dosledno zasnovi svojega dela, moral v regestih objaviti, pa jih v njegovi publikaciji ne najdem. — 1214 maj 25, Oglej, med pričami comes

Maynardus Goritiae (F. C. Carreri v *Memorie storiche Forogiuliesi*, X, 1914, 326). — 1231—1242, možaški opat Jakob da goriškemu grofu (Majnhardu) kot odkupnino za kmetije v Castelonz in v vasi Rovoreto 500 liber malih veronskih (Ant. Battistella, *L'abbazia di Moggio*, 1903, 119); datiranje z ozirom na opata Jakoba (Battistella, n. n. m., 140). — 1253 april 4, Benetke, omenja se vsota, ki jo je bil dolžan grof Majnhard nekaterim Benečanom (Minotto v *Atti e memorie della Società istriana*, IX, 1893, 68; italijanski regist ima tudi Predelli v *Archivio Veneto*, II, 1872, 170). — 1257, listina je datirana v Gorici »in camenata comitis« (biblioteka Marciana v Benetkah, rokopis mss. lat., cl. 14, n. 101, fol 81). — 1264 jul. 6, Samvinčenat in jul. 17, Milje, med pričami grof Albert (Minotto v *Atti e memorie della Società Istriana*, X, 1893, vol. 9, 74, 75). — 1266, junij 29, München, med pričami Meinhardus comes Goritiae (Hund, *Metropolis Salisburgensis*, II, 327).

Za dobo od srede 10. stoletja pa do leta 1271 obsega Wiesfleckerjeva edicija 895 številnih regestov, od teh je 791 regestov izdelanih po distinskih tekstih, 104 pa po virih historiografskega in drugega značaja. Od 895 številnih, pravi izdajatelj, je 181 obdelanih prvič v uporabljivi obsežnosti. V velikem zaslugu je šteti Wiesfleckerju, da je številne regeste obdelal po originalih, četudi so bile za nekatere na razpolago več ali manj dobre edicije. Mnoge listine so pa vobče prvič v obliki regestov v tej publikaciji priobčene, med temi tudi take za slovenske in hrvatske kraje.

Prvi knjigi regestov goriških grofov bodo po načrtu sledile nadaljnje, ki naj bi obsegale v celoti pisane viire za zgodovino tega fevdalnega rodu, vse do njegovega konca leta 1500. Drugi knjigi bo pridejan imenik tudi za prvo.

Dodam naj slednjič nekoliko opomb, ki se tičejo datiranja, napak, lokalizacij pa navedb pri edicijah in literaturi za posamezne regeste, zlasti za tiste, ki se nanašajo na slovenske in hrvatske kraje.

Dodatki in popravki pri datiranju. — Pri št. 10 je dodati mesečni dan (27. oktober). — Pri št. 238 kaže indikcija na leto 1157, torej bi bil pravilni datum 1157 januar 31, ne pa: (1158 circa) jan. 31. — Listina pri št. 268 iz leta 1177 ni bila izdana 6. novembra, marveč 2. julija; naveden bi moral biti tudi celoten tekst listine, kot ga je objavil Schumi, *Urkundenbuch... Krain*, I, 150, št. 173a, ne pa samo regist, ki ga ima Schumi na str. 127; glede pravilnega datiranja primerjaj *Gradivo za zgod. Slovencev*, IV, 583. — Regist pri št. 290 je pravilno datirati 1189 dec. 20, ne nov. 19, kajti die exeunte XII mense decembre je 20. december. — Pravilni datum pri št. 396 je 1221 maj 20, ne maj 21; prav tako pri št. 410 pravilni datum 1225 marec 24, ne 1225 marec 22. — Št. 429 ima pogrešni datum 1230 jan. 6, pravilni datum je 26. januar (die sexto mensis januarii extantis). — Regist pri št. 537 je datiran 1249 januar 19, pravilno bi bilo januar 21, ki je bil tega leta četrtek (die Jovis XI exeunte januaria). — Pravilna letnica pri št. 755 je 1267, ne 1266. — Pri št. 811 je pravilno datiranje 1268 avgust 19 (ne 1268 avgust 13), kajti trinajsti dan exeunte augusto more biti le 19. avgust.

Napake pri čitanju in prepisovanju. Navesti hočem nekatere oblike krajevnih in osebnih imen, kot jih v registih navaja Wiesflecker, ki so drugačne od oblik v tekstih, po katerih je regist sestavljen (te v oklepaju). Številke regestov: 98, Nawel, Pezeli (Nouol, Pezili); 161, Pinguent, Dewuina, Unege (Pinquent, Druuina, Unege); 171, Pozolo (Puzolo); 195, Putzel (Puzel); 202, Felgradu, Deudenburch, Dietalmus (Velgradu, dendeuburch, Diethalmus); 206, Swarzenburch (Swarzemburch); 230, Prisinico, Goricia (Prissinico, Gvricia); 319, Herberdus, Scoubemberg, Cossaco, Filem, Milast (Herberardus, Seonbemberg, Cassoco, Flic, Milstat; prim. Jaksch, *Mon. hist. duc. Car.*, IV, 12; št. 1540); 346, Ravennatensis, Namburgensis, Goricia (Ravennas, Nuvenburgensis, Gorcia; prim. Winkelmann, *Acta imperii inedita*, I, 22); 462, Gorze (Gorz). — Pri št. 239 (1158, Oglej) bi se držal pravilnejših čitanj imen pri Jakschu, *Mon. Car.*, III, 371, št. 973, ne pa čitanj po starem Ughellijevem tisku (*Italia sacra*, V, 64, 2. izdaja). — Pri št. 747 (listina 1266 febr. 14, Čedad) bo pač pravilno Hugo de Dewino, kot ima Joppi (*Archeografo Triestino*, XII, 42), ne Dietalmus de Dewino; 1266 med Devinskimi ni bilo nobenega Dietalma. — Pri št. 791 (konec avgusta 1267) bo pač pravilno čitanje Breniza, ne Loeniza (Branica pri Rihemberku na Goriškem, kjer je imel samostan iz Možaca posest). — Pri št. 824

(1269) bo pravilno čitanje Vnnder Zont, ne Zout, kar je krajevno ime za vas Sveto pri Komnu na Krasu.

Lokalizacije. — Ortaona pri št. 11 (1001 april 28) ni Devin, marveč Vrtovin na Vipavskem (prim. F. Kos v Izvestjih Muzej. društva, 1895, 210). — Lêscali pri št. 73 (pred 1063) ni lokalizirati »na Kranjskem ali v Lesachtalu?«, marveč so to Leše pri Tržiču na Gorenjskem. — Pri regestu iste številke ponavlja Wiesflecker staro napako Redlichove edicije briksenskih tradicij (Acta Tirolensia, I, 30, št. 74), ki bere Cónere, mesto pravičnega Cœure, kar je Kovor pri Tržiču na Gorenjskem (Gradivo za zgod. Slovencev, III, 143). — Chreina ni Kranjsko, marveč Kranj (št. 100). — Povsem neutemeljeno je, da bi bil kraj Laurián, ki ga Redlich (Acta Tirolensia, I, 90, št. 251) ne ve lokalizirati, Lovrana (št. 106). — Episcopus Petenensis ni škof puljski, marveč pičanski (Pedena) v Istri; abbas Hosiacensis pa ne opat rožaški (Rosazzo pri furlanskem Vidmu), marveč osojski na Koroškem (št. 253, 1169; št. 269, 1178—1179).

Dodatki in popravki pri navedbi edicij oziroma literature. — Kar se edicij tiče, bi bilo dodati pri številkah regestov: 2, Bitterauf, Die Traditionen des Hochstifts Freising, II, 167, n. 1275; 354, V. Joppi, Aggiunte inedite al codice diplomatico Istro-Tergestino del secolo XIII, 9; 360, Bianchijev regest v Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen, 21, 183; 343 in 412, Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria, VIII, 1892, 25, 37; 427, Rosa v istem časopisu, IV, 1888; 613, Kandler, Codice diplomatico Istriano; 450 in 451, Jaksch, Monumenta hist. duc. Carinthiae, IV, 214, 215, n. 2076 in 2077; 474, Böhmér-Ficker-Winkelmann, Regesta imperii, V, 11, 225; 624, edicija v prigodni publikaciji Nozze Moretti — Spilimbergo (Spilimbergo 1885); 686, dodati Komatarjev regest v Mitteilungen des Musealvereines für Krain, XVIII, 1905, 125, n. 7; 719, Kandler, Codice diplomatico Istriano in Schumijev Urkundenbuch ... Krain, II, 260, ki imata tekst v celoti, dočim ima citirana objava Bianchijska v Archiv f. Kunde öst. Gesch.-Quellen, 21, 411, samo regest; 722, G. de Sardagna v Archivio. Veneto, 13, 1877, 10; 769, dodati je objavo v Thesaurus ecclesiae Aquilejensis (ed. Bianchi, 1847), 6, n. 3; regest je datirati z ozirom na listinski izvleček objavljen prav tam, 169, n. 338, z okoli 1265, najprej pa z letom 1262.

Regest pri št. 77 (1040 julij 12) bi bilo bolje obdelati na podlagi objave Kandlerjeve v Codice diplomatico Istriano kot pa Schumijeve v Urkundenbuch ... Krain, I, 37, n. 30. — Listin pri regestih št. 259 (1174) ni v Archeografo Triestino (XIV, 403) objavil Joppi, marveč Swida, enako ne listin pri št. 343 in 344 v Archeografo Triestino (II, 41 in 53) Joppi, marveč Buttazoni. — Napačna je stalno ponavljajoča se pisava imena Winkelmann (mesto pravilno Winkelmann), avtorja dela Acta imperii inedita (dva zvezka, 1880, 1885) in imena Auvrayn (mesto pravilno Auvray), editorja registrov papeža Gregorja IX (Les registres de Grégoire, 1890 dalje). — Pri št. 379 (1217), in 403 (1223) je navedba »Org. Sittich Klosterarchiv« nepotrebna in netočna; zadevni listini sta nam ohranjeni zgolj v sicer citiranem Pučjevem prepisu v Državnem arhivu v Ljubljani. — Regest listine pri št. 629 (1255 okt. 21) je najti tudi v dunajskem repertoarju starega arhiva goriških grofov (kod. B 534 oziroma Archivbehef 331, fol. 24', v Drž. arhivu na Dunaju, k letu 1252).

Navedeni popravki in dostavki v celoti ne zmanjšujejo velike vrednosti Wiesfleckerjevih regestov, bogatih predelanega že znanega pa tudi neobjavljenega novega gradiva za zgodovino grofov goriških in njihove zemlje. Neobhodno bodo potrebni vsakemu, kdor bo proučeval starejšo zgodovino tistih delov slovenske in hrvatske zemlje, nad katerimi je nekdaj imel zemljiško gospodarstvo oziroma deželnoknežjo oblast rod, ki ga zgodovina pozna pod imenom grofje goriški.

M. Kos

Albert Kos, Družbeni nazor slovenskih protestantov. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani. Pravna fakulteta. Ljubljana 1946, str. 125, litografirano.

Ponatis omenjene razprave je izšel v nekoliko izpremenjeni obliki v Slaviistični reviji I (1948), Ljubljana, stran 59—85 in 157—198. Ponatis se od originala loči v tem, da je v poglavju Družbena organizacija izpuščen tekst od strani 61—81

(z odstavki Družina, Pravni red, Protestantška politika, Razmerje do cerkve in Turške vojne) in da je opremljen le z najvažnejšim delom avtorjevega znanstvenega aparata. Ostale spremembe so še v manjših jezikovnih korekturah in da so odpadli v nekaj primerih (na straneh 64, 183 in 193) stavki, ki so vsebinsko in stilistično odveč.

O reformaciji, enem najvažnejših pojavov v zgodovini slovenskega naroda, še vedno nimamo sinteze, ki bi prikazala njeno obdobje z vseh strani. Saj se je obravnavala, razen strnjene analize, ki jo je dal Kardelj v zvezi z razvojem slovenskega narodnega vprašanja (Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, str. 49 sl.), predvsem s političnega in literarnozgodovinskega vidika in sem spadajočih problemov. Zato so ostali kljub obsežni, lahko rečemo skoraj nepregledni literaturi o naši reformaciji še vedno številni odprti problemi, kar onemogoča sintetičen prikaz reformacijske dobe. Z omenjeno razpravo je rešen eden teh problemov, je izpolnjena velika vrzel v poznavanju naše reformacije in smo dobili delo, ki osvetljuje reformacijsko dobo z doslej še neobdelanim problemom družbenega nazora naših protestantov. Seveda je pa to le del problema o ideoloških osnovah splošnega reformacijskega gibanja na Slovenskem, saj bi bilo s te strani nujno obdelati tudi našo plebejsko smer reformacije, ki sloni na ideologiji prekrščevalcev in drugih v tej dobi pojavljajočih se sekt, predvsem štiftarjev.

Predaleč bi nas zavedlo prikazovanje vsebine in ugotovitev, ki jih je avtor dal v štirih vsebinsko izredno bogatih poglavjih o ideologiji naših protestantov, njihovi družbeni etiki, njihovemu odnosu do družbene organizacije in narodnosti. Vsekakor pa je treba poudariti, da je v njih podana pravilna podoba o vsebini, vlogi in pomenu naše meščanske reformacije in protestantizma kot ideologije, ki je bila najbližja težnjam našega meščanstva. Prav zato je moral Trubar zakrivati svoje cvinglijanstvo in je slovenska evangeljska cerkev sprejela augsburško veroizpoved in so predikanti prisegli na formulo concordiae. Reformacija je ostala »pri srednjeveškem pojmovanju, da je smoter življenja izven tega sveta in vse pozemeljsko bivanje zgolj priprava za kraljestvo božje brez vrednosti v samem sebi«, je stala na pozicijah obstoječega družbenega in političnega reda, kot je bil takrat pri nas, je bila načelno proti kakršnemu koli posegu v ta red. Reformacija je bila »le poskus prenovitve vsega življenja v okviru tega enotnega, celotnostnega pojmovanja, ki nima svojega središča in težišča na zemlji«. Reformacija je bila značilna »manifestacija svoje dobe in v njenem okviru najtesneje povezana z dano družbeno problematiko«, to je s prvo veliko krizo fevdalnega sistema pri nas, in meščanstvom, ki je bilo pri reševanju svojih teženj obrnjeno nazaj in ne naprej.

Zato naj tu dam le nekaj pripomb k posameznim poglavjem. Mislim, da se je treba najprej dotakniti pristopa k sami analizi družbenega nazora naših protestantov. Avtor samr je pri tem pravilno nakazal tri smeri: 1. da je treba soočiti njihovo filozofsko in sociološko stališče s takratno stvarnostjo, 2. da je treba ugotoviti mesto, ki ga ima protestantska ideologija v razvoju socialnih in političnih sistemov, in 3. ugotoviti zveze z razvojem celotne evropske miselnosti. Vendar se tega ni v celoti držal, zlasti ne v prvi točki. Kakor je pravilno, da je avtor nazor naših protestantov obdelal in osvetljeval v komparaciji z drugimi ideologijami in gibanji tedanje Evrope — in prav zato dal v svojem delu kratko, toda dragoceno analizo cvinglijanstva, kalvinizma, humanizma in humanistične doktrine krščanstva, antitritinizarizma in prekrščevalstva — ter ob tem prikazoval pomen, v kolikor ga ima protestantska ideologija za razvoj moderne misli, tako pa nikakor ni prav, da je malo, mnogo premalo, upošteval ekonomsko-socialno stanje doma, čeprav je na drugi strani izrecno poudarjal, da je reformacija »najtesneje povezana z dano družbeno problematiko«, da »odražajo verski boji vso socialno problematiko svojega časa«. Samo kratke splošne oznake (str. 63, 167, 170) in ugotovitve, da so razmere v tem pogledu pri nas slične nemškimi (str. 157, 170), so vsekakor premalo. Dovolj pa so prikazane notranje in zunanje politične prilike v naših deželah ob začetku reformacijske dobe in med njo.

Ravno zaradi te premajhne povezanosti obravnavanega predmeta z družbeno in gospodarsko strukturo doma je ostalo delo mnogokje abstraktno in ponekod

celo napačno. Le tako je bilo mogoče avtorju že, ko je v uvodu postavljajl problem usode kmečkih uporov in protestantizma, postavljati vprašanje: »Toda ali ne utesne biti eden skupnih vzrokov za poraz obeh, da sta ostali obe gibanji nepovezani med seboj?« (str. 62), čeprav pri nas ni bilo na splošno možnosti niti pogojev za tak nastop. Težnje meščanskega reformističnega tabora se še vedno sučejo v krogu vezanega mestnega gospodarstva, svoje gospodarske koristi je hotel reševati v okviru fevdalne regimentacije in v smislu fevdalne miselnosti o delitvi dela, seveda tudi na veliko škodo kmeta. Prepad med meščanstvom in kmeti je dalje že pred nastopom reformacije povečala revolucionarna protifevdalna akcija kmetov leta 1515. Protestantska ideologija, ki jo je sprejelo meščanstvo, s svojo onostransko usmerjenostjo in s svojim pozitivnim stališčem do obstoječega reda za kmeta nikakor ni mogla biti vabljiva. Tem manj, ko se je reformaciji priključilo plemstvo in postalo celo »dejanski nosilec in predstavnik vsega našega protestantskega gibanja«. To v smislu družbenega razvoja nenaravno povezavo obeh nasprotnih družbenih razredov pa ni pogojila le opozicija proti deželnemu knezu. Važnejše je bilo pri tem dejstvo, da so se politične težnje stanovskega pokrajinskega separatizma skladale z gospodarskimi koristmi našega meščanstva. Kmečke revolucionarne množice, ki so že pred nastopom reformacije začele borbo proti fevdalizmu, se torej na splošno nikakor niso mogle priključiti reformacijskemu gibanju oziroma protestantizmu. Saj tudi kmečko-plebejska reformacija pri nas nima take širine in pomena kot v Nemčiji. Val te reformacije v obliki verskih sekt, »ki so sicer potegnile v revolucionarni situaciji vznemirjene duhove za nekaj časa v svoje območje, niso jih pa mogle trajneje zadržati« (Kardelj), je sledil obakrat po velikih uporih (prekrščevalstvo po uporu leta 1515, štiftarstvo desetletje po uporu leta 1573). Zdi se nekako tako, kakor da je bila to duhovna borba proti fevdalnemu sistemu takrat, ko je zastajala zaradi pritiska vladajočega razreda dejanska revolucionarna borba kmetov. Nedvomno pa je reformacija vplivala na notranjo, ideološko stran kmečkih uporov.

Le tam, kjer so posebne okoliščine dajale videz odpora proti fevdalizmu tudi protestantski obliki reformacije, je šel kmet v protestantizem. Takj primeri so bili predvsem na posestvih cerkvenih zemljiških gospodov (n. pr. na posestvih bamberskega, briiksenškega, freizinskega škofa itd.). Tu je potem ob protireformacijskem delovanju (n. pr. na Bledu) prišlo celo do obrambe kmetov s plemiške strani, ker je plemstvo v tem videlo vprašanje svojega političnega ugleda. Drugače je bilo s flacijanstvom, radikalno meščansko smerjo v protestantski reformaciji. Pojave flacijanstva imamo tudi na Slovenskem, vendar v omejenem obsegu, ker zanj na splošno ni bilo pogojev. Saj v Ljubljani celo Flacijev učencec Sebastijan Krelj, kot superintendent Trubarjev naslednik, ni »niti s svojim književnim delom niti s svojim javnim nastopanjem prenesel Flacijeve tradicije v izrazitejši obliki na naša tla«. Adiaphoristični spor, ki ga je sprožil Matej Klombner, je le slaboten odmev velikega boja ob tem vprašanju v Nemčiji; kontak se je s prevlado Trubarjevega stališča. Tu se zopet pokaže Trubarjeva spretnost, ki je svoje reformatorsko delo prilagodil našim prilikam. Ne smemo pozabiti, da je to čas, ko je cesar Ferdinand še upal na splošno reformo in začasno dovolil obhajilo pod obema podobama in poroko duhovnikom. Ni pa čudno, da se je v večji meri razširilo flacijanstvo le v Beljaku, največjem središču tranzitne trgovine, trgovine na velike razdalje, kjer je bilo meščanstvo v ostrem sporu s svojim mestnim gospodom, bamberskim škofom, zaradi mestne avtonomije in v sporu s plemstvom, ki je po priznanju bamberskega škofa deželnokneže suverenosti nad svojimi posestvi skušalo verjetno še bolj uveljavljati svoje pravice pri prometu skozi Beljak kot prej. Tu se je z izrazitejšo, radikalnejšo smerjo reformacije kmet povezal tem laže, ker je tu odločal še en moment več kot na ostalih cerkvenih posestvih. Po vsem tem je popolnoma razumljivo, da imamo v beljaški okolici edini primer pripravljenosti kmeta, braniti reformacijo proti akciji protireformacijske verske komisije. Pri organizaciji tega odpora pa beljaški meščani niso imeli majhne vloge.

To je nekako čutil tudi avtor, ko je poudarjal: »Onostranska usmeritev reformacije, ki se ni prav nič približala kmetom v njihovem obupnem boju za obstoj in življenje na domači grudi, je oslabila učinkovitost in silovitost ideolo-

gije, ki je v prvem trenutku obetala ostvariti evangeljsko pravičnost in ljubezen med ljudmi na zemlji. Isto je izrazil tudi pri sodbi o Trubarju, ki »je še ves tičal v sponah srednjeveške miselnosti ter obstoječega družbenega in političnega reda, da ni videl pravega obraza tistega ljudstva, kateremu je hotel z največjo ljubeznijo in požrtvornostjo služiti«. Toda pri tem naj poudarim, da je razumeti ta »služitve« v smislu protestantskega pojmovanja službe bližnjemu, ki je del božje službe.

V zvezi s flacijanstvom naj pripomnim, da adiaphoristični spor ni vse, kar se je zgodilo na Slovenskem v zvezi s Flacijevim nastopom, kot domneva avtor (73). Tudi drugi veliki Flacijev nastop, ki je sprožil spor o izvornem grehu, je našel odmeve na naših tleh. Jeseni leta 1575 sta v Celovcu, kjer je bil, kot se zdi, flacijanski krožek, poleg rektorja šole Hieronima Haubolda, zagovarjala Flacijeva teza tudi predikanta Lang in Ziegler. Augsburška veroizpoved jim je bila človeška norost; Haubold je označil stanovce celo kot od boga odpadle. Poseg stanov je zatrl vsako disputacijo o izvornem grehu z izgonom vseh treh iz dežele pa tudi flacijanstvo v Celovcu, ki v njem odslej, kolikor vem, ni več sledu (prim. Hermann, Handbuch d. G.-d. Herzogthums Kärnten II. Band, str. 165 sl., 182 sl. in Braumüller, Zur Gesch. d. Klagenfurter Schulwesens, Carinthia I 114 1924, str. 20; Gruden, Zgodovina slov. naroda, str. 709 navaja Zieglerja kot nasprotnika flacijanstva, toda verjetnejša se mi zdi Hermannova trditev).

Pri trditvi, da »je od vsega slovenskega reformacijskega gibanja ostalo samo tisto, kar je bilo prekaljeno v borbenem duhu flacijanstva« (74), je avtor spregledal dejstvo, da so se v Prekmurju, ki je v okviru Ogrske doživljalo svoj poseben razvoj tudi po kronanju Habsburžana za ogrskega kralja, ohranili protestanti in kalvinci še iz reformacijske dobe.

Pravilno je avtor domneval, da je prekrščevalstvo pospeševalo in poživljalo pri nas mit evangeljskega življenja na zemlji (82) (prim. Dingenauerja v Loserth, Eine neue Quelle zur G. d. Wiedertäufer in St., J. G. G. P. Ö. LVI [1935], 164—168). Še več, zdi se mi, da je celo štifatarstvo, v kolikor po mojem mnenju navezuje na prekrščevalstvo, odigralo isto vlogo. (Na to me navaja več dejstev. Štifatarji se med seboj nazivajo brate in sestre [vicedomski arhiv F I/135, listina 1584, 27. dec.]; pri zaslišanju štifatarjev iz Planine je bilo med drugim postavljeno tudi sledeče vprašanje: »Ob mit Jr fürnembem vnd Abred zwischen Jnn gewest das Si alles in Gemein miteinander halten ainen gleichen Seckhel haben, alls Schwester vnd Brueder zugleich darauss sein, vnd dar khein vnderscheid zwischen einander halten, auh der Obrighkait khain gehorsamb laisten sollen, wer solhes am Ersten fürbracht.« [vic. arhiv, F I/135]; le v zvezi s tem je nekako razumljivo izdajanje Jeroma Stopitranca za Kritusa). Posredna pomoč protestantizma s tem, da je napravil biblijo dostopno ljudstvu, pa je pri obeh gibanjih vseakor nesporna.

Nekako v zraku je obvisela trditev, da je povezanost slovenske cerkve s kranjskimi stanovci in preko njih z nemškim plemstvom določila politično in družbeno stališče naših reformatorjev (84). Mislim, da ni vzrok temu stališču v tej povezanosti, marveč v tem, kar je tudi to povezanost pogojilo, o čemer pa sem govoril že zgoraj.

K poznavanju stališča naših reformatorjev do oduševstva in pravične cene naj dodam še dvoje pripomb. Za odnos do oduševstva je značilen nastop Jurija Dalmatina, ki je v času svojega župnikovanja v škocjanski fari malo pred svojo smrtjo branil nekega svojega župljana pred odušenjem. V tem sporu je odločno obsojal oduševstvo in opozarjal svojega cerkvenega gospoda, turjaškega grofa Kristofa, da bi bilo pravično ščititi podložnika pred takimi nepravilniki, ne pa oduševati podpirati (Kaspert A., Jurij Dalmatin kot zagovornik škocjanskega župljana, ČZN XI [1914], str. 18—32). Kar se tiče pravične cene, pa so naši protestantje šli zaradi razvoja trgovine in proizvodnje v kompromis, slično kot tudi oficialni rimski cerkveni krogi. V smislu službe bližnjemu kot dela božje službe in v smislu uveljavljanja etičnega izvendružbenega načela karitativnosti je namreč vsakdo dolžan, da v svojem poklicu vedno služi in pomaga bližnjemu. Zato so razlikovali med dovoljenim in nedovoljenim dobičkom. Obsojali so velik, dopuščali pa »spodoben« dobiček. Trubar je namreč zahteval, naj se vsakdo »... na enim spodobnim dobičku zadosti inu za dobru ima inu tem ludem nih denar dobru plača, de on pravo mero inu vago daja... Kateri pak zvejstu kupuje ali rovna, ako

lih laisti ništer zabstojn ne da, inu vzame en spodoben dobiček, ta da eno almožno (miloščino).« (Trubar, Hišna postila II, str. 120).

Dotaknem naj se še vloge Trsta, ki mu avtor po mojem mnenju pripisuje nekoliko prevelik pomen. Trst je v primeri z mesti v zaledju v svojih težnjah po obvladanju trgovine na njem in v borbi za svojo politično avtonomijo res predstavljal nek izjemen slučaj v tedanjih naših razmerah. Stisnjen med Benetkami, ki vrše kontrolo nad Jadranskim morjem in večjim delom njegove vzhodne obale, in svojim zaledjem, zlasti Kranjsko, ki hoče direktno in mimo Trsta trgovati z Benečani oziroma beneško Istro, se Trst bori za trgovino svojega naravnega zaledja. Toda to skuša doseči s sredstvi srednjeveške mestne gospodarske politike, z monopolnim obvladanjem te trgovine ob pomoči deželnega kneza, ki mu daje v drugi polovici 15. in prvi polovici 16. stoletja vrsto privilegijev, ne pa z borbo za svobodo trgovine s svojim naravnim zaledjem (190 sl.). Vendar dobijo v tem boju v zaledju stvarno le tiste pravice, kakor jih imajo meščani vseh avstrijskih dežel, v monopoliziranju trgovine na svoj trg pa kljub vsem privilegijem in ukazom deželnega kneza še dolgo niso uspeli; iz zaledja je šla trgovina mimo njih na benečansko ozemlje. Težnje Tržačanov po monopolni obvladi trgovine v »zgornjih krajih« (ex partibus superioribus et Carnioliae) predstavljajo le poskus povezovanja naših pokrajin v večje gospodarsko področje, toda temu se zaledje z uspehom upira še ves ta čas. Zato ne moremo govoriti, da bi bil to čas dejanskega prvega oblikovanja in povezovanja slovenskega ozemlja v gospodarsko enoto v modernem smislu (192), čeprav so take težnje obstajale. Škof Bonomo je glasnik poznejšega razvoja v tem pogledu. Vendar sta tržaško okolje in sam Bonomo močno vplivala na Trubarja in po vsej verjetnosti nam je tu iskati začetke njegove zavesti k pripadnosti ubogemu slovenskemu ljudstvu, ki mu je pozneje hotel s »pravo« vero odpreti vrata v »nebeško kraljestvo«.

Vse zgornje pripombe in dopolnitve v nobenem primeru ne zmanjšujejo visoke znanstvene vrednosti omenjene razprave, s katero je po nesrečnem naključju prezgodaj umrl avtor dosegel doktorsko čast na ljubljanski univerzi. Zdi se mi, da ne pretiravam, če trdim, da smo v pokojnem dr. Albertu Kosu izgubili mnogo obetajočega znanstvenika, ki bi v doglednem času lahko dal sintezo naše reformacijske dobe ter tako izpolnil občutno vrzel v slovenskem zgodovinoписju. Ta ocena in te skromne vrstice naj mu bodo napisane in memoriam.

Gestrin Ferdo

F. Petrè, Rod in mladost Ivana Cankarja. Zbirka »Pogledi« 11—14. Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1947. 126 strani.

Ta knjiga je nedvomno pomemben doprinos literaturi o našem največjem pisatelju dobe pred prvo svetovno vojno, čigar »pisateljska tvorba obvladuje vso slovensko moderno in sega po svojem vplivu globoko v naš čas«, o pisatelju in človeku, čigar del je navduševal v dobi narodnoosvobodilne borbe naše ljudstvo, ki se je borilo tudi pod njegovim imenom proti okupatorju, fašizmu in izkoriščevalskim razredom za svojo nacionalno in socialno osvoboditev.

Ko se je avtor spustil na področje cankaroslovja, se je dobro zavedal, da ni mogoče obravnavati Cankarjevega dela brez poznavanja in analize družbenega okolja, iz katerega je Cankar izšel. Še več, da je treba poznati ves razvoj njegovega rodu, kajti ta kaže, »da Cankar ni le glasnik krivic in bolečine svoje duše, marveč da se je v njem zgostila stoletna izkušnja slovenskega ljudstva«. Ta zavest je rodila omenjeno knjigo, ki jo je imeti za uvod v nadaljnje avtorjevo raziskovanje v tej smeri, saj je, kar naj omenim, pred letom zopet objavil novo delo o Ivanu Cankarju (F. Petrè, Ivan Cankar rudarski kandidat, Novi svet IV, 1949, št. 10, 11, 12).

Ne da bi se spuščal na prikazovanje pomena avtorjevega dela za cankaroslovce in literarno zgodovino sploh, o čemer glej recenzijo A. Slodnjaka v Slavistični reviji I (1948), str. 291 sl., je treba tu poudariti vrednost te drobne, pa vendar bogate knjige tudi za zgodovinarja. Saj nam v ozkem pokrajinskem okviru Vrhnike in njene okolice ob Cankarjevem rodu podaja podobo gospodarskega in družbenega razvoja, ki jo v osnovnih črtah lahko apliciramo za velike predele slovenskega ozemlja. Z ozirom na ta opis bi morda lahko razdelili knjigo v dva

dela. V prvih petih poglavjih (Najstarejši Cankarji, Polgruntarji v Kotlu, Bajtarji in gostači, Kočar prevzema polgrunt in Tretjinarji na razpotju) nam daje Petré zaokroženo sliko usode podeželskih nižjih slojev v obdobju razkroja fevdalizma pri nas. Proces diferenciacije vasi, ki je v vedno večji meri napredoval na Slovenskem od 16. stoletja dalje, ko se je skoraj ob enakem številu gruntov javljali na podeželju vedno številnejši sloj kajzarjev in ljudi brez zemlje, je zajel tudi Cankarje, o katerih avtor ugotavlja, da so spadali »z redkimi izjemami... od davna, stoletja nazaj, med gostače-dninarje brez lastne zemlje in doma ter med hlapce in deklee«. Ob primeru Cankarjev so nanizane težnje teh slojev po zemlji in načini, kako so prihajali do nje, kar pa se je le redko zgodilo, težnje po izboljšanju socialnega in gmotnega položaja, kar je podilo vse Cankarjem enake tudi v obrt v mestne naselbine že pred in po odpravi nevoljništva in je prikazana beda in trpljenje vaškega proletariata, ki je našel skorjo kruha na podeželju. Ob ugotovitvi, da so bili Cankarji predstavniki izrazitega kmečkega proletariata, se nam vsiljuje vprašanje, kakšni so bili obseg, velikost in način zaposlitve najnižjih kmečkih slojev v tem obdobju v okviru samega podeželja na Slovenskem sploh. Saj prodiranje proizvajalnih odnosov zgodnjega kapitalizma na vas v obliki založništva, manufakture od 18. stoletja dalje, podeželska obrt, trgovina in kar je z njo v zvezi, proti čemur se cehovsko meščanstvo bori vse obdobje razkroja fevdalizma od 14. stoletja dalje, nikakor niso mogli preživeti vedno bolj množče se vaške revščine. Tudi beg v mesta je bil pri vseh ovirah, ki so se mu postavljale, le slaboten ventil, skozi katerega je v obdobju fevdalizma bežala odvečna delovna sila s podeželja. Skozenj so prihajali v mestno naselbino v gospodarskem pomenu besede tudi Cankarji, med njimi Cankarjev stari oče Jakob, ki si je leta 1823 ustvaril družino na Vrhniki. Družina njegove žene pa je predstavljala primer, »kako si je skušala emigracija iz zaledja v trg rešiti svoje gospodarsko vprašanje z združitvijo kmečkega življenja s trškim«, kar je vsekakor tipično za celotno slovensko ozemlje. S tem pa nekako prehajamo že v drugi del knjige, ki je v glavnem zajel čas prvega obdobja kapitalizma pri nas nekako do 90-ih let preteklega stoletja. V šestih poglavjih (Prve generacije trških krojačev, Materin rod, Zakon Cankarjevega očeta, Jožef Cankar ustanavlja bralno društvo, Otroška leta, Gojenec deželnega nemštva) sledimo življenju Cankarjevega starega očeta in mladostni dobi samega Cankarja, ob njih pa rasti kapitalizma in kapitalističnih odnosov ter ob tem osnovnem procesu na vrhniškem primeru še vsem drugim značilnim pojavom na Slovenskem te dobe: nastajanju socialne strukture, kot jo poznamo konec druge polovice 19. stoletja, razvoju socialnih nasprotij, narodnemu gibanju, političnim borbam in kulturnim razmeram, med njimi šolstvu še posebej. Usodi propadajočih kmetov in srednjih slojev — obrtnikov v mestih, ki so se hoteli rešiti iz uničujočih objemov kapitalizma s sezonskim delom, seveda brezuspešno, in končavali pri proletariatu, je sledil tudi Cankarjev oče. Če se je stari oče še obdržal, pa je moral oče, kot verjetno del one polovice od dve sto petdesetih obrtnikov, ki so v času od 1870 do 1890 na Vrhniki propadli, iti v Bosno s »hrvatarji« na sezonsko delo. Iz življenja same Vrhnike je treba poudariti dvoje avtorjevih ugotovitev. Na eni strani, da je socialno nasprotje poglavalno trško reakcijo že ob prvi manifestaciji delavstva, čeprav na kulturnem področju, »na pozicijo najostrejšega družbenega nastopa«. Bralno društvo, ki so ga ustanovili leta 1876 delavci in mali obrtniki, med njimi Cankarjev oče, z namenom, da bi si z njim odprli »pot samovzgoje k izobrazbi in kulturi«, je pod pritiskom tega nastopa kmalu prenehalo. Na drugi strani pa, da sta se že v začetku 80-ih let, torej še preden je Šuklje zagovarjal kompromis s kranjskim nemštvom v deželnem zboru, »sredi zagona slovenske narodne borbe v trgu laže našla slovenski in nemški politični tabor, kot pa sta se mogla najti tenka slovenska malomeščanska plast in nižji sloj, to je kmetje, obrtniki, delavstvo in dninarji«.

K posameznim poglavjem naj dodam še nekaj pripomb: Moč fevdalno-monarhične države ni rasla šele po zlomu organiziranega revolucionarnega gibanja v 16. stoletju, kot sledi iz avtorjeve formulacije (19), marveč že od konca 15. stoletja dalje. V borbi s partikularizmom deželnih stanov je v 16. stoletju moč razvijajoče se centralizirane države sicer še zelo nihala, vsekakor pa je od zloma politične moči protestantskih stanov neprestano rasla. Ne morem se tudi strinjati s trditvijo, da se je morala kmečka množica omejevati po tem

stoletju le na pasivno obrambo svojih življenjskih pogojev vse do novega revolucionarnega vada leta 1848 (19). Res, da niso zajele revolucionarne akcije kmetov po tem času celotnega slovenskega ozemlja, toda v ožjem okviru sledimo v bistvu revolucionarnim nastopom kmetov še vso to dobo.

Reforme prosvetljenega absolutizma niso izšle iz teženj fevdalcev (33), marveč zaradi potreb države od vladarja samega, ki pa se je pri tem predvsem opiral na razredne težnje buržoazije. Dalje, s formulacijo »Prevedba iz konca osemnajstega stoletja je bila tako vmesna postaja med čistim fevdalizmom (ali je pred tem res še »čisti« fevdalizem?) in zemljiško odvezo, ki jo je prinesla revolucija leta 1848« (34) ni zajeta vsa vsebina problema razkrajanja fevdalnega sistema v tem obdobju. Podložniško razmerje kmeta do zemljiškega gospoda se je izražalo v dvojnem razmerju: stvarnem in osebnem. Če se torej omejimo le na prevedbo, ki je res močno dvignila podložnikove pravice do uživanja podložnega zemljišča in razrahljala s tem stvarno razmerje, nismo povedali še vsega. Zato bi moral avtor upoštevati še nevoljniški patent, saj spada tudi k tej »vmesni postaji«. Z njim je namreč odpravljena druga, osebna stran podložniškega razmerja (glebae adscriptio). Za marsikaterega podložnika, ki je dobil kmetijo po kupnem pravu že v prejšnjih stoletjih, pa je odprava nevoljništva pomenila edino pridobitev tega časa v rahljanju fevdalnih vezi.

Trditi, da delavski razred v Ljubljani vse do ustanovitve »Društva za izobraževanje delavcev v Ljubljani« leta 1870 ni imel svoje organizacije (91), ni točno. Tudi če ne upoštevamo društva rokodelskih pomočnikov v 50-ih letih, ki ima še povsem cehovski značaj, je vendar tu že leta 1868 ustanovljeno društvo grafičnih delavcev. Prej omenjeno društvo je pa res prvo društvo, ki je vključevalo v svojem okviru delavce brez ozira na stroko, in morda je avtor mislil na to, ko je postavil svojo trditev.

H koncu naj ponovno poudarim pomembnost te knjige, katere se bo moral poslužiti vsak literarni zgodovinar, ki se bo bavil s Cankarjem, bo pa seveda zelo koristila tudi zgodovinarju, zlasti za obravnavano obdobje 19. stoletja.

Gestrin Ferdo

Istorijski arhiv Komunističke Partije Jugoslavije, tom II. Kongresi i zemaljske konferencije KPJ, 1919—1937. Istorijsko odeljenje Centralnog Komiteta KPJ, Beograd 1949. Strani 498.

Zgodovina KPJ sicer še ni napisana, nimamo pa že obilo splošno dostopnega gradiva, ki osveščuje delovanje KPJ. Med najvažnejše tako gradivo spada kongresni in konferenčni material, ki je izšel v II. knjigi Zgodovinskega oddelka CK KPJ.* Kongresno gradivo je ponatisnjeno v celoti, manjkajo samo dokumenti prve partijske konference, ki je bila julija 1922. leta na Dunaju in druge partijske konference, ki je bila tudi na Dunaju maja 1923. leta. Del dokumentov obeh partijskih konferenc se po podatkih, s katerimi razpolaga uredništvo arhiva, nahaja v Marx-Engels-Leninovemu inštitutu v Moskvi, od koder jih seveda ni za ponatis ni bilo mogoče dobiti.

Poleg dokumentov kongresov, ki so, kakor že omenjeno, popolni, in konferenc, od katerih manjkajo dokumenti kar za dve, je redakcija v »Prilogah« (stran 271—414) in »Dodatkih« (stran 417—468) objavila še vrsto drugih važnih dokumentov. Tako so v »Prilogah« objavljeni dokumenti Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, ki je bila v letih 1923 in 1924 legalna oblika KPJ. Vse, kar se nanaša na spore v NDSJ, je prav tako priobčeno, ker gre za spore v sami KPJ.

V »Prilogah« pa so najvažnejši tisti dokumenti, ki se nanašajo na dobo od l. 1935 do 1937, ko se je Partija znatno okrepila in je postala posebno v Sloveniji voditelj širokega ljudskega gibanja, saj je prerasla nasprotne sile tako, da ji niso mogle več v znatni meri škodovati.

* V prvi knjigi, ki je izšla prav tako l. 1949 v dveh zvezkih, so ponatisnjeni trije letniki »Borbe«. Prvi zvezek s ponatisom »Borbe« letnika 1941 ima 382 strani, drugi zvezek s ponatisom »Borbe« letnikov 1942 in 1943 pa obsega 506 strani. Ponatisnjeno gradivo ni komentirano.

V »Dodatku« so tiskani še dokumenti Kominterne iz let 1922 do 1928, seveda samo taki dokumenti, ki imajo zvezo z našo Partijo in tako doprinašajo k osvetlitvi tega razdobja partijske zgodovine. Ti dokumenti so važen doprinos k spoznavanju notranje partijske borbe, predvsem o nacionalnem in kmečkem vprašanju, kakor tudi frakcijske borbe v tem razdobju.

Razen teh so v »Dodatku« tiskane tudi še resolucije posameznih partijskih organizacij in resolucija CK SKOJ, sprejeta v zvezi z Odpriim pismom Izvršilnega komiteta Komunistične Internacionale. Ti dokumenti so važni predvsem zaradi tega, ker dokazujejo, da frakcijska borba ni mogla spraviti z revolucionarne poti večine članov Partije. Iz teh dokumentov pa so tudi vidne težnje članstva Partije, da se v KPJ likvidira frakcionaštvo. Dokaz za to, da je članstvo KPJ šlo svojo revolucionarno pot kljub frakcijskim borbam, so nam številne stavkovne in druge akcije, ki so se nizale druga za drugo od ustanovitve Partije do l. 1941, ko je Partija organizirala in prevzela vodstvo osvobodilnega gibanja vseh jugoslovanskih narodov.

Kot zadnji dokument je v »Dodatkih« priobčen govor Togliattija, ki je prisostvoval IV. kongresu KPJ v oktobru 1928 v Dresdenu kot predstavnik Komunistične Internacionale.

V posebnih »Opombah redakcije« (stran 469—472) so navedeni še viri priobčenih dokumentov. Zelo važna so na koncu knjige »Pojasnila« (stran 473 do 486), to so opombe k tekstu, ki jih bo za drugo izdajo seveda treba še dopolniti.

Knjigi je dodan tudi tolmač okrajšav (stran 487—488) in Predmetni register (stran 489—494) in Register (stran 495—498).

Kakor že poudarjeno, je ta knjiga, obsegajoča 498 strani, zelo dragocen prispevek za osvetlitev posameznih obdobj partijske zgodovine. Z uspehom bo to gradivo uporabljal predvsem tisti, ki je dobro proučil vse referate V. kongresa KPJ, še bolj pa seveda tisti, ki je bil že tiste čase politično aktiven v vrstah Partije.

Presledki med konferencami in kongresi so veliki in dokumenti, priobčeni v arhivu, ne predstavljajo kontinuitete, saj je med Vukovarskim kongresom SDPJ(k) junija 1920. leta in III. konferenco KPJ decembra 1923. leta v Beogradu preteklo več kot tri leta.

Tudi če bi ne manjkali dokumenti obeh partijskih konferenc v juliju 1922. leta in v maju 1923. leta na Dunaju, bi še bila praznina, Res je, da sta se vršila v prvi polovici l. 1921, to je pičlo leto po Vukovarskem kongresu, dva razširjena plenuma Centralnega partijskega sveta, ki sta gotovo obravnavala in analizirala vso dobo po Vukovarskem kongresu, toda ta material ni priobčen in zato manjka kontinuiteta v dokumentih med Vukovarskim kongresom in III. partijsko konferenco KPJ. V tem času se je v Beogradu menjalo kar šest vlad. Od teh je druga Vesnićeva vlada (od 18. VIII. 1920 do 1. I. 1921); v kateri je bil Drašković notranji minister, objavila 30. decembra 1920 obznanje proti KPJ. Leta 1921 pa je beograjski protiljudski parlament sprejel zakon o zaščiti države, po katerem se je delovanje v ilegalni KPJ strogo kaznovalo.

Med III. konferenco v decembru l. 1923 in III. kongresom KPJ v juniju 1926. leta so prav tako pretekla skoraj tri leta. V tem času se je menjalo v Jugoslaviji prav tako šest vlad, med katerimi sta bili dve Pašić-Prubičevićevi (zloglasni PP-režim, prva od 21. maja do 27. julija 1924, druga pa od 6. novembra 1924 do aprila 1925). PP-režim je poskušal z masovnim terorjem fašistične Orjune po Mussolinijevem načinu zatreti revolucionarno delavsko gibanje. To je slavno razdobje KPJ, kajti četudi je bilo partijsko vodstvo neenotno, razbito v frakcije in grupe, je partijsko članstvo, naslanjajoč se na široke ljudske množice, kljubovalo vsem nasiljem Orjune in je končno bila Orjuna tista, ki je morala odnehati.

Kako drugače se je končal boj med italijanskim fašizmom in delavskim razredom pod vodstvom KP Italije! V Italiji je 1922. leta podlegla KPI, ki danes sploh ni več revolucionarna stranka, ker je prepustila osvoboditev italijanskega delavskega razreda oboroženi sili Sovjetske zveze. Enako stališče so zavzele druge informbirojevske Partije in se tako podredile politiki interesnih sfer med zapadom in vzhodom.

Med III. kongresom julija 1926. leta in IV. kongresom oktobra 1928. leta v Dresdenu sta pretekli dve leti in pol.

Leta 1928 je bilo že jasno, da jugoslovanska reakcija pripravlja diktaturo, partijsko vodstvo pa kljub temu ni poskušalo organizirati širokega ljudskega gibanja proti reakciji, ki je pripravljala diktaturo, temveč je svoje sile izžirpavalo v težkih frakcijskih borbah, ki so pretile, da v začetku leta 1928 popolnoma razbijejo Partijo. Edino v Zagrebu, kjer je deloval tudi tov. Josip Broz, je bila tako imenovana antifrakcijska skupina, ki je nastopila proti nenačelni borbi frakcij in s tem proti razbijanju Partije.

Od meščanskih strank — razen Kmečko-demokratske koalicije in posameznih politikov, kakor je prav dr. Ribar — sprva ni nastopila proti diktaturi nobena stranka, KPJ pa se tudi ni mogla uspešno upreti, ker je bila razbita zaradi frakcijskih borb, tako da so oblastniki imeli vtis, da jim je zagotovljeno dolgo in relativno mirno vladanje.

Vlada, ki jo je 27. julija 1928 sestavil dr. Korošec (ki je zase obdržal tudi resor notranjega ministrstva), je bila nekaka prehodna vlada. Neposredno po umoru Radića še ni kazalo proglasiti niti diktature niti sestaviti »parlamentarne« vlade na čelu s prononsiranimi Velikosrbi, ker bi hrvatsko ljudstvo na tako dejanje reagiralo kot na očitno izzivanje in provokacijo, zato je bil za predsednika vlade določen dr. Korošec, zvesti agent dvora.

Za proglasitev diktature 6. januarja 1929 je prevzel vso odgovornost kralj Aleksander, ki je določil Živkovića, komandanta svoje garde, za predsednika vlade in za notranjega ministra. Ta vlada je takoj udarila po ilegalni KPJ. Zaprla je vodilne komuniste, med njimi tudi sekretarja Partije Djuro Djakovića in ga 24. aprila 1929 zavrtno umorila.¹ Temu nezaslišanemu zločinu in drugim zločinom je pripisati, da je med IV. kongresom KPJ in IV. konferenco preteklo skoraj 6 let, medtem ko so bili prej presledki med kongresi in konferencami veliko manjši. Nekaj mesecev pred konferenco KPJ, ki se je vršila decembra 1934. leta v Ljubljani, je bila pokrajinska konferenca KPJ za Slovenijo, katere se je udeležil tudi tov. Tito.

Ta konferenca je za delo Partije v Sloveniji večje važnosti kakor IV. državna konferenca, na kateri se je še močno uveljavil Gonkaičev vpliv.²

V šestih letih med IV. kongresom in IV. konferenco se je politična situacija v Jugoslaviji zelo spremenila. Diktatura je že po nekaj letih zašla v slepo ulico. Rekonstruirani Živkovićevi diktatorski vladi (30. sept. 1931 in 6. januarja 1932) gospodarskega in političnega položaja nista izboljšali. Tudi ga ni izboljšala ustava, ki jo je oktobra kralj Aleksander 1931. leta. Tako je 4. aprila 1932 general Živković moral prepuštili predsedniško mesto Marinkoviću, ta pa že 4. julija istega leta Srskiću, ki je za tem 5. novembra 1932 sestavil svojo drugo vlado, dokler je 27. I. 1934 ni zamenjal kabinet Uzunovića. Tudi Uzunović je dvakrat preosnoval svojo vlado: 18. aprila in 22. oktobra 1934. leta. Vlada zadnje preosnove pa je morala demisionirati že 20. decembra 1934. leta, da bi napravila mesto Jevtićevi vladi, ki je — da bi rešila situacijo — razpisala celo volitve, toda kljub »zmagovitim« volitvam se je držala samo še šest tednov.

Po padcu Jevtićeve vlade pa ni prišla na krmilo združena opozicija, temveč JRZ, ki sta jo formirala Stojadinović in Korošec. V tem času je bilo ljudsko gibanje pod vodstvom Partije že tako močno, da je lahko kljubovalo terorju te vlade, ki je morala na vseh straneh popuščati, ker je tudi državni aparat sam postal nezanesljiv, tako da marsikaterega ukrepa vlade proti opoziciji ni izvedel, ali pa ga je izvedel samo formalno.

¹ V uvodu k poglavju: IV državna konferenca (Ljubljana — december 1934) stran 219 je pomotoma zapisano, da je bil Djuro Djaković zverinsko ubit v zagrebški policiji, medtem ko je splošno znano, da je bil Djaković zavrtno ubit na jugoslovansko-avstrijski meji pri Mariboru.

² Ves material prav te IV. državne partijske konference je izšel l. 1935 (pod krinko »Zima v Sloveniji«) tudi v slovenskem prevodu, ki pa je tako slab, da je vsakomur priporočati, da uporablja originalni tekst, priobčen v »Istorijskem arhivu« na straneh 219 do 268. Brošura je itak ohranjena v majhnem številu izvodov.

Junija 1935. leta se je vršil plenum CK KPJ, ki je v posebni resoluciji ocenil rezultate petomajskih volitev. Ta resolucija je v zborniku dokumentov tudi priobčena. Važne so prav tako smernice, ki jih je dal Politbiro CK KPJ o nalogah KPJ po VII. kongresu Komunistične Internacionalne. To so smernice o tem, kako je treba organizirati borbo proti fašizmu v obliki Ljudskih front.

Aprila 1936 se je ponovno sestal plenum CK KPJ, ki je obravnaval položaj in naloge KPJ. Po tem plenumu je bilo v poletju leta 1936 posvetovanje pri CK KPJ v Moskvi. Posvetovanju je bila predložena resolucija CK KPJ o taktiki in delu Partije, katera je prav tako priobčena.

V letu 1937 sta se vršila ustanovna kongresa KP Slovenije in KP Hrvaške. Od kongresnega materiala sta priobčena proglaša ustanovnih kongresov. S tema proglašoma je zaključeno 414 strani obsegajoče poglavje Kongresi in državne konference KPJ 1919—1937.

Sledi poglavje: Komunistična Internacionala in KPJ (1922—1928). Gradivo K. I. bo treba glede na najnovejše izkušnje z Informbirojem posebno kritično študirati in uporabljati. Vsekakor je eno gotovo, da K. I. nosi odgovornost za marsikatero napako, ki je šla na račun KPJ. Dokaz za to, da smernice K. I. tudi pred Informbirojem niso bile vedno zveličavne, so med drugim zgodovinska dejstva, da številčno mnogo močnejše Partije, kakor je bila jugoslovanska, niso znale izkoristiti objektivnih pogojev za revolucijo. Danes nam je jasno, da je to pripisati temu, da so take Partije premalo rasle iz svoje sredine in se vse preveč podrejale različnim smernicam oziroma diktatom. V novejšem času pa take Partije kar tekmujejo med seboj v prečenjavanju dobrih nasvetov iz Moskve in gonji proti Jugoslaviji, ki gradi socializem pač tako, kakor to najbolj ustreza danim pogojem.

Za osvetlitev delovanja Partije v slovenskem okviru (kar pa bi bil doprinos k splošni partijski zgodovini), bi bilo potrebno, da se čimprej zbere in ponatisne gradivo pokrajinskih in drugih važnih partijskih konferenc in posvetovanj. To gradivo bi skupno z gradivom, ki so ga zbrali ostali republiški Centralni komiteji, izpolnilo marsikatero vrzel, ki je morala nastati v zborniku, ki prinaša samo dokumente kongresov in državnih konferenc. Naša Partija, ki je delovala pod najtežjimi ilegalnimi pogoji, mnogokrat ni mogla sklicati konference takrat, kadar je imela to za potrebno. Tako priobčeni dokumenti navidezno ne predstavljajo kontinuitete v delovanju Partije, ki pa je v resnici bila, če izvzamemo prvo in drugo leto monarhofašistične diktature, ko so bili fizično likvidirani mnogi voditelji Partije in SKOJ-a, tako da je Partija ostala brez vodstva.

Ivan Kreft

Dr. Ivan Ribar: Politički zapisi. I. del, strani 223, 1948, II. del, strani 229, 1949. Prosveta, Beograd.

Dr. Ribar je v svojih »Političkih zapisih« razkril protiljudsko delovanje bivših jugoslovanskih meščanskih strank in politikov, njihovo udinjanje imperia-lističnim in fašističnim državam, njihove medsebojne spletke, vmešavanje dvora v te spletke ter njihovo vzajemno borbo proti KPJ. Posrečilo se mu je to v mnogo večji meri kakor Pribičeviću v njegovi, v francoščini izišli knjigi: Diktatura kralja Aleksandra*. Pomen Pribičevićeve knjige je bil v tem, da je v času, ko so jugoslovanski narodi ječali pod terorjem monarhofašistične diktature, opoznila svetovno javnost na metode, katerih se poslužujejo v Jugoslaviji kralj Aleksander in drugi oblastniki proti borcem za demokracijo in ljudske svoboščine.

»Politički zapisi« potrjujejo, da kralj Aleksander in pozneje princ Pavle nista nikoli izbirala sredstev v svoji politiki neomejenega vladanja, hitrega bogatenja, teptanja vsake, tudi meščanske demokracije, in zatiranja jugoslovanskega ljudstva. Kdor je dvoru nasprotoval politično ali kdor je dvor pri provizijah za državne nabave in drugih dobičkanosnih poslih premalo upošteval, ali je bil pri takih ali sličnih poslih v napoto, je bil odstranjen s položaja,

* Pribičévitch, Svetozar: La dictature du roi Alexandrē. Contribution à l'étude de la démocratie. (Les problèmes Yougoslave et Balkanique). Documents inédits et révélations. Paris, P. Bossuet, edit. 1933, 324 str. 80°.

pa tudi likvidiran, če so se ga hoteli rešiti za vedno. Pri tem posebno Aleksander ni izbiral sredstev, kakor to dokazuje primer polkovnika Apisa, ki je bil v solunskem procesu krivično obtožen, obsojen in justificiran. Drug tak primer, ki ga navajata Ribar, je bila usmrtnitev Stjepana Radića v parlamentu. Zla usoda pa je čakala tudi Pribičevića, ki se je z begom rešil iz krempljev Aleksandrovih likvidatorjev.

Posebno dobro je dr. Ribar osvetlil dvoilično vlogo vatikanskega, dvorskega in nazadnje nacističnega agenta dr. Korošca. Ribar ugotavlja, da je dr. Korošec tudi kot »opozicionalca« ostal v sili z dvorom in da je vestno izvrševal vse Aleksandrove in Pavalove direktive. To dr. Ribarjevo ugotovitev potrjujejo mnoga dejstva, tako tudi dejstvo, da je Aleksander po umoru Stjepana Radića zaupal dr. Korošcu poleg notranjega ministristva tudi mesto ministrskega predsednika in da ga je nato vzel v svojo prvo diktatorsko vlado. Prav tako je dr. Korošec napravil razne politične usluge tudi princu Pavlu, ki ga je Korošec pridobil za vse tesnejše sodelovanje s fašistično Italijo in Nemčijo. Ob petomajskih volitvah se je himavsko pogajal z Združeno opozicijo za skupen nastop pri volitvah proti Jevtiću. V resnici pa se je dr. Korošec s predhodnim pristankom memškega poslanika v Beogradu von Heerena dogovoril že prej s princem Pavlom in Stojadinovićem za novo vlado, ki bo po volitvah zamenjala Jevtićevo in po Göringovem nasvetu vodila profašistično notranjo in zunanjo politiko. Dr. Korošec je nameraval tako dolgo vleči Združeno opozicijo za nos, da bi le-ta v Sloveniji zamudila rok za vložitve kandidatnih list, s čimer bi bil onemogočen nastop opozicije po vsej državi, ker je po zakonu bila dopuščena samo državna lista s kandidati po vseh banovinah. Zaradi budnosti KPJ, ki je Koroščevo namero odkrila, se to ni posrečilo.

Kmalu po volitvah, in sicer 24. junija 1935, je dr. Korošec vstopil v Stojadinovićevo vlado kot notranji minister in njegova vloga dolgoletnega »opozicionalca« bila kompromitirana. Vendar so se še vedno našli ljudje, ki so Koroščevo taktiko zagovarjali kot koristno za slovenski narod.

Dvor pa ni imel samo enega Korošca. Pri gospodarskih in trgovskih poslih se je posluževal predvsem takih strokovnjakov, kakor sta bila dr. Stojadinović in dr. Kojić, ki sta bila vmešana v nešteto prevar in korupcijskih afer, pa vendarle nista prenehala igrati važne politične vloge. Dr. Stojadinović, iznaša dr. Ribar, se je Aleksandru zameril samo zaradi tega, ker je dobil visoko provizijo pri nekem poslu, obljubljaljoč, da bo provizijo delil z Aleksandrom. Ko pa je provizijo dobil, jo je zadržal zase. Po Aleksandrovi smrti je Olga pri princu Pavlu dosegla, da se je pobotal s Stojadinovićem, kar je bilo v gmotno korist obeh.

Ze iz tega se vidi, da so dr. Ribarja, idealnega in poštenega meščansko-demokratskega politika, najbolj motile nepoštenost, korupcija in intrigantstvo, ki jih je uvajal dvor v dnevno politično življenje. Dr. Ribar je zahteval od vsakogar poštenost, prezrl pa je sprva, da je bil »nepošten« ves sistem stare Jugoslavije in da so pošteni meščanski politiki bili redka izjema.

Jasno je, da se je moral dr. Ribar v svojih zapiskih v glavnem omejiti na delovanje raznih meščanskih strank, manj pa na delovanje KPJ, s katero je dobil posredno stike šele l. 1935, ko je začel v vrstah KPJ aktivno delovati njegov sin Lola. Pa tudi v tej dobi je spremljal samo razne legalne akcije Partije, predvsem njeno iniciativo in poskuse ustanovitve Ljudske fronte.

Četudi je dr. Ribar na več mestih omenil ukrepe, ki so jih beograjski režimi podzemali proti KPJ, ni bil njegov namen, pisati kaj več o delovanju KPJ, saj sam v uvodu pravi, da je že v Bihacu 15. jan. 1943 končal zapiske pod naslovom »Jugoslovanska begunska vlada in politične stranke«. Prav ta prvi naslov, ki ga je dal dr. Ribar svojim zapiskom, kaže, da si je dr. Ribar postavil predvsem nalogo, opisati protiljudsko delovanje vlad in strank, ki so pri nas vedrile in oblatile do leta 1941. Prvi del je napisal samo po spominu, drugi del pa tudi po svojih ohranjenih beležkah iz tiste dobe. Ni pa bil in tudi ni mogel biti njegov namen, obširno pisati o ljudskem gibanju pod vodstvom Partije, saj pravi zopet v uvodu I. dela, da so mu bila edino pomagala pri pisanju osebna opazovanja oziroma njegovo aktivno sodelovanje v političnostrankarskem življenju skozi 30 let. Jasno je, da je dr. Ribar tudi iz Slovenije poznal le oficialne politične ljudi: predstavnike SLS, SDS in SKS, s katerimi se je srečaval v Beogradu

in o njih je tudi pisal, ni pa mogel spremljati ilegalnega in pollegalnega progresivnega gibanja pod vodstvom Partije v Sloveniji.

Če pogledamo nazaj v leta 1923 do 1927, vidimo, da je bilo takrat posebno v Sloveniji močno ljudsko gibanje proti fašistični »Orjuni«, mimo in proti političnim predstavnikom, ki so zastopali Slovence v Beogradu. »Orjuna« je v letih 1924 in 1925 uživala direktno zaščito PP-režima, toda v borbi z ljudskim gibanjem je kljub temu podlegla. Prav tako smo imeli široko gibanje proti diktaturi, ki ga je v letih 1932 in 1933 že vodila Partija. To gibanje se je v letih 1934 in 1935 tako razmahnilo, da je postalo varen faktor v slovenskem političnem življenju in je po VII. kongresu Komunistične Internacionale nastopilo kot Slovenska ljudska fronta. Prav tako je Partija po Hitlerjevem prihodu na oblast sprožila široko gibanje proti fašistični nevarnosti in za mir, ki je zbralo v svojem okrilju že takrat skoraj vse tiste, ki so se l. 1941 pod vodstvom in na poziv Partije uprli okupatorju. Med temi je bil sam dr. Ribar. To vlogo KPJ je opisal dr. Ribar le toliko, kolikor je njeno vlogo poznal iz perspektive poštenega meščansko-demokratskega politika, ki nikoli ni odobravал ukrepov, katere je režim podvzemal proti KPJ. V Jugoslovanski demokratični stranki je bil dr. Ribar prav zaradi takega svojega stališča zadnja leta popolnoma osamljen, brez vsakega prijatelja in somišljenika, dokler ni sam prelomil tudi s stranko in sledil svojima sinovoma Loli in Jurici.

V knjigi je tudi nekaj tiskovnih napak. Tako je v prvi knjigi, stran 133, pri »Orjuni« v oklepaju tiskano »Organizacija jugoslovanske omladine« namesto »Organizacija jugoslovanskih nacionalistov«, kar je v drugi knjigi že popravljeno. Bolj moti tiskovna napaka v drugem delu na strani 25, zadnji odstavek, kjer je letnica 1922 namesto 1924 — letnica demisije prvega PP-režima in formiranje vlade Davidovič-Korošec-Spaho (od 27. julija 1924 do 6. novembra 1924).

*

Dr. Ribarjevi zapisi so vsekakor zelo zanimivi in bodo koristno služili vsakomur, ki želi spoznati delovanje meščanskih vlad in strank od nastanka Jugoslavije do leta 1935 oziroma do leta 1941. Obdobju 1935—1941 bo Ribar posvetil III. zvezek svojih Političnih zapisov. Izid tega zvezka je že napovedan.

Ivan Kreft

Metod Mikuž: Iz Dolomitov na Rog. Dokumenti IX. Slovenski knjižni zavod v Ljubljani 1947. Ilustriral in opremil Božidar Jakac. Str. 134 + (II). 8°.

Mikuževa knjiga »Iz Dolomitov na Rog« je knjiga, ki se z dogajanjem narodnosvobodilnega boja bavi na poseben način. Na zunaj je razdeljena v dve poglavji: »Na pot« in »Rog«. Jedro prvega poglavja je preselitev in potovanje vrhovnih organov osvobodilnega gibanja iz »Dolomitov« v neposredni okolici Ljubljane na daljni Rog, drugega pa življenje na Rogu, na bazi vrhovnih organov osvobodilnega gibanja. V obeh poglavjih je pokazal pisec v glavnih črtah vznik, potek in zmago osvobodilnega gibanja. Črta tega podajanja ni ravna, ni »zgodovinska«, spušča se v stran, seže nazaj, pa tudi naprej, kakor se mu zdi prav in potrebno. Opise prepleta s svojimi osebnimi doživljaji, »Na Rogu« še posebej pripoveduje o delu vodilnih organov, o partizanski vztrajnosti, iznajdljivosti in konspirativnosti, o kurirjih, bolnicah, urejevanju oziroma pisanju osrednjih listov. Mikuževa knjiga svedoča ni zgodovina, pa tudi ne pravi memoar, čeprav je temu še najbližja. Kljub vsemu pa je ta reportaža nadvse dragocen prispevek k poznavanju osvobodilnega gibanja, zlasti pa partizanstva. Pisec, ki je sam bil partizan, je znal spretno povedati tisto, kar je bilo za partizane značilno. Njegove oznake so kratke, jedrnat in tudi točne, kolikor se namašajo na tipe, kakršne opisuje. Slabih strani pisec ni hotel opisovati. Še tam, kjer bi jih bralec mogel slutiti, jih hitro zabriše in gre preko njih. Bralec čuti, da je pisec hotel povedati in opisovati samo tisto, kar je bilo v partizanih lepega, prijetnega, junaškega in vzglednega. Opisi so zato marsikdaj ostali bolj na površju in so preveč splošni, da, celo skopi. Prav tako so estetsko močnejši tisti opisi, ki so prežeti z neposrednim osebnim doživljanjem, medlejši, celo mehancični pa tisti, v katerih govori po

pripovedovanju drugih. Toda če odmislimo piščeve šibke strani v knjigi, ki so posledica njegove posebne volje, pokazati sliko partizanstva z lepše strani, moramo reči, da je svoj namen dosegel. Kdor je bil sam partizan in je doživljal domovinsko vojno kot pravi aktivist ali borec s puško v roki, bo priznal, da je Mikuž prispeval k poznavanju partizanstva dragocen delež, ki zraven v jedru ustreza resnici. Za zgodovinarje pa je važno ravno to. Kar se tiče resnice dejstev, moramo reči, da pri tem ne gre toliko za dejstva in notranje ter zunanje silnice vojaškega ali političnega življenja v partizanih, ki se bo iz drugih pisanih dokumentov dalo prikazati še boljše, temveč gre pri tem za dejstva bolj »vsakdanjega« življenja, sistema in oblik tega življenja, ki jih pisec tako obilno razkriva. Za zgodovinarja pa je tudi to važno. In v tem je posebna vrednost knjige. Dokumentarno vrednost predstavljajo tudi Jakčeve ilustracije, ki se nanašajo na osebe in kraje, ki jih pisec omenja v knjigi.

Mikuževa knjiga je pisana v preprostem in lahko umljivem jeziku, ki ji bo stalno olajševal pot v najširše ljudske sloje. Večja smiselna napaka se je vrnila na strani 45 v stavku »Po okupaciji Italije je bila vsa Bela Krajina osvobojena...«. Pravilno bi moralo pač biti »Po kapitulaciji Italije...«. Na mnoge bralce bo neprijetno vplivalo, da pisec pri imenih uporablja skoraj izključno le ilegalna imena. »Partizanski« značaj knjige je avtor s tem sicer še poudaril, toda knjiga ni samo spomin na partizanstvo, temveč tudi dokument. Ta pa potrebuje pojasnil, če stvari same niso dovolj razumljive. Zato bi bilo dobro in koristno, če bi bil avtor na koncu dodal seznam ilegalnih imen s praviimi imeni. Škerl France

Edvard Kocbek: Tovarišija. Dnevniški zapiski od 17. maja 1942 do 1. maja 1943. Ljubljana. Državna založba Slovenije, 1949. Str. 436. 8°.

Kocbekova knjiga z značilnim imenom »Tovarišija« je prvi del dnevnika, ki obsega čas od avtorjevega odhoda iz okupirane Ljubljane do 1. maja 1943, ko je bilo na Pugledu na Kočevskem zaključeno prvo zborovanje aktivistov Osvobodilne fronte. Tej dobi je dodal kot uvod še kratek opis prvega obiska partizanov 26. septembra 1941 v hribih nad Sostrim. Kocbekovi dnevniški zapiski zajemajo čas, ki pomeni najkritičnejšo dobo narodnosvobodilnega boja na Slovenskem. Tedaj je slovensko ljudstvo doživelo sicer prvo osvobojeno ozemlje v velikem delu tako imenovane Ljubljanske pokrajine, toda takoj na to mu je sledila vrsta težav, ki so ogrožale slovensko ljudstvo pri jedru. Najprej se je nad njim zdvijala tako imenovana »roška« ofenziva s požiganjem celih naselij, z množičnim streljanjem vaških prebivalcev, načrtnim uničevanjem slovenskega ljudstva, s koncentracijskimi taborišči itd., nato pa se je z okupatorsko pomočjo razbohotila belogardistična kuga med Slovenci. Vse te težave so ogrožale usodo slovenskega ljudstva v jedru zato, ker je v Ljubljanski pokrajini bilo jedro upornega osvobodilnega gibanja in njegovo vodstvo, proti kateremu so še posebej bili namenjeni njeni okupatorski udarci. Kocbek je kot član Izvršnega odbora Osvobodilne fronte in predstavnik krščanskosocialistične skupine živel v središču, ki je vodilo osvobodilno gibanje. Kot tak je mogel naslikati verno podobo o dogajanju v tem središču. Zraven je pa ta podoba odražala Kocbekovo katoliško osebnost.

Preden pokažemo Kocbekovo »Tovarišijo« kot dragocen vir za zgodovino narodnosvobodilnega boja na Slovenskem, moramo opozoriti, da je Kocbek človek, ki si je že pred vojno pridobil ime kot slovenski pesnik in kot urednik revije »Dejanje«. Pesniška žila mu tudi med osvobodilno vojno ni zamrla. Bogato se kaže tudi v dnevniških zapiskih njegove »Tovarišije«. Poleg nje moramo opozoriti pa še na avtorjevo miselno razglabljanje o zunanjih dogodkih in doživljanju v lastni duši, ki jih tehta, presoja in razvršča po vrednotah ter s tem spreminja in dopolnjuje svoj miselni sestav, svoj pogled na življenje, človeka in svet. Popolnoma pravilno je J(anez) G(radišnik) v Novem svetu 1950, str. 191 razlikoval v Kocbekovi »Tovarišiji« tri komponente: zgodovinsko-dokumentarno, doživljajsko-umetniško in miselno-ideološko. Tako določeno strukturo tokov moramo sprejeti in potrditi. Izhajajoč iz tega dejstva, moremo potem reči, da na tem mestu ni naša naloga, baviti se posebej s Kocbekovim filozofskim razmišljanjem

ali vrednotenjem njegovega pesniškega izraza, temveč hočemo na »Tovarišij« pogledati predvsem kot na prispevek k poznavanju zgodovine našega narodno-osvobodilnega boja.

Kocbekova knjiga so dnevniški zapiski, to se pravi, da je dogodke zapisoval sproti, kakor so se zgodili ali kakor je zanje zvedel. Za dnevnik je vsekakor to glavna zahteva. Moč dogajanja se s tem izraža neposredno, primarno in običajno nadvse originalno. Vrednost dnevniška kot zgodovinskega vira se s tem lahko dvigne na stopnjo prvega reda. Kocbekova »Tovarišija« ima vse lastnosti takega vira. Avtor sam sicer pravi, da ni bil njegov namen pisati časovno kroniko (»Od vsega početka pisanja dnevnika sem sklenil, da ne bom zapisoval časovne kronike in zbiral dokumentacije.« Str. 266), toda tega sklepa se ni mogel držati. Stal je preveč v središču gibanja, da bi se mogel izmakniti tudi zunanjemu toku dogodkov. Saj je sodeloval zato, da bi ga po svojih močeh pomagal usmeriti in pripeljati k ciljem, ki so tudi njemu lebdeli pred očmi. Avtor je moral svoj sklep korigirati v toliko, da le primarno ne more biti kronist, temveč zraven še in celo predvsem pesnik, filozof itd. (»Vem, da ne morem biti zgolj kronist zunanjih dogodkov, niti zgolj seizmograf svoje notranjosti. Vem, da moram biti hkrati pozoren na zunanjo in notranjo dejavnost.« Str. 69). Ko je po končanih zapiskih napisal uvod, je moral o zapiskih popolnoma pravilno reči: »Marsikdo bo videl, da niso zgolj zunanja kronika, pa tudi zgolj oseben refleks ne. V dnevniku sem vezal dogodek in premišljevanje...« (Str. 8). Temu premišljevanju je avtor posvetil veliko časa in prostora, toliko, da se zgodovinsko-dokumentarna komponenta večkrat kar utaplja v premišljevanju. Kot zgodovinarji bi seveda bolj želeli, da bi ravno ta komponenta bila bolj zastopana, želeli bi iz stvarnih razlogov, ker vsebuje kvalitete, ki jih zgodovinar ceni in upošteva. Ker je avtor bil sposoben prisluškovalec vsem utripom osvobodilnega gibanja, bi nam nedvomno lahko nakopičil v svojih zapiskih nadvse bogato vsebino iz opisane dobe. Na škodo zgodovine je zgodovinsko-dokumentarna komponenta v resnici precej kronistična. Kljub temu pa ne moremo reči, da bi zato ne bila dragocena. Njena vrednost drži in bo držala tudi v obsegu, kakršnega sedaj ima.

Zaradi položaja, ki ga je Kocbek imel v osvobodilnem gibanju, je bil predvsem kronist tistega, kar se je godilo in vrtelo okoli Izvršnega odbora. Pri tem ne zapisuje točno samo njegovega premikanja in preseljevanja, ki je prav v dobi, ki jo »Tovarišija« obsega, bilo največje — to je iz Ljubljane v Polje, Tisovec, Rog, Podlipoglav, Dolomite in zopet na Rog — temveč se povsod dotika njegovega dela. Zlasti so važni podatki za dobo osvobojenega ozemlja in za bivanje v Dolomiti. Zgodovinar mora seveda obžalovati, da avtor — ki pač ni hotel biti kronist! — ni bil temeljiteljši in obsežnejši v podajanju omenjenih dogodkov. Preveč jih samo nakazuje, ne razgrne pa zadeve v celoti. Na primer v prvem tednu po prihodu na osvobojeno ozemlje pravi: »Danes smo začeli z delom. Prvi razgledi in prvi zarisi našega delovanja. Izvršni odbor in Glavni štab sejata vzporedno. Obenem sprejemamo prva poročila...« (Str. 25). Po prihodu v Dolomite po roški ofenzivi je 13. novembra zapisal: »Nocoj smo imeli po dolgem času skupno sejo Izvršnega odbora... Naši nocojšnji sklep: so zelo resni in trezni. Preden je prišlo do njih, smo mnogo govorili in molčali...« (Str. 259). In 18. novembra piše: »Danes smo nadaljevali sejo. Uredili smo predvsem tehnično delo. Sestavili smo okrožnico, si razdelili delo za brošuro, ki naj gre v tujino in zavzeli stališče do zadnjega Rožmanovega pastirskega pisma.« (Str. 260.) To je vse. Sicer kratko, vendar stvarno in jasno. Podobno opisuje razgovore z aktivisti in težave med njimi. Preveč se v takem primeru omejuje le na svoje sodbe, ki so povsem abstraktne, manjka pa jim konkretnega gradiva. S tem seveda ničem reči, da so avtorjeve sodbe napačne. Iz lastnih izkušenj bi mu mogel pritrditi in k njegovim težavam dodati še kako novo. Kot zgodovinar bi le želel dokumentov za izrečeno trditev.

Kocbek je v Osvobodilni fronti pripadal vodstvu skupine krščanskih socialistov. Na tem položaju je v povezavi z ostalimi skupinami spoznaval funkcijo svoje skupine v Osvobodilni fronti, kolikor mu že od začetka ni bila jasna. Gledal je od blizu uravnavanje razmerja med skupinami in naravno sodeloval pri njem. V svojih zapiskih se ga večkrat dotika in nudi za njegovo poznavanje mnogo dragocenega gradiva. Lahko rečemo, da bo Kocbekova knjiga vsakomur, pa naj

o Kocbekovi vlogi v Osvobodilni fronti misli kakorkoli, vedno dragocen vir tudi zaradi prikazovanja razmerja med skupinami in o funkciji krščanskosocialistične skupine v OF. Kocbekovi zapiski kažejo v tej zvezi velik smisel za sodelovanje vseh za skupne cilje. Intimna povezava vseh skupin, ki bo v zgodovini Slovencev znana kot koncept Osvobodilne fronte, je bila v bistvu tako važna, da njena važnost presega slovenski okvir in ima širši pomen. Kocbek sam se je njene važnosti v polni meri zavedal. »Zavedajmo se«, pravi na strani 80, »da delamo v Sloveniji z vso jasnostjo in prepričanostjo poskus, ki je v moderni zgodovini edinstven, komunisti in kristjani gradimo novi svet in želimo, da bi ne ostalo le pri poskusu. To pa je odvisno ob obeh partnerjev«. Avtor se je osebno v tej smeri razvoja zelo trudil in potrudil. Njegovi zapiski nam razgrinjajo razvoj vskladenja mnogih pogledov krščanskosocialistične in komunistične skupine v OF. O tem govore predvsem zapiski, v katerih opisuje razgovore s Kardeljem in Kidričem, ter zapiski, kjer obračunava s slovenskim klerikalizmom. Poleg razgovorov ob ustanovitvi OF in razgovorov okoli Dolomitske izjave so bili medvomno zelo pomembni razgovori, ki jih Kocbek opisuje 13. julija 1942. (Str. 78—80). Takrat je Kocbek problematiko medskupinskega razmerja orisal najkonkretnje. Seveda je pri tem gledal stanje, kakršno je po njegovem takrat bilo.

Kocbekovi zapisi o medskupinskem razmerju so predvsem načelnega značaja. Organizacijskega področja se izrecno ne dotikajo. Če pa se kak zapisek na to nanaša, ga ne tolmači in ne razloži. Po sami mavedbi bi ga bilo mogoče imeti za manj važno dejstvo. Tak zapisek ima Kocbek 13. oktobra 1942. »V brigade smo poslali politično trojko: Brileja-Bolka, Pavšiča-Junija in Vrhovca-Slavka. Preden so odšli, smo precej časa govorili z njimi in jim dajali smernice.« (Str. 214). Ta zapisek postane mnogo važnejši, če ga dopolnimo z poznanjem iz ustnih virov, da so namreč poslani bili člani treh tako imenovanih ustanovnih skupin: KP, KS in sokolov; da je trojka bila dopolnilo Glavnega štaba slovenskih partizanov; da je bila sad posebnih razgovorov Izvršnega odbora in Glavnega štaba med njihovim bivanjem v Podlipoglavu po roški ofenzivi, ki so hoteli s tem poudariti enakopravnost skupin v Osvobodilni fronti in da je ta enakopravnost bila formalno poudarjena tudi zato, da bi zmanjšala vpliv obrekovanj porajajoče se oborožene bele garde, skratka, zavemo se, da je zapisek važen, čeprav ga avtor ni pojasnil in razložil.

Takih in podobnih primerov, ki jim manjka vsebinsko ozadje, bi lahko sicer navedli mnogo. Nastali so pač zato, ker se je avtor v tistem trenutku posebno zavedal, da neče zapisovati časovne kronike in zbirati dokumentacije. Naravno, da se tega sklepa ni mogel dosledno držati, kakor je tudi sam spoznal in priznal. Kot zgodovinarji bi si želeli, da bi bil nanizal več takih pripovedovanj, kakršno je Metino (str. 150—152), ki je pripovedovala, potem ko se je vrnila iz bolnice, o poteku roške hajke, kakor jo je ona doživela. Pravtako bi želeli več takih poročil, kakršno je bil Kidričev obračun o roški ofenzivi (str. 152—153 in 199), Kocbekovo tolmačenje razgovorov o Dolomitski izjavi (str. 355—357) in njegovo pripovedovanje o zborovanju aktivistov na Pugledu na Kočevskem (str. 426—435). Noben subjektivni pečat v pripovedovanju ne more izbrisati objektivnih dejstev iz tako opisanih dogodkov.

Mnogo prostora je Kocbek posvetil razglabljanju o funkciji krščanskosocialistične skupine v Osvobodilni fronti. Poleg splošnih narodnoosvobodilnih tendenc je ta funkcija vključevala tudi posebne cilje, ki so zasledovali družbeno preobrazbo, ki se naj razvije kot sad uspešnega narodnoosvobodilnega boja. Naloga krščanskosocialistične skupine je bila pomagati pridobiti za ta cilj tudi katoliške množice, jih odtrgati klerikalnemu vplivu, družbeno zrevolucionirati, jih pridobiti za aktivno sodelovanje v narodnoosvobodilnem boju in po njem za družbeno preobrazbo. Kocbekovi zapiski nudijo za to problematiko zelo veliko gradiva, ki bo vsakemu zgodovinarju dragocen vir za poznejšo historično analizo vloge krščanskosocialistične skupine v OF. Kocbekovi prispevki k razumevanju te vloge so toliko važnejši, ker je treba upoštevati dejstvo, da je Kocbek vstopil v OF kot predstavnik inteligenčnega kroga okrog revije »Dejanje«, ki jo je on izdajal v zadnjih treh letih pred vojno in v kateri je nastopal proti liniji takratne klerikalne politike. Kocbek je svoj miselni svet v dobi narodnoosvobodilnega boja vedno znova kontroliral z miselnim svetom izpovedovalcev marksističnega

svetovnega nazora. Na več mestih je izrazil svoje občudovanje do njega in njegov vpliv nase. Odkrito je priznal Komunistični Partiji primat v narodnosvobodilnem boju. Lahko celo zaključimo, da je za vsestransko moč Komunistične Partije v narodnosvobodilnem boju Kocbekova »Tovarišija« eden najmočnejših dokazov. Naravno je, da ob Partiji ni rasel samo Kocbek, temveč prav tako tudi mnogi drugi, ki pa »posebne vrste regeneracijo svojega osebnega življenja« niso hoteli ali tudi ne znali izraziti. Kocbekove besede o »regeneraciji« dobé s tem splošnejši pomen in izražajo pomembno dejstvo. Vendar bi ne bilo prav, če bi mislili, da je samo Kocbek sprejemal znanje od Partije. Reči je treba, da je tudi Kocbek s svojimi ljudmi prispeval marksističnim tovarišem pozitivne misli, zlasti misli h konceptiji Osvobodilne fronte. To dejstvo je važno, ker je slovenski koncept Osvobodilne fronte vplival na ustanavljanje osvobodilnih front pri Hrvatih in Srbih (str. 295). Mnogo je Kocbek v tej smeni napravil predvsem s tem, da je v Fronti bistril poglede na katolicizem.

Zelo bogati so Kocbekovi zapiski v prikazovanju in razkrivanju klerikalizma in belogardizma. Večkrat izražajo pravo »sveto jezo«, s čimer dokazujejo vso pristnost in neposrednost njegovega doživljanja. Boj proti klerikalizmu in belogardizmu je bil v skladu s funkcijo krščanskosocialistične skupine v Osvobodilni fronti. Skupina ga je bojevala z besedo in dejanjem. Na poseben način kaže Kocbekova »Tovarišija«, da je skupina izvrševala svojo funkcijo in svoje naloge, to je, da je intenzivno dovajala slovenske množice na revolucionarne pozicije osvobodilnega boja, se borila neustrašeno z orožjem v roki proti okupatorju in hkrati plačevala krvni davek za cilje Osvobodilne fronte. Številna dejstva povezuje Kocbek z imeni različnih aktivistov, za katere pa izrecno ne pove, da so pripadali skupini krščanskih socialistov. Toda Kocbekovi dnevniški zapiski v zvezi z izvrševanjem nalog in funkcije KS dobe svoj poseben pomen, če se ob imenih, ki jih avtor povezuje z dejstvi, zavedamo sleherni trenutek, da so to imena aktivistov iz skupine KS. Šele v zvezi s tem dopolnilom moremo navedena dejstva pravilno pojmovati in ocenjevati. V zvezi s tem dopolnilom Kocbekova knjiga na dokumentarnem pomenu silno pridobi. V zvezi s tako opredeljenimi imeni knjiga potrjuje eno od avtorjevih tez, da kristjanov kot kristjanov ni mogoče v celoti stisniti v reakcionarni kalup, da se tudi oni družbeno lahko različno opredeljujejo. V taki povezavi knjiga tudi kaže, da je skupina KS žela uspehe v svoji funkciji, da je namreč spolitizirala in zrevolucionirala mnoge ljudi katoliškega svetovnega nazora.

Kocbekova »Tovarišija« je knjiga, ki bo zgodovinarju naše domovinske vojne vedno dragocen vir. Dogodke je avtor zapisoval sproti, kakor jih je doživel ali zvedel. Pri vsem zapisovanju je hotel biti brezpogojno resničen. Že prve dni po odhodu iz Ljubljane, ko je sklenil, da bo tudi zunaj nadaljeval s pisanjem dnevnika, je napisal v dnevnik: »Vem le, da moram biti zvest, resničen...« (Str. 18). Predanost resnici izpričuje njegov dnevnik na vsaki strani. Če je zdvomil v resničnost kakega dogodka, je to tudi izrazil. »Tonček nam zvečer govori o novicah, ki krožijo med ljudmi, češ da bodo Italijani popustili... Vprašujemo se, od kod take naivne vesti, če ne iz vrst bele garde.« (Str. 305). Danes moremo Kocbekovo resničnost potrditi tudi z mnogimi drugimi viri. Seveda pa pri tem ne gre za resničnost v vseh mogočih podrobnostih, ki so zvezane s subjektivnim opažanjem, temveč le za glavno vsebino dogodkov. V tem smislu moremo avtorjeve navedbe primerjati s podatki v Slovenskem poročevalcu, zlasti pa z memoari iz te dobe. Od njih je v prvi vrsti mogoče uporabiti spomine Toneta Fajfarja »Kočevski Rog 1942« in »Dolomiti«. Fajfar je bil prav tako član Izvršnega odbora in je hodil v glavnem po istih potih kakor Kocbek. In glej! V svojih spominih se lepo sklada s Kocbekom, kolikor govori o istih dogodkih. Marsikdaj Fajfar pove še več, mnogo-kdaj pa tudi manj, kakor je pač dojemal dogodke in si jih zapomnil. Na tak način potrjena resničnost dogodkov daje večjo verodostojnost tudi tistim dogodkom, ki jih omenja samo Kocbek. Mnoge od njih pa je danes še mogoče kontrolirati z nenapisanimi spomini ljudi, ki so s Kocbekom sodoživljali ves potek.

Maló manj uporabno je v Kocbekovi knjigi datiranje. Pri tem ne gre za to, da bi tisto, kar je povedal, ne bilo resnično, temveč je le premalo precizno. Zapiske je sicer avtor delal sproti, kakor je dogodek doživel ali zvedel zanj, toda za dogodek ni zvedel vedno isti dan, kakor se je zgodil. Ker ni hotel biti kronist,

na datum ni polagal važnosti. Včasih ga je zapisal posebej, včasih pa ne. K temu je treba še dodati, da je včasih tudi zapiske delal za več dni skupaj. Vprašanje točnega datiranja pa postane s tem bolj komplicirano. Včasih je datum mogoče razbrati iz vsebine, včasih pa niti to ne. V takih primerih ga je treba ugotoviti iz drugih virov, če se hočemo izogniti približni ugotovitvi.

Povsem subjektivna je Kocbekova periodizacija dobe, ki jo je opisal v prvi knjigi »Tovarišij«. Prva tri poglavja se morejo skladati s tremi opisanimi fazami osvobodilnega boja, razdelitev drugih treh je pa izrazito subjektivna. Očividno se je zdela avtorju potrebna zato, da je v knjigi izrazil svoje interne odmore ne glede na to, ali ustrezajo objektivnim fazam procesa ali ne.

Kljub vsem pripombam, ki so pisane z vidika zgodovinarjevih pogledov in želja, moramo reči in poudariti, da predstavlja Kocbekova »Tovarišija« dragocen doprinos k poznavanju slovenskega osvobodilnega boja. Od vsega, kar je bilo o njem doslej napisanega z vidika proste nezdgovinarne obdelave, je Kocbekovo delo najpomembnejše. Zaradi svoje neposrednosti, originalnosti, točnosti in tudi množine dejstev bo »Tovarišija« kot zgodovinski vir ohranila trajen pomen. Ostala bo zakladnica spoznanj in dogodkov.

Škerl France

Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija I—V, 1946—1950.

Od vseh južnoslovanskih zgodovinskih časopisov je po vojni kot prvi obnovil svoje delovanje organ deželnega muzeja v Sarajevu. Samo leto dni po osvoboditvi, leto dni po tolikem uničevanju, ki smo ga doživeli pod okupacijo oziroma pod tako imenovano neodvisno državo Hrvatsko, se je pojavila prva knjiga novega Glasnika. Vsi se spominjamo, kako bodrilno je deloval njen pojav in s kakšnim zadovoljenjem smo jo sprejeli kot poroka bodočega znanstvenega dela. Dobesedno smo bili še obkroženi od ruševin, toda že je Glasnik javljal, da nastopa nova plodna doba.

Prva dva letnika revije še kolebata glede na naslov, od tretjega letnika dalje pa se glasilo muzeja vrača na naslov, ki ga je nosilo skozi več kot 50 letnikov, začetek novega obdobja pa označuje z »novo serijo« in šteje od knj. 1 naprej.

Glasnik državnog muzeja u Sarajevu, Nova serija 1946. Društvene nauke sv. 1. Sarajevo 1946, str. 146.

Programatične uvodne besede novi seriji Glasnika je napisal znani avtor prve, čeprav kratke južnoslovanske zgodovine na podlagi dialektičnega materializma, Ante Babić (o njegovem srednješolskem učbeniku »Istorija paroda Jugoslavije« v ZČ II/III 240 sl.). Prvi letnik nove serije ima razprave samo iz prehistorije, srednjega in novega veka, bosanska antika v njem še ni zastopana. Josip Korošec daje v razpravi Pečina Hrustovača, novi lokalitet slavonske kulture, bogato ilustrirano analizo prehistorijskega materiala, ki je bil najden v jami v Hrustovači. Material pripada krogu tako imenovane »slavonske kulture«, ki se razteza od Ljubljanskega barja do Podonavja. Hrustovača je do sedaj edini zastopnik te kulture na tleh Bosne.

Svetozar Radojić v Uloga antike u starom srpskom slikarstvu u kaže, kako so vplivali antični zgledi na srbsko slikarstvo v srednjem veku ne samo glede na motive, kar je bilo znano že prej, ampak tudi glede na tehniko slikanja, na mislo in kolorit in na kompozicijo. Ta vpliv traja do konca 14. stoletja, od tedaj naprej pa se zaradi spremenjenih družbenih osnov začne čedalje bolj zgubljati.

Tatomirja Vukotovića Srebrnica u srednjem veku je pregled vseh vesti, ki jih imamo v virih o tem važnem rudniku srebra in obenem pregled borb med Bosno in Srbijo za posest mesta oz. rudnikov.

Vladimir Mošin v razpravi Ugovor sv. Save sa svetogorskim protatom o zemlji za vinograd. Sa prilogom za istoriju

srpskog brzopisa dokazuje, da je pogodba sv. Save s svetogorskim protatom (uprava svetogorske meniške republike) o odstopanju zemlje za vinograd nastala v drugi polovici leta 1228, medtem ko sama pogodba, ki je ohranjena samo v prepisu, nosi letnico 6701, kar ustreza letu 1192—1193. Zaradi krive letnice in zaradi tega, ker pogodba ni ohranjena v originalu, ampak samo v dveh grških prepisih in v enem srbskem prevodu, so do sedaj smatrali pogodbo za falfifikat. Vi. Mošin dokazuje njeno avtentičnost in ugotavlja čas, kdaj je bila pogodba napravljena, namreč leta 1228, ko se je Sava čez Sveto goro vračal s svojega potovanja v Jeruzalem.

V dodatku »Prilog za istoriju srpskog brzopisa« Vi. Mošin daje kratek pregled razvoja tako imenovanega brzopisa v cirilici. Jaz sem v članku Studije iz srpske paleografije i diplomatike v Glasniku Skopskog naučnog društva XXI 1940 ugotovil, da cirilica nima samo tri vrste pisave, ustav, poluustav in brzopis, kakor to navajajo vsi učbeniki cirilske paleografije, ampak da ima cirilica pet vrst pisav, obenem sem predložil, da se namesto starega izraza »brzopis« uvedejo trije novi, ki ustrezajo nomenklaturi zapadne paleografije, namreč minuskula, diplomatska minuskula in kurziva. Na podlagi moje klasifikacije cirilskih pisav podaja Mošin kratek, toda točen pregled razvoja cirilice vse do XVII. stoletja, obenem pa predlaga, da se stari naziv »brzopis« oz. pozneje »diplomski brzopis« ohrani v cirilski paleografiji še vnaprej za ono, kar bi jaz nazival minuskula oz. diplomatska minuskula. Mislim, da je vseeno, ali se držimo oznake, ki nam je domača iz latinske in grške paleografije, ali pa oznake, ki ima že demovinsko pravico v paleografiji cirilice. Edino z »diplomskim brzopisom« ne bo šlo gladko, ker bi morali tolmačiti, da je to skrben in zaradi tega zelo počasen »brzopis«, ki se ne da pisati nič hitreje, kakor kaka majuskula oz. ustav. O vseh vprašanih cirilske paleografije pa bo še priložnosti razpravljati bolj obširno pozneje na drugem mestu. Glavno je, da smo danes v poznanju razvoja cirilice za dobršen korak dalje, kakor je to bilo še nedavno.

Moj kratki članek Ugovor kralja Tvrtka I i Dubrovnika od 9. aprila 1387 ugotavlja, da je dokument o pogodbi med Tvrtkom in Dubrovnikom samo koncept, ki se je ohranil, medtem ko je original izgubljen.

Branislav Đurđev objavlja tekst in prevod Požeške Kanun-name iz 1545 god. Kanun-name so zbirke zakonov oz. odredb za posamezne pokrajine. Do sedaj so bile objavljene ena bosanska in ena hercegovska kanun-nama. Đurđev kot tretjo objavlja požeško, t. j. slavonsko. Vse odredbe se nanašajo na davke, carine in dajatve ter so privovrsten vir za zgodovino tiste pokrajine. V kratkem komentarju Đurđev kaže na notranjo kontradiktornost turškega carstva, ki kot fevdalna država mora v interesu države-celine ščititi izkoriščano rajo proti preseganju s strani istih fevdalcev, ki so politični nosilci države.

Aleksander Solovjev v razpravi Trgovanje bosanskim robljem do god. 1661 najprej daje pregled o trgovini s sužnji na podlagi do sedaj poznanih virov — pregled, ki ni povsem točen — od str. 154 naprej pa objavlja dva nadvse zanimiva dokumenta o trgovini z bosanskimi sužnji leta 1661, ko se je na trgu v Kotoru v kratkem času od 9. maja do 15. junija 1661 prodalo vsega 92 sužnjev iz Bosne, Hercegovine in Črne gore.

Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija 1947. Društvene nauke sv. II. Str. 243.

Mladi beograjski arheolog Milutin V. Garašanin v razpravi Položaj Butmira prema preistorijskim nalazištima Srbije skuša uvrstiti Butmir v eno razvojno linijo z najdeninami iz Srbije. Po njegovem mnenju najdenine v Butmiru odgovarjajo tako imenovanim pločniškim najdeninam v Vinči, ki se tu nahajajo na 4 do 3 m globoko pod zemljo.

Dimitrije Sergejevski v Arheološki nalazi u Sarajevu i okolici opisuje večje število antičnih predmetov iz Sarajeva in njegove neposredne okolice. Najzanimivejši od vseh je glinasta posoda v obliki steklenice, ki ima na dnu vrezan napis »Ego Justus olarius et manus meas rugetus et fetetus« (jaz lončar

Just in umazanih in plodnih rok). Napis je vrezan v mehko glino z neko ostro konico, a v karakterističnih črkah mlajše rimske kurzive. Razen znane trogirske svinčene plošče (najnovejšo njeno izdajo v. M. Barada v Vjesniku hrv. arheol. društva N. S. XVI, 1935, 11. sl.) je Justov zapis edini primer mlajše rimske kurzive na tleh Jugoslavije. Grafitov, čečkanj, v kurzivi je znanih tudi pri nas dovolj, toda po nekoliko vezanih besed v tej pisavi imata samo trogirska plošča in sarajevska posoda. Sličnost posameznih karakterističnih črk (a, g, r, s, u) je očitna, žal pa se oba alfabeti ne moreta primerjati v celoti, ker pri sarajevski posodi manjka od abecede kar sedem črk (b, c, d, h, p, q, z). Neznatne razlike med obema pisavama imajo svoj vzrok v različnosti pisalnega materiala — tam trši svinec, zato bolj oglate črke, tu mehka glina, zato oble črke. Vsekakor smo v Jugoslaviji glede na epigrafsko mlajšo kurzivo menda najbogatejši od vseh bivših rimskih province ter nam ta dva spomenika vsaj za silo nadomestujeta pomanjkanje pisanih spomenikov v tej pisavi.

Jovo Vuković in Ante Kučan tolmačita Jedan stari bosanski nadgrobni spomenik i natpis, najden leta 1946 v vasi Gračanici pri Visokem. Napis je zelo nejasen, razen njega pa je na kamenu v praprimitivni plastiki vklesan prizor iz lova na merjasca. Napis omenja nekega bosanskega kazneca (= dvorski dostojanstvenik) Nespino, ki drugače iz pisanih virov ni znan, a po obliki črk napisa se zdi, da je iz XIII. stoletja.

V mojem Pravnem položaju našeg roblja u srednjem vijeku dokazujem, da je suženj pri nas v srednjem veku ravno tako brezpravna stvar, ne pa pravno bitje, človek, kakor je to bil tudi v starem veku.

V temeljiti razpravi O vojnucima, sa osvrtom na razvoj turskog feudalizma i na pitanje bosanskog agaluka osvetljuje Branislav Đurđev do sedaj nejasno vprašanje o postanku in razvoju turških vojnih formacij, ki so jih Turki nazivali s slovanskim nazivom vojnuk. Do sedaj so vladala o njih najrazličnejša mnenja. Eni so trdili, da so vojnuci bolgarskega izvora in da so obstajali pod Turki samo v Bolgariji, drugi so dokazovali njihovo bosansko poreklo. Z vestno interpretacijo virov je Đurđev dokazal, da te turške vojne formacije, ki služijo deloma kot pomožne, predvsem stražarske in obmejne čete, deloma kot konjarji in prevozniki, imajo svoj koren v »vojnikih«, ki jih pozna in omenja že zakonodavstvo srednjeveške fevdalne Srbije. Vojniki srednjeveške Srbije niso bili Srbi, ampak Vlahi, t. j. ostanki poromanjenega praprebivalstva Balkana, ki so pod Slovani bili pretežno živinorejci in imeli svoje avtonomne pravice. Turki so ta vlaški element, ki ga je bilo po vsem Balkanu, zadržali po bitki na Marici (1371) kot pomožne čete tudi v svoji vojski pod nazivom vojnuk. Pripadniki te vojaške formacije so uživali v turškem fevdalnem sistemu privilegirani položaji, toda so ga postopno zgubljali.

Dokazovanje Đurđeva je prepričevalno, toda problem ni razsvetljen do konca. Korenine vojnukov gredo mnogo dalje v preteklost, kakor misli Đurđev. Ker pa je problem preobsežen za naš kratki pregled vsebine, se bomo z njim obširneje bavili na drugem mestu.

Govoreč o privilegiranem položaju vojnukov daje Đurđev v glavnih potezah karakteristiko turškega fevdalnega sistema sploh.

Mnenja o turškem fevdalizmu so namreč zelo različna. En del raziskovalcev trdi, da se turški gospodarsko-socialni sistem tako razlikuje od zapadnoevropskega, da bi bilo bolje, da se zanj ne rabi izraz fevdalizem. Đurđev pa dokazuje, da je sicer res velika razlika na pr. med turškim fevdalizmom XIV. stoletja in dokončno razvitim zapadnoevropskim, da pa se prav tako temeljno razlikuje ustroj družbe pri Turkih XIV. stol. od onega v XVI. ali pa onega v XVIII. stoletju. Za vse razvojne faze in spremembe v turškem fevdalnem sistemu Đurđev navaja obilno literaturo in viro.

Hamid Hadžibegić objavlja važno delo nekega Ali Čauša iz Sofije iz leta 1653. Ali Čauševo življenje je drugače popolnoma neznano, toda moral je biti uradnik finančnega ministristva, ki je bilo vrhovna instanca za vsa vprašanja timarjev — fevdov. Gotovo na podlagi materiala, ki je bil na razpolago samo v tem ministristvu, daje Ali Čauš seznam vseh turških pokrajin, po posameznih pokrajinah pa navaja

število sandžakov (okrajev), število najvišjega uradništva in število fevdov. Po seznamu Ali Čauš razlaga vse pravne in administrativne izraze fevdnega turškega sistema, način in pogoje dodeljevanja fevdov itd. Ali Čauševno delo je detaljna gospodarsko-socialna slika turškega imperija sredi XVII. stol. in ima naravno tudi za zgodovino naših pokrajin pod Turki dragocene podatke. Turškemu originalu Ali Čauša je dodan srbohrvatski prevod.

Aleksander Solovjev priobčuje Studije iz istorije našeg narodnog prava u XVIII veku, sestojee iz treh manjših razprav. V prvi kaže, kako se v okolici Budve leta 1721 narodna porota v primeru nekega uboja pretvarja iz dokazne porote v poroto za presojanje, kakor se podobno stremljenje opazuje že 400 let prej v zakoniku carja Dušana. V drugi razpravi objavlja sklep sestanka vseh »vlastel« (odličnikov) Črne gore in sosednjih Srbov leta 1743, da je vsak romar, ki roma v Cetinjski samostan, po zakonu zaščiten in varen pred vsakim nasiljem; prestopnik in njegovi pomagači se morajo kaznovati s kamenjanjem; ako bi zbežal, ga mora preganjati vsa dežela in vsako pleme. V tretji dokazuje Solovjev na podlagi neke sodbe iz Paštrovičev leta 1800, v kateri se trikrat omenja, da se sodi »po carostavniku«, da ta »carostavnik« ni nič drugega, kakor paštrovički eksemplar prepisa Dušanovega zakonika in zakonika Konstantina Justinijana. Paštroviči so jih morali imeti že leta 1423, ko jim Benečani priznavajo samoupravo »ad eis jus ministrandum, tam in civilibus, quam in criminalibus, secundum antiquos eorum mores et statuta«, a na njihovi podlagi so sodili še leta 1800.

Rastko Drljić opozarja v Jedan neobjavljeni riječnik našeg jezika iz Bosne na rokopis XII 313 frančiškanskega samostana v Fojnici, ki na 210 listih oz. 420 straneh vsebuje nepopolno ohranjen slovar srbohrvatskega jezika nekega neznanega avtorja od besede Antun do zrnca-zrnelina. Drljić daje žal samo v najkrajših potezah karakteristiko ohranjenega slovarja. Že po teh pičlih primerih, ki jih Drljić navaja, se poraja obžalovanje, zakaj ni iz slovarja navedel vse tehnične izraze, ki se tičejo predvsem poljedelstva, še bolj pa, da ni zbral vse pregovore iz slovarja, ampak navedel samo 21 najbolj drastičnih primerov. Objavljeni primeri pokazujejo, da bi bil obširen izvleček zelo potreben in koristen.

Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija sv. III. Sarajevo 1948. Str. 283.

Alojz Benac, naslednik Josipa Korošca v prehistoriski zbirki muzeja, objavlja v razpravi Završna istraživanja u pećini Hrustovači rezultate izkopavanj, ki jih je izvedel Benac leta 1947 v Hrustovači in s tem dovršil raziskovanje v tej jami. Opis najdenih predmetov in njihove slike na 15 tablah omogoča določanje najdišča kot prehodne zveze od kamenite dobe v brončeno dobo.

Dimitrij Sergejevski v razpravi Rimski cesta na Nevesinjskom polju daje dragocene dopolnitve Ballifovim raziskovanjem rimskih cest na tleh Bosne in Hercegovine. Ballif ni sam raziskal teren Nevesinjskega polja, ampak je na podlagi drugih obvestil sklepal, da je v rimskih časih vodila cesta čez Nevesinjsko polje, toda niti o njeni trasi niti o njenem končnem cilju si ni bil na jasnem in je samo domneval, da je z Nevesinjskega polja šla ali po dolini Zalomke proti Gacku ali pa čez Morinje proti Sarajevu. Terenska raziskovanja Dim. Sergejevskega so to negotovost odpravila; cesta, prihajajoča iz Narone, je po njegovih ugotovitvah tekla vzdolž Nevesinjskega polja od Zovidola do Kruševljanov, od tod dalje v pravcu proti Konjicu in čez Ivan planino proti Sarajevu. Torej ni bila speljana po najkrajši črti ob toku Neretve, temveč je delala velik ovinek, očitno s strateškim namenom, da veže važne vojaške postojanke. Sergejevski je našel 11 miljnikov oz. ostankov od njih in na enem napis z imenom cesarja Maksimina Tračana iz l. 236. Razen tega je mogel ugotoviti sledove štirih antičnih naselbin na tleh polja.

Milenko S. Filipović je prispeval razpravo Tragovi Perunova kulta kod Južnih Slovena. Filipović daje najprej pregled dosedanjih raziskovanj, rezultatov, pa tudi dvomov. Nato navaja vse primere, v katerih je ime boga

Peruna ohranjeno v naših toponimskih in k do sedaj poznanim Perunom v Istri in Dalmaciji prispeva on sam še tri Perune, Perun vrh med Sutjesko in Varesem, Perun-vrelec pod planino Ozrenom in lokalitet Perun v Rami, a iz Radovanovičevih raziskovanj citira Perun-vrh v Marijovu v Makedoniji. Na ta način imamo na tlu Jugoslavije šest toponimikov, ki nosijo nespremenjeno ime staroslovanskega boga. Mnogo bolj številni pa so krajevni nazivi, ki so izvedeni iz tega imena, na pr. Perunuša, Perunski potok itd.

Iz Slovenije navaja Filipović že do sedaj znani Perunji vrh in Perunjo vas, prišteva pa k temu še Pernovsko gorco (Pirešica, Celje), ki se naziva tudi »Pernov«, Pernjak (Štrigova, Ljutomer), Perovec (Konjice), Perovo selo (Litija), Perudina (Črnomelj) in tri vasi Perovo (v ljubljanskem, kamniškem in kočevskem okraju).

Za Perovo in Perudina mislim, da bi bilo bolje, da ga niti pri nas niti drugod na Balkanu, od koder Filipović navaja več podobnih primerov, ne jemljemo v poštev pri Perunovem kultu, ker se bo vsak lingvist protivil temu, toda brezdomna sta Pernjak in Pernovska gorca (menaglašen vokal -u- je izpadel, kakor slično tudi pri imenu Begunje, ki ga Gorenjci izgovarjajo Begnje).

Filipović je za svojo študijo uporabljal samo Rečnik krajev SHS iz 1927, ni pa dobil v roke našega Krajevnege leksikona Dravske banovine iz 1937, ki bi mu bil dal poleg navedenih še Pernek pri Rogoški Slatini (vas Sv. Trojica), Pernica pri Mariboru, Permice pri Dravogradu, Pernike pri Jesenicah (vas Radovina). Razen teh pa so brezdomno istega izvora tudi Pirna Loka pri Grobelnem, Pirniče pod Kumom (obč. Št. Jurij), Spodnje in Zgornje Pirniče pri Ljubljani in Pirničev dol pri Blanci. Peruna bomo v Sloveniji imeli torej vsaj na 10 mestih, vendar bodo Beneška Slovenija, Koroška in avstr. Štajerska gotovo dale še drugih prispevkov te vrste.

Kakor se vidi, negotove »Perovo« raje nisem jemal v obzir, vendar moram opozoriti na dve drugi negotovosti. Pogosti priimek Pernat — Pirnat tolmači J. Glonar kot ostanek od svetnika Bernharda, toda brez strahu pred napako bi ga smeli postaviti tudi med sorodstvo Peruna, vsaj kmetija Pirnat pri Št. Ilju pri Velenju (kakor je znano, je sv. Ilja zamenjal Peruna) leži tako prikladno na gričku nad farno cerkvijo, da bi predstavljala najbolj priročno mesto za poganške žrtve. Nazadnje, ako je lahko kaj kosmato ali možato, bi bilo lahko tudi perunato. Morda bi se ugovarjalo, da je končnica »-at« stvarna, ne pa imenska, toda tak ugovor bi ne bil upravičen. Danes te končnice pri imenih res ne najdemo več, v srednjem veku pa je bila še tvorna. Prvovenčani navaja v Žički hrisovulji iz XIII. stoletja tlačana Buckat-a (Mikl. str. 12), v Dubrovniku pa imamo iz istega stoletja poleg pogostih »Crna«, »Crnelj« in »Crneka« tudi »Crnata« (v Indeks pri Monum. hist. Ragusina I pod »Cernata«. Druge primere imen s končnico -at prim. pri Miklosich, Personennamen str. 12). Ako je bila končnica tvorna še v XIII. stoletju, je bila tem prej tvorna v zgodnjem srednjem veku, iz katerega bodo na Pernati. Vendar pa je dvojna razlaga Pernatov možna. Drugi primer pa že ni negotov, namreč poznana nadležna trava pernica, od katere so včasih nekateri ogoni »čisto pernatik«. Ona pač ne bo Perunova trava, ampak bo nosila ime po zares mnogih peresih, ki jih ima. Eventualen ugovor, zakaj potem ni peresnica, ampak pernica, bomo odpravili s tem, da je bil kolar še pred kolesarjem.

V daljnem razpravlja Filipović o Perunovi cvetlici peruniki, ki se v Dubrovniku in okolici naziva tudi bogiša, božja rastlina, dalje o imenu in priimekih, ki so v zvezi s Perunom, in končno o narodnem običaju dodole — priporuše, ki ga Cincarji še danes imenujejo pirpiruno, Albanci Perperone, a Grki perperuna (procesija dekllic ob suši). Pri primorskem »parunu« = lastnik male ribiške ladje (str. 70) bi bil moral autor navesti romanski izvor besede (patronus, padrone), da bi bilo jasno, da nima zveze s Perunovim kultom. Ali so Parunoviči in Parunovac v Srbiji v zvezi z romanskim padrone, bi bilo spričo take oddaljenosti pač težko trditi, razen ako v vlaško-cincarskih dialektih v notranjosti Balkana ne obstoji podoben derivat latinskega patrona.

Aleksander Solovjev v razpravi Jesu li bogomili poštovali krst? rešuje poznano vprašanje, ali so bogomili priznavali križ ali ne. Solovjev na to odgovarja z ne in kaže, da večina bosanskih listin nima križa kot simbolične

invokacije na začetku, a kadar jo ima, potem je to samo na listinah, ki se dajejo inozemskim strankam, in še tam večinoma v nenavadni obliki. Ravno tako večina nagrobnih spomenikov nima križa, a kadar ga ima, je križ zopet nenavadne oblike. Ta nenavadna oblika pa ne predstavlja križa, ampak Kristusa z razširjenimi, blagoslavljaljajočimi rokami. Manjše število nagrobnih kamnov je celo izklesano v tej obliki (Solovjev objavlja njihove slike). Materialni ostanki torej potrjujejo vesti virov, da bogomili zametavajo križ, ker je ta, kakor vsaka druga materialna stvar, delo hudiča.

Jaz sem v Bosanske i Humske povelje srednjega vijeka začel opisovati vse ohranjene bosanske in humske (hercegovske) listine in sicer glede na materijo, na kateri so pisane, glede na pisavo in glede na overjanje listin s pečati. Namen deskripcije je, dati podlago za sistematično oz. sintetično južnoslovensko diplomatiško srednjega veka, od katere tako imenovane zunanje označbe sploh niso bile obdelane, čeprav ravno one odkrivajo marsikatero zanimivo stran naše kulturne in tudi socialne zgodovine srednjega veka.

Slikar Đoko Mazalić, ki je v prejšnjih letnikih Glasnika prispeval več zanimivih študij s področja umetnostne zgodovine, opisuje v študiji Travnik i Toričan (prilog bosanskoj arhitekturi srednjega vijeka) grad v Travniku in grad znanega tepčije Batala v Toričanu. Oba gradova sta zidana v XV. stol., oba preračunana že na obrambo proti artileriji ter sta temu ustrezno grajena in utrjena.

V opisu Nove akvizicije odjeljenja klasične arheologije Zemaljskog muzeja naševa Dimitrij Sergejevski nove slučajnostne pridobitve antične zbirke, med njimi kot najvažnejšo cippus iz Stoca v Hercegovini z nagrobnim napisom, ki vsebuje pet ilirskih imen, med njimi novo ime Blodij. Druge pridobitve so urne, ostanki kapitelov, opeke itd.

Objavljanje turških virov je v tej knjigi Glasnika bogato zastopano. Branislav Đurđev izdaja Kanun-namo bosanskega sandžaka (okrožja) iz l. 1530, Hamid Hadžibegić Bosansko kanun-namo iz l. 1565 in Nedim Filipović Kanun-namo zvorniškega sandžaka iz zadnjih desetletij 16. in začetka 17. stoletja. Vse tri kanun-name so izdane v izvorniku v turškem jeziku in s prevodom v srbohrvatskem, a vsebujejo izredno dragocen material za zgodovino naših dežel pod Turki.

Dimitrij Sergejevski razen antičnih najdenin z Nevesinjskega polja objavlja v Putne bilješke sa Nevesinjskog polja tudi razne predmete iz srednjega veka, ki jih je pri svojem raziskovanju odkril, v glavnem nagrobne spomenike različnih oblik. Posebej se zadržuje pri spomenikih z arkadami, ki so včasih vdolbene v kamen, včasih samo naznačene z reliefnimi črtami. Sergejevski pušča odprto vprašanje, ali so te arkade imitacija podobnih okrasov na antičnih spomenikih — časovna oddaljenost obeh je zelo velika — ali so le imitacija arhitektonskih vzorov srednjeveške arhitekture v Dalmaciji, kakor je mislil C. Truhelka.

Milenko S. Filipović daje razen dela o kultu Peruna še opis Stare srpske knjige u rukopisi po severoistočnoj Bosni. Najstarejši najdeni rokopisi — vseskozi le cerkvene knjige — so iz 16. stoletja; razen rokopisov je našel avtor tudi nekaj inkunabul in celo en do sedaj neznan unikat, Kanon molebnyj, tiskan v Budimpešti 1803.

V dodatku objavlja Marko Marković bibliografijo znanstvenih del nad vse vestnega in marljivega bosanskega zgodovinarja Vladislava Skarića, ki je bil svoj čas ravnatelj muzeja in je kot upokojen umrl leta 1943. Bibliografijo je uredil še Skarić sam pred svojo smrtjo. Dobro bi bilo, ako bi muzej objavil tudi biografijo Skarića, ki v svojih delih sicer ni obravnaval kakih velikih problemov, toda je vsako njegovo delo priča resnega, vestnega in objektivnega delavca.

Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Nova serija sv. IV—V. Sarajevo 1950. Str. 435.

Dvojna številka IV—V za leto 1949 in 1950 prinaša zopet številne razprave iz vseh zgodovinskih obdobij Bosne in Hercegovine. Iz prehistrije so razprave

Alojza Benca Istraživanja prehistorijskih nalazišta u dolini Bile, Josipa Korošca Travniki i okolina u prehistorijsko doba in Branka B. Gavele O pitanju originalnosti i datovanja butmir-ske kulture.

Alojz Benac je vršil leta 1948 izkopavanja v dolini Bile, levega pritoka Lašve, na treh mestih, v Mujevinah, Nebu in Gradini, toda tudi na drugih mestih dolinice se nahajajo prehistorijske naselbine. Obe naselbini Nebo in Mujevine pripadata kameni dobi (butmirskega tipa, a Gradina krogu slavonske kulture.

Josip Korošec daje na podlagi lastnih opažanj, dosedanjih raziskovanj in literature celotno sliko travniškega okraja v prehistorijski dobi. Navajajoč, da paleolitskih naselbin do sedaj ni bilo odkritih, našteva neolitska najdišča tako zvane gradinske kulture in latenska najdišča, a pri vseh daje tudi splošno karakteristiko najdenin.

Po naslovu članka Branka Gavele bi se sodilo, da bo avtor rešil postavljena vprašanja o butmirski kulturi, toda v glavnem zastopa nasproti drugim raziskovalcem samo mnenje, da Butmir ne pripada egejskemu kulturnemu krogu, ampak kontinentalnemu, in na koncu izraža prepričanje, da bodo za butmirsko kulturo odločilnega pomena najdenine Alojza Benca v Nebu v dolini Bile, ki kažejo sorodnost z butmirskimi.

Iz antične zgodovine ima Dimitrij Sergejevski nenavadno zanimivo razpravo o urnah Japodov. Poleg urn izrazito klasične izdelave je ohranjenih japonskih urn s tako arhaičnimi motivi in tudi tako arhaične izdelave, da so jih prejšnji raziskovalci pripisovali Hallstattu ali Latenu. Sergejevski na podlagi fibul in drugih ob urnah ali v urnah najdenih predmetov dokazuje, da so urne same iz rimskih časov, verjetno iz prvega stoletja n. e., toda upodobljene risbe so kulturni relikti, ki so ostali do rimske dobe še iz časov grške kolonizacije ter se skozi stoletja ohranili živi v nedostopnih in izven živega prometa ležečih oblastih Japodov, deloma pa predstavljajo nivo življenja prvega stoletja n. e. Za kulturno zgodovino naših pokrajin pod Rimljani so izsledki Sergejevskega i zanimivi i važni.

Najbolj močno je v tem letniku zastopan srednji vek Bosne in Hercegovine. Nikola Radojčić objavlja str. 201—214 iz zapuščine Martijona Ruvarca, nestorja naše kritične zgodovine buržoazne historiografije, dva odlomka o hercegovskih Kosačah, ki jih Ruvarac sam ni objavil. Za današnje stopnjo znanja oba odlomka ne prinašata novih izsledkov, toda sta važna za oceno Ruvarčevega kritičnega dela.

Irma Čremošnik daje dva kratka prispevka, Nalaz slovenske keramike u Rači 1947 g. i pregled nalaza slovenske keramike u Bosni do danas in Iskopavanje crkvene u Zgošći 1948 g. V prvem skuša zbrati tipično slovansko keramiko, ki je bila najdena ob izkopavanjih rimskih naselbin in ki so jo prejšnji raziskovalci uvrščali v rimsko keramiko — zgodilo se je celo to, da so tipični slovanski uhami dospeli v antično zbirko! — ali pa, ako se preveč očitno ni mogla uvrstiti v okvir rimske keramike, puščali neobdelano. V drugem prispevku daje negativni rezultat izkopavanj v Zgošći pri Kaknju. Tam je bil najden zanimiv in slaven nagrobni kamen, ki sta ga Truhelka in Stratimirović pripisovala bosamskim banom. Danes stoji v vrtu Zemaljskega muzeja v Sarajevu, uživa pa čudno spoštovanje. Nerodovitne žene ga namreč stružejo v prepričanju, da ima pesek tega kamna čudotvorno moč proti nerodovitnosti in so do sedaj izdolble precejšen kos malo nad njegovim vznožjem. (Izdolbina je vidna na sl. 6, str. 235 na levi strani.) Seveda so vsi raziskovalci predpostavljali, da se bodo tam, kjer je bil najden ta slavni kamen, našli ostanki ali temelji kake večje cerkve. Izkopavanja so dala tako skromen rezultat, da se lahko označi kot negativen. Zakaj je rezultat negativen, pa se vidi iz članka Đoke Mazalića Zgoščanski »obelisk« (str. 231—241), v katerem Mazalić dokazuje, da ta nagrobni kamen ni iz snednjega veka, ampak iz konca 15. ali začetka 16. stol. Svoje mišljenje podpira s tako močnimi argumenti, da bo držalo in bo slavni banovski kamen izgubil ves svoj prejšnji ugled.

Đoko Mazalić je v Kraći članci i rasprave (str. 215—242) prispeval še štiri druge tehtne rezultate iz srednjega veka. V prvem — O jednom

srednjevjekovnom portretu — z veliko verjetnostjo dokazuje, da je portret nekega protovestijara (srednjeveški minister finance) v cerkvi v Dobrunu, vzhodno od Višegrada, iz leta 1383, od čigar imena so ohranjene samo črke »—танъ« portret Mastana Bubanića, ki je znan iz neke listine iz leta 1355 kot knez, in iz napisa v Drežnici, kjer se naziva vojvoda.

V drugem — Kraj iz koga su Pavlovići porjeklom — iznaša mnenje, da je znana rodbina Jablanićev, iz katere izvira najbolj poznani velefevdalec Radoslav Pavlović, po poreklu iz vasi Jablanova v mali župi Lukavica, ki leži pod južnim obronkom Trebevića blizu Sarajeva. Tudi v tem vprašanju so Mazalićevii dokazi prepričljivi.

V tretjem — Još jedno tumačenje naziva Čiza — popravlja samega sebe. V neki prejšnji razpravi je smatral, da ime Čiza — lokaliteta pod gradom Borač, središčem Jablanićev — izvira iz ital. chieza — cerkev, toda našel je podatek, da se je v južni Italiji v srednjem veku carinarnica zvala »zisa« (izg. ciza), ter so po njegovem mnenju Dubrovčani uporabljali isti izraz za carinarnico pod gradom Borčem in je ta ostal do danes ohranjen v nazivu Čiza.

V najobširnejšem četrtem — Gdje je ležao grad Glaž? — je Mazalić dokazal, da je to mesto, ki se kot središče srednjeveške župe večkrat omenja v listinah, za katerega pa do danes ni bila znana lega, ležalo v dolini Ukrine približno na zračni črti med današnjima mestoma Doboj in Banja Luka. Mazalićevo razlaganje ilustrira pregledna geografska karta.

Kakor stoji Mazalićevo ime med bosanskimi slikarji med prvimi, tako si je zagotovil svoje ugledno mesto med zgodovinarji, med katere je prispel po študiju srednjeveške umetnosti.

Moje Bosanske i Humske povelje srednjeg vijeka obdeluje bosansko državno pisarno in njene izdelke med leti 1355 in 1463.

Turško dobo Bosne zastopajo zopet vsi trije orientalisti, Branislav Đurđev s Sremsko kanun-namo iz 1588 do 1589 z originalnim turškim tekstom in prevodom, Hamid Hadžibegić s Kanun-namo sultana Sulejmana Zakonodavca samo v srbohrvatskem prevodu in z obširnimi uvodom ter komentarjem in Nedim Filipović s Carska zapovijed Bešaretu, ki vsebuje pravna navodila Bešaretu, sinu Abduselamovem, od 24. maja 1563, ko je popisoval bosanski samdžak. V mnogih zadevah si Bešaret ni bil na jasnem ter se je z vprašanji obrnil na sultanovo pisarno. Odgovor na ta vprašanja je ta »carska zapovijed«, ki jo objavlja Filipović, a ona stoji v najožji in organski zvezi z bosansko kanun-namo, objavljeno od Hadžibegića v Glasniku III 1948.

Najnovejši dobi in etnologiji pripada članek Milenka Filipovića Rodovske trpezare, kolibe ili sobrašice, v katerem obravnava primitivne stavbe poleg samostanov in cerkva, ki so jih postavljali rodovi, zadruge ali včasih tudi bogati posamezniki, da za časa cerkvenih shodov v njih lahko pogostijo, pogosto tudi prenočijo svoje znanca in prijatelje. Do danes je večina teh primitivnih stavb izginila, svoj čas pa jih je stalo okoli cerkve v Vozući 53, okoli samostana Ozrena celo čez sto. V časih pod Turki so te stavbe imele svoj politično-družbeni pomen kot shajališča, danes so nekdanji pomen zgubile in zato izginjajo.

V članku Semizovac i okolina opisuje Đoko Mazalić starine iz okolice Semizovca. Pri tem gre večidel za srednjeveške nagrobne spomenike brez napisov in za nekoliko starejših turških »nišanov« (nagrobni kamen).

Peter Momirović objavlja Nekoliko neobjavljenih starih zapisa. Starejših zapisov od 18. stol. Momirović nima, objavljeni se nanašajo na lokalne zadeve.

Končno daje Matija Lopac Bibliografske podatke o narodnoj nošnji i narodnom vezu u Bosni i Hercegovini, s katerimi je gotovo ustregel vsem, ki se bavijo z narodno nošo in z umetnostjo narodnih vezenin.

Gregor Čremošnik

Atlas s svojimi 39 kartami in 128 stranmi teksta je skoro ves delo vodečega štajerskega zgodovinarja, Pircheggerja, ki je bil zanj pač poklican kakor nihče drug tako po edinstvenem poznavanju ogromnega arhivskega gradiva kakor tudi po dolgoletnem sodelovanju pri velikem podjetju Dunajske akademije, Zgodovinskem atlasu avstrijskih alpskih dežel. Avtor je hotel dati s tem atlasom vsestransko sliko o razvoju domovine od 751 do 1848, a to mu je i v izredni meri uspelo.

Politično zgodovino osvetljuje osem kart. Ako jih štejemo po vrsti, kakor si sledijo v tekstu, so to št. 1, 2, 7, 8, 18, 24, 27, 31, ki prikazujejo teritorialni razvoj ne samo Štajerske, ampak tudi ostalih alpsko-kraških dežel od Tirola in Avstrije do Istre. Upravni zgodovini so posvečene št. 9 do 11, 19, 28, 33 do 35, iz katerih se vidi, kako dolga je bila pot od grofij desetega veka preko deželskih sodišč, patrimonialnih gosposčin in delitve dežele na četrti do okrožij, okrajev in občin devetnajstega stoletja. Podrobneje nam predočujejo neverjetno drobljenje, medsebojno izprepletanost in različnost gosposčin po številu podložnikov karte 16, 21, 28; posebno poučna je v tem oziru št. 29, po kateri se je delila ena sama občina, Allerheiligen v muriški dolini, na nič manj nego dvanajst gosposčin. Kako je nastal ta mozaik, tolmačijo št. 12 do 14, 23, 25 in 26. Podlaga mu je bila velikanska kraljevska posest, ki se je naglo drobila. Do sredine dvanajstega stoletja je bila še vsa razdana; na njenih tleh pa je vzrasla oblast deželnega kneza, škofov, opatov in šestih velikaških rodbin — grofov Pfannberških, Vovbrških, Liechtensteinov, Stubenberžanov, Wildoncev in Ptujčanov — ki so imeli v trinajstem veku več kot polovico glavnih gradov v svojih rokah, a pod tankim slojem teh mogotcev so stale stotine manjših in malih fevdalcev, katerih gosposčine so zabeležene na prej omenjenih kartah upravne razdelitve. Cerkevno organizacijo ponazorjujejo št. 3 do 6 in 37 do 39 v treh prerezih okoli 1200, 1500 in 1770. Patrociniji, leščnska in krajevna imena, pod katerimi se krijejo spomini na prehistorijo, so zbrani na karti 32, a naposled je na petih kartah obdelana tudi še gospodarska zgodovina: propadanje vasi v srednjem Pomurju za burne vlade cesarja Friderika III. (št. 17), štajersko železarstvo v šestnajstem in osemnajstem stoletju (22, 30), trgovske ceste, rudniki in fužine na koncu petnajstega stoletja ter roba in poti štajerske trgovine v šestnajstem stoletju (15, 39), vse z zelo zanimivimi pojasnili.

Atlas pa še ni dovršen; obeta se nadaljevanje. Ali že zdaj gre s svojimi kartami gosposčin, pustot, prometa in trgovine daleč preko okvira Akademijnega atlasa in predstavlja skupaj z veliko Pircheggerjevo Zgodovino Štajerske v treh zvezkih delo, s kakršnim se ne more ponášati niti ena izmed sosednjih dežel.

Seveda povojne težave, visoke cene papirja in pomanjkanje kemikalij, niso ostale za atlas brez posledic. Format je skrajno mehak, kar mnogo moli pri uporabi kart, a njihova preglednost trpi, ker so po večini enobarvne. V »Uvodu« se oboje poudarja z obžalovanjem; pričakovati se torej sme, da bo drugi zvezek izšel v normalni opremi. Za to primer pa bi bilo dobro premisliti, ali se ne bi mogle, one karte, ki se čitajo radi obilice znakov in imen težje, nekoliko razbremeniti. To bi se dalo morebiti doseči, če bi se naselja označevala samo s številkami, a imena navajala na robu enkrat po številkah, a drugikrat po abecedi. Kogar bi zanimal kak okraj, bi potem našel vsa imena takoj v prvi vrsti, a kdor bi iskal določeno mesto, bi ga istotako lahko našel po abecednem redu.

Glede netočnosti v tisku je opozoril že Pirchegger, da je zdrknila južna meja Savinjskega arhidiakonata na karti župnij pred 1218 (št. 3) s Save na Kranjsko. Slično se je pomaknila na primer južno od Gradca meja župnije Feldkirchen na enem mestu proti zapadu, a župnije Lemsitz proti vzhodu. Chrisantsdorf-Kroissendorf (Križeča vas) pri Studenicah pa, ki spada na sever od Dravinje, stoji na karti Dravskega polja (št. 2) južno od nje. Na prvi karti, na kateri so vrisani šefonati laške gosposčine, je izpadel okraj sodina Jurislava, a na karti alpskih dežel do 1250 (št. 8) ni razvidno, da je sezala Furlanska grofija skozi Kanalsko dolino še na Koroško.

Kar se drugače tiče znanstvenih izsledkov, ki so konkretizirani na kartah, se razume samo po sebi, da delo, v katerem se često krije za vsako črto, vsakim imenom poseben problem, dopušča tu pa tam tudi drugo mišljenje. Tako na primer v virih ne najdem opore za domnevo, da je bila nekdanj kraljevska zemlja ob srednji Savinji okoli leta 1000 v rokah grofa Aribona (št. 23). O njem čujemo samo enkrat, da je bil nekje »marchicomēs« — predpostavlja se v Ptujski marki — a o posesti, ki bi pripadala njemu ali njegovemu rodu v Savinjski krajini, nikjer ni sledu.

Isto velja za Španheimovce, ki naj bi imeli že v enajstem stoletju Laško. Ali 1016 je dobil grof Viljem II. kraljevsko zemljo »inter fluenta Souuue et Soune«, na karti pa izpolnjuje ta daritev, 1025 baje še povečana z novim darom, kot med Savo in Sotlo. Toda listina od 1025 nima ničesar opraviti s tem krajem; tudi Traskendorf ne spada tu sem, ker ni Kozje nego Drešinja vas — Dreschendorf pri Celju. Karta je zato točna le toliko, v kolikor kaže obseg ozemlja, ki sta ga nasledili po smrti Viljemove matere, grofinje Heme, salzburška cerkev in krška, ter se da samo tedaj dovesti v sklad z besedilom listine, ako se predpostavi, da je Viljem prejel 1016 tudi laško gosposčino. Španheimska oblast nad Laškimi sto let pozneje se potem lahko objasni s katastrofo mogočnega tekmeca Španheimovcev, grofa Weriganda iz Heminega rodu, ki je izgubil v borbi z njimi svojo posest na jugu in se umaknil na Donavo, kjer so se njegovi potomci zopet okrepili kot grofje Plainski (Hauptmann, Rad 250, 229 sl.).

Pomota je tudi meja med Savinjsko grofijo in Dolenjsko na karti 8, kajti ta nikdar ni šla vzporedno s Savo od Svibnega v ravni črti do Bregane. Listini od 1016 in 1025 sicer pravita, da leži zemlja med kranjsko Sotlo in Mirno ter Krko in Savo »in pago Seuna«, »in comitatu que nominatur Souna«, ali to še ne pomeni, da je bila tu meja. Kakor se sme sklepati po drugih podatkih, se je Savinjska marka raztezala prvotno mnogo dalje na jug do prirodne pregraje kočevskih gozdov, pozneje pa se je grofijska meja ujemala z mejo savinjskega arhidjakonata, ki se je držala Save, sezajoč na njen desni breg samo s svibensko-loškimi okrajem.

Primerov takih pomot v poednostih je še več. Toda pri tako bogati vsebini so skoro neizogibne in ne morejo zmanjšati trajne vrednosti, ki jo ima atlas za vsakogar, kdor se peča z zgodovino vzhodnoalpskih dežel. Želeti je zato le,

Lj. Hauptmann.

Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1949

Sestavil France Škerl

V petih letih po končani drugi svetovni vojni je nastala pri Slovencih obsežna literatura o vojni, ki so jo bojevali za osvoboditev izpod jarma fašistično-nacističnih okupatorjev. Ta literatura obsega nekaj samostojnih knjig, povečini pa članke, ki so raztreseni po časopisih. Pri izdelavi bibliografije sem upošteval za sedaj samo slovenske tekste. Povečini so bili objavljeni na ozemlju Ljudske republike Slovenije, manjši del od njih pa je bil objavljen v slovenskih publikacijah na Svobodnem tržaškem ozemlju, v Gorici in na Koroškem. Izven tega okvira je izšlo slovenskih tekstov malo; izjemo dela le Amerika, in to pred vsem Združene države Amerike ter Kanada, medtem ko je Južna Amerika objavila manj. Objavljeni teksti so skoraj izključno tiskani; vendar sem upošteval tudi ciklostirane izdaje iz leta 1945, ki so izšle v prvih mesecih po vojni, ciklostirane pa so bile zato, ker iz kakršnihkoli razlogov miso računale na širši trg.

Po obsegu in prijemih je bibliografsko gradivo zelo različno. Samostojne knjižne izdaje zajemajo problematiko narodnoosvobodilnega boja v širšem obsegu. Povsem drugačni so članki. Med njimi je malo takih, ki bi probleme obdelovali s strokovno historičnega vidika. Večina od njih so krajši ali daljši memoari. Nekateri članki so celo taki, da v beletristični obliki prikazujejo zgodovinska dejstva. Z izjemo dialogov ima njihovo pripovedovanje v jedru dokumentarično vrednost. Zaradi nejasnosti, kako daleč sega ta dokumentarična vrednost, se je bilo večkrat težko odločiti, ali naj tak članek pride v bibliografijo ali ne. Držal sem se načela, da je bolje sprejeti več kakor manj. Izpustil sem zato vse članke, pri katerih popolnoma prevladuje beletristični prijem snovi brez podajanja resničnih dogodkov. Sama motivilka iz narodnoosvobodilnega boja zame ni mogla biti odločilna. Prav tako je bilo težko zavzeti jasno stališče pri člankih, ki opisujejo življenje v internacijah. Odločil sem tako, da članki, ki povsem splošno opisujejo koncentracijska taborišča, ne spadajo v našo bibliografijo. Sprejel pa sem članke, ki izrecno opisujejo usodo in življenje Slovencev v tem ali onem koncentracijskem taborišču. Nadalje sem izpustil časopisna poročila o procesih vojnih zločincev, sprejel pa sem samostojne knjižne objave procesov. Sprejel sem tudi dokumentarične objave ali poročila Komisije za ugotavljanje zločinov..., ki jih je objavljala v časopisih. Pri referatih o knjigah sem ravnal tako, da sem gole referate, ki vsebino knjige zgolj nakazujejo, izpustil, sprejel pa referate, ki dela v resnici ocenjujejo. Ravnal sem tako zato, ker goli referati ne dajejo nič novega problemu, ki ga omenjajo, ocene pa ga vrednotijo, popravljajo in dopolnjujejo. S tem k staremu problemu prispevajo nekaj novega. Iz istih razlogov sem izpustil vse ponatise, pa najsi so bili ponatisi iz dobe pred osvoboditvijo ali po osvoboditvi. V bibliografijo sem jih prevzel samo v primeru, če jih je avtor kaj popravil ali spremenil. Izjemoma sem jih ponovil takrat, kadar so jih iz dnevnega časopisja

povzele revije. Povzel sem jih iz praktičnega razloga, ker je revije po nekaj letih laže dobiti v roke kakor dnevno časopisje.

Gornjega načela sem se držal tudi pri navajanju člankov iz ameriških slovenskih časopisov, čeprav bi bilo zanimivo videti, kaj so ti listi ponatiskovali iz listov v stari domovini. Videli bi, kako je zanje stara domovina še vedno živ vir zanimanja, kako med njimi in staro domovino pulzirajo še vedno močni življenjski tokovi. Iz ameriških listov sem v bibliografijo vnesel samo originalne članke, ki obdelujejo dogodke in probleme iz našega narodnoosvobodilnega boja. Poleg teh člankov pa so ameriški slovenski listi v letih 1945, 1946 in kasneje, zlasti pa 1946 prinašali dan za dnem dolgo vrsto pisem, ki so jih ljudje v Sloveniji pisali sorodnikom in znancem v Ameriki. V njih so opisovali bolj ali manj podrobno življenje in trpljenje Slovencev med vojno. Ta pisma so dragocen vir za poznavanje neštetihih lokalnih dogodkov v Sloveniji med vojno. V njih je glavni predmet okupatorski in belogardistično-domobranski teror nad ljudmi. Teh pisem so ameriški slovenski listi prinesli na stotine. Praktično mi jih posebej ni bilo mogoče navajati. Navedel sem le čas, od kdaj do kdaj so jih listi v glavnem objavljali. Na žalost so ameriški slovenski listi v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani zelo nepopolni, tako da točnih objav vseh pisem niti ni mogoče podati.

Pri ureditvi bibliografije sem se držal strogo abecednega reda po avtorjih, pri posameznih avtorjih pa sem njihova dela razvrstil po kronološkem redu. Pri anonimnih člankih sem njihov naslov vključil v splošni abecedni red. Pri člankih, katerih avtorji so označeni samo z začetnimi črkami imen, sem skušal kratice razrešiti, kar se mi je v veliki meri posrečilo, in jih uvrstil v abecedni red. Kjer kratic nisem mogel razrešiti, sem članke uvrstil po abecednem redu kratic, in to po prvi črki v kratici. Kar se tiče ostalih kratic, sem jih uporabljal samo za knjižne založbe. Zanje pa sem uporabljal iste kratice, kakor jih uporablja Slovenska bibliografija, ki jo izdaja Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Kraje izida sem pri periodičnih publikacijah navedel samo takrat, kadar so publikacije izšle oziroma izhajale izven Ljubljane.

Pri samostojnih knjižnih delih sem navedel kratko vsebino in bistvo problema, o katerem knjiga govori. Isto sem napravil tudi pri važnejših člankih, kolikor že naslov sam ne govori dovolj o problemu obdelave.

Ob koncu naj omenim, da je »Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1949«, kakor pove že naslov sam, predmetno in časovno točno opredeljena. Zaradi izkoriščanja vsega našega periodičnega tiska je njen obseg zelo narasel. Za študij dobe, ki jo zajema, bo vsakemu služila kot dragocen pripomoček.

Tu objavljena bibliografija je v nekem smislu nadaljevanje one bibliografije osvobodilnega tiska, ki jo je za vojni čas napisal Jože Udovič za Slovenski zbornik 1945.* Ponatisi iz vojne dobe so prav zato tudi izpušeni v moji bibliografiji. Malo drugače je bilo treba ravnati z nekate-

* Jože Udovič: Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska. Slovenski zbornik 1945, stran 659—696.

rimi primeri dveh drugih bibliografij, ki se delno dotikata časa moje bibliografije, to sta Zwittrova »Bibliografija o problemu Julijske Krajine in Trsta 1942—1947« in Grafenauer-Udetova »Bibliografija o vprašanju Slovenske Koroške 1945—1948«, ki sta obe izšli v lanskem letniku Zgodovinskega časopisa. Obe namreč navajata nekaj primerov, ki predmetno spadajo tudi v mojo bibliografijo. Možno bi jih bilo izpustiti. Toda vključil sem jih kljub temu v svojo bibliografijo, ker je njihovo število prav znatno. Obe bibliografiji obsegata namreč časovno drugačno razdobje, zraven pa vključujeta še tujejezično literaturo, ki prostorno obsega celo daleč največji del. Zaradi nekaj primerov, ki jih je bilo treba upoštevati, pa ni kazalo škodovati popolnosti moje bibliografije. Zato sem jih tudi vključil.

1. A. Ž.: V krenpljih gestapovcev. Cerkveni zvon, Kragujevac 1945. Št. 5. 6. 11. 12. Avtor opisuje zapiranje Slovencev v Mariboru in Štajerskem po nemški okupaciji in mučenje v meljski kasarni. Prav tako opisuje taborišča v Ptuj in Borlu.
2. Abrahamsberg Milan: Poslednji boj heroja Vojka. Primorska borba, Ajdovščina 22. XII. 1945. Št. 19.
3. Ahčin dr. Marjan: Partizanska saniteta. Ljudska pravica 27. IV. 1946, št. 99.
4. Akademik 1941—1945. Studentski list 12. XI. 1949, št. 2.
5. Albrecht Roman: Bratu v slovo. Slovenski poročevalec 19. V. 1945, št. 23.
6. Ambrožič Lado — Novljan, generalmajor: Italijanski poraz pri Krašičih. Spomini na partizanska leta I. Ljubljana. SKZ (1946). Str. 60—76.
7. Ambrožič Ladislav, generalmajor: Roška ofenziva. Delavska enotnost 16. XII. 1949, št. 50.
Avtor razdeli ofenzivo v tri faze. Pokaže nam težave na Rogu, kjer so bili koncentrirani centralni organi osvobodilnega gibanja, bolnice itd. Na koncu poda spoznanja o roški ofenzivi.
8. Andrej Čok. Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1946. Trst 1945. Str. 64-65.
9. Avbelj Franc: Iz spominov na prvo osvobojeno ozemlje na Dolenjskem. Invalidski vestnik 10. IV. 1949, št. 7.
10. Avsenak Lojze: Tehnika Franceta Prešerna. Slovenski poročevalec 28. in 30. V. 1946, št. 122 in 124.
11. Avstrija soodgovorna za fašistični napad na Jugoslavijo. Slovenski vestnik, Celovec 14. II. 1947, št. 7.
12. Avšič Jakob — Jaka (Hrast), generalmajor: Od vstaje do kočevskega zbornika. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 474—491.
Avtor naniza najvažnejša dejstva iz opisane dobe. Pri datiranju ni docela siguren, zato se ga rad izogiba.
13. Avšič Jaka: Pred kapitulacijo Italije. Primorska borba, Ajdovščina 20. IX. 1947, št. 22.
Avtor opisuje boje na Krnu poleti 1943.
14. B. A.: Kdo je osvobodil Trst? Demokracija, Gorica—Trst 16. aprila 1948, št. 16.
15. Babič Branko-Vlado: Srečanje z Jankom Premrlom-Vojkom. Primorska borba, Ajdovščina 15. XII. 1945, št. 18.
16. Babič Branko: Nastanek in razvoj OF na Primorskem. Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. V. 1947 v tiskarni »Slovenija«.
Avtor podaja kratek historiat Osvobodilne fronte na Primorskem, vendar ni popolnoma točen.
17. Bambič Milko: Naši likovni umetniki v narodnoosvobodilni borbi. Ljudski tednik, Trst 1946, št. 15.
18. Bartol Vladimir: Titova vojska vkoraka v Ljubljano. Ljudski tednik, Trst 10. V. 1946, 16.
19. (Batič Lojze): Ob letu propadle nemške ofenzive na Primorskem. Ljudska pravica 7. X. 1945, št. 143.

20. **Batič Lojze: Kapetan Tonček.** Naša borba, I. 1945, št. 1.
Avtor riše Tončkovo junaštvo v vojski. Pri tem opiše tudi borbo za Dražgoše 1942.
21. **Batič Lojze: Osvoboditev Trsta.** Naša borba, I. 1945, št. 1, str. 14—19.
22. **Batič Lojze: Oktobrska požigalna ofenziva na Primorsko.** Mladina 26. X. 1945, št. 26 — 16. XI. 1945, št. 29.
23. **Bebler Aleš: Spomini na Staneta — generallajtnanta Franca Rozmana.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 454—456.
24. **Bebler Aleš: Za pravične meje nove Jugoslavije.** Govori in izjave o Trstu, Julijski Krajini in Slovenski Koroški. CZ. Ljubljana 1949. 116 str. 8°.
Avtor obravnava obmejno problematiko, kakor je nastopala na mirovni konferenci v Parizu. Med govori pa se dotika tudi vojnih razmer v pokrajinah, o katerih govori. Prevod iz srbohrvaščine.
25. **Beležke borca iz partizanskih bojev ob Soči.** Kmečki glas 1948, št. 1.
26. **Belogardistična zverstva po Dolenjski.** Ljudska pravica 6. VI. 1945, št. 36.
27. **Beltram Julij: 8. september 1943 — Veliki dan primorskega ljudstva,** Soški tednik, Gorica 14. IX. 1946, št. 37.
28. **Beltram Julij-Janko: Na puščah 1941—1942.** Primorski dnevnik, Trst 27. IV. 1947, št. 577.
29. **Beltram Julij-Janko: Iz spominov na osvobodilno borbo.** Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. V. 1947 v tiskarni »Slovenija«.
30. **Berec Franc: Partizanske bolnice v zavetju Krma in Iške leta 1942—1945.** Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1948. (Ljubljana 1947). Str. 146—150.
31. **Berčič Tomo: Kako sem posredoval pri zamenjavi ujetnikov.** Zadrugar, Kropa. Izredna številka 16. XI. 1945.
32. **Bernot Živko, podpolkovnik: Od prvih borbenih izkušenj do oficirske šole.** Ljudska pravica 27. IV. 1946, št. 99.
33. **Besede prvih aktivistov Osvobodilne fronte iz Trsta in bližnje okolice.** Ljudski tednik 23. IV. 1946, št. 162.
34. **Bevk France: Naša ljudska oblast.** Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. V. 1947 v tiskarni »Slovenija«.
Avtor govori o narodnoosvobodilni borbi samo v prvem poglavju, ostali tekst se pa nanaša na dobo po osvoboditvi.
35. **Bevk France: S poti v svobodo.** Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. V. 1947 v tiskarni »Slovenija«.
Avtor opisuje zadnje dni pred osvoboditvijo.
36. **Bevk France: Kulturno delo med borbo in po osvoboditvi.** Primorska borba, Ajdovščina 20. IX. 1947, št. 22; ponatis v Obzorniku 1947, št. 9—10, str. 363 do 373.
37. **Bezovnik Julka: Smrt junakov Pohorskega bataljona.** Ljudska pravica 8. I. 1947, št. 6.
38. **B(iber) D(ušan): Begunje — trnjeva pot našega naroda.** Ljudska pravica 30. V. 1945, št. 30.
39. **Bidovec Franja: Kronika SVPB »Franja«.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 130—147.
40. **Bilo je 1. 1944. Teren II.** Ljubljana 22. II. 1946, št. 3.
Kratek opis Prešernove proslave v Dachau.
41. **Bistriškim žrtvam v spomin.** Slovenski vestnik, Celovec 9. V. 1947, št. 27.
42. **Bitka za Grahovo.** Slovenski poročevalec 23. IX. 1945, št. 185.
43. **Bizjakova Edita: Trinajst mesecev v ustaškem peklju.** Slovenski poročevalec 5. VII. 1945, št. 65.
44. **Blokov ni več.** Ljudska pravica 29. V. 1945, št. 29.
45. **Boje Franja: Iz partizanske bolnice »Franja«.** Turizem in gostinstvo 1948. Str. 267—268.
46. **Bohanec Fr(anček): Ditta Beltrame.** Slovenski poročevalec 15. V. 1945, št. 19.
47. **Borba na Koroškem.** Slovenski poročevalec 14. III. 1947, št. 62.
Članek riše like koroških partizank: Malke Oraže, Anice Šporn, Helene Kuhar in Marije Bulič.

48. **Borba za osvoboditev Slovenskega Primorja.** Primorska borba, Ajdovščina 20. IX. 1947, št. 22.
Članek kaže operacije za osvoboditev Primorja, Istre in Trsta.
49. **Borba za Stari trg pred tremi leti.** Slovenski poročevalec 13. V. 1945, št. 18.
Članek riše boj za Stari trg ob Kolpi maja 1942, ko je nastajalo osvobojeno ozemlje na Dolenjskem.
50. **Borba za Trst — ponos naših borcev.** Primorska borba, Ajdovščina 4. V. 1946, št. 17.
51. **»Borili smo se za svobodo v Titovi Jugoslaviji.«** Iz kronike sežanskega okraja, pripravljene za medzavezniško komisijo. Ljudska pravica 20. III. 1946, št. 67; 22. III. 1946, št. 69.
52. **Borštnar Jože: Junaška primorska partizanka Zora.** Kmečka žena 1947, št. 5, str. 102—103.
Avtor se v članku dotika zadnje okupatorske ofenzive na Primorskem.
53. **(Borštnar Jože): Govor sekretarja republiškega odbora ZB tov. J. Borštnarja** 7. avgusta 1949 v Logarski dolini. Borec 1949, št. 2, str. 2—5.
Avtor v članku govori o narodnoosvobodilni borbi na Štajerskem in Koroškem.
54. **Božovič Raco: Bič.** Ljudska pravica 24. XII. 1947, št. 301.
55. **Bračič Vladimir-Mirko: Kosovelovci, naprej!** Slovenski poročevalec 25. IX. 1948, št. 229.
56. **Brandner Anton: Prijatelju Karlu Široku v spomin.** Svoboda, Celovec 1949, april št. 4, str. 16—18.
57. **Bratko Ivan: 27. I. 1944.** Ljudska pravica 27. I. 1948, št. 23.
Avtor opisuje okupatorski napad na Cerčno.
58. **Bratko Ivan: Beg iz Gonarsa.** Spomini na partizanska leta III. Ljubljana. SKZ 1949, str. 57—98.
59. **Bratko Ivan: Žrtev sedemštiridesetih.** Spomini na partizanska leta IV. Ljubljana, SKZ 1950 (izšlo 1949), str. 95—118.
60. **Bravničar Dušan, podpolkovnik: Ob obletnici partizanske zmage v Jelenovem žlebu.** Ljudska pravica 4. IV. 1948, št. 80.
61. **Bravničar Dušan-Veljko, major: Boj v Jelenovem žlebu.** Spomini na partizanska leta II. Ljubljana, SKZ 1948, str. 39—47.
62. **Brecelj Bogdan: Naša medicina v boju in na sedanjih novih potih.** Novi svet I. 1946, str. 366—399.
63. **Brecelj Marjan: Zborovanje na Pugledu.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 60—69.
Avtor kaže na ozadje Dolomitske izjave in na nevarnosti, ki so grozile enotnosti Osvobodilne fronte.
64. **Breginjske žene in mladina.** Primorski dnevnik, Trst 2. VIII. 1945, št. 69.
65. **Breje Tomo: Ustanovitev bataljona Šimona Gregorčiča.** Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. V. 1947 v tiskarni »Slovenija«.
Avtor podaja po spominu ustanovitev bataljona Šimona Gregorčiča. Pripovedovanje ni popolnoma točno.
66. **B(roljih) M(iloš): Spomini na Dolomite.** Naša moč, Maribor-Tezno, I, 13. V. 1946, št. 8.
67. **Breznik Jože: Divjanje okupatorja in domačih izdajalcev v Korenu na Gorenjskem.** Prosveta 22. II. 1946, št. 38; 25. II. 1946, št. 39.
68. **Brigada Franceta Prešerna.** Slovenski poročevalec 6. II. 1946, št. 31.
Kratek historiat brigade, ki se je najprej imenovala »gorenjska«, po zmagi nad Turjakom pa »Prešernova«.
69. **B(roljih) Mirko) Dr.: Izselitev Slovencev iz Spodnje Štajerske v Srbijo in Hrvatsko.** Vestnik, Maribor 23. VI. 1946, št. 43; 5. VII. 1946, št. 44.
70. **B(roljih) Mirko) Dr.: Mihajlovičevi četniki na Spodnjem Štajerskem.** Vestnik, Maribor 12. VII. 1946, št. 45.
71. **Bunkerji v Ljubljani.** Slovenski poročevalec 16. IV. 1946, št. 90 — 19. IV. 1946, št. 93.
72. **Canjkar Stanko: Česa ne smemo pozabiti.** Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1948. Celje 1947. Str. 146—147.
Avtor priobčuje svoja razmišljanja o dejstvih, ki jih je Slovincem prinesla pretekla doba.

73. Cefarin Rudolf: Avstrijski borci v jugoslovanski armadi. Koroška kronika, Celovec 31. VIII. 1945, št. 7.
Avtor govori o deležu Avstrijcev v narodnoosvobodilni vojski Slovenije. Izraža tudi misel, da je v IX. korpusu prevladoval koroški živelj.
74. Cerar Ivan-Miklavž: Ob Savi. Spomini na partizanska leta III. Ljubljana, SKZ 1949, str. 247—265.
75. Cerkljansko ob obletnici požiga. Primorski dnevnik, Trst 7. VI. 1945, št. 23.
76. C(olnar) J(anko): 11. april 1943 v Ljubljani. Slovenski poročevalec 14. IV. 1948, št. 89.
77. Cotman Stanko: Iz partizanskega življenja. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 636—641.
Avtor opisuje težave partizanstva na Gorenjskem.
78. C(vetko) C(iril): Narodnoosvobodilni boj in slovensko glasbeno ustvarjanje. Ljudska pravica 27. IV. 1949, št. 99.
79. Cvetko Dragotin: Odras osvobodilne borbe v slovenski glasbi. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 391—397.
80. Cvetko Dragotin: Glasbeno življenje slovenskih partizanov. Slovenski poročevalec 27. V. 1945, št. 31.
81. Čemažar Rudolf: Naš prihod na Koroško. Invalidski vestnik 20. III. 1947, št. 3.
82. Čemažar Rudi: Maj leta 1942. Invalidski vestnik 20. V. 1947, št. 5.
Avtor opisuje poskus prehoda Druge grupe na Štajersko pri Litiji.
83. Čenčič Rado: Partizanska tiskarna »Slovenija« v kleščah sovražne ofenzive. Mladina 1947, št. 5.
84. Čepe Marica-Eva: Med primorskimi ženami. Spomini na partizanska leta IV. Ljubljana, SKZ 1950 (izšlo 1949). Str. 5—36.
85. Čermelj Lavo: Soška legija. Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda za tržaško ozemlje 1950. Trst 1949. Str. 58—61.
86. Černež Darko: O izgradnji narodne oblasti v Sloveniji. Domovina, Beograd 13. VI. 1945, št. 9.
87. Čeranič Andrej: Spomini iz moje italijanske internacije. Soški tednik, Gorica 14. IX. 1946, št. 37.
88. Četniška nasilstva nad primorskimi duhovniki. Primorski dnevnik, Trst 20. V. 1945, št. 6.
89. Četniški dokument. Primorska borba, Ajdovščina 26. I. 1946, št. 3.
90. Čizmek Boris, major: Med prvimi partizani na Štajerskem. Spomini na partizanska leta II. Ljubljana, SKZ 1948. Str. 5—15.
91. Čok Stanko: Napad na skupino borcev tržaškega sabotažnega bataljona. Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1946. Trst 1945. Str. 27—29.
92. (Čufar Tone): Poslednje pismo Toneta Čufarja. Nova obzorja, Maribor I. 1948. Str. 45.
93. D.: Kot žrtve ste padli... Slovenski čebelar 1945, str. 5—6.
Članek je nekrolog za žrtvami med slovenskimi čebelarji v zadnji vojni.
94. D. B.: Slike iz osvobojene Štajerske. Ljudska pravica 26. V. 1945, št. 27.
95. D. P.: Iz pogorišče je nastala nova šola. Ljudski tednik, Trst 15. II. 1946, št. 4.
96. D. P.: OPO preko P. 13. Donesek k zgodovini obnove slovenskega šolstva na Primorskem. Ljudski tednik, Trst 8. XI. 1946, št. 42.
97. Darko Marušič-Blaž, Primorska borba, Ajdovščina 20. IX. 1947, št. 22.
98. Debevc Justina: Kurirka z Barja. Spomini na partizanska leta II. Ljubljana, SKZ 1948. Str. 27—37.
99. Dedijer Vladimir: 1. maj v borbi za svobodo — v Ljubljani, v belem mestu Slovenije. Tovariš III. 1947, št. 17, str. 400.
100. Dejstva o partizanski aktivnosti na Slovenskem Koroškem. Ljudska pravica 28. XII. 1946, št. 305.
Podatki so vzeti iz memoranduma za mirovno konferenco.
101. Dejstva za mednarodno komisijo. Primorski dnevnik, Trst 20. III. 1946, št. 246.
V članku sta priobčeni poročila krajevnih odborov Medvedja vas in Sv. Ivan pri Devinu.
102. Delež Ruš v narodnoosvobodilni borbi. Vestnik, Maribor 9. I. 1946, št. 4.

103. **Demonstracije 25. III. 1941—6. IV. 1941.** Študentski list 12. XI. 1949, št. 2. Članek slika demonstracije »Zarjanov« in »Slovenskega kluba« in odhod v prostovoljce.
104. **Deu Pavel: Beg iz zapora.** Mladina 15. marca 1946, št. 11.
105. **Deveti korpus — jugoslovanski korpus v borbi zaveznikov proti fašizmu.** Slovenski poročevalec 10. I. 1946, št. 8. Članek posebej poudarja zavezniško funkcijo devetega korpusa v sklopu zaveznikov v boju proti Nemčiji.
106. **Dežmanova Slavka: S terena v internacijo.** Spomini na partizanska leta IV. Ljubljana, SKZ 1950 (izšlo 1949). Str. 121—140.
107. **Dimnik Maks: Mikolu Gorniku — partizanu!** Planinski, zbornik 1945, Str. 61 do 64.
108. **Dobriča Peter: V spomin na dolomitske heroje.** Slovenski poročevalec 20. III. 1948, št. 68.
109. **Dr. France Mesesnel.** Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1946. Trst 1945, Str. 62—63.
110. **Dokumenti.** Delo, oktober 1948, L. XVII, št. 2, str. 73—77. Prvi dokument je del aprilskega letaka KPS 1941, drugi dokument je ponatis letaka, ki ga je izdal CK KPS 22. junija 1941 ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo.
111. **Dokumenti.** Delo 1949, št. 5, str. 60—65. Objavljeni so dokumenti prvomajskih letakov izpred vojne in med vojno.
112. **Dokumenti govore.** Slovenski poročevalec 27. VI. 1945, št. 58. Članek objavlja italijanski akt, ki govori o sestanku ljubljanskega klerikalnega vodstva, ki je kriticiziralo delo italijanskih oblasti, in našteva napake, ki so jih zagrešili, da se OF širi.
113. **Dokumenti obtožujejo.** Slovenski vestnik, Celovec 7. II. 1947, št. 6. Članek kaže na vojaški doprinos Avstrijcev v zadnji vojni.
114. **Dokument o nameravanem iztrebljenju koroških Slovencev.** Vestnik, Maribor 8. III. 1946, št. 27.
115. **Dolinar Ivan, podpolkovnik: Ob obletnici borb XIV. udarne divizije za osvoboditev Koroške.** Ljudska pravica 15. V. 1946, št. 111.
116. **Dolinšek Anton: Povratek iz pekla.** Slovenski poročevalec 27. V. 1945, št. 31. Avtor prikazuje življenje v Begunjah in v koncentracijskem taborišču v Mauthausenu.
- ✓ 117. **Dolničar Ivan »Janošik«: Kapitulacija von Lehra in njegove vojske.** Delavska enotnost 2. XII. 1949, št. 48.
118. **Domobranski teror v Sloveniji.** Enakopravnost — Equality, Cleveland 3. VII. 1945, št. 154.
119. **Draganič Slavko, podpolkovnik: 1. maja je bil osvobojen Trst.** Kmečki glas 1. V. 1946, št. 18. Avtor podaja kratek opis zadnjih operacij za osvoboditev Trsta.
120. **Drago: Iz dnevnika I. bataljona Koroškega odreda.** Slovenski vestnik, Celovec 9. V. 1947, št. 27.
121. **Drapšin Peter, generalni poročnik: Operacije IV. armade.** Slovenski poročevalec 16. V. 1945, št. 20. Avtor priobčuje opis načrtnega prodiranja IV. armije od vzhodne Lake do osvoboditve Trsta, Ljubljane in Kranja.
122. **Drapšin Peter: Zgodovinska zasluga Devetega korpusa.** Slovenski poročevalec 2. IX. 1945, št. 116.
123. **Dražo Mihajloviča obtožujejo tudi zločini, izvršeni na Primorskem.** Primorska borba, Ajdovščina 15. VI. 1946, št. 23.
124. **II. kongres Komunistične partije Slovenije, CZ.** Ljubljana 1949, 461 str. 8°. V knjigi sta v celoti objavljena referata obeh glavnih referentov na kongresu: poročilo Miha Marinka in poročilo Staneta Kavčiča. Jedro vsakega referata je posvečeno dobi narodnoosvobodilne borbe. Poleg gradiva sta referata pomembna zaradi ocen, ki jih navajata o narodnoosvobodilni borbi. Poleg referentov so o NOB govorili še mnogi diskutanti, katerih govori so v knjigi objavljeni. Od teh so predvsem vodilni člani povedali mnogo novih stvari, drugi pa so kompilirali že znana dejstva.

125. **Drugi kongres slovenske protifašistične ženske zveze v Ljubljani 1945.** (Ljubljana 1945) 32 str. + VIII listov slik. 8°.
V knjigi obdelujejo dobo narodnoosvobodilne borbe naslednji članki: Angela Mahnič: Delež slovenskih in jugoslovanskih žena v letih narodnoosvobodilne borbe; Iva Šegula: Vaša mrtva srca; Jože Lampret: Srečal sem močno ženo; Mara Rupena-Osolnik: Pomen konferenc in kongresov za protifašistično gibanje žena.
126. **Družina - Andreana-Olga: Po naši zemlji.** Spomini na partizanska leta III. Ljubljana, SKZ 1949. Str. 199—213.
127. **Družinske večernice.** Družba sv. Mohorja v Celovcu 1948. 64 str. 8°
Vажnejši članki so: Tri leta, tri mesece, tri dni... — Trpljenje selske fare — Florijan Olip — V ječi — »Obirje« — Spomini na Dachau — Celica št. 80 — Duhovnik piše iz Dachaua — Cvetna nedelja 1941 — V »varnostnem« zaporu. Članki so brez podpisov in izražajo pasivistično gledanje na trpljenje v vojni.
128. **Duje Albin in Colja Srečko: Narodni heroj Josip Tomažič Pino.** Ljudska pravica 25. XII. 1949, št. 304.
129. **Durkheim Jean: Koroška v senci kljukastega križa.** Slovenski vestnik, Celovec 9. V. 1947, št. 27.
Avtor slika življenje Slovencev pod nacisti po razgovorih, ki jih je imel s Slovenci na Koroškem. Prispevek je vzet iz avtorjeve knjige: Une Alsace-Lorraine Yougoslave. Glej Bibliografija o vprašanju Slovenske Koroške 1945 do 1948 v Zgodovinskem časopisu II—III, 1948—1949 pod zap. št. 7.
130. **Dve mladi žrtvi za Celovec.** Slovenski vestnik, Celovec 13. IX. 1946, št. 14.
Članek riše aktivistični podobi dveh žensk, Lojzke in Ivica, ki sta delali za Osvobodilno fronto na Koroškem, prva v Celovcu, druga v tehniki.
131. **Dve veliki noči.** Cerkevni zvon, Kragujevac 1945, št. 4.
Avtor primerja veliko noč 1941 z veliko nočjo 1945.
132. **Edinost.** Neodvisno glasilo kanadskih Slovencev. Izhaja vsako sredo v slovenskem jeziku. Toronto, Ontario. 1945. II°.
Edinost je v mesecih po vojni do konca 1946 priobčevala pisma iz Slovenije, ki so jih znancem ali sorodnikom pisali iz Slovenije njihovi svojci ali prijatelji. Pisma govore o tem, kaj so ljudje doživeli in pretrpeli med vojno.
133. **XXXI.** Izdano ob drugi obletnici enaintridesete divizije. (Ljubljana 1945). Str. 32 + karla v prilogi. 8°.
Kratek pregled bojev XXXI. divizije (primorske!) od ustanovitve v oktobru 1943 dalje in nato opisi posameznih bojev, žrtev in dela divizije.
134. **Enakopravnost — Equality.** Neodvisen dnevnik za slovenske delavce v Ameriki. Izhaja dnevno, razen ob sobotah, nedeljah in praznikih. Cleveland, Ohio. Ameriško-jugoslovanska tiskovna družba. 1945. II°.
Enakopravnost je po vojni videla eno prvih dolžnosti v tem, da je Slovence v Ameriki upoznala z razmerami v stari domovini. Vestno je poročala o vseh dogodkih, ki so se odigrali v Sloveniji. Posebno nalogo je videla tudi v tem, da je upoznala Slovence v Ameriki z razmerami v Sloveniji med vojno. V ta namen je priobčevala privatna pisma, ki so jih svojci pošiljali v Ameriko sorodnikom ali znancem in jim opisovali doživetja iz dobe okupacije. Pisma zlasti govore o okupatorskem in belogardističnem terorju nad Slovenci. Razkrivajo pretresljiva dejstva, ki so jih ljudje doživljali. Kot neposredni izrazi mnogovrstnih doživetij so dragocen vir tudi za zgodovinarje NOB. Enakopravnost jih je priobčevala skoraj dan za dnem od srede oktobra 1945 pa do konca leta 1946. Izhajala so največini pod naslovom »Pisma iz starega kraja«, včasih pa tudi brez posebnega naslova.
135. **I.: Tov. Frančku Percu v spomin.** Vestnik, Maribor 10. XII. 1945, št. 86.
136. **F. B.: Izdaja pri sv. Ani.** Slovenski poročevalec 7. VII. 1945, št. 67.
137. **F. B.: Partizanske tiskarne v tekmovanju.** Delavska emotnost 26. IV. 1946, št. 17.
138. **F. E.: 8. januarja 1943 je padel Pohorski bataljon.** Vestnik, Maribor, 10. I. 1947, št. 2.

139. **Fajfar Tone:** Dr. Alešu Stanovniku ob triletnici mučeniške smrti. Slovenski poročevalec 2. VI. 1945, št. 35.
140. **Fajfar Tone:** Kajnovsko razdobje v katoliški cerkvi na Slovenskem. Slovenski poročevalec 8. VII. 1945, št. 68.
141. **Fajfar Tone:** Program Osvobodilne fronte. Slovenski poročevalec 12. VII. 1945, št. 71.
Avtor komentira temeljne točke Osvobodilne fronte.
142. **Fajfar Tone:** Osvobodilna fronta. Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1946. Celje 1945. 8°. Str. 39—46.
Avtor riše v glavnih potezah razvoj Osvobodilne fronte.
143. **Fajfar Tone:** Nekaj spominov ob petletnici Osvobodilne fronte. Novi svet I. 1946, str. 313—325.
Pisec analizira družbo v predvojnem »Slovenskem društvu«, kjer so prevladovali pristaši zapadnih demokracij. Opisuje dogodke, ki so neposredno pripravljali pot Osvobodilni fronti, predvsem povezavo krščanskih socialistov s Komunistično partijo v Društvu prijateljev SZ in napore za enotno delavsko fronto. Opisuje ustanovitev OF in prve začetke ilegalnega dela.
144. **Fajfar Tone:** Dolomiti. Novi svet II. 1947. Str. 155—174.
Pisec riše potovanje Izvršnega odbora OF z Roga v Podlipoglav in Dolomite, osvobodeno ozemlje v Dolomitih in priložuje Dolomitsko izjavo.
145. **Fajfar Tone:** Kočevski Rog 1942. Novi svet II. 1947. Str. 387—419.
Avtor riše pot Izvršnega odbora iz Ljubljane na osvobodeno ozemlje na Dolenjskem 1942, stik s »Stanetom«, Suho krajino, ljudsko oblast, Roško ofenzivo in njen konec, obnovev dela in preselitev v Podlipoglav.
146. **Fajfar Tone:** Obletnice OF v partizanih. Slovenski poročevalec 27. IV. 1947, št. 29.
147. **Fajfar Tone:** Kako je umrl Miran Jarc. Slovenski poročevalec 14. VIII. 1947, št. 190.
148. **Fajfar Tone:** Kako se je ustvarjala nova Jugoslavija. Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1947. Celje 1947. Str. 38—44.
149. **Fajfar Tone:** Sedemindvajseti april. Tovariš IV. 1948, št. 17, str. 390—391.
Pisec riše povezavo krščanskih socialistov s Komunistično partijo v letu 1940, sestanek v Laškem kot začetek sodelovanja, nato samo sodelovanje v Društvu prijateljev SZ, kjer so se znašli tudi z demokratičnim krilom Sokola. Nato opisuje sam sestanek 27. aprila in ga označi kot ustanovitev Protiamperialistične fronte, ki naj gradi na osnovi slovenskega proletariata.
150. **Fajfar Tone:** Ob petletnici velikih dogodkov. Kmečka žena II. 1948, št. 11, str. 218—219.
Avtor opisuje na kratko potovanje slovenske delegacije v Jajce in pot nazaj.
151. **Fajfar Tone:** Dvainštirideseto leto. Spomini na partizanska leta III. Ljubljana, SKZ 1949. Str. 101—164.
152. **Fanika:** »Oe človek ve, zakaj umre, res ni težko umreti.« (Ob drugi obletnici smrti Darka Marušiča-Blaža). Mladina 16. novembra 1945, št. 29.
153. **Februarska »Izjava« KPS, Sokolov in krščanskih socialistov 1943.** Delo, julij 1948, št. 1, str. 75—77.
154. **Felahaer Julij:** Koroški Slovenci, žrtve nacističnega terorja in morilske nacistične »justice«. Slovenski poročevalec 29. V. 1945, št. 32.
155. **(Felahaer Julij):** Koroškemu partizanu — Ljubi Grabnarju-Vrhanu — v spomin. Ljudska pravica 13. IX. 1945, št. 122.
156. **(Felahaer Julij) — ez:** Slovenski partizani na Svinji planini. Slovenski vestnik, Celovec 15. XI. 1946, št. 23.
Pisec opisuje jesensko nemško ofenzivo proti partizanom na Svinji planini.
157. **(Felahaer Julij):** Iz krajev partizanskih bojev na Koroškem. Ljudska pravica 8. I. 1947, št. 6.
158. **(Felahaer Julij) — ez:** Mežiška dolina obtožuje vojnega zločinca dr. Rainerja 633 umorov. Slovenski poročevalec 17. VII. 1947, št. 166.
159. **Felahaer Julij:** V opomin in hkrati dolžnost. Naša žena 1948, št. 5, str. 154 do 155.
Avtor obravnava obsodbe koroških Slovencev 7., 8. in 9. aprila 1943 (13 smrtnih obsodb), proces z dne 6. januarja 1945 (10 smrtnih obsodb). Na kratko

- je opisal tudi umor 12-članske Sadovnikove družine v Podpeči pri Železni Kapli dne 15. aprila 1945.
160. **F(ilipič) F(rance): Pohorski bataljon:** Ob spomenu na pohorskega junaka Šarha. Slovenski poročevalec 27. IV. 1946, št. 99.
 161. **F(ilipič) F(rance): Ob odkritju spominske plošče Prvemu pohorskemu bataljonu.** Ljudska pravica 23. I. 1949, št. 19.
 162. **Finžgar F(ranc) S(aleški): Bombni napad na Ljubljano.** Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1950. Celje 1949. Str. 146—150.
Avtor opisuje osebno doživetje ob bombnem napadu na Ljubljano 9. marca 1945.
 163. **Flis Drago-Strela, major: Po Primorski.** Spomini na partizanska leta I. Ljubljana, SKZ (1946). Str. 49—59.
 164. **Flis Irma: Igralska družina IX. korpusa.** Obzornik 1948, št. 3—4, str. 121 do 125.
Avtorica prikazuje način dela in nastopa igralske družine v partizanih.
 165. **Florjančič Joža: »Ne skrbi mama, vrnem se.«** (Ob obletnici smrti Katje-Zore Rupena, članice Pokrajinskega komiteja SKOJ. Mladina 21. februarja 1947, št. 8.
 166. **Formiranje partizanskih edinic zavzema širši razmah.** Partizan, Trst 1. februarja 1946. (Enkratna izdaja.)
 167. **F(ortič) D(ušar): Ob obletnici Črnega vrha.** Slovenski poročevalec 5. IX. 1945, št. 118.
 168. **»Franjak«, Spomenik nesebične požrtvovalnosti naših ljudi v času narodnoosvobodilne borbe.** Primorska borba, Ajdovščina 11. V. 1946, št. 18.
 169. **Frbežar Alojz: Štampetov most.** Glas Cankarjeve brigade. Avgust 1945.
 170. **Gerlanec B(ogomir): V Celje belo in veselo.** Slovenski poročevalec 20. V. 1945, št. 24.
 171. **Gerlovič Alenka-Globočnik: Spomini na tehniko v partizanih.** (Spomini na tovariša Nikolaja Pirnata). Naša žena 1948, št. 4, str. 119—120.
 172. **Globokar Ivan: »Partizanski kanal« iz Dolenjske čez Savo na Štajersko.** Slovenski poročevalec 2. VIII. 1946, št. 178.
 173. **G(majnar Tone): Spomin na talce:** Slovenski poročevalec 12. X. 1949, št. 240.
 174. **Gođec France: Spomini na Vita Globočnika.** Mladinska revija 1947, str. 32—36.
 175. **Gođec Rupko: Mladinski listi v zaporih in taboriščih.** Mladinska revija I. 1946, št. 2, str. 43—45.
 176. **Godina Ferdo: Pričakovali smo Rdečo armado.** Tovariš II. 1946, št. 2, str. 40—41.
 177. **Godina Ferdo: Kako sem srečaval Dakija.** Ljudska pravica 17. VI. 1948, št. 138.
 178. **Godol Mara: Materi v Sloveniji.** Primorski dnevnik, Trst 1. VII. 1945, št. 43.
Članek govori o Slovencih, ki so partizaniili v Makedoniji.
 179. **Gorenjski junak Tonček.** Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. V. 1947 v tiskarni »Slovenija«.
Članek riše junaštvo gorenjskega partizana Tončka in zraven opisuje boje za Dražgoše.
 180. **Goriška fronta -- svetel primer junaštva naše vojske.** Ljudska pravica 9. IX. 1945, št. 119.
 181. **Gorjan Božidar-Bogo, kapetan: Na Kozje.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 592—597.
Avtor prikazuje težave partizanstva na Kozjanskem 1941 in 1942/43.
 182. **g(rabnar) b(oris): Ko smo partizanski novinarji prvokrat zborovali.** Ljudska pravica 9. X. 1949, št. 239.
 183. **Grafenauer Bogo: Osvobodilna fronta v slovenskem narodnem razvoju.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 177—195.
Avtor osvešuje pridobitve Osvobodilne fronte z vidika slovenskega zgodovinskega razvoja.
 184. **Grafenauer Bogo: Koroško vprašanje.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 432—449.
Avtor govori o udeležbi koroških Slovencev v narodnoosvobodilni borbi kot faktorju, ki je znova odprl koroško vprašanje.

185. Greif Martin: Obletnica osvoboditve Trsta. Delavska enotnost 9. V. 1946, št. 19.
186. Greif Martin, major: Čez Karnske Alpe na Koroško. Spomini na partizanska leta II. Ljubljana, SKZ 1948. Str. 129—136.
187. Greif Martin: Spomini na narodnega heroja Janka Premrla-Vojka. Ljudska pravica 23. X. 1949, št. 251.
188. Greif Martin: Narodni heroj Šibelj Anton-Stjenka. Ljudska pravica 22. XII. 1949, št. 302.
189. Greif Martin: Narodni heroj Šibelj Anton-Stjenka, prvi izdelovalec bomb za I. bataljon S. Gregorčiča. Primorski dnevnik, Trst 27. XII. 1949, št. 297 (1387).
190. Grobovi obtožujejo. Ljudska pravica 20. V. 1945, št. 22.
191. Grosman Božena-Vida: Zgodovina postojanke »Spodnji Hrastnik« v SCVPB. Babiški vestnik 1947. Str. 29—32.
192. Gubčeva brigada slavi četrto obletnico. Primorska borba, Ajdovščina 31. VIII. 1946, št. 34.
193. Guzej Šmit: Petnajsta divizija. Slovenski poročevalec 20. VII. 1945, št. 78. Članek podaja kratek historiat XV. divizije.
194. Guzej Gustav: Tri leta borb in zmag. Slovenski poročevalec 23. IX. 1945, št. 134.
195. Guzej Gustav: Bosiljevo. Ljudska pravica 27. IV. 1946, št. 99.
196. Habjan Vlado: Prvi maj v partizanih. Slovenski poročevalec 1. V. 1947, št. 102.
197. Habjan Vlado: Ne, Korošec sem! Invalidski vestnik 20. VIII. 1947, št. 8. Avtor opisuje prihod Korošca v partizane, ki mu pa ne zaupajo, dokler so vražniku ne zapleni »Šarca«.
198. Hacc Matevž: Slovenske brigade na Koroškem. Slovenski poročevalec 31. V. 1945, št. 34.
- ✓ 199. Hacc Matevž: Ob dveletnici velikih borb XIV. divizije na Štajerskem. Ljudska pravica 21. II. 1946, št. 44.
200. Hacc Matevž: Ob četrti obletnici italijanske ofenzive na Notranjskem. Slovenski poročevalec 31. VII. 1946, št. 176.
- ✓ 201. Hacc Matevž: Kako smo ujeli generalnega polkovnika Leera! Slovenski poročevalec 16. II. 1947, št. 40 — 20. II. 1947, št. 43.
- ✓ 202. Hacc Matevž: Spomini na narodnega heroja Vinka Simončiča-Gašperja. Slovenski poročevalec 24. IV. 1949, št. 97.
203. Hacc Matevž: Iz časov velike ofenzive v Loški dolini leta 1942. Borec I. 1949, št. 1, str. 19—20.
204. Hacc Stanko: Buchenwald. Naša moč I. 1946, št. 4, 8. III. — št. 11, 23. VII. 1946.
205. Hafner Vinko: Komunistična partija v narodnoosvobodilni borbi. Maribor OOF 1945. Str. 15. 8°. Avtor prikazuje na kratko vlogo Komunistične partije v razvoju narodnoosvobodilne borbe.
206. Hafner Vinko: Stanko Žagar, prvi trinajstorič junakov, padlih v jami nad Okroglim. Ljudska pravica 24. X. 1949, št. 252.
207. Hartmann Milka: O borbi koroških žena za narodne pravice koroških Slovencev. Naša žena 1947, št. 2, str. 40—41.
208. Henigman Jožefa: Šest dni v roški ofenzivi. Naša žena 1949, št. 12, str. 274 do 275.
209. Heroj Majda mora ostati v sreih naše mladine. Mladina 23. IV. 1949, št. 17.
210. Heroj Tone Tomšič. Slovenski poročevalec 20. IV. 1949, št. 93.
211. Heroj Vojko. Slovenski poročevalec 17. IV. 1949, št. 91.
212. Horvat Ignac, kapetan: Ujet. Spomini na partizanska leta II. Ljubljana SKZ 1948. Str. 99—105.
213. Hrašovec Milko: Planina Jastrebac. (Potopis slovenskega izgnanca v Srbiji) Planinski zbornik 1945. Str. 44—48.
214. Hreščak Dušan: Kako so se organizirale tržaške delavne množice. Tovariš II. 1946, št. 1, št. 2, str. 38—39.
215. Hribar Anica-Smilka: Loška dolina med borbo. Spomini na partizanska leta IV. Ljubljana SKZ 1950 (izšlo 1949). Str. 55—92.

216. **Hribar France - Savinšek: Mauthausen.** Na delo, Celje 21. IX. 1946. — 9. XI. 1946, št. 31.
Avtor opisuje odhajanje ljudi iz Celja v Mauthausen in življenje v tamkajšnjem koncentracijskem taborišču.
217. **Hribar Janez, polkovnik: S Šercerjevo po Notranjskem.** Spomini na partizanska leta I. Ljubljana SKZ (1946). Str. 36—48.
218. **Hudales Oskar: »Še pomnite tovariši?«** Nova obzorja, Maribor 1948, str. 182—183.
Avtor ocenjuje knjigo, ki jo je izdala »Mladinska knjiga«.
219. **Hudnik Janez: Pred štirimi leti v Črnomlju.** Tovariš IV. 1948, št. 8, str. 173—174.
Avtor po spominu obnavlja dogodke na zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju.
220. **H(umar) J(oško): V Bovcu bodo počastili z odkritjem plošče spomin na 32 žrtev borbe na Golobarju.** Ljudska pravica 20. VIII. 1949, št. 196.
Avtor prikazuje boje na Golobarju spomladi 1943.
221. **I. C. D.: Prešernova proslava v Dachau pred dvema letoma.** Ljudska pravica 7. II. 1946, št. 34.
222. **I. G.: V partizanski bolnici.** Priroda, človek in zdravje 1945/46, str. 33—36.
223. **Igorjeva mati.** Naša žena 1945, št. 9, str. 195—196.
224. **Igralska skupina IX. korpusa.** Primorski dnevnik, Trst 1. VI. 1945, št. 18.
225. **Ilova gora.** Tovariš IV. 1948, št. 13, str. 300.
226. **Ivan, Tov.: Nuncij pride.** Glas Cankarjeve brigade. Avgust 1945.
227. **Ivanetič Alojzij: Po dolenjskih partizanskih bojiščih.** Turizem in gostinstvo 1948, str. 152—154.
Bežen pregled, kaj se je zgodilo po naštetih krajih.
228. **Iz bojev Cankarjeve in Gubčeve brigade.** Ljudska pravica 22. IX. 1945, št. 130.
229. **Iz borb Cankarjeve brigade v Suhi Krajini.** Ljudska pravica 30. V. 1945, št. 30.
230. **Iz borb IX. korpusa. Uničili smo rudnik.** Primorska borba, Ajdovščina 16. III. 1946, št. 10.
231. **Iz borb Osemnajste divizije. V Gorskem kotaru pozimi 1943-44.** Slovenski poročevalec 6. III. 1946, št. 55.
232. **Iz dobe vojnega zločinca Maier-Kaibitscha.** Vestnik. Maribor 26. VII. 1946, št. 47.
233. **Iz kronike Loškega potoka 1941—1945.** Tovariš IV. 1948, št. 16, str. 374—375.
Članek podaja pregled zgodovine kraja v dobi narodnoosvobodilne borbe.
234. **Iz krvi rdeče.** Ljudska pravica 31. VIII. 1945, št. 111.
Članek prikazuje lik Janeza Kiklja in Vide Pregarčeve.
235. **Izseljenka pripoveduje.** Koledar Slovenske Koroške za prestopno leto 1948. Celovec—Wien 1947. Str. 66—70.
236. **Izvirni dokument nemškega nacističnega barbarstva.** Kovinar 18. XII. 1948, št. 38.
237. **Iz zgodovine KP na Primorskem.** Primorski dnevnik, Trst 3. XI. 1948, št. 256 (1041); 4. XI. 1948, št. 257 (1042).
238. **J. P. Iz spominov na dr. Franceta Mesesnela.** Primorski dnevnik, Trst 29. VII. 1945, št. 66 — 10. VIII. 1945, št. 76.
Članek prikazuje Mesesnelovo delo v Ljubljani v Osvobodilni fronti, zraven pa še vrsto drobnih dogodkov iz Ljubljane in iz splošnega življenja.
239. **J. S.: Ob obletnici ustanovitve 43. istrske divizije.** Vestnik, Maribor 25. X. 1946, št. 60.
240. **Jaka: Iz borb na Primorskem.** Tovariš IV. 1948, št. 29, str. 685—686.
Članek objavlja spomine partizana Jaka na boje v Beneški Sloveniji in boje okoli Krna 1943.
241. **Jakopič Albert-Kajtimir, podpolkovnik: Narodnoosvobodilna borba Primorca od kapitulacije do osvoboditve.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 522—524.

242. **Jakopič Albert-Kajtimir: Prekrižani računi.** Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. V. 1947 v tiskarni »Slovenija«. Avtor objavlja spomine na zadnjo okupatorsko ofenzivo na Primorskem 1945.
243. **Jakopič Albert-Kajtimir: Samo v najodločnejši borbi je svoboda.** Primorska borba 20. IX. 1947, št. 22.
244. **Jakopič Albert: Naš prvi pohod v Benečijo in Režijo.** Spomini na partizanska leta IV. Ljubljana SKZ 1950 (izšlo 1949). Str. 265—294.
245. **Jakše Ljuban: Rast Tanjuga — rast našega tiska.** Ljudska pravica 27. IV. 1946, št. 99.
246. **Jarc Janko - Jože Krall: Pregled važnejših dogodkov in borb v letih 1941 do 1945.** Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1945. Str. 697—767. Pregled dogodkov je urejen po kronološkem redu, vendar datumi niso vedno kritično preverjeni.
247. **Jarc Janko: Ljubljana v zadnjih dneh junija 1942.** Slovenski poročevalec 3. VII. 1946, št. 153 — 7. VII. 1946, št. 156.
248. **Jarc Janko: Partizanske kronike.** Iz arhiva Instituta narodne osvoboditve izbral —. Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1947. (Ljubljana 1946). Str. 67—72.
249. **Jarc Janko: »Svoboda, ki tako si draga, kot ve le ta, ki zate da življenje«.** Slovenski poročevalec 10. VI. 1947, št. 134. Avtor prikazuje italijansko postopanje pri streljanju talcev.
250. **J(arc) J(anko): Prve akcije zasavskih partizanov.** Slovenski poročevalec 3. VII. 1947, št. 154.
251. **Jarc Janko: Vojni zločinec dr. Friedrich Rainer.** Slovenski poročevalec 13. VII. 1947, št. 163.
252. **Jarc Janko: Kdaj in kje je umrl Miran Jarc.** Slovenski poročevalec 24. VIII. 1947, št. 199.
253. **Jarc Janko: Iz kronike Vojkove brigade.** Slovenski poročevalec 5. X. 1947, št. 235.
254. **Jarc Janko: Partizanski napad na italijansko posadko v Ložu 19. X. 1941.** Ljudska pravica 19. X. 1947, št. 246.
255. **Jarc Janko: Napad na Bučko 1. novembra 1941.** Slovenski poročevalec 4. VI. 1947, št. 259.
256. **Jarc Janko: Nemško-domobranski vdor v Belo Krajino novembra 1944.** Slovenski poročevalec 16. XII. 1947, št. 294 — 20. XII. 1947, št. 298.
257. **Jarc Janko: Partizanske bolnišnice in ambulance na Gorenjskem.** (Po kronoloških pregledih iz narodnoosvobodilne vojne) Priroda, človek in zdravje 1947/48. Str. 65—67, 97—100, 161—165, 232—237, 292—297; 1949, str. 14—19, 71—73, 97—101, 145—148, 257—260, 291—302.
258. **J(arc) J(anko): Vdor v sevniške zapore.** Tovariš III. 1947, št. 29, str. 691. Avtor opisuje rešitev treh borcev za svobodo iz gestapovskega zapora, ki jo je organiziral Dušan Kveder-Tomaž.
259. **Jarc Janko: Drzen napad partizanov na bencinsko skladišče v Postojnski jami.** Tovariš III. 1947, št. 31, str. 746—747.
260. **Jarc Janko: Taddeo Orlando, krvnik Slovencev.** Slovenski poročevalec 25. I. 1948, št. 21 — 28. I. 1948, št. 23.
261. **J(arc) J(anko): Vdor vojske italijanskega fašističnega imperializma v Slovenijo aprila 1941.** Tovariš IV, 1948, št. 22, str. 515—516; št. 23, str. 536; št. 28, str. 664—665; št. 30, str. 714—715; št. 31, str. 742; št. 32, str. 761—762. Pisec prikazuje v članku priprave za napad, pregled operacij proti Jugoslaviji, razpored enot vzdolž meje in pregled operacij v Sloveniji.
262. **Jarc Janko: Kako so Italijani pričakali revolucijo 14. julija v Ljubljani.** Obzornik 1948, str. 411—413. Avtor kaže italijanski strah in ukrepe za strogo pripravljenost za primer upora v Sloveniji.
263. **J(arc) J(anko): Borbe slovensko-hrvatskih brigad v Žužemberku od 30. I. do 2. II. 1943.** Tovariš IV, 1948, št. 10, str. 228—229.
264. **J(arc) J(anko): O Petru Skalarju —primorskem junaku.** Slovenski poročevalec 10. X. 1948, št. 242.

265. **Jarc Janko**: Pred sedmimi leti je bila ustanovljena Gubčeva brigada. Ljudska pravica 3. IX. 1949, št. 208.
266. **J(are) J(anko)**: Boj za železniške proge v narodnoosvobodilni vojni. Ljudska pravica 17. IX. 1949, št. 220.
267. **J(are) J(anko) in J(uvančič) I(vo)**: Narodni heroj Darko Marušič-Blaž. Ljudska pravica 21. XII. 1949, št. 301.
268. **J(are Miran)**: Miran Jarčeva zadnja pisma. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 285—290.
269. **Jelenov žleb**. Slovenski poročevalec 27. III. 1947, št. 73.
Članek obširno govori o predzgodovini, zelo malo pa o boju v Jelenovem žlebu.
270. **Jelinčič Anda**: »Himmeltransport« ali transport bolnih. Koledar Osvobodilne fronte za Svobodno tržaško ozemlje 1948. Trst 1947. Str. 143—144.
Avtorica opisuje koncentracijsko taborišče v Ravensbrücku.
271. **Jelinčič Zorko**: Po taboriščih in gorah v Južni Italiji. Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1947. Trst 1945. Str. 67—73.
272. **Jelinčič Zorko**: Ob prvih slutnjah osvoboditve. Primorski dnevnik, Trst 27. IV. 1948, št. 882.
Avtor objavlja prve vesti o Osvobodilni fronti v internaciji v Južni Italiji.
273. **Jeni**: Na hlovi gori. Tovariš IV. 1948, št. 13, str. 300—301.
274. **Jerina-Lah Pavla**: Iz primorske partizanske bolnišnice »Pavla«. Ljudska pravica 27. aprila 1946, št. 99.
275. **J(eza) F(rance)**: Ilegalna dokumentna tehnika. Slovenski poročevalec 25. IV. 1946, št. 97; 26. IV. 1946, št. 98.
276. **Joško**: Tu se je ustanovil IX. korpus. Primorska borba, Ajdovščina 16. III. 1946, št. 10.
277. **Jovanović Arso, generallajtnant**: Osvoboditev Trsta. Primorski dnevnik, Trst 13. V. 1945, št. 1. (Prevod iz srbsščine).
278. **Jovanović Arso**: Pregled narodnoosvobodilne borbe. Ljubljana SKZ (1947) 52 str. 8°.
Avtor podaja pregled vseh sovražnih ofenziv proti narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije. V pregledu se dotika tudi Slovenije. Prevod iz srbsščine.
279. **Julijska Krajina**. V borbi za samoodločbo in priključitev k Federativni Ljudski republiki Jugoslaviji. (Slede naslovi še v srbohrvatskem, angleškem, francoskem in italijanskem jeziku) (Ljubljana 1946.)
Delo vsebuje Spomenico Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora na Primorskem, ki v poglavjih 4—8 obdeluje tudi dobo narodnoosvobodilne borbe v Slovenskem Primorju in je pisano v petih jezikih.
280. **Junaška smrt Staneta Žagarja in tovarišev na Okroglem leta 1942**. Slovenski poročevalec 23. X. 1949, št. 250.
281. **Junaška zgodovina Mačkovljanov**. — Mačkovlje v narodnoosvobodilni borbi. Ljudski tednik, Trst 25. III. 1949, št. 158.
282. **Jura**: Tanci iz ulice Ghega. Naša žena 1946, št. 1, str. 9—10.
283. **Jurea Branka**: Za Celovec. Ljudska pravica 6. II. 1946, št. 31.
284. **Jurea Branka**: Atena. Slovenski poročevalec 14. III. 1946, št. 62.
285. **J(uvančič) I(vo)**: Borba na Nanosu. Borec I. 1949, št. 1, str. 25—27.
286. **K. S.**: Gorenjski Tonček. Invalidski vestnik 25. XII. 1948, št. 24.
287. **Kaj se je dogodilo v Ljubljani v aprilu 1941**. (Chicago 1946, SANS) 8°.
288. **Kako je Maier-Kaibitsch koval naklepe**. Slovenski vestnik, Celovec 21. VI. 1946, št. 2.
Članek navaja odlomke iz Maier-Kaibitschevega govora 10. VI. 1942.
289. **Kako sem bil sprejet v Partijo**. Nova Gorica, Solkan 22. IV. 1949, št. 16.
Članek slika ilegalno življenje v Vrtojbi na Primorskem.
290. **Kako sem prišel v Mauthausen**. Vestnik, Maribor 14. VII. 1945, št. 23.
291. **Kako so nastopali narodnoosvobodilni odbori v času NOB**. Mladina 26. XI. 1949, št. 48.
Članek podaja pregled razvoja odborov OF od 1941 dalje.

292. **Kanoni Janez: Naši stanovski tovariši padli in mučeni do smrti v štiriletni osvobodilni borbi.** Zdravstveni vestnik 1946, str. 1—3 in 321.
Na prvih straneh podaja avtor seznam 64 ljudi, na strani 321 pa 69 ljudi.
293. **Kardelj Edvard: Pot nove Jugoslavije.** Članki in govori iz narodnoosvobodilne borbe 1941—1945. Ljubljana DZS 1946. 544 str. 8°.
Avtor je v knjigi ponatisnil poleg člankov iz vojne dobe tudi članke iz povojne dobe, ki obravnavajo probleme iz dobe NOB.
294. **Kardelj Edvard: Borba KPJ za novo Jugoslavijo.** CZ. Ljubljana 1948. 48 str. 8°.
Avtor razlaga zgodovinsko pot KPJ, pot bojev za svobodo jugoslovanskih narodov, pot težkih bojev za ljudsko oblast, za ekonomsko obnovo in izgraditev socialistične družbe.
295. **Kardelj Edvard: Referat o političnem položaju in nalogah naše osvobodilne borbe na Kočevskem zboru odposlancev 1943.** Novi svet IV. 1949. Str. 444—463.
Prvi natisk Kardeljevega referata na Zboru odposlancev v Kočevju. Natisk je nekoliko predelan in krajši od referata na Kočevskem zboru.
296. **Kardelj Edvard: Govori na pariški konferenci.** CZ. Ljubljana 1949. 123 str. 8°.
Avtor govori o problemih, ki so nastopali na pariški mirovni konferenci, med govori pa se dotika tudi razmer med vojno v Slovenskem Primorju. Delo je izšlo tudi v srbohrvaščini.
297. **Kastelic Olga-Marjetka: Koroška.** Spomini na partizanska leta III. Ljubljana SKZ 1949. Str. 217—228.
298. **Katja in njena mati.** Odlomki iz pisem. Naša žena 1947, št. 2, str. 54.
299. **Kaučič V. Johan: Švabobranska predrznost.** Enakopravnost-Equality, Cleveland 15. XI. 1945, št. 266; 16. XI. 1945, št. 267.
Pisec ostro nastopa proti nabiranju pomoči za slovenske domobranske begunce, vmes pa je vpletel, kaj so domobrancej grešili v domovini.
300. **K(aučič) Sergej: Ob obletnici smrti generalnega poročnika Franceta Rozmana** — enega izmed največjih sinov slovenskega naroda. Mladina 9. XI. 1945, št. 28.
301. **Kave F., Marinčič Iv., Vilhar Srečko, Jelinčič Z., Špangar Vek., Ruggero Spadaro: Spomini na dni v ječi.** (Pozneje) **Spomini iz zapora.** Primorski dnevnik, Trst 1. II. 1948, št. 812; 4. II. 1948, št. 814.
302. **Kerševan Alojzija: Tetka.** Naša žena 1945, št. 6—7, str. 138—139. Članek niše lik partizanske aktivistke.
303. **Kerševan Alojzija: Moji doživljaji.** Borec I. 1949, št. 3, str. 29.
304. **Kiauta L(adislav): XIV. udarna divizija.** Dve leti bojev in zmag prve udarne divizije. Slovenski poročevalec 22. VII. 1945, št. 80.
305. **Kiauta Ladislav: Po nezaznamovanih poteh.** Spomini na kočevske partizantske bolnice. Priroda, človek in zdravje 1946/47. Str. 5—11, 81—85, 113—119, 177—183, 337—341; 1947/48. Str. 9—13.
306. **Kiauta Ladislav: Življenje na točki 21.** Slovenski poročevalec 27. IV. 1946, št. 99.
307. **Kiauta Ladislav: Težko a lepo je bilo.** Obzornik 1948, str. 117—121.
Avtor opisuje srečanja s kulturniki v partizanih in njihovo delo med njimi.
308. **Kiauta Ladislav: O Nikolaju — partizanu.** Slovenski poročevalec 16. I. 1948, št. 13.
Spomini na delo Nikolaja Pinnata v partizanih.
309. **Kiauta Ladislav: Po poti štirinajste.** Turizem in gostinstvo 1948, str. 269—271.
Avtor na propagandni način podaja historiat XIV. divizije.
310. **Kidrič Boris: Poročilo na prvem kongresu Osvobodilne fronte slovenskega naroda v Ljubljani** 16. VII. 1945. (Ljubljana) 1945. Izdal IO OF. 30 str. 8°.
Avtor obširno govori o problemih OF v dobi NOB.
311. **Kidrič Boris: Razredna logika v narodnoosvobodilnem gibanju.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 54—59.
312. **Kidrič Boris: O tradicijah Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta.** Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1947. (Ljubljana 1946). Str. 43—44.
Članek objavlja avtorjev govor na drugem zasedanju SNOS 12. IX. 1946.
313. **Kimovec Franc-Ziga: Prvič v »Sloveniji«.** Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. V. 1947 v tiskarni »Slovenija«.

314. Kje so tiskali Slovenskega poročevalca. Slovenski poročevalec 29. XI. 1949, št. 280.
315. Klemenčič Dore: Partizanstvo in umetnost. Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda 1946. (Ljubljana 1945). Str. 126—131.
316. Klemenčič Dore-Maj: Upodabljajoči umetniki v partizanih. Ljudska pravica 27. IV. 1946, št. 99.
317. Klinar Miha: Jesenski listi 1944. Soški tednik, Gorica 24. V. 1947, št. 21. Avtor opisuje po spominu boje na Koroškem.
318. Kmetje in narodnoosvobodilna borba. Izdano v knjigi Kmečko vprašanje v Jugoslaviji. Celje 1949, tiskano kot rokopis. Str. 15—20.
319. Kocbek Edvard: Osvobodilni boj in svetovni nazor. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 26—33.
320. Kocbek Edvard: Tovarišija. Dnevniški zapiski od 17. V. 1942 do 1. V. 1943. Ljubljana DZS 1949. 436 str. 8°. Avtorjevi zapiski obsegajo dobo enega leta, to je najbolj kritično dobo in zato najpomembnejšo dobo v razvoju slovenskega osvobodilnega gibanja. Avtor podaja mnogo dogodkov iz opisane dobe, jih tolmači ali vrednoti in ocenjuje. Oceno dela glej v Zgodovinskem časopisu IV. 1950.
321. (Kocbek Edvard): Kocbekovo pismo škofu dr. Rožmanu. Enakopravnost-Equality, Cleveland 7. X. 1949, št. 197.
322. Kocbek Edvard: Pot v Jajce. Slovenski poročevalec 29. XI. 1949, št. 280.
323. Kocbek Edvard: Pot v Jajce. Odlomek iz partizanskega dnevnika. Spomini na partizanska leta IV. Ljubljana SKZ 1950. (Izšlo 1949) Str. 143—175.
324. Kocmur Janez: Primorski borci v tujini za svobodo domovine. Slovenski poročevalec od 3. marca 1946, št. 53 do 30. marca 1946, št. 76. Avtor govori v bistvu le na podlagi svojih osebnih spominov, ne pa na podlagi sistematično zbranega in študirane gradiva. Kocmur Janez: Primorski borci v tujini za svobodo domovine. O življenju, trpljenju in borbenem prizadevanju primorskih internirancev in vojakov v Italiji v letih osvobodilnega boja. Celje MD 1946. 80 str. 8°. Knjižna izdaja avtorjevih člankov v Slovenskem poročevalcu 1946.
325. Kočevar Marija-Zorka: Naše borke. Ljudska pravica 5. VI. 1945, št. 35.
326. Komisija za ugotavljanje zločinov...: Vojni zločinec Mario Robotti. Ljudska pravica 11. I. 1946, št. 9.
327. Komisija za ugotavljanje zločinov...: Vojni zločinec general Gastone Gambaro. Ljudska pravica 12. I. 1946, št. 10.
328. Komisija za ugotavljanje zločinov...: Vojni zločinec general Umberto Fabbrì. Ljudska pravica 13. I. 1946, št. 11.
329. Komisija za ugotavljanje zločinov...: Vojni zločinec general Taddeo Orlando. Ljudska pravica 26. I. 1946, št. 22.
330. Kompare Albin: Poslednji boj heroja Vojka. Primorska borba, Ajdovščina 22. XII. 1945, št. 19.
331. Koprivec Ignac: Mati narodnega heroja Milovana Šaranovića prišla v Ljubljano. Ljudska pravica 8. VI. 1945, št. 38.
332. Koprivec Ignac: Država v državi. — Heroizem Ljubljane v dneh okupacije. Ljudska pravica 27. IV. 1946, št. 99. Avtor opisuje demonstracije za 29. oktober 1941.
333. Korošec Olga: Moje prvo srečanje s partizani. Mladina udari. (Glasilo mario-borskega mladinskega odbora LMS.)
334. Koroška partizanka. — Mira Pavlič. Slovenski vestnik, Celovec 15. XI. 1946, št. 23. Članek riše slik partizanske aktivistke.
335. Koroška v borbi: O borbi koroških žena za narodne pravice. Slovenski vestnik, Celovec 3. I. 1947, št. 1; 10. I. 1947, št. 2. Članek navaja nekaj primerov trpljenja koroških žena pod nacisti.
336. Koroška v borbi: Borci izpod Arihove peči. Slovenski vestnik, Celovec 21. II. 1947, št. 9 — 28. II. 1947, št. 11. Članek opisuje prizore iz ofenzive 1944/45.
337. Koroška v borbi: Ob obletnici celovških dogodkov. Iz protestne spomenice na mednarodni kontrolni svet na Dunaju v zvezi z nasiljem celovške policije

- nad slovenskimi izseljenci 15. aprila 1946. Slovenski vestnik, Celovec 15. IV. 1947, št. 22/50; 18. IV. 1947, št. 23/51.
338. **Koroška v borbi: Partizansko delovanje v Spodnjem Rožu.** Slovenski vestnik, Celovec 10. VI. 1947, št. 34.
339. **Koroški partizanski tisk izpričuje borbo koroškega ljudstva.** Ljudska pravica 7. I. 1947, št. 5.
340. **(Kos Simon): Poslovilno pismo Simona Kosa.** Primorski dnevnik, Trst 28. X. 1945, št. 142.
341. **Kosmač France: O našem radiu.** Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda 1946. (Ljubljana 1945). Str. 180.
Avtor podaja kratek historiat ROF.
342. **Kosmač France: Pohod Osemnajste v Gorski kotar pozimi 1943/44.** Slovenski poročevalec 1. I. 1946, št. 1.
343. **Kosmač France: Moč kulture v partizanih.** Mladinska revija II. 1947. Ljubljana 1947. Str. 73—79.
344. **Kosovel Saša: Najstrašnejši prizori.** Glas mladih I. 15. junija 1945, št. 3.
Avtor opisuje obešence v ulici Ghega v Trstu v aprilu 1944.
345. **K(ošir) N(iko): Obrazi brez krinke.** Slovenski poročevalec 21. I. 1948, št. 17.
Pisec govori o zločinih Taddea Orlanda in Achileja Marazza.
346. **(Kozak) Dana: V partizanski gozdni bolnišnici.** Kmečki glas 25. IV. 1946, št. 17.
347. **Kozak Ferdo: Domovinska vojna in kultura.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 5—11.
Avtor razglablja, kako v vojni ni šlo samo za eksistenco naroda, temveč tudi za perspektivo ustvarjalnih sil.
348. **Kozak Juš: Osvobodilna vojna — vir nove tvornosti.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 15—26.
349. **Kozina Marjan: Nekaj o mojih partizanskih pesmih.** Koledar Osvobodilne fronte Slovenije, 1948. (Ljubljana 1947). Str. 150—152.
350. **Krajgher Dušan, požrtvovalni graditelj partijskega in osvobodilnega tiska.** Ljudska pravica 27. VIII. 1949, št. 202.
351. **Kraker Lojze: Junakinja Majda Šilčeva, odlomek iz njene biografije.** Delavska enotnost 14. X. 1949, št. 41.
352. **(Kraker) L(ojze): Iz biografije Majde Šilčeve.** Ljudska pravica 30. X. 1949, št. 257.
353. **K(rall) J(ože): Žužemberk v zgodovini osvobodilnega boja.** Tovariš IV. 1948, št. 7, str. 154—155.
Avtor riše historiat bojev za Žužemberk od 1942—1945.
354. **Kramar Janez: Spomeniki NOB in naš turizem.** Turizem in gostinstvo 1948, str. 265—266.
355. **Kramar Janez: Pripombe k Spominom na partizanska leta III. knjiga. Spomini na partizanska leta III.** Ljubljana SKZ 1949. Str. 267—285.
Avtor komentira memoarske sestavke v tretji knjigi Spominov na partizanska leta. Poleg pomanjkljivosti v datiranju je pogršel, da ni s točnimi in verodostojnimi dokumenti utemeljil svojih trditev.
356. **Kranjc Boris: Franjo Golob, akademski slikar in slovenski umetnik.** Vestnik, Maribor 26. IX. 1948, št. 86; 29. IX. 1948, št. 87.
357. **Kranjc Boris: Na domu mrtvega slikarja.** Vestnik, Maribor 15. X. 1948, št. 94.
358. **Kranjc Boris: Golob in Šušmelj, slovenska umetnika — žrtvi fašizma.** Nova obzorja, Maribor 1949, str. 366—372.
359. **Kranjc Cene: Partizanski tisk v borbi za svobodo.** Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda 1946. (Ljubljana 1945). Str. 88—89.
360. **Kranjc Cene: Podtalni tisk v Sloveniji v času osvobodilne borbe.** Ameriški družinski koledar 1946, str. 154—169.
361. **Kranjc J(ože): Moč tiska v osvobodilni borbi.** Delavska enotnost 26. IV. 1946, št. 17.
362. **Kranjc Tone: Jaz sem partizan.** Mladina 5. I. 1946, št. 1.
363. **Kratka kronika Primorske. (Od londonskega pakta 1915 do osvoboditve 1945).** Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1947. Trst 1946. Str. 155—161.
364. **Kravanja Ferdo: Peter Skala.** Ljudski tednik, 15. X. 1948, št. 138.

365. **Kreft Ivan:** Jalova borba Informbiroja proti resnici. Borec I. 1949, št. 3, str. 15—18.
Avtor citira sovjetsko enciklopedijo, ki je pisala o junaškem odporu jugoslovanskih narodov.
366. **Krese Franc-Čoban, major:** Boji v Suhi Krajini. Spomini na partizanska leta I. Ljubljana SKZ (1946). Str. 95—105.
367. **Krese Ljudmila-Maruša, kapetan:** Z dvanaajsto do Bosiljevega. Spomini na partizanska leta I. Ljubljana SKZ (1946). Str. 106—117.
368. **Kri mučencev naše seme.** Mladina 26. IV. 1946, št. 17.
369. **Križa glede Trsta nosi znamko »Made in London«.** Enakopravnost-Equality. Cleveland 21. V. 1945, št. 118.
370. **Krmelj Maks:** Gorenjci in Dražgoše leta 1941—1942. Ljudska pravica 11. I. 1946, št. 9.
371. **Krmelj Maks:** Partizanski dnevnik na Gorenjskem. Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. V. 1947 v tiskarni »Slovenija«.
372. **Kronika naših krajev.** Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1947. Trst 1946. Str. 131—192.
V članku so iz osmih okrajev zbrani podatki o lokalnih dogodkih iz narodnoosvobodilne borbe na Primorskem.
373. **Krvoločni nacisti iz Koroške.** Vestnik, Maribor 15. II. 1946, št. 20.
Članek našteva zločine nacistov iz Koroške.
374. **K študiju knjige Edvarda Kardelja »Pot nove Jugoslavije«.** Organizacijski vestnik Osvobodilne fronte Slovenije 3. VIII. 1946, št. 10.
Članek je napisan z vidika pomoči političnim aktivistom.
375. **Kuhel G. Mirko:** Slovenija v borbi za svobodo. Edinost, Toronto, od 28. III. 1945, št. 105 do 22. VIII. 1945, št. 126.
Članek obvešča ameriške Slovence o razmerah v Sloveniji med vojno, o narodnoosvobodilni borbi, o silah, ki so se zavzemale zanj, in o silah, ki so ji nasprotovale.
376. **Kuhel G. Mirko:** Kako je bila osvobojena Ljubljana. Enakopravnost-Equality, Cleveland 27. VI. 1945, št. 149.
377. **(Kumbatovič) — Kalan Filip:** Iz zapiskov o partizanskem gledališču. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 409—415.
378. **(Kumbatovič) — Kalan Filip:** Iz zapiskov o partizanskem gledališču. Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda 1946. (Ljubljana 1945). Str. 204—213.
379. **(Kumbatovič) — Kalan Filip:** O partizanski Taliji. Ljudska pravica 27. IV. 1946, št. 99.
380. **Kveder Dušan-Tomaž, generalmajor:** Prva tri obdobja razvoja narodne osvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 457—473.
Avtor podaja razvoj najnižjih taktičnih enot NOV in njihovo aktivnost od 1941—1943. Glej Škerlovo oceno pod številko 760.
381. **Kveder Dušan, generalmajor:** Razvoj naše narodnoosvobodilne vojske. Predavanje v aprilu 1945. Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda 1946. (Ljubljana 1945). Str. 142—145.
Članek je po vsebini osnutek članka v Slovenskem zborniku: Prva tri obdobja... Glej številko 380.
382. **Kveder Dušan-Tomaž, generalmajor:** Borbe divizij in korpusov na Slovenskem od junija 1943 do julija 1944. Novi svet I. 1946. Str. 222—289 in 479—494.
Avtor podaja razvoj slovenske narodnoosvobodilne vojske po ustanovitvi divizij in korpusov ter njihove boje z okupatorji v citirani dobi. Glej Škerlovo oceno številko 760.
383. **L. A.:** Misli Spodnještajerca o revizionistični gonji avstrijskih fašistov. Delavska enotnost 24. I. 1947, št. 4.
384. **L. M.:** Naši izgnanci v Topuskem. Vestnik, Maribor 26. VII. 1945, št. 28.
385. **L. M.:** Spomini iz bojev na Koroškem. Ljudska pravica 17. VI. 1945, št. 47.
386. **Lacko je mrtev — a njegov duh živi.** Vestnik, Maribor 18. VIII. 1945, št. 38.

387. **Lah Milan, podpolkovnik:** Prvega maja 1945 je jugoslovanska armada osvobodila Trst. Ljudska pravica 1. V. 1946, št. 101.
388. **Lah Milan, podpolkovnik:** Operacije IV. armije za osvoboditev Slovenije. Ljudska pravica 9. V. 1946, št. 107.
289. **Lah Milan, podpolkovnik:** Osvoboditev Trsta. Primorski dnevnik, Trst 1. maja 1948, št. 886.
390. **Lampret J(o)že:** Strgali smo jim krinke. Kmečka žena 1948, št. 6, str. 140; št. 7, str. 165; št. 8—9, str. 189.
391. **Legiša Lino:** Naš osvobodilni boj. Vestnik jugoslovanske dachauske skupine 4. VI. 1945, št. 2.
392. **Lemež Milan:** Narodnoosvobodilno gibanje in naše narodno gospodarstvo. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 251—262.
Avtor opisuje po spominu gospodarsko dejavnost OF v Ljubljani, Gorenjski in Beli krajini.
393. **Lepin Danijel:** Borba naših železničarjev proti okupatorju. Borec I. 1949, št. 3, str. 18—21.
394. **Leskošek Franc-Luka:** Dve srečanji z Vojkom. Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. V. 1947 v tiskarni »Slovenija«.
395. **Levec Peter:** Dvakrat v trdnjavi. Mladina 28. IX. 1945, št. 22.
Avtor govori o bojih Šlandrove brigade.
396. **Levec Peter:** Za stenski časopis. Mladina 7. XII. 1945, št. 32.
Avtor objavlja zgodbo o partizanu Romanu.
397. **Levičnik Karel, generalmajor:** Zaključne operacije Jugoslovanske armade. Slovenski poročevalec 9. V. 1946, št. 107.
398. **Lik borbe revirjev Tončke Čečeve.** Zasavski udarnik, Trbovlje 12. XI. 1948, št. 37.
399. **Logar Cene:** Iz osvobodilne borbe slovenskega naroda. Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda 1946. (Ljubljana 1945). Str. 193—197.
400. **»Lojze Hohkraut«** vzor komunistom in vsem aktivistom črnih revirjev. Zasavski udarnik, Trbovlje 13. V. 1949, št. 20.
401. **Lokovšek Jan, podpolkovnik:** Ponosen sem, da sem partizan. Slovenski poročevalec 22. XII. 1949, št. 298.
Avtor govori o bojih Kočevskega bataljona konec julija 1942.
402. **Lovšin Evgen:** Matevžu Frelihu v spomin. Planinski zbornik 1945, str. 54—58.
403. **Lozej Bojana:** Bila sem kurirka. Glas mladih I. 15. VI. 1945, št. 3.
404. **Lubej France:** Kako so narodi Jugoslavije gledali Sovjetsko zvezo in Rdečo armado. Tovariš V. 1949, št. 47, str. 779.
Avtor podaja spomine na izraze navdušenja in prijateljstva Slovencev do Sovjetske zveze v trenutku, ko je RA prišla v Jugoslavijo.
405. **Lubej France:** Blokade in racije. Spomini na partizanska leta IV. Ljubljana SKZ 1950. (Izšlo 1949). Str. 205—245.
406. **Luc:** Moji partizanski doživljaji. Slovenski vestnik, Celovec, od 15. XI. 1946, št. 23 do 13. XII. 1946, št. 27.
407. **Luč svoboda iz »Podmornice«.** Slovenski poročevalec 21. VIII. 1949, št. 196.
408. **Ljudska vstaja v Julijski Krajini.** Slovenski poročevalec od 28. I. 1946, št. 15 do 25. I. 1946, št. 21.
Članki so prevod prispevkov iz knjige Oko Trsta, Beograd 1945.
409. **Lunaček Pavel-Igor:** Naše partizanske bolnišnice. Spomini na partizanska leta I. Ljubljana SKZ 1946. Str. 131—139.
410. **Lunaček Pavel-Igor:** Kako sem prišel v partizane. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 115—130.
Avtor pripoveduje o življenju in težavah bolnic v Roški ofenzivi.
411. **M. F.:** Mladinska aktivistka na Slovenskem Koroškem. Ljudska pravica 11. II. 1947, št. 35.
Avtor riše delovanje koroške partizanke Anice Špornove-Vide.
412. **M. L.:** Obnovljena ilegalna tiskarna »Podmornica« v Ljubljani bo še en spomenik junaške borbe slovenskega ljudstva. Ljudska pravica 21. VIII. 1949, št. 197.

413. M. P.: »V domu koroške mladine«. Slovenski poročevalec 18. IV. 1947, št. 91. V članku se omenjajo očetje in matere dijakov, ki so bili v partizanih in zaporih.
414. Magajna Bogomir: Do cilja. Spomini na partizanska leta IV. Ljubljana SKZ 1950. (Izšlo 1949). Str. 249—262.
415. M(ajcen) F(ranček): Partizanski spomini iz Porabja. Ljudska pravica 26. V. 1946, št. 121.
416. Majcen Franček: V Porabju. Spomini na partizanska leta I. Ljubljana SKZ 1946. Str. 156—167.
417. M(ajnik) M(arija) — J(elinčič) Z(orko): Anton Majnik. Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1947, Trst 1946. Str. 34—35.
418. Major je na vrsti! Srečanja s tovarišem Vitom Kraigherjem v zaporih. Ljudska pravica 23. V. 1945, št. 24.
419. Maks: Spomini na Pugled. Slovenski poročevalec 29. VII. 1947, št. 176. Avtor govori o ustanovitvi čete na Pugledu 13. VII. 1941 in spopadu z Italijani 26. VII. 1941.
420. Malenšek France: Z likvidacijskim transportom iz Buchenwalda. Novi svet I. 1946, str. 296—301.
421. Maležič Matija: Politično-organizacijsko poročilo Mestnega komiteja KPS Ljubljana za mestno partijsko konferenco 5. novembra 1948. (Ljubljana 1949). Avtor je osrednji del referata posvetil Ljubljani v dobi NOB in prikazal delež Ljubljane v njej. Glej strani 10—37.
422. Malovrh Cene: Bogdan Jordan. Planinski zbornik 1946, str. 56—60.
423. Marec 1942. Osnovanje partizanskih odredov. Ljudski tednik, Trst 15. III. 1946, št. 8.
424. Marinčič Ivo: Tako se je začelo. Spomini na Soško legijo. Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1947. Trst 1946. Str. 37—42.
425. Marinko Miha: Junaško življenje in smrt heroja Toneta Tomšiča. Kmečka žena 1949, št. 5, str. 103—105.
426. Mario Robotti, krvava fašistična hiena. Mladina 5. I. 1946, št. 1.
427. Marjetka Ž.: Lenart, komandant I. koroškega kataljona. Ljudska pravica 11. IV. 1946, št. 86.
428. Markovič Marija: Materini spomini. (Štandreška mati o padlem sinu). Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1947. Trst 1946. Str. 43—44.
429. Marolt inž.: Alpinističen podvig partizanske edinice. Gore in ljudje I. 1946, str. 201—203.
430. Matjaž: Bolnica nad Bohinjem. Priroda, človek in zdravje 1945/46, str. 97-100, 148—152.
431. Matj narodnega heroja pripoveduje. Slovenski poročevalec 20. V. 1945, št. 24. Članek prinaša biografske podatke o Tonetu Tomšiču.
432. Mazi Vilko: Šmarna gora med okupacijo. Planinski zbornik 1945, str. 39—42.
433. Med fašisti je dvignil glavo tudi nadškoj Margotti. Primorska borba, Ajdovščina 6. IV. 1946, št. 13. Članek prinaša nekaj dokumentov iz školiškega arhiva in o Robottiju.
434. Medicinska fakulteta I. 1941—1943. Študentski list 12. XI. 1949, št. 2.
435. Med Molnikom in Mokreem. — Spominu heroja Ljuba Šercerja. Slovenski poročevalec 19. IV. 1949, št. 92.
436. Medved Jože: Zastava na Montuci. Primorski dnevnik, Trst 27. IV. 1948, št. 882. Članek opisuje aktivnost osvobodilnega gibanja v Trstu.
437. Meja je padla — Koroška odskočna deska za napad na Jugoslavijo. Slovenski vestnik, Celovec 4. IV. 1947, št. 20. Članek kaže delež Korošcev pri zasedbi Gorenjske.
438. Mencej J.: Fašisti na Brdu. Slovenski poročevalec 22. VII. 1945, št. 80.
439. Menton Jože: Govor bivšega komandanta Prve soške partizanske brigade dr. Slavka Zoreta na shodu 25. novembra v Detroitu. Edinost, Toronto 12. XII. 1945, št. 141.
440. Merc Viktor: Razgovor z ljudskimi duhovniki. Bilten iniciativnega sekretariata duhovnikov članov OF pri IO OF Slovenije. 1. VI. 1949, št. 5 in 6; 15. VII. 1949, št. 7. Avtor podaja sodelovanje nekaterih duhovnikov v osvobodilnem gibanju.

441. **Merčun Milan: Tovariši.** Primorski dnevnik, Trst, 7. VII 1945, št. 23.
Avtor po spominu opisuje okupatorsko ofenzivo na Mokerc.
442. **Merčun Milan: Partizanska bolnišnica.** Ljudska pravica 9. VI. 1945, št. 39.
443. **Merčun Milan: Od Reke do Trsta.** Slovenski poročevalec 1. V. 1946, št. 101.
444. (**Mesesnel France**): **Dnevnik Franceta Mesesneta.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 280—283.
- 444.a **Messinerji — koroški vojni zločinci.** Vestnik, Maribor 18. II. 1946, št. 21.
445. **Mevlja Dušan: O partizanskem gledališču.** Vestnik, Maribor 1. I. 1948, št. 1/2.
446. **Mikuž Metod: Dolomiti.** Slovenski poročevalec 15. VII. 1945, št. 7.
Avtor slika območje osvobojenega ozemlja in kratko prikaže delo Izvršnega odbora.
447. **Mikuž M(etod): V Jajce in nazaj.** Tovariš I. 1945, št. 2.
Avtor opisuje pot slovenske delegacije na drugo zasedanje AVNOJ.
448. **Mikuž Metod: Slovenska duhovščina in Osvobodilna fronta.** (Doneski k zgodovini narodnoosvobodilne borbe.) Novi svet I. 1946, str. 400—419.
Avtor karakterizira duhovščino, odnos do okupatorjev, tokove med njo in odnos do naroda, kaže na duhovniško sodelovanje pri ustanovitvi MVAC, izrabljanje verskih pobožnosti za nastop proti OF in njihovo zahrbtno delovanje proti OF.
449. **Mikuž Metod: T. 20 preko TV 15.** Slovenski poročevalec 13. IV. 1946, št. 88.
Avtor opisuje obe partizanski bazi, ki sta bili znani po citiranih šifrah.
450. **Mikuž Metod: Zakaj narod sodi svojega škofa.** Slovenski poročevalec od 27. VIII. 1946, št. 199 do 30. VIII. 1946, št. 202. Ponatis v reviji »Vprašanja naših dni«, 1. IX. 1946, št. 35, str. 958—960.
451. **Mikuž Metod: Narod si bo pisal sodbo sam.** Slovenski poročevalec 17. XI. 1946, št. 270.
452. **Mikuž Metod: Iz življenja duhovščine in cerkve na Slovenskem.** Enakopravnost — Equality, Cleveland 16. XII. 1946, št. 245.
453. **Mikuž Metod: Ob peti obletnici.** Slovenski poročevalec 15. VIII. 1947, št. 191.
Avtor podaja obris Roške ofenzive.
454. **Mikuž Metod: Prešeren in partizani.** Primorski dnevnik, Trst 22. II. 1948, št. 828.
455. **Mikuž Metod: Iz Dolomitov na Rog.** Ilustriral Božidar Jakac. Dokumenti IX. Ljubljana 1948. SKZ. 136 str. 89.
Avtor z vidika osebnega doživljanja opisuje vznik, potek in zmago osvobodilnega gibanja na Slovenskem. Opis prepleta s slikami iz partizanskega življenja in boja, zraven se pa dotika še velikih vojaških in političnih dogodkov iz vojnih let.
456. **Mikuž Metod: Tri heroje smo pokopali.** Spomin na pogreb Milovana Šaravovića, Dragana Jevtića in Ivana Kavčiča-Namdeta. Slovenski poročevalec 21. IV. 1949, št. 94.
457. **Mikuž Metod: Slovenski poročevalec, glasnik in ogledalo naše narodne osvobodilne borbe in ljudske revolucije.** Slovenski poročevalec 29. XI. 1949, št. 280.
458. **Mikuž Metod: Prvo srečanje s Šercerjevo brigado.** Prosveta, Chicago 2. XII. 1949, št. 237.
459. **M(ikuž) M(etod): Del dnevnika Tomšičeve brigade.** Borec I. 1949, št. 1, str. 10—12.
460. (**Mikuž Metod**): **III. roška ofenziva proti NOV v tako imenovani ljubljanski pokrajini.** Borec I. 1949, št. 2, str. 9—15.
461. **Mikuž Metod: Naše obletnice.** Borec I. 1949, št. 3, str. 8—10.
Avtor prikazuje pomen zasedanja Zbora odposlancev v Kočevju od 1. do 3. X. 1943.
462. **Mikuž Metod: Do prvega osvobojenega ozemlja.** Ljudska pravica 22. XII. 1949, št. 302.
463. **Mikuž Metod: Rast in razvoj ljudske oblasti v Sloveniji med narodnoosvobodilno borbo.** Ljudska pravica 29. XI. 1949, št. 283.
464. **Mirtič Franček: Velika nemška ofenziva po italijanski kapitulaciji.** Spomini na partizanska leta II. Ljubljana SKZ 1947, str. 57—75.
465. **Mlekuž Slavko: Na bloku smrti.** Vojni invalid, 20. I. 1946, št. 1.
Avtor opisuje taborišče v Dachauu.

466. Množična vstaja. Primorski dnevnik, Trst 9. IX. 1945, št. 101.
467. Modič Lev: Partizanski dnevnik, Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. V. 1947 v tiskarni »Slovenija«.
Avtor prikazuje težke dni v zgodovini Partizanskega dnevnika.
468. Modič Lev: Iz dokumentov o odnosu KP Italije do vprašanja Trsta, Slovenskega Primorja in Istre. Delo 1949, št. 6—7, str. 75—85.
Avtor razglablja teoretično in praktično nemarksističen odnos KPI do vprašanja Trsta, Slovenskega Primorja in Istre.
469. Moravec Dušan: Odsev osvobodilne borbe v naši književnosti. Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda 1946 (Ljubljana 1945). Str. 121—122.
470. (Moravec Dušan) dm: Prešeren v partizanskem tisku. Slovenski poročevalec 8. II. 1946, št. 33; 9. II. 1946, št. 34.
471. (Moravec Dušan) dm: Pet let Slovenskega poročevalca. Slovenski poročevalec 27. IV. 1946, št. 99.
472. Mrakovič Nada: Dva lika tržaških borcev. Koledar OF slovenskega naroda za tržaško ozemlje 1950, Trst 1949, Str. 91—97.
Avtorica podaja življenjepis Franca Štoka in Antona Ukmarja.
473. Mučeniška pot k svobodi. SKZ Ljubljana 1946. Str. 135, 4°.
Knjiga govori o zločinih okupatorjev in njihovih pomagačev, zraven pa prinaša vrsto dokumentarnih fotografij o njihovih zločinih.
474. Mučenja v italijanskih zaporih. Slovenski poročevalec 20. I. 1946, št. 17.
475. Musek Vitko: Jane. Slovenski poročevalec 23. IX. 1945, št. 134.
476. N. Š.: Kulturno življenje Slovencev v Dachau. Slovenski poročevalec 12. VI. 1945, št. 45.
477. Nacistični načrt za ponemčenje slovenskega ozemlja. Z razprave v Nürnbergu. Delavska enotnost 8. III. 1946, št. 10.
478. Nacistično divjanje pod Japo. Enakopravnost — Equality, Cleveland 2. IV. 1947, št. 65.
479. Načrt koroškega vojnega zločinca Maier Kaibitscha. Vestnik, Maribor 7. VI. 1946, št. 40.
480. Najbolj nesrečna občina na Koroškem. Koroška kronika, Celovec, od 22. II. 1946, št. 8 do 8. III. 1946, št. 10.
Članek slika »nerodnosti« partizanov na Koroškem in hoče razlikovati prave osvobodilne partizane in bandite.
481. Na osvobojenem smo takole volili. Naša žena 1945, št. 6—7, str. 113—114.
482. Napad na orožniško postajo v »Reziji«. V novi svet. Glasilo XXXI. divizije IV. armije. Št. 1. Junij 1945, str. 6—7.
483. Narod naš dokaze hrani. (Ob petletnici smrti partizana Matije Tomaževrdnika). Jeseniški kovinar, Jesenice 29. I. 1949, št. 4.
Članek prinaša pismo odbora OF v Bistrici v Rožu iz povojnega časa Verdnikovim staršem o delu Matija v partizanih.
484. Narodni heroj Anton Šibelj-Stjenka. Primorski dnevnik, Trst 22. XII. 1949, št. 293 (1383).
485. Narodni heroj Darko Marušič-Blaž. Primorski dnevnik, Trst 23. XII. 1949, št. 294 (1384).
486. Narodnoosvobodilna borba v našem okrožju. Na delo, Celje 27. IV. 1946, št. 3.
Članek kaže nekritičen pogled na borbe v celjskem okrožju.
487. Nastanek in delo naše prve primorske tiskarne. Slovenski poročevalec 12. V. 1945, št. 17.
Članek opisuje dobavo tiskarskega stroja iz Milana in zgraditev tehnike v letu 1944.
488. Naša borba. Mesečno glasilo slovenske divizije KNOJ, Ljubljana. Izdal propagandni odsek divizije. Leto I. Št. 1. (1945) 64 str. 8°.
Brošura vsebuje delno reportaže, delno beletrijo. V celoti pa obdeluje motive iz NOB. Vaznejše članke navaja bibliografija še posebej.
489. Naša vojska v Benečiji. Slovenski poročevalec 16. IX. 1945, št. 128.
Članek prikazuje pohod Kosovelove brigade v Beneško Slovenijo februarja leta 1944.

490. **Naše borke.** Ob peti obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte. (Ljubljana 1946). 123 str. s slikami. 4°.
Knjiga prikazuje v življenjepisih in reportažah like žena, ki so igrale aktivno vlogo v dobi narodnoosvobodilne borbe.
491. **Naše Velike noči.** Primorski dnevnik, Trst 21. IV. 1946, št. 274.
492. **Naše žrtve za Gorico.** Soški tednik, Gorica 28. IX. 1946, št. 39.
493. **Naši interniranci in vojni ujetniki se vračajo iz Nemčije.** Ljudska pravica 29. V. 1945, št. 29.
494. **Naši svetli zgledi.** Ljudski tednik, Trst 25. XII. 1946, št. 48.
495. **Naši narodni heroji — ponos naše narodnoosvobodilne borbe.** Ljudski tednik, Trst 29. XII. 1949, št. 196—197.
Članek prinaša kratke biografije treh narodnih herojev ob njihovi proglasitvi za heroje.
496. **Naš mornariški odred.** Slovenski poročevalec 20. V. 1945, št. 24.
Članek prikazuje nastanek slovenskega mornariškega oddelka v slovenski Istri in njegov uspeh za očuvanje pristaniških naprav v Piranu in Kopru.
497. **Na ulicah in tvornicah Trsta.** Primorski dnevnik, Trst 27. IV. 1947, št. 577.
Članek prikazuje razvoj osvobodilnega boja v Trstu
498. **Neizbrisni spomini.** Novi svet I. 1946. Str. 510—544 in Novi svet II. 1947. Str. 701—704.
V kratkih reportažah opisuje 19 avtorjev svoja doživetja v dobi narodnoosvobodilne borbe.
499. **Neizprosen boj okupatorju.** Slovenski poročevalec 27. IV. 1946, št. 99.
Članek podaja pregled razvoja vojaških enot narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji.
500. **Nekaj besed v spomin Josipu Mačiču, žrtvi Auschwitza.** Vestnik, Maribor 2. VIII. 1945, št. 31.
501. **Nemška ofenziva 1943.** Slovenski poročevalec 16. XI. 1945, št. 179.
502. **Neustrašeni borec za svobodo Slovenske Koroške.** Ljudska pravica 27. IV. 1947, št. 97.
Članek prikazuje lik Johana Zupanca kot partizana.
503. **Njihova kri ne sme biti zaman.** Primorski dnevnik, Trst 28. X. 1945, št. 142.
Članek na kratko prikazuje tržaški proces v decembru 1941 in objavlja akte o usmrčitvi.
504. **Novak Ante: Kako smo doživljali partizanstvo.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 491—507.
Avtor ne opisuje borbenih strani partizanstva, temveč vsakdanje življenje slovenskega partizana, zraven pa podaja mnogo dejstev iz partizanske taktike in strategije.
505. **Novak Ante, major: Prvo osvobojeno ozemlje leta 1942.** Ljudska pravica 27. IV. 1946, št. 99.
506. **Nova Slovenija se poraja.** Koroška kronika, Celovec 17. VIII. 1945, št. 5.
Članek podaja nekaj utrinkov o narodnoosvobodilni borbi v Sloveniji po »Manchester Guardianu«.
507. **Ob četrti obletnici VII. U. b. Franceta Prešerna.** Ljudska pravica 12. VII. 1947, št. 161.
508. **Ob 4. obletnici smrti tovarišice Darinke Piščanec-Slovenke.** Primorski dnevnik, Trst 19. III. 1949, št. 66 (1156).
509. **Ob drugi obletnici XXXI. divizije.** Slovenski poročevalec 21. X. 1945, št. 153.
510. **O beli gardi in švabobraneih.** Vestnik, Maribor 30. VI. 1945, št. 17.
511. **Obletnica krvavega plebiscita v Slovenskem Primorju.** Delavska enotnost 12. IV. 1946, št. 15.
512. **Ob napadu na Šoštanj.** Slovenski poročevalec 7. XI. 1947, št. 261.
513. **Ob obletnici Devetega korpusa.** Slovenski poročevalec 28. XII. 1945, št. 213.
Članek podaja kratek historiat IX. korpusa.
514. **Ob obletnici zverinskega napada krvoločnih banditov na Gabrovico.** Primorski dnevnik, Trst 29. V. 1945, št. 15 pod naslovom Gabrovica in 30. V. 1945, št. 16 pod tu navedenim naslovom.
Članek kaže nacistično divjanje v Gabrovici 1944 in posledice.

515. **Oborožena borba tržaških antifašističnih množic.** Primorski dnevnik, Trst 1. V. 1946, št. 281.
Članek prikazuje aktivnost tržaških množic za osvoboditev.
516. **Ob osmi obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte bomo v skupno grobnico položili narodne heroje.** Delavska enotnost 22. IV. 1949, št. 16.
Članek prinaša kratke biografije T. Tomšiča, »Staneta« Rozmana, Šlandra, Kavčiča, »Vojka« in Šilčeve.
517. **Ob petletnici »Slovenskega poročevalca«.** Ljudski tednik, Trst 3. V. 1946, št. 15.
Članek navaja kratek historiat Slovenskega poročevalca.
518. **Obračuné Rudolf-Cedrik: Zdravstveni problemi v domovinski vojni.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 106—115.
Avtor prikazuje rast partizanske sanitete in jo skuša periodizirati. Kaže na probleme, ki so v zvezi s splošnim tokom razvoja, ne more pa jih spraviti popolnoma v sklad.
519. **Ob tretji obletnici IX. korpusa.** Primorska borba, Ajdovščina 7. XII. 1946, št. 48.
Članek podaja kratek pogled na pomen IX. korpusa in prinaša njegovo izredno povelje 21. decembra 1944.
520. **Ob triletnici smrti Dušana Jereba-Štefana.** Ljudska pravica 17. III. 1946, št. 65.
521. **Ocvirk Anton: Delež kulturnikov v osvobodilnem boju.** Vestnik jugoslovanske dahauske skupine 4. VI. 1945, št. 2.
522. **Odgovornost Italije za vojne zločine in z njimi povzročeno škodo v Sloveniji.** Primorski dnevnik, Trst 5. I. 1946, št. 185 in 6. I. 1946, št. 186.
523. **Odkritje spomenika 92 žrtvam slovenskih poštarjev v Celju.** Na delo, Celje 17. VIII. 1946, št. 19.
524. **Odlomki iz dnevnika.** (Internacijsko taborišče v Gonarsu) Slovenski poročevalec 8. II. 1946, št. 33.
525. **Od Stične v Dolomite, preko meje na Gorenjsko in Štajersko.** Tovariš II. 1946, št. 4, str. 104—106.
Članek prinaša potopis II. grupe »Štajerske« po dnevnikiških zapiskih.
526. **O(grin) M(iran): Zakaj je Churchill hotel skozi Ljubljano v Srednjo Evropo.** Ljudska pravica 16. III. 1947, št. 63.
527. **Ogris Josip: Položaj slovenskih duhovnikov na Koroškem.** Koledar Slovenske Koroške za leto 1948. Str. 42—44.
Pisatelj, župnik v Ločah na Koroškem in pristaš OF, opisuje preganjanje koroških slovenskih duhovnikov, zlasti pod nacizmom.
528. **Ogrizek Jožica: Moji spomini na zadnje dni v Begunjah.** Ljudska pravica 9. V. 1946, št. 107.
529. **O kurirskih zvezah in poteh.** Slovenski poročevalec 20. IV. 1946, št. 94.
530. **-om: Spominu padlih herojev.** Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1950, Celje 1949. Str. 112—113.
531. **O okupatorjevem režimu pri nas — z mednarodnega stališča.** Vestnik, Maribor 4. VIII. 1945, št. 32.
532. **O pripravah načrta za nameravano priključitev in germanizacijo Spodnje Štajerske.** Vestnik, Maribor 26. IV. 1946, št. 34.
533. **Organizacija preskrbe Narodnoosvobodilne vojske.** Slovenski poročevalec 27. IV. 1946, št. 99.
Članek prinaša kratek historiat o problemu preskrbe NOV.
534. **Orlje in okolica — podružnica zločinov pri Sv. Urhu.** Slovenski poročevalec 21. VII. 1945, št. 79.
535. **Orožim Konrad: Komandir Andrej.** Invalidski vestnik 25. VI. 1949, št. 12.
536. **8. marec v letih narodnoosvobodilnega boja.** Naša žena 1946, št. 3, str. 60—61.
537. **Osvobodilna borba Sv. Križa.** Junaško delo Josipa Tenceja. Primorski dnevnik, Trst 14. VI. 1945, št. 28.
538. **Osvobodilna fronta in cerkev na Slovenskem.** Nekaj opomb in dokumentov. Slovenski poročevalec 22. VI. 1945, št. 80.
539. **Osvobodilna fronta na Primorskem.** Slovenski poročevalec 27. IV. 1946, št. 99.
540. **Osvobodilni tisk — organizator naše borbe.** Z razstave »Osvobodilna fronta v domovinski vojni«. Ljudska pravica 14. V. 1946, št. 110.
541. **Osvobodilno gibanje na Koroškem.** Ljudska pravica 6. VI. 1945, št. 36.

542. **Osvoboditelj celjske jetnišnice.** Na delo, Celje 27. IV. 1946, št. 3.
Članek opisuje osvoboditev jetnikov v Starem piškuru v Celju.
543. **Osvobojenje Trsta — krona zmagovitih borb.** Primorski dnevnik, Trst 9. IX. 1945, št. 101.
544. **P. J.: Časi blokad.** Naša pota 1945, št. 1. Izdaja rajon Moste (Ljubljana).
Članek opisuje blokade koncem februarja 1942.
545. **P. N.: Ni jim uspelo.** Polet II, 27. IV. 1946, št. 17.
Članek prikazuje okupatorski napor, da bi vsilil svoj šport.
546. **Padli narodni heroji.** Obzornik 1948, str. 140—146.
Članek prinaša biografije Toneta Tomšiča, Ljuba Šercerja, Milovana Šaranoviča.
547. **Padli narodni heroji.** Obzornik 1948, str. 218—238.
Članek prinaša biografije Franca Rozmana-Staneta, Miloša Zidanška, Vinka Simončiča-Gašperja, Slavka Šlandra, Ivana Kavčiča-Nandeta, Dragana Jevtiča, Janka Premrla-Vojka in Majde Šilčeve.
548. **Padli za domovino.** Polet I. 14. IX. 1945, št. 5.
Članek prinaša seznam padlih športnikov v NOB.
549. **(Pagon Andrej) — Ogarev: Primorska žena.** Ljudska pravica 27. XII. 1945, št. 211.
550. **Pagon Andrej-Ogarev: Janko Premrl-Vojko.** Ljudski tednik, Trst 22. II. 1946, št. 5.
551. **(Pagon Andrej)-Ogarev: Tudi briški kolon čaka na pravico.** Ljudski tednik, Trst 29. III. 1946, št. 10.
552. **(Pagon Andrej)-Ogarev: Brda so se borila za svobodo.** Ljudski tednik, Trst 29. III. 1946, št. 10.
553. **P(agon) A(ndrej)-Ogarev: Odpor in borba ljudstva slovenske Istre pod fašizmom.** Koledar Osvobodilne fronte za Svobodno tržaško ozemlje 1948. Trst 1947. Str. 138—141.
554. **Pagon Andrej-Ogarev: Partizanski kraj Vojsko nekdanj in dames.** Ljudski tednik, Trst 1. X. 1948, št. 136.
555. **P(agon) A(ndrej)-Ogarev: Junaška epopeja tovarišev komande mesta Koper.** Primorski dnevnik, Trst 20. VIII. 1949, št. 197 (1287).
556. **Pahor Drago: Junaška rast naše šole.** Ljudske tednik, Trst 15. VIII. 1946, št. 30.
557. **Pahor Jože: Obletnica smrti dr. Vladimirja Kanteta.** Ljudski tednik, Trst 1. III. 1946, št. 6.
558. **P(ahor) K(arlo): Naša partizanska pesem.** Obzornik 1946. Str. 224—226.
Avtor karakterizira partizansko pesem kot borbena pesem in njen vpliv na dvig morale borcev.
559. **Parkelj Vera-Mija, S XIV. divizijo.** Spomini na partizanska leta III. Ljubljana SKZ 1949. Str. 231—244.
560. **Partizanski spomini s Porabja.** Vestnik, Maribor 8. IX. 1945, št. 46.
561. **Partizanski tisk na Koroškem je bil ozko povezan z oboroženo borbo proti fašizmu.** Vestnik, Maribor 10. I. 1947, št. 2.
562. **Partizansko delovanje v Spodnjem Rožu.** Slovenski vestnik, Celovec 10. VI. 1947, št. 34.
563. **P(aulin) M(arta): Spomin na pesnika Kajuha.** Tovariš IV. 1948, št. 8, str. 179.
564. **Pavšič Vladimir-Matej Bor: Roška ofenziva.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 69—80.
Avtor na beletrističen način podaja, kako je preživel roško ofenzivo.
565. **Pecotič Bogdan, polkovnik: Bitka za Trst — ponos naših vojakov.** Primorski dnevnik, Trst 20. V. 1945, št. 6.
Avtor opisuje operacije XX. divizije, ki je prodirala proti Trstu v sklopu IV. armije.
566. **Pere Martin: Od Celja do Frankolovega.** Spomin na 12. februar 1945. Tovariš III. 1947, št. 7, str. 163.
Avtor podaja ustno sporočilo o tragediji v Frankolovem.
567. **Peternel Anton-Igor: Ofenziva na Blegaš.** Spomini na partizanska leta III. Ljubljana SKZ 1949. Str. 167—182.

568. V. kongres Komunistične partije Jugoslavije. 1948. CZ. Ljubljana. 592 str. 8°. Poročila referentov obdelujejo tudi dobo narodnoosvobodilne borbe. Referati obsegajo razmere na celotnem ozemlju FLRJ in se dotikajo tudi NOV v Sloveniji.
569. Petrov Ivan: **Morišče Dravograd**. Ljubljana 1946. 34 + II str. 8°. Dokumenti 5. Avtor prikazuje ubijanja in mučenja koroških Slovencev v okolici Dravograda.
570. Petrovičeva Mileva: **Brunova mama**. Slovenski poročevalec 11. IX. 1945, št. 123.
571. Pionirji svobodnega tiska na primorskih tleh. Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. V. 1947 v tiskarni »Slovenija«. Članek podaja kratek historiat tehnik.
572. Pirjevec Dušan: **Iz boja za svobodo Primorske**. Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda 1946. (Ljubljana 1945). Str. 146—153. Avtor podaja pregled NOB na Primorskem od 1941 do goriške fronte 1943.
573. Pirjevec Dušan-Ahac, podpolkovnik: **Na Primorskem so izkopali puške**. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 507—515. Avtor na reportažen način opisuje boje na Primorskem.
574. Pirjevec Dušan-Ahac, podpolkovnik: **Boj za Dravo**. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 569—574. Avtor na reportažen način podaja dogodke iz NOB na Koroškem.
575. Pirjevec Dušan: **Vojni napori koroških Slovencev v drugi svetovni vojni**. Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1947. (Ljubljana 1946). Str. 46—55.
576. Pirjevec Marjeta: **Majda Vrhovnik-Lojzka**. Naša žena 1945, št. 12, str. 257.
577. Pirkovič Ivo: **Župnik Cerkovnik in njegova vera**. Kmečki glas 25. IV. 1946, št. 17.
578. Pirkovič Ivo: **Evangelij sovraštva**. Kmečka žena 1947, št. 2, str. 42—43. Avtor razmišlja o sleparstvu in lažeh slovenskega belogardizma.
579. Pirkovič Ivo: **Napad na Bučko 1. novembra 1941**. Slovenski poročevalec 13. XI. 1947, št. 267.
580. Pirkovič Ivo: **Partizani so bitko za Gorjance dobili**. Naša žena 1949, št. 4, str. 100—101.
581. Pirnik Makso: **Borba Primorcev za pevsko kulturo**. Popotnik 1945/46, str. 175 do 177. Avtor kaže na delež in napore Primorcev pri ustvarjanju pevske kulture v dobi NOB.
582. Pismo iz Kobarida na Primorskem. Prosveta, Chicago 3. XII. 1945, št. 234.
583. Plajer Andrej: **Partizansko gnezdo št. Vid v Podjuni**. Koledar Slovenske Koroške za navadno leto 1950, str. 64—67.
584. **Poboj na Lokvah**. Soški tednik, Gorica 30. XI. 1946, št. 48. Članek opisuje zverski poboj maših ljudi v zadnjih dneh pred osvoboditvijo.
585. **Po bunkerjih s prvo tiskarno**. Partizan. Trst 1. II. 1946. (Enkratna izdaja).
586. **Počastili bomo spomin padlih borcev — smučarjev**. Polet 16. I. 1949, št. 3.
587. **Podbevšek Štefanija: Morišče pri Sv. Urhu**. Naša žena 1945, št. 9, str. 193—194.
588. **P(odbevšek) Š(tefanija): Zločini zahtevajo kazen**. Ljudska pravica 15. VI. 1945, št. 45. Avtorica opisuje domobransko divjanje pri Sv. Urhu.
589. **P(odbevšek) Š(tefanija): Domobranski klaveci pri Sv. Urhu**. Ljudska pravica 10. VII. 1945, št. 66.
590. **P(odbevšek) Štefanija: Sv. Urh — belogardistična klavnica**. Ljudska pravica 17. VI. 1945, št. 47.
591. **Podkrajšek: Božič v taborišču Renicci**. Ljudski tednik, Trst 25. XII. 1946, št. 48.
592. **Pod znamenjem »Črne roke«**. Ljudska pravica 21. VI. 1945, št. 50.
593. **Pogljajen Franc-Kranjc: »Gremo na Štajersko.«** Spomini na partizanska leta I. Ljubljana SKZ (1946). Str. 21—35.
594. **Polič Radko, podpolkovnik: Stanetova grupa na Štajerskem**. Borec I. 1949, št. 3, str. 13—15.
595. **Polič Zoran: S svojo smrtjo so utrdili našo enotnost**. Slovenski poročevalec 13. VI. 1945, št. 46.

- Avtor podaja like treh Sokolov: Dušana Podgornika, Lojzeta Lubeja in Janeza Porenta.
596. **Polič Zoran: Spomin na zasedanje AVNOJ v Jajcu.** Tovariš V. 1949, št. 47, str. 778.
597. **Popis nacističnih žrtev, katerih žare s pepelom so pokopane v skupnem grobu mestnega žarnega pokopališča v Gradcu.** Vestnik, Maribor 24. XI. 1945, št. 79.
598. **Popivoda Pero, polkovnik: Pregled borh na Dolenjskem.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 624—636.
- Avtor opisuje po spomihu poteh bojov na Dolenjskem v prvi polovici 1943.
599. **Po poti štirinajste.** Slovenski vestnik, Celovec 19. III. 1949, št. 23.
600. **Popovič Koča: Za pravilno oceno osvobodilne vojne narodov Jugoslavije.** Komunist 1949, št. 3. Ljubljana 1949. Str. 13—48.
- Avtor ocenjuje s stališča marksistične vede narodnoosvobodilno borbo jugoslovanskih narodov in zavrača trditve Informbiroja. Avtorjeva izvajanja imajo splošen značaj in se v toliko nanašajo tudi na slovenske razmere.
601. **Poročilo iz osvobojene junaške Ljubljane.** Enakopravnost — Equality, Cleveland 9. VII. 1945, št. 158.
602. **Postanek in zgodovina KP v Kranju.** Gorenjski glas, Kranj od 16. X. 1948, št. 4 do 22. XII. 1948, št. 6.
- Članek objavlja politično poročilo na prvi mestni konferenci KP v Kranju in se dotika tudi NOB.
603. **Potočar Stane-Lazar, polkovnik: S primorskim ljudstvom.** Spomini na partizanska leta I. Ljubljana, SKZ (1946). Str. 146—155.
604. **Potočnik Franc: Rab.** Ljudska pravica 27. IV. 1946, št. 99.
- Avtor opisuje čas kapitulacije Italije.
605. **Pot »Slovenskega poročevalca«.** Slovenski poročevalec 13. V. 1945, št. 18.
606. **Prebivalstvo Slovenije in njegove žrtve v domovinski vojni.** Ljudska pravica 14. V. 1946, št. 110.
607. **Pred štirimi leti je jugoslovanska armada osvobodila Trst.** Ljudski tednik, Trst 1. V. 1949, št. 163.
608. **Preis Franc: Črni vrh ni več bel.** Primorska borba, Ajdovščina 17. X. 1945, št. 10.
609. **»Premalo se pobija.«** Ljudska pravica 4. VII. 1945, št. 61.
610. **Prešeren Rezka: Koroška borba in aktivistka Karla Kobav.** Jeseniški kovinar, Jesenice 19. III. 1949, št. 11.
611. **Primer Vide Janežičeve.** Ljudska pravica 6. X. 1945, št. 142.
612. **Primorska je trpela in se borila za svojo svobodo.** Tovariš III. 1947, št. 37, str. 883—884.
- Članek prikazuje masovno udeležbo Primorske v Osvobodilni fronti. Članek vključuje tudi Slovensko Benečijo.
613. **Primorska v novembrski ofenzivi 1943.** Slovenski poročevalec 18. XI. 1945, št. 181.
614. **Primorski IX. korpus v sklopu zavezniških armad.** Primorska borba, Ajdovščina 2. II. 1946, št. 4.
615. **Primorski dnevnik.** Glasilo Osvobodilne fronte za Slovensko Primorje, Trst 1945... 2°. Od 1948 dalje glasilo OF Svobodnega tržaškega ozemlja oz. slovenskega naroda za tržaško ozemlje, 1948... 2°.
- Primorski dnevnik je pred prihodom in med prihodom medzavezniške komisije na Primorsko priobčeval od 9. januarja 1946 dalje do konca aprila 1946 dokumente in poročila o italijanskem terorju nad Slovenci. Podrobno je naštel okupatorske zločine, požige, ropanja in ubijanja za 112 vasi.
616. **Primorski fašje — boreci v Grčiji.** Slovenski poročevalec 22. VI. 1945, št. 80.
617. **Primorsko ljudstvo se s hvaležnostjo spominja svojih številnih padlih sinov.** Primorska borba, Ajdovščina 20. IX. 1947, št. 22.
- Članek na kratko podaja življenjepise nekaj partizanov.
618. **Primožič Franc-Marko: Koroška v borbi.** Slovenski vestnik, Celovec od 5. VII. 1946 št. 4 do 9. VIII. 1946 št. 9.
619. **Prispevek mladine za svobodo ob 30 letnici SKOJ-a.** Jeseniški kovinar, Jesenice od 26. XI. 1949 št. 47—48 do 31. XII. 1949 št. 53.

- Članek opisuje odhod mladincev v partizane, trošenje letakov, plenjenje pištol, sabotaže itd. v jeseniškem okraju.
620. **Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rössenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu.** Ljubljana SKZ 1946. 202+(II) str. 8°.
Prireditelj je podal nekaj dokumentov iz procesa in nekaj najpomembnejših odlomkov iz sodne razprave.
621. **Proletarski pesnik Tone Čufar.** Delavska enotnost 1. V. 1949, št. 17.
622. **Prosveta.** Glasilo Slovenske Narodne Podporne Jednote. Dnevnik. Chicago. 1945... 2°.
Prosveta je po vojni od konca 1945 dalje priobčevala privatna pisma, ki so jih ljudje iz Slovenije pisali v Ameriko sorodnikom in znancem o dogodkih med vojno. Pisma so delno razvrščena pod naslovom »Glasovi iz naselbin«, delno pa nimajo nobenega skupnega naslova. Včasih imajo svoje posebne naslove ali pa so brez njih. Za zgodovinarja so dragocen vir, ker opisujejo nešteto drobnih dogodkov iz dobe NOB.
623. **Prva nemška ofenziva in partizanski protitudar.** Partizan 1. II. 1946. Trst. (Enkratna izdaja).
624. **1. maja 1945 so jugoslovanske čete ob sodelovanju slovenskega in italijanskega prebivalstva osvobodile Trst.** Ljudski tednik, Trst 1. V. 1947, št. 65. Članek prikazuje ljudsko vstajo v Trstu ob osvoboditvi.
625. **Prvega maja leta 1945 so enote jugoslovanske armade osvobodile Trst.** Slovenski poročevalec 1. V. 1946, št. 101.
Članek prikazuje operacije za osvoboditev Trsta.
626. **1. maj, obletnica osvoboditve.** Ljudski tednik, Trst 30. IV. 1946, št. 14.
Članek prikazuje zaključne operacije za Trst in vstajo v Trstu.
627. **1. maj v beneških zaporih.** Delavska enotnost 1. V. 1946, št. 18.
628. **Prvi maj v zaporih.** Delavska enotnost 1. V. 1946, št. 18.
629. **Prvi odbori OF v Trstu leta 1941.** Slovenski poročevalec 15. V. 1946, št. 111.
630. **Prušnik Karel: Iz borb na Koroškem.** Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda 1946. (Ljubljana 1945) Str. 123—125.
631. **Prušnik Karel-Gašper: Pod Ojstro.** Slovenski vestnik, Celovec 21. VI. 1946, št. 2.
Avtor opisuje spopad z Nemci pri Železni Kapli.
632. **Prušnik Karel-Gašper: Koroški partizan Tavčmanov Franci-Lenart.** Slovenski vestnik, Celovec 28. VI. 1946, št. 3.
633. **Prušnik Karel-Gašper: Čemrova Nančka.** Slovenski vestnik, Celovec 16. VIII. 1946, št. 10.
634. **Prušnik Karel-Gašper: Nepozabna družina.** Slovenski vestnik, Celovec 6. IX. 1946, št. 13.
Avtor označuje partizansko družino Vivodovih v Lobniku.
635. **Prušnik Karel: Iz borb na Koroškem.** Enakopravnost-Equality, Cleveland 19. XII. 1946, št. 248.
636. **Prušnik Karel-Gašper: Brečkova Elči, lik koroške žene v narodnoosvobodilni borbi.** Ljudska pravica 6. III. 1947, št. 55.
637. **Prušnik Karel-Gašper: Čez Dravo.** Slovenski vestnik Celovec, od 13. V. 1947 št. 28 do 6. VI. 1947, št. 33.
Avtor prikazuje partizanstvo na Svinji planini.
638. **Prušnik Karel-Gašper: Čez Dravo.** Spomini na partizanska leta II. Ljubljana SKZ (1948) Str. 107—121.
639. **Prušnik Karel-Gašper: Upali smo se — in zmagali.** Koledar Slovenske Koroške za navadno leto 1949. Str. 32—34.
640. **Prušnik Karel-Gašper: Zadnja zima v partizanih.** Svoboda, Celovec, II. Januar 1949, št. 1, str. 21—25.
641. **(Prušnik Karel): Slava junaku, ki je padel za svobodo in bratstvo med narodi.** Slovenski vestnik, Celovec 4. IV. 1949, št. 30.
Govor Karla Prušnika ob pogrebu Fr. Pasterka-Lenarta na Koroškem.
642. **(Prušnik Karel)-Gašper: Trinajst obglavljenih — resen in trajen opomin našemu narodu.** Svoboda, Celovec, II. April 1949, št. 4, str. 6—7.
643. **Prušnik Karel-Gašper: Razvoj in formiranje partizanske vojske na Koroškem.** Svoboda, Celovec, II. April 1949, št. 4, str. 23—25.

644. **Prušnik Karel-Gašper:** Komandant Koroške grupe odredov major Vinko Simončič — narodni heroj. Svoboda, Celovec, II. Maj 1949, št. 5, str. 22—24.
645. **Prušnik Karel-Gašper:** Partizanski izlet v Sele. Svoboda, Celovec, II. Junij—julij 1949, št. 6—7, str. 29—31.
646. **Prušnik Karel-Gašper:** Spomladi 1945. Koledar Slovenske Koroške za navadno leto 1949. Str. 52—56.
647. **R. b.:** Pozabljenemu! France Hočevar 4. X. 1911 — 3. I. 1945. Soški tednik, Gorica 26. I. 1946, št. 4.
Avtor prikazuje v nekrologu lik primorskega aktivista.
648. **R. J.:** Pismo iz Kaira. Slovenski poročevalec 6. I. 1946, št. 5.
Članek prikazuje življenje slovenske kolonije v Kairu in njen odnos do NOB.
649. **Ramšak Fran:** Partizanski udar na »Stari pisiker« v Celju. Slovenski poročevalec 7. XII. 1947, št. 287.
650. **Raubar Miroslav:** Primorski kolonisti ob Muri med okupacijo in danes. Ljudski tednik, Trst 27. II. 1947, št. 56.
651. **Razdrih Stanko:** Ko mi je bilo sedem let, sem odšel v gore. Spomini na partizanska leta II. Ljubljana SKZ 1948. Str. 49—55.
652. **Razgovori in članki. Primorska duhovščina za Federativno Ljudsko republiko Jugoslavijo.** Trst GZ. 1946. 35 str. s portreti. 8°.
V knjigi so izjave primorskih duhovnikov o odnosu do FLRJ. Na narodnoosvobodilno borbo se nanašata dve, ki sta jih dala dekan Franc Malalan: Primorska duhovščina in osvobodilno gibanje ter Virgil Šček: Zakaj so primorski duhovniki sodelovali v narodnoosvobodilnem gibanju.
653. **Razmerje med jugoslovanskimi in nemškimi silami.** Partizan 1. II. 1946. Trst. (Enkratna izdaja).
654. **Razstava Slovenske Koroške.** Ljudska pravica 15. II. 1947, št. 38.
655. **Razvoj ljudskih odborov.** Slovenski poročevalec od 6. XII. 1949 št. 284 do 8. XII. 1949 št. 286.
656. **Rdeči križ Slovenije v narodnoosvobodilni borbi.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 642—645.
657. **Regent Ivan: Jože Srebrnič, junaški bojevnik za bratstvo med narodi in za pravice delovnega ljudstva.** Gorica 1946. 16 str. s slikami. 8°.
Avtor v življenjepisu zajema tudi dobo narodnoosvobodilne borbe. Knjiga je bila izdana tudi v italijanščini.
658. **Repič Viktor: Naše finančno gospodarstvo v času narodnoosvobodilne borbe.** Slovenski poročevalec 27. IV. 1946, št. 99.
659. **Resnica okoli Piescha.** Slovenski vestnik, Celovec 14. II. 1947, št. 7.
Članek prikazuje Piescha kot vestnega nacističnega uradnika med vojno.
660. **Režek Boris: Ugasni smehljaj.** V spomin na padle tovariše. Planinski zbornik 1945. Str. 52—54.
661. **Rupena Mara-Osolnik: Mejniki v zgodovini naše organizacije.** Kmečka žena 1948, št. 12, str. 244—246.
662. **Ribič Alojzij: Okrog trboveljskih revirjev.** Spomini na partizanska leta III. Ljubljana SKZ 1949. Str. 5—37.
663. **Ribičič Josip: Karel Širok.** Razgledi, Trst, II. 1947. Str. 138—139.
664. **Ribičič Josip: Pred sedmimi leti.** Naša žena 1948, št. 4, str. 98—100.
665. **Ribičič Mitja-Ciril, major: Iz spominov prvih štajerskih borcev.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 574—591.
Avtor opisuje aktivnost prvih partizanov na Štajerskem, »Stanetov« brežiški pohod, pohod II. grupe »Štajerske« in boje do konca Pohorskega bataljona. Opis ni do kraja kritičen. Moti se pri datumih in pri dogodkih.
666. **Ribnikar Kristl-Feliks: Kako smo na Koroškem orali ledino.** Naša žena 1947, št. 1, str. 26—28.
667. **Ribnikar Kristl-Feliks: Žena na straži.** Spomini na partizanska leta II. Ljubljana SKZ 1948. Str. 123—127.
668. **Ropali, obešali in morili so nas.** Primorska borba, Ajdovščina 23. II. 1946, št. 6.
669. **Rodič Stevo: Ko so padali talci.** Primorski dnevnik, Trst 20. VI. 1945, št. 33.
Pisec prikazuje streljanje talcev na Občinah.

670. Roš Fran: Okupator piše šolsko kroniko. Prosvetni delavec, priloga Popotnika k št. 1, 1947, str. 10.
671. Roži: Tudi gasilci so osvobajali Trst. Primorski dnevnik, Trst 31. V. 1945, št. 17.
672. Rutar Miloš, kapetan: Iz partizanskih dni na Gorenjskem. Polet 13. I. 1947, št. 2 in 20. I. 1947, št. 3.
Članek opisuje spomine na smučarja Mirana Cizlja.
673. Ruža: Partizanska bolnica se seli z Boča. Mladina 26. VII. 1945, št. 13.
674. S(a)je Franček: Obisk pri Tomšičevi materi. Ljudska pravica 20. V. 1945, št. 22.
675. S(a)je F(ranček): Vatikanski špijoni v jezuitskih haljah. Slovenski poročevalec 4. V. 1949, št. 102.
676. S(a)je F(ranček): Vladimir Nazor in slovenski partizani. Ljudska pravica 23. VI. 1949, št. 147.
677. Saje Franček: Ustanovitev belogardistične postojanke v št. Joštu nad Vrhniko. Borec I. 1949, št. 2, str. 15—19.
678. Samsa Mara: Partizanska tiskarna »Slovenija« na Vogerskem — narodni muzej. Ljudski tednik, Trst 22. V. 1947, št. 68.
Pisateljica riše zgodovino nastanka partizanske tehnike.
679. Samsa Mara: Trst je klical. Naša žena 1947, št. 3, str. 81—83.
680. Samsa Mara: Hajka. Naša žena 1948, št. 7, str. 196—198.
681. S(amsa) M(ara): Partizansko gledališče je nastopilo. Primorski dnevnik, Trst 16. X. 1948, št. 241 (1026).
682. Samsa Mara: Osvobodilna fronta nas je ojeklenila. Primorski dnevnik, Trst 24. IV. 1949, št. 97 (1187).
683. Salberger J.: Odpor pod Storžičem. Planinski zbornik 1945, str. 42—44.
684. Savnik Dušan-San: V osvobojeno Ljubljano — Spomini z zaključnega pohoda VII. korpusa. Slovenski poročevalec 9. V. 1946, št. 107.
685. Schubert F. Joseph-»Radečan«: Pismo slovenskih jetnikov iz zloglasnega Buchenvalda. Enakopravnost-Equality, Cleveland 2. VII. 1945, št. 153.
686. Sekirnik Janko-Simon, podpolkovnik: Začetki mojega partizanstva. Spomini na partizanska leta II. Ljubljana SKZ 1948. Str. 17—25.
687. Seliškar T(one): Pionirji partizanske miselnosti. Delavska enotnost 9. VI. 1945, št. 4.
688. Seliškar Tone: Pastirica s partizansko zvezdo Albinca Malijeva. Naša žena 1945, št. 8, str. 147—148.
689. Seliškar Tone: Veliki oktober v gozdovih 1942. Delavska enotnost 7. XI. 1947, št. 45.
690. Seliškar Tone: Poslednji strel. Delavska enotnost 17. XII. 1948, št. 51.
691. Seliškar Tone: Partizani in umetniki. Spomini na partizanska leta IV. Ljubljana SKZ 1950. (Izšlo 1949) Str. 179—202.
692. Semič Stanko-Daki, polkovnik: Grahovo—Velike Lašče—Kočevje. Spomini na partizanska leta I. Ljubljana SKZ (1946). Str. 118—130.
693. Semič Stane-Daki: Zapiski iz napada na Lož. Slovenski poročevalec 19. X. 1947, št. 247.
694. Semič Stane-Daki: Štampetov most — 12. junija 1944. Slovenski poročevalec 15. VI. 1948, št. 141 in 16. VI. 1948, št. 142.
695. Semič Stane-Daki: Ob šesti obletnici Tomšičeve brigade. Slovenski poročevalec 8. VIII. 1948, št. 188 in 10. VIII. 1948, št. 189.
696. Semič Stane-Daki: Iz spominov na narodnega heroja I. Kavčiča-Nandeta. Ljudska pravica 18. IV. 1949, št. 92.
697. Semič Stane-Daki: Kako je padel narodni heroj Miloš Zidanšek. Ljudska pravica 19. IV. 1949, št. 93.
698. Semič Stane-Daki: Nekaj spominov na komandanta Franca Rozmana-Staneta. Slovenski poročevalec 22. IV. 1949, št. 95.
699. Semič Stane-Daki: Napad na Lož. Spomini na partizanska leta III. Ljubljana SKZ 1949. Str. 41—72.
700. Semič Stanko-Daki: Spomini narodnega heroja. Borec 1949, št. 3, str. 21—25.
Avtor opisuje spomine na svoje partizanstvo.

701. **Sevnik Franjo: V nove čase.** Gozdarski vestnik 1946, str. 3—8.
Avtor podaja kratek pogled na usodo gozdov in gozdarskih organizacij v dobi NOB.
702. **Seznam obsojencev na zaplembo imetja.**
Seznam je izhajal 1945 in 1946 ter obsega 18 številčk. V celoti navaja 1583 oseb.
703. **Simonič Franc: Ob sedmi obletnici ustanovitve OF.** Nova obzorja, Maribor 1948. Str. 2—6.
704. **S(intič) B(ogo): Pot »Ljudske pravice« skozi fašistične ofenzive.** Ljudska pravica 9. X. 1949, št. 239.
705. **Sitar Edi: Spomini ob obletnici sovražne ofenzive na IX. korpus.** Slovenski poročevalec 14. IV. 1946, št. 89.
706. **Skale Ivica-Vanja: Frankolovo 1945.** Slovenski poročevalec 10. II. 1946, št. 35.
707. **-ski: Prava podoba nacističnega okupatorja.** Novi čas, Murska Sobota 16. V. 1945, št. 22.
708. **Slava borki za svobodo — tovarišici Hrovatinovi Joviti.** Primorski dnevnik, Trst 30. VII. 1949, št. 180. (1270)
709. **Slike iz narodnoosvobodilne borbe koroških Slovencev.** Slovenski vestnik 13. VI. 1947, št. 35 in 17. VI. 1947, št. 36.
710. **Slokan France: Žrtve Jožeta Mojškrea, pesnica-borca.** Slovenski poročevalec 15. VII. 1945, št. 72.
Pisec riše nastanek partizanskega jedra v Dobrunjah pri Ljubljani.
711. **S(lokan) I(na): Interniranke iz Bartha so se vrnile.** Naša žena 1945, št. 6—7, str. 129—131.
712. **Slokan Ina: Partizanska mama Ivana Škapin.** Naša žena 1945, št. 8, str. 167—168.
713. **S(lokan) Z(mago): Epopeja sanitete v osvobodilni vojni.** Tovariš V. 1949, št. 51, str. 843.
714. **Slokar E.: Leta okupacije v Prekmurju.** Vestnik, Maribor 29. III. 1946, št. 30.
715. **Slovenci — žrtve gestapovcev, pokopani v Gradcu.** Vestnik Glavnega odbora Rdečega križa Slovenije 25. VIII. 1945, št. 11.
716. **Slovenska beseda v narodnoosvobodilni borbi.** Primorski dnevnik, Trst 7. X. 1945, št. 124.
Avtor prikazuje razvoj tehnik in dela v njih na Primorskem.
717. **Slovenska knjiga v Ravensbrücku.** Vestnik, Maribor 7. I. 1946, št. 3.
718. **Slovenska tiskana beseda v gozdovih.** Partizan 1. II. 1946. Trst. (Enkratna izdaja).
719. **Slovenske babice med vojno.** Babiški vestnik 1946, str. 2—4.
Članek na kratko opisuje usodo društva med vojno in navaja žrtve med babicami.
720. **Slovenski izgnanci v Srbiji.** Vestnik, Maribor 26. V. 1945, št. 3.
721. **Slovenski zbornik 1945.** Uredil Juš Kozak. Državna založba Slovenije 1945. Str. 770 in 144 slik v balkrotisku na 73 straneh.
Zbornik obsega številne prispevke k zgodovini narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji in se dotika vseh področij življenja v tej dobi. Glej oceno o S. zborniku pod števil. 761.
722. **Slovensko časopisje v službi fašizma.** Delavska enotnost 28. VII. 1945, št. 11.
723. **Slovensko šolstvo pod ZVU.** Glas zaveznikov, Trst 4. II. 1946, št. 194.
Članek se dobe narodnoosvobodilne borbe samo dotika. Edino vrednost vidi v obnovitvi slovenskega šolstva na Primorskem.
724. **Smolej Viktor: O jeziku.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 372 do 378.
Avtor govori o čiščenju slovenskega jezika na osvobojenem ozemlju pred koncem vojne.
725. **Spomenica Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje in Trst medzavezniški komisiji za proučitev vprašanj Julijske Krajine v zvezi z določitvijo jugoslovansko-italijanske meje.** (Ljubljana 1946). 21 str. 4°.
Spomenica obdeluje v poglavjih 4—8 dobo narodnoosvobodilne borbe v Slovenskem Primorju.

726. **Spomenik talcem v Radohovi vasi**, Slovenski poročevalec 27. IV. 1946, št. 99. Članek prinaša življenjepise treh talcev.
727. **Spomini na Kajuha**, Delavska enotnost 1. VII. 1949, št. 26.
728. **Spomini na ofenzivo v Beneški Sloveniji februarja 1944**, Ljudski tednik, Trst 1. III. 1946, št. 6.
729. **Spomini na umorjene talce**, Ljudska pravica 9. X. 1945, št. 144. Članek govori o talcih, ki so padli za Natlačena in Kukoviča.
730. **Spominjajmo se naših partizanskih mamic**, Kmečka žena 1947, št. 1, str. 7. Članek prikazuje slik dejavne partizanske mame Frančiške Černilogarjeve na Vojskem.
731. **Spominjamo**, Koroška kronika, Celovec 10. V. 1946, št. 20. Članek govori o Celovcu v zadnjih dneh ob koncu vojne.
732. **S ponosom se jih spominjajo**, Slovenski vestnik, Celovec 4. XI. 1949, št. 75. Članek navaja kratke življenjepise trinajsternih, ki so jih Nemci 29. aprila 1943 obglavili na Dunaju.
733. **Stana: Slovo od T. Tomšiča v jetnišnici**, Ljudska pravica 20. V. 1945, št. 22.
734. **Stane Zagar**, Mladina 8. V. 1949, št. 19.
735. **Stanovnik Aca: Primorska žena in partizanski božič**, Ljudski tednik, Trst 25. XII. 1946, št. 48.
736. **Stante Jernej: Misli o nastanku in razvoju našega sodstva**, Novi svet I. 1946, Str. 356—358.
737. **Stante Peter-Skala: Prva Celjska četa**, Spomini na partizanska leta IV. Ljubljana SKZ 1950. (Izšlo 1949), Str. 39—52.
738. **Star primorski borec nas zapušča**, Primorska borba, Ajdovščina 19. I. 1946, št. 2. Članek objavlja biografijo podpolkovnika Rustja Franca.
739. **Stjenka: Avče 14. junija 1944**, Primorska borba, Ajdovščina 19. I. 1946, št. 2.
740. **Stjenka, Pino, Blaž — trije heroji Slovenskega Primorja**, Nova Gorica, Postojna 22. XII. 1949, št. 51.
741. **S Titovo Jugoslavijo v srecu**, Početki izgradnje ljudske oblasti do kapitulacije Italije, Primorski dnevnik, Trst 30. XII. 1945, št. 181 in 1. I. 1946, št. 182.
742. **Studenček**, Celje, Leto II. 1945/1946, št. 1—4. List je glasilo celjske osnovnošolske mladine. Številke 1—4 imajo skoraj vso vsebino posvečeno drobnim spominom otrok na čas narodnoosvobodilnega boja.
743. **Stupan Milica: V meljskem taborišču**, Slovenski poročevalec 7. VII. 1946, št. 156. Avtorica opisuje Uiberreitherjev obisk in njegovo vabljenje, da se ljudje z nemškimi imeni priglase za »Volksdeutscherje«.
744. **Sušnik Matija: Kovinarji v veliki domovinski vojni**, Kovinar, Jesenice decembra 1946.
745. **Svarun: »Bazoviška« brigada je počastila bazoviške žrtve**, Ljudska pravica 6. IX. 1945, št. 116.
746. **Svetek Lev-Zdrin: Iz partizanskih romanj**, Spomin na partizanske gorske podvige na Primorskem, Gore in ljudje I. 1946, Str. 77—109.
747. **Svetek Lev-Zorin: Partizanski miting v Reziji**, Obzornik 1947, št. 4—5, str. 188—193.
748. **Svetek Lev: Dve cesti**, Iz spominov na Beneško Slovenijo, Obzornik 1947, št. 6—10, str. 377—379.
749. **Svetek Lev: Iz kulturno prosvetnega dela in življenja v partizanih**, Obzornik 1948, št. 3—4, str. 110—113.
750. **(Šaranović Milan): Iz dnevnika Milovana Šaranovića o bojih na Dolenjskem**, Slovenski poročevalec 23. IV. 1949, št. 96.
751. **Šašel Joso: Karavanke v narodnoosvobodilni borbi**, Slovenski poročevalec 10. IV. 1946, št. 85.
752. **Šašelj Srečko: S partizani na Koroškem**, Slovenski poročevalec 1. I. 1947, št. 1.
753. **Šavli Andrej: Ciril Drekonja**, Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1946, Trst 1945, Str. 59—61.

754. (Šentjure Lidija): **Razgovor s tov. Lidijo Šentjurčevu**. Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. V. 1947 v tiskarni »Slovenija«.
- Avtorica govori o delu partizanskih tehnik.
755. **Še pomnite, tovariši?** Spomini slovenske mladine na čas osvobodilne borbe. Uredil Josip Ribičič. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1948. 279 str. s slikami v besedilu + 7 barvnatih prilog. 8°.
756. Škerl France: **Notranji razvoj belogardizma**. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 336—339.
757. Škerl France: **Boj Primorcev za ljudsko oblast**. Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1946. Trst 1945. Str. 25—50.
- Avtor opisuje formiranje narodnosvobodilne oblasti na Primorskem med kapitulacijo Italije in kapitulacijo Nemčije. Opis je podprt z viri.
- Škerl France: **Boj Primorcev za ljudsko oblast**. Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOSA. Ljubljana 1945. 31 str. 8°. Izšlo tudi v italijanščini in angleščini.
758. Škerl France: **Koroška v borbi za svobodo**. Koroški zbornik. Ljubljana DZS. 1946. Str. 493—603.
- Na arhivskem gradivu in na izpovedih udeležencev sloneč obsežen prikaz narodnosvobodilne borbe na Koroškem. Glej oceno pod števil. 908.
759. (Škerl)-Br(égar) F(rance): **Gestapovska grozodejstva v Dravogradu**. Ljudska pravica 28. I. 1947, št. 23.
760. Škerl France: **Razprave Dušana Kvedra o narodnosvobodilni borbi**. Zgodovinski časopis I. 1947. Str. 201—202.
- Avtor ocenjuje obe razpravi in dopolnjuje z nekaterimi podatki. Glej števil. 380 in 382.
761. Škerl France: **Slovenski zbornik 1945**. Zgodovinski časopis II—III. 1948—1949. Str. 245—253.
- Avtor ocenjuje prispevke, ki se nanašajo na narodnosvobodilno borbo, jih popravlja in dopolnjuje. Glej števil. 721.
762. Šinkovec Adolf-Črtomir: **Narodni junak Vojko**. Vestnik Slovenske prosvetne zveze. Trst 1946, št. 4.
763. Širola-Pajo, major: **Istrski partizani**. Primorski dnevnik, Trst 27. VI. 1948, št. 934.
764. Š(kr)abar S(tane): **O Tomšičevi brigadi**. Ljudska pravica 20. V. 1945, št. 22.
765. Škrabar Stane: **Krivda škofa dr. Gregorija Rožmana za zverinsko klanje poštenih Slovencev**. Ljudska pravica 26. V. 1945, št. 27.
766. Škrabar Stane: **Sedem let Tomšičeve brigade in šest let XIV. divizije**. Ljudska pravica od 19. VII. 1949, št. 169 do 21. VII. 1949, št. 171.
767. Šlandrova Mica: **Pred 5 leti so se odposlanci jugoslovanskih narodov zbrali v Jajcu**. Gradimo 25. XI. 1948, št. 48.
768. Šmicberger Džuro: **Bojček**. Spomini na partizanskega zdravnika. Mladinska revija I. 1946. št. 5—6, str. 189—191.
769. Šmicberger Džuro: **V partizanskih delavnicah se je razvil polet, ki je premagal prve težave obnove**. Ljudska pravica 27. IV. 1946, št. 99.
770. Šnuderl Makso: **Mejniki naše ustave in upravne ureditve**. Novi svet I. 1946. Str. 452—459.
771. Šnuderl Makso: **Iz dnevnika 1943**. V knjigi »Od polnoči do polnoči«. Novele in povesti. 1947. SKZ Ljubljana. 8°. Str. 305—320.
- Dnevniški zapiski obsegajo čas nemške ofenzive na Dolenjsko, to je dneve od 19. oktobra do 9. novembra 1943.
772. Šnuderl Makso: **Materialno kazensko pravo v narodnosvobodilni vojni Slovenije**. Novi svet II. 1947. Str. 532—543 in 779—794.
773. Š(nuderl) M(akso): **Vatikan, »Emona« in Slovenci**. Ljudska pravica 16. X. 1947, št. 244.
774. Šnuderl Makso: **Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji**. Ljubljana 1949. Izd. Društvo pravnikov LRS, sekcija za partizansko pravo. 240 str. 8°. V knjigi so zbrani odloki, razglasi, komunikacije, izjave, sklepi in navodila najvišjih organov osvobodilnega gibanja. Avtor je dodal kratek historiat osvobodilnega gibanja in na koncu pripombe k dokumentom.

775. Šorl Milka: **Borba na Okroglem**. Gorenjski glas, Kranj 21. X. 1949, št. 42—43. Avtorica opisuje zadnje trenutke Staneta Žagarja in tovarišev.
776. Šoštaric Peter: **Po poti pravice**. Mladina 21. IX. 1945, št. 21.
777. Španger Vekoslav: **Vladimir Štoka**. Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1947. Trst 1946. Str. 29—32.
778. Španger Vekoslav: **Drago Rupel**. Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1947. Trst 1946. Str. 33—34.
779. Španger Vekoslav: **Deset talcev obešenih na Proseku**. Koledar Osvobodilne fronte za svobodno tržaško ozemlje 1948. Trst 1947. Str. 141—142.
780. Šrmpf Franc: **Tiskarna na Pohorju**. Vestnik, Maribor 7. I. 1946, št. 3.
781. **Štirje narodni heroji — delavci**. Koledarček ESZDNS 1946. (Ljubljana 1946), [63—70].
Kratki življenjepisi Janeza Kavčiča, Rozmana Franca-Staneta, Semiča Staneta-Dakija in Vidmarja Toneta-Luka.
782. **Štoka Franc: Osvobodilna fronta in delavska enotnost**. Primorski dnevnik, Trst 27. IV. 1948, št. 882.
Avtor prikazuje razvoj osvobodilnega gibanja v Trstu 1944.
783. **Štoka Franc: Spomini**. Slovenski glas, Buenos Aires 23. VI. 1948, št. 12.
Avtor opisuje po spominu svoje delovanje v Trstu 1944. Prikazuje zasluge delavske enotnosti pri razvoju osvobodilnega gibanja, bratstva Slovencev in Italijanov ter veliko aktivnost Trsta.
784. **Šumrada Vinko, major: V Trstu**. Spomini na partizanska leta II. Ljubljana SKZ 1948. Str. 137—160.
785. **T. D.: Opomin talcev**. Primorski dnevnik, Trst 17. VI. 1945, št. 31.
786. **Tajne tiskarne v Ljubljani**. Kmečki glas 25. IV. 1946, št. 17.
Članek podaja nekaj zgodovinskih podatkov o ilegalnih tiskarnah v Ljubljani.
787. **Tako je bilo na Koroškem**. Na delo, Celje 27. IV. 1946, št. 3.
Članek na reportažen način daje pregled razvoja NOB na Koroškem.
788. **Tako je branil Slovence zločinec Marazza**, član De Gasperijeve vlade in »antifašist« brez primere. Primorski dnevnik, Trst 29. I. 1948, št. 809. (Izjava prebivalstva Semiča v Beli krajini o Marazzovem delu v Beli krajini).
789. **Tako smo likvidirali švabske postojanke na naši meji**. Tovariš II. 1946. Str. 107—108.
Članek opisuje boje za Mozirje, Letuš in Šmartno ob Paki.
790. **Tako je bilo trpljenje**. Doživljaji mladine v Slovenskem Primorju in Trstu. Uredil Jože Pahor. (Slike narisala mladina). Trst GZ 1946. Str. 117 + 2 barvasti prilogi. 8°.
Zbinka drobnih doživljavaev otrok iz vojnega časa. Razdeljeni so v 6 poglavij, ki obsegajo 6 delov Slovenskega Primorja, iz katerih so doživljaji zbrani.
791. **Talci**. Prispevek Komisije za ugotavljanje zločinov. Vestnik, Maribor 1. XII. 1945, št. 82.
792. **Tavčar Franc-Rok, podpolkovnik: V Beneško Slovenijo**. Spomini na partizanska leta I. Ljubljana SKZ (1946). Str. 140—145.
793. **Terčak Stane: Po pohorskih poteh**. Planinski zbornik 1945, str. 30—42.
Avtor opisuje partizanstvo na Pohorju v letih 1941—1945.
794. **Terčak Stane: Znal je molčati**. Vestnik, Maribor 22. III. 1946, št. 29.
795. **Terčak Stane: Gora jurišev**. Spomini na partizanska leta II. Ljubljana SKZ 1947. Str. 77—78.
796. **Teržan J. ing.: Kronika Ruš**. Gore in ljudje 1946, str. 224—227.
797. **Teržan inž.: Obzor in društvene vesti**. Gore in ljudje II. 1947, str. 186—188.
Avtor je nanizal nekaj podatkov o Pohorskem bataljonu in Nemcih, ki so se bili proti njemu.
798. **Tine: Udarniki**. Mladinska revija I. 1946, št. 4, str. 121—124.
799. **Tiplič Ljubo: SPD v borbi z okupatorjem**. Planinski zbornik 1945. Str. 17—29.
Avtor riše položaj slovenskih planin v ljubljanski pokrajini in historiat planinskih postojank na Gorenjskem in Štajerskem pod Nemci.
800. **Tischler Josip: Naš križev pot**. Slovenski vestnik, Celovec 14. VI. 1946, št. 1.
Avtor govori o preseljevanju Slovencev v aprilu 1942.

801. **T(ito): V čem je specifičnost osvobodilnega boja in revolucionarne preobrazbe nove Jugoslavije.** Komunist I. 1946, št. 1, str. 1—9.
Članek ugotavlja splošna dejstva, ki veljajo tudi za slovenske razmere.
802. **Titovi garibaldinci.** Partizan 1. maja 1946. Trst. (Enkratna izdaja).
803. **Toman Tone: Socialno skrbstvo v narodnoosvobodilni vojni.** Slovenski poročevalec 27. IV. 1946, št. 99.
804. **Tomažič Radoslav: Morišče Mauthausen.** Ljubljana SKZ 1945. 49 str. + floris taborišča. 8°.
Poleg splošne slike taborišča prikazuje avtor tudi trpljenje Slovencev in delo ilegalne organizacije med njimi.
805. **Tom, tov. Silvo: Iz Koroške.** Vestnik, Maribor 25. VIII. 1945, št. 41.
806. **Tomažič Pino: Poslovilno pismo Pinka Tomažiča.** Primorski dnevnik, Trst 28 X. 1945, št. 142.
807. **(Tomšič Tone): Tri pisma Toneta Tomšiča.** Ljudska pravica 20. V. 1945, št. 22.
808. **(Tomšič Tone): Pisma in dokumenti o Tonetu Tomšiču.** Ljudska pravica 21. V. 1946, št. 116.
809. **Tončič Franc: Celica 41.** Primorski dnevnik, Trst od 28. XI. 1945, št. 142 do 15. XII. 1945, št. 158.
Avtor objavlja spomine na zapore v Trstu in aretirance v držaškem procesu 1941.
810. **Tovariš Verk Zoro.** Primorski dnevnik, Trst 24. XII. 1949, št. 295 (1385).
811. **Tovarišica Spelca.** Vestnik, Maribor 7. XII. 1945, št. 85.
812. **Trčič Vili: Osemnajst mesecev borbe na Koroškem.** Kmečkij glas od 6. februarja 1947, št. 6 do 20. februarja 1947, št. 8.
813. **Trebče svojim herojem.** Ljudski tednik, Trst 3. X. 1946, št. 37.
814. **Tretja obletnica žrtev fašističnega zverstva v okolici Ilirske Bistrice.** Primorski dnevnik, Trst 5. VI. 1945, št. 21.
815. **Trideset žrtev v Slovenski Bistrici.** Slovenski poročevalec 29. V. 1945, št. 32.
Članek objavlja seznam žrtev, ki so jih Nemci postrelili 23. marca 1945.
816. **Trije bratje — trije junaki.** Primorski dnevnik, Trst 18. IX. 1945, št. 108.
817. **Tri leta Cankarjeve brigade.** (Ljubljana) 1945. Štab XV. udarne divizije. 40 str., s slikami. 8°.
Knjiga podaja pregled bojev Cankarjeve brigade.
818. **Trontelj Alojzij: Skrunilci tabernakljev.** Cerkevni zvon, Kragujevac 1945, št. 5, 6, 8.
Avtor kaže nemške metode ropanja cerkvenih obrednih predmetov.
819. **Terstenjak A(nton): Krščanska beseda k strašnim dejanjem.** Slovenski poročevalec 20. V. 1945, št. 24.
820. **Trst 1941—1945.** Edinost, Toronto 16. I. 1946, št. 145.
821. **Trst so pred štirimi leti osvobodile enote jugoslovanske armade.** Primorski dnevnik 1. maja 1949, št. 103 (1193).
822. **Trst v narodnoosvobodilni borbi.** Partizan 1. maja 1946. Trst. (Enkratna izdaja).
823. **Tudi na Koroškem so pele naše brzostrelke.** Nova Gorica, Solkam 4. II. 1949, štev. 5.
824. **Tudi mi Vipavci zahtevamo za Mihajloviča obsodbo.** Primorska borba, Ajdovščina, 8. VI. 1946, št. 22.
Članek opisuje uboj Božene Premrlove, sestre narodnega heroja Vojka.
825. **Turk Danilo-Joco: Začarana vasica — partizanska bolnica.** Ljudski tednik, Trst 12. IV. 1946, št. 12.
826. **U. M.: Z Gubčevo brigado proti Ljubljani.** Ljudska pravica 11. V. 1946, št. 108.
827. **Ude Lojze: Koroška Landesregierung.** Slovenski poročevalec 25. V. 1945.
Avtor opisuje značaj koroške deželne vlade, ki je ob koncu vojne prevzela oblast iz Rainerjevih rok.
828. **Ude Lojze: Verska komisija.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Stran 219—234.
Avtor razglablja o razmerju med cerkvijo in državo z vidika osvobodilne fronte.

829. **Ude Lojze: Koroški deželni glavar Wedenig in krvavi dogodki maja 1945.** Ljudska pravica 13. I. 1948, št. 11.
830. **U(de) L(ojze): »Še o Wedenigu in dogodkih maja 1945.«** Ljudska pravica 24. I. 1948, št. 20.
831. **(Udovič Jože): Gradiivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 659—696.
832. **Ulčar Mirko, kapetan: Spomini.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 620—623.
833. **Ulčar Jože-Mirko: Naša naloga.** Ljudska pravica 24. III. 1947, št. 70.
834. **(Urbančič Mirko): Pobje na Lokvah.** Nekaj spominov na zverinsko početje okupatorja. Soški tednik, Gorica 30. XI. 1946, št. 48.
835. **Ustanovitev in borbe Kosovelove brigade so del naše ljudske revolucije.** Nova Gorica 29. XI. 1949, št. 39.
836. **Vas Osek sredi narodnoosvobodilnih bojev.** Soški tednik, Gorica 20. VII. 1946, št. 29.
837. **»Vaša kri — naša svoboda«.** Slovenski poročevalec 23. VII. 1946, št. 169.
Članek, ki je bil napisan ob postavitvi spomenikov v Moravški dolini žrtvam za svobodo, prinaša podatke o dogodkih, ki so se v Moravški okolici godili v času NOB.
838. **»Večna slava padlim žrtvam za svobodo!«** Vestnik, Maribor 25. X. 1946, št. 60.
Članek prinaša seznam žrtev, ki so bile v Gradcu upepeljene.
839. **Vestnik Glavnega odbora Rdečega križa Slovenije.** Od 16. VI. 1945 do 25. V. 1946, št. 21.
List je objavljal sezname padlih, umrlih in pogrešanih v dobi narodnoosvobodilne borbe.
840. **V(idervol) N(ina): Spomini na Katjo.** Slovenski poročevalec 15. XII. 1946, št. 294.
Članek riše podobo partizanske aktivistike Katje Rupenove.
841. **V(idie) A(nton): Borba do smrti.** Slovenski poročevalec 9. V. 1947, št. 108.
Članek govori o zadnjih bojih Staneta Zaganja na Gorenjskem z Nemci 27. marca 1942 v Rovtu pri Škofji Loki.
842. **Vidmar Josip: Osvobodilna vojna in slovenska kultura.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 11—15.
Avtor kaže, da je osvobodilna vojna logični nadaljšek boja naših literarnih ustvarjalnih vrhov v preteklosti, Prešerna, Levstika in Cankarja.
843. **Vidmar Tone-Luka: Krimski partizani.** Spomini na partizanska leta I. Ljubljana SKZ (1946). Str. 5—20.
Spomini na partizanstvo na območju Krima v letu 1941.
844. **Vilhar Srečko: O trdih osvobodilnih bojih v Bosni.** Slovenski poročevalec 10. VI. 1945, št. 43.
845. **Vilhar Stanka: Beneški Slovenci v borbi za svobodo.** Primorski dnevnik, Trst 4. VI. 1948, št. 914.
846. **V internaciji.** Napredek, Sobota 21. VI. 1945, št. 1.
847. **Vipotnik Janez, podpolkovnik: Za Žužemberk.** Spomini na partizanska leta I. Ljubljana SKZ (1946). Str. 77—94.
848. **Viser Pavel: Kako sem ujel 300 Nemcev.** Slovenski poročevalec 29. XI. 1947, št. 281.
Članek opisuje akcijo proti Nemcem v Srbiji, ki jo je izvedel koroški Slovenec.
849. **Vižintin Marij: Iz spominov na septembrsko vstajo primorskega ljudstva.** Soški tednik, Gorica 7. IX. 1946, št. 36.
850. **V Lonjeru so padli.** Primorski dnevnik, Trst 23. III. 1947, št. 548.
851. **V najtežjih božičnih dneh se je rodil naš IX. korpus.** Primorska borba, Ajdovščina 21. XII. 1946, št. 50.
852. **V napad.** Primorska borba, Ajdovščina 5. I. 1946, št. 1.
Članek opisuje požig devetih letal na Belvederu pri Vidmu.
853. **V nove zarje.** Zbornik kranjske gimnazijske mladine. Šolsko leto 1945/46. Posvečen dijakom kranjske gimnazije, ki jim je ugasnilo življenje v boju za svobodo in pravico ponižanih in teptanih. Urednika Paternu Boris in Sušnik Slavko, Kranj (1945), 24 str. 40.

854. **Vodeb Dušan:** *Miran Cizelj*. Planinski zbornik 1945, str. 64—67.
855. **Vodušek Ziga:** *Značaj italijanske okupacije*. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 266—270.
Avtor prikazuje metode italijanskega okupatorja.
856. **Vodušek Ziga:** *Novi dokazi o švabobranskih zločinih*. Slovenski poročevalci 28. VII. 1945, št. 85.
Objava strogo zaupne okrožnice slovenskega domobranstva o slabem vedenju domobrancev.
857. **Vodušek Ziga:** *Zločinski triki L. Rupnika*. Primorski dnevnik Trst, 15. VI. 1945, št. 29.
858. **V ognju osvobodilne borbe si je ljudstvo gradilo svojo oblast**. Ljudska pravica 23. IV. 1949, šte. 96.
Odlomki iz zapiskov partijske konference na Rogu od 5. do 8. julija 1942. leta.
859. **Vojka**. Primorski dnevnik, Trst 27. XI. 1945, št. 167.
860. **Vojko: Katja**. Ljudska pravica 27. V. 1945, št. 28.
861. **Vojne zločine obsojamo tudi žene**. Naša žena 1945, št. 6—7, str. 114—118.
862. **V opomin in hkrati dolžnost**. Naša žena 1948, št. 5, str. 154—155.
863. **Vovčko: Ilegalno delo prometno-komercialnega oddelka v času okupacije**. Mladi železničar I. 1945, št. 3, str. 16.
Članek podaja kratek pogled na ilegalno dobo in delo.
864. **Vrbnikova A.:** *Spomini koroške Slovenke na Ravensbrück*. Naša žena 1947, št. 3, str. 76—78.
865. **Vrščaj Zima-Holy:** *Slovenska žena in osvobodilni boj*. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 246—250.
866. **V spomin na dni junaškega trpljenja**. Centralna partizanska bolnica »Franja« otvorena za dostop javnosti. Ljudski tednik, Trst 24. V. 1946, št. 18.
867. **V Tolminu regljajo naše strojnice**. Primorska borba, Ajdovščina 19. I. 1946, šte. 2.
868. **V zmagoslavnem poletu je IV. jugoslovanska armada osvobodila Trst**. Primorski dnevnik, Trst 1. V. 1946, št. 281.
Kratek opis operacij za osvoboditev.
869. **Winkler V(enčeslav): Šola med bojem**. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 378—382.
870. **Winkler Venčeslav:** *Partizanska šola in današnje stanje*. Popotnik 1945/46, str. 2—4.
Oznaka partizanske šole in njen pomen, dokaz, da ni prenehalo kulturno delo na osvobojenem ozemlju.
871. **ZGG:** *Partizanske tiskarne na Štajerskem*. Ljudska pravica 27. IV. 1946, št. 99.
872. **Z. K.:** *Zori Perello — Godinovi v spomin*. Primorski dnevnik, Trst 4. VIII. 1945, št. 71.
873. **Zadnja ofenziva na IX. korpus**. Primorski dnevnik, Trst 9. IX. 1945, št. 101.
874. **Zadnji dnevi v koncentracijskem taborišču Dachau-Allachu**. Vestnik, Maribor 9. VI. 1945, št. 8.
875. **Zagorski C(vetko): Zato visoko plapola na Vogerskem zastava...** Primorski dnevnik, Trst 7. III. 1946, št. 235.
Članek opisuje racijo na dr. Beblerja-Primoža in divjanje okupatorjev.
876. **Z(agorski) C(vetko): Beležka o Čufarju**. Nova obzorja, Maribor 1948. Str. 128.
877. **Zakonšek Rado-Cankar: Dobrovlje**. Vestnik, Maribor od 8. IX. 1948, št. 78 do 20. X. 1948, št. 97.
878. **Zalaznik Franc-Leon: Na Pohorju**. Spomini na partizanska leta III. Ljubljana SKZ 1949. Str. 185—196.
879. **Za sledovi »Pohorskega bataljona«**. Novi svet I. 1946, str. 290—296.
Članek prinaša zapiske iz dnevnika iz leta 1942.
880. **Zavezniška pomoč jugoslovanskim partizanom**. Glas zaveznikov, Trst 29. VIII. 1946, št. 367.
Članek pretirava zavezniško pomoč jugoslovanskim partizanom.

881. **Z borbami, juriši in trpljenjem v svobodo.** Sovražna ofenziva na primorsko osvobodjeno ozemlje v oktobru 1944. leta. Primorski dnevnik, Trst 7. X. 1945, št. 124.
882. **Zbornik Državne tehniške srednje šole v Ljubljani ob njeni šestdesetletnici 1888 do 1948.** Ljubljana 1948. 8°. Strani 169 + (I).
Članki se dotikajo na kratko tudi dobe okupacije 1941—1945.
883. **Zdešar Henrik: Leto prosvetne borbe in zmag na Primorskem.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 534—537.
884. **Zdešar Henrik: Primorsko ljudstvo v borbi za slovensko osnovno šolo.** Potnik 1945/46, str. 56—59.
Avtor prikazuje ustvarjanje slovenskega šolstva na Primorskem po kapitulaciji Italije.
885. **Zgodovina Osvobodilne fronte slovenskega naroda.** Izdal okrajni odbor OF v Murski Soboti. Junija 1945. 31 str. 8°.
Knjiga podaja kratek pregled zgodovine Osvobodilne fronte od ustanovitve do 1945.
886. **Zgodovina slovenskega parlamenta.** Ljudski tednik, Trst 19. IX. 1946, št. 35.
887. **Zgodovinski dokument partizanske borbe na Slovenskem Koroškem.** Ukaz Glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije o ustanovitvi Koroške grupe odredov. Ljudska pravica 6. I. 1947, št. 4.
888. **Zgonik M(avricij): Borbe Lackovega odreda ob severni slovenski meji.** Nova obzorja, Maribor 1948. Str. 102—114.
889. **Zgonik M(avricij): Bojeva četa na Svinški planini.** Koledar Slovenske Koroške za navadno leto 1950. Wien 1949. Str. 67—68.
890. **Ziž: Slovo od mladosti.** (Ob obletnici ustanovitve OF). Gradimo 22. IV. 1949, št. 16.
891. **Ziherl Boris: Slovenski kulturni delavci v narodnoosvobodilnem boju.** Novi čas, Murska Sobotica 12. V. 1945, št. 19.
892. **Ziherl Boris: Slovenska inteligenca v borbi za svobodo in neodvisnost domovine.** Edinost, Toronto 5. XII. 1945, št. 140.
893. **Ziherl Boris: O nekaterih problemih borbe za novo Jugoslavijo.** Novi svet II. 1946, str. 631—660.
Razmišljanja o značilnosti Kardeljeve knjige »Pot nove Jugoslavije«.
894. **Ziherl Boris: Mesto Komunistične partije Slovenije v zgodovini slovenskega naroda.** Vprašanja naših dni 20. IV. 1947, št. 16, str. 377—380.
895. **Ziherl Boris: Članki in razprave.** CZ Ljubljana 1948. 408 str. 8°.
V knjigi so ponatisnjeni članki iz predvojnega, vojnega in povojnega časa. Avtor obdeluje in analizira v njih predvsem slovensko družbeno problematiko.
896. **Ziherl Boris: O nekaterih problemih borbe za novo Jugoslavijo.** Ljubljana. CZ. 1948, 66 str. 8°.
Avtor analizira razvoj družbeno političnih odnosov v Jugoslaviji in obravnava razvojne zakonitosti, nasprotja in protislovja, ki so privedla do zloma reakcionarnih družbenih sil in do afirmacije naprednih družbenih sil, ki so v narodnoosvobodilni borbi položile temelje nove države, ljudske oblasti in ljudske demokracije. Članek je razširjen ponatis prispevka v Novem svetu 1946.
897. **Zlatnar Mirko, polkovnik: Darko Marušič-Blaž — narodni heroj.** Gradimo 23. XII. 1949, št. 51.
898. **Zločini italijanskega generala Carla Ghe-a in polkovnika Alberta Seraglie.** Ljudska pravica 7. II. 1946, št. 32.
899. **Zločini italijanskega okupatorja v »Ljubljanski pokrajini«. I. Internacije.** Po izvornih dokumentih napisano v »Komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagateljev za Slovenijo« in v »Institutu narodne osvoboditve pri predsedstvu vlade LRS«. Ljubljana 1946. 187 str. s slikami + 2 karti. 4°.
Na podlagi dokumentov je opisano trpljenje in uničevanje Slovencev v italijanskih internacijah. V drugem delu so ponatisnjeni originalni dokumenti, ki se nanašajo na obdelano tematiko.
900. **Zločini italijanskih okupatorjev.** Slovenski proočevalec 20. I. 1946, št. 17 in 23. I. 1946, št. 19.

901. **Zločini koroškega vojnega zločinca Mayer-Kalbitscha.** Vestnik, Maribor 14. VI. 1946, št. 41.
902. **Zločini terjajo neizprosno kazen.** Dve ujetnici iz Ravensbrücka pripovedujeta. Ljudska pravica 7. VI. 1945, št. 37.
903. **Zločinski »raztrganec« je prejel zasluženno kazen.** Slovenski poročevalec 31. V. 1945, št. 34.
Članek riše začetke »raztrganstva« v letu 1942.
904. **Zora — koroška partizanka.** Za Koroško smo se borili. Slovenski poročevalec 11. IX. 1945, št. 123.
905. **Zupet Gustav: Kratek pregled zobozdravstvenih prilik v času narodnoosvobodilne borbe.** Zobozdravstveni vestnik 1945, št. 1, str. 11—16.
906. **Zwitter Fran: Naš znanstveni institut.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. Str. 316—321.
907. **Zwitter Fran: Naša Koroška.** Slovenski poročevalec 17. VI. 1945, št. 50.
Avtor se v zgodovinskem pregledu dotika tudi narodnoosvobodilne borbe.
908. **Zwitter Fran.** Koroški zbornik, 1946. DZS v Ljubljani. Ocena, Zgodovinski časopis I. 1947. Str. 195—199.
909. **Zwitter Mirt: Ob obletnici izgnanstva koroških Slovencev v Nemčijo.** Slovenski poročevalec 25. IV. 1946, št. 97.
910. **Zwitter Mirt: Poizkus iztrebljenja koroških Slovencev v dobi nacizma.** Slovenski vestnik, Celovec od 20. VI. 1947, št. 37 do 8. VIII. 1947, št. 45.
911. **Zwitter Mirt: Poskus masilne rešitve vprašanja Slovenske Koroške je za vselej propadel.** Svoboda, Celovec, II, April 1949, št. 4, str. 4—5.
912. **Žagar Iztok: Napad na Lož leta 1941, prva velika partizanska akcija.** Ljudska pravica 27. IV. 1946, št. 99.
913. **Žagar Iztok: Spomini na narodnega heroja Ljuba Šercerja.** Ljudska pravica 27. IV. 1946, št. 99.
914. **Žnidarčič Asta: Kako so se borile naše žene za svobodo domovine.** Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1946. Celje 1945. Str. 46—48.
915. **Žnidaršič Marička: Po sledovih krvnika Taddea Orlanda.** Delavska enotnost 6. II. 1948, št. 6.
Članek riše po spomenu italijansko ofenzivo na Loško dolino 1942.
916. **Žnidaršič Marička: Spomini iz poslednjih borb v Loški dolini.** Delavska enotnost 6. V. 1949, št. 18.
Pisateljica opisuje proslavo 1. maja 1945.
917. **Žrtev Andreja Manfrede.** Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1947. Trst 1946. Str. 36—37.
918. **Žrtve kličejo — maščevali jih bomo.** Vestnik, Maribor 21. VI. 1945, št. 13.
919. **Žrtvovale smo svoje sinove, svoje može in še same smo šle v borbo za svobodo.** Ljudska pravica 29. V. 1945, št. 29.
920. **Župančič Jože: Borba na Tisju pri Litiji.** Ljudska pravica 26. XII. 1949, št. 305.
921. **Žužemberčanka: Žužemberške žrtve.** Naša žena 1947, št. 2, str. 55.

**Seznam publikacij za leta 1945—1950,
ki so bile poslane Zgodovinskemu društvu
v zameno ali dar**

JUGOSLAVIJA

Beograd:

Istorisko društvo NR Srbije: Istoriski glasnik, 1948, 1—2; 1949, 1—4; 1950, 1—2.

Srpska akademija nauka: Istoriski časopis, 1, 1948 1—2; Pregled izdanja 1947 do 1950, 1950.

Vojno istoriski institut JA: Gradja za bibliografiju o narodnooslobodilačkoj borbi, 1948. Vojno-istoriski glasnik, 1, 1950.

Ljubljana:

Akademija znanosti in umetnosti: Viri za zgodovino Slovencev 1, 2: Srednjeveški urbarji za Slovenijo, 1. Kos M., Urbarji salzburške nadškofije, 1940; 2. Kos M., Urbarji Slovenskega Primorja 1, 1948; Pravni spomeniki slovenskega naroda. 1. Dolenc M., »Gorske bukve« v izvorniku, prevodih in priredbah, 1940; Slovenski biografski leksikon, 7, Peterlin-Pregelj C., 1949; Poročila 3. Korošec J., Poročilo o izkopavanju na Ptujskem gradu 1. 1946, 1947; Turk J., Prvotna charta caritatis, 1942; Mošin V.-Sovrè A., Dodatki h grškim listinam Hålandarja, 1948; Razred za zgodovinske in zemljepisne vede, za filozofijo in filologijo, Dela 6. Korošec J., Slovansko svetišèe na Ptujskem gradu, 1948; Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 2. Kastelic J.-Škerlj B., Slovanska nekropola na Bledu, 1950; 3. Arheološka poročila. Poroèilo o izkopavanjih v Ljubljani, Novem mestu in na Panorami v Ptuj, 1950; Korespondence pomembnih Slovencev. 1. Kidriè F., Zoisova korespondenca 1808—1809, 1939; 2. Kidriè F., Zoisova korespondenca 1809—1810, 1941; Razred za zgodovino in društvene vede, Razprave 1, 1950; Dela 1. Korošec J., Staroslovansko grobišèe na Ptujskem gradu, 1950; 4. Klemenc J., Ptujski grad v kasni antikii, 1950; Letopis 3, 1950.

Etnografski muzej: Slovenski etnograf, 1, 1948; 2, 1949.

Geografsko društvo: Geografski vestnik, 19, 1947; 20—21, 1948—49; 22, 1950.

Novi svet, 3, 1948; 4, 1949; 5, 1950.

Planinska zveza Slovenije: Planinski vestnik, 4 (48), 1948.

Priroda, èlovek in zdravje, 4, 1949; 5, 1950.

Sindikát prosvetnih delavcev: Popotnik, 65, 1948, 1—8.

Slavistièno društvo: Slavistièna revija, 1, 1948; 2, 1949; 3, 1950.

Umetnostno zgodovinsko društvo: Razprave. 1. Veider J., Stara ljubljanska stolnica, njen stavbnii razvoj in oprema, 1947.

Maribor:

Nova obzorja, 1, 1948; 2, 1949; 3, 1950.

Novi Sad:

Istorisko društvo: Glasnik istoriskog društva, 2, 1929; 3, 1930, 2—3; 4, 1931; 5, 1932; 6, 1933, 3; 8, 1935; 9, 1936, 2—4; 10, 1937; 11, 1938; 12, 1939, 2; 13, 1940.

Sarajevo:

Istorisko društvo Bosne i Hercegovine: Godišnjak, 1, 1949; 2, 1950.
Zemaljski muzej: Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, nova serija, 2, 1947; 3, 1948; 4—5, 1949—50; Srednjevjekovni nadgrobnici spomenici Bosne i Hercegovine, 1. Benac A., Radimlja, 1950.

Skopje:

Filozofski fakultet na univerzitetot: Godišen zbornik, 1, 1948.
Naučen institut: Naučna istoriska biblioteka. 1. Taškovski D., Bogomilskoto dviježnje, 1949.

Zagreb:

Muzej grada Zagreba: Povijesni spomenici grada Zagreba, 18, 1949.
Povijesno društvo Hrvatske: Historijski zbornik, 1, 1948; 2, 1949.

ANGLIJA

Royal Geological Society of Cornwall, Penzance: Transactions, 17, 1948, 8.

AVŠTRIJA

Verlag F. Kleinmayr, Celovec (Klagenfurt): Blick nach Osten, 1, 1948, 2; 2, 1949, 1—2, 3.

Landesarchiv und Landesmuseum, Eisenstadt: Burgenländische Heimatblätter, 12, 1950, 3.

Historischer Verein für Steiermark, Graz: Blätter für Heimatkunde, 22, 1948; 23, 1949; 24, 1950; Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 37, 1946; 38, 1947; 39, 1948; 40, 1949; 41, 1950.

Matl J., Graz: Kulturchronik: Jugoslavien, Sonderdruck aus »Blick nach Osten«, 1949, 103—118.

Naturwissenschaftlicher Verein für Steiermark, Graz: Mitteilungen, 76, 1947, 77/78, 1949.

Museum Ferdinandeum, Innsbruck: Veröffentlichungen des Museum Ferdinandeum, 20—25, 1940/45; 26—29, 1946/49, Festschrift Klebelsberg's.

Institut für österreichische Geschichtsforschung, Wien: Mitteilungen, 15. Ergänzungsband, Santifaller L., Liebentals Kopialbücher des Prämonstratenserstiftes zum Hl. Vinzenz in Breslau, 1947; Mitteilungen, 55, 1947; 56, 1948; 57, 1949.

Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien: Philosophisch-historische Klasse, Anzeiger, 85, 1948; 86, 1949; Jahrbuch der österreichischen Wissenschaften, I, 1947/48.

Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien, Wien: Unsere Heimat, N. F. 21, 1950, 5—9.

BOLGARIJA

Blgarsko istoričesko družestvo: Izvestija, 22—24, 1948; Istoričeski pregled, 5, 1949; 6, 1950.

ČESKOSLOVAŠKA

Slovenská akadémia vied a umení, Bratislava: Historica slovaca, 5, Eisnerov sborník, 1947.

Zemský archiv, Brno: Hrubý F., Moravské zemské desky z let 1348—1642, 1931; Publikace Zemského archivu N. ř. 1, 1932; 2, 1934—1937.

Přírodovědecká společnost, Moravská Ostrava: Přírodovědecký sborník, 9, 1936—1946.

Vlastenecký spolek musejní, Olomouc: Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, 57, (211—212), Oddíl přírodovědný, 1948.

Královská Česká společnost nauk, Praha: Rozpravy třída fil. hist. filol., 8, 5, Páleníček L., Jaroslav Vrchlický divadelním kritikem, 1949; Věstník, 1945; 1946.

FRANCIJA

Annales: Économies-Sociétés-Civilisations, Paris, 5, 1950, 1, 2, 4.

ITALIJA

Ministero dell'Interno, Roma: Notizie degli Archivi di Stato, 4—7, 1944—1947; 8, 1948; 9, 1949; 10, 1950, 1—2.

Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, Venezia: Atti, Parte seconda, classe di scienze morali e lettere 105, 1947; 106, 1948; 107, 1949.

MADŽARSKA

Institut Paul Teleki d'Études danubiennes, Budapest: Revue d'histoire comparée, N. S. 6, 1947, 2; 7, 1948.

Magyar Néprajzi Társaság, Budapest: Ethnographia Népélet, 59, 1948.

NEMČIJA

Rheinisches Landesmuseum, Bonn: Bonner Jahrbücher, 148, 1948; 149, 1949.

Landesmuseum für Vorgeschichte, Halle a. d. Saale: Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, 33, 1949.

Sächsische Akademie der Wissenschaften, Leipzig: Berichte über die Verhandlungen, Mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse, Bd. 97, Heft 2. Hölder E., Über die Variationsprinzipie der Mechanik der Kontinua, 1950; Heft 3. Gerstner H.-Baark H.-Graul H., Der Wechselstromwiderstand der Froschhaut, 1950; Heft 6. Heidebroek E., Das Verhalten von zähen Flüssigkeiten insbesondere Schmierflüssigkeiten in engen Spalten, 1950.

Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz: Mainzer Zeitschrift, 41—43.

POLJSKA

Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź: sectio 2, 2, Jażdżewski K., Atlas to the Prehistory of the Slavs, acta praehistorica 1, part. 1. maps 1949; 2. text, 1948.

Instytut Zachodni, Poznań: Publications de l'Institut Occidental, 1, Kostrzewski J., Les origines de la civilisation polonaise, prehistoire-protohistoire, Paris, 1949; Slavia occidentalis, 19, 1948; 20, 1949.

Poznańskie towarzystwo przyjaciół nauk, Poznań: Roczniki historyczne 18, 1949.

Towarzystwo prehistoryczne, Poznań: Biblioteka prehistoryczna, 5, Hensel W., Wstęp do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnohistorycznej, 1948; 8, Kostrzewski J., Dzieje polskich badań prehistorycznych, 1949; Przegląd archeologiczny, 7, (23), 1947, 2; 8, (24), 1948, 1. Z otchłami wieków, 17, 1948, 1—10; 19, 1950, 3—4.

Państwowe Muzeum archeologiczne, Warszawa: Sprawozdania P. M. A., 1, 1945—1947; 2, 1948—1949; Wiadomości archeologiczne, 16, 1939 (reedycja 1948); 17, 1950, 1.

SVOBODNO TRŽAŠKO OZEMLJE

Razgledi, 3, 1948, 1—9; 5, 1950.

ŠVEDSKA

K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm: Fornvännen, 43, 1948; 44, 1949.

Universitetsbiblioteket, Uppsala: Arbeten uigivna med Understöd av Vilhelm Ekmans Universitetsfond: 35. André G., Parlamentarism och partier i England under minoritetsregeringarnas tid 1846—1852, 1929; 36. Hesselman B., Ericus Johannis Schroderus Upsaliensis, Dictionarium quadrilingue Suedicum, Germanicum, Latinum, Graecum, 1929; 37. Holmberg J., Das Moraliu Dogma Philosophorum de Guillaume de Conches, 1929; 38. Löfgren O., Jona, Nahum, Habakuk, Zephanja, Haggai, Sacharja und Maleachi äthiopisch, 1930; 39. Tegen E., Humes uppfattning ay jagets identitet, 1932; 40. Charpentier J., The Livro da Seitá dos Indios Orientais (Brit. Mus. Ms. Sloane 1820) of Father Jacobo Fenicio, S. J., 1933; 41. Ekblom R., Die lettischen Akzentarten (nach der Aussprache Professor J. Endzelins). Eine experimentalphonetische Untersuchung, 1933; 42. Löfgren O., Arabische Texte zur Kenntnis der Stadt Aden im Mittelalter, 1—2, 1936—1950; 43. Dederling S., Johannes von Lykopolis, Ein Dialog über die Seele und die Affekte des Menschen, 1936; 44. Svennung J., Untersuchungen zu Palladius und zur lateinischen Fach- und Volkssprache, 1935; 45. Modéer I., Färdvägar och sjömärken vid Nordens kuster. Namntolkningar, 1936; 46. Zetterholm D. O., Nordiska ordgeografiska studier. Benämningar på de unga husdjuren, 1937; 47. Björck G., Der Fluch des Christen Sabinus. Papyrus Upsaliensis 8, 1938; 48. Winsler P. G., Några huvudpunkter på en utvecklingslinje inom det svenska jordbrukets bokföringsstatistik med särskild hänsyn till den howard-laurska bokföringsstatistikens analysmetoder och jordbruksföretagets ekonomiska problemställning, 1940; 49. Fahlén C., Étude sur l'emploi des prépositions en, à, dans au sens local, 1942; 50. Collinder B., Lappische Sprachproben aus Härjedalen. Mit einem Abriss der Nominal- und Verbalbeugung, 1942; 51. Norberg D., Beiträge zur spätlateinischen Syntax, 1944; 52. Säve-Söderbergh T., Einige ägyptische Denkmäler in Schweden, 1945; 53. Mohammed Asafi, The Story of Jamäl and Jaläl. An Illuminated Manuscript in the Library of Uppsala University. By K. V. Zetterstéen & C. J. Lamm, 1948; 54. Nisser W., Die italienischen Skizzenbücher von Erik Jönson Dahlberg und David Klöcker Ehrenstrahl, 1. Text. 2. Abbildungen. 1948; 55. Säve-Söderbergh T., Studies in the Coptic Manichaean Psalm-book Prosody and Mandaeen Parallels, 1949.

ŠVICA

- Historisches Museum, Bern: Jahrbuch, 26, 1947.
 Schweizerische Gesellschaft für Urgeschichte, Frauenfeld: Jahrbuch, 37, 1946; 38, 1947.
 Dr. Keller-Tarnuzzer K., Frauenfeld: Keller-Tarnuzzer K., Ein unbekanntes Steinzeitgerät oder Halbfabrikat? Auszug aus »Melanges Louis Borset«, Lausanne, 1950, 83—98; Keller-Tarnuzzer K., Mein Standpunkt in der Pfahlbaufrage, Separatabdruck aus der Festschrift für Otto Tschumi, 77—90.
 Antiquarische Gesellschaft, Zürich: Mitteilungen, 32, 3. Hoffmann H., Das Grossmünster in Zürich, III, 1941; 34, 2, Sommer M., Die Landvogtei Kyburg im 18. Jahrhundert. 1948.
 Schweizerisches Landesmuseum, Zürich: Jahresbericht, 55, 1946.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1950

941/949

119500250

COBISS •